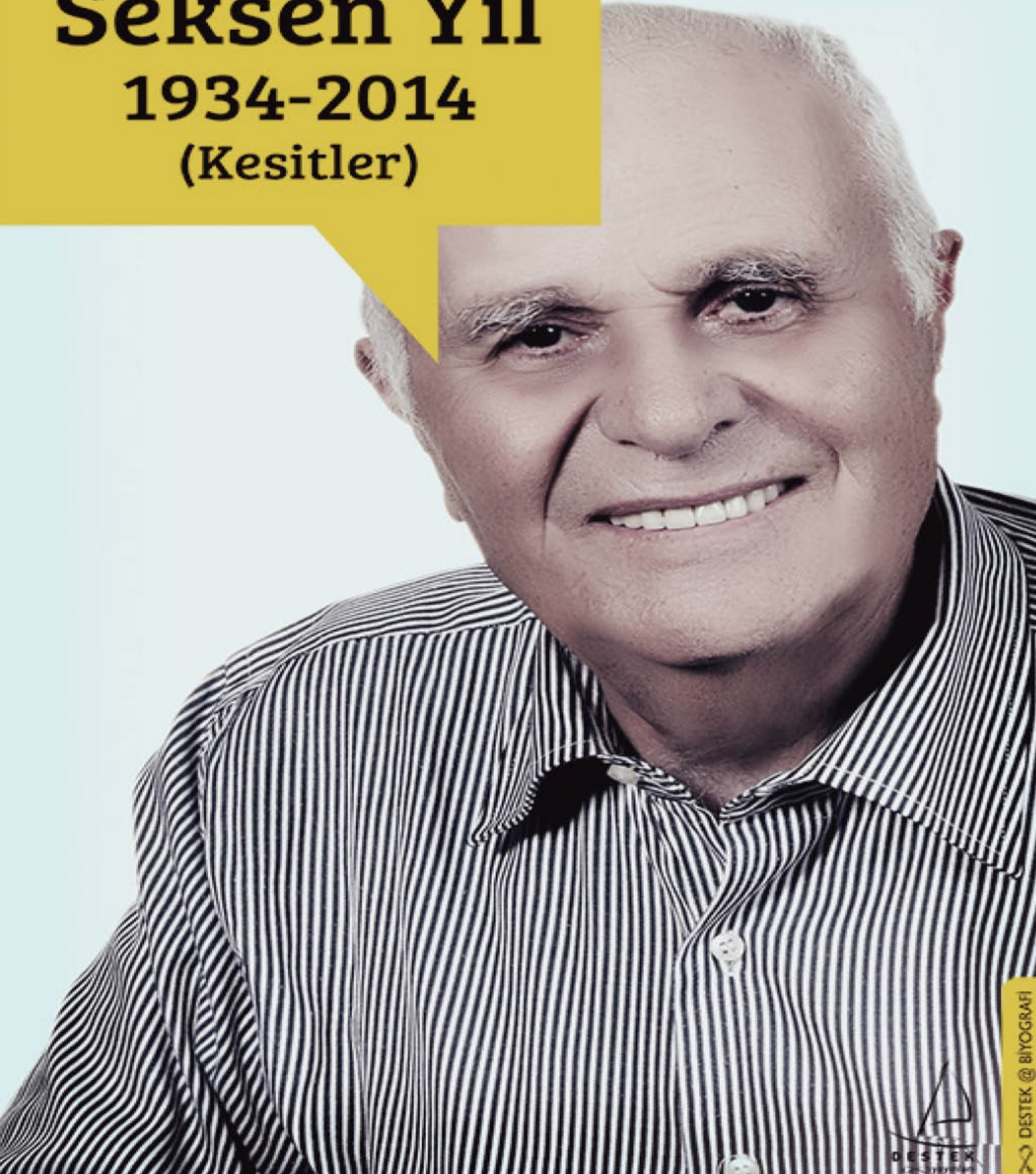

AYHAN ÇİLİNGİROĞLU

Seksen Yıl

1934-2014
(Kesitler)

AYHAN ÇİLİNGİROĞLU

Seksen Yıl

1934-2014

(Kesitler)

DESTEK YAYINLARI: 488

BİYOĞRAFI: 7

SEKSEN YIL / AYHAN ÇİLİNGİROĞLU

Her hakkı saklıdır. Bu eserin aynen ya da özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Ertürk Akşun

Editör: Devrim Yalkut

Kapak Tasarım: İknur Muştu

Sayfa Düzeni: Cansu Poroy

Destek Yayınları: Eylül 2014

Yayıncı Sertifika No. 13226

ISBN 978-605-4994-92-2

© Destek Yayınları

Harbiye Mah. Maçka Cad. Narmanlı Apt. No. 24 K. 5 D. 33 Nişantaşı / İstanbul

Tel.: (0) 212 252 22 42

Fax: (0) 212 252 22 43

www.destekyayinlari.com

info@destekyayinlari.com

facebook.com/DestekYayinevi

twitter.com/destekyayinlari

Deniz Ofset - Nazlı Koçak

Sertifika No. 29652

Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad.

Odin İş Mrk. B Blok No. 403/2

Zeytinburnu / İstanbul

AYHAN ÇİLİNGİROĞLU

Seksen Yıl

1934-2014

(Kesitler)

Hatırladıklarımı anlatırken kronolojik sırada olmalarına özen göstermeyeceğim. Hatta bazen daha yakın zamanda olan bir olayı önce anlatıp daha sonra eskilere geçtiğim de olacaktır.

Nisan/Mayıs/Haziran 1960

Washington/ABD'de Dünya Bankası merkezinde çalıştığım Mayıs 1965'ten Ağustos 1969'a kadar geçen sürede, bir yıl içinde, en çok 1968'de seyahat etmişim. O yılın ilk aylarında Pakistan'a giden Dünya Bankası uzmanlar heyetinde sanayi ekonomisti olarak görevlendirilmişim. Yaklaşık bir ay kadar Pakistan'da kalarak tüm önemli bölgeleri ve henüz gelişmekte olan sanayi tesislerini ziyaret etmem, bilgi toplamam, Pakistan sanayisinin o günü ve geleceği hakkında fikir sahibi olmam gerekiyordu. Pakistan'ın o zamanki hükümeti İslamabad'ı yeni başkent olarak belirlemişti; ancak Karaşi hâlâ her bakımdan ülkenin gerçek merkeziydi. Bana Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki Ankara ile İstanbul'un durumunu anımsatmıştı. İslamabad büyük bir köy görünümünde olup orada kalınabilecek asgari konforu haiz otel dahi yoktu. En yakın büyük kent olan Rawalpindi'de Intercontinental Oteli'nde kalıyor ve devlet üst kademesi ile temas için her gün İslamabad'a gidip geliyorduk. Planlama ile ilgili kuruluş¹ ve diğer önemli bazı kamu kurumları tam anlamı ile İslamabad'a taşınmamışlardı. Bu sebepten Karaşi'de de uzunca bir süre kalmamız gerekmişti. O seyahatte Peşaver'e giderek Hayber Geçidi'nin başlangıcını ve özellikle devlet gücünün henüz ulaşamadığı o bölgeyi yeniden görmek olanağını bir kere daha elde etmişim. Esnaf işyerinde kucağında tüfekte oturuyor ve müşterilerini öyle silahla karşılıyordu. Hemen hemen herkesin omzunda/elinde tüfek veya belinde tabanca vardı. 14-15 yaşındaki erkek çocukların bile silahlı dolaştığı dikkat çekiyordu.

İki yıl önce, 1966'da da o bölgeye Dünya Bankası uzmanı olarak gitmişim; ancak kayda değer sanayi tesisleri olmadığı için Rawalpindi civarında fazla vakit geçirmemişim. Turistik merak ile hafta sonu Peşaver'a ve dolayısı ile Hayber Geçidi'ne gitmiştik. Bu geçit Pakistan ile Afganistan arasındaki sarp kayalar arasında olup onun önemini daha ortaokulda öğrenci iken coğrafya dersinde öğrendiğimizi hatırlıyorum. Çok önemli olduğunu, Hint Yarımadası ile Orta Asya'yı bağlayan tek yol olduğunu öğretmişlerdi. Bugün de o geçit uluslararası kavgaların sebebi oluyor.

Pakistan'a Dünya Bankası uzmanı olarak 1968'de yaptığım bu ikinci seyahatim birçok bakımdan 1966 yılında yaptığımdan çok farklıydı. 1966'da Pakistan, bir kısmı Hint Yarımadası'nın kuzeybatısında (Batı Pakistan) diğer kısmı aynı yarımadanın kuzeydoğusunda (Doğu Pakistan) olan iki bölge, nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan bir devlettir. Batı Pakistan'ın başkenti Karaşi, Doğu Pakistan'ınki ise Dakka'ydı.

O seyahatimizde zamanımızın bir kısmını Batı Pakistan'da Karaşi'de, Lahor'da, Pencap bölgesinde geçirmiş; nerede ise yarısını da Doğu Pakistan'da Dakka, Chittagong, Kuhlna'da incelemelere ve yetkililerle temaslara ayırmıştık. 1966'dan 1968'e kadar geçen zaman diliminde pek çok değişiklik olmuştu. Doğu Pakistan yetkilileri, Batı Pakistan'ın kendilerini farklı gördüklerini ve Doğu'ya sömürgeymiş gibi davranıldığını ve yeterli özgürlük tanımadığını açıktan dile getiriyorlardı. Bu rahatsızlık 1971'de Bangladeş adı ile bağımsız yeni bir devletin kurulmasına kadar devam etti. Yeni devletin başkenti Dakka oldu.

Büyük Britanya Hint Yarımadası'ndan çekilmeye karar verdiğinde Müslümanlar ayrı bir devlet kurmak istemişler ve Mehmet Ali Cinnah'ın öncülüğünde Pakistan İslam Cumhuriyeti adında bir devlet kurulmuştu. Böyle olmakla beraber çok önemli sayıda Müslüman, Hindistan devletinin vatandaşı olarak kalmaya devam etmektedir. 14 Ağustos 1947'de Pakistan'ın kurulduğu günden beri Hindistan hükümetleri, Hint Yarımadası'nın iki devlete paylaşılmasını kabullenemedikleri için hangi bölgede hangi devletin egemen olacağı sorusu yıllarca tartışma konusu olmuştur ve bugün de o

tartışmanın devam etmekte olduğuna, çatışmaların devam ettiği Kaşmir’de tanık oluyoruz.

Pakistan bağımsız bir devlet olduktan sonra Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nden bir öğrenci grubu o zaman doçent olan Danyal Bediz başkanlığında o ülkeyi ziyaret etmişti. Ankara’ya Van’dan ilk geldiğimizden bir yıl sonra, 1935 yılında Dışkapı mahallesindeki komşumuz Salim Bey ve ailesi Romanya’dan yeni göç etmişlerdi. İki aile çok yakın dost olmuş ve dostluğumuzu devam ettirmiştik. O ailenin kızı İnci üniversite çağına geldiğinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde eğitim aldığı sırada o grupta söz konusu geziye katılmıştı. Bir karşılaşmamızda Pakistan’da inanılmaz sevgi ile coşkulu bir şekilde karşılandıklarını anlatmıştı ve “Pakistanlılar ziyaretimizden o kadar mutlu oldular ki adeta öz kardeşlerini görmüş gibi davranıyorlardı ve seviniyorlardı” demişti. Pakistan’a yaptığım tüm iş gezilerimde İnci’nin o sözlerini hatırladım ve İnci’nin unutamadığı Türklere karşı sevginin zamanla azaldığını gözlemledim.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kazanmış devletlere karşı gerek muharebe meydanlarında ve gerekse diplomasi alanında Türklerin zaferleri ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması Hindistan’da da büyük hayranlıkla izlenmişti. Nüfusunun çok büyük çoğunluğu Müslüman olan bağımsız ve özgür ülke, Türkiye yıllarca tüm tutsak halklar ve özellikle Hindistan Yarımadası’ndaki halklar ve Müslümanlar tarafından gıpta ile izlenmişti. Bunu iş gereği gittiğim pek çok ülke yetkililerinden duydum.

1968 yılındaki Pakistan ziyaretimden bir süre sonra Hindistan iki taraftan, hem kuzeybatıdan hem de kuzeydoğudan dost olmayan bir devletin komşusu olmamak için çaba göstermiş ve nihayet Doğu Pakistan’ın ayrılması sağlanmıştı. 22 Aralık 1971’de Bangladeş Müslüman Halk Cumhuriyeti kurularak bağımsızlığını ilan etmiştir. Gerçekte Batı Pakistan’daki halk etnik olarak Doğu Pakistan’dakinden farklıdır. Doğu Pakistan Bengallilerin yoğunluğunun fazla olduğu ve Ganj Nehri’nin deltasındaki toprak parçası üzerindedir.

Gerçekte ben üç kez Pakistan’a gittim, her üçü de iş gezisidir. Birincisi 1960 yılında idi. Ankara’da Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nde başmühendis unvanı ile çalışıyordum. O yıl Pakistan’ın Murree kentinde 13-19 Haziran 1960 tarihleri arasında kalkınma planlaması konusunun ele alınacağı uluslararası bilimsel bir toplantı tertiplenmişti. O toplantının konusu, esas itibari ile “Ulusal planlama mı yoksa sektör planlaması mı yararlıdır?” şeklinde özetlenebilirse de adı Ekonomi Alanında Planlamanın Teknikleri ve Problemleri² idi. Bilimsel ağırlıklı olan o toplantıyı her nedense CENTO tertiplemişti. CENTO, Türkiye’nin de taraf olduğu bir askeri anlaşma olup diğer üyeleri Büyük Britanya, İran ve Pakistan idi. Amerika Birleşik Devletleri de gözlemci olarak CENTO’da bulunuyordu.

Yönetim merkezi Ankara’da olan bu örgüt Süveyş Kanalı’nın Albay Cemal Abdül Nasır yönetimindeki Mısır Devleti tarafından ulusallaştırılması sonrasında Büyük Britanya’nın öncülük ederek kurdurduğu Bağdat Paketi’nin yerini almıştı. Bağdat Paketi’nde Büyük Britanya, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan üye idiler. Bağdat Paketi’nin Britanya İmparatorluğu’nun Ortadoğu ve Ön Asya’daki çıkarlarını korumak için oluşturulduğu bilinirdi. İsminden de anlaşılacağı gibi merkezi Bağdat’ta idi. Irak’ta Kral Faysal devrilip Britanya karşıtı güçler iktidara gelince Irak, Bağdat Paketi’nden çekilmişti. Bunun üzerine CENTO oluşturulmuştu. Gerek Bağdat Paketi gerekse CENTO Ortadoğu’da etkinliğini kaybetmekte olan Büyük Britanya’nın kendi menfaatlerini koruyabilmek için yarattığı kurumlardı. Sovyet tehdidi bahane olarak kullanılarak CENTO, NATO’nun Ortadoğu’ya ve Orta Asya’ya dolaylı olarak açılması şeklinde takdim ediliyordu. O yıllarda Türkiye Cumhuriyeti dış politikası bu şekilde ABD ve Büyük Britanya ile işbirliği yapmakta yarar görmüştü. Kısaca askeri

amaçla kurulan ve daha çok Büyük Britanya'nın bölgeden haberdar olmasına yarayacak CENTO farklı sivil amaçlı işlerle de ilgileniyordu.

Pakistan'ın Murree şehrinde yapılması söz konusu olan toplantı Prof. Higgins, Prof. Tjailings C. Koopmans, Dr. Gustav Papanek³ gibi planlama konusunda çalışmaları yayımlanmış, uluslararası tanınmış uzmanların katıldığı önemli bilimsel bir toplantı niteliğinde idi. 1960 yılının başlarında o toplantının yapılması ile ilgili hazırlıklara başlanılmış ve ilgili ülkelerin dışişleri bakanlıkları veya dış ekonomik ilişkilerle ilgili kurumları haberdar edilmişlerdi.

27 Mayıs 1960'tan önce Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ekonomik ilişkilerinin yönetimi Dışişleri Bakanlığı'na verilmiş bir görevdi. Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı (MİİT) genel sekreterliği görevini Dışişleri Bakanlığı umumi kâtibinin muavini (bugünkü deyim ile bir müsteşar yardımcısı) deruhte ediyordu (yürütüyordu). O kişi daha sonraki yıllarda Moskova'da ve Paris'te Türkiye Cumhuriyeti büyükelçisi ve Bülent Ecevit'in başbakan olduğu hükümetlerden birisinde milli savunma bakanı olarak görev yapacak olan Hasan Esat Işık idi. Hasan Bey hem Dışişleri Bakanlığı'nın müsteşar yardımcısı olarak alışılmış işleri yürütüyor hem de MİİT genel sekreteri sıfatı ile ekonomik konularda uluslararası irtibatı sağlıyordu. Ayrı bir kadrosu yoktu. Dışişleri Bakanı Fatih Rüşti Zorlu pek çok konu ile doğrudan ilgileniyordu ve en güvendiği kişilerden birisi olan Genel Müdür Semih Günver, Hasan Bey'in en yakın çalışma arkadaşı durumunda idi. Murre'de yapılacak uluslararası toplantıya katılacakları belirlemede Semih Günver Bey etkili olmuştu.

O yıllarda Başbakan Adnan Menderes'in ekonomi danışmanlığına İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Memduh Yaşa⁴ tayin edilmiş ve Ankara'da çalışmaya başlamıştı. Prof. Besim Üstünel⁵ Ankara'daki Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden gelmişti. Memduh Yaşa ve Besim Üstünel İktisat Fakültesi'nden yakın arkadaş olduklarından Besim Üstünel de o yıllardaki hükümete yakın görünüyordu. Toplantı Pakistan'ın kuzeyindeki Murree adlı sayfiye kentinde, yazın tam ortasında yapılacaktı. Heyete Dışişleri Bakanlığı'ndan Rahmi Gümrükcüoğlu⁶ (heyet başkanı), Maliye'den Şinasi Arık, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Besim Üstünel ve EİE İdaresi'nden benim katılmam kararlanmıştı.

Karayolları Genel Müdürlüğü'nden Tahsin Önalp ve Sanayi Dairesi'nden Kemal Sayın Pakistan'da başka bir görevle iş gezisinde bulduklarından onların da bir ara Murree Toplantısı'na katılmalarını hükümet uygun görmüştü. Daha önce çeşitli sebeplerle Dışişleri Bakanlığı'ndaki toplantılara katıldığım da benimle tanışıp çalışmalarımı bilen Semih Günver'in benim gitmemi özellikle istediğini Pakistan'da olduğumuz sırada Rahmi Gümrükcüoğlu bana söylemişti.

1960 yılının mart/nisan aylarında bir yandan Murree toplantısı ile ilgili gerekli seyahat formalitelerinin yerine getirilmesi ile uğraşıyordum öte yandan da o toplantıda vermeyi düşündüğüm tebliği hazırlamaya çalışıyordum. O toplantıya bir tebliğ vermeye hazır olduğumu sözlü olarak Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştim. Yazdıklarımı EİE İdaresi Baş Mütercimi Leyla Elbruz'un⁷ değerli katkıları ile İngilizceye çevirmiştim. Oldukça hacimli olan ana metni ve eklerinin tümünü sekreterlerimiz dikkatle daktilo ederek iyi bir doküman ortaya çıkarmışlardı. O doküman EİE İdaresi'nin o güne göre ileri teknik cihazlarla donatılmış teksir ve matbaa bölümünde çoğaltılmış ve bir de üzerine yeşil karton kapak geçirilerek sunulduğunda da etkili olacak hale getirilmişti. Sunulduğunda daha baştan okuyucuyu etkileyecek doküman oluşturmak benim için çok sıradan bir işti. Çünkü biz İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki eğitimimiz sırasında proje çalışmalarının raporlarını titizlikle hazırlamaya ve bir açıdan hocalarımızın tertipli ve düzgün proje dokümanı hazırlanması

taleplerine en iyi şekilde cevap vermeye alıştık. Pakistan’da sunmayı önerdiğim o dokümandan birkaç kopyayı Dışişleri Bakanlığı’na, Toplantı Tertip Komitesi’ne iletmek üzere, vermiştim. Aradan iki hafta kadar bir zaman geçmişti ki, üniversiteden arkadaşım ve o sırada PTT’de çalışan Y. Müh. Hakkı Oranç beni aradı ve “Mr John W. McDonald Jr. Seninle tanışmak istiyor” dedi. O zatın ismini daha önce hiç duymamıştım. O zatın kim olduğunu ve benimle neden tanışmak istediğini sorduğumda Hakkı şöyle demişti: “Bu zat CENTO’da bir toplantı hazırlamakla görevli kişilerin başı imiş. O toplantıya sen de gidecekmışsin ve bir rapor hazırlamışsın, çok etkilenmiş ve ‘Beş yıldır Ankara’dayım Türklerden rapor yazmaları istenince bir, bilemedin bir buçuk sayfa bir şey yazarlar ve konunun özü ile ilgili olmayan birtakım cümleleri alt alta koyarlar; ilk defa tutarlı ve bizim kendi ülkemizde alışık olduğumuz, analizleri ve önerileri dengeli bir rapor gördüm hem de sunumu da dikkatimi çekti’ diyerek, muhakkak seni görmek istiyor.” Ben de, “Nasıl olsa o zat toplantıya gelecek, orada nasıl olsa karşılaşırız” demiştim.

1950-1960 yılları arasında ülkemizde birçok kurum yeniden düzenlenmiş ya da yani kurulmuşlardı. O kurumlar kendilerini ilgilendiren konularda yıllara yaygın programlar yapar duruma gelmişlerdi. Fakat o programların uygulanması için gerekli paralar (fonlar) sadece yıllık bütçelerle tahsis edilmeye devam ediyordu. Böyle olmakla beraber özellikle karayolları, su işleri, elektrikleme konularında yıllara yayılan programlar yapılması için gereği olduğu için gene de o konularla ilgili kurumlar beş yıla hatta daha ötesine uzanan programlar yapmak zorunda idiler. Ayrıca ABD’nin ekonomik ve teknik yardımından yararlanan Kara Yolları Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü gibi kurumların, birkaç yılı kapsayan programlarla, yardım veren kurumların karşısına çıkmaları gerekiyordu. Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nin yasal görevi uzun vadeli elektrik üretim ve dağıtım planlaması yapmak için gerekli verileri toplamak ve bunları elektrik ile ilgili diğer kurumlarla tartışarak ve değerlendirerek geleceğe doğru yatırım konuları hakkında çalışmalar yapmaktı. Karayollarının uzun vadeli programları gerçekte ulaştırma sektörü planlaması değildi, fakat o yıllarda ancak o kadar yapılıyordu. O deneyimleri dile getirecek bir rapor yararlı olur diye düşünmüştüm. Bu bakımdan Türkiye’de Sektör Programları’nın nasıl yapıldığına dair bir rapor hazırlamaya kendimi ehil görmüş olmalıyım ki o konuyu seçip Dışişleri Bakanlığı’na sözlü olarak bildirmiştim. 13 Haziran 1960’ta da başlayarak birkaç gün sürecek ve Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin “CENTO Development Programming Conference”⁸ dedikleri o toplantıya gidecek heyette ekonomi profesörü veya ekonomi eğitimi almış kişiler olmasına rağmen tebliğ vermeye bir tek ben gönüllü olmuştum.

Daha sonraki yıllarda da Türkiye adına toplantılara katılan kişilerin konuşmaktan çok dinlemeyi tercih ettiklerine çeşitli vesilelerle şahit oldum. Hatta *teknoloji transferi* ile ilgili olarak Dublin’de yapılan bir toplantıda ben OECD’nin⁹ Koordinatör Danışmanı olarak görevli idim. Türkiye’yi temsilen 9 kişilik bir heyet katılmıştı, fakat hiçbirisi söz alıp katkıda bulunmayınca OECD’de direktör olan dostum Mr. Derry Ormond “Türkiye hep dilsizleri mi buraya gönderdi?” diyerek iğneleyici bir biçimde hayretini belirtmişti. İlaç Hammadesi Üretiminde Teknoloji Transferi¹⁰ konusunda yapılan o toplantılardan bir tanesi Belgrad’da yapılmıştı ve Türk Heyeti’nde sadece bir TC Dışişleri Bakanlığı mensubu bir diplomatımız tüm heyet içinde yegâne aktif kişi olmuştu.

Murree kasabasının Pakistan’ın kuzeyinde yazlık tatil beldesi olduğunu öğrenmiştim fakat yoğun olan işlerimin arasında bir de tebliğ hazırlamaya çalışmam seyahatin formalite dışındaki ayrıntıları ile uğraşmama zaman bırakmıyordu. Bu hazırlıkları yapadururken 27 Mayıs 1960 sabahı radyodan

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülke yönetimine el koyduğu haberi duyuldu. Son aylardaki genel hava siyasal olarak bir şeyler olacağı beklentisini yaratmıştı. Gerçekte ben bir şeyler olacağından bir gece önce haberdar olmuşum. Üniversite'den arkadaşım Y. Müh. Fevzi Öztürk ile Kızılay Meydanı'na yakın Çelik Kale Sokak'ta bir bodrum katında kiracı idik.

Akşam yemeği için annem ve babamın Sıhhiye Meydanı'na bakan dairelerine gittiğimde yengem "Bu akşam Namık Abi muvazzafmış"¹¹ demişti. Benim gidişimden biraz önce büyük ablamın eşi istihkâm binbaşı Namık Kemal Korkmaz uğramış, o gece bir şeyler olacağını ima etmiş. Herhalde helalleşmiş olmak için uğramış olmalı; o tip görevlerde sonuç beklenmedik gibi olabilir ve başarısızlık halinde hayatın kaybedilmesi dahil ağır cezalar söz konusudur. Eniştemin o gece sabaha karşı olacak askeri harekâta görevli olduğunu annem, babam yengem anlamakta gecikmemişlerdi.

Mart ve Nisan 1960'ta ülkenin yönetiminden rahatsız olanların çeşitli protestoları yoğunluk kazanmıştı. Adnan Menderes Hükümeti ekonomik sıkıntıları gideremiyordu. İktisadi devlet teşekkülleri irili ufaklı birçok yatırıma girişmiş ancak bunların finansmanı aksıyor ve bitirilmeleri çok gecikiyordu. Bazılarının teknoloji seçimi yanlış ve bitirildikleri zaman beklenen faydaların sağlanması mümkün görünmüyordu. Demokrat Parti ile devlet iç içe geçmişti. Bakanlıklarda üst kademe yetkililer partili gibi davranıyorlardı. İktisadi devlet teşekkülleri ise tamamen partizan halde idiler. Örneğin Sümerbank Genel Müdürü Mehmet Akın aynı zamanda Demokrat Parti'nin Ankara İl Örgütü'nün başkanı idi. Bu durum fabrikaların, üretim tesislerinin bulunduğu taşra il ve ilçelerinde de paralel olarak devam ediyordu. Kurumlarda görevlilerin Demokrat Parti üyesi olmaları hiç değilse sempatzanı olmaları ve bu yolla parti faaliyetlerinde etkinlik sağlamaları adeta yazılmamış yasalarla zorlanıyordu.

Ekonomik sıkıntıları gidermek için ümit, sağlanabilecek dış yardımlara bağlanmıştı. Ülkenin kendi kaynakları yetersizdi, bunların artırılmaları için bilinçli tedbirler almak yerine giderler artırılıyordu. Kaynakların başlanılmış ve yıllardır bitirilememiş kamu yatırımlarına yöneltilerek beklenen yararların bir an önce sağlanması akılcı yol olarak önerilirken Başbakan'ın kişisel tercihleri öne çıkıyordu. Bu nedenle İstanbul'da kent içi yatırımlara da girişilmişti. Kente yeniden şekil vermek için özellikle yeni yollar açılıyor ve bu işler için çok para harcanıyordu. Birçok kişinin, hakları tam olarak karşılanmadan, binaları yıkılıyor, arsaları istimlak ediliyor ve iki büyük cadde, Vatan ve Millet caddeleri açılmaya çalışılıyordu. Kentin başka yerlerinde düzenlemeler yapıldığı gibi şehri Sarıyer yönünde geliştirecek cadde yapımına da girişilmişti. İstanbul'un yayılmasının planı hangi hedeflere göre yapılıyordu? Bilimsel olarak şehircilik açısından doğru işler mi yapılıyordu? Bu konularda kamuoyunda genel fikir birliği yoktu. Teknisyenler, deneyimli bürokrasi bu konuda devrede değildi. Başbakan doğrudan karar veriyor ve zamanının büyük kısmını İstanbul'daki bu imar işlerine ayırıyordu. Gümüşsuyu'ndaki Park Otel ikinci başbakanlık binası haline gelmişti. Birçok bürokrat Ankara'dan gelerek o otelde kalan Başbakanın her an emrine hazır bekliyordu. İstanbul'daki o yol yapım işlerinde birçok müteahhit çalışıyor bazen yapılan bir yol kesimi yıkılıyor yeniden yapılıyordu. İstanbul'da yapılan yol çalışmalarında bazı önemli tarihi yapıların yıkıldığı ya da zarar gördüğü zamanla fark edildi.

Böyle durumlarda toplumda çeşitli söylentilerin ve dedikoduların yayılması olağandır. Özellikle Mart-Nisan 1960'ta her gün hükümet karşıtı yeni bir haber kulaktan kulağa dolaşır hale gelmişti. Hükümeti destekleyen Demokrat Parti tarafından kurulmuş olan *Zafer* gazetesi ve birkaç Demokrat Partili milletvekilinin sahibi veya ortağı olduğu gazete dışında basın hükümetin ekonomik politikasını şiddetle eleştiriyordu. Ekonomik alandaki rahatsızlık basında bol bol ele alınırken siyasi olarak da

Demokrat Parti rakiplerini yok etmek için planlar hazırlıyor izlenimini veriyordu. Savcılar Adalet Bakanlığı'na bağlı olduklarından bakanın emri ile birçok kişi hakkında takibata geçiyor ve gazeteciler bu takibattan bolca nasiplerini alıyorlardı.

“Vatan Cephesi” adı ile bir gruplaşma hükümet tarafından yaratılmıştı. “Vatan Cephesi” ne idi? O insanlar neyi temsil ediyorlardı? Ne istiyorlardı? Bilen yoktu. Fakat her gün devlet radyosunda “Vatan Cephesine Katılanlar” başlığı altında binlerce isim okunuyordu. Bu durum fırsatçıların, özellikle kendi çıkarları için kötülük yapmaya hazır insanların arayıp da bulamadığı bir ortam yaratmıştı. Muhbirler türemişti. İktisadi devlet teşekküllerinde veya devlet kurumlarında “Vatan Cephesi karşıtı” ihbarları yapılıyor ve bazı iyi insanların terfileri aksatılıyor veya istemedikleri yerlere tayinleri yapılıyordu. Vatan Cephesi listesinde adı radyo bültenleri ile bildirilen kişilere çalıştıkları yerlerde veya oturdukları mahallelerde farklı gözle bakılmaya başlandığından o kişilere güvensizlik yayılıyordu. Kısaca toplumda huzursuzluk körükleniyordu.

Ülkeyi yönetenler, tedirginliği hissederek tedirginliğin nedenlerini araştırıp topluma huzur getirmek için çaba harcamak yerine, söylemleri ve hareketleri ile toplumda huzursuzluğu daha da artırıyorlardı. Demokrat Parti daha önceki milletvekili seçiminde kendisine oy vermeyen bir ili, Kırşehir'i cezalandırarak ilçe yapmış ve vatandaşın seçme ve seçilme özgürlüğünü gönülden kabul etmediğini göstermişti.

Bir ülkede demokrasi var diyebilmek için yönetimin başkalarının hakkına ve hukukuna saygı göstererek tüm insanların eşit haklara sahip olduğuna gönülden inanarak ve ayırım yapmadan davranması gerekir. Ne var ki Demokrat Parti yargı yolu ile yaptığı baskıyı yeterli bulmamış ve TBMM'deki çoğunluk gücüne dayanarak 18 Nisan 1960'ta özel tahkikat komisyonunu kurup milletvekillerini bu arada İsmet İnönü'yü de cezalandırma yolunu aramakta hatta zorlamakta idi. Bu durum muhalefete özellikle CHP Başkanı İsmet İnönü'ye, iktidarı eleştirmek için bol malzeme ve haklılık veriyordu.

İsmet İnönü'yü tanımıyorlardı. Yıllarca onun yönettiği ülkede yaşamış, hatta başkanlığını yaptığı partide milletvekilliği yapmış veya onun başbakanlığı ya da cumhurbaşkanlığı sırasında üst düzey kamu yöneticiliği yapmış olup sonra çok partili sisteme geçildiğinde Demokrat Parti'nin yöneticileri konumuna gelmiş kişiler İsmet İnönü'nün özelliklerinden habersizlermiş gibi davranıyorlardı. Demokrat Parti'yi yöneten kadro sanki kendi iktidarlarından önceki dönemlerde hiç devlet sorumluluğu almamışlar gibi geçmişi eleştiriyorlardı.

Gönülsüz de olsa zaman zaman Atatürk'ün devrimlerine karşı davranışlarda bulunmaya göz yummayı bile daha çok oy almak için kullandıkları oluyordu.

Seçimle işbaşına gelen yeni hükümetin geçmişte yapılanları tamamen yok sayması ve her şeyin kendi iktidarlarından önce yanlış yapıldığını her gün tekrar ederek siyaset yapması, geçmişte sorumluluk alanlar için “Onlar çok kötü idiler, biz iyiyiz” diyerek iktidarını sürdürmeye çalışması temelde hatalı bir yaklaşım idi. Düşmanca bir rekabet tercihinin gösteriyordu. Oysa “Onlar kötü idiler, biz iyiyiz” söylemi yerine “Onlar iyilerdi, ama biz daha iyiyiz” demek kitleler arasında dostane rekabet ortamını yaratır.

Geçmişi kötüleyerek istikbalin daha iyi olacağı garanti edilemez. Sürekli geçmişi kötülemek zamanı boş tartışmalarla harcamak anlamına geldiği gibi toplumun dikkatini ileriye odaklamak ve toplumu geleceği düşünmeye yöneltmek yerine toplumsal enerjiyi geçmişi eşelemeye harcamak sonucunu verir. Eski ile hesaplaşmak adına faydası olmayan çatışma ortamı yaratılması çeşitli sebeplerle intikam almak isteyenlere zemin hazırlar. Geleceğin iyi olması, eğer varsa geçmiş

hatalardan ders çıkararak doğruları bulmaya ve uygulamaya gayret etmekle sağlanabilir.

1950 ve 1951 yıllarında Milliyetçiler Derneği gerici düşünce sahiplerinin örneğin öğrenci örgütlerini ele geçirmek için birleştiği örgüt halini almıştı. Çok partili sisteme geçilince faaliyetlerini artırmış özellikle gençleri kazanmak için yoğun çaba sarf etmeye koyulmuştu. Bunu fark eden Cumhurbaşkanı Celal Bayar bu derneğin faaliyetlerinin durdurulması yolunda talimat vermişti. 1953 yılında öğrenci örgütleri içinde veya daha başka yerlerde Atatürk'ün devrimlerine karşı olanların örgütlü olarak davrandıklarına ve dini liderlerin etkisi altındaki gençlerin çevrelerini genişletmeye gayret ettiklerine şahit olunuyordu. Saidi Nursi'nin öğrencileri çeşitli yüksek öğretim kurumlarında çevrelerini genişletmek ve yeni müritler kazanmak gayretlerini sürdürüyorlardı. İskender Ağa Camii ve benzeri ibadet yerleri, Atatürk Devrimleri'ne, kadın erkek eşitliğine, kadınlara verilen serbestiye karşı beyinlerin yıkandığı mekânlardandı. Bu başta Celal Bayar olmak üzere Atatürk'le yakın çalışmış olanları çok rahatsız ediyordu. Celal Bayar Atatürk'e çok bağlı hatta hayran bir kişi idi. Düşüncesi bakımından ilerici, serbest piyasa ekonomisi taraflısı, Milli Mücadele'de ve sonrasında Cumhuriyet'in kuruluşunda emeği geçmiş ve Atatürk'ün güvenini, ekonomi bilgisi ve Türkiye İş Bankası'nın kuruluşunu başarı ile gerçekleştirmesi dolayısıyla, kazanmıştı. Atatürk tarafından Başbakan olarak en üst yönetime getirilmiş bir kişi idi. Fakat halktan oy almak için halkın bir kısmının arzusuna cevap vermenin gerektiğini de biliyordu. Büyük değişiklik geçirmekte olan toplumlarda halkın bir kısmının yapılan değişikliklerin yararını hemen kavrayamamaları mümkündür. Uzun vadede yararlı olacak değişiklikleri büyük düşünen, ileri görüşlü liderler yapmak isterken bir kısım halk tutucu olabilir, hatta karşı hareketlerde bulunabilirler. Osmanlı tarihinde ve Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında bu gibi birçok olay olmuştur.

Dünyada birçok gücün kendi yararı için itişmesi ve başka ülkelere kendi anlayışlarına göre şekil vermeye gayret etmeleri sadece günümüze özgü bir şey değildir. Özellikle büyük Britanya'nın ve Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'ya şekil verdiği ve yapay sınırlarla yapay devletler oluşturarak kendi çıkarlarını koruma gayretleri içinde oldukları bilinmektedir. Doğu Anadolu'da isyanlar, Menemen'de ayaklanmalar, Atatürk'e suikast girişimleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yaşanmış olmasına rağmen Demokrat Parti toplumda eski yaraları kaşıyarak üstünlük kazanmaya çalıştıkça halk ileriye bakmak, gelecekle uğraşmak yerine geçmişin öcünü alma duygularına kapılıyordu.

Bu belki Demokrat Parti'ye oy sağlamada kolaylık yaratıyordu fakat toplumun iç barışını zedeliyordu. Çoğulcu demokratik düzenin açmazı da belki de bu noktadadır. Alışkanlıkları, inançları değiştirmek her zaman halkın rızası ile olmayabilir. Bazen halka rağmen büyük liderler değişikliklere toplumu yöneltmişlerdir. Napolyon Fransa'yı başka bir plana yükseltirken halk oylaması yapmamıştır. Liderlerin topluma yararları veya zararları yıllar sonra belli olur. Bazen bir lider yönettiği topluluğu geçici bir yükseklığe getirmeyi başarır fakat sonra dünyada oluşan koşulları iyi değerlendiremediği için bir zamanlar kendisini başlarının üzerinde taşıyan insanları, ulusunu ve ülkesini felakete sürükler. Hitler veya yakın zamanda Saddam Hüseyin gibi örnekler tarihte pek çoktur.

Atatürk devrimlerle kadınların erkeklerle, dindar olanların dindar olmayanlarla ve Müslümanların, Müslüman olmayanlarla eşit olduğu toplum oluşturmayı hedeflemişti. Bu, geçmiş inançlarla veya alışkanlıklarla çeliştiği için devrim karşıtları seslerini duyuracak ve güçlerini gösterecek fırsat kolluyorlardı. Çok partili sistem buna olanak vermesin diye tedbir alındığı söylenemez. Sadece Celal Bayar yeni bir parti kurmak için İsmet Paşa'dan izin istediğinde Paşa, ondan dini siyasi konu yapmama ve dincilere taviz vermeme sözü almakla yetinmiştir. Oysa daha Demokrat Parti iktidarının

ilk aylarında ezanın Türkçe okunması zorunluluğu kaldırılmış ve iktidarın ilk yıllarında Atatürk heykellerine saldırılarla da somutlaşan katı din anlayışını öne çıkarma girişimleri yaygınlaşmıştır.

Atatürk'ün sağlığında da çok partili sisteme geçiş denemeleri yapılmıştır. O zaman yaşanan olaylar İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı korku, endişe ve belirsizlik ortamı sırasında fazla tartışılmamıştı. Orta Avrupa'da Almanya'nın yayılma istekleri ile başlayan savaş Japonların ABD ye saldırması ile başka kıtalara da yayılmıştı. Kuzey Afrika'da namı Alman komutan General Rommel¹² ile İngiliz Komutan Mareşal Montgomery¹³ karşı karşıya kıyasıya dövüşüyorlardı. Uzakdoğu'da saldırgan Japonları durdurmak için ABD güçleri yerli Japon karşıtı güçlerle iş birliği yaparak daha önce hiç yaşanmamış biçimde savaşıyordu. Alman orduları Sovyetler Birliği'nin içine kadar ilerlemiş ve komünist parti yönetimindeki Sovyetler Birliği ile ideolojik olarak tam karşıtı yönetimdeki ABD birleşerek Almanları durdurmaya çalışıyorlardı. Almanlar Bulgaristan'a varıp sınırimıza dayanmış, Yunanistan benzer şekilde ayakta duramamıştı.

Türkiye'nin çarpışan taraflardan birisine katılması Savaş'ın kaderini değiştirecektir kanısı dünyada yaygınlaşmıştı. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti üzerinde güçlü devletler çok yoğun baskı kurarak Türkiye'yi kendi taraflarında Savaş'a sokmaya çalışıyorlardı. İstanbul, özellikle Park Otel her devletten casusun karargâh kurduğu yer idi. Böyle bir siyasi hava içinde ülkede bütünlüğü bozacak hareketler önlenmeye çalışılıyor ve o günkü olanaklarla sıkıntılı günleri atlatabilme yolları aranıyor.

CHP lideri ve Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, Churchill ve Hitler'in tüm baskılarına göğüs gererek ülkeyi İkinci Dünya Savaşı dışında tutmayı başarmış, ulusu savaşın ve savaş sonrasının belalarından korumayı sağlamış, uluslararası saygınlığı olan bir devlet adamı idi. Demokrat Parti 1950'de seçimi kazanmış ve iktidara gelmişti. Karşısında kendi rızası ile çok partili sistemi sorunsuz olarak ülkeye getiren, tek adam olarak tüm yetkilere sahip olduğu iktidarını, cumhurbaşkanlığını sorun çıkarmadan ve sorun çıkmasını önleyerek başkalarına teslim eden, ulusal kahraman İsmet Paşa vardı. İsmet Paşa gücünü geçmişte ülkeye yaptığı hizmetlerden ve dürüst devlet adamı olduğuna halkın kalpten inanmasından alıyordu. Bu güçle sert muhalefet yapıyordu. Düşmanla Yemen dahil birçok cephede çarpışmış büyük meydan savaşlarında orduları yönetmiş komutan olarak İsmet Paşa'nın lügatinde korkmak yoktu. Bu bakımdan Demokrat Parti iktidarı sert tedbirlerle İsmet İnönü'yü korkutmaya çalıştıkça o daha sert muhalefet yaparak Başbakan'ın ve yönetim kadrosunun sınırlarını bozuyor ve onların daha çok yanlış yapmalarına yol açıyordu. Özet olarak İsmet İnönü o zamanki devlet yöneticilerinin, bugünkü deyimle, kimyalarını bozuyordu.

2011-2012 yıllarında dünyada olan olaylara baktığımızda, Latin Amerika'daki bazı ülkelerde, Libya'da, Tunus'ta, Suriye'de, Uzakdoğu'nun az nüfuslu ülkelerinde, Afrika'daki devletlerde iktidardakilerin koltuklarını bırakmamak için neler yaptığını görüyoruz. İktidarı bırakmak kolay değildir. Hele mutlak iktidarı kendi rızası ile bırakana tarihte rastlanmış mıdır merak edilecek bir konudur. Brütüs'ün Sezar'ı bıçaklamasını ve Sezar'ın "Sen de mi Brütüs?" dediğini ortaokulda öğrenmiştik. Ancak kimse bize Sezar'ın isteği ile iktidarı bırakmadığı için belki de onu istemeyenlerin bulduğu yegâne çarenin öldürülmesi olduğundan bahsetmemiştik. Demokrasi'nin örnek ülkesi diye sözü edilen ABD'de bile Başkan Richard Nixon iktidarını devam ettirebilmek için karıştının gizliliğine devlet yetkililerini kullanarak girmeyi ve bilgi hırsızlığı yapmayı denemiştir. Ancak halk infiali dayanılmaz boyutlara varınca 8 Ağustos 1974'te görevini bırakmıştır. Onun iktidarı ise öyle mutlak tek adam idaresi hiç değildi. Fransa'da iktidarını devam ettirebilmek için başka ülkelere parasal destek aldı diye yıllarca Paris Belediye Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı

yapmış kişi, Jacques Chirac mahkeme de hesap vermiştir. Bazı istisnaları olmakla beraber yöneticiler, koltuklarında yapışkan varmış gibi koltuklarını gönül rızası ile terk etmemekte direnirler.

Bir kere tek adam olarak bir ülkeyi yönetmek olanağını elde edenlerin devlet kaynaklarını kişisel çıkarları için kullanarak ne gibi servetler edindiklerini basın ve yayın organlarından izliyoruz. 1990'lı yıllarda bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkelerinin yöneticilerinin veya Afrika'da Kongo gibi ülkelerin liderlerinin kişisel servetlerinin büyüklüğü şaşırtıcı boyutlardadır. Libya'da, Tunus'ta yıllarca tek adam olarak yönetime egemen olanların gerek kendilerinin gerekse yakınlarının servetleri uluslararası haber merkezlerinin bültenlerinde yayınlandıkça insanın dudağı uçuklayacak oluyor.

Oysa 11 yıl altı ay kadar tüm yetkilere sahip cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün 1950'de iktidarı teslim ettiğinde ne yurtdışında, söz gelimi İsviçre'de ne de Türkiye'de büyük serveti olmadığını ve maaşı ile geçinmek zorunda kaldığını Türk halkı biliyordu. Dürüst devlet adamı olduğunu hemen herkes kabul ediyor fakat onu sadece kendisinin cumhurbaşkanı olduğu yıllardan değil de çeşitli şekilde Atatürk'lü yıllardan da sorumlu tutmak için çok çaba sarf ediliyordu. CHP'nin tek parti olarak Türkiye'nin kaderine yön verdiği, başka bir deyimle kaderini değiştirmeye gayret ettiği yılları ikiye ayırmak gerektiğini de Türk halkı biliyordu. 1923-1937 arasında her ne kadar İsmet Paşa Başbakan olarak görev yapmışsa da Atatürk'ü bazen ve bazı konularda daha yavaş veya daha farklı davranmaya gayret ettiği bugün yazılmaktadır. Harf devrimi gibi halkın kolay kabul edemeyeceği konularda Atatürk'ün "İsmet Paşa'yı ikna için gecikmem gerekti" dediği bilinmektedir. Celal Bayar ve Demokrat Parti'yi kuran arkadaşları CHP'nin tek parti olarak iktidarda olduğu yıllarda devlet yönetiminde, yasama organında görev almış olmalarına rağmen kendilerini o yıllarda yapılanlardan soyutlamayı başararak tüm sorumlunun İsmet Paşa olduğuna halkı ikna etmeye gayret etmişlerdir. Bunda da başarısız oldukları söylenemez.

Türkiye Cumhuriyeti kolay kurulmamıştı. O kuruluş sırasında Celal Bayar hizmet etmiş ve sorumluluk almıştı. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için tam anlamı ile homojen bir toplum denilemezdi. Geçmişin özlemini çekenler, laikliği bir türlü içine sindiremeyenler, devlet kaynaklarından yararlanarak kendi varlıklarını ve güçlerini artırmak isteyenler eski yönetime, Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı idiler. Şehirlerde yaşayanların köylerde yaşayanlardan farklılıkları çoktu. Etnik köken farklılıkları, yöresel değerlere bağlılık farklılıkları, dini vecibeleri yerine getirme konusundaki farklılıklar yaygın idi. İstiklal Savaşı yıllarında ve Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında sıkıntı çekmiş kişilere İkinci Dünya Savaşı yıllarında sıkıntı çeken, uzun dönemli askerlik hizmeti yapan ve otoriter devletten çeşitli sebeplerden zarar görenler de eklenince CHP'nin tek parti dönemindeki uygulamalarına karşı olan pek çok kişi vardı. Özellikle din ekseninde Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulamaları mutaassıp çevreleri rahatsız etmiş idi. Anadolu'daki feodal yapı ve keza şeyhlik ile aşiret ilişkilerinin birlikte olduğu yörelerde cumhuriyet karşıtlığını tahrik ederek yabancı güçlerin rahatlıkla huzursuz ortam yaratma girişimleri olmakta idi.

CHP ye karşıt olan herkes bu uygulamalara maruz olan kişiler mi idi; yoksa yoğun propaganda etkili mi olmuştu? Örneğin 1925'te doğan bir kişi 1950'de 25 yaşında bir seçmendi ve CHP den şikâyet edilen birçok olayı kişisel olarak bire bir yaşamamış olabilirdi; fakat çevresinin etkisi ile kindar CHP düşmanı kesilmişti.

CHP iktidarından sonra ülkeyi yönetme sorumluluğunu alanların tüm geçmişi yaşatarak değil de geleceğe bakarak insanları kazanması ve o güne kadar alınmış mesafeleri muhafaza ederek toplumu ileri götürmesi beklenirken onlar kolaycılığa kaçıp kolay oy almak için geçmişi yererek ve hemen hemen her yolu deneyerek başarı sağlamaya çalışıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan

büyük bir devletin pek çok toprağı elinden çıkmış, ordusu dağılmış iken ulusal bir mücadele sonunda Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Uluslararası saygınlık kazanmakta çok yol almış iken ve kalkınma çabası içinde ulusal sanayiini ve ulaştırma ağını büyük özveri ile kurmaya çalışırken İkinci Dünya Savaşı patlamıştı. Savaş yılları olabildiğince az hasarla atlatılabilmiş ve savaşa giren birçok ülkeye göre Türkiye daha sorunsuz olarak 1945-1946 yıllarını idrak edebilmiştir. Bu koşullarda, özellikle yıllarca iktidarda olan parti için avantajlı olmayan koşullarda çok önemli bir değişiklik yapılarak serbest seçimlerle devleti yöneteceklerin belirlenmesi gündeme getirilmişti. Bu amaç ile çok önemli bir adım atılmış ve çok partili sisteme geçilmiş idi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce ve savaş sırasında lise öğretmenleri arasında karşıt görüşlerle lise öğrencilerini etkilemek çabaları ya da basında çatışmalar o öğretmenlerin bazen başka isimler kullanarak çekişmeleri olurdu. O yıllarda üniversite düzeyindeki eğitim kurumu olarak sadece İstanbul'da İstanbul Üniversitesi ve Yüksek Mühendis Mektebi vardı. Gazi Beden Terbiye Enstitüsü, Yıldız Teknik Okulu, Yüksek Ticaret Okulu gibi yükseköğrenim veren kurumların da sayıları çok azdı. Bu bakımdan lise önemli eğitim kurumu idi ve oradaki öğretmenler belli akımları destekler yazılar yazar ya da faaliyetlerde bulunurlardı. Onların öğrencilerinin bazen gruplar halinde belli düşünce ve akımlar etrafında birleştikleri olurdu.

Demokrasi, kişilik sahibi bireylerin olduğu toplumlarda uygulanabilecek bir yönetim şeklidir. Daha doğarken kişiliğini yitirmiş, örneğin aşiret mensubu olarak doğup yetişen bir kişinin kendi özgür iradesi ile davranması ancak çok büyük kişisel gayretlerle olabilir. Aynı durum dini inançları yoğun yaşayan bir toplum içinde söylenebilir. Katolik papazların çok nüfuzlu olduğu toplumlarda insanların özgür iradeleri yerine papazın gösterdiği yolu seçtiğine pek çok örnek vardır. Aynı durum cemaat ve mensupları, şeyh ve müritleri için de söylenebilir. Demokratik önce kişinin şahsında olması gereken bir meziyettir. Kişi başka insanlarla ilişkilerinde onlara eşit davranıp onların fikirlerine, sözlerine kulak verirse toplumda demokratik yaşam mümkün olur.

Ezan Müslüman toplumlarda kişilere ibadet zamanının geldiğini bildirmektedir. Suudi Arabistan'da ezan okunduğunda elinde ince uzun sopası ile erkeklere vurarak camiye gitmelerini zorlayan "Din Polisleri"ni birçok kere saklanarak izlemiştım. Saklanarak izlemiştım diyorum zira o polis bizi görürse o ince sopadan ben ve yanımdaki Türkler de nasibimizi alırdık.

Orada "Din Polisi" kadınlara sopa ile vurarak camiye gitmelerini zorlamıyor. Kadınlar buldukları sokak veya meydanda, yere bir örtü yayarak, kendi başlarına namaz kılabiliyorlardı. Fakat "Din Polisi" kadınları bir plakçı dükkânının vitrinine bakarken görürse vay hallerine; işte o zaman bolca sopa yediklerine pek çok kez bizzat tanık oldum.

Yabancı dil konuşanların çok farklı telaffuz ve tonlama yaptıkları bilinir. Hatta yabancıların söylemek istediğı ile gerçekte söyledikleri o kadar farklı olabilir ki duyanlar aykırılık karşısında hayrete düşerler, istenmeyen durumlar doğabilir. Bu sebeple Arapça ezan okunduğunda Türkiye'deki ile Suudi Arabistan'daki arasında farklar olduğunu çok kez Suudi Arabistanlı dostlarımdan duydum. Yıllar önce Almanya'da Mısırlı bir mühendis meslektaşım "sizin, Türkiye'nin güneyinde konuşulan Arapça avam dilidir, ben bazen anlamakta güçlük çekerim" dediğini hatırlıyorum. Ne var ki Türkiye'de ezanın Türkçe okunması koşulu getirdiğinde pek çok kişi rahatsız olmuş ve dinsel olarak büyük yanlış yapıldığına inanmışlardı. Bu duyguları bilen Demokrat Parti halkı ezanın Arapça okutulacağına sağlanacağına ikna ederek halk desteğini çok artırmıştı.

Demokrat Parti halkın sevgisini kazanmıştı. Bu sevgiyi kazanmak ve devam ettirmek için sürekli halkla iletişim içinde olmuş, kurucuları ve yetkilileri tüm yurdu dolaşmışlar ve halka yakın

olduklarını kanıtlamışlardı. Demokrat Parti iktidara gelmeyi bilmişti. Fakat iktidardan gitmeyi bilemiyordu. 1958-1959 yıllarında Demokrat Parti yöneticileri iktidarı kaybetmekten çok çekiniyorlardı hatta bir ölçüde korkuyorlardı.

Neden o kadar korkuyorlardı? Seçimle gelmişler ve lekesiz, şaibesiz bir seçimle gitmekten çekinmeleri ve adeta iktidarlarını devam ettirmek için alışılmışın dışında uygulamalarda bulunmalarının sebebi ne idi? Belki de seçimi kaybetmeyeceklerdi, fakat 1957'den sonra kaybetme telaşının yöneticilere özellikle Adnan Menderes'e hâkim olduğu seziliyordu.

1946'da çok partili sisteme geçilince yıllarca birikmiş memnuniyetsizlik sebebi ile, belki de bir yeniyi denemek arzusu ile veya Demokrat Parti'nin etkin propagandası ve yaptığı vaatler dolayısı ile CHP seçimden beklemediği sonuçla çıktı. Seçime hile karıştırıldığı söylentileri dolaştı. 1946'da seçim yapılması fikrini kim ya da kimler vermiş idi? İsmet Paşa'ya etkili olan genç milletvekilleri mi, genç bilim adamları mı böyle bir telkin de bulunmuşlar mı idi? Yoksa ABD dış yardım yapmak için çok partili bir yönetim olmasını şart olarak mı öne sürmüştü? Bu konu bugün bile tartışılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kişilerin başka ülkelerdeki çok partili uygulamalardan haberdar olduklarını biliyoruz. Cumhuriyeti kuranların arasında Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda farklı partilerin ve fikirlerin bulunduğunu bizzat yaşayanlar vardı. Atatürk çok partili sisteme geçebilme denemeleri yapmıştı. Bir yandan toplumun alışkanlıklarını ve inançlarını öte yandan yaşam biçimini zorla değiştirmek, kadın erkek eşitliği gibi alışılmamış kavramları getirmeye çalışmak dışında CHP tek başına iktidarda olduğu sırada da hükümetin uygulamalarının bir şekilde tartışılması ve denetlenmesi ihtiyacını duymuştu.

Kendi içinde "Müstakil Grup" adı altında hükümet uygulamalarına eleştirel bakacak bir grup oluşturmuştu. Bir kısım milletvekilleri yasa çıkarılırken ve hükümet uygulamaları hakkında farklı yaklaşımda bulunmak ve gördükleri aksaklıkları dile getirmek üzere "Müstakil Grup" olarak ayrı davranabiliyorlardı.

Yanlı hareketlerin belirlenmesi ve gerekli önlemlerin zamanında alınması mekanizmaları kurulamadığından tek partili yönetimler hemen her ülkede er ya da geç ülkenin zararına olmuştur. Tek parti hele güçlü bir başkan tarafından yönetiliyorsa mutlak bir otoritenin ne kadar zararlı olduğu deneyimlerle görülmüştür. Bunun bilinci ile daha Osmanlı İmparatorluğu zamanında Mebusan Meclisi kurulması ve padişahların mutlak iradelerini gerektiğinde sınırlamak istenmişti. Bu deneyimleri Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar biliyorlardı hatta aralarında bizzat yaşayanlar vardı. Konunun sadece padişahın mutlak iradesi ile alacağı kararları sınırlamaktan da öte tek adamın kararının tartışılmadan uygulamaya konulduğu zaman ne kadar büyük felaketlere maruz kalındığını çok yakından biliyorlardı. Enver Paşa, Osmanlı'nın kontrolünü ele geçirince ülkeyi tek başına Birinci Dünya Savaşı'na sokarak binlerce insanın hayatını kaybetmesine ve pek çok vatan parçasının işgaline ve bir imparatorluğun sonunun gelmesine sebep olmuştu. Bu hafızalarda tazeliğini koruyordu.

Atatürk iki kez çok partili sisteme geçiş denemesi yapmıştı; ancak ülkenin o günkü hızlı değişim koşulları ve dış büyük güçlerin gizli servislerinin yoğun faaliyetleri göz önüne alınarak bu denemeden vazgeçmişti.

Yurtdışında eğitim görmüş birçok genç zamanla CHP'nin karar mevkilerine gelmiş veya kararlarda etkili olmakta idiler. Onlar Avrupa'da seçimlerle yönetim kadrosunun değişmesine şahit olmuşlardı ve İsmet Paşa'ya çok partili sisteme geçme konusunda telkinlerde bulunuyorlardı. Sebebi ne olursa olsun, ister dış etkenlerle isterse içerdeki Avrupa ülkelerine özenme ile de olsa çok partili sisteme geçme kararı alınmış ve Seçme ve Seçilme Yasası yeniden hazırlanmıştı.

Daha önce de Türkiye’de seçimler yapılıyordu. O seçimler örneğin 2000 yılında Suriye’de, Mısır’da ya da Yemen’de yapılan seçimlere benziyordu. Kimlerin seçileceği merkezden tayin edilmiş olup vatandaşlar göstermelik olarak sandıklara giderek oy kullanıyorlardı. 1946’dan önce çift kademeli bir seçim sistemi olduğunu hatırlıyorum. İlkokulda bana öğretildiği gibi birinci seçmenler bir kısım kişileri seçiyorlar onlar da ikinci seçmen olarak milletvekillerini seçiyorlardı. Devlet memurları ikinci seçmen olabiliyorlardı. İlkokuldaki müdiremiz Zehra Andaç’ın¹⁴ adını babamın her gün eve getirdiği gazetede ikinci seçmen olarak okuduğumu anımsıyorum. O sistemde iktidardaki partinin merkezinde kararlaştırılan kişiler şekli olarak vatandaşın onayına sunuluyordu. Çok partili sisteme geçişte ilk hedef tek dereceli seçim olması ve seçmenin doğrudan seçeceği kişiyi bilerek oyunu kullanmasına olanak sağlamak idi.

Hazırlanan seçim yasasına göre tek dereceli seçim kabul edilmişti ve ilk seçimde oylar açıkta zarflara koyuluyor ve sonra kapalı bir mekânda sandıklara atılıyordu. Bu şekilde bir seçim sistemi getirenler acaba “Gerekirse hile yaparız” diyerek mi böyle bir uygulama getirmişler idi yoksa cahillikten mi, deneyimsizlikten mi bilmek güç. Çünkü Türkiye’ye benzeyen birçok ülkede deneyim eksikliğinden pek çok alanda çok ciddi yanlışlıklar yaptığına uluslararası kuruluşlarda görev yaptığım sıradaki iş gezilerimde defalarca tanık oldum. Bu tip bir seçim her türlü hileye açık idi. Seçimden sonra iktidardaki CHP’nin birçok seçim çevresinde hile yaptığı söylentileri yayıldı; hatta açıktan suçlamalar halk arasında ve basında yer aldı. CHP’nin gerçekte seçimi kaybettiği fakat hile ile kazanmış gibi gösterildiği söylentisi dalga dalga tüm yurtda yayıldı ve birçok gazetede de bu şekilde yazılar çıktı.

Tek partinin iktidarda olduğu yıllarda önemli iş adamları ve il veya ilçelerin önde gelen insanları, kentin ya da kasabanın eşrafı o partinin çeşitli örgütlerinde görevli idiler. Bir açıdan CHP mütegalibe¹⁵ partisi idi. Bir başka deyimle güçlülerin partisi durumda idi. Bu, parti yöneticilerinin güçlülerini kendi saflarına katma gayreti ile mi oluşmuştu yoksa kişiler güçlerini artırmak için parti kademelerinde görev mi almışlardı bilmek güçtür. Fakat sonuçta güçler bir başka deyimle güçlüler o partide birleşmiş idi. Örneğin Ankara’nın büyük tüccarı Vehbi Koç CHP İl Örgütü yönetim kurulu üyesi idi. Taşrada da durum benzer şekilde idi. Bir il ya da ilçe merkezindeki en önemli tüccar veya en önemli sayılan kişi parti yerel örgütünün de güçlü adamı idi. Tek parti yönetiminin olduğu ülkelerde her önemli kişi ya da önemli olmak isteyen kişi o tek parti ile birlikte hareket etmek zorundadır. NAZİ partisinin yönettiği Almanya’da veya Komünist Sovyetler Birliği’nde sanatta veya bilim alanında yükselmek isteyenler bile iktidardaki tek partiye yakın olmak, onun koruma şemsiyesi altında bulunmak gereğini duyarak hareket etmişlerdir. Teknoloji ve sosyal kurumsallaşma bakımından daha geri olan ülkelerin kültürlerinde güç sahiplerine hoş görünme, dalkavukluk, yaltaklanma daha çok görülür. Türkiye ve komşusu olan Ortadoğu ülkelerinde bugün bile kuvvetlinin önünde eğilme hatta kraldan çok kralcı davranma eğilimleri günlük hayatın parçasıdır.

Hükümette görev aldığım sırada bu duruma çok tanık olmuştum. Bakanlar Kurulu toplantılarında başbakan bir konuyu gündeme getirir ve sıra ile bakanların görüşlerini sormaya başlardı. Bakanların bazıları ne demek gerektiğinde tereddüt geçirirler, bir kısmı ise görüşlerini bildirirlerdi. Başbakan daha bütün bakanlar konuşmadan sonucun kendi düşündüğünün aksine olacağını hisseder ve “Ben şöyle düşünüyorum” diyerek kendi görüşünü açıklardı. Sonra bakanların görüşülme konuda ne düşündüklerini yeniden ve gene baştan başlayarak sıra ile bir kere daha sorardı. Daha önce cevap vermekte tereddüt eden bakanlar başbakanın düşündüğünü daha iyi ve etkin cümlelerle kendi görüşleri olarak dile getirirlerdi. Önemli bir kısım bakan da biraz önce, ilk turda söyledikleri sanki onların

değilmiş gibi saf değiştirip Başbakan'ın fikirlerini kendi fikirleri olarak tekrar ederlerdi. Sadece ben ve benim gibi bir grup bakan arkadaşım daha önceki fikirlerimizi bu defa daha ısrarla savunmak ihtiyacını duyar ve kişiliğimizden ödün vermekten kaçınırdık.

Dalkavukluk, el etek öpme, sahibinin sesi denilen duruma düşme, bireyleri kişilik sahibi olmuş toplumlarda Ortadoğu ülkelerine göre çok daha azdır. Kurumları yerleşmiş ve insanlar arası ilişkilerin karşılıklı saygı esasına göre olduğu ve kimsenin kimseyi kendinden küçük görme hakkı olmadığı inancı yaygın olan toplumlarda seçim ile ülke yönetimlerinin el değiştirmesi daha iyi kişilerin işbaşına gelmesinin yolunu açtığı çeşitli gelişmiş ülkelerde görülmektedir. Ancak oralarda bile seçim öncesinde adayların nasıl takdim edildiklerinin, nasıl propaganda yapıldığının ve hatta ne kadar para harcadığının seçim sonuçlarına etki ettiğini bugün biliyoruz. Bütün bunlar dikkate alındığında ve konuya bu açılardan bakıldığında 1945 yılında seçme ve seçilme yasasını hazırlayanlara haksızlık etmemeliyiz. O zaman ancak o kadar biliyorlarmış. Seçim sonucu yönetimin değişmesi gibi önemli bir toplumsal olayın her toplumun özelliğine göre farklılık gösterdiğini, yol kazaları olabileceğini tahmin edecek kadar derinlemesine sosyoloji bilmeyen iyi niyetli kişiler olarak düşünebiliriz. Bir ülkede uygulanan bir sistemin başka bir ülkede çok farklı hatta istenmeyen sonuçlara yol açacağını bilmiyorlardı. Bunlar ancak deneyimlerle ve yaşanarak öğrenilecek hususlardı, nitekim Türkiye'de de böyle oldu.

Türkiye'de illerin nüfusları farklı idi. İl bazında mı seçim yapılınsın yoksa daha dar bir bölge esasına göre mi seçim yapılınsın tartışması vardı. Bugün de bu farklılık var. İstanbul'da oy kullanan bir TC vatandaşı 20'den fazla temsilci seçerken Bayburt'taki TC vatandaşı sadece bir temsilci seçiyorsa bu vatandaşlar arasında yaşadıkları yere göre uygulanan bir farklılık olarak da algılanabilir. Vatandaş olarak bu iki kişinin bir birinden ne farkı vardır da böyle bir ayrıcalık yapılmaktadır. Seçim yöreleri belki alışkanlıktan belki de 1945'teki idari yapının etkisi ile il temelinde oluşturuldu. Sadece çok kalabalık illerde birden fazla seçim bölgesi uygulaması son yıllarda getirildi. 1940'lı yılların ikinci yarısında il toplumlari da farklılık gösteriyordu ve iller arasında teknolojik ve ekonomik gelişme açısından çok farklar vardı? Bugün de vardır. 1945'te çok partili sisteme geçmek için acele ediliyordu. Daha çok hazırlık yaparak daha az probleme yol açacak bir yasa hazırlanıp ve uygulama alt yapısı kurulamaz mıydı? 1940'lı yılların ortasında seçim yasası hazırlayan ve bu konuda etkili olan kişileri hiçbir şekilde suçlama hakkına sahip değiliz. İyi niyetli, heyecanlı insanlardı ancak deneyimleri yoktu. Yurtdışında eğitim aldıkları sırada oradaki seçimleri izlemiş veya kitaplarda okumuşlardı; fakat görünen ile gerçek arasındaki farkı kavramamışlardı. Fransa'da o sırada seçim oluyordu fakat seçilenler her nasılsa belli iyi okul mezunları idi ve hatta yönetim deneyimlerini bir şekilde kanıtlanmış kişilerdi. O yıllarda Büyük Britanya'da Avam Kamarası ve Lortlar Kamarası diye iki organ yasama görevini görüyorlardı. O ülkenin sosyal yapısı, tarihi gelişmesi ve toplu yaşama anlayışı yıllarca uğraştıktan sonra o sistemi getirmişti. ABD'de eyalet yapıları ve toplumdaki sınıfsal ayrım, beyaz-zenci ayrımı bir yapı doğurmuştu. Amerikan Temsilciler Meclisi'ne ya da Senato'ya zencilerin girmesi 1945'te söz konusu bile değildi. Doğu Bloku denilen ülkelerde serbest seçim söz konusu dahi değildi. Ortadoğu'daki, Afrika'daki ya da Güney Asya'daki ülkeler bağımsız bile değillerdi. Sömürge idiler. Böyle bir dünya ortamında Türkiye'de çok cesur ve ilerici bir yaklaşımla çok partili sisteme geçildi.

Toplumun reaksiyonu yumuşak olmadı. Çok sert bir tepki ile 23 yıllık Cumhuriyet'in gerek kuruluşunda gerekse daha sonraki yıllarda farklı sebeplerle rahatsız olanlar birlik olup yerleşik iktidara karşı hareket ettiler.

Yönetilenlerin bir süre sonra yönetenlerden sıkılması, bir değişiklik yapılırsa kaderlerinin değişeceğine inanmaları pek çok toplumda görülür. Kendine güveni olmayan kişiliksiz bireylerin kendi fakirliklerinin ya da mutsuzluklarının sebebini başka yerde, en başta da yönetenlerde aramakta olduğunu özellikle ekonomik olarak geri kalmış toplumlarda çalışmalarım sırasında karşılaştığım birçok grupta fark ettim. İleri sanayileşmiş toplumların bireylerinde var olan sorgulama özelliği gelişmekte olan toplumlarda yaygın olmadığı için inanç ya da telkin kişisel kararlarda daha etkin oluyor. Kişiler sanki baştakiler değişirse birden mucize olup kendi kaderleri değişecekmiş inancına çabuk kapılabiliyorlar ya da bu hususta kolay ikna ediliyorlar. Türkiye’de de böyle oldu. Çok kısa zaman önce kurulmuş olmasına rağmen 1946 yılındaki seçim sonucunda Demokrat Parti beklediğinden daha çok milletvekili ile Meclis’e girmiş oldu. Gerçek anlamda bir sürpriz söz konusu idi. Demokrat Parti’nin seçim sloganı “Yeter Söz Milletindir” gerçeğe dönüşmüş ve millet kaderini kendi tayin etme arzusunu açıkça belirtmişti.

Demokrat Parti farklılığı temsil ediyordu. Halka daha yakın duruyordu. Meclis’te daha önce dile getirilmemiş konuları gündeme getirerek hesap soruyordu. Etkileyici konuşma yapan, hitabet gücü yüksek milletvekilleri CHP’nin sadece görevdeki hükümetinin icraatını sorgulamakla yetinmiyorlar ve daha önceki uygulamalardaki aksaklıkları, yasal olmayan davranışları dile getiriyorlardı. İstanbul ve Ankara’nın dışındaki illerde eşrafa karşı olan halktan kişiler Demokrat Parti’ye bilgi kaynaklığı yapıyorlardı. Devlet örgütünde de Demokrat Parti’ye belge ve bilgi vererek CHP’nin sıkıştırmasını sağlayan pek çok insan vardı.

CHP Öğrenci Yurdu İstanbul’da Beyazıt’ta üniversite yerleşkesinin arkasında idi. Eski bir kışla öğrenci yurdu olarak hizmet veriyordu. Zaman zaman CHP İstanbul İl Örgütü Başkanı Alaettin Tiritioğlu o öğrenci yurduna gelip öğrencilerle sohbet edermiş, dertlerini dinlermiş ve o dertleri çözmeye çalışmış. O öğrenci yurdunda kalarak yükseköğrenim yapma olanağını kazanmış olan öğrencilerin giderleri CHP tarafından karşılanmakta idi. Bütün buna rağmen o öğrenci yurdundaki sandıkta 1946’da Demokrat Parti’ye verilen oylar CHP’nin aldığından çok fazla çıkmıştı. Bu sonuca en çok şaşırان CHP İl Örgütü Başkanı Alaettin Tiritioğlu olmuştu. O öğrenci yurdunda kalarak hiç para ödmeden yükseköğrenim yapan gençlerin yemek giderlerini, barınma giderlerini CHP karşılıyordu, fakat o öğrencilerin çoğunluğu oylarını DP’ye vererek bu yeni partiyi tercih etmişlerdi. Bu olay 1946 yılındaki genel yaklaşıma bir örnektir.

1946-1950 siyasi partiler arasında çok çekişmenin yaşandığı ve DP saflarında bölünmeler olmasına, Millet Partisi’nin doğmasına rağmen CHP iktidarının çok eleştiriye uğradığı ve basının özgürce muhalefeti tuttuğu bir dönemdi. CHP’nin yeni bir söylemi yoktu, kadroları cevval değildi; buna karşılık DP ülke sathına yaygın destek alıyor ve il ya da ilçe çevrelerinde halk tarafından sevilen isimlerle seçimlere hazırlanıyordu. Seçim sistemi oransal temsil sistemi değildi. Çoğunluk sistemi idi. CHP kendisinden emin olduğu için oransal temsil sistemine bile geçmeyi düşünememişti.

14 Mayıs 1950 mevcut düzene gerçek anlamda bir başkaldırı oldu. DP çok büyük bir çoğunlukla Meclis’e geldi. O zaman eskiden CHP’ye yakın olan bazı bürokratların DP’ye yakınlaştıklarına ve yeni yarenlerin türediğine şahit olduk.

Ticarette uğraşanların ayakları yere basan, olaylara kendi çıkarları dışında platonik veya başka kaygılarla yaklaşmayan kişiler olduğunu daha çocukluğumda babamın iki amcasının davranışlarında fark etmiştim. Babamın büyük amcası Mehmet Efendi Van’da ticaret ile uğraşan Van’dan İstanbul’a canlı hayvan özellikle koyun getirip satan Van’ın önde gelen iki zenginden birisi idi. Diğer zengini ise ondan çok daha genç olan Hüsnü Yörük idi.¹⁶ İsmet İnönü başbakan olarak Van’ı ziyaret ettiğinde

şehirde kalabileceği otel ya da Vali Konağı'nda uygun yer olmadığı için Mehmet Amca'nın evinde misafir edilmiş ve kaldığı geceleri o evde geçirmişti. Hatta bir deftere o günlerin anısına imza atmıştı. O defteri Mehmet Amca'nın oğlu zaman zaman yanına alarak dolaşırdı. Babamın diğer amcası Van Ortaokulu Müdürü Müştak Bey idi. Ailenin lakabı Çilingiroğulları idi. 21 Haziran 1924'te Soyadı Kanunu yürürlüğe girdiğinde okumuş yazmış olan Müştak Bey modaya uyarak çilingirliğe yakın ve de havalı bir soyadı düşünerek "Çeliker" soyadının alınmasını önermiş. Tüccar olan büyük amca Mehmet Efendi "Beni gerek Van'da gerekse İstanbul'da iş yaptığım herkes Çilingiroğlu Mehmet diye bilir, yeniden isim mi değiştireceğim" diyerek alışılmışı ve bilineni tercih etmiş. Benim babam ve kendisinden küçük olan kardeşi büyük amca'yı izlemiş fakat kendisinden büyük kardeşi ile en küçük kardeşi diğer amcalarını izleyerek Çeliker soyadını almışlar. Böylece aile iki ayrı soyadı alarak devam etmektedir. Uzun süre Müştak Bey'e gene Çilingiroğlu Müştak denilirdi ve yeni soyadını hatırlayan olmazdı. Her zaman sıfırdan başlayıp varlık sahibi olmuş kişiler dikkat çeker. Annem Hüsnü Yörük'ten söz ederken "O, sıfırdan başladı fakat çalışarak Van'da fabrikatör oldu" diyerek örnek gösterirdi. Van'da motor gücü ile çalışan ilk değirmeni ki ona un fabrikası deniliyordu Hüsnü Yörük kurmuştu. Hatta yanına ortaklar da almıştı. Yıllarca Van'daki tek fabrika olma özelliğini devam ettirdiği gibi elektrik ile aydınlatılma yapılan yegâne yer idi. Kentte elektrik olmadığı için örneğin Van'da 1950'de *Van Sesi* adı ile yayımlanan tek gazete de el emeği ve ayak emeği ile hazırlanırdı.

1950 yalnız Türkiye'de değil tüm dünyada da önemli bir kırılma yılı olmuştur. Savaş bittikten sonra karşı karşıya gelen Batı Bloku ve Doğu Bloku saflarını güçlendirmeye başlamışlar ve bu cümleden olarak ABD Marshall Planı çerçevesinde Avrupa'ya yardıma başlamış ve Sovyetler Birliği'nin batıya doğru yayılma eğilimini önleyebilmek için öncelikle Batı Almanya'nın korunmasını üstlenmiştir. Benzer şekilde Adnan Menderes Hükümeti'nin rızası ile Sovyetler Birliği ile ilgili bilgileri toplamak için Türkiye'de dinleme istasyonları kurmuş ve keza askeri vurucu güç bulundurma olanağı sağlamıştır. İncirlik Üssü bugüne kadar devam eden ABD askeri tesisidir. O yıllarda Türkiye'de yolculuk yapıldığında Ankara'nın Balgat yöresinde büyük Amerikan Askeri Üssü veya Karamürsel'deki Amerikalıları, Boğazlar'daki füze istasyonlarını, Sinop'ta dinleme tesislerini veya birçok yerde Amerikalılara ait radar istasyonlarını görmek olanaklı idi. Amerikan askeri yardımı yanında Amerikan ekonomik yardımı ve teknik yardımı Adnan Menderes Hükümeti'ne önemli mali ve insan gücü desteği sağlıyordu.

Uluslararası finansman için kurulan örgütlere Türkiye daha başlangıçta kurucu ortak olarak katılmış ve onların olanaklarından yararlanmaya başlamıştı. Bütün bunlar Demokrat Parti'ye o zamana kadar ele alınmayan yatırımların ele alınması şansını veriyordu. Havalarda çok uygun gittiği için birkaç yıl üst üste iyi mahsul alınmıştı. Çiftçinin, köylünün yüzü gülmüştü.

Bunlar hep Demokrat Parti'nin karnesinin iyi notlarla dolu olmasını sağlıyordu. Ortaokulda öğrenciliğim sırasında sınıfımda yüksek bürokratların çocukları vardı.

Bir iki istisna hariç hepsi koyu CHP taraftarı idiler ve ben yeni kurulan DP'nin değişiklik yapacağını, biraz da ağabeyimin telkini ile söylediğimde benimle dalga geçerlerdi.

1950'den sonra hepsi ne kadar da Demokrat Parti taraflısı oldu görülecek bir şeydi. 1950'den önce çok yakın aile dostumuz Muzaffer Koçak Van Milletvekili idi. Daha önceki seçimlerde CHP'nin Ankara'daki yöneticileri yerel olarak kimleri aday gösterelim diye bir endişe içinde hiç olmamışlardı. Merkezde isimler belirlenip listeler oluşturuluyordu. Nitekim bir seçimde Van'ı hiç görmemiş ilgisi olmayan Nihat Berker'i aday göstermişler ve o da Van Milletvekili olmuştu. İTÜ'de

Mekanik Profesörü olan hocam Ratip Berker'in babası olan o zat seçildikten sonra Van'a uğradı mı veya Ankara'ya gelen Vanlılar onun kapısını çaldılar mı? Duymadım. 1946'da yerel kişilere listesinde yer vermek zorunluluğunu duyan CHP o sırada Van İl Örgütü'nün başında olan Muzaffer Koçak'a "Seni milletvekili adayı yapmak istiyoruz" demişti, o da "Bu görevi eminim benden daha iyi yapacak kişiler vardır, onlardan birisini aday gösterirseniz ben onu bütün gücümle desteklerim" diye cevap vermiş. Bu mütevazı davranış onun aday olmasını sağlamıştı ve o seçilerek Van Milletvekili olmuştu.

İsmet Paşa Cumhurbaşkanı olarak çok yoğun devlet görevi ile uğraştığı ve de yaşlı sayıldığı için parti daha çok genel sekreter ve merkezdeki yardımcılar tarafından yönetilirdi. Memduh Şevket Esendal genel sekreter olduğunda gençleştirme hareketinde bulunmak istiyordu. Bugünkü nesiller Memduh Şevket Esendal adını hikâye yazarı olarak bilirler, oysa o siyaset adamı idi ve ilk hikâyelerini açık ismi ile değil de MŞE olarak yayımlardı. Bulduğu siyasi mevkiinden sanatta destek sağlamamak endişesi ile öyle yaptığını duymuştum. Belki de o yıllarda siyaset adamının hikâye yazarı olması veya edebiyatla uğraşması "hafiflik" olarak algılanma kanısı veya duygusu vardı.

Yukarıda anlattığım gibi babamın amcası Müştak Çeliker Van'da ortaokul müdürü idi. O yıllarda bir ilde ortaokul müdürü olmak protokolde yeri olmak anlamına geliyordu. İlin mürekkep yalamış birkaç kişisinden birisi idi ve kendisinin bir gün milletvekili yapılacağını düşünür hatta bunu gerçekleştirmek için Ankara'ya geldiğinde CHP'nin önde gelenlerini ziyaret ederdi. Onlar onu öğle yemeklerine Karpiç'e veya Ulus Meydanı civarındaki bir başka lokantaya götürdüklerinde çok mutlu olurdu. Akşam bize "Bugün amcanız nerede yemek yedi? Sağında kim vardı? Solunda kim vardı?" diyerek ne kadar iyi gün geçirdiğini anlatırdı. 1946'dan önce, yıllarca Van milletvekili olan Hakkı Ongun, Münip Boya veya İbrahim Arvas'ı da ziyaret eder miydi bilemiyorum, zira onların isimleri hiç geçmezdi. Hakkı Bey'in Keçiören'de bahçe içinde büyük bir evi vardı. Annem ve anneannem ile birkaç kere Hakkı Bey'in eşini ziyaret ettiğimizi hatırlıyorum. Sonra 1980'li yıllarda babası milletvekili iken Almanya'da mühendislik eğitimi gören oğlu Selahattin Ongan ile tanıştım, bir teleferik firmasının temsilcisi olarak benim danışmanlık yaptığım firmaya gelmişti. Münip Boya'nın evinin İstanbul'da olduğunu duyardım. İbrahim Arvas özellikle Demokrat Parti kurulduğunda eski partisinden ayrılmış ve Mecliste çeşitli konuşmalar yaparak daha önce üyesi olduğu partiyi yerden yere vuruyordu. Din konularında hassas ve eleştirici söylemleri gazetelerde yer bulurdu.

CHP halktan kopuk bir parti idi ve milletvekilliği üst bürokrasiden sonraki bir durak olarak görülüyordu; emekli valiler, emekli yüksek yargıçlar veya emekli generaller bazen gazeteciler veya yazarlar milletvekili oluyorlardı. Demokrat Parti'nin kurulması ile artık merkezden tayin yerine CHP'de yerel olarak da desteklenen kişileri aday listelerine koymak gereğini duymuştum. O yıllarda Ankara'da Merkez Komutanı olan Albay Rüştü Oktar Van Milletvekili olmak istiyordu ve Ankara'ya yolu düşen Vanlıların elinden geldiğince koruyuculuğunu yapıyordu. Öğrencilere kalacak yer temininde ya da Ankara'ya tedaviye gelenlere hastanelerde yer bulunmasında yardımcı oluyordu. Bu gösteriyordu ki aday olabilmek için artık merkezdekilerin beğenmesi yetmiyor fakat yerel olarak da arzu edilir hissini uyandırılması gerekiyordu. Rüştü Bey'in eşi Vanlı değildi ve kızı Sevim'in ve oğlu Sevinç'in o yıla kadar belki bir iki Vanlı arkadaşı olmuştu. Ancak birden o aile Vanlılarla kaynaştı ve mesela annem ilk defa Rüştü Bey'in eşi ile 1946'da tanıştı.

O yıllarda Ferit Melen Maliye Bakanlığı'nda yüksek mevkide idi. Vergi konularında iki genel müdürlük vardı. Vasıtasız Vergiler Genel Müdürlüğü ve Vasıtalı Vergiler Genel Müdürlüğü. Ferit Melen Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olduktan sonra güç giriş sınav giriş sınavında başarı

göstererek Maliye Müfettişi olmuştu. Maliye Müfettişliği gençlerin çok arzu ettikleri saygın ve iyi kazandığı varsayılan bir iş idi. Ferit Melen bir süre hizmet ettikten sonra bilgi ve görgüsünü artırma programı çerçevesinde Paris'e gönderilmişti. Paris'te olduğu zaman benim de üyesi olduğum hükümetteki Maliye Bakanı Sait Naci Ergin de orada imiş. Hatta bana Sait Naci Bey, "Paris'te olduğumuz sırada Ferit'in kızı Olcay hepimizin neşesi idi, onu ortaya masaya oturturduk, etrafına toplanıp onu izlemekten hoşlanırdık" demişti. Ferit Bey'in eğitim hayatında ve hatta Maliye'deki ilk yıllarında Vanlı olduğunu söylemediğini, Bursalı olarak kendini tanıttığı söylentisini/dedikodusunu duyanlar vardı. Doğu Anadolu'dan gelenlere belki de Kürt denilerek farklı gözle bakılacağı endişesi ile lise eğitimini gördüğü ili doğum yeri gibi takdim ediyor olabilirdi. O yıllardan Vanlı olup üniversite mezunu olanların sayısı çok azdı. Üniversitede ya da yüksekokulda eğitim görebilmek Vanlılar arasında gıpta edilen bir ayrıcalıktı. Melen ailesinde diğer kardeşlerde liseden sonra yüksek eğitim almışlardı. Seyfi Melen İstanbul Üniversitesi'nde kimya mühendisliği bölümünü başarı ile tamamlamıştı. Hitler rejiminden kaçarak Türkiye'ye gelen bilim adamlarından Prof. Arnt'ın öğrencisi olmuştu. Ankara Atatürk Lisesi'nde son sınıfta benim de kimya öğretmenimdi ve sık sık Prof. Arnt'tan hayranlıkla bahsederdi. Diğer bir kardeş de subay idi. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Trakya kökenlilerin devlet kademelerinde önemli yerler işgal ettiği ve akraba, hemşeri dayanışmaları dolayısı ile bir birlerini kolladıkları söylenirdi. Gelişmişlik düzeyi Türkiye gibi olan ülkelerde insanların akrabalarını, köylülerini, yakınlarını kayırması bugün bile vardır. Ayrıca insanların kendilerini ait gördükleri gruplara öncelik vermesi ileri toplumlarda da alışılmış bir durumdur. ABD'de Yale Üniversitesi mezunu bir kişinin, boş olan bir işe birisinin alınması söz konusu olduğunda Yale mezunlarına öncelik verdiği veya İngiltere'de Oxford mezunu bir kişinin çevresine aynı okul mezunlarını toplama eğilimi olduğu bilinmektedir.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Selanik'te Mustafa Kemal ile yakınlığı olanlardan veya Manastır İdadisi'nde birlikte olduğu Nuri Conker gibi can arkadaşlarından hepimizin haberi vardı. Daha sonraki yıllarda Bülent Ecevit'in lise sıralarında (Robert Kolej'de) sınıf arkadaşlarının birisini İstanbul Belediye Başkanı, bir diğerini Denizyolları Genel Müdürü bir başkasını kendisine baş danışman yapıtı hatırlanırsa Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet üst kademesinde olanların Selanik, Yanya veya benzeri Trakya illerinden gelen birbirini tanıyan kişiler veya eski silah arkadaşları olmaları çok aykırı görülemez. Çevreleri o kadardı ve bir yere bir kişinin tayini söz konusu olduğunda o çevreden insanları seçiyorlar veya o insanlara öncelik veriyorlardı denilebilir. Doğu illerine karşıtlık belki de bir açıdan devlet makamlarını paylaşmada daha az talip bulunması endişesinden geliyordu. "Class consciousness"¹⁷ çokça uygulanmakta idi. Hatta çocukken İsmet Paşa'yı İzmirli diye bilirdim. Lise yıllarına onun esasen Malatyalı olup ailesinin İzmir'e yerleşmiş olduğunu bana anlatılmıştı. Üniversiteye geldiğimde İsmet Paşa'nın ailesinin bir kolunun Bitlisli Kürümoğlu sülalesine dayandığını öğrendim. Eğer bu söylentilerde gerçek payı varsa Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında güçlü konumda olan Trakya kökenlilerin arasında İsmet Paşa'nın Bitlisli ya da Malatyalı değil de İzmirli olarak gösterilmesini bugün alışılmış kavramlarla değerlendirecek bir halkla ilişkiler davranışı gibi de algılayabiliriz.

Türkiye düzeyindeki toplumlarda iltimas, adam kayırma, adam kollama sadece devletin üst kademesinde olan bir durum değildir. Turgut Özal'ın ilk Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı olarak görev yaptığı sırada ben ABD'den yeni dönmüştüm. Bir gün beni evimden aldırma için makam arabasını göndermişti. Şoför EİE İdaresinden biri imiş ve beni tanıdı. O sırada anlattığına göre DPT'nin diğer şoförleri de onun yakınları imiş, zira Özal "Diğer arabalara da şoförleri sen bul"

demiş o da böylece kendine yakın akraba ve hısımlarından kadro kurmuş. Benzer şekilde İstanbul'da küçük kızımın taşınacağı binadaki tüm görevlilerinin yakın akraba olmaları beni hiç şaşırtmamıştı. Türkiye'den yurtdışına çalışmaya gidenler incelendiğinde Avrupa'nın belli ülkelerinde ya da şehirlerinde Anadolu'nun bazı kasabalıların yoğunlukta olduğu görülür. 2009-2010 yıllarında beş altı ay yaşadığım İtalya'nın Milano kentinde Türkiye'den oraya gidip dönerkebab işi yapan kişilerle tanışmıştım. Beni "Dayı hoş geldin, ne emredersin?" diye karşılayan ve gece geç saatlere kadar çalışan o döner kebabçılar Maraş'ın Pazarcık ilçesindendir. Milano kentinin içinde sayıları yüzlerce olan dönerci dükkân sahiplerinin ve çalışanların nerede ise yüzde doksanı hatta yüzde doksan beşinin Maraş'ın Pazarcık ilçesinden ve aynı aşiretten olması ya da Belçika'da çalışan TC vatandaşı işçilerin genellikle Emirdağ'dan gitmiş olmaları yukarıda söylediklerim düşünüldüğünde yadırganacak bir durum değildir. İsveç'te Konya'nın Kulu ya da Cihanbeyli ilçesinden işçiler o kadar çok imiş ki bir İsveçliye Türkiye'den geliyorum dediğinizde, İsveçlinin "Türkiye Kulu'nun neresindedir?" diye sorduğu olurmuş. Bu bir şaka da olsa bize benzer toplumlarda kümeleşmenin çok daha fazla göze çarpıcı olduğuna uluslararası iş gezilerimde çeşitli zamanlarda birçok kez tanık oldum.

Cumhuriyet'in kuruluşunda önemli görevlere Trakya kökenlilerin yerleşmelerini sadece "Birbirlerini kayırmışlar" şeklinde yorumlamak yukarıda verdiğim örnekler ışığında haksızlık sayılabilir. Ayrıca kabul etmek gerekir ki o yıllarda eğitim görmüş ve devlet yönetimi hakkında düşünmüş, deney sahibi olmuş kişiler Trakya'da Anadolu'ya kıyasla daha çoktu. Her ne kadar Ziya Gökalp, Süleyman Nazif, Faik Ali gibi Diyarbakırlı düşünür, yazar ve şairler varsa da Osmanlı devlet yönetiminde de Trakya kökenliler hatta devşirmeler önemli olmuştu. Mesela benim memleketim Van'dan Osmanlı devrinde önemli devlet görevi almış kimse var mıdır hep merak etmişimdir? Binbaşı veya yarbaya eş değer gelecek Vanlı subayları duymuştum, hatta annemin Naci Amcası da subay imiş; fakat Osmanlı devrinde general olan Vanlı olmamıştır. Olmuşsa da ben bilmiyorum. Cumhuriyet'in kuruluşunda önemli görevlerde bulunan Abdülhalik Renda Osmanlı devrinde valilikler yapmış Yanya kökenli birisidir. TBMM Başkanı olunca yakın tanıdıkları Yanyalıların bazı yüksek mevkilere gelebilmelerine yardımcı oldu ise bile o kişilerin de o yerlere gelebilmelerinin gerektirdiği asgari bilgi ve deneyime sahip oldukları da unutulmamalıdır. Kardeşi Ferit Renda, Emlak ve Eytam Bankası¹⁸ genel müdür yardımcısı idi. Onun oğlu, ortaokulda iki yıl benim sıra arkadaşım, Oğuz Renda elmas gibi temiz, saf kalbi olan bir kişi idi. Oğuz'un küçük kardeşi Yavuz Renda sadece orta öğretimim sırasında bir küçük sınıftaki arkadaş olarak değil aynı zamanda Hacettepe Üniversitesi Çocuk Hastalıkları Tedavi Bölümünün başında hizmet verdiği sırada bilgisine, efendiliğine hayran olduğumuz çocuklarımızın hekimi ve eşi Günsel Renda ülkemizin önde gelen sanat tarihçisi olarak dostlarımızdır.

Erzurum ve Sivas Kongresi'nden sonra kurulan Millet Meclisi'ne ülkenin her yerinden temsilci katılmıştı. Bir kısmı Doğu Karadeniz mebuslarının veya Afyon mebuslarının yönetime sert eleştirilerde buldukları ve Halk Fırkası dışında başka partiler kurdukları ve Trakya kökenlilere karşı davranışları birçok kitabın konusu olmuştur. Gene de Devlet yönetim kadrosunun belli bir askeri ve sivil çevreden gelen, birbirini tanıyan fakat buldukları görevleri başarı ile yerine getirmeye çalışan kişilerden oluştuğu söylenebilir.

Cumhuriyet yönetenler vatandaşlar arasında ayırım yapmamışlardır. Daha yakın geçmişte bir örnek yurtdışına giden TC vatandaşlarının her ilden, her yöreden ve farklı etnik kökenlerden olmalarıdır. 1960'lı yılların özellikle ikinci yarısında yurtdışına çalışmaya gidebilmek gelir düzeyini artırıcı çok

önemli olanaktı. Yurtdışına gidecek kişileri İş ve İşçi Bulma Kurumu seçiyordu. TC vatandaşlarının etnik kökenlerine ya da dinsel yaklaşımlarına bakılmadan bu olanaktan tüm yurttaşların eşit yararlandırıldığı daha sonraki yıllarda örneğin Almanya’da olan TC vatandaş toplulukları incelendiğinde görülebilir.

1934 yılında Van’dan Ankara’ya geldiğimizde ben dört yaşında idim. Babam en büyük kardeşimiz Firuz’u Ankara Erkek Lisesi’nin ortaokul kısmının birinci sınıfına kaydettirilmiş. Ankara Erkek Lisesi, bugün İbni Sina Hastanesi’nin bulunduğu yerde idi ve o binaya Taş Mektep de denilirdi. Ankara taşından yapılmıştı. Ankara Numune Hastanesi de o tepeye inşa edilmişti. 1940’lı yılların başında Ankara’nın yeni gelişmekte olan semtinde, Yenişehir’de günün koşullarına uygun projelendirilmiş, geniş bahçesi, spor salonu, konferans salonu olan kalorifer ile ısıtılan bir lise binası yapılmak kararı alınmış. Adı da değiştirilerek Ankara Atatürk Lisesi öğretime başlamış. O yıllarda Ankara’da ortaokul binaları yapılıyor ve hatta sıra numarası ile o okullara isim veriliyordu. Kurtuluş semtinde Birinci Ortaokul vardı. Anafartalar Caddesi yakınında çukur bir mekânda İkinci Ortaokul vardı ve Necla Ablam sonra o okulun öğrencisi olmuştu. Üçüncü Ortaokul Ulus Meydanı’ndan Dışkapı’ya giden caddenin üzerinde ufak bir bina idi. Vecihe Ablam oradan mezun olduktan sonra Ankara Kız Lisesi’nde eğitimine devam etti idi. Hamamönü semtinde benim ilkokulum İnönü İlkokulu’nun yakınında Ankara Dördüncü Ortaokulu inşaatına başlanıldığını hatırlıyorum. Tam karşısında Ankara Doğumevi inşa edilmesi de aynı zamanlara rastlar. Hatta Dördüncü Ortaokul’un yapımı bitmiş ve dersler başlamış iken Ankara Doğumevi inşaatının sürmekte olduğunu görür ve çocuk halimle “Okul inşaatı biteli çok oldu, bu hastane neden bu kadar gecikiyor?” dediğim olurdu. Daha sonra hastanenin teknik olarak okuldan çok farklılıklar gösterdiğini, birçok alet edevatın gerektiğini ya da özel koşullu röntgen bölümlerinin ya da ameliyathanelerin oluşturulması ve hijyenik gereklere göre yapının yapılması gerektiğini öğrendiğimde çocuk yaşında yaptığım eleştirilerden utandım.

Ankara Atatürk Lisesi’nde lisenin A, B, C gibi birinci, ikinci ve üçüncü sınıfları vardı. Fakat bir tane ortaokul birinci sınıfı açılmıştı. İlke olarak ortaokulların ile liselerin ayrı binalarda olması kabul edilmiş olmalı ki yeni ortaokul binaları ve yeni lise binaları yapılıyordu. O sınıf belli ki bir etki ile bir iltimas ile açılmıştı. Bizden önce de iki sınıf vardı. O sınıflardan arkadaşlarım yok sayılacak kadar azdı, fakat ortaokul sınıfının hangi etkenle kurulduğunu ve devam etmekte olduğunu hep merak etmişimdir. Bizim sınıfımızda her ne kadar devlet büyüklerinin yeğenleri ya da Mili Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Heyeti Başkanı’nın yeğeni varsa da onların etkili olduğunu tahmin etmiyorum. Bizden sonraki sınıfta Ortaöğretim Genel Müdürü’nün ikiz çocukları arkadaşlarım Engin ve Erdem Ardıç vardı. Ancak o sınıflar onların ortaokul çağına gelmelerinden çok önce açılmıştı.

İlkokulu bitirdiğimde babam ve annem Mardin’in Midyat ilçesinde olduklarından benim ortaokula kaydımı ağabeyim Firuz yaptırmıştı. Dışkapı’da oturuyorduk ve Kurtuluş semtindeki Birinci Ortaokul’a başlamıştım. Okula ulaşmak kolay değildi gene de iki üç hafta kadar orada derslere devam ederken ağabeyim Atatürk Lisesi’nde gene ortaokul birinci sınıf açılmasına karar verildiğini öğrenmiş. O yıl mezun olduğu Atatürk Lisesi’ndeki edebiyat öğretmeni Fevziye Abdullah Tansel’in¹⁹ iyi öğrencilerinden olduğu için ona gitmiş ve benim de o sınıfa girmem için yardımını istemiş. Bir hafta kadar önce Birinci Ortaokul’da sınıf arkadaşım Öznur Taylan²⁰ Atatürk Lisesi orta kısmına geçmişti. Öznur’un annesi Advıye Hanım o lisedeki kimya öğretmeni Mürvet Hanım’ın eski arkadaşı imiş ve Öznur bu yolla o ayrıcalıklı sınıfa girebildiğini söylemişti. Benim torpilim de 18 yaşındaki ağabeyim idi. Birilerini tanımak ve onların desteğini sağlamak konusu açılmış iken yıllar sonraki bir

anı anlatayım:

1970 yılında İstanbul’da OECD Teknoloji Transferi konusunda uluslararası bir toplantı tertiplemişti. Hans Singer gibi uluslararası deneyimleri olan bilimadamlarının da katıldığı o toplantıda konuşmacılardan birisi de Nejat Ferit Eczacıbaşı idi. “Bir işin, bir konunun nasıl yapıldığını bilmek” olarak tercüme edebileceğimiz “know how” konusu ele alınıyordu ve o konuda konuşacak, özel sektör açısından konuyu ele alacaktı. Nejat Bey konuşması sırasında “Know how önemlidir, fakat know who²¹ daha da önemlidir” demişti. Türkiye’yi temsilen oturan uzmanlardan birisi Prof. Attila Sönmez benim yanımda idi ve eğilerek kulağıma şöyle demişti: “Şu işe bak, Nejat Bey işin nasıl yapılacağını bırakın adamını bulun mu dedi bu bilimsel toplantıda?”

Adamını bulmak kavramı ile pek çok kez karşılaştım. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’ndan ayrıldıktan dört yıl sonra Paris’ten Ankara’ya dönmüştüm ve 17 yıl Eskiyaan ailesinin sahip olduğu bir binada kiracı olduk. Muharrem Eskiyaan²² Ankara Makarna’yı yönetiyordu, onun fabrika müdürü de benimle aynı binada oturuyordu. Bir akşam o müdür yukarı kata çıkarak bana geldi ve Sanayi Bakanlığı’ndaki bir işlem ile “nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda fikrimi almak istediğini” söyledi. Ben yasal olarak yapılması gereken müracaatı vs. anlatırken kibarca sözümü kesmişti ve “Adamını bulmak gerek, bu konuyu kim çözebilir?” demişti. Adamını bulmak kavramı bana çok aykırı gelse de dünyada firmaların uluslararası işler yaparken de başvurdukları en kestirme yoldur. Hele Siemens gibi, benim de zamanında çalıştığım, büyük uluslararası dev firmaların rüşvet ile işler aldıklarını basında okudukça “adamını bulmak” kavramının geçerliğini koruduğunu görüyorum.

1. Planning Commission. Türkiye’deki Devlet Planlama Teşkilatı’na benzer devlet kurumu.
2. Planning Techniques and Problems in the Economic Sector.
3. President of the Boston Institute for Developing Economies.
4. İstanbul Üniversitesi’nde İktisat Fakültesi’nin kuruluşunda emeği geçen ve sonra Frankfurt am main Üniversitesi rektörü olan Alman namı Prof. Fritz Neumark’ın doçenti olarak görev yapmış olan Prof. Yaşa daha sonraki yıllarda Adalet Partisi milletvekili ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası yönetim kurulu başkanı olarak da çalıştı.
5. Ecevit Hükümeti’nde Maliye bakanlığı yaptı.
6. TC Londra büyükelçisi olarak da görev yaptı.
7. Halide Edip Adivar’ın torunu olan Leyla Sayar Elbruz daha sonra DPT’de çalıştı ve vakıflar genel müdürlüğü görevinde de bulundu.
8. CENTO Kalkınma Programlaması Toplantısı.
9. Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı).
10. Transfer of Technology in Manufacturing of Fine Chemicals. Bu çalışmanın sonuçlarını ben kitap haline getirdim ve OECD 1974’te İngilizce ve Fransızca olarak yayımladı.
11. Görevli, vazifeli.
12. Erwin Johannes Eugen Rommel (Wusten Fuchs -Çöl Tilkisi- olarak da anılır) 15.11.1891-14.11.1944.
13. Bernard Montgomery.
14. İnönü İlkokulu. Ankara Hamamönü semtinde olan bu okulun adı 1950’den sonra değiştirildi ve Alpaslan İlkokulu olarak hizmet verdi. Sonra eski binası yıkılarak yeni bina yapıldı ve eski ismine dönüldü. Bugün aynı tarihi yerinde İnönü İlköğretim Okulu olarak hizmet veriyor.
15. Gücü elinde tutanlar.
16. İstanbul Ticaret Odası başkanı, Doğru Yol Partisi’nden milletvekili ve sonra Sanayi ve Ticaret bakanı olan Yalım Erez’in annesinin babası.
17. Sınıf şuuru; sınıf ayrımı.
18. Daha sonra Emlak Kredi Bankası adı altında faaliyetine devam ettikten sonra krizde varlığı sonlandırılan kurum.
19. Öğrencileri arasında “Sıfırcı Fevziye” namı ile tanınan saygın bir edebiyatçı.

[20.](#) Liseden sonra Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olup avukatlık ve maden işletmeciliği yaptı. Aktör Ahmet Mümtaz Taylan'ın babası.

[21.](#) Nejat Bey “Bir işin nasıl yapılacağını bilmek önemlidir, fakat kimin yapacağını da bilmek önemlidir” anlamında söylemişti. Bunu belki de Türkiye’de iş yapacak yabancıların doğru partneri bulması anlamında da söylemiş olabilirdi. Hatta “Ben doğru partnerim” demek dahi istemiş olabilirdi.

[22.](#) Nuh Çimento'nun kurucularından, Ankara Sanayi Odası Yönetim Kurulu üyesi, sanayici ve işadamı Muharrem Eskiyanan ile ev sahibi kiracı ilişkisinden öteye dost olmuşuk. Muharrem Bey 2002 seçimlerinde Kayseri'den CHP milletvekili olarak TBMM'ye girdi ve sonra AKP'ye geçti. Bodrum'a hibe ettiği ilköğretim okulunun açılışına birkaç gün kala hayata veda etti.

1952-1953-1954 yılları

1950'de Demokrat Parti iktidara gelince yurt yüzeyine yaygın çok önemli yatırım faaliyetinin başladığını yukarda belirtmişim. Nitekim 1953 yılında üniversiteden mezun olduğumda Türkiye'de o zamana kadar görülmemiş yatırım gayretine bizzat tanık oldum. Karayolları Ankara-İstanbul'un dışındaki illere kadar da örgütlü bir şekilde götürülüyor, elektrikli tren projesi ele alınmış, hava meydanları yapılıyor, sulama kanalları açılıyor, şehir merkezlerinde ve büyük kasabalarda içme suyu tesislerinin genişletilmesi için çalışılıyordu. Barajların yapımı başlamış ve taş kömürüne veya linyite dayalı santraller kurulması için uluslararası anlaşmalar gerçekleştirilmişti.

O yıllardaki durumu anlatmak için birkaç örnek vermek yeterlidir. Ankara-İstanbul arasında tek şeritli asfalt kaplama yoldan başka Türkiye'de sorunsuz asfalt yol yoktu. Büyük merkezler de dahi güvenilir elektrik dağıtımı söz konusu değildi. Birçok kasaba da içme suyu yoktu. Unutmamak gerekir ki Cumhuriyet kurulduğunda bir yandan silahlı kuvvetlerin vurucu gücünü daha da yükseltmek öte yandan Ankara'yı başkent olarak inşa etmek, imtiyazlı yabancı şirketleri satın alarak ulusallaştırmak yanında demiryolları yapılmıştı. Her ilde vilayet konağı inşa edilerek devletin gücü her ilde belirgin hale getirilmeye çalışılmış. Çeşitli iktisadi devlet teşekkülleri fabrikalar kurarak dokuma sanayii, kâğıt sanayii, maden cevheri çıkartma ya da maden cevheri zenginleştirme tesisleri kurulmuştu. Ancak 1950'den sonra ülke yüzeyine yaygın yatırım hamlesi çok daha belirgin olarak göze çarpıyordu.

1950'ye gelindiğinde Cumhuriyet kurulalı 27 yıl olmuştu. Bunun ilk yılları yeni bir yapılanma ve eski alışkanlıkları terk ederek ve eskiden kalma borçları ödeyerek yatırımlar yapabilme başarısı ile göz kamaştırarak seviyededir. Bu dönemin beş yılı ise İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Dolayısı ile 1950'ye gelindiğinde çok özveri ile yapılan pek çok yatırım artan nüfusun ve gelişen ülkenin gerektirdiğinden az idi. Savaş sonrası yeni olanaklar ve yeni anlayış ülkede kendini gösteriyordu.

1951 yılında yaz stajımın bir kısmını Ankara EGO'ya²³ ait elektrik santralinde yaptığımda mevcutlardan çok büyük yeni bir buhar kazanı kurulmakta idi ve ben de orada büyük modern bir kazanın nasıl monte edildiğini görmek şansını elde etmişim. 1952'de stajımı Ankara'da inşa edilmekte olan Esenboğa sivil havaalanında yaptığımda da ülke yüzeyinde birçok havaalanı ve akaryakıt boru hatlarının ve ilgili tesislerin yapılmakta olduğunu öğrenmişim. O kadar çok iş vardı ki teknik eleman, özellikle deneyimli mühendis sıkıntısı çekiliyordu. Mühendislik ve hekimlik 1930'lu ve 1940'lı yıllarda çok tercih edilen meslekleri idi; fakat 1950'lerde mühendislik özellikle çok revaçta hale gelmişti. Birinci sırada inşaat mühendisleri çok aranıyor ve çok iyi maddi imkânlar verilerek gerek devlette gerekse özel inşaat firmalarında iş buluyorlardı.

Daha önce devlet örgütlerinde mühendisler de diğer memurlar gibi aylık maaş ile çalışıyorlardı. Barem Cetveli' ne göre kıdem alır ve o kademelere göre terfileri yapılarak ücretleri artırılırdı. Önce Karayolları Genel Müdürlüğü en iyi mühendisleri bünyesine katmak için barem dışına çıkacak bir yol buldu ve mühendisleri gündelikle çalıştırma sistemini getirdi. Gündelik normal koşullarda amele ve düz işçilere, süreli çalışmalarda uygulanan bir sistemdi. Gündelikle işçi çalıştırma konusunda ülke çapında ücret kuralları yoktu, kime ne kadar gündelik (yevmiye) verileceğine o işin başındaki karar verme yetkisine sahipti. O yıllarda çalışanlar sendikalaşmamışlardı. Verilecek gündeliğin belli bir skalası veya uyulması gereken sınırları yoktu. Karayolları Genel Müdürlüğü'nün bu uygulaması ile mühendisler, hukuki olarak amele statüsüne tabi oluyorlar fakat devlet memuru olsalardı ellerine geçecek aylık gelirin dört beş katından da fazla para kazanıyorlardı. Devletin istihdam kurallarının

bozulması için adım atılmış oluyordu fakat konunun üzerine giden yoktu. Bu sistem başlangıçta sadece şantiyelerde, yatırım yerlerinde uygulanırken zamanla merkez örgütlerine de hile-i şerriye ile uygulanır hale getirilmişti. Bir mühendis şantiyeye tayin ediliyor fakat ona merkezde geçici görev veriliyordu. Yetişmiş, bilgili mühendis bulmak için kurumlar arasında yarış başlaması gecikmedi ve kuralların suç olmayacak biçimde dışına çıkma yolları arandığı örnekler her geçen gün arttı.

O yıllara kadar kamu görevlilerinin istihdamı memurun kanununa göre yapılıyor ve yüksek eğitim görmüş kişi belli bir kademedен başlayarak sicilinde bir aksaklık yoksa üç yılda bir terfi ediyor baremin en üst noktasına kadar geliyordu.

Tekaüt Sandığı'na²⁴ maaşından kesilen primler yatırılıyor ve emekli olduğu zaman emekli aylığı bağlandığı gibi eline toplu bir para da veriliyordu. Buna paralel olarak bir de ücretli istihdam adı altında sistem devlette uygulanıyordu. Bu daha çok özel bilgi ve beceri isteyen işlerde çalıştırılacak örneğin tercüman gibi özel vasıflı kişilerin tabi oldukları sistemdi. Bunun da kapsamı zorlanmış ve genç mühendislerin uzman gibi ücret almaları yolu açılmıştı. Örneğin genç bir mühendis devlet memurları gibi eğitiminin karşılık geldiği en alt kademedен başlatılmıyor fakat uzman olarak gösterilerek baremin üst kademelerine eş değer gelecek bir aylık maaş seviyesinden işe başlatılıyordu. Bu daha çok iktisadi devlet teşekküllerinde uygulanan bir sistemdi. Yatırım ile ilgili bazı devlet kurumlarında da mühendisleri istihdam edebilmek için giderek "ücretli istihdam" uygulanması da yaygınlaşmıştı.

İşçilerin sosyal güvenliği ile ilgili kurum yeni kurulmuş ve işçiler sosyal güvenceye kavuşmuş idi. İşçi Sigortaları Kurumu adlı bu yeni örgüt tüm işçileri kapsama gayreti içinde idi. Sosyal güvenlik sadece emekli olduğunda bir aylık alabilmek için değil çalışırken de çalışanın ve ailesinin sağlık yardımı almasını kapsayacak şekilde oluşturulmuştu. Bu sistem yeni başladığı için İşçi Sigortaları Kurumu'nun elinde çok para birikiyordu.

Bunun bir kısmı ile hastaneler, sağlık tesisleri inşa ederken diğer kısmı ile taşınmaz mallar²⁵ satın alıyordu. Ancak zamanla devletin açıkları arttıkça ya da diğer kamu iktisadi teşekküllerinin finansmana ihtiyacı olduğunda Maliye Bakanlığı İşçi Sigortaları'nın biriken parasına el atarak onları diğer ihtiyaçlar için kullanarak günlük sıkıntılarını gidermek yoluna gitti. 1971 yılına kadar serbest çalışanların, esnafın ve küçük işletme sahiplerinin sosyal güvencesi yoktu.

1952 yılında Gümüşsuyu'ndaki öğrenci yurdunda gazete okurken çok ufak bir haber görmüştüm. Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti arasında teknik işbirliği anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma çerçevesinde Türkiye'den teknik elemanlar Fransa'ya staj yapmaya gidebileceklerdi. Benzer şekilde Fransızlar da Türkiye'deki işletmelerde staj yapabileceklerdi. Bu anlaşmanın Türkiye'deki yürütücüsü olarak Çalışma Bakanlığı gazete haberinde özel olarak belirtilmişti. Gazetenin iç sayfasında çok ufak bir haber idi. Başlığı ile bir sütun üzerine en çok 10 santimlik bir haberdirdi. O yıl dördüncü sınıfta idim ve yazın staj yapmamız şarttı. Aklıma Çalışma Bakanlığı'na müracaat edip stajımı Fransa'da yapmak geldi. O yıllarda başka ülkeleri görmek, oralarda bir şeyler öğrenmek çok arzu edilirdi. Ben her girişimimde arkadaşlarımı da katmak veya onların yararlanmasını isterdim. Pek çok arkadaşım akıllarında olmadığı zamanlarda staj veya çalışma yerleri bulmam en büyük keyfimdi. Sınıf arkadaşım Ayhan Erkan'a o gazete haberini gösterdim ve Çalışma Bakanlığı'na bir dilekçe ben yazdım bir de o. Dilekçemde açık açık hangi gazetenin hangi günkü sayındaki haberi gördüğümü ve İTÜ Elektrik Fakültesi dördüncü sınıf öğrencisi olduğumu ve yaz stajımı Fransa'daki uygun bir kurumda yapmak istediğimi belirttim. Haftalarca Çalışma Bakanlığı'ndan ses seda çıkmadı. Bir gün Ayhan Erkan "Dün bizim eve bir sivil polis geldi. Bizim dilekçe ile ilgili tahkikat

yapıyormuş. Galiba Milli Emniyet'ten. Fransa'da öyle bir staj imkânı olduğunu nereden öğrendiniz dedikten sonra anan ne yapar, baban ne yapar dahil birçok soru sordu. Seninle de konuşmak istiyor" dedi. Ayrıca Ayhan'a "Ben öğrenci yurduna gitmeyeyim, yarın saat 4'te o arkadaşını da buraya, senin evine getir burada konuşayım" demiş. Ertesi gün Ayhanların Cağaloğlu'ndaki evine gittim ve söz konusu sivil polisi (veya Milli Emniyet görevlisini) bekledik. Uzun boylu, atletik yapılı sevecen genç bir adam geldi. Ayhan'a sorduğu soruları bana da sordu: "Bu staj imkânını kimden öğrendiniz? Kim sizi bu staj için müracaata teşvik etti? Dilekçeyi kendiniz mi yazdınız? Neden Fransa'da staj yapmak istiyorsunuz? Babanız kim, babanızın ve annenizin bu staj talebinden haberi var mı?" gibi sorular sordu. Soruları bana çok saçma sapan geliyordu, fakat kendisi bizim dostumuzmuş gibi izlenim vermeye itina ediyordu. Nazik ve arkadaş gibi davranmaya özen gösteriyordu. Daha sonra Ankara'ya gittiğimde annem bir gün eve bir kişinin geldiğini ve kendisini sivil polis olarak tanıttığını ve benim hakkımda anneme bazı sorular sorduğunu anlattı. Bir anlam verememişti, hatta o adama "Oğlanın başına bir şey mi geldi? O yanlış iş yapmaz, neden polis onunla ilgileniyor?" gibi soruları ile kendisinin de polisi sorguladığını anlatmıştı.

Yukarıda anlattığım olay 1952 yılında hükümetin uygulamalarındaki tutarsızlığa ilginç bir örnektir: TC Hükümeti bir uluslararası anlaşma yapıyor sonra o anlaşmayı uygulamaktan korkuyor. En masum ve olması gerekli taleplere nasıl mani olurum diye devlet görevlilerini seferber ediyor. Zira o sırada bazı komünizm yanlısı Türk öğrenciler veya kişiler Paris'te örgütleniyorlarmış, o bakımdan Paris'e gitmek istemek "Bu da mı komünist?" sorusunu devletin güvenlik güçlerinin aklına getiriyormuş. İnsanların Paris'e gitmesinden korkuluyorsa neden devlet Fransa ile "Stajyer Mübadelesi Anlaşması" yapıyor? O staj talebime, daha doğrusu dilekçeme Çalışma Bakanlığı'ndan uzun bir süre cevap çıkmadı. Oysa o zamanki kurallara göre her dilekçeye 15 gün içinde cevap verilmesi gerekiyordu. Çalışma Bakanlığı, dilekçeme cevap yazarak "talebiniz inceleniyor" diyebilirdi. Hiç ses –seda çıkmadı. Dördüncü sınıf bitti ve ben o yaz stajımı Ankara'da Esenboğa Havaalanı inşaatında yaptım. O havaalanı ABD ekonomik yardımı ile yapılıyordu ve sorumlu idare Nafia Vekâleti Hava Meydanları ve Boru Hatları Dairesi idi. Şantiyenin başında, Proje Müdürü Feyyaz Berker idi. Havaalanının aydınlatma ve kuvvet için gerekli elektriği üç dizel-elektrojen grubunun bulunduğu havaalanına ait bir elektrik santrali ile sağlanacaktı. Zira ulusal elektrik şebekesi henüz gelişip Esenboğa'ya ulaşmamıştı.

1950'li yılların başında daha çok yatırım yapmak isteniyor, ona göre gerekli iç ve dış ihaleler ve anlaşmalar yapılıyordu. Ancak teknik insan gücü sayısı yeterli değildi. Talep arttıkça mühendisler ve teknik elemanlara astronomik sayılacak paralar verilmesi normal karşılanıyordu. Sıkıntı sadece mühendislerde değildi. O yıllara kadar inşaat kazma kürekle ve kol kuvveti ile yapılagelmişti. Savaştan sonra makineli inşaat devri başlayınca büyük iş makinelerini kullanabilecek personel ihtiyacı çok fazla artmaya başladı. Esenboğa Havaalanı inşaatı yapılıyordu, ben 1952 yazında stajımı o şantiyede yaptım. Devlet Hava Meydanları ve Akaryakıt Tesisleri Dairesi adı altındaki kurum emaneten denilen bir sistem ile bu işi yapıyordu. Esenboğa'da hemen hemen aynı yerde daha önce askeri amaçla uçakların inip kalkabileceği bir pist yapılmış. Bu kere Ankara'ya her bakımdan günün teknolojisine uygun ve Amerika'daki örneklerine benzer bir sivil havaalanı yapımına başlanılmıştı. Proje Müdürü Feyyaz Berker²⁶ idi. Hemen her iş kolunda bir Amerikalı uzman görevli idi. Asfalt dökümünün başında veya elektrik sisteminin özellikle santralin kurulmasında görevli Amerikalılar vardı.

En çok sıkıntı çekilen konu inşaat makinelerini çalıştırabilecek teknik personel bulmaktı. Örneğin

buldozeri veya ekskavatörü kullanarak gerekli işleri yapabilecek operatör bulabilmek çok zordu. Esenboğa Havaalanı inşaatında canlı bir anım ekskavatör operatörü ile ilgilidir. Daha önce silahlı kuvvetlerde astsubay²⁷ gedikli çavuş olan bir kişi kurs görmüş ve ekskavatör operatörü olarak işe alınmıştı. Herkese kafa tutardı, bilirdi ki o giderse o makineyi çalıştıracak bir başka kişi şantiyede yoktu ve dışardan birisi de kolay bulunamazdı. Bir gün onun amiri olan Y. Müh. Kaya Bey'in "Şeytan diyor ki git on beş gün kurs gör ve şu ekskavatörü kullanmayı öğren ve bu herif diklendiğinde, hadi yallah defol git de" cümlesi durumu izah için en güzel örnektir. İnanılmaz bir teknisyen şımarıklığı şantiyelere egemen idi. Esenboğa'da ciplerin,²⁸ kamyonların tamir ve bakımının yapıldığı atölyenin başındaki kişi iyi, bilgili bir Türk usta idi. Şımarıklık yapmazdı fakat kırılmasın diye el üstünde tutulurdu. O kişi daha sonra müteahhit oldu. Demek ki teknisyen olarak iyi para kazanmış.

Esenboğa Havaalanı inşaatında canla başla çalışan Türk inşaat mühendisleri ve onlara yardım eden stajyerler vardı. Makine mühendisi yoktu, Elektrik mühendisi de yoktu. Robert Kolej'de mühendislik eğitimi gören Ali adındaki bir genç ve ben stajyer olarak elektrik santralinin montajı işinde Amerikalı uzmana yardım ediyorduk. Amerikalı uzman dedimse de o günlerde o kişilerden böyle bahsetmek adetti gerçekte o kişi sadece Amerikalı birmontör²⁹ idi. Fakat o yıllarda sıradan Amerikalılara bile uzman gözü ile bakmak veya onlardan uzman diye bahsetmek adetti. Bazı ev sahiplerinin "bizim Amerikalı kiracımız" diyerek söze başlayarak etrafına hava bastığı alışılmış sahnelerdendi.

Havaalanlarının hangi kısımlardan oluştuğu anlatılırken, run-way,³⁰ taxi-way,³¹ terminal-building³² gibi İngilizce terimler kullanılıyordu. Bugün de aynı deyimlerin kullanılmakta olduğuna şahit olmuştum. Ankara merkezinden Esenboğa'ya doğru dürüst yol yoktu. Çubuk İlçesi gelişmemişti ve Ankara-Çubuk arasında motorlu araç trafiği yok sayılacak kadar azdı. Esenboğa civarında veya Çubuk'ta kalacak uygun yerler olmadığı için stajyerler şantiyedeki barakalarda kalır, hafta sonları istersek şehre inerdik. O barakalar da yurtdışından gelmiş, banyoları, tuvaletleri olan çabuk kurulan yapılarıydı. Ankara'da bekâr olarak kiralanabilecek evlerden veya dairelerden çok daha konforlu idiler. Stajyerlere orada yer verilmiş olması bize ne kadar önem verdiklerinin bir işareti sayılıyordu. Büyükçe bir salonda geceleri kağıt oynanır veya olur olmaz şeyler konuşulurdu. Sabah araziye çıkılır ve öğle yemeği toplu olarak yemek hanede yenilirdi. İTÜ Mimarlık Fakültesi öğrencisi bir hanım arkadaşımız da staj yapıyordu ve o da her gün Ankara'dan gelip gitmek yerine bizim gibi şantiyede kalmak istemişti.

Ona tek kişilik ve ayrı kapısı olan bir bölüm tahsis edilmişti. Oysa biz erkekler birkaç kişi aynı odada kalıyor ve başka büyük bir salonda toplu olarak boş vaktimizi geçiriyorduk. Bir hanımın şantiyede gece kalması adeta çok önemli olay olmuştu, işçilerden durumu hazmedemeyenler çıkmış idi.

Esenboğa şantiyesinden üzüntü ile hatırladığım, çimento torbalarını yırtarak çimentoyu harç için hazırlayan amelelerin çalışma koşullarıdır. Birkaç kuruş kazanmak için köylerinden gelip açıkta yorganlarına bürünerek uyuyan o ameleler ellerindeki keskin bıçaklarla çimento torbalarını kesip yırtarlar ve etrafa çimento tozları yayılırdı. Etrafta toz bulutu oluşurdu. O tozların içinde torbaları tamamen boşaltmaya çalışırken toz bulutundan yüzleri dahi görülmezdi. Ağzlarını ve burunlarını bir bez parçası veya kadınların başlarına örttüğü bir yazma ya da ne bulmuşlarsa onunla sarmalayarak tozdan korunmaya çalışsalar da çimento tozlarını soluyarak işlerine devam ederlerdi. Gözleri kan çanağı olurdu. Çok kez şantiye yöneticilerine çimento torbası yırtmak için mekanik bir düzenek yapılabilir, bu işçiler bu koşullarda kendileri gönüllü olsalar da çalıştırılmamalı dediğimi

hatırlıyorum. Ekmek parası gerçekten çok güçlükle kazanılıyordu. Hayatımın sonraki yıllarında sorumluluk aldığım her kurumda sendikalaşmaya ve sendikal hareketlere hep olumlu bakmamın sebebi o ameleleri görmemim ve kan çanağı olmuş gözlerini hatırlamamın büyük etkisi olmuştur.

Kalkınma hamlesi böyle koşullarda ve inanılmaz boyuttaki teknik eleman yokluğu içinde yapılmaya çalışılıyordu. O koşullarda zaman zaman bilgisiz ve deneyimsiz kişilerin buldukları mevkilerden güç alarak çok para harcanmasına yol açacak ve çok fedakârlık gerektirecek yatırımlara karar verdiklerine ve büyük kayıplara yol açtıklarına tanık olunuyordu.

Amerikalılar kendi destekledikleri projelerin başarılı olması için en yetenekli ve işe en uygun kişiyi bulup görevlendirmek istiyorlardı. Bu da çok para vermek ile oluyordu. Bu suretle başlayan teknik personel ücretlerinin yükselme spirali hem meslek içinde hem de meslekler arasındaki ücret ahengini bozuyordu. Birkaç projede başarı sağlanıyordu fakat ülkenin istihdam konusundaki ahengi, düzeni tahrip oluyordu. Bu durumu daha sonraki meslek hayatımda, Dünya Bankası'nın uygulamalarında da gördüm. Dünya Bankası'nın bir ülkede bir projeyi finanse etmesi epey zaman alan ve çeşitli konularda o ülke yönetimi ile Dünya Bankası Yönetimi'nin görüş birliğine varmasını gerektiren bir süreç idi. Bir proje Dünya Bankası tarafından finanse edilirse o proje için özel bir büro kurulması ve o büroda çalışanlara çok ücret verilmesi başta olmak üzere çeşitli olanaklar sağlanmasını Dünya Bankası, anlaşmaya koydurmaya gayret eder.

Daha önce, yıllarca yapılan su ölçmeleri ile Sakarya Nehri üzerindeki Sarıyar mevkiinde baraj yapılması çok uygun bir yatırım olarak görülmüştü. O yıllarda bir yatırım fikrinin, bir projenin hayata geçirilmeden önce ne gibi incelemeler yapılmalı diye düşünülme ve o işi o koşullarda yapıp yapmamanın doğru olup olmadığını sistematik olarak araştırma geleneği yoktu. Hatta o tekniklerden bilgi sahibi olan kimsede etrafta yoktu.

Çeşitli projeler arasından en uygun olanı seçme veya projeleri hangi sıra ile ele alma konusu dünyada da yeni yeni bilimsel olarak incelenmekte, tartışılmakta idi. Özellikle Dünya Bankası proje seçiminde teknik feasibility,³³ ekonomik feasibility ve mali feasibility yapılmalı görüşü ile kendisine yapılan müracaatları değerlendirmeye başlamıştı. Bu teknikleri öğretmek için kurslar düzenliyordu. Türkiye'de İktisat Fakültesi'nin kurulması yakın geçmişte olmuştu ve devlet kademelerinde birçok konuda olduğu gibi yatırımlar konusunda da bilimsel yaklaşımdan çok duygusal yaklaşımlarla kararlar alınmakta idi.

1954 yılına gelindiğinde Demokrat Parti dört yıllık iktidarının tüm meyvelerini toplama durumuna gelmişti. Özellikle Amerikan ekonomik yardımı ve teknik yardımı yeni anlayışla kurumsal yapıda etkili oluyordu. Karayolları, Amerikalı danışmanların katkıları ile kurulmuş ve daha önce görülmemiş bir şekilde yeni yolların yapımı gerçekleşiyordu. Demokrat Parti para harcanmasından çekinmiyor, bol yatırım yapılmasını istiyordu. Birçok il ve ilçe de içme suyu tesisleri yetersizdi ve köyler bu konuda çok daha ilkel idi. İller Bankası belediyelere, yerel yönetimlere kredi vermek için yıllarca önce kurulmuştu. Fakat görüldü ki kredi vermek yetmiyordu. Belediyelerin işleri yapmak için teknik kapasiteleri yeterli değildi.

Bu sebeple İller Bankası, Ankara'daki merkezinde mühendisler istihdam ederek şehir içme suları şebekelerini, elektrik üretim ve dağıtım tesislerini, kanalizasyon işlerinin ihaleleri dahil tüm teknik konuları doğrudan ele alarak gereğinde belediyelerin adına hareket etmenin daha yararlı olacağı kanaatine varılmıştı. Böylece İller Bankası belediyelere hem kredi hem de teknik destek sağlayarak illerde ve ilçelerde içme suyu tesislerinin günün teknik gereklerine uygun hale getirilmesine gayret ediyordu. Benzer şekilde ilçelerde ve il merkezlerinin elektrik santralleri gene İller Bankası kanalı

ile yenileniyor, genişletiliyordu. Belediyelerin mezbahaları ile ilgili olarak da İller Bankası teknik kadroları çalışıyorlardı.

Sağlık alanında da Demokrat Parti büyük hamle yapıyordu. Çeşitli salgın hastalıklardan halkı koruma gayreti sarf ediliyor ve öncelikle sıtma mücadelesi ciddi olarak ele alınıyordu. Trahom mücadelesi yaygınlaştırılmıştı. Demokrat Parti'ye yakın olanlar ticari alanda da ilerliyorlardı. Demokrat Parti'ye gerçekten gönülden bağlı hatta Demokrat Parti'nin fedaisi denilebilecek her yaşta insanlar etrafta görülüyordu. Bu havada 1954 Genel Milletvekili Seçimleri yapıldı ve Demokrat Parti çok oyla, ezici çoğunlukla öne geçerek iktidarını daha da güçlendirdi. Meclis'e yeni yüzler gelmişti. CHP merkez kadrolarından fedakârlık edemezken Demokrat Parti yerel kişileri listesine almak yolunu seçmişti ve seçimde çok başarılı olmuştu.

Örneğin Van'da üç milletvekilliği için Demokrat Parti'den Hamit Kartal, Hilmi Durmaz ve Muhlis Görentaş ön seçimi kazanarak aday olmuşlardı. Hamit Kartal Brükan aşiretinin başı Kınıyas Kartal'ın kardeşi olup, mürekkep yalamış olduğu için onun aracılığı ile o aşiretin oyları garantilenmiş oluyordu. Hilmi Durmaz,³⁴ Van'da sevilen genç bir tüccar olarak Demokrat Parti İl Yönetim Kurulu Başkanı idi ve merkezde tutulan bir kişiydi. Aynı zamanda Özalp İlçesinde Milan aşiretinin oylarına da kumanda edebiliyor ve gereğinde cömertçe parasal harcama yapabiliyordu. Kısaca Van Merkezi ve Özalp İlçesi onu destekliyordu. Muhlis Görentaş ise ekibe Gevaş oylarını getirecek kişi olarak katılmış genç bir kişi idi. Her üçü de ön seçim ile yerel örgüt tarafından belirlenmişti. Bu ekip seçimi büyük farkla kazandı ve Van'dan Ankara'ya ilk defa gerçekten halk tarafından serbest seçimle gelen milletvekilleri oldular. Diğer illerde de durum farklı değildi. CHP eski merkez kadrolarını aday göstermek veya bazı emekli asker ya da bürokratlara yer vermenin Meclis'te görev yapabilme açısından daha uygun olacağını düşünürken DP tamamen halkın içinden ve halk desteği olan kişilerle seçime girmişti. Etkin bir propaganda sonunda 1954'te daha önce 1950'de kazanılan iktidar perçinlenmiş oldu.

Benim nüfus cüzdanımda 30 Ağustos 1930'da Van'da doğduğum yazılıdır. Doğum tarihi doğru yazılmış olmakla beraber doğum yerim gerçekte Bitlis imiş. Babam annem ile ikisi de çocuk denilecek yaşta evlendirilmişler. Bu hikâye 1914-1915 yıllarından başlanarak daha iyi anlatılabilir. Gerek babamın gerekse annemin ailesi birkaç göbek ötesine kadar gerçek Vanlılardır. Dedelerimin dedeleri de benim bile bildiğim kadar Van'da ve kısmen Erçiş ilçesinde yaşamışlar. Anne tarafımın Altaylıoğlu ailesi ile yakın akrabalığı olan Şaşı Hüseyinoğulları olduğu bana çocukluğumda söylenmiş idi. Ara sıra bankalar veya bazı kurumlar güvenlik sorgulaması için "Annenizin kızlık soyadı nedir?" diye soruyorlar. Bu soruya ilk defa muhatap olduğumda üşenmeden "Benim annem evlendiği zaman Soyadı Kanunu çıkmamıştı, dolayısı ile annemin kızlık soyadı söz konusu değil" diyordum. Annemin amcaları Yeginaltay soyadını almış, bir amcasının oğlu Şaşıhüseyinoğlu'nu gündeme getirmiş. Ben de güvenlik bakımından soru sormakta olan memur veya memurelere yardımcı olayım düşüncesi ile anneme kızlık soyadını benim vermem gerektiği kanısına vardım. Diğer kardeşlerim güvenlik sorgulaması yapanlara ne diyorlar bilmiyorum, sormadım dahi.

Babamın babası Çilingiroğlu Ahmet, dedesi ise kasaplık yapan Süleyman Ağa imiş. Van 1910'lu yılların başında tek katlı kerpiç evlerin büyük meyve bahçelerinin içinde olduğu ve yolların iki kenarından arkların aktığı tarım ve hayvancılıkla uğraşılan bir kent imiş. Şehir nüfusunun büyük çoğunluğu Türkler ve geri kalanı ağırlıklı olarak Ermeniler ve bir kısım Yahudiler'den oluşuyormuş. Başkale ilçesinde Yahudi köyleri hatta aşiretlerinden söz edildiğini duymuştum. Son yıllarda gerek İstanbul'da gerekse Bodrum'da Van kökenli, hatta Başkale kökenli Yahudi dostlarım oldu.

Farklı dini inançlarına ve etnik kökenlerine rağmen şehirde huzur ve dostluk hâkim imiş. Bir bakıma farklı topluluklar arasında iş bölümü varmış. Ermeniler gerek imalat ve gerekse metal işleme konusunda becerileri ile Türk ailelerin de ihtiyaçlarını karşılarılarmış. Türkler ise tarım, devlet yönetimi ve ticarete imişler. Annemin babası İzzet Efendi ticaret yaparken bir kardeşi Naci orduda subay, bir ağabeyi Ali sivil idarede müdür, diğer kardeşi Reşit ise zahire ticareti yapıyormuş. En küçük kardeşleri Şevket o zaman henüz iş yapacak yaşta değilmiş, sonra tarım ve hayvancılıkla geçinip çocuklarının üniversite eğitimi alabilmeleri için didindi. Birçok Anadolu kentinde ve ailesinde olduğu gibi bütün aile birlikte otururmuş.

Babamın babası Çilingirler'den Ahmet maliye memuru imiş ve Erciş Mal Müdürü olarak görev yaptığı sırada vefat etmiş. Ben tanımadım. Kardeşi Mehmet ticaret yaparak, özellikle Doğu Anadolu'dan İstanbul'a o günün koşullarında canlı hayvan, ağırlıklı olarak koyun getirerek önemli miktarda para kazanmış. En küçük kardeşleri Müştak, Ortaokul Müdürü olarak görev yapıp eğitimci olarak emekli oldu.

Türkler ve Ermeniler keza diğer azınlıklar birlikte mutlu yaşarlarken 1914 Birinci Dünya Savaşı ile pek çok yerde olduğu gibi Van'da da hayat inanılmayacak ölçüde değişmiş. Eli silah tutacak yaşta ve güçte olan Türkler askere alınarak Osmanlı'nın İngilizlerle, Fransızlarla ve Ruslarla çarpıştığı cephelere gönderilmişler. Türk kadınlar ve çocuklar Van'da kalmışlar. Eskiden birlikte dostça yaşadıkları Ermeniler özellikle Ermeni çetecilerin teşviki ile Osmanlı İdaresine başkaldırmış ve Türkler için hayatı yaşanmaz hale getirmekte gecikmemişler. Sokak savaşları olanca şiddeti ile devam ediyormuş.

Ermenilerin katliamından Müslüman kadınları ve çocukları korumakla görevlendirilmek düşüncesi ile Van'da kalan genç erkeklerden, daha doğrusu, çocukluktan yeni çıkmış delikanlılardan, bir milis kuvveti oluşturulmuş. Savaş sokak sokak devam etmiş ve giderek yoğunlaşarak aylarca sürmüş. O milis kuvvetinde komuta sorumluluğunda olan kişi babamın o zaman 17-18 yaşlarında olan Mehmet Amcası imiş. Sadece bu gerçek, o milis kuvvetinin durumunu anlatmaya yeter.

Annem ateş ettikleri evlerin savunulamaz hale gelmesine yakın kerpiç duvarları delerek başka evlere kaçan gençlerden isim vererek bahsederdi. Özellikle Rus Ordusu'nun yaklaşması ile artan Ermeni baskısına dayanamayan Türkler kurtuluşu başka illere kaçmakta bulmuşlar. Annemin ailesi Urfa'ya babamın ailesi ise Mardin'e göç etmek zorunda kalmış. Bu göç o günleri yaşayan Vanlılar arasında "Hicret" diye anılırdı. Hicret günlük konuşmalarda tarih başlangıcı olarak kullanılırdı. Ben 10-12 yaşlarımda iken anneannemi ziyarete gelen Vanlı dostları ile aralarındaki konuşmalarda bir olayın ne zaman olduğunu anlatmak için Hicret'ten şu kadar yıl önce ya da Hicret'ten şu kadar yıl sonra dediklerine hep tanık olmuşumdur. Kişilerin yaşlarını keza Hicret'e göre söylerler; örneğin "Ayşe Hicret'te 4 yaşında idi" gibi. Ferit Melen'in annesi Refika Hanım anneannemi ziyarete gelir ya da anneannem onu ziyaret eder hep Van'dan, Ermenilerin yaptıkları kötülüklerden, Hicret'te ya da sonra yaşadıklarından konuşurlardı. Her ikisi de Ankara'da idi, fakat duyguları, düşünceleri Van'da kalmıştı.

O günün yollarını ve ulaştırma araçlarını kullanarak daha doğrusu at, merkep ya da kağrı arabası ile Van'dan Urfa'ya ya da Mardin'e gitmenin çok zor ve çileli olmasının üzerine değişen iklim koşullarını ve mikrobik salgın hastalıkların yaygınlığını koyarsak o insanların hangi boyutlarda sıkıntı çektiklerini anlayabiliriz. Mallarını, mülklerin kısaca her şeylerini geride bırakarak sadece yükte hafif pahada ağır nesnelere ve altın ve paralarını yanlarına alarak kilometrelerce bilmedikleri yeni yerlere gitmişlerdi.

Babamın annesi bu yolculuğun sonunda Urfa'da vefat etmiş ve orada gömülmüştür. Mezarı nerededir bilmiyoruz. Annem çok ağır çiçek hastalığı geçirmiş, hastalık bereket gözlerine zarar vermemiş fakat yüzünü harap etmiş idi. Annemin babası Urfa'da genç yaşında ölmüş ve oraya gömülmüş. Onun da mezarının nerede olduğunu bilmiyoruz.

Ermenilerin Türklere saldırımları ve Rus Ordusu'nun yaklaşması karşısında Osmanlı İdaresi Van'ı adeta terk etme kararı almış olmalı ki Vali Tahsin Bey'e³⁵ ailesi ile Erzurum'a gitmesi talimatı verilmiş. Vali Tahsin Bey'in küçük oğlu Celalettin³⁶ Van'da doğmuş ve daha bebek iken tüm aile (Tahsin Bey, eşi Mediha Hanım, iki kızı ve iki oğlu) faytonla Van'dan Erzurum'a gitmek zorunda kalmıştır. Yolların durumu o kadar kötü olmalı ki fayton devrilmiş ve valinin büyük kızı Halide³⁷ alnından fena halde yaralanmış. Osmanlı Devleti'nde valiler sivil kökenli de olsa Vali Paşa şeklinde anılırdı. O alışkanlıkla Tahsin Paşa diyerek belirteceğim Van'dan Erzurum'a gelen bu Vali Sarıkamış'ta cereyan eden çarpışmalar ve sonrasında orada erzak toplama ve keza toplanan erzakı nakledecek vasıta bulunamadığı için kentli ve köylü kadınlara çağrı yaparak torba diktirmesi ve benzeri ilginç icraatı ile de hatırlanır. Sarıkamış'ta çarpışıp yaralanan askerler hastaneye geldiğinde hemşire gereksinimi üzerine yerel hanımların hemşirelik yaparak doktorlara yardımcı oldukları anlatılır. Vali Tahsin Bey'in eşi Mediha Hanım da hemşire giysileri giyerek diğer hanımlarla hastanede çalışmıştır. Atatürk Selanik'ten arkadaşı olan Tahsin Bey'in eşinin bu davranışını daima takdirle anmış ve özellikle Mediha Hanım'a Sarıkamış gazilerine yaptığı hizmetleri dolayısı ile saygı duyduğunu her fırsatta belirtmiştir. Tesadüfe bakın ki Vali Tahsin Bey'in torunu (büyük oğlu İbrahim Selahattin Bey'in kızı) benim eşim Mediha'dır.

Ermenilerin baskısından kaçmakta olan babamın ailesinin o zamanki en yaşlısı, büyüğü babamın dedesi Süleyman Ağa'nın çarşıda kasap dükkânı varmış. Van'dan bilinmez uzak başka bir kente göçmek söz konusu olunca ısrarla Van'da kalmakta direnmiş. "Ermeniler, bana ve aileme dokunmazlar, ben yıllardır onlarla yan yana dükkânlarımızda komşuyuz ve çok iyi dostuz, neden yurdumu³⁸ terk edecekmişim?" demiş ve Mardin yolculuğuna çıkmamış. Ne yazık ki çok sevdiği, güvendiği ve dost bilerek kaçmadığı Ermeni grupları tarafından işkence edilerek öldürülmüştür. Onun, babamın dedesi Kasap Süleyman Ağa'nın da mezarı nerededir bilmeyiz.

Rusya 1917 İhtilali'nden sonra Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilince desteğini kaybeden Ermeniler Van'ı terk edince Türkler bu arada benim babamın ve keza annemin aileleri de Van'a dönmüşler. Namlı Van Kalesi civarı Hicret'ten önce Türk mahalleri idi ve o bölgede (annemin Hosra Paşa Camii dediği) Hüsrev Paşa Camii ve birkaç tane daha Müslüman ibadet mekânı vardı.

Ermeniler ve Rus Askeri Birlikleri Van'ı terk edip gideceklerinde tüm Müslüman evlerini yakmışlar: Ben 17 yaşında Van'a yaz tatili sırasında gittiğimde o yanan yıkılan evleri ve mahalleri gezdim, hatta saatlerce o eski kalıntılar arasında dolaştım. Camilerin minareleri yıkılmış fakat taş yapılar olarak esas binaları duruyorlardı. O bölgede daha sonra pek çok kişinin altın bulur muyum, mücevher bulur muyum diye açtıkları çukurlar ve oyuklar dikkatimi çekmişti.

Birinci Dünya savaşı öncesinde Müslümanlar Van Kalesi civarında ve Vanlıların "Deniz" dedikleri Van Gölü'ne yakın mahallelerde otururken Ermeniler Göl'den yaklaşık 6-7 km kadar içerideki mahallelerde ikamet ederlermiş. Ermeniler Van'ı terk edip gidince geri dönen Türk Vanlılar yanmış, yıkılmış evlerinde yaşamak olanağı bulamadıklarından Ermenilerden kalan evlere yerleştirilmişler. 1947'de ben Van'da 3 ay kadar yaz tatili geçirdiğimde şehir o eski Ermeni mahalleleri civarına kaymış idi. Van, geniş ve pek lezzetli meyve veren ağaçlarla dolu büyük meyve

bahçeleri içerisinde tek katlı kerpiç evler ve sokaklarının iki kenarından arklar akan çok şirin, sakin ve hemen hemen herkesin birbirini tanıdığı bir şehirdi. Van'ın yerli Türk halkı yanında Doğu Karadeniz'den gelen pastacı ve inşaat işlerinde çalışanlarla, Siirt'ten gelen tüccarlar da dikkat çekerdi. Zamanla benim baba tarafından ve keza anne tarafından akrabalarımın hemen tamamı Van'dan ayrılıp Ankara, İstanbul, Adana, İzmir gibi büyük kentlere geldiler. Küçük şehir merkezlerinden büyük kentlere akın ile boşalan yerlere küçük şehirlerin köylüleri gelip yerleşti. Aradan geçen 60 yıla yalın zaman diliminde sadece yurt içinde yer değiştirme olmadı. Yurtdışından, Doğu Anadolu'ya İran'dan, Afganistan'dan, Rusya'dan gelen aşiretler Van ve yöresindeki etnik yapıyı da değiştirdi.1947'de Van'da geçirdiğim 3 yaz ayı hem iyi hatıralarla dolu oldu hem de o bölgedeki yaşam koşullarını yıllardır yaşadığım Ankara'dakilerle karşılaştırma olanağını verdi. 1945'te, benim Van'a gidişimden bir yıl kadar önce büyük deprem olmuştu ve aileler o yazı barakalarda ya da bahçelerindeki çadırlarda kalıyorlardı. Demokrat Parti 1946'da Van'da güçlenmeye başladı ve giderek tüm yurttaki olduğu gibi orada da toplumun tercihi haline geldi.

Yukarıda anlattığım gibi 14 Mayıs 1950'de yapılan Milletvekili Genel Seçimi ile tek siyasi partinin ülke kaderine egemen olduğu dönemden gerçek anlamda çok partili sisteme geçilmiş oldu. Demokrat Parti büyük çoğunlukla TBMM'ye geldi ve hükümet kurdu. Türkiye'de yeni bir devir başladı.

Siyasi olarak büyük zafer kazanmakla beraber Demokrat Parti'nin ekonomik politikası giderek ülkede sıkıntılara, zorluklara yol açar hale gelmişti. O yıllarda sıradan günlük ihtiyaç malları, iğne iplik dahi ithal edilmekte idi. Ülkenin yabancı para sağlamak için ihraç edebildiği mallar tütün, fındık, kuru üzüm, incir gibi tarım ürünleri ve krom, bakır gibi maden cevherleri ile sınırlı idi. Buna karşı Türkiye medeni insanın ihtiyacı olan hemen hemen her şeyi ithal etmek zorunda idi. Yabancı para sıkıntısı özellikle yatırımların artması ve halkın harcama eğilimlerinin değişmesi ile çok artmıştı.

Devletin kasasındaki yabancı para o kadar az idi ki ufak miktardaki yabancı para tahsisleri bile en yüksek makamlar tarafından bizzat yapılır halde idi. Bir örnek olarak bizzat yaşadığım bir olayı anlatayım:

1952 yılında İTÜ Elektrik Fakültesi son sınıfında öğrenci idim. O yıllarda İTÜ'de eğitim beş yılda tamamlanıp yüksek mühendis unvanı ile mezun olunuyordu.³⁹ Tesisat dersini okutmak üzere Viyana Üniversitesi'nden Prof. Doppler misafir öğretim üyesi olarak gelmişti ve o dersi büyük bir merak ve keyif ile izliyorduk. Doçent Mustafa Bayram, hocanın söylediklerini tercüme ediyor biz de elimizden geldiğince not alıyorduk. O yıllarda Avrupa'nın doğusu Sovyetler Birliği'nin etki alanında idi ve Avusturya'da İkinci Dünya Savaşı'nın yaraları tam anlamı ile sarılmamıştı. Avusturya bölgelere ayrılmış ve bir bölge Büyük Britanya'nın diğer bir bölge Fransa'nın işgali altında idi. Ancak o bölgelerde işgal kuvvetleri serbestliğe izin veriyorlardı. Esas sorun Avusturya'nın Sovyetler Birliği'nin işgali altında olan bölgesinde idi ve orada hayat normale dönememişti. Viyana ise Savaş'ın dört galip devletinin (ABD, Sovyetler Birliği, Büyük Britanya ve Fransa'nın) ortak yönetimi altında idi. Bu ağır savaş sonrası koşullarında Avusturya sanayii yavaş yavaş adeta tekrar canlanmaya çalışıyordu.

Prof. Doppler derslerinde sürekli Kaprun Santrali örneğini veriyor ve orada ne gibi çözümler üretildiğini anlatıyordu. Demek ki İstanbul'a gelmeden önce yoğun olarak yeni yapılmakta olan o santral ile ilgili danışmanlık yapmış ve birçok teknik soruya yeni çözümler bulmak için uğraşmıştı. Bizimle o deneyimini paylaşarak ders anlatıyordu. O kadar ki hepimiz "Kaprun" sözcüğünü ve o

santralin hangi noktada olduğunu rüyamızda bile söyleyecek hale gelmiştik. Sınıfımız toplam yirmi kişi idi, ufak bir mekânda kara tahtaya yakın sıralarda oturarak dersi dinlerdik. Bir gün ben en ön sırada oturuyordum ve yanımda Cemal Büyükbaş⁴⁰ vardı. Prof. Doppler gene Kaprun Santrali diye söze başladığında Cemal'e "Hoca burada Kaprun'u teorik olarak anlatacağına bizi oraya götürse daha iyi olacak, daha az yorulacak, belki de kızları ile de tanıştırır" diyerek adeta sıkıldığımı belli etmiştim. Hoca, anlattıkları ile ilgili anlamadığım bir nokta olduğunu zannederek, kendisinin söylediklerini tercüme etmekte olan, Doçent Mustafa Bayram'a "Ne diyor, bir sorusu mu var?" dedi. Bunun üzerine ben de, Cemal'e söylediğimi daha bir saygılı hale getirip "Acaba bizim Kaprun'u ziyaret olasılığımız var mı? O zaman bunları yerinde görebilirdik" dedim. Hoca babacan bir şekilde tebessüm etti ve vermekte olduğu ders ile ilgili konuşmasına devam etti.

Prof. Doppler şubatta yarıyıl tatili dolayısı ile ülkesine döndü. Okul tatil sonrası açıldığında profesörün Avusturya'da vefat ettiğini öğrendik. Tifodan ölmüş olduğu haberi geldi. Onun yerine enerji nakil dersini, daha önce tercüme etmekte olan, Doçent Mustafa Bayram okutmaya başladı. Üniversitenin son yılını en çok keyif aldığım yıl olarak hatırlarım.

Bir kere tünelin ucuna gelinmiştir, eğitim dönemi bitmektedir, ayrıca yıllarca beraber olduğunuz okul arkadaşları arasında seçme yaparak ömür boyu yakın olacağınız, aynı kafada olanlar belirlenmiştir. Eğitim yıllarında edinilen bilgiler ve hayat deneyimleri artık hayatınızı kazanacak noktaya gelmenizi sağlayacak seviyededir.

İTÜ Makine Fakültesi mezunları elektromekanik mühendisi olarak eğitiliyorlardı. Daha sonraki yıllarda ayrı bir Elektrik Fakültesi kurulmuştu. Fakat eğitim programı makine eğitimi ağırlıklı idi. Birinci sınıfta öğleden sonra atölye adı altında metal işleme öğretilirdi. Bunu Makine Fakültesi öğrencileri ile birlikte görürdük. Torna, tesviye ve benzeri işlemlerde pratik yapardık. Makine elemanları, teknoloji adı altında daha çok makine mühendislerini ilgilendirecek konularda derslerimiz vardı. Bu dersleri de Makine Fakültesi öğrencileri ile birlikte görürdük. Bu sebepten bugün çok yakın arkadaşlığımızı devam ettirdiğim makine mühendisleri vardır. Tüm fakülteler Gümüşsuyu'ndaki eski kışladan bozma binada idi.⁴¹ Yatılı öğrenciler için yapılan bina ile üniversite binası arasında bir kapı vardı ve oradan geçerek yemekhane ve kantine de gelinirdi. Öğrenci Bu bina öğrenci yurdu olarak yıllarca hizmet verdikten sonra kimya fakültesi haline dönüştürülmüştü.

1953 yılının nisan ayının bir günü fakülte dekanımızın odacısı öğrenci yurduna gelerek "Dekan bey elektrik son sınıftan üç-dört kişiyi hemen, acele odasına çağırıyor" dedi. O sırada öğle tatili dolayısı ile 8-10 arkadaş öğrenci yurdundaki "elektrik son sınıf etüdü" denilen odada idik. Dekanımız, sonradan milletvekili ve Milli Eğitim Bakanı olan Ahmet Özel idi. Doğrusu o yıl, hele son sınıf öğrencisi olarak dekana pek de önem verdiğimiz söylenemez. "Gene de ne halt oldu da bizi çağırıyor?" demeden edemedik ve birbirimizi gitmek için zorlamaya başladık. Topu topu yirmi kişi olan sınıfımızda böyle durumlarda sadece 4-5 kişi akla gelirdi, diğer arkadaşlarımızdan bir kısmı ya çok çekingen ya da sadece kendi konusuna yoğunlaşmış, çevre ile fazla bağları olmayan arkadaşlarımızdı. Sonuç da Pertev Apaydın ile ben dekan beyin odasına gittik.

O yıllarda dekanların özel kalem müdürleri hatta sekreterleri yoktu. Sadece Fakülte Kalemi denilen bir yazı odası vardı ve arada yazışma işleri yapılırdı. Fakülte dekanının odasına kapıyı tıklatarak girilirdi. Biz de öyle yaptık. Odaya girdiğimizde dekan bey ile orta boylu, tıknazca, gözlüklü bir zat ayakta duruyorlardı. Dekan Prof. Ahmet Özel, o zatı işaret edip Fransızca olarak "Beyefendi Avusturya'nın İstanbul Başkonsolosu" diye takdim etti ve sözü o zata bıraktı. O ise şöyle dedi: "Avusturya Ticaret Odaları (Handels Kammer) yirmi beş genç mühendisi 15 gün davet ediyor, sizi

Avusturya'daki elektrik teçhizatı üretimi ile tanıştırmaktan mutlu olacak.” Anladığımızı göre Prof. Doppler vefat etmeden önce yeni mühendislerin davet edilip Avusturya'da üretilen elektrik makine ve cihazların tanıtılmasını telkin etmiş ve böylece bu davet gerçekleşiyordu. Bu daha çok Avusturya sanayiinin gelecekte sorumlu konuma gelecek genç mühendislerle tanışılarak yapılan dolaylı propaganda faaliyeti idi.

Davet sözcüğü ne anlama geliyordu? Orada masraflarımızı nasıl karşılayacaktık? Biz eğitim görürken hemen her konuda teorik bilgiler ediniyorduk. Elektrik makineleri, hatta basit elektrikli aletler bile ülkemizde üretilmiyordu. Elektrik makineleri ile ilgili yaz stajımızı yapabileceğim yegâne yer İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel (İETT) idaresinin transformator tamir atölyesi ile sınırlı idi. Avrupa'da elektrik makineleri sanayisini görmek mesleki olarak inanılmaz bir fırsattı. Ancak bu davet sözü ile ne kast ediliyordu. Dekanımızın o konuda bilgisi yoktu. İş başa düşmüştü, Pertev çok diplomatik bir yolla “Biliyorsunuz ülkemizde döviz tahsisle alınıyor, yanımıza ne kadar döviz almamız gerekecek?” diye sordu. Başkonsolos ağızımızın açılıp kapanmayacağı kadar iyi bir cevap verdi: “Avusturya'ya varduktan sonra tüm seyahatlerinizi, kalacağınız otellerin ve tüm yemeklerinizin masraflarını Avusturya Handels Kamber karşılayacak, kahve içmek için veya sigara paranıza gerekecek kadar döviz almanız yeterli olacak” dedi. Bu bizim için Milli Piyango'da önemli ikramiye kazanmak gibi idi. Benim derste Cemal'e yaptığım bir şaka, tüm sınıf için hatta daha fazlası için 15 günlük bedava Avusturya seyahati yolunu açmıştı.

Pertev, Tepebaşı'ndaki İtalyan Kültür Merkezi'nde İtalyanca kurslarına katılıyordu. Galiba haftada iki gün giderdi. O hafta katıldığı ilk kursta İtalyanca öğretmenine Avusturya'ya gideceğini ve olanları anlatmış. Öğretmeni “Ben de ilgililerle görüşeyim, biz de İtalyan sanayiini genç Türk mühendislerle göstermek, tanıtmak isteriz” demiş. Böylece bir haftada, başta Fiat, Pirelli, Ansaldo San Georgia, Ceat olmak üzere, büyük İtalyan firmalarının davetlisi olarak İtalya'da kalmak, gezmek aynı zamanda mesleki bilgilerimizi artırmak imkânı bulmuştuk.

Sınıfta yirmi kişi kadardık, 25 kişilik gezi davetini bile Elektrik Fakültesi son sınıf öğrencileri olarak dolduramamız olanaklı değildi. Bu kadar iyi bir imkândan ne yazık ki sınıf arkadaşlarımızın önemli bir kısmının yararlanamayacağını gördük. Zira Napoli'ye kadar vapurla gitmemiz ve oradan Cenova'ya tren ile gidilmesi söz konusu idi. İstanbul-Napoli üçüncü sınıf vapur bilet parasını ve Napoli-Cenova arasındaki ikinci sınıf tren bilet ücretini katılımcı öğrencinin kendisinin karşılaması gerekiyordu. Sınıf arkadaşlarımızın büyük çoğunluğu İstanbul'da kalarak yüksek öğrenim görmenin gerektirdiği masrafları dahi karşılamakta çok zorlanıyorlardı. Tam anlamı ile gariban olan arkadaşlarımız için ek bir gider söz konusu dahi olamazdı. Üçüncü mevki ile seyahat edilecekti, ayrıca grup indirimi alıyorduk, ancak o kadar düşük bedeli dahi verecek olanaklardan mahrumdular. Aklımıza fakülte bütçesine konulan özellikle öğrencilerin bilgi ve görgülerini artırmak için öngörülen gezi programları tahsisatından yararlanmak geldi. Nitekim o fasıldan Bursa'ya bir seyahat düzenlenmişti. Asistan Mehmet İnan'ın⁴² grup başı olduğu o geziye hemen hemen sınıfımızdaki her arkadaş katılmıştı, Uludağ'a da çıkmıştık. Ben ve Pertev bir kişi daha dekanımız Ahmet Özel'i ziyaret edip durumu anlattık. Ben abartılı olarak “Adama ikramiye çıkacak numaralı bileti al diyorsunuz, fakat o bileti alacak parası yok; bu arkadaşlarımız bir daha böyle kapsamlı teknik geziye katılmak fırsatını nasıl bulacaklar?” diyerek o tahsisatın kullanılmasını istedim. O tahsisat eğitim sonuna yaklaşıldığı için kullanılmaması halinde hazineye iade edilecekti. O hususu da vurguladık. Dekan Prof. Ahmet Özel konuyu Fakülte Yönetim Kurulu'na götüreceğini ve sonucu bir hafta sonra bize bildirebileceğini söyledi. Çok umutlu olarak dekana teşekkür edip ayrıldık. Tüm hafta Fakülte

Yönetim Kurulu'nun olumlu karar vereceğini umarak bekledik; ne yazık ki Yönetim Kurulu'ndaki öğretim üyeleri bizi hayal kırıklığına uğratacak karar vermişti. Fakülte Yönetim Kurulu o faslın yurt içi seyahatler için ön görüldüğü bu nedenle yurtdışı geziler için kullanılamayacağı görüşünü benimsediğini öne sürerek mali olanakları kısıtlı sınıf arkadaşlarımızın o seyahate katılmalarına yeşil ışık yakmamıştı.

25 kişi davet edilmişti; biz, Elektrik Fakültesi son sınıftan 7-8 kişi katılacağız diyerek olayı küçültemezdik. Bu en azından bizi davet eden, tüm masrafı karşılamaya hazır olduğunu bildiren Avusturya Odalar Birliği'ne ve İtalya'nın büyük sanayi firmalarına karşı saygılı bir davranış olmazdı. Ne yazık ki Fakülte Yönetim Kurulu'ndaki öğretim üyeleri konunun bu yönünü hiç düşünmemişlerdi. Gerçekte bizim sınıfımızdan sadece 6 kişinin bu seyahate katılabilecek mali olanağa sahip olduğu görüldü: Pertev Apaydın, Müfit Sakızlıoğlu, Falih Kaya Önder, Ayhan Erkan, Pedro Alyanak ve ben. Davette 25 kişilik olarak belirtilen sayıya hiç olmazsa yaklaşmamız gerekiyordu. Bu sebeple Elektrik Fakültesi'nin daha küçük sınıflarından (dördüncü ve üçüncü sınıftan) ve keza makine fakültesindeki son sınıftan can arkadaşlarımızı da gruba katarak sayıyı yükselttik.

Bu arada Fakülte Yönetimi'nden bir haber geldi: Bir Profesör ve Alman asıllı eşi, bir doçent ve Türk eşi ve bir bekâr doçent de kafileye katılıyordu. Hocalar bu seyahat ile ilgili hiçbir katkıda bulunmamışlardı, oysa şimdi eşleri ile bu bedava seyahate katılmak için adeta ayrı bir kafile oluşturmuşlardı.

Pertev, bir hocamıza açıkça "Sizin hanımefendi mühendis mi? Avusturya ve İtalya'daki ilgililer mühendisleri davet ediyor!" diyerek tepki koymuştu; ancak değişen bir şey yoktu. Öğrencilerin seyahat faslından yararlanması için gayret sarf etmeyen Fakülte Yönetimi öğretim üyelerinin eşlerinin katılmasını sağlamakta gayretli olmuştu.

O yıllarda yurtdışı seyahatler adeta büyük olaydı. Uluslararası turizm bugünkü gibi sıradan hale gelmemişti. Yurtdışına çıkabilmek çok dikkat çeken ve herkese nasip olmayan bir ayrıcalıktı. Hele bedava olunca çok cazip olurdu. Pasaport almak için çeşitli formaliteleri yerine getirmek gerekiyordu. Bazen komünist olup olmadığınız tahkik edilir ve yurtdışına çıkmanızda sakınca olup olmadığı birçok makamın onayından sonra belirlenirdi. Pasaport alsanız dahi yurtdışında harcayacağınız yabancı paranın temini ayrı bir sorun idi. Ne gariptir ki devlet pasaport verir ve karaborsadan döviz bularak gidenlere de yeşil ışık yakardı. Devletten döviz talep etmeden yurtdışına çıkmak olanağı da vardı hatta böyle kişiler devletçe tercih edilir halde idi. Eğer resmi olarak döviz temin etmek istiyorsanız Maliye Bakanlığı'na müracaat etmeniz gerekirdi. Şansınız varsa olumlu cevap alabilirdiniz.

Sınıf arkadaşları aramızda iş bölümü yaptık. Falih Kaya Önder pasaport işleri ile uğraşacaktı, ben de Ankara'ya giderek döviz tahsis edilmesini sağlayacaktım. Üniversite'den Maliye Bakanlığı'na hitaben katılacakların (öğretim üyelerinin eşleri hariç) isimlerini bildiren listenin de ekli olduğu bir yazı yazıldı ve her birimize 300 TL'ye karşılık gelecek döviz tahsis edilmesi talep edildi.

O yıl DDY tren biletlerinin bedellerinde öğrencilere hatırı sayılı indirim yapardı. O indirimden yararlanarak ve yol masrafını kendim karşılayarak Haydarpaşa Garı'ndan akşam kalkan eksprese binip ertesi sabah Ankara'ya vardım. Hiç başka yere uğramadan, vakit kaybetmeden Maliye Bakanlığı'nın Ulus Meydanı'na yakın binasına gittim. O binayı daha beş yaşımdan beri bilirdim. Zira Van'dan Ankara'ya 1934'te geldiğimizde özellikle biraz çevreyi tanıyınca annem kardeşlerimle beni TBMM'nin bahçesine ve sonra "Maliye Parkı" dediği Maliye Bakanlığı'nın bahçesine götürürdü. Küçük bir havuzdaki kırmızı renkli balıkları seyretmekten çok keyif alırdık. Ulus Meydanı

Cumhuriyet'ten sonra daha doğrusu Milli Mücadele'nin başlaması ile Ankara'nın merkezi olmuştu. Daha önceki yıllarda Ankara Kalesi'nin içinde ya da yöresinde, Samanpazarı ve Hamamönü civarlarındaki önem giderek azalmıştı. TBMM Binası'nın, Ankara Valiliği ve Maliye Bakanlığı'nın Ulus Meydanı'na yakın olması ayrıca Maarif Bakanlığı olarak kullanılan meşhur Taş Han'ın bulunması ve Ankara Garı'nın inşa edilerek Ulus Meydanı'na asfalt yolla bağlanması o meydanı Ankara'nın merkezi konumuna getirmişti. Çocukluğumdan beri o meydanı, o civardaki tüm binaları çok iyi biliyordum. İlkokulum Hamamönü'nde idi, ben üçüncü sınıftan başlayarak okula gitmek için Ulus Meydanı'ndan belediye otobüsüne binerdim. Pasom vardı. Öğrenci indiriminden yararlanarak tek başıma o otobüs ile Ulus Meydanı-Hamamönü arasında gidip gelirdim. Güvenli bir ortam olmalı ki dokuz yaşında bir çocuk tek başına her gün o yolu gidebiliyormuş.

1953 yılında Maliye Bakanlığı'na girmek hiç problem değildi. Yürüyüp kapıdan girilirdi; ana kapıda bile güvenlik elemanları, korumalar, üst-baş aramaları vb. durumlar çok sonraki yıllarda günlük hayatın parçası oldu. Bakanlığa cümle kapısı denilen ana kapıdan girdim ve önüme gelen ilk odanın kapısını tıklatarak içeri girdim. Derdimi, ne için İstanbul'dan Ankara'ya geldiğimi anlattığımda önce genel evraka getirdiğim yazının kaydını yaptırman gerektiğini söylediler. Bana söylenenleri yaptım ve çeşitli kişilerin havalesinden sonra kendimi sarı saçlı, asık yüzlü bir zatın karşısında buldum. Yıllar sonra dost olduğum o zat "Adam başına 300 TL karşılığı döviz talep ediliyor, bu çok para, buna ancak Sayın Bakan Beyefendi karar verir, sen bekle birazdan Bakan'a arz edeceğim evrak var, seninkini de o arada arz ederim" dedi. O zat Mülkiye'de (Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde) Omlet Mustafa lakabı verilen kişi imiş. Omlet Mustafa ile yıllar sonra o Süt Endüstrileri Kurumu'nda yönetim kurulu üyesi olduğu yıllarda dost olmuştuk. 1953 yılındaki o karşılaşmamızı kendisine hiç hatırlatmadım. Çok havalı olduğu ve müracaat sahiplerine tepeden bakarak sert çıkışlarını hatırlatmadım; ama o ara sıra hatırlayıp "İyi günlerdi, çok forslu idim" diyerek geçmişe özlem duyduğunu belirtirdi. Pakistan'a birlikte gittiğimiz, Maliye Bakanlığı'ndan Şinasi Arık'a 1953'te Omlet Mustafa ile ilk karşılaşmamı anlattığımda, Şinasi Arık sözümü kesip "Onun adı Omlet Mustafa değil artık o Cılbır Mustafa oldu" demişti. Bu ifadeden de çok şaka kaldıran bir kişi olduğu belli oluyor. Böyle şaka kaldıran bir bürokrat olmasına rağmen masasında büyük bir ciddiyetle oturur ve gelene gidene posta koyarmış. Hatta sınıf arkadaşlarının döviz taleplerinde bile kök söktürdüğü olurmuş ve bir keresinde Gümrük ve Tekel Bakanlığı müfettişi bir kişiye öylesine hava atmış ki Mustafa'nın yurtdışına çıkışını kollamışlar ve o yurda girerken gümrük kontrolünde saatlerce tutarak çok terletmişler. Bavulunda getirdiği her kravatu tek tek çıkartarak sorgulamışlar ve bunu alacak dövizini nereden nasıl temin ettin gibi sorularla adeta öç almışlar. Şaka da olsa devlet memurları istedikleri zaman devlet gücünü kullanarak insanlarla uğraşabilirler.

Maliye Bakanı Hasan Polatkan odasında yalnızdı ve Mustafa Bey bir iki evrak imzalattıktan sonra "İstanbul Teknik Üniversitesi'nin döviz talebi var" dedi. Bakan Polatkan evraka baktı, o arada ben davetli olduğumuzu ve sade acil basit ihtiyaçlar için talebimiz olduğunu söyledim. Bakan "300 Türk lirasına karşılık gelecek döviz çok, 200 liralık yeter" diyerek olurunu verdi ve ben teşekkür ederek bakanın makamından çıktım. Bakanın özel kaleminde Mustafa Bey'in bakanın odasından ayrılmasını bekledim. Hızla diğer işlemleri tamamlattım ve İstanbul kambiyo Müdürlüğü'ne döviz tahsis edilmesi ile ilgili yazının yazılmasını, daktilo edilmesini, imzalayıp, mühürlenerek genel evraktan geçirilmesini bizzat takip ettim ve o yazıyı elden alarak Maliye Bakanlığı'ndan ayrıldım. Bütün bu işlemleri elden takip etmiştim ve Maliye Bakanlığı'nda muhatap olduğum herkes yardımcı olmuştu. Bakan Bey'i görmek dahil tüm işlemleri bir iş günü içerisinde tamamlatarak İstanbul'a gönderilecek yazıyı da

elden almıştım.

Bugün bakanlıklara giriş çıkış bile mesele olduğu gibi bir talebin cevabını almanın günler ve aylar gerektirdiğini 2011 yılının ikinci yarısında Ankara'da Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nda eşimin bir müracaatı dolayısı ile bizzat yaşadım.

Benim 1953'te Maliye Bakanlığı'na gittiğimde yetkililerin odasına sadece kapıyı tıkladıp girebiliyordum. Sonraki yıllarda yetkiliğe ulaşmak için önce sekreterleri hatta sekreterlerin sekreterlerini geçmek gerektiğini öğrendik. Bu sadece devlet sektöründe olan bir durum değildir. Özel sektörde gerçekten yetkili bir yöneticiye ya da patrona ulaşmak adeta sekreter ordusunun saflarından geçebilmek becerisini gerektirir. Maliye Bakanlığı'na gidip sadece kapılara tık tık vurarak bir günde sonuç almakla kendimi Himalaya Sıradağları'nın Everest Tepesi'ne tırmanmışım gibi hissediyordum. Dile kolay adam başına 200 Türk Lirası karşılığı döviz 25 kişilik bir kabile hesaba katıldığında toplam olarak 5000 TL'ye karşılık eder. Bu kadar döviz tahsis ettirmiştim. Hem de Sayın Bakan Bey'den bizzat. 1950'de Demokrat Parti büyük bir seçim zaferi kazanmış ve tek başına iktidar olmuştu fakat daha 1953 ilkbaharında devletin yabancı para imkânı bu kadar sınırlı hale gelmişti.

Maliye Bakanı Hasan Polatkan, görüştüğüm dördüncü devlet büyüğü oluyordu.

İlk defa gördüğüm, konuştuğum hatta bir saat kadar bana çalışmalarını anlatan Mareşal Fevzi Çakmak idi. Lise son sınıf öğrencisi iken 1948'de Mareşal Fevzi Çakmak'ın Van yöresi ile ilgili tarihsel araştırmasından haberdar olmuşum. Fevzi Paşa'nın damadı General Şefik Çakmak Vanlı idi. Ben Mareşal'den Van yöresi ile ilgili olarak yaptığı araştırmayı öğrenmek ve o konuda bir yazı yazmasını rica etmeye karar vermiştim. Mareşal Çakmak beni Çankaya'da Camlı Köşk adı ile anılan konutunda kabul etmişti. Ev kıyafeti ile koltuğa oturarak bana sanki aynı yaştaymışız gibi Urartu Medeniyeti hakkında okuduğu kitaplardan ve yaptığı araştırmadan bahsetmişti. Onun bu babacan yaklaşımı beni çok etkilemişti. Yaklaşık bir buçuk saat onu dinlemek, soru sormak olanağı bulmuşum.

İkinci devlet büyüğü Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan'dır. 1952 yılında İTÜ Talebe Birliği Başkan Vekili olarak staj olanaklarını artırmaya çalışmakta idim. Liseden ve üniversiteden arkadaşım merhum Y. Müh. Akdoğan Mat'ın, Koraltan ile ailecek yakınlığı vardı. Akdoğan, İTÜ öğrencilerine daha çok staj olanağı sağlanması konusunda kendisini ziyaretimizi sağlamıştı. Ziyaretimizin sonunda Koraltan, "Size bu konuda iltimas değil fakat şefaet edeceğim" demişti.

Ziyaret ettiğim hatta birlikte fotoğraf çektiğim üçüncü devlet büyüğü Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmuştu. 1953 yılında Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) Genel Kurulu Ankara'da yapılmıştı. O zaman talebe kuruluşlarına siyasilerin yakın ilgisi vardı. TMTF ilerici olarak geriye dönük kurumların öğrenci topluluğuna etkili olmaya çalışmalarına karşı çıkıyor adeta mücadele ediyordu. O genel kurula katılanları Celal Bayar Çankaya Köşkü'nde kabul etmişti ve toplu olarak Köşk'ün merdivenlerinde fotoğraf çektilmişti. Ben de o vesile ile Celal Bayar'ın elini sıkıştırdım.

Tanıdığım, elini sıkıştırdığım devlet büyükleri listesine Avusturya-İtalya yapılacak bilgi-görgü artırma gezisi için döviz tahsisi konusundaki ziyaretimle bu kez Maliye Bakanı Hasan Polatkan da girmiş oluyordu.

Ankara'ya ilk geldiğimiz yıllarda bahçesindeki süs balıklarını izlediğim Maliye Bakanlığı'nın Ankara'da Ulus Meydanı civarındaki o binasına daha sonra ortaokul öğrencisi iken de gittiğimi hatırlamıştım. Ortaokulda birinci sınıftan ikinci sınıfa geçtiğim yılın yaz tatilinde ağabeyim Firuz

Çilingiroğlu Ankara Defterdarlığı'nın bir işyerinde geçici görev ile çalışıyordu. Onun Ankara Hukuk Fakültesi'nde birinci sınıftan ikinci sınıfa geçtiği yılı. Hastalanmış ve işine gidemeyecek durumda olduğu için evde yatıyordu. Eve bir hükümet tabibin gelip hem ilaç hem de rapor vermesi gerekiyordu. Hasta ağabeyim bir dilekçe yazdı ve ben o dilekçeyi Ankara Defterdarlığı'na götürdüm. O yıl Ankara Defterdarlığı'nın ayrı binası yoktu ki Maliye Bakanlığı'nın giriş katındaki Ankara Defterdarlığı bürolarında o dilekçeyi elden takip etmişim. O yıllarda kadınların çalışması hele devlet dairelerinde, bankalarda hatta mağazalarda çalışması alışılmış şey değildi. Yahudi tüccarların, Yahudi esnafın eşleri mağazalarda hizmet verirlerdi fakat kadın ayakkabılarını hatta iç giyimlerini bile satan Müslümanların dükkânlarında sadece erkek tezgâhtarlar vardı. Bu konuda da devlet öncülük etmişti ve devlet dairelerinde çalışan tek tük Müslüman hanımlara, daktiloluk yapanlara rastlanırdı. O yıllarda eğitim düzeyi genel olarak düşüktü. İlkokul diploması olan bayanlar "tahsilli" (eğitim almış) sayılıyordu. İlkokuldan sonra üç haftalık daktilo kursuna giderek bürolarda aranan özellikle memure olabiliyorlardı. Ankara Defterdarlığı'nda daktilo makinelerinin başında kara çalışma önlüğü giymiş dört hanımın çalıştığı bir odaya birkaç kere girip çıkmam gerekmişti. Bir tanesi her seferinde "Şeytan çekici sen gene mi geldin?" diyerek yardımcı olmuş ve ben hükümet tabibini eve getirebilmek için gerekli işlemleri tamamlamışım. Ankara Sağlık Müdürlüğü o yıl Maliye Bakanlığı binasının çok yakında, Karaoğlan mevki tabir edilen Hacı Bayram Camiine giden köşede idi. Hükümet tabibini oradan alarak eve getirmem bir saatten az sürede gerçekleşmişti. Genç hekim hem ağabeyime bir reçete yazmış hem de gerekli raporu vermişti. O raporu da gene Maliye Bakanlığı binasındaki o hanımların çalıştığı odaya götürdüğümde "Bu defa ne istiyorsun?" diyerek gülüşmüşlerdi. Bugün 11-12 yaşında bir çocuk bakanlık binalarına girebilir mi? Girse bile odacılar onu daha ilk adımlarında püskürtmezler mi?

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında sert, otoriter, vatandaşını aşağılayan devlet örgütü vardı şeklinde yazıları zaman zaman basında okuduğumda o sevecen hanımları ve evimize kadar yürüyerek gelen hükümet tabibini hatırlarım. Cumhuriyet'in ilk döneminde memurlarının halkı ne kadar aşağılayıcı tutum içinde olduğunu bugün yazıp çizenlerin otuz bilemedin kırk yaşındaki gazeteciler veya üniversite öğretim üyeleri olduklarını gördükçe ben mi başka bir ülkede yaşamışım dediğim olur.

1953 yılında İstanbul'dan Ankara'ya Maliye Bakanlığı'na döviz tahsisi için geldiğimde geçmiş anım canlandı, fakat Defterdarlık artık aynı binada değildi ve erkek çalışan sayısı çok ağırlıklı olmakla beraber eskiye göre daha fazla hanımın çalışmakta olduğu görülebiliyordu. Maliye Bakanlığı'ndan keyifli olarak çıktıktan sonra vakit geçirmeden eve uğrayıp akşam trenine binerek, çok başarılı bir Ankara seyahati yapmış insanların huzuru duyarak yola çıktım. İstanbul'da ilk karşılaştığım sınıf arkadaşım Müfit Sakızlıoğlu oldu. "Seni gruba katmak çok güç oldu" dedi. Doğrusu ne dediğini pek anlamadım; benim ders sırasındaki bir gevezeliğim ile başlayan ve her kademesinde çok emeğim geçen ve şimdi de tüm döviz tahsisini sağladığım geziye benim katılmamam nasıl olur da söz konusu olabiliyordu. Meğer toplu pasaport çıkartılırken gruba katılacak her kişinin fotoğrafına ihtiyaç varmış. Gruba katılacaklar fotoğrafçılara gidip fotoğraf çektirmişler, ben Ankara'da olduğum için benim fotoğrafım eksik kalmış. Nedense müracaatı benim Ankara'dan dönmemi beklemeden yapmak şartmış gibi davranmışlar. Bereket birisinin aklına gelmiş ve benim 5 yıl önce üniversiteye giriş sırasında verdiğim fotoğrafları Fakülte Kalemi'nden almışlar ve o suretle problemi çözmüşler. Bir arkadaş "Bu konuda Mayda çok yardımcı oldu, git ona teşekkür et" dedi. Mayda Elüstü, Fakülte Kalemi'nde çalışan gerçekten yardımsever bir memure idi. Çok olumlu davranan ve öğrencilerin

işlerini kolaylaştırmak için çalışan birisi olarak hep hatırlarız. O sırada Fakülte Sekreteri olan Ata Bey de olumlu kişiliği ve kocaman göbeği ile belleklerimizde yer etmiştir.

Bizim kafile ile gelen öğretim üyelerinden birisi, “Benim karım listede olmadığı için onun dövizini yok, şimdi her öğrenci dövizinden bir kısım vererek onun da döviz sahibi olmasını sağlasın” teklifini yaptı. Buna ne denir? Pes doğrusu. Artık son sınıfa gelmiş ve imtihanlarımızı tamamlamış olduğumuz için bu talep sadece aramızda yıllarca şaka yapacağımız bir anı olarak kaldı. O hanımefendi seyahatte o kadar para harcadı ki hocamız neden bizden döviz talep ederek hayır yanıtı almanın ezikliğini yaşamış diye hep hatırladık.

Yukarıda yazdıklarım ülkenin o yıllardaki ekonomik yönetimi hakkında çok önemli bilgileri içerdiği için bir kere daha özetlemek istiyorum. Bir öğrenci grubu olarak tüm ikamet ve yeme içme masraflarımızı Avusturya Odalar Birliği ve Kuzey İtalya’daki sanayi şirketleri karşılayarak üç haftalık eğitim gezisine çıkacağımız zaman kişi başına 300 Türk Lirası’na karşılık gelecek yabancı paranın tahsisi için bizzat Maliye Bakanına çıkmak zorunda kalmıştım. Bakan “300 TL karşılığı döviz çok, 200 TL yeter” demiş ve bu kararını, benim ve ilgili memurunun bulunduğu ortamda bizzat imzalamıştı. Eminim ülkenin daha 1953’te ne biçim bir yabancı para darboğazına girdiğini bu olaydan da daha güzel anlatacak örnekler de vardır. Kısaca daha 1952’de ülke yabancı para darboğazına girmişti ben de onu 1953 ilkbaharında böylece yaşamıştım.

O yıllarda İstanbul Teknik Üniversitesi’nde eğitim gören kişilerin büyük çoğunluğu devletten burs alarak veya bir şekilde yardım görerek okuyabilirlerdi. Sonra bu kişiler arasında önemli iş adamları, yöneticiler ve siyaset adamları çıktı. Bahsettiğim seyahate katılabilmek için gerekli yol parasını denkleştiremeyecek kadar fakir olan sınıf arkadaşlarımızdan sonraki yıllarda varlıklı olanlar oldu ve çok yurtdışı geziler yaptılar; fakat hep o seyahate katılamamalarının burukluğunu bir araya geldiğimizde dile getirmeye devam ettiler. Toplam öğrenci sayısı 20 kadar olan o sınıfımızın bir özelliği farklı TC hükümetlerinde görev yapan üç bakan çıkartmasıdır. Önce ben 1971’de kurulan Birinci Prof. Nihat Erim Hükümeti’nde Sanayi ve Ticaret bakanı oldum. Sınıfımızdan Cemal Külahlı öğrenci iken de siyasal faaliyetlere ilgi duyardı ve Adalet Partisi’nden Bursa Milletvekili ve Demirel hükümetinde Tarım Bakanı olarak görev yaptı. 1980 askeri müdahalesinden sonra kurulan Ana Vatan Partisi’nde siyasi hayata başlayan Cemal Büyükbaş önce Eskişehir Milletvekili olarak TBMM ne geldi sonra Birinci Turgut Özal Hükümeti’nde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ve daha sonra Devlet Bakanı olarak görev yaptı.

Daha 1952 yılının sonunda kendisini gösteren ithal malları sıkıntısı ve özellikle başlanılmış yatırımlara kaynak bulamama sorunu 1954’e gelindiğinde halk kitleleri tarafından hissedilir değildi. DP gönüllüleri hatta militanları her tarafta görülüyordu. Ankara’da Elektrik Etüt İşleri İdaresi Genel Müdürlüğü’nde çalışan bir grup mühendis, Turgut Özal, Halim Doğrusöz, Hüseyin Özaydın, Cemal Büyükbaş, ben ve Memduh adında bir inşaat mühendisi Çukurova Hidroelektrik Tesislerini inceleme gezisi yapmıştık. Dönüşümüzde Isparta’da otelede karşılaştığımız bir köy bakkalını hâlâ hatırlıyorum. Çok yüksek sesle “Ben Demokrat Parti’yi sevmiyorum, eskiden günde pek çok kinin satardım; geldiler, gelirim kesildi, öyle bir sıtma mücadelesi yaptılar ki artık kinin satamaz oldum” diyordu. Gönülden Demokrat Parti taraftarı olan, halkın çarıklı erkânıharp tabir ettiği böyle kişilere her yerde rastlamak mümkündü. Bu genç köy bakkalının sözleri beni çok etkilemişti ve ister istemez bir mukayese yapmıştım:1951’de yaz stajımın bir kısmını Ankara’da Elektrik Gaz Otobüs (EGO) işletmesinin Ankara’da Sıhhiye⁴³ Meydanı’ndaki Belediye Otobüsleri Garajı’nda yapmıştım. Orada da hareket kısmında çalışan liseden terk genç bir DP militanını vardı. Hiç iş yapmazdı, boş otururdu.

Belli ki siyasi etki ile 1950'den sonra Otobüs Garajı'nda işe yerleştirilmiş, boş oturarak maaş alıyordu. Etrafa İsmet Paşa'dan "O sağırı vururduk vallahi" diyerek başlayan nutuklar atardı. Anadolu'nun köyündeki bakkalın söylemleri Ankara'daki DP militanından daha etkileyici ve daha zekice idi.

DDY'de göreve başladıktan sonra güncel teknik olaylarla ilgileniyordum. Bir yandan yıllarca özlemini çektiğim iyi giyinme dürtüsü ile terzilere gidiyor öte yandan günlük gazeteleri ayrıntılarına kadar okuyordum.

İşe temelden başlamak ve elektrik makineleri üretim tesisleri kurmak ve böylece elektrik üretim ve dağıtım tesislerinin daha güvenli ve süratli olabileceğini düşünüyordum. Taşıma su ile bu olmaz, kaynağı yaratmak gerek diyordum. Bu düşünce ile bir makale yazdım, fakat nerede yayımlatacaktım. O yıllarda bu gibi tesisleri devlet ekonomik girişimleri aracılığı ile kurmakta idi. Etibank'ın zaten kanun ile verilmiş görevleri arasında bu konu da vardı. Makalemi İstanbul gazetelerinde yayımlatmak için o sırada temasta olduğum kişiler yoktu, ancak Ankara'da yayınlanan *Ulus* gazetesi veya *Zafer* gazetesine ulaşabilirdim. İkisi de Ankara gazetesi idi ve bir şekilde yayımlatabilirdim. *Ulus*'ta yayınlansa iktidar çevreleri bir muhalifin fikri diye kulak asmayabilirdi, bu bakımdan yazımın *Zafer*'de yayımlanması gayeye daha uygun göründü. Araştırdığımda *Zafer*'de yayımlanması için bir başka olanağım olabileceğini gördüm. 1950 seçimlerinden sonra Demokrat Parti iktidara geldiğinde kurulan Birinci Menderes Hükümeti'ndeki Ticaret Bakanı Zühtü Hilmi Velibeşe idi. Bir süre bakanlık yaptıktan sonra o görevden ayrılmış ve Demokrat Parti'nin yayın konuları ile ilgili sorumluluk taşıyordu. Ortaokula ilk başladığımda sınıfımızda Velibeşe soyadlı iki öğrenci vardı. Ahmet⁴⁴ ve Semih.⁴⁵ Amca çocukları idiler. Ahmet çok sevdiğim, sakin, kibar bir kişi idi. Eminim o da beni sever ve takdir ederdi. Bazen tesadüfler hayatta beklenmedik kapıların açılmasına sebep olabilir. İşte o yazı yazdığımdan bir hafta kadar sonra Ahmet'e Sıhhiye-Kızılay arasında volta atarken rastladım. Hukuk Fakültesi'nde okumakta olduğunu anlattı ve bir süre konuştuktan sonra ona bir yazı yazdığımı acaba babasının yayımlanması için yardımcı olup olamayacağını sordum. "Yarın istersen beraber gidelim, sen kendin söyle, babama ben senden hep bahsederdim, eminim seni tanımaktan memnun olur" dedi. Nitekim ertesi gün birlikte Rüzgârlı Sokağa gittik ve *Zafer* Gazetesi'nin idare merkezinin bulunduğu görkemli, yeni binada Zühtü Hilmi Velibeşe'yi ziyaret ettik, yazımı verdim. Beni çok içten sevgi ile karşılamıştı. "Başka bir isteğin var mı? İşinden memnun musun?" gibi sorular sorduktan sonra "Gene beklerim" dedi. O zaman Demokrat Parti'deki güçlü adamlardan bir destek sağlamak için insanların neler yapmakta olduğunu ve o destekler sayesinde bugün nelere sahip olduklarını ibretle göre geldim. Ben sadece yazımın yayımlanmasını istiyordum; başkaca bir dileğim olamazdı.

Bir hafta kadar sonra o yazı *Zafer* gazetesinde yayımlandı. O yazının yayımlanması bir bakıma benim meslek hayatımın dolayısı ile tüm hayatımın rotasında önemli değişikliklere sebep oldu. Ankara'da birçok kişi özellikle elektrik sektörü ile ilgili kişiler o yazıyı okumuşlardı. Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nin yöneticileri ve mühendisleri de okumuşlar. O idarenin Genel Müdür Muavini Behçet Karamanoğlu⁴⁶ özellikle çok etkilenmiş, "Doğru diyor, iyi incelenerek yazılmış, tam ihtiyaca parmak basılmış" dedikten sonra "Kim bu adam, kimse tanıyor mu?" diye sormuş. Benim iki sınıf arkadaşım o idarede çalışıyorlardı; Cemal Büyükbaş ve Ayhan Bayülken.⁴⁷ Onlar birlikte çalıştıkları başmühendis Turgut Özal'a, "O, bizim Ayhan sınıf arkadaşımız; öğrenci iken de gazete çıkartırdı" demişler. Bir perşembe günü Ayhan Bayülken beni buldu ve "Bizim genel müdür ve diğer yöneticiler senin yazını okumuşlar benim şefim/başmühendisim seninle konuşmak istiyor" dedi. Bir gün sonra

aşamüstü Ankara'da Zafer Meydanı'ndaki Yüksek Mühendisler Birliği Lokali'nde buluşmaya karar verdik. Turgut Özal'ı ben okuldan tanımadım. Tanışıklığımız yoktu. İlk defa Yüksek Mühendisler Birliği'nde karşılaştık ve bana "Yazını okuduk, çok beğendik; bizimle EİE'de çalışmanı çok istiyoruz" dedi. Ben çalışma koşullarını sordum, "Nasıl istersen öyle yaparız fakat sınıf arkadaşların bizde çalışıyorlar biliyorsun" dedi. Şartlar demek öncelikle ücret kaç para demek olduğu için hemen ilave etti: "Yevmiyeli de ücretli de çalışabilirsin; o konuları Genel Müdür Muavini Behçet Bey ile konuşman gerek, istersen yarın saat 11 gibi gel onu ikimiz birlikte ziyaret edelim" diye ilave etti.

Böylece pek fazla merasime gerek olmadan Behçet Bey'i ziyaret ettiğimden bir hafta sonra 575 TL aylık ücret ile EİE İdaresi'nde işe başladım. Çevrede daha yüksek ücretli işler vardı, fakat davet edilmiş olmak beni gururlandırmıştı. Nitekim daha sonra Ankara'ya gelen arkadaşım makine mühendisi Haluk Türkmen'e İşçi Sigortaları Kurumu'ndaki bir işi ben haber vermişim. O işin aylık ücreti 875 TL.

Birlikte çalışmaya başladıktan sonra gördüm ki bizden bir önceki nesilden olan ve EİE İdaresi'nin elektrik konularından sorumlu Genel Müdür Muavini Behçet Karamanoğlu çok babacan ve gençlere imkân vermeyi, yetenekli kişileri kuruma toplamayı ve onları işlerinde serbest bırakmayı seven kişiliğe sahipti. Gene zamanla Turgut Özal'ın da grubunu ve keza çalışma alanını genişletmek ve yeni konulara girmek isteyen yaradılıştta olduğuna tanık oldum.

EİE İdaresi o zaman bugün adı Ziya Gökalp olan caddede 20 No'lu bir apartmanda idi. O binanın giriş katının üstünde iki katı vardı. Belki bir çatı katı daha olabilir. Asansörü yoktu. Giriş kapısının sağ yanında Genel Müdür Yardımcısı Behçet Karamanoğlu'nun odası vardı. Camdan caddeye bakarak kimin ne zaman geldiğini kontrol etmeyi severdi. Giriş kapısından girildiğinde sol yanda genel müdürlük makamı bulunuyordu. Sekreterinin odasından geçilerek genel müdürün odasına girilirdi. Genel müdür masasında arkası caddeye dönük oturarak çalışırdı. Sekreterinin hemen yanındaki odada iki tercüman hanımın masaları vardı. Tercümanların zaman zaman sekreterlik görevleri de yaptığı olurdu. Genel Müdür'ün odası çok geniş idi. Genel Müdür yardımcısının odası ufaktı ve sekreteri yoktu. Giriş katında kapının karşısına gelen kısımda personel ve muhasebe birimleri vardı. Personel müdürü Ertuğrul Bey ilginç efendi bir kişi idi. Gerek muhasebe müdürü Nesrin Hanım gerekse genel müdürün sekreteri Nermin Hanım gerekse bazı çalışanlar Ertuğrul Bey'in akrabaları idi.

Birinci katta inşaat kolu vardı. İnşaattan kasıt daha çok su tesislerinin inşaat projelerinin yapılması ve benzer konular anlamındadır. Merdivenden ikinci kata çıkıldığında yüzünüzü caddeye dönerseniz solda bizim çalıştığımız salon vardı. O salonda caddeye bakan pencerenin karşısındaki masa Turgut Bey'in çalıştığı makamıydı. Onun hemen yanında Cemal'in masası ve onunla kapı arasında Ayhan Bayülken'in masası vardı. Odanın diğer köşesinde, Turgut Bey'in diyagonalinde benim için bir çalışma masası koydular. Sonraki aylarda bana yakın duvardaki masalara ABD'de eğitim görmüş şu anda maalesef ismini hatırlayamadığım bir mühendis geldi. Hemen bizimle yakınlaştı ve grubun parçası oldu. Daha sonra Haluk Ceyhan'ın,⁴⁸ Demir Aykor'un⁴⁹ stajyer olarak alınmalarını sağladım. Onlarda aynı salona geldiler. Sınıf arkadaşım Dünder Yarangümeli'nin⁵⁰ de EİE'de çalışmasına ve dolayısı ile çalıştığımız aynı salona gelmesine ben önyak oldum. Bizden bir yıl önce Makine Fakültesi'nden mezun olan Süha Selamoğlu⁵¹ da bize katıldı. Salonumuzda bir başka masada Hüseyin Özaydın oturuyordu.

Bizim büyük odamız ile merdiven arasında cadde tarafındaki odada sekreter hanımlar çalışırdı. Semra orada idi ve zaman zaman bizim odanın kapısına gelir ve şakalaşırdık.

Diğer katlarda ve odalarda neler vardı, kimler çalışırdı ayrıntıları ile bilemiyorum. Halim Doğrusöz'ün bir alt katta odası vardı ve Turgut Bey Halim Bey ile birlikte hareket ederdi hatta biraz Halim Bey'in peşinde denilebilirdi. Kurumlar arası toplantılara birlikte katılırlar ve örneğin Etibank ile anlaşmazlıklarda birlikte EİE görüşünü hazırlarlardı. Turgut Bey Amerika'dan yeni dönmüştü. ABD'nin teknik yardım yolu ile EİE İdaresi Mühendisleri Denver'daki Bureau of Reclamation'a gönderiliyor ve orada baraj yapımı, işletilmesi ve elektrik konularında staj yapıyorlar, deneyim kazanıyorlardı. Daha önce Süleyman Demirel aynı imkânla Denver'a gitmiş ve orada teknik üst eğitimden geçmişti. Ben EİE'ye katıldığımda Turgut Özal yeni dönmüştü ve beraberinde birçok İngilizce kitap, yayın getirmişti. Westinghouse'ın⁵² hazırladığı lacivert kaplı büyük kitaba doğrusu hepimiz hayranlıkla bakardık. İngilizce bilmiyorduk, fakat formüllerden ve çizimlerden nelerden bahsedildiğini anlıyorduk. Engineering Economics ile ilgili kitap da hepimiz için yeni bir yaklaşım yolunu açmıştı. Hazırlanmakta olan projelerin zaman içerisindeki kârlılık durumlarını hesaplamak için o kitabın ekindeki cetvelleri kullanmaya başlamıştık.

1950'li yılların başında çok sayıda Amerikalı askeri personelin Ankara'da görevli olduğu hemen göze çarpardı. Balgat semtinde, bugün Orduevi ve askeri tesislerin bulunduğu geniş alan Amerikan üssü idi. Jusmat ve Jammatt adlı iki askeri yardım kurulu vardı ve bunlar şimdiki TBMM binasının arkasında ve bugün yıkılmış olan gri beton binalarda çalışırlardı. Amerikan Silahlı Kuvvetleri'ne mensup personel sadece Ankara'da değil tüm Türkiye'de, Karamürsel'de, Sinop'ta, İstanbul'da, İzmir'de tabii Adana'da çeşitli üslerde, radar istasyonlarında vs. Görevli idiler. Bugün Ankara'da Atakule'nin olduğu yerde Amerikan Subay Kulübü vardı. Gölbaşı'nda Çatı tesislerinin yerinde av meraklısı Amerikalılar için özel bir bina yapılmıştı, sonra o bina Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'ne hibe edildi. 1950'li yıllarda Ankara 500.000 nüfuslu (bugün 5 milyon) bir şehir idi ve Bakanlıklar semtinden sonra bağ evleri vardı. Şehir dışına çıkan yollardan çoğu asfalt kaplama dahi değillerdi. Bu ufak Anadolu kentinde gelir düzeyi yerli halka göre çok yüksek olan Amerikalı subaylar, erbaşlar aileleri ile şehrin en iyi yerlerinde en son yılda tamamlanmış yeni daireleri kiralayarak o bölgelere adeta Amerikan mahallesi havası verirlerdi.

Burada daha çok ekonomik ve teknik yardım ile ilgili konulara değinmek istiyorum:

Savaş sonrasında "Kalkınma Ekonomisi" kavramı yeni yeni iktisatçılar veya sosyal bilimciler tarafından ele alınıyordu. "Backward Countries" (Geri Kalmış Ülkeler), "Advanced Countries" (İleri Ülkeler), "Poor Countries" (Fakir Ülkeler), "Rich Countries" (Zengin Ülkeler) gibi tanımlamalarla ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları belirtilmeye çalışılıyordu. Sonra bu deyimlerin özellikle gelir seviyesi yüksek olmayan ülkeler için hakaret edici içerikli etki yapacağı düşünülerek "underdeveloped countries" (gelişmemiş ülkeler) "developed countries" (gelişmiş ülkeler) deyimleri kullanılmaya başlandı. 1980'lere gelindiğinde "Developing Countries" (Gelişmekte Olan Ülkeler), "Developped Countries" (Gelişmiş Ülkeler) hatta "Kuzey" (North), "Güney" (South) diye adam başına düşen gelir farkından dolayı ülkeleri kategorilere ayırmaya çalıştılar. Bugün adam başına geliri düşük ülkelere "sanayileşmekte olan ülkeler" (industrializing countries) denildiğini okuyoruz. Ne ad takılırsa takılsın, nasıl tarif edilirse edilsin bir kısım ülkelerin kendi iç tasarrufları gelişmeleri için yapılması gerekli yatırımlara yeterli değildir. Bu ülkelerin yol, su elektrik, haberleşme alanlarında geçerli teknik yapılarla donanmış, sağlık koşulları iyi, eğitim birimleri sağlanmış toplum haline gelmeleri için yapmaları gerekli yatırımlara iç tasarrufları yetmediği sürece ülkeye dışardan kaynak sağlamak zorunluluğu vardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan da önce ülke yönetimleri dış âleme, yabancı bankalara, bankerlere borçlanırlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde

bankerlere borçlanıp padişahların kendilerine saraylar yaptırdığı bilinen bir gerçektir. Hatta önemli savaşlarda, örneğin Kırım Savaşı'nda da Osmanlı İdaresi dış kaynaklardan borçlar almıştı. Bu borçları ödeyebilmek için Duyunu Umumiye idaresi kurulduğu ve Cumhuriyet'ten sonra bu borçların tamamen ödendiğini biliriz.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış borç, dış yardım, bir açıdan dış destek adeta günlük hayatın parçası haline geldi. Uluslar savaş sırasında geliştirilen teknolojilerinde kullanıldığı ve günlük insan hayatına kolaylık ve rahatlık kazandıran her cins alet ve makineye sahip olmak istiyordu. Buzdolabı almak istiyorlardı, motorlu ulaştırma araçlarına sahip olmak istiyorlardı, radyodan müzik, eğlence yayınları veya haberleri izlemek istiyorlardı, plak sahibi olmak ve pikaplardan müzik dinlemek istiyorlardı. İnsanların talepleri artık eskisi gibi yeme içme, barınma, giyinmeden ibaret olmaktan çıkmıştı. İnsan nerede olursa olsun teknolojik gelişmişliğin sağladığı ortak seviyeye ulaşmak için kendisini ve dolayısı ile kendini idare edenleri zorluyordu. Savaşta birbirini nasıl daha çabuk ve daha çok öldürebiliriz diye uğraşan beyinlerin hiç olmazsa bir kısmı insanlara daha iyi sağlık, daha rahat hayat nasıl sağlanabilir diye düşünmeye başlamışlardı. Bu alanda çok kazanç vardı ve firmalar barış şartlarında yeni teknik gereçler geliştirerek insanların beğenisine sunuyorlardı. Avrupa'da savaş sırasında tahrip olan sanayi tesisleri adeta kendilerini enkazlarından yeniden var etme çabaları içinde idi. ABD Yönetimi, firmaları ve halkı için Avrupa daha önce fazla ilgilenmedikleri yeni bir şeydi. Hele Türkiye'ye gelince tam bir bilgisizlik söz konusu idi. Nerede olduğunu, ne gibi yönetim şeklini olduğunu vs. Türkiye'ye gelip aylarca çalışan uzmanların bile bilmediklerine defalarca şahit olmuşum. ABD firmaları içinde motorlu araç yapan firmaların, petrol şirketlerinin Türkiye pazarı ile daha önce ilgileri olmuştu fakat sıradan bir ABD'li firma için Türkiye pazarı önemli değildi. Almanya firmaları için durum bunun tam aksine idi. Alman firmaları dirilmeye çalışıyorlardı. Eskiden ilişkileri olan Türkiye en yakın ve o sırada en imkânlı Pazar idi.

Kara Avrupa firmalarının dikkati Türkiye üstüne yoğunlaşmıştı, en çok da Alman firmalarının. Elektrik makineleri alanına bakarsak Belçika'nın Charlerroix firması, Fransa'nın Alsthom firması, Jeumont Schneider firması, İsviçre'nin Brown Boveri firması Almanların Siemens Schuckertwerke firması ve A.E.G. firması ile yarışıyorlardı.

1946'da dünya ekonomisinin sorunlarını görüşmek üzere ABD Bretton Woods kentinde uluslararası toplantı düzenlenmişti. Bu toplantıya SSCB katılmamış fakat Türkiye dahil pek çok ülke katılarak çeşitli kararlar almışlardı. En önemlisi iki uluslararası kurum kurularak dünya para ve sermaye hareketleri ile dünya ticaretine destek sağlanması yoluna gidilmişti. Öncelikli konu savaşta yıkılan Avrupa'nın yeniden inşa edilmesi idi. İngilizce "Reconstruction" sözcüğü ile Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nda yıkılmış tesislerin, şehirlerin yeniden yapılabilmesine destek olmak istendiği belirtiliyordu. Burada sadece Avrupa değil Japonya'da söz konusu idi. Ancak Savaş'ın galibi Fransa, İngiltere, Hollanda ve Belçika'da da o kadar çok yıkılmış tesis vardı ki onların yeniden ekonomilere kazandırılması söz konusu idi. Ayrıca artan Sovyetler Birliği tehdidine karşı Almanya'nın yeniden ve bir an önce ayağa kaldırılması şarttı. Birisi Dünya Bankası (IBRD⁵³ veya World Bank), diğeri Uluslararası Para Fonu (IMF)⁵⁴ idi. Türkiye bu iki kurumun da kurucu üyesi oldu. Dünya Bankası kurulduğu zaman görev alan yöneticileri ne yapacakları konusunda arama içinde oldular. Banka sadece kendi fonların mı kredi olarak verecek idi. yoksa başka kurumların, bankaların verecekleri kredileri garanti mi edecekti?

"Teknik Yardım" o zaman bilinmeyen bir kavramdı.1946'da ABD dışında tüm dünya yıkılmış, savaştan büyük zarar görmüş dolayısı ile ekonomik sıkıntıda olduğu için Dünya Bankası'nın

borçlanabileceği sermaye piyasası yalnız ABD’de idi. O yıl yazın Banka’nın ilk başkanı Mr. Eugene Meyer, Wall Street⁵⁵ yatırım bankacıları grubu ile toplantı yaptı fakat Amerikan yatırımcılar Birinci Dünya Savaşı sonrasında yabancılara verdikleri kredilerin 1930’lu yıllarda nasıl battığını hatırlıyorlardı ve yeniden riske girmek istemiyorlardı. Ayrıca çok yakında politik manevralara sahne olması olasılığı yüksek olan bu yeni kurumla çalışmak istemiyorlardı. Banka’nın bağımsız ve işin gereklerine göre politikadan uzak çalışacağına epey sonra güvenebildiler. Nitekim Banka’nın ilk yıllarında Yönetim Kurulu ile Banka üst Yönetimi sürekli fikir ayrılığında oldu.

O yıllarda Dünya Bankası üst yönetiminin ve çalışanların ciddiyeti ve dirayeti ile Banka saygınlık kazandı ve çok cesur bir kararla ilk yeniden inşa kredisi olarak Fransa, Hollanda, Danimarka ve Lüksemburg’a 500 milyon dolar kredi verdi. Bu miktar o günün koşullarında çok büyük para idi. 1947 kışında Avrupa’nın ekonomik olarak ayakta durabileceği konusunda beklentiler karanlık idi. Mali ihtiyaçlar çok fazla idi ve Batı Avrupa ülkelerinin yabancı para birikimleri bunları karşılamaktan çok uzaktı. Tehlike Avrupa ülkelerinin gerekli yiyecek, yakıt ve hammadde ithalatını finanse edecek dolara sahip olmamaları idi. Dünya Bankası, kredi verme kriterlerini zorlayarak geri ödeme bakımından kolaylıklar ve değerlendirme kriterlerinde esnek davrandı. Mesela Fransa’ya açılan kredide mali kaynaklara veya ihracat beklentilerine ağırlık vermek yerine “iyileşme için toplu iman” esas alındı. Banka’nın kumarı iyi sonuç verdi ve gerçek Avrupa Kurtarma Planı’nın (Marshall Planı’nın) formüle edilmesi için gerekli zamanın kazanılmasına hizmet etti. Marshall Planı’nın formüle edilmesine de Dünya Bankası personelinin önemli katkıları olmuştu.

Banka’nın borçlanabileceği yegâne sermaye piyasası ABD idi. Bankanın başkanı başlangıçta önemli alt yapı yatırımlarını finanse etmek politikasını benimsediği için en kârlı olabilecek, başka bir deyişle parasını koyduğu zaman sorunsuz olabileceği projeleri ülkelere bekliyordu. Yeniden inşa (reconstruction) kredileri verilmesi yoluna koyulmuştu fakat kalkınma (development) kredilerini vermekte Banka’nın ilk uzmanları çok zorlandıklarını söylerler. Zira kalkınmakta olan ülkelere gerekli incelemeleri ve analizleri kapsayan kredi talep dosyaları yerine bir alış verişi listesi veya bir kısım ön fikirlerin sıralandığı listeler gelirmiş. Türkiye’de de bir yatırım yapmadan önce gerekli ön çalışmaları yapmak ve her bakımdan tizlikle hazırlanmış tutarlı proje dokümanları hazırlanması çok yıllar sonra özellikle DPT’nin gayretleri ile olmuştur. Dünya Bankası ilk kalkınma kredisi 1948’de Şili’ye verilen 13,5 milyon dolar tutarındadır. Türkiye de hemen hemen o yıllarda Dünya Bankası kaynaklarından yararlanmak yolunu araştırmıştır. Uzun yıllar Dünya Bankası’nın kredi verdiği örnek bir proje olarak Seyhan Barajı ve Hidroelektrik tesisleri gösterilmiştir.

Türkiye, akarsuları bol bir ülke olarak dikkat çekiyordu, ancak hemen hemen bütün akarsularda taşkın oluyor ve çevrede ne var ne yoksa zarara uğruyordu. Porsuk Nehri’nin taşması dolayısı ile Eskişehir kaç kere perişan olmuştu. Seyhan Nehri’nin taşması Adana’nın ve tüm Çukurova’nın korkulu rüyası idi. Kızılırmak ve Yeşilirmak havzasındaki şehirlerde ne kadar çok yerleşim yeri selden zarar görmüştü. Sakarya benzer şekilde faydadan çok yaptığı tahribat ile gündeme otururdu.

Seyhan Nehri üzerinde bir baraj yaparak hem taşkını önlemek hem de mümbit Çukurova’yı sulamak, aynı zamanda bol ve güvenilir elektrik elde etmek çok akılcı bir yaklaşım idi. Çok maksatlı proje veya çok maksatlı baraj denildiği zaman Seyhan Nehri üzerinde kurulacak bir baraj öne çıkıyordu. Zira ülkenin en mümbit toprakları orada idi. O araziler sulandığı zaman daha çok verim alınabilecek ve çiftçinin hayat seviyesi yükseltilebilecekti. Orta öğretim yıllarımda Seyhan Nehri’nin taşması sonunda oluşan seller ve tahrip olan yerleşim yerleri günlük gazetelerin manşetten verdiği haberlerdi.

Ben mühendis olarak 1954 yılında EİE İdaresi'nde göreve başladığımda Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Tesisatı inşaat safhasında idi. Dünya Bankası ilke olarak özel kuruluşlara kredi vermeyi fakat ilgili devletin o krediye kefil olmasını benimsediği için iktisadi devlet teşekküllerinin veya devlet idarelerinin projelerine kredi vermiyordu. Bu tercih batıdakine benzer özel teşebbüse dayalı ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi anlayışı ile Doğu Bloku'nun devletin girişimci olarak ekonomik faaliyetlerde bulunması karşıtlığının da vurgulanması idi. Dünya Bankası'nın ilkelerine hiç olmazsa şeklen uygun düşecek bir formül bulunmuş ve bir kısım devlet kurumlarının da katılımı ile hatta çoğunluk hisselerine sahip oldukları halde kâğıt üzerinde özel teşebbüs gibi görünecek bir yapı oluşturulmuştu. Adını Çukurova Elektrik olarak kısaltabileceğimiz bu kuruluşa bazı önemli, özellikle Adanalı işadamları ortak yapılmıştı. Adana Belediyesi de ortak olmuştu. Bazı avukatların, serbest meslek erbabının esnaf ve halktan kişilerin ufak hisseleri de vardı. Gerek Dünya Bankası'na muhatap olmak gerekse projeyi gerçekleştirebilmek için Ankara'da bir büro oluşturulmuştu. Bu büronun adı : "Seyhan Bürosu" idi. Başına da EİE İdaresi kıdemli mühendislerinden Süleyman Demirel getirilmişti. Seyhan bürosu EİE İdaresi'nin Kâzım Özalp (bugünkü Ziya Gökalp) caddesi 20 numaradaki merkezinden iki sokak yukarıda bir apartmanın üst iki katında idi. Liseden arkadaşım avukat Attila Sav'ın eşi Nuyan Sav da o büronun hukuk müşaviri idi. Nuyan'ın babası olduğu olurdu. Fakültede benden bir üst sınıftan Metin Üçoluk ve İhsan Bal da Seyhan Bürosu'nun elektrik yüksek mühendisleri idi. O arkadaşlarımı 1954 yılında ara sıra ziyaret ederdim. Bir keresinde Süleyman Demirel'in odasının kapısı açıktı ve orada genç, şişman olmayan saçları epey dökülmüş bir kişi masasını başında çalışırken gördüğümü hatırlıyorum.

Yanında çalışanların özellikle Nuyan'ın "Çok çalışkan ve çok zeki bir kişi" diye saygı ile bahsettiğini hatırlıyorum. EİE İdaresi Genel Müdürü İbrahim Deriner'in konuşmalarında "Süleyman'ın gelmesi EİE'de çok şeyin iyi yönde değişmesini sağladı" dediğini de birkaç kere duymuştum. EİE İdaresi'ndeki çalışmalarında da üstün başarı gösterdiğini ve kurumun iyi gelişmesine katkıda bulunduğunu duyardık.

EİE mühendisleri için bir inceleme gezisi düzenlendi ve Seyhan Barajı başta olmak üzere Adana'da, Antakya'da,⁵⁶ Antalya'da⁵⁷ ve Isparta⁵⁸ civarındaki tesisleri görmek üzere yola çıktık. Bu teknik gezide bir Teknik Okul mezunu kibar genç bir mühendis arkadaş ve şoför hariç hepimiz İTÜ mezunu idik. Makine Yüksek Mühendisi Halim Doğrusöz aramızda en kıdemli mühendis idi. Turgut Özal, Hüseyin Özaydın, benden önceki sınıflardandı, Cemal Büyükbaş ile aynı sınıfta beş yıl birlikte okumuştuk. Ankara'dan yola çıktık. Jeep Station tabir edilen dört vitesli (bugünkü tabiri ile dört çeker) arazi arabası ile yola çıktık. Amerikan yardımı çerçevesinde Türkiye'ye getirilip EİE İdaresi'ne tahsis edilen o ve onun gibi araçlarda minimum konfor vardı. Biz caddelerde ve sokaklarda at arabalarının yük ve insan taşıdığı günlerde gençliğimizi geçirmiş olduğumuzdan o cip bizim için çok lüks sayılırdı. Adana'da çok iyi kabul gördük; barajda çalışmakta olan bizim devreden İnşaat Yüksek Mühendisi Sabri Toroslu tüm inşaat alanını gezdirdi, izahat verdi. Ayrıca diğer görevlilerden sormak istediğimiz her şeyi sorduk. Halim Bey briç oynadı, Özal, ben ve Cemal Adana'da biraz şehri tanımaya çalıştık. Bu yolculuk da, her zaman olduğu gibi amir-memur grubu yolculuğu değil de, samimi bir arkadaş grubunun yolculuğu idi.

Adana'dan İskenderun'a ve Antakya'ya geçtik. Harbiye Santrali'ni görüp inceleme yapmak istiyorduk. Antakya'da kebabçı Yusuf'un lokantasına uğradık. Kıymadan yapılan köftesinden çok gurur duyduğu belli idi. Hüseyin Özaydın, "Ben şiş köfte istemem şiş kebab yiyeyim" diyecek oldu. Yusuf çok kızdı, "Sen bu şiş köfteyi ye de bakalım, hiç böyle bir şey yedin mi?" dedi. Özaydın hemen yelkenleri suya indirdi ve "Olur, olur" diye birkaç kere tekrar ederek onay verdiğini belirtti. Bize dönerek alçak sesle "Adamın elindeki bıçağa bak, nasıl ona aykırı davranabilirim?" diyerek vaziyeti kurtarmak istedi. Gerçekten Yusuf Usta hakarete uğramış gibi kızgındı hem de elinde kocaman bir kasap bıçağı vardı. Lakabı da "Deli Yusuf" imiş. Sonradan öğrendim ki köfte yerine kebab istemek "Senin kıymana güvenmiyorum, karışık et olabilir" anlamına gelirmiş. Künefe ile ilk defa Yusuf'un et lokantasında tanıştım. Hep o lezzeti aradım, fakat öyle künefeyi bir daha yemek nasip olmadı. Ben lokal gazeteyi ziyaret ettim ve Antakyalı arkadaşlarım vasıtası ile gıyaben tanıdığım hanım yazışları müdürü ile yüz yüze konuştum Çok lezzetli yemekler yiyerek bu keyifli bir arkadaş grubu ile Antakya'dan tatlı hatıralarla ayrıldık. İskenderun'da bir kısım mühendis arkadaşlarla karşılaştık. Yüksek İnşaat Mühendisi Cenap Oran⁵⁹ orada görevli idi. Bir grup halinde bir gece eğlence yerine gittik.

Ankara-Adana arasında pek sıradan bir yolculuk yapmıştık, dönüşte daha farklı oldu. Ankara'dan çıkarken "Şu yoldan gidin, şu yoldan gelin" gibi bir talimat verilmemişti. Benden kıdemli mühendisler grupta olduğu için ne gibi bir talimat verildiğini dahi bilmiyordum. Tam anlamı ile bir arkadaş gezisi niteliğinde idi. Ufak arazi arabasında fıkralar anlatılıyor ve şakalar yapılıyordu. Dönerken, kendi aramızda hangi yoldan gidelim konusu ele alınıp tartışıldı ne Antalya üzerinden dönmeye karar verildi. İlk durağımız Anamur idi. Anamur'dan hâlâ tazeliğini muhafaza eden anılarım arasında otelin yeri büyüktür. İlçe merkezinde giriş katında üç ve birinci katında dört odası olan bir bina otel olarak hizmet veriyordu. Odalarında dörder yatak bulunuyordu. Özal, ben Cemal bir odada kalıyorduk. Diğerleri başka bir oda almışlardı. Çantalarımızı odalarımıza koyup hemen yemek yemek için dışarı fırladık. Otelin yanındaki binada ilçenin en iyi lokantasının olduğunu söylemişlerdi ve oraya gittik. Ellerimizi o lokantanın lavabosunda yıkamaya çalıştık. Bina içerisinde akarsu tesisatı yoktu, sadece delikli taşın üstüne yerleştirilmiş, saçtan silindir şeklinde ve musluklu su deposundan akan su ile ellerimizi yıkayabiliyorduk. Masaya oturduğumuzda hangi grubun odasının daha konforlu olduğuna dair keyifli bir geyik başladı. O arada yan masada iki kişi yemek yiyordu. Lokantada sadece

erkek müşteriler olduğunu söylemeye gerek yok. Zannedirim Özal “Hemşerime bak ne içiyor?” diye o adamları işaret etti. Pirzola yemekte idiler ve yemyeşil bir nane likörü şişesi masalarında yarısına kadar içilmiş olarak duruyordu. Pirzola ile nane likörü içiyorlardı. Biraz da o konuda geyik yaptık ve çok yorgun hissettiğimiz için bir an önce yatmak istedik. Gecenin kaçı idi bilemiyorum odada bir yandım sesleri yükselmeye başladı. Işığı açtık her üçümüz de of çekiyorduk. Tahtakurularının saldırısına uğramıştık. Kim bilir ne zamandan beri bizim gibi birilerini bekliyor olmalı ki ordu halinde hücum etmişlerdi. Ben o zaman 57 kg. idim Özal ise kilolu denilecek kadar toplu idi. Özal’a “Etili canlı sen varken neden bana geldiler, bunlar kemik yiyen cinsi olmalı?” dedim. Gerçekten ne yapacağımızı şaşırılmıştık. Yataklarımızı kaldırdığımızda kıpkırmızı bir boya gibi hepsi orada idiler. Tek tek öldürmek falan para edecek gibi değildi. Anamur’daki gecemiz böylece gerçekten unutulmaz olmuştu. Ertesi sabah kahvaltı için gene yandaki lokantaya gittik. Kahvaltı akşam yemeğinden daha iyi idi. O arada bir adam masamıza yanaştı ve “Anamur’a gelmişken muz almadan gidemezsiniz” dedi. Galiba Cemal bir hevenk muz satın aldı ve adamın istediği parayı verdi. Biraz Anamur’u görelim dedik, bir başka kişi yanaştı ve “O aldığımız muzlar hem iyi değil hem de pahalı aldınız” dedi. Muz satın aldığımızı nereden bildiğini sorduk, pek tatmin edici cevap almadık ise de bu konuşmanın sonunda ben o kişiden bir hevenk muz almak zorunda hissettim kendimi. Arabamıza iki hevengi yerleştirdik, bir yerde arkadaşlardan birisi sigara almak için durdu, Özal arabadan indi, az bir zaman sonra Özal elinde bir hevenk muzla geldi, “Ben daha ucuza aldım” dedi. Hep yarışmayı severdi. Oysa onun hevengi çok küçük idi. Yol boyunca bu da başka bir gırgır konusu oldu. Anamur-Alanya arasında yol sarp kayaların üzerinden geçiyordu. Bir yanı masmavi deniz öteki yanı yeşil dağ yamaçları seyrine doyum olmayacak bir manzara idi. Yol çok dar ve iri iri taşların olduğu sıradan tesviye edilmiş bir arazi parçası idi. Sert virajlar vardı. Şoförümüz dönüş yolunda kendisini de bizden birisi olarak gördüğünden olacak ara sıra arkaya dönerek Orta Anadolu şivesi ile lafa karışmak istiyordu. Hepimiz gerçek anlamda halktan kişiler olduğumuz için şoföründe söze karışmasına pek aldırılmıyorduk, fakat bazen en sert virajda kafasını arkaya çevirip kelam etmek istediğinde “Hop hop, sen öne bak!” diyorduk. Özellikle Anamur’dan sonra yolculuğumuz sorumlu mühendislerin yolculuğundan çok öğrenci grubu yolculuğu halini aldı. Dağ yolunun bir noktasında gaz pedalının gaz verme işlemini göremediğini fark ettik. İrtibatı kopmuştu. Tam anlamı ile dağ tepesinde idik ve ne gelen bir araba vardı ne de herhangi bir merkeze yakındık. Ayakkabılarımızın bağlarını çözdük, bir birine düğümledik ve bir ucunu benzin klapasına bağladık. Siyah ve kahve renkli ayakkabı bağlarından oluşan bu kordonun öteki ucunu şoför mahalline getirdik. Bu, galiba, Özal’ın fikri idi; öyle olmalı ki önce Özal şoförün yanına oturdu ve o kordonu çekerek gaz verilmesini sağlamaya başladı. Şoför “Gaz verin, gazı artırın, gazı azaltın” gibi komutlar verdikçe yanında oturan kişi gaz pedalı görevini görerek yolumuza devam ettik. Bir süre sonra Özal’ı arkaya aldık, yerine başka bir gönüllü geçti, böylece nöbetleşe her birimiz gaz pedalı görevi görerek Antalya’ya vardık. Dağ yolunda iple gaz kontrolü fazla sorunlu olmuyordu, fakat şehre girince, dur-kalk durumları sıklaşınca, ipli-düz vitesli vasıtamızda işler daha da zorlaştı, fakat başarı ile hiç de şikâyet etmeden kalacağımız misafirhaneye vardık. Geçici olarak bir vasıta bulundu ve arabamız tamire gönderildi.

Antalya’da Düden Şelaleleri’ni ve Elektrik Santrali’ni ziyaret ettik. Şelaleler çok etkileyici idi. Santralde bizim açımızdan çok ilginç idi. Antalya’da Vali Haşim İşcan’ın yaptırdığı beton parkı gördük. Vali İşcan bir Avrupa kentinde gördüğü parkın benzerini Antalya’da yaptırmıştı. O kent ile Antalya arasındaki iklim farkını göze almamış olmalı ki güneş altında beton yüzeyleri epey yadırgamıştık. Sonraki yıllarda Antalya’yı ziyaretimde o parkta, park yapıldığı sırada dikilen

ağaçların büyüyüp geliştiği ve parkın hizmet vermede yararlı olduğunu gözlemledim. Vali İşcan çok uzak görüşlü davranmış denilebilir. İşcan derken İstanbul'da Vali ve Belediye Başkanı olduğu sırada yapılmasını sağladığı Karaköy Alt Geçidi'ni anımsadım. 1959'da İstanbul'da trafik Karaköy'de öylesine tıkanırdı ki tüm şehir etkilenirdi. Karaköy sorunu çözülsün tüm İstanbul trafiği rahatlayacak kanısı yaygındı. O alt geçit yapılarak Karaköy'deki tıkanma önlenmişti fakat başka noktaların tıkanması da kaçınılmaz olmuştu. Trafik konusunda, daha doğrusu her konuda noktasal yaklaşımın geçici çözüm olduğunu, bunun yerine konulara bütünsel yaklaşılması ve bir noktadaki çözümün başka noktalara etkilerini göz önüne almak gerektiğini ilk defa Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki çalışmalarımızda başarabilmiştik.

Halim Doğrusöz Antalya'da bir okul arkadaşına rastladı ve orada kalmaya karar verdi. Aramızda "Herhalde Halim'e bir kız gösterecekler" lafı dolaştı, fakat gerçekten ne sebeple kaldığını bilmiyorum. O sırada da merak da etmemiştik. Özal eminim biliyordu fakat söylemedi. Bizim yetişme tarzımızda kimse kimseye karışmaz anlayışı egemendi.

Antalya'dan tamir edilmiş motorlu aracımızla ve iyi hatıralarla ayrıldık. Yol üzerinde Keçiborlu'ya giderek kükürt madenini ve nasıl kükürt elde edildiğini gördük. Benim için çok büyük hayal kırıklığı olmuştu. İlkokuldan başlayarak yurdun hangi köşesinde ne olduğunu ve ne kadar büyük eserler yapıla geldiğini öğrenmiştik, daha doğrusu bize öğretilmeye çalışılmıştı. Daha ortaokul öğrencisi iken Keçiborlu Kükürt İşletmeleri'nin adını öğrenmiştim. Keçiborlu kükürt tesisleri denilince çok kocaman üretim tesisleri, makineler vs. bekliyordum. Oysa ufacık bir alanda ilkel usullerle kükürt üretiliyordu. Hiç etkileyici değildi. Kovada Santrali ile ilgili olarak bir gece Isparta'da kalarak yolumuza devam ettik ve Ankara'ya vardık. O teknik gezimiz ile ilgili olarak kimseye yazılı bir rapor vermedik. Daha sonra Türkiye dışında çalıştığım zaman her iş seyahatimin sonunda ciddi ve tenkit edilemeyecek raporlar yazmak için ne kadar titiz davrandığımı hatırlıyorum.

Dünya Bankası uzmanı olarak bir seyahate çıkmadan önce o seyahate hangi amaçla çıkıldığı ve seyahatte nelerin yapılacağı kısa fakat her şeyi kapsayıcı biçimde yazılırdı. "Terms of Reference" adı ile anılan bu bir sayfa kadar yazı sizin yükümlülüklerinizin ve sorumluluklarınızın sınırlarını belirten bir belgedir. Bu usul Türkiye'de uygulanmıyor daha çok sözlü talimat veriliyordu. Seyahat emri daha çok harcırah (yolluk) verilmesi için muhasebeye yazılan bir emir oluyordu fakat giden kişinin hangi sınırlar çerçevesinde ne yapacağı ve döndüğü zaman ne zaman ne gibi bir rapor vermesi beklendiği yazılmıyordu.

EİE İdaresi genel olarak ilçelerin elektrik dağıtım şebekeleri vs. ile uğraşmazdı. Ancak özel durumlarda Genel Müdür kendisine gelen taleplere göre yetkisini kullanarak münferit ilçelerle ilgili projeler yapılmasını ister veya çok özel teknik incelemeler için eleman gönderirdi. Bugün il olan Karaman o yıllarda Konya'nın büyükçe bir ilçesi olmasına rağmen İller Bankası oraya elektrik dağıtım şebeke projesi yaptırmıyordu. Genel müdürün, Konya milletvekillerinden veya başka bir yerden kendisine gelen istek üzerine, benim Karaman'a giderek gerekli incelemeleri yapıp o ilçenin elektrik dağıtım projesini yapmamı istediğini Özal bana söyledi. Yanıma bir teknik ressam arkadaş verilmişti. Özal bana "Sen hesapları yaptıktan sonra, ona nasıl çizeceğini anlat; tüm teknik resimleri o çizsin, ayrıca sana arazide yardım eder" demişti. Böylece Naci ile Ankara'dan Karaman'a gitmemiz gerekiyordu. Her nedense o tip göreve giderken deri ceket ve kalın tabanlı arazi ayakkabıları giyilirdi. İdare bize hem deri ceket hem de arazi ayakkabısı satın almamız için para verirdi. O tip arazi ayakkabıları Sümerbank'ta satılırdı. Oradan o ayakkabıları satın alırdık, bazı açığızların ise o para ile arazi ayakkabısı yerine normal Sümerbank kundurası aldığını duyardım. Özal sabırlı adamdı.

Sümerbank'a Ayhan Bayülken ve birkaç mühendisle gitmişler. Ayhan bir türlü karar veremiyormuş, herkes isyan ederken Özal "Biraz bekleyin, çocuk rahat karar versin" diyerek Ayhan'a destek oluyormuş. Ayhan'a bu olayı hatırlatarak zaman zaman takıldığımız oluyordu. Herhangi bir konuda hızlı karar veremediği zamanlarda "Turgut Ağabeyin yardımına gelsin mi?" diye takılıyorduk. Deri ceketler sadece topograflara ve zemin araştırmaları ile ilgili sondajda çalışan kişilere belki sürekli veriliyordu, bize ise geçici olarak, sadece Ankara dışı arazi görevi için veriliyordu. Karaman'da yapacağımız iş hiç de özel kıyafet gerektirmiyordu, fakat halk deri ceketli görünce hemen "Hoş geldiniz mühendis beyler" diyordu. Bundan en çok teknik ressam arkadaşım memnun oluyordu.

Dünya Bankası'nda sekreterinize seyahat çantası hazırlamasını söylediğinizde o körüklü bir el çantasının içine gerekli kalem, sarı müsvedde bloknotu ve ring defter, silgi gibi şeyleri koyarak adeta bir okul çantası hazırlardı. Yapılacak işler diyebileceğimiz bir sayfa hatta daha kısa yazıyı seyahate çıkacak kişi taslak olarak kaleme alır ve onun amirleri gerekli ilave, çıkartma veya düzeltmeleri yaparak seyahat emri şekline dönüştürürlerdi. Dolayısı ile bir yere niçin gittiğiniz ve orada neler yapacağımız ve Washington'a döndüğünüzde sizden nasıl bir rapor beklendiği kısa fakat yeteri kadar açık belirtilmiş olurdu. Yapılan işin başarısı da o "terms of reference" da istenenlerin yerine getirilip getirilmediğine bağlı idi. Türkiye'de gerek devlette ve gerekse özel sektörde o yıllarda bu şekilde yazılı seyahat talimatı verildiğine şahit olmadım. Belki Silahlı Kuvvetlerde bu usul vardır, fakat sivil hayatta "Suudi Arabistan'a git bakalım orada bize iş çıkar mı?" diyerek yola çıkılmakta idi. Hatta birçok firmadan 15-20 kişilik bir grup olarak Moskova'ya gittiğimizde bile kimin grup yöneticisi, kimin hangi görevi olduğu dahi bilinmeden turist grubu gibi yola çıkmışlığımızı hatırlıyorum.

Karaman'a gitmek için cumartesi günü sabah Konya'ya giden otobüse bilet almıştık. O zaman otobüslerde bir koltukta üç kişi otururdu. Bir sırada altı kişi demek. Ben ve arkadaşım biletimizde belirtilen yer numarasına geldiğimizde bir hanımın koltuk arkadaşımız olduğunu fark ettim. Demek o sıralarda otobüslerde "bay koltuğu" ve "bayan koltuğu" ayırımı henüz başlamamış. Belki de edinilen tatsız deneyimlerden sonra bu ayırım gerekli görülmüş olabilir. Konya'dan hemen her gün Karaman'a vasıtalar vardı, fakat gün Cumartesi olduğu için biz bir gece Konya'da kalıp ertesi pazar sabahı Karaman'a gitmeyi uygun bulduk. Alaattin Tepesi'ni, Mevlana Türbesi'ni ziyaret ettik. Konya hiç de görkemli bir şehir değildi. Yokuşu bol Ankara'dan sonra Konya'nın dümdüz olması gözümüze çarpmıştı. Bol paytonlar vardı. Bir paytona kurularak şehir turu yaptık.

Karaman'da Kaymakamı ve Belediye başkanını ziyaret ettik daha dört saat geçmemişti ki birileri bize kasaba dedikodularını nakletmeye başladı. Küçük kasabaların dedikodusu boldur ve o dünyayı hemen yabancılarla paylaşmayı seven insanlar ortaya çıkıverirler. Belediye bize bir hat bekçisini tahsis etti. Genç ve çok az teknik bilgisine rağmen çok cüretli kara yağız bir genç kişi idi. O da bize kimin kim olduğunu, kimin eşinin iffetli kiminki iffetsiz olduğunu anlatmakta gecikmedi. Hop deyince direklerin tepesine tırmanıyordu ve gerçekten bize her bakımdan yardımcı olmaya çalışıyordu. Dört gün kalarak gerekli harita, belge ve bilgileri topladık, şehrin gelişmesi ile ilgili tahmin yapacak duruma geldik ve tabii bu arada şehrin tüm dedikodularına vakıf olarak Ankara'ya döndük. Proje yaparken özellikle elektrik dağıtım projesi yaparken o yerleşim yerinin gelecekteki durumunu tahmin etmek hatta hayal etmek gerekir. O yörede elektrik tüketen ne gibi işletmeler söz konusu olabilir, nüfus hareketleri nasıl olacaktır ve hane halkının geliri nasıl değişecek ve buna bağlı olarak elektrik talepleri yıllar içinde nasıl artacaktır.. Genel olarak hanelerin elektrik talebi artar, yeni odalar ilave edilir, yeni veya daha güçlü ev aletleri edinilir vs. Bu konu özel ihtisas kolu olmakla beraber o sırada biz elektrik mühendisleri o işi yapardık; hatta bir servis bu iş ile ilgili idi ve gittikleri mahallerde kaç

kişinin gelecek yıllarda kömürlü ütüden elektrikli ütüye geçeceğini tahmin etmeye çalışırlardı.

O yıllarda Anadolu'nun ve Trakya'nın şehir merkezlerinde bile buzdolabı olan evlerin sayısı pek azdı. O kadar ki o yöredeki kulağı delik birisine sorsanız isim isim kimin evinde bu dolabı olduğunu söyleyebilirdi. Elektrikle çalışan çamaşır makinesi İstanbul ve Ankara'da bile ancak varlıklı ailelerin evine girmişti. Karaman'da kaç tane motorlu araç vardı diye sorsam pek çok kişi tek tek sayabilirdi. Kişilerin yüklerini ve çoğu zaman kendilerini eşekle taşıttıkları yıllardı. At arabası Ankara'da da anacaddelerde yük taşırdı. At arabalarının çelik tekerlekli değil de lastik tekerlekli olmasının asfalt yollara daha yararlı olacağı tartışılırdı. Fayton lüks nakliye vasıtası idi, ancak seçkin bir grup insan faytona binecek mali güce sahipti. Ankara Tren Garı'nın önünde bir iki tane taksi varsa en az 15-20 tane fayton olurdu ve faytoncu ile sıkı pazarlık yaparak istasyondan evinize giderdiniz. Düğün alaylarında sıra sıra faytonlar önde gider arkada at arabaları ile de katılanlar olurdu. Kamyonların yük konulan alanlarında, insanlar yük üstünde bazen yük olmadan kasalarında taşınırdı. Bir kasabanın o düzenden motorlu araçların yolları kapladığı hemen her evde çok çeşitli elektrikli ev aletlerinin bulunduğu, klima ünitelerinin veya elektrikli sobaların kullanıldığı dönemlere geçişte tahminler hep gerçekleşmenin gerisinde kalmışlardır. Ülkeyi yönetenlerin sık sık "Beş yıl sonra elektrik sıkıntısı çekeceğiz" gibi feryatları hep tahminlerin gerçekleşmenin gerisinde kalmasındandır.

"Yöneticiler Türk insanını ne kadar tanır?" tartışılması gereken bir konudur. Deneyimim şunu gösterdi ki yöneticilerimizin (benim de yönetimde sorumluluk aldığım dönemler oldu, ben de bahsettiğim yönetici grubuna dahilim) insanımızı gerçek anlamda tanıyacak konuma geldiklerinde emekliliğe çok yaklaşmış olduklarıdır. Bu konuda siyasi partiler de bir birinden farklı değildir. Deneyimim siyasi partilerimizin halkımızı gerçek anlamda tanımadan yönetime talip olduklarıdır. Yıllarca Türkler kendi yörelerine, köylerine, alıştıkları çevreye bağlıdırlar, örneğin Yunanlılar gibi başka ülkelere gidip çalışmazlar, yaşayamazlar inancı yöneticilere hâkim idi. O kadar ki köydeki bir kişinin o çevreyi, akrabalarını vs. bırakıp şehir hayatına intibak edemeyeceğini bile savunan sözüm ona sosyologların sözüm ona bilimsel beyanlarına şahit olmuşum. Oysa ekme kavgası, daha iyi bir hayat standardına ulaşma dürtüsü milyonlarca köylü vatandaşımızın daha Türkiye'deki şehirleri bile görmeden Avrupa'nın Hıristiyan merkezlerine dil bilmeden, kimseyi tanımadan akın etmelerine sebep oldu. Bu konuya ileride temas etmek üzere ben Karaman yolculuğumun kalan bölümünü anlatayım: İşimizi bitirdiğimize, yeterli bilgi topladığımıza kanaat getirdiğimde önce Kaymakam Bey'i sonra Belediye Başkanı'nı ziyaret edip kısa bir izahat verip teşekkür ettim. Tüm ziyaretlerimde teknik ressam arkadaşım Naci benim yanımda idi. Belediye başkanına bize yardımcı olarak verdiği hat sorumlusundan memnuniyetimi belirterek, onun yetenekli bir kişi olduğunu ve yetişmesine Başkan Bey'in yardımcı olacağından emin olduğumu bildirdim. Bu düşüncemde ve isteğimde samimi idim. Ne yazık ki o kişinin mesleki veya diğer bakımlardan nasıl geliştiğini izlemek olanağım olmadı.

Ankara'ya Konya'da gene bir gece kalarak döndük. Karaman'a gitmek üzere yola çıktığım cumartesi gecesi EİE İdaresi'nde çalışan bir arkadaşımızın düğünü vardı. Bütün mühendis arkadaşlar gibi bana da davetiye yollamıştı. Karaman'a gitmek zorunda olduğumu bildirerek düğün törenine katılamayacağımı bildirmiş ve kendisine mutlu evlilik dilemişim. Ankara'ya döndükten sonra büroya gittiğimde Cemal'in bana önemli bir haber vermek için sabırsızlanmakta olduğunu gördüm. "İnanmayacaksın, düğün boyunca patron, Semra ile yanak yanağa dans etti" dedi. Özal uzun zamandır evlenmeyi kafasına koymuştu, Semra da zaman zaman bizim bulunduğumuz mekâna gelerek laflardık. Çalışan diğer bekâr hanımlar daha mesafeli dururlar belki içlerinden isteseler bile genç mühendislerle yakınlaşmazlardı. Belki de söylenti çıkmasından vs. çekinirlerdi. Semra öyle değildi. Düşündüğünü

söyleyen, rahat yaradılışlı idi. O gece Özal ile yanak yanağa dans etmekte hiçbir sakınca görmemiştir. Nitekim o hafta veya daha sonraki hafta evlenmeye karar verdikleri belirtildi.

Kâzım Özalp Caddesi üzerindeki 20 numaralı binanın o odasından yıllar sonra ülkede tanınan iki kişinin Turgut Özal ve Semra Hanım'ın çıkacağını kim bilebilirdi? O odaya bir süre sonra Makine Yüksek Mühendisi Süha Selamoğlu⁶⁰ geldi. Bizden bir evvelki sınıftandı. Pırıl pırıl bir kafaya ve çok samimi bir kalbe sahip olan Süha'yı çok kısa sürede hepimiz yakın hisseder olduk. Analitik kafası, iyi mühendislik bilgisi, samimi içten bir insan tabiatı ile birleşince iyilik dolu bir kişiliği yansıttığını Süha da gördüm. Birlikte az çalıştık fakat her zaman saygı ve sevgi ile hatırladım. Bir süre sonra bizden iki sınıf önceki makine mühendislerinden Mehmet Turgut⁶¹ bizim odaya geldi. Mehmet yanılmıyorsam Sümerbank hesabına mühendislik eğitimi yapmıştı ve zorunlu hizmeti vardı. Sümerbank'ın Anadolu'daki bir fabrikasına tayin edilmişti. Üniversite'den tanıyordum. Ben daha ilk sınıflarda iken İTÜ Talebe Birliği yöneticileri ağabeylerimizi o görevlerinden uzaklaştırmak isteyen başka bir grup vardı. Mehmet o gruba dahil idi. Milliyetçiler Derneği adında bir örgütün üniversitelerdeki öğrenci kuruluşlarının yönetimini ele geçirme girişimlerinden bahsedilirdi. Fakültelerin öğrenci derneklerinde ve İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği kongrelerinde ateşli konuşmalar oluyordu. Mehmet'i bir kongrede kürsüde konuşurken kendisine karşı grupta olan bir öğrenciye "Gel notere gidelim senet imzalayalım, mezun olduktan sonra en az on yıl Ankara'nın doğusunda çalışacağımıza söz verelim, taahhüt edelim" dediğini hatırlıyorum. Kendisi kadar vatansever olmadığını bu sözlerle belirttiği öğrenci ise "Ben mühendis olacağım, bana nerede ihtiyaç olursa orada görev yaparım" demişti. O arada bazı ateşli hatipler "Anadolu'da hizmet yapmakla bu ülkeyi kalkındırabiliriz" demişlerdi. Bir başkası "Unutmayalım Anadolu yazarken A harfini Trakya'daki ülke topraklarına yazarız" gibi laflar etmişti. Mehmet iki üç yıl kadar Sümerbank'ın Anadolu'daki bir fabrikasında çalıştıktan sonra Ankara'ya gelmiş ve yakın arkadaşı Y. Müh. Turhan Koloğlu'nda kalıyordu. Zorunlu hizmetini Sümerbank'tan EİE İdaresi'ne devrettirmeye uğraşıyordu. Özal'ın o konuda ona yardımcı olduğu konusunda sözler dolaşmıştı. Ankara'ya geldikten sonra Mehmet, "Genç mühendisler bir süre merkezde çalışmalı" diyordu. Taşradaki bir fabrikada pek mutlu olmadığını anlamak güç değildi. Bizim sınıfımızdan Fikri Çağlar⁶² ve Müfit Sakızlıoğlu⁶³ ile Maltepe'de bir daire kiralayarak bir süre birlikte kaldılar. Ben de o daireye zaman zaman giderdim. Mehmet organizasyon yapmakta yetenekli idi; hemen kendi adına bir telefon almıştı. O telefonda da ilk telefonu Turhan'ın ağabeyi Orhan Koloğlu'na yapmıştı.

Kâzım Özalp Caddesi No. 20'deki odamızdan devlet yönetiminde kişilerin çıkacağını o zaman düşündüğümüzü zannetmiyorum. Hepimiz teknik bilgimizi daha nasıl artırabileceğimizin derdinde idik.

Daha üniversiteden mezun olmadan önce Almanya'ya gitmeyi kafama koyduğum için kazandığım paranın bir kısmını biriktiriyordum. Annem ve babamla aynı evde kaldığım için kira derdim yoktu. Arkadaşlarla nadiren lokantalara gittiğimiz için her ay önemlice bir miktar para biriktirebiliyordum. Almanya'ya gitmek için gerekli girişimleri yapmaya başladım. Yurtdışına "dövizli "gitmek sağlanırsa her ay Türkiye'den belli bir para resmi kurdan Merkez Bankası yolu ile size gönderilmesine hak kazanılıyorsunuz. Önce Milli Eğitim Bakanlığı'na müracaat ediliyor ve yurtdışına yüksek lisans, uzmanlık veya ne gibi eğitim ise o adla gitmek istediğinizi belirtiyordunuz. Milli Eğitim Bakanlığı doktora yapmak için gidenlere öncelik verdiği için ben de Braunschweig Technische Hochschule'den bir kabul belgesi (acceptence) getirttim. Diplomalarımı Alman Konsolosluğu'nun gösterdiği bir tercümana tercüme ettirip tasdik ettirdikten sonra Almanya'ya yolladım. Gelen kabul belgesini

bakanlıkça istenen diğer evrakla bakanlığa bir dilekçe ekinde verdim. O zaman devlete bir dilekçe yazıldığı zaman altına 15+1 kuruşluk pul yapıştırılırdı. Ancak askerlik şubesinden yurtdışına çıkmama mani bir durum olmadığı hakkında belge getirmem isteniyordu. Sorun o noktada çıktı, zira o zamana geçerli kurallara göre üniversiteyi bitirdiği yılda müracaat edenlere yabancı ülkede daha üst eğitim için müsaade veriliyormuş, fakat bir yıl para biriktirip gitmek istiyorum diyenlere bu imkân tanınmıyormuş. Demir Aykor ve babasının yardımı ile o konuyu çözdüm ve yurtdışına gidecek duruma geldim.

EİE İdaresi'ndeki görevimden ayrılmak için dilekçe verdim. Personel müdürü Ertuğrul Bey "Neden kendi paranla gitmek istiyorsun? Bir yıl bekle İdare seni Amerika'ya gönderir" diyerek yol gösterdi, fakat ben kararımdan dönmedim. Turgut Özal ve Semra ben Almanya'da iken evlenmişler ve Haluk Ceyhan'ın kayınvalidesinin evinin üst katını kiralamışlar. O ev bugün Farabi Sokak olan yerde büyük bir bahçenin daha doğrusu bağın içinde büyük bir ev idi. Kızları Zeynep'in orada doğduğunu bana yazılan mektuplardan öğrendim. O yıllarda Ankara'da bakanlıkların bulunduğu yerlerden sonraki alanlarda bağlar ve bahçeler vardı. Bugün Sheraton Otelinin, Karum Alışveriş Merkezi'nin olduğu yerlerde Kavaklıdere Şarapları'na ait üzüm bağları idi. Tam önünden Kavaklıdere akardı ve Tunus Caddesi yönünde devam ederdi. Yugoslavya Büyükelçiliği'nden sonra sadece bağlar ve boş arsalar vardı.

İngiltere'den ayrılacağımı bölümün başmühendisi Mortlock'a söylediğimde "Türk heyeti gelecek onlar gelinceye kadar kalsan iyi olur" demişti Turgut Özal ve Adnan Mesut Şenyol Londra'ya gelecek ve EİE İdaresi tarafından satın alınan "analizör" ile ilgili çalışmalar yapılacaktı. Babamın izni dolmakta olduğundan onların gelmelerini bekleyemedim.

Almanya ve daha sonra İngiltere'de önce dil okullarında önce dil öğrenip sonra bir süre çalıştıktan sonra demiryolu ile Ankara'ya döndüm. Babama bir uçak bileti gönderip onun da İngiltere'yi daha doğrusu Londra'yı görmesini istemiştim. Birlikte Victoria İstasyonu'ndan trene binerek İstanbul yolunu tuttuk. Yol üzerinde Köln'de iki gece kaldık ve oradaki arkadaşlarla babam tanışmak imkânı buldu.

Türkiye'ye döndüğümde doğrudan askere gitmek niyetinde idim ve gerekli işlemlere başladım. Bir sabah EİE İdaresi'ne uğrayıp geldiğimi bildirmek ve bana sağladıkları imkân için teşekkür etmek istedim. EİE İdaresi artık Kâzım Özalp Caddesi üzerindeki binasından ayrılmış ve Demirtepe'de yeni bir yönetim binası yaptırarak oraya taşınmışlardı. Diğer binalara göre değişik mimarisi vardı. Vedat Dalokay'ın projesi olduğunu söylediler. Genel Müdür İbrahim Bey, beni görünce "Hoş geldin, git ikinci katta sana bir masa versinler çalışmaya başla" dedi. Askere gideceğimi ve onun için gerekli işlemleri yapmakta olduğumu söyledim, "İyi ya askerde paraya ihtiyacın olur, hemen başla" diye ısrar etti. Bu yeni binanın ikinci katında büyük bir salon vardı ve oradaki mühendis arkadaşlara katıldım. Benim Almanya ve İngiltere'de olduğum iki üç yıl içinde birçok mühendisin daha işe alındığını gördüm. Bizden sonraki sınıflardan da arkadaşlar olduğu gibi bu salonda inşaat mühendisleri ile karışık çalışılıyordu. Turgut Özal Elektrik Kolunun başında idi, Müçteba Buharalılar, Haluk Ceyhan, Adnan Dinçer, Adnan Mesut Şenyol, Safa Giray, Cüneyt, Demir Aykor, Şadan vardı. Kuruma Turgut Özal'ın sınıf arkadaşlarından veya o sınıfa yakın devrelerden de beş altı mühendis alınmıştı. Suzi Örnekol, Sezai Diren, Hüseyin Pekin ve Müçteba Buharalılar, Korkut Öngün gibi daha önce başka kurumlarda çalışanlar da EİE'de toplanmışlardı.

Giriş katında ve diğer katlarda sekreter ve memure sayılarında da önemli artış olmuştu. Bir açıdan Ankara'nın başşehir olmasından belki on yıl sonra konut olarak inşa edilmiş çok daireli apartmandan

bu defa özellikle EİE İdaresi için projelendirilmiş modern bir ofis binasında çalışmak olanağına kavuşmuştuk. Her ne kadar EİE İdaresi için projelendirilmiş olsa da kurumun ihtiyacından çok dış görünüşü için tasarlandığını daha girişte anlamak mümkündü. Pek çok mimar dostumun binaları fonksiyonlarından çok dışardan fark edilmesi, farklılık yaratmak için tasarladıklarına pek çok kez tanık oldum. Bu bina da öyle idi. O günlerde büyük pencereleri, kütle görünüşü diğer binalardan ayrılmıştı fakat içerde kullanılmayan hacimler yaratılarak kayıplar oluşturulmuştu. Kurumun bırakın gelecekteki iş hacmini karşılamayı o günkü personeline ve teçhizatına yeterli değildi. Benim ayrılıp Almanya'ya gittiğim sıradaki iş hacmi ile ve keza personel sayısındaki artışla kıyaslandığında kurum birkaç kat büyümüştü. Üç yılda adeta iri bir kurum halini almıştı. Kuruma bir analizör satın alınmıştı. Analog bilgisayar diyeceğimiz bir alet idi. Şebekenin modeli o alet üzerinde yaratılarak şebekedeki olayları görmek imkânı vardı. Onu da koyacak özel bölüm olmadığı için mühendislerin bulunduğu büyük salona yerleştirilmişti. Herhalde daha ucuz olsun diye benim Londra'da gördüğüm ve çeşitli şebeke incelemelerinde kullandığımdan farklı bir alet idi. Mühendislerin genellikle analizöre dokunmaktan kaçındıkları dikkatimi çekmişti. "o patronların oyuncağı" diyerek Özal'ın ve Sezai Diren'in kullanmasını bekliyorlardı. O analizörün alınması sayesinde ben Londra'da BTH firmasında çalışabilme şansını yakalayabilmişim. Mr. Mortlock ilgili mercilere bizzat giderek bana çalışma izni almıştı. O firmada o sırada Zonguldak'taki kömür madenlerinde çalışan uzaktan mühendislik eğitimi almış Yusuf isminde bir başka Türk olduğunu sonra öğrendim, dost olduk. Kendi kendini yetiştirmiş bilgili bir genç idi, fakat uzaktan yüksek eğitim Türkiye'de tanınmadığı için onu resmi olarak mühendis saymamışlardı.

Askere gitmeden önceki bir buçuk ay kadar çalışmamda Keban'a gelecek büyük makine parçalarının hangi yollarla gidebileceğini incelememi Özal istemişti. Yolların zeminlerinin, genişliklerinin ve en önemlisi köprülerin ağır paçalarla yüklü kamyonların geçişlerine uygun olup olmadıklarını, nerelerin özellikle takviye edilmesi gerektirdiğini araştırıp bir rapor hazırladım. Keban bir açıdan EİE'nin daha doğrusu Özal'ın bebeği idi. O yıllarda Korkut Özal da Devlet Su İşleri'nin Elazığ'daki Bölge Müdürü idi. Diyarbakır'daki Bölge Müdürü de Recai Kutan idi. Her ikisi de Üniversite'den arkadaşlarımdı. BTH firmasından Mr. Mortlock'un yardımcısı Mr. Jones Ankara'ya gelmişti. Turgut Özal, Y. Müh. Hüseyin Özaydın ve benim Mr. Jones'u, o sırada planlama aşamasında olan, Keban Barajı'nın yapılması söz konusu olan araziye götürmemizi istedi. THY sadece iki motorlu pervaneli uçaklara sahipti. Yol boyunca Mr. Jones kafasını öne eğdi ve gözlerini kapattı. "Salimen bu yolculuğu atlatayım" diye dua etmekte idi herhalde. Korkut bizi karşıladı ve Murat Çayı'nın kaynağına kadar DSİ'nin arabaları ile gittik. Hazer Gölü kıyısında DSİ'nin kampı vardı, orada Korkut'un hanımı dahil mühendislerin hanımları göle giriyorlardı. Akşam o kampta Korkut'un misafiri olduk.

DSİ'den biraz bahsetmek bu noktada yerinde olacak. Ben Almanya'ya gittiğim zaman 1954 sonbaharında Süleyman Demirel Seyhan Bürosu müdürü olarak çalışıyordu. Bayındırlık Bakanlığı Sular İdaresi ise gerek idari ve gerekse mali bakımdan sorunlu idi. O kadar ki o idarede genel müdürler çok sık değişiyor ve o işe talip olanlar pek çıkmıyordu. Eisenhower Bursu adı altında bir ülkede bir yılda sadece bir kişiye verilen bir Amerikan bursunun var olduğunu duymuştuk. TC Hükümeti Süleyman Bey'i o bursa aday göstermiş. ABD makamları ülkeler tarafından gösterilen adayları inceleyerek burs tahsis edip etmemeye karar veriyormuş. Daha sonraki yıllarda aynı bursa alan Eşref Erkmen de arkadaşımı ve ondan duyduğum kadar o bursla ABD'ye gidenleri önemli Amerikalı işadamları ile de tanıştırdıklarını ve çok özel yetiştirme programı uyguluyordularmış.

Süleyman Bey ABD'ye gittiğinde Seyhan Bürosu'na Kutlu Büyük Doluca vekâlet etmiş. Kutlu Bey de EİE'nin çok zarif ve bilgili mühendislerindendi. Süleyman Bey'in sınıf arkadaşı idi. Aynı devrelerden inşaat mühendisi Kemal Arkun ile Boylu Sokak'ta (bugünkü Kennedy Caddesi'nde) yapışık tek katlı ev yaptırmışlardı. Daha sonra duyduğuma göre Sular İdaresi Genel Müdürü Hikmet Turat ayrılmış ve yerine kimse o idarenin sorumluluğunu almak istememiş. Alt yapı yapan devlet kurumları çoğu zaman siyasi etkilerle birçok yatırım projesine girişirlerdi. Bazılarını kendileri emaneten yapsalar da belli büyüklüğün üzerindeki için ihale açarak özel girişimciler eli ile yaptırmakta idiler. Birçok müteahhit o işleri yaparken idarenin elindeki para tüm ihtiyaçları karşılamaya yeterli olmaz. Müteahhitlerin idareden binlerce lira alacağı birikir. Maliye Bakanlığı'nın yıl içinde o idareye verdiği parayı müteahhitlere gıdım gıdım vererek işlerin yürütülmesine çalışılır. Yapılmış bir iş kısmının bedelini (istihkakı) idareden alabilmek müteahhit firmanın en çok vaktini alan konu haline gelebilir. Sular İdaresi de birçok müteahhide borçlu, işleri bitiremeyen bir hale geldiği için normal koşullarda oraya genel müdür olmak isteyecek genel müdür yardımcılarında, daire başkanlarından hiçbirisi o sorumluluğu almak istememiş ve adeta o kuruma genel müdür bulmak sorun haline gelmiş.

Süleyman Bey o göreve ABD'den talip olmuş. Kendisinden daha yaşlı ve o idarede daha kıdemli, deneyimli yüksek mühendislerin kabul etmedikleri göreve Süleyman Bey talip olmuş. Bu konuda EİE Genel Müdürü İbrahim Bey'in aracı olup olmadığını bilmiyorum. Pek çok kişinin sahip olmaya can attığı Eisenhower Bursu'nu yarıda keserek Türkiye'ye dönmüş ve Nafia Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı) Sular İdaresi'nin başına geçmiş. O kurumda pek çok mühendis ondan daha yaşlı ve aynı okuldan çok önce mezun olmuş iken Süleyman Bey o göreve gelince yönetim kabiliyetini göstermek olanağını bulmakla kalmadı aynı zamanda dikkat çeken bir beyin oldu.

Bu arada TC Karayolları Genel Müdürlüğü'nden bahsetmek gerekli. 1946'dan sonra ABD Türkiye'ye ekonomik yardım yapıyor fakat verilen makine ve gereçlerin kullanılması için de uzmanlar göndererek eğitim verdiği gibi, çeşitli alanlarda mühendis ve teknik elemanları, idarecileri ABD'ye götürerek orada staj yapmalarını veya ABD de uygulanan yöntemleri öğrenmeleri için burslar veriyordu. ICA (International Cooperation Agency) adı altındaki kuruluş ABD ekonomik ve teknik yardımının yönetimi ile sorumlu idi.

Bu bağlamda bazı isimleri hatırlamakta yarar var. Vecdi Diker, Robert Kolej'de ve daha sonra ABD'de eğitim görmüş girişimci özelliği olan ve bir şeyler yaratmak isteyen bir mühendis olarak Bayındırlık Bakanlığı'nda görevli iken ABD'nin İskenderun'da bir eğitim merkezi kurarak Türkiye'ye verilecek yol makinelerini kullanabilecek teknisyenler, operatörler yetiştirmek amacı ile 5 milyon dolarlık bir yardım paketi söz konusu imiş. O para ile bugün sıradan köylerde bile insanların tanıdığı fakat o yıllarda bizim mühendislerimize çok yabancı olan makinelerden (buldozer, greyder, ekskavatör vs.) vermek istiyorlarmış. Bu gibi projelerde o makineleri üreten firmaların da zorlaması olduğunu beklemek gerçekdışı olmaz. O yıllarda ülkemizde yollar ve tüm inşaat işleri kazma-kürek ve kol kuvveti ile yapılırdı. Kazma-kürek devri diyebileceğimiz o teknolojik dönemde örneğin bir kanal açılacak ise bolca amele arka arkaya sıralanır ve kazma sallayarak toprağı kürekle atılacak duruma getirince ellerinde kürek bulunan amelelerde o toprak yığınlarını el arabalarına yüklerlerdi. O el arabaları ile toprak at arabalarına taşınırdı. Daha sonraki yıllarda Pakistan'a yaptığım bir iş seyahatinde kürekle toprağı atmaya yardımcı olmak için küreğin sapına bir urgan parçası bağlandığını ve o urganın öteki ucunun üçüncü bir amelenin elinde olduğunu ve böylece hem bir kişiye daha iş yaratıldığını hem de daha hızlı toprak atıldığını gördüm. İktisatçılar "bu tip çokça insan emeği isteyen

üretim şekline emek yoğun üretim” diyorlar. Bir bina yapılacağı zaman çimento, kum su ile zeminde karıştırılır ve ameleler kurulan tahta kademelere kürekle harcın bir üst kata taşınmasına çalışırlardı. Birçok bina böyle gerçekleşmiştir.

Kazma, kürek ve el arabası kullanılarak yolların, su kanallarının ve binaların yapıldığı o günlerde unutmamak gerekir ki kazma, kürek, el arabası ve örneğin su kovası dahi Türkiye’ye ithal edilirdi. O koşullara rağmen bugün bile ayakta olan birçok tesis, Ankara gibi bir büyük kentin devlet kurumlarının binaları, yüzlerce okul ve binlerce konut yöneticilerin ve çalışanların içten gelen fedakârlıkları ile gerçekleşmiştir. O yıllarda adeta elle yapılmış olan o binalardan pek çok güzel ve sağlam yapı bugün bile ayakta durmaktadırlar ve hizmet vermektedirler.

1950’li yılların başındaki Türkiye’de elektrik konusundaki dağınıklık şöyle özetlenebilir: Etibank, kendi kanununa göre yer altı karbon kaynaklarını linyit dahil işletecek ve keza onlara bağlı termik santraller kuracaktı. Benzer şekilde Etibank’ın bölgesel su santralleri kurması kanuni görevi idi. Nitekim Sarıyar Barajı’na başlanılmıştı. Çatalağzı Termik Santrali yapılmış ve İstanbul’a kadar 154 kilovatlık enerji nakil hattı çekilmişti.

Büyükşehirlerin elektriği kendilerinin sahip olduğu santrallerden sağlanıyordu. İstanbul’da Silahtar Ağa Santrali bu konuda en büyük tesisti. Ankara’da EGO’nun, İzmir’de ESHOT’un sahip olduğu ve işlettiği santrallerden başka Bursa’nın, Eskişehir’in Mersin’in kısaca hemen her il merkezinde belediyenin sahip olduğu elektrik santralleri vardı.

Birbirinden bağımsız olan bu belediye santralleri yanında önemli devlet sanayi üretim tesislerinin bulunduğu illerde o sanayi tesisinin kendi ihtiyacı için kurulan santraller kendi tükettiklerinden artakalan fazla elektrik enerjisini buldukları ilin şehir şebekelerine verirlerdi. İzmit’te SEKA, Bursa’da Merinos, Kayseri’de Dokuma Fabrikası vs. bu örneklerdendir. Keza maden işletmeleri olan yerlerde o madenler için kurulan santraller çevredeki yerleşim yerlerine de elektrik verirlerdi. Ergani Bakır Madeni gibi. Şehir merkezlerine çok yakın sınırlı sayıdaki köy dışında o yıllarda Türkiye’de köyler elektrikten mahrumdu. Bu düşünce ile EİE İdaresi’nde özellikle köylerin elektrikleştirilmesini planlamak üzere Köy Elektrifikasyonu birimi vardı. Başında ABD’de eğitim görmüş mühendis Ali Galip Mutdoğan bulunuyordu.

Sade küçük kasabalarda değil, büyük kasabalarda da elektrik iletiminde gerilim⁶⁴ akşam saatlerinde özellikle düşürülerek daha çok aboneye hizmet verebilmek yolu denenirdi. “Voltaj gene çok düştü” şeklinde halk arasında dile getirilen bu durum elektrikli ev aletlerinin çalışmalarında aksamalara yol açtığı gibi o aletlerin ömürlerini de etkilerdi. O yıllarda elektrikli ev aletleri özellikle buzdolabı sahibi olmak büyük ayrıcalıktı. Elektrik kesintisi alışılmış bir durumdu.

Elektrik sağlamada en önemli husus güvenilir olmasıdır. Oysa o yıllarda hemen hemen Türkiye’nin hiçbir yerinde güvenilir elektrik sağlanması söz konusu değildi. 1950’de Demokrat Parti iktidara gelince hem devletin kasasında birikmiş paranın varlığı hem de uluslararası yardım olanaklarının bulunması birçok yeni projeye girişmekte cesaret verici idi. Halkın gerek İkinci Dünya Savaşı’ndan önce gerekse savaş sırasında bastırılmış talebi ve özellikle seçimlerden önce verilmiş sözler Türkiye’ye mal satmak isteyen yabancı makine üreticilerinin iştahları ile birleşince büyük yatırım hareketinin başlamasına yol açmıştı. EİE İdaresi’nde çeşitli akarsuların üzerine yapılabilecek baraj ve hidroelektrik santrallerin projeleri (ön incelemeleri demek daha doğru olacak) yapılıyordu. İkizdere Santrali, Van’da Bendi Mahi Santrali, Tortum Santrali raporları hazırlanmış ve teksir edilmiş ciltler halinde vardı. EİE İdaresi “Türkiye Elektrifikasyon Haritası” bastırmıştı. Rengârenk olan o haritada çalışan yüksek gerilim ile enerji nakil hattı sadece Çatalağzı-İstanbul hattı idi. Farklı

renklerle pek çok hat işaretlenmişti. Bazı santral yerleri de belirtilmişti. Haritanın sağ köşesindeki kutucukta çeşitli renklerin neye karşılık geldiği belirtilmişti. O kutuya bakıp sonra çeşitli renkli hatları incelediğinizde büyük kısmın “mutasavver”⁶⁵ olduğu görülürdü. Bu “hayal edilen” anlamına geliyordu. Hayal edilenler kadar olmamakla beraber gene çokça tesis “proje aşamasında” olarak renklendirilmişti. Çok az tesis de “yapılmakta” olanlar olarak işaretlenmişti. Mevcut ve çalışmakta olan ülke çapında önemi olan tesisler ise Çatalağzı Termik Santrali, Çatalağzı-İstanbul 154 kilovatlık enerji nakil hattı ile İstanbul’da Silahtar Ağa Santrali, Ankara’da EGO ve İzmir’de ESHOT tesisleri idi. Bu sonuncu grup, çalışmakta olan tesisler o rengârenk haritada yok denilecek kadar az idi. O yıllarda hayallerimiz bol yapılanlar ve yapabildiklerimiz çok sınırlı idi.

Turgut Özal’ın Amerika’dan aldığı sarı naylon bir gömleği vardı, onu giyer gelirdi. O yıllarda sentetik iplik henüz dünyada geliştirilme devresinde idi ve ticari olarak değil Türkiye’de Avrupa’nın ileri ülkelerinde de pek ortalıkta görülmezdi. Bu sebeple Amerika’dan gelenler hava geçirmeyen o naylon gömleklerden alıp getirirlerdi; biz de hayranlıkla bakardık. Özal’ın ki sarı idi. Ama tatlı bir sarı idi. Daha sonra Amerika’ya giden Hüseyin Özaydın başka renk bulamamış ki mor bir gömlekle geldi, fakat Özal’ın giydiğinin etkisini yapmadı. Özal ABD’ye giden elektrik mühendisleri içerisinde en çok bilgi edinerek gelen ve yanında en çok kitap getiren idi. Belli ki orada gerçekten gözünü kulağını açmış ve mesleki olarak kendini çok geliştirmişti.

Adeta çok az olan hava hatlarımız ve elektrik şebekemiz için “stabilite”⁶⁶ çalışması yapalım diyerek Cemal Büyükbaş ‘a katsayıları hesaplama görevini vermişti. Cemal kollu Facit hesap makinesi ile sürekli hesap yapıyordu. Ayhan Bayülken, bir santralin ön projesi ile ilgileniyordu. Cemal daha önce İkizdere Santralinin projesini hazırlamıştı. Kalın bir dokümandı. Özal bana “Projelerin maliyetlerini hesaplamada büyük güçlük var, o konuda çalışma yapsak ne dersin?” dedi. Özal’ın ben emir verdiğine şahit olmadım, hep bir fikrini ortaya atıp onu tartışıp ve karşısındakini ikna ederek o fikrini uygulamaya koyardı. Bu, birçok mühendis yöneticinin Özal kadar olmasa da ortak özeliği olarak dikkatimi çekmiştir. Daha sonra diğer devlet dairelerinde özellikle Maliye Bakanlığı’ndaki üst yöneticilerin yanlarına çalışana “Şu yazıya şöyle bir cevap yaz! (...) Bu talebi reddet!” biçiminde emirler verdiğine çok şahit oldum. Yanında çalışanları beyin olarak değil de mekanik güç olarak kullanma diyebileceğimiz bu anlayış EİE İdaresi’ndeki odamızda egemen değildi. Amir-memur ilişkisi yerine daha deneyimli-daha az deneyimli meslektaş ilişkisi vardı. Mühendislikte deneyimin yanında problemi farklı çözebilme yeteneği de çok önemli olduğundan kimin okulu ne zaman bitirdiği değil de kimin o işi ne kadar bildiği ve problemi nasıl ele aldığı önemli idi. O bakımdan Özal çok geniş düşünerek ve kalıplara hapsolmeden çözüm bulmakta dikkat çekerdi.

Bir mühendislik projesini doğru hazırlamak için pek çok ön bilgiye ve araştırmaya gerek vardır. Akarsular üzerinde yıllar önce “Rasat İstasyonları” kurulmuş ve akarsuların “rejimleri” (ne zaman ne kadar suyu hangi hızla getirdikleri) ölçülmeye çalışılmıştı. Bu çok kolaymış gibi görünebilir fakat sarp kayalık bölgelerden, çok az nüfuslu köylerin bile uzağından geçen, birçok kolları olan nehirleri iyi tanıyabilmek için 1935’lerden başlayarak bu çalışmalarını yapmak ve güvenilir bilgiler toplamak ve o bilgileri o günün koşullarında depolayıp değerlendirmek çok büyük ve önemli bir iş idi. Bunu EİE İdaresi fazla ses çıkartmadan, çok mütevazı bir şekilde yapmakta idi. EİE İdaresi’nin ilk Genel Müdürü Muhittin Kulin Bey ile çok sonra 1960’ta tanıştım ve iyi dost olduk. Aramızda yaş farkı vardı fakat bir toplantıda beni gördü, herhalde takdir etti ki, ısrarla evine yemeğe davet ederdi. O sırada gitmek kısmet olmadı. Fakat sonra o, Ortadoğu Üniversitesi İnşaat Müdürü iken temasımız oldu. Hele bir tanesi çok ilginçtir. Onu ileride anlatırım.

Akarsuların rejimlerini belirlemek yanında jeolojik incelemeler çok önemlidir. Nitekim EİE İdaresi'nin kuruluşundan beri jeoloji uzmanları görev almış, hatta Avusturyalı bir uzman jeolog danışman olarak sürekli görev yapmıştır. O uzmandan saygı ile “doktor” denilerek bahsedilirdi. Kurulacak tesislerin ne gibi bir arazi yapısı üzerinde olacağını bilmek için jeolojik incelemeler ve sondaj çalışmaları yapılırdı. Ayrıca geniş bir topografya ekibi vardı. Aylarca arazide çalışarak söz konusu olabilecek tesislerin civarındaki dağların, tepelerin her yerin topografik haritaları çıkartılırdı. İdarede personel sayısı bakımından büyük ağırlık arazide haftalar, aylar geçirerek bilgi, veri toplayan bu ekiplerde idi. Toplanan bilgilere dayanarak hesapları yapmak mühendislerin işi idi. Su mühendisleri, inşaat mühendisleri baraj ile ilgili hesapları yaparak barajın uygun yerini, uygun olacak cinsini, yüksekliğini vs. hesaplayıp çizime dökerlerdi. Makine mühendisleri su türbinleri ile tercihleri belirledikten sonra elektrik mühendisleri elektrikle ilgili hesapları ve projelendirme işlerini yaparlardı. Hesapların çizime dökülmesinde teknik ressamlar görevlendirilirdi. Çok sayıda teknik ressam görevli idi.

Çalışanların hemen hemen yüzde doksanı 25-35 yaş civarındaki genç insanlardı. Bu bakımdan meslek grupları arasında “sen önemlisin, yok ben önemliyim” gibi saçma çekişmeler yoktu. Kim kafa dengi, kim kafa dengi değil, o önemli idi. Ne gariptir ki büyük çoğunluk aynı tip kafa yapısına sahip, genç, bir şey yapmak, bir şeyler ispatlamak isteyen insanlardı. “Boş ver yahu, şimdi bu da yapılırmı, hele bir dur yarın bakarız” diyen kimse yoktu demekte tereddüt etmem. Arıkovanı gibi çalışılıyordu. İş yükünden şikâyet eden de yoktu. Bizden daha küçük sınıftan Demir Aykor’u fakülteden tanıyordum, iyi İngilizce biliyordu, onun stajyer olarak alınmasını sağladım. Haluk Ceyhan ile Elektrik Fakültesi’ne birlikte başlamıştık. Yakın arkadaş olmuştuk fakat o henüz üniversiteyi bitirmemişti, fakat Ankara’dan genç bir hanımla nişanlanmıştı. Nişanına beni ve birkaç okul arkadaşımı da çağırmişti. Nişanlısı Ankara Türk Eğitim Derneği Lisesi mezunu idi ve Haluk Ankara’da iş bulursa iyi olacaktı. Onu da EİE İdaresi’ne almak imkânı oldu ve bizim odada yakın çevremizden arkadaşlar sayıca arttı. Her yeni kişi geldikçe masalar birbirlerine daha da yaklaştırılıyor, masalar arasındaki geçiş alanları azalıyordu. O yıl İTÜ Rektörü Mimar Emin Onat⁶⁷ idi. Emin Hoca’nın eskiden beri arkadaşı olan bir Alman profesör Almanya’da üniversite yönetiminde etkin olmuş ve her iki ülke arasında öğrenci-stajyer değişim projesi imzalanmış ve bu çerçevede EİE İdaresi’ne de sapsarı iki genç Alman gelmişti. Elektrik Mühendisliği Yüksekokulları’nın⁶⁸ öğrencileri idi. Onları da Özal bana emanet etti, “Bunlarla sen ilgilen” dedi. Peter Grieskamp, Osnabrück şehrinden olup Münih Teknik Yüksekokulu’nda eğitim görüyordu. Wolf Neustadt ise Stuttgart Teknik Yüksekokulu öğrencisi idi. Wolf Neustadt İngilizce konuşuyordu, Grieskamp’da Almancadan başka dil yoktu. Gene de teknik konularda anlaşıyorduk. Demir Aykor benim söylediklerimi İngilizceye çeviriyor, Neustadt onları Almancaya çevirerek Peter’in de anlamasını sağlıyordu. Alman öğrencilerin yaş meyvelere ne kadar hayran olduklarını hatırlıyorum. Öğle tatillerinde salkım salkım yaş üzüm satın alarak büroya gelişleri görülecek manzara idi. Ben bir yandan Almanya’ya gitmek için gerekli formaliteleri ikmal ediyor öte yandan kendi kendime, biraz da arkadaşım Müfit Sakızlıoğlu’nun yardımı ile Almanca öğrenmeye çalışıyordum. Bu bakımdan Wolf Neustadt ve Peter Grieskamp’ın gelmeleri ve her gün birlikte çalışmak olanağının bulunması benim için bulunmaz bir şans oldu.

Özal’ın projelerin maliyet hesaplarını doğruya yakın hesaplayabilmek arzusu çok yerinde ve bugün de geçerliği olan bir husustur. Örneğin tüm teknik araştırmaları yaptınız ve bir yere diyelim ki 1000 kilovat gücünde bir santral kurulabileceğini buldunuz. Bu santral kaç paraya mal olur dediğiniz zaman tüm teknik uzmanlığınız duruyordu. Ayrıca oraya koyabileceğiniz makineler de farklı büyüklükte

olabileceği için öncelikle makinelerin seçilmesi ve hiç olmazsa kabaca makine boyutlarının belirlenmesi gerekiyordu.

Elektrik makineleri ağırlıklı olarak iki maddeden oluşur: Elektrolitik bakır ve silisli çelik. Diğer maddeler de kullanılır fakat fiyatta bu iki maddenin etkisi çok büyüktür. Teorik olarak hesap etme olanağımız yoktu, öte yandan elimizde müracaat edeceğimiz bir arşiv de yoktu. Dünyada bu metallerin fiyatları borsalarda oluşur. Örneğin bakırın günlük fiyatının tayin edildiği Londra Metal Exchange'den haberimiz dahi yoktu.

Yapılmakta olan ihalelere baktığınız zaman sonuçlara mana veremiyordunuz. Diyelim ki 500.000 lira tahmin edilen bedel ile çıkarılan bir ihaleyi müteahhit firma, makine satıcısı 200.000 lira teklif vererek alıyordu. Yani tahmin edilen bedel gerçek bedelin %200'ünden de fazla idi. Örnek olarak İller Bankası tarafından yapılan ihaleleri taramak aklımıza geldi ve bir yazı yazıp Genel Müdür'e imzalattıktan sonra ben İller Bankası'na gittim. Yöneticiler anlayış gösterdi ve dosyaları açıp bilgileri verdiler. Orada da okul arkadaşlarımız sorumluluk mevkilerinde idiler ve çok yakınlık gösteriyorlardı. Kurumlar arası kıskançlık o zaman bizim yaşımızdaki mühendisler arasında yoktu. O hastalığın Türkiye Cumhuriyeti'nin bazı kurumlarında var olduğuna daha sonraki yıllarda tanık oldum.

İller Bankası'ndaki çalışmalar sonunda gelen tekliflerde adeta ipe sapa gelmez, bizim o zamanki teknik bilgilerimiz ile izah edilemeyecek garabet gördük. Acaba birim güç başına (TL/kw) bir rakam elde edip o sayede kısa yoldan proje maliyetlerini hesap edebilir miyiz diye düşünüyorduk. Dosyaları inceledikçe bunun mümkün olmadığını gördük. Firmaların başka düşüncelerle teklif verdikleri ve bazen bilerek yüksek rakamlar vererek işi almak istemedikleri belli idi.

Ben çareyi doğrudan Avrupa'daki daha doğrusu yurtdışındaki firmalarla yazışarak temas etmekte gördüm. Özal'a iki üç haftadır yapmakta olduğum çalışmanın bizi bir yere götürmeyeceğini anlattım ve firmalarla doğrudan temas da yarar gördüğümü belirttim. Firmaların adreslerini bulmak, onların ilgili birimine yazımızın ulaşmasını sağlamak ve bu arada ileride o firmalara karşı herhangi bir yükümlülüğe girmemek gerekiyordu. Kabaca şöyle bir yazı kaleme aldım: "Hiçbir taahhüdü tazammum etmemek⁶⁹ koşulu ile aşağıdaki özelliklere sahip elektrik makinesinin FOB⁷⁰ ve Türkiye limanlarına teslim CIF⁷¹ fiyatlarını bildirmenizi rica ederiz. İlginize peşinen teşekkür ederiz. Saygılarımızla Genel Müdür. Bu ticaret terimlerini o sırada öğrenmek zorunda kalmıştım. Bu metni baş mütercimimiz Leyla Elbruz Hanım ve yardımcısı bayan İngilizceye çevirip, daktilo ettikten sonra bana telefon edip "Yazınız, yazılarımız hazır" derlerdi. Sonra onu Genel Müdür'e imzalayıp gönderirdik. Her nedense İbrahim Bey yeşil mürekkepli kalem ile imzalardı. Daha sonraki yıllarda da yeşil mürekkepli dolma kalemleri tercih ettiğine şahit oldum. Yukarıda bahsettiğim metin bazı akşam sohbetlerinde kendi aramızda başka ifadelerle süslenerek şaka konusu da olurdu.

Firmaların adreslerini bulmak için ne yapabiliydik. Dış âlemlerle fazla temasımız yoktu. Büyükelçiliklere veya ticaret ataşeliklerine müracaat edip adresleri almayı neden akıl etmedik bilemiyorum. Çareyi elimize geçen teknik dergileri tarayıp işimize yaraması muhtemel adresleri kaydetmekte bulduk. Sıra ile bazen iki, üç firmaya bazen daha fazlasına yazı yazıp fiyat soruyorduk. Her mektubumuza hem de kısa zamanda cevap geliyordu. Leyla Hanım ve yardımcısına onları tercüme etmelerini rica ediyordum: onlarda tercüme ve daktilo edilmiş olarak bana veriyorlardı. O cevapları dosyalıyorduk ve zaman zaman kullanıyorduk. Gelen fiyatlar tabii ki o firmaların gerçek ihale anında verecekleri fiyatlar değildi fakat firmaların verdikleri fiyatlar arasında o kadar aykırılıklar vardı ki izahını yapamıyorduk. Gene de uğraşmaya yeni yaklaşımlar geliştirerek devam ediyorduk. Bu arada Türkiye'ye mal satmak isteyen bazı firmaların bizim yazımızı ışık olarak görüp

bize yazdıkları cevapta mümessilleri olmamızı istedikleri de oluyordu. İki tanesini özellikle hatırlıyorum. Bir kaç kere yazı yazıp “Türkiye’de mallarımızı satmak için gayret gösteriyoruz, siz mümessilimiz olursanız çok onur duyarız” deniliyordu. Birisi daha sonraki yıllarda Türkiye’ye bol miktarda cam izolator satan bir Fransız firması idi: ötekisi –sıkı durun– Japon firması Toshiba idi. Genç bir mühendis olarak kafamı projelerin parasal boyutlarını nasıl hesaplayabilirim konusuna taktığım için Toshiba’nın yazısına önem vermemiştim. Tesislerin teknik, ekonomik ve mali yönden ayrı ayrı incelenip yapılmasındaki faydaların maliyetlere kıyaslanması gerektiğini bizzat uygulamada yaşıyorduk.

Öğrenci iken kızlara bakar hatta erkeklerin kızların peşinden koştuğunu düşünürdüm. Mezun olup da DDY’de işe başlayınca kızların doğrudan veya dolaylı koca avında olduklarını bire bir yaşamaya başladım. Kısa boylu, tıknazca bir memur vardı: Enver Bey. İşe başladığımın ikinci günü benimle tanıştı ve “Genç mühendis bey bak şu memure hanım seni çok beğenmiş; evi de var” dedi. Herkesin evlenmesinden yana ve durmadan evliliğin faziletlerini ve yararlarını anlatırdı. Hemen hemen her genç memure Enver Bey’e çok saygılı davranıyordu. Belli ki çöp çatma konusunda iyi ismi vardı. EİE İdaresi’nde durum farklı değildi. Birçok genç bekâr mühendis vardı. Sekreter hanımlar ayrı odalarda çalışsalar da mühendislerle karşılaşma fırsatları yaratılmasından hoşnut oluyorlardı. Bir kısım sekreterler daha utangaç idiler. Devlet Demiryolları’ndaki Enver Bey gibi çöp çatmaktan hoşlanan kimse EİE’de var mı idi, bilemiyorum. İnşaat mühendisi Hikmet Kargı Personel Müdürü Ertuğrul Bey’in bir akrabası ile evlenmişti. O hanım benim liseden bir arkadaşımın kız kardeşi idi. Semra’yı, siyah bir iş önlüğü ile biz elektrik mühendislerinin odasında ayakta durarak ve bizimle şakalaşırken hatırlıyorum. Olduğu gibi davranan, sözünü esirgemeyen bir hanım idi. Diğerler bekâr sekreter veya memureler bizimle konuşmak isteseler bile kızarıp bozarırlarken Semra hiç aldırılmazdı. Herkese hem de şakalaşarak her istediğini rahatça söylerdi. Daha sonraki hayatında da farklı davranmadı. Hangi konumda olursa olsun benim EİE İdaresi’nde tanıdığım aynı insan oldu. Semra’nın daha sonraki yıllarda ülkenin genelinde görülen açık, net ve rahat davranışlarına ve özgüvenine ben daha 1954’te tanık olmuşum.

Özal daha önce ailesinin etkisi ile evlenmiş fakat o evliliği çok kısa sürmüştü. Amerika dönüşü tekrar evlenmek istiyordu. Hatta sınıfımızdaki bir kız arkadaşımızın kendisi ile evlenmek isteyip istemediğini konusunda ne düşündüğünü sorar mısınız demişti de hep birlikte gülüşmüştük. Korkut Özal’ın kayınbiraderi ile veya hanımın bir akrabası ile Yeni Mahalle’de aynı evde oturuyor ve birlikte evde kuluçka makinesinde civciv üretimi yapıyor olmalı ki bir gün Behçet Bey’in “Civcivler nasıl, voltajı iyi ayarlamalı” diyerek üretimin nasıl gittiğini sorduğunu hatırlıyorum. Özal şaka yapmayı severdi. Kalabalık olmayan, aile ocağı yapısında meslektaşların severek birbirlerine destek olarak çalıştıkları bir yer olduğu için şakalar yapılır fakat gücenen olmazdı.

Etibank’taki meslektaşlarımız linyit veya kömüre dayalı termik santraller kurmaktan yana idiler. Sular İdaresi fazla organize değildi. EİE İdaresi ise su santrallerinin uzun vadede daha yararlı olacağı görüşü ile su santralleri projeleri hazırlıyordu. Sık sık kurumlar arası toplantılar yapılarak en uygun sıralama ile hangi santrallerin yapılmasının söz konusu olması gerektiği tartışılıyordu. Gerçekten o toplantılar çok tartışmalı oluyordu, ortak aklı bulmaya yönelik müzakereler yerine ayrı dinden insanların inançlarına göre savunma yapmalarına benziyordu. Nafia Bakanlığı’nda Şirketler Dairesi Reisliği bir bakıma enerji konularında da üst kurul gibi görülüyordu. Şirketler Dairesi Reisliği ismi daha önce, özellikle imtiyazlı yabancı şirketleri denetlemekle görevli olduğundan dolayı verilmişti. Artık imtiyazlı yabancı şirket kalmamışsa da isim değiştirilmemiş hatta yeni fonksiyonlarını tarif eden

hukuki düzenlemeler dahi yapılmamıştı. O Daire'nin Reisi Fikret Bey idi. En yakın çalışma arkadaşı Y. Müh. Necati Türkeri, Özal'ın üniversiteden yakın arkadaşı idi. O Daire'den bilgi istediğimizde veya bir yazı göndermemiz gerektiğinde Özal "Necati'yi görün" diyerek yakın arkadaşımı işaret ederdi. Ancak zaman içerisinde projeler ve programlar konusundaki görüş ayrılıkları, kurumlar arası çekişme haline dönüştüğünü ve hatta eski iki arkadaşın birbirinin isteklerine bilerek olumsuz yanıt verdiklerine şahit oldum. Artık Necati'nin haberi olmadan Şirketler Dairesi'nden bilgi alabilme dönemi başlamıştı.

Şirketler Dairesi elektrik işlerinin nasıl yapılacağına ait kuralları koyan devlet organı idi. Örneğin İç Tesisat Yönetmeliği daha üniversite dördüncü sınıfta iken aydınlatma projesi hazırlarken müracaat edeceğimiz kaynak olarak hocamız Doçent Moiz Eskenazi olarak hocamız tarafından işaret edilmişti. Ben de Şirketler Reisliği tarafından bastırılıp yürürlüğe konulan dokümanı liseden bir arkadaşımın müstakbel kayınpederinin himmeti ile ele geçirmiştim de bütün sınıf arkadaşlarım kullanmışlardı.

O Reisliğin çıkardığı bir nizamnameden özellikle bahsetmek istiyorum. Yıllarca ülkemizde uygulanan Hava Hatları Yapım Nizamnamesi, elektrik direklerinin hesabının nasıl yapılacağını ve elektrik hatlarının nasıl çekilmesi gerektiğini gösteriyordu. Yıllarca yapılan tüm havai hatlar, şehir içindeki dağıtım şebekelerindeki direkler ve hatlar o yönetmeliğe göre hesaplanıyordu. Biz de üniversite son sınıfta o ders ile ilgili projemizi o yönetmeliği kullanarak hazırlamıştık. Hava hatlarının, hesabı yapılırken hattın ağırlığı yanında o hatların buz tutacağı veya o hatlara kuş konacağı gözüne alınır. Özellikle buzlanma dolayısı ile taşıyıcı direklere binecek yük artacağı için buz yükünü hesaba katmak güvenlik bakımından gereklidir. O yönetmeliğe göre bir metre hava hattının üstünde 1 kg buz yükü olduğu varsayılarak taşıyıcı direklerin boyutları, temelleri vs. hesap edilirdi. Yıllarca hesaplar hep öyle yapılmış. Özal ABD'de iken dikkat etmiş Amerika'daki yönetmelikte ülkenin geneli için tek bir buz yükü ağırlığı söz konusu olmuyormuş. Hatların yapılacağı yerlerdeki iklim koşulları göz önüne alınarak ülke çeşitli buz yükü bölgelerine ayrılmış ve mesela hiç kar yağmayan bölgelerde buz yükü hesaba katılmadığını fark etmiş. "Türkiye'yi de çeşitli iklim bölgelerine ayırabiliriz, Güney Anadolu'da örneğin Adana'da kar yağmıyor ki buz yükünü hesaba katalım" dedi. Özal'ın sorgulayıcı ve araştırmacı yaklaşımının sonucu olarak Cemal Büyükbaş Meteoroloji Genel Müdürlüğü ile temasa geçti ve Türkiye'deki bir açıdan hatların buzlanmasına etki edecek hava koşullarının haritası oluşturuldu. Bu çalışmayı Özal heyecanla yürütüyor ve Cemal ona yardımcı oluyordu; çalışma ile ilgili aydınlatıcı bilgiler, metodolojik veriler, varılan sonuçlar kapağında her ikisinin de ismini taşıyan bir doküman olarak hazırlandı, o günkü olanaklarla mumlu kâğıda yazıldı ve teksir makinesinde çoğaltıldı. Yakın zamana kadar o otantik doküman arşivimde duruyordu. Biriken yüzlerce hatta binlerce doküman ve kitabı muhafaza ettiğim depoyu kullanma olanağımın kalmadığı bir sırada yardımcım diğer dokümanlarla beraber kullanılmış kâğıt toplayıcılarına onu vermiş O araştırmayı düşünmek ve yapmak tamamen Özal'ın fikri idi ve ülkeye çok tasarruf sağlamanın yolunu açıyordu.

Araştırma sonuçlarının uygulamaya konulması, yürürlükte olan yönetmeliğin değiştirilmesi kolay olmadı. Birçok elektrik mühendisi alışılmış bir düzenin bozulmasından rahatsız idiler. "Şimdi her proje yapılışında burada kaç kg buz yükü hesaba katacağız diye sağa sola mı soracağız?" diyerek veya benzeri argümanlarla mevcut durumun değişmesini istemediler. Yıllarca bu hususu düşünmemiş olan kurumlar ve onların yöneticileri, örneğin Bayındırlık Bakanlığı Şirketler Reisliği "Bu Elektrik Etüt'e de ne oluyor, başka işleri yok mu da bizim işimize karışıyorlar?" diyerek ayak dirediler. Ancak ülkenin gözle görülür yararı olacağına çok belirgin olduğu bu konuda Özal, ısrarla kurumlar

arası toplantılar yapılmasını zorluyordu. EİE İdaresi Genel Müdürü İbrahim Deriner⁷² her zaman olduğu gibi biz genç mühendislerin fikirlerini destekliyordu. Sonunda Özal'ın teklifi tüm kurumlarca kabul edildi ve söz konusu yönetmelik değişti. Bu elektrik dağıtım şebekeleri ile ilgili devrim anlamına idi. Özal sorgulayıcı kafa yapısına sahip yeni yaklaşımları düşünen fırsat buldukça uygulamak isteyen bir insan olarak bulunduğu konumda "Acaba bu iş daha iyi nasıl yapılır?" gayreti içinde olurdu. Bu gayretinin sonuçlarını alabilmek ve yararlarının sağlanması birlikte çalıştığı ekibe bağlı olarak değişirdi.

Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde tüm hatların birbirleri ile uyumlu çalışması için hesapları o günkü hesaplama olanakları ile, kollu Facit makinesi ile hesaplamak hem zaman alıyor hem de değişen koşullarda olabilecek olayları kısa zamanda bilmeye imkân vermiyordu. 1957 yılında bu işleri yapacak bir makine, bir analizör satın alınmasına Özal, genel müdürü ikna etmiş ve o makine satın alınmıştı. O makine EİE mühendislerince yeteri derecede kullanılabilir mi sorusuna olumlu cevap vermekte insan zorlanabilir. Burla Biraderler'in Türkiye temsilcisi olduğu İngiliz firması British Houston Thompson (B.T.H.) firmasından alınan bu alet tam anlamı ile ileri bir analizör değildi belki de o sebepten daha az kullanılırdı.

Özal, Planlama Müsteşarı olduğu zaman daha önce o makamda bulunanlardan farklı bir yaklaşım sergiledi ve Teşkilatı doğrudan icraya soktu. Bütçe Kanununa konulmasını sağladığı maddeler ile başka kurumlarda olan bazı görevleri DPT'ye dolayısı ile kendi üstüne almayı sağladı. Ayrıca DPT'ye bu işler için Bütçe' den çok kaynak ayrılmasını gerçekleştirdi. Elinde yetki ve emrinde para vardı. Başka kurumların yapması gereken birçok işi, kurulmasına ön ayak olduğu şirketler aracılığı ile bizzat tayin ettiği kişilerce yapmaya gayret gösterdi. Örneğin maden işletmeleri, uluslararası tır filosu işletmek gibi konularda DPT'nin daha doğrusu kendisinin çalışma yapmasını Özal sağlamaya çalışıyordu. DPT 1961'de kurulduğunda esas itibari ile üç daireden oluşuyordu: İktisadi Planlama Dairesi, Sosyal Planlama Dairesi, Koordinasyon Dairesi. Ayrıca Genel Sekreterlik kendine bağlı levazım, personel gibi destek birimleri ile katkıda bulunuyordu. Kurulduğundan beri benim çalıştığım dönemde DPT'de günlük uygulamalara ve devletin günlük kararlarına karışmamaya özen gösterdik. Buna rağmen zaman zaman bazı güncel konularda fikir beyan etmemiz isteniyordu. Yerli otomobil yapılması, Şeker Fabrikası arazisine üniversite kurulması gibi. En önemlisi duran yatırımları harekete getirmek idi. Buna ben bilerek öncülük ettim. İrili ufaklı tüm yatırımlar durdurulmuş ve ortada karar veren yoktu. 27 Mayıs 1960'tan sonra Askeri Yönetim döneminin başında bütün kurumlara form gönderilmiş ve yapılmakta olan yatırımın ne olduğu, ismi, yeri, ne kadar harcandığı ve ne kadar daha harcanması gerektiği gibi sorular sorulmuş. Fakat o yatırımın bittiği zaman ne yaratacağı konusunda hiç bilgi yoktu. Soruları hazırlayan o sıradaki üst bürokrat mühendislerdi. Maliye Bakanlığı'nda o formların doldurulmuş şekillerinin toplanmış olduğunu öğrendim ve yanıma uzman yardımcısı Ülkü Eğeci'yi⁷³ alarak Hazine'ye gittim. Hazine genel müdür yardımcılarında İsmail Ertan'ın odasında İller Bankası'nın başına tayin edilen zat davardı. Neden İller Bankası'nın başına tayin edilmişti doğrusu anlayamamıştım. O sırada İmar ve İskân Bakanı, askerlikteki arkadaşım Siyavuş Erdölen'in dayısı idi. Hatta dayısı İller Bankası için Genel Müdür adayları konusunda fikrini sorduğunda Siyavuş, beni önerdiğini söylemişti. O zat ile benim hiç ortak yanımız yoktu; belli ki Siyavuş'un dayısına bir başka yerden telkin olmuş. Adeta Planlama'yı garip karşıladığı gibi söz söyleyince ben de kibarca konunun önemini anlatmıştım ve Maliye'den ayrıldığımızda Ülkü özellikle "Ağzınıza sağlık" diyerek hislerini belirtmişti. O zat uzun süre o görevde kalmadı ve Selahattin Babüroğlu⁷⁴ o

göreve atandı. Ankara'da Gençlik Parkı karşısındaki İller Bankası'nın tarihi genel müdürlük binası ile uyum içinde olmayan ek yönetim binası 1962 yılında Babüroğlu'nun genel müdürlüğü sırasında inşa edilmiştir.

İsmail Ertan'a yatırımlarla ilgili formlar sizde toplanmış, onlara bakabilir miyiz dediğim de o, babacan hali ile "Aha oradalar!" diyerek köşede bir büyük torbayı işaret etti ve "İstersen al" diye ilave etti. Sağ ol diyerek köşedeki içinde evrak olan eski şeker torbasını aldığım gibi hadi bize müsaade diyerek el sıktıktan sonra odadan çıktık. Otobüse binerek DPT'ye geldik. Torba çok ağırdı daha önemlisi başka bir nakil vasıtasına binmek o yıllarda aklımıza gelmezdi. Planlama'da o formları uzman yardımcısı Cemil Çınar'a⁷⁵ verdim ve önce alanlarına ve büyüklüklerine göre tasnif etmesini ve sonra onlar üzerinde karar vermek için hazırlık yapmasını istedim.

Kurumların yatırımları hakkında da bilgi sahibi olmak düşüncesi ile Sümerbank'ı ziyaret ettim. Sümerbank'taki boya tesisleri ile ilgili çalışmayı gördüm ve çok etkilendim. Kimya Bölümü'nün başında Süha Atamer⁷⁶ vardı ve bana tüm dosyalarını açarak yardımcı olmuştu. Çok titiz yaradılışlı olduğunu sonra ODTÜ'de hocalık yaptığında ve ortak dostlarımdan öğrendiğim Süha Bey'in servisinde çalışanlar birinci sınıf, dört başı mamur denilebilecek fizibilite çalışması yapmışlardı. Hatta Süha Bey'in titizliğinin bazı evrakın kopyalarını özel evrakı arasında saklama derecesine vardığını Şinasi Çelikkol'dan daha sonra duymuştum. Ancak o fizibiliteye aldırış etmeden Polonya'dan boya tesisi Türkiye'den ihraç edilecek tarımsal mallar karşılığında (takas anlaşması çerçevesinde) ve politik kararlar satın alınmış ve inşaatı ilerlemekte idi. Sümerbank hesabına yurtdışında eğitim görmüş değerli mühendislerin ve idarecilerin gayretleri ile Sümerbank'ta çok değerli sanayi tesislerinin projelendirilmeleri yapılıyordu. Sümerbank'ta görevlendirilmek için birçok yetenekli lise mezunu yurtdışına gönderilmiş ve daha sonra yurda döndüklerinde Sümerbank'ın teknik kademelerinde görev almışlardı. Dündar Kalabalık⁷⁷ gibi bazıları başka kurumlarda da çok başarılı olmuşlardır. Ancak önemli yatırım kararları teknik kişilerin tercihlerine göre değil de devletler arası ikili anlaşmaların verdiği olanaklar çerçevesinde alınıyordu: Adnan Menderes Hükümeti biz o ülkeye ne satabiliriz ve karşılığında ne alabiliriz endişesi ile davranmak zorunda idi. Çoğu tarımsal ve hayvansal olan mallarımızı ihraç edebilmek için teknolojik olarak ileri olmayan üretim tesislerini Sümerbank satın almak ve işletmek zorunda kalmıştı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle ABD'nin öncülüğünde uluslararası ilişkilerde öne çıkan düşünce bir yandan savaşta harap olan Avrupa ülkelerini ve Japonya'yı tekrar üretken hale getirmek, buna paralel olarak da gelir seviyeleri düşük ülkelere uluslararası kredi ve yardım sağlayarak onların da uluslararası pazarda hissedilir hale gelmelerine yardımcı olmaktı.

Savaşlarda devletlerin ittifaklar kurarak güçlerini artırdıkları çok eski yıllarda da görülmüştür. Güçlü bir istilacıya karşı küçük prensliklerin birlikte hareket etme arzuları ya da daha sonraki yıllarda örneğin Akdeniz'e inmek isteyen Rusya Çarlığı'na karşı İngiltere'nin Osmanlı ile Kırım savaşlarında (93 Harbi'nde) ittifak yaparak Osmanlılarla aynı saflarda savaşması bunun örnekleridir. Benzer şekilde İspanya'daki prenslikler İngilizlere karşı birleşerek direnirken Fransa'da benzer birleşmeler olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı subayları Almanya'da eğitilmiş ve o savaşta Osmanlı Ordusu Alman komutanların emri altına verilerek askeri konularda birlikte davranılmak istenmiştir. Askeri alandaki birliktelik, yardımlaşma İkinci Dünya Savaşı'nda çok daha belirginleşmiştir. "Müttefikler" denilen devletlerin Avrupa'daki tüm silahlı kuvvetleri Amerikalı General Eisenhower'ın komutası altında savaşmışlardır. Benzer şekilde Kuzey Afrika'daki karşı güçler (Almanlar, İtalyanlar vs.) Alman General Rummel'in komutası altında idi. Askeri alanda bu

şekilde birlikte hareket etme ve yardımlaşma İkinci Dünya Savaşı sonrasında daha belirgin hal almış ve NATO altında ülkeler birlikte hareket etme gereği duymuşlardır.

İç tasarrufları yeterli olmayan devletlerin dış ülke özel kuruluşlarından veya devlet kurumlarından borçlanmaları Birinci Dünya Savaşı'ndan da önce yaygın idi. Osmanlı Devleti'nin çok hayati olmayan bazı harcamalara, örneğin padişaha yeni bir saray yaptırmak için borçlandığını orta derecede eğitimi olanlar bile bilir. İstanbul'da "Galata Bankerleri" tabir edilen kişilerin saraya veya önde gelen devlet ricaline verdikleri kredilerin vesikaları Osmanlı Bankası'nın İstanbul'da Karaköy bölgesinde Bankalar Caddesi'ndeki müzesinde herkesin görmesine açıktır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası finansmanda daha disiplinli hareket etmek konusu iktisatçılar arasında tartışıldığı gibi devletler de bu konuda adım atmak gereği duydular.

Batı Bloku ve Doğu Bloku arasındaki politik çekişmelerin, rekabetin ve zıtlaşmanın uluslararası askeri işbirliği kavramını öne çıkarttığı o dönemde uluslararası yardım denildiğinde iki ayrı faaliyet söz konusu oluyordu. Birisi *Ekonomik Yardım*, ötekisi *Teknik Yardım* idi. Ekonomik Yardım, bir ülkenin veya uluslararası bir kurumun bir başka ülkeye veya onun belirlenmiş bir kurumuna veya kurumlarına para vermesi veya mal ve gereç vererek maddi katkıda bulunması olarak tarif ediliyordu. Teknik yardım ise bir ülkenin veya uluslararası bir kurumun bir başka ülkeye veya onun belirlenmiş kurum veya kurumlarının etkinliğini artırıcı katkıda bulunmak. Buda ya yabancı uzman göndererek veya o kurum elemanların eğitilmesini sağlamak, kurslara veya stajlara olanak sağlamak. Ayrıca kitap, film doküman gibi kaynakları karşılıksız vererek bilgi ve beceri seviyesini yükseltmeye çalışmak. Bu uluslararası yardımların daha verimli, yardım alan ülkeye daha yararlı olması konusunda pek çok makale yazılmıştır.

Demokrat Parti'nin her alanda yatırım yapmasına bir başka etken ihracat yapmadan yaşayamayacak olan Avrupa devletlerinin mal satmak arzuları ve o sebeple açtıkları kredilerdi. Özellikle Savaş sonrası belini doğrultabilmek için didinen Almanya için Türkiye çok yakın iyi bir pazardı. Türkiye'de iktidarda iş yapmak isteyen, büyük yatırımlara hevesli bir parti vardı. Hükümet her şey yapılsın istiyordu; fakat teknik kadrolar bilgili, deneyimli ve yeterli değildi.

Buna bir de daha Birinci Dünya Savaşı'nda aynı cephede savaşmış olmak dolayısı ile Türklerde yerleşmiş olan Alman dostluğu duygusu ve iki savaş arasında Almanya'da eğitim görmüş, Almanca konuşan mühendislerin önemli karar mevkilerine gelmesi de eklenirse Almanya'nın Türkiye'deki yatırımlardan büyük pay almasında nelerin etkili olduğu daha iyi anlaşılır.

Birçok örnek vardır fakat sadece birkaçını zikretmek istiyorum. Türkiye bir tarım ülkesi idi. O zamana kadar tabii gübre kullanılarak ürün artışı sağlanmak isteniyordu. Büyükbaş hayvan pisliği köylünün sadece tabii gübre olarak gereksinimine cevap vermekle kalmıyor aynı zamanda tezek yapılarak yakıt olarak da kullanılıyordu. Tarımda verimi artırmak için bir yandan sulu tarıma geçmek öte yandan gerekli gübreleri sağlamak gerektiği düşünülerek azotlu gübre fabrikası kurulmasının iyi bir yatırım olacağı düşünüldü. Belki de bu fikri Türk idarecilerin kafasına BASF⁷⁸ gibi Alman firmaları sokmuştu. Yapay gübre olan amonyum nitrat aynı zamanda patlayıcı üretiminde de kullanılır. Ulusal savunma sanayii açısından da faydalı olur düşüncesi de eklenince azotlu gübre tesisini kurmak için kollar sıvandığı. Amonyum nitrat yanında amonyum sülfat da üretilenecekti.

Peşin paranız yoksa kredi temin ederek yatırımınızı yapabilirsiniz. Ancak iyi koşullu kredi almak için ekonominizin çok sağlam ve geri ödeme yapabileceğinize güven olması, kısaca kredibilitenizin yüksek olması gerekir. 1950'li yıllarda uluslararası kredi çok sınırlı idi. Dünya Bankası'nın politikası öncelikle verimliliği çok yüksek alt yapı projelerine finansman sağlamaktı. O yıllarda

Dünya Bankası sanayi kuruluşlarına, eğitim veya sağlık sektörüne kredi vermezdi. Gelişmekte olan ülkelerde yol, elektrik üretimi gibi alt yapı yatırımlarını özellikle tercih ediyordu. Elektrik üretim ve dağıtım projelerinin de devlet kuruluşları tarafından yapılması halinde Dünya bankası kredi vermezdi.

Uluslararası parasal kaynak bulabilmenin bir başka yolu devletten devlete kredi sağlamak idi. O yıllarda kredi verecek devletler, ihracat-ithalat bankalarını kurmamış veya geliştirememişlerdi. Bu bakımdan devlet bütçelerinden ekonomik yardım adı altında krediler veriliyordu. Ticari Bankalar bugünkü gibi uluslararası işlemlere başlamamışlardı ve kendi ülkeleri dışında kredi vermiyorlardı. Bu durumda son seçenek olarak imalatçı firmaların size kredi açması kalıyordu; bu da pahalı ve çok kötü koşullarda mal alacağınız anlamını taşımakta idi. Bugün de imalatçı kredileri aynı anlamı taşımaktadır. Yabancı para temini için supplier credits⁷⁹ denilen ve imalatçı firma tarafından sağlanan kredi faiz ve vade bakımından iyi imiş gibi görünse de yabancı para temini için en kötü koşullu olanaktır. Firma başka yerden örneğin 10 dolara alabileceğiniz bir malı 40-50 dolara hatta daha yüksek fiyatla size satar da farkına dahi varamazsınız veya farkına varsanız bile itiraz etme şansınız yoktur. Ayrıca birçok yabancı personel gönderir ve onların giderlerini size fatura eder.

Yapay gübre üretim tesisinin kurulması için savaş öncesi teknoloji kömür ve linyit yatakları yakınına kurulmasını ve o yakıtlardan yararlanmasını üzerine idi. BASF'ta bu teknoloji vardı. İhracata aç bu firmalar, Türk yetkileri ikna ederek Kütahya'da, o civardaki linyit yataklarından yararlanmak üzere, bir Azotlu Gübre Fabrikası kurulması ile ilgili anlaşma yaptı. Bu işi bağlamış olmak o firmalar için çok büyük bir başarı idi, büyük bir ihracat işine girmiş olacaktı. Türk Hükümeti bu yeni fabrikanın hangi kurum eli ile kurulması konusunda yeni bir yaklaşım sergiledi. Sanayi ile ilgili devlet iktisadi teşebbüsleri vardı. Patlayıcılar ve dolayısı ile kimyasal üretim alanında çalışmakta olan sonradan Makine Kimya Endüstri Kurumu (MKE) adı ile sivil işlere de girişen Kırıkkale'deki Askeri Fabrikalar veya çeşitli sanayi işletmelerini yöneten Sümerbank yoksa Etibank azotlu gübre üretimi ile görevlendirilebilirdi. Hükümet Azotlu Gübre Fabrikaları A.Ş. adında yepyeni bir kurum kurarak bu yatırımın o kurum tarafından doğrudan yapılmasına karar verdi. Bu kararın verilmesinde de belki Alman firmaları etkili olmuştur. Ankara'da Evkaf Apartmanı'nda bir dairede faaliyetine başlayan bu kurumun başına getirilecek kimyasal üretim tesisleri kurmuş ve yönetmiş kimse olmadığı için liselerde kimya dersi veren bir kimya öğretmeni bu kuruma genel müdür yapılmıştı. Gazetelere ilan verilerek teknik kadro kurulmak isteniyordu.

Masanın bir tarafında yılların deneyimine sahip ve para kazanmaya aç Alman firması veya firmaları satıcı olarak oturuyorlar, masanın diğer tarafında, karşıda hiç deneyimsiz saf Anadolu'lar. Oysa o sıralarda azotlu gübre üretim teknolojisinde dünya ölçeğinde büyük değişiklik olmuştu. Linyit yerine nafta kullanarak petrol rafinerileri yakınlarında çok ucuza gübre üretim teknolojisi yaygın hale geliyordu. Hatta bir kademe daha ilerlenmiş ve doğalgaza dayalı azotlu gübre teknolojisi ile rekabet etmek adeta olanaksız hale geliyordu. Üretilen malın cinsi de önemli idi. Amonyum nitratta nitrojen oranı % 20 civarındadır; kabaca söylemek, basite indirgemek gerekirse tarlaya 20 kg azot (nitrojen) sağlayabilmek için 100 kg.lık yük taşımanız gerekir ve çiftçiden tüm nakliye masrafını karşılaması istenir. Önemli olan azotun tarla da çiftçiye kaç mal olacağıdır. Yeni teknoloji ile amonyum nitrat yerine üre üretiliyordu. Ürede azot oranı % 33 idi. Dolayısı ile azotun, yapay gübrenin içindeki bitkiye yararlı maddenin tarlaya maliyeti önemli ölçüde düşüyordu. Böylece Alman firması yağlı bir kuyruk yakalamış, dünyada rekabet şansı olmayan bir teknolojiye dayalı binlerce tonluk demir ve çeliği vs. Türkiye'ye hem de çok pahalı fiyattan satmakta idi. Azotlu Gübre Sanayii A.Ş.'nin ilk genel

müdürünü kısa zamanda değiştirmek gerekmiş ve yerine maske fabrikasında deneyimli bir kişi getirilmişti. Ancak sadece Ankara’da değil Kütahya’da da şantiyeler kurulması ve yönetilmesi gerekiyordu. Esas yetişkin adam sıkıntısı orada her kademedede çekiliyordu.

Kütahya ili özellikle il merkezinde yaşayanlar bu yatırımın orada yapılmasından çok mutlu idiler. Çok sayıda iş olanağı yaratılmıştı. İl merkezindeki esnaf olsun, işçi ve ustalar olsun her kes bu yeni ve çok büyük yatırımın ekonomik etkilerinden yararlanmakta idiler. O proje başlangıçta öngörülen süreden çok daha fazla zamanda bitirilebildi. İlk hesaplanan maliyetin çok üstünde harcama yapmak gerekti. O kadar uzun sürdü ve o kadar sorunlu oldu ki Başbakan Adnan Menderes’in özel kaleminin yanındaki odada “Kütahya Azotlu Gübre Fabrikası” klasörü vardı ve yatırım ilerlemelerini başbakan bizzat takip etmek zorunda kalmıştı.

Gerek Alman Ekonomi Bakanı Prof. Ludwig Erhard’ın⁸⁰ Türkiye’ye ziyareti gerekse Prof. Tinbergen’in⁸¹ danışman olarak Türkiye’ye gelmesi söz konusu olduğu zaman Türkiye’deki devam eden büyük yatırımlar hakkında bilgi toplayarak rapor hazırlamak görevi bana verilmişti. Ben bu sebeple özel izin ile Merhum Adnan Menderes’in Başbakanlık’taki özel kalem müdürünün bitişiğindeki ufak özel odaya giderek oradaki çelik dolapta bulunan önemli yatırım dosyalarını incelemiştım. O odaya girmek ve dosyaları incelemek çok özel ayrıcalıktı. Başbakandan başka sadece Müsteşar, Özel Kalem Müdürü girebiliyordu. Kütahya Azotlu Gübre Fabrikası bahsettiğim çelik evrak dolabındaki dosyalardan birisi idi ve her 15 günde bir ilerlemelerin o dosyadaki bir mavi kartona işlenmesi için Başbakan ilgililere emir vermişti; fakat ilerlemeler muntazam işlenmemişti. Adnan Menderes’in özel kaleminde yatırım projelerinin olmasını ölümünden sonra bazı kişilerin onun “Türkiye’nin kalkınması ile o kadar ilgili idi ki yatırımları bizzat takip ederdi” diyerek Menderes’e övgü dolu yazılar yazdıklarını veya beyanlarda bulduklarını gördüm. Gerçek şu ki yatırımların idaresi o kadar kötü idi ki ve koordinasyon o kadar bozuk idi ki Başbakan kendisi konu ile bizzat ilgilenmek gereğini duymuştu. O kadar devlet işinin arasında özel kalemdeki yatırım dosyalarına bakacak zamanı bile olmadığı ortada idi. Yatırım yapan kurumlardaki yöneticiler o dosyalar aracılığı ile sıkıntılarını Başbakan’a iletebilmek ümidinde idiler, fakat iletişim kopukluğu ve kaynak eksikliği büyük boyutlardaydı.

Kütahya Azotlu Gübre Fabrikası inşaatı 27 Mayıs 1960’tan sonra da devam etti ve üretim yapılabilmesi için daha çok zaman geçti. Konu 1961’deki kabinenin birkaç toplantısında ele alınmıştı. Soru şu duruma gelmişti: O tesisi bitirip işletmeye açmak mı iyi olur, yoksa artık daha fazla harcama yapmamak mı? Maliye Bakanı Kemal Kurdaş daha fazla yatırım yapılmaması ve tesis yarım kalırsa ülkenin daha fazla kazancı olacağı görüşünü savunuyordu.

Tesis bittiği zaman dahi çalışabilmesi için her yıl devlet bütçesinden büyük paralar tahsis edilirse üretim yapılabilecekti. Uluslararası piyasada azotlu gübre fiyatları uygulanan yeni teknoloji dolayısı ile çok ucuzlamıştı. Devlet yerli üretimin sürdürülebilmesi için vereceği para ile söz konusu gübreyi ithal yolu ile temin ederse ülke daha kazançlı olacaktı. Zira çiftçiye tarımsal üretimde pahalılığa yol açmayacak fiyatla gübre ithal etmek için devletin vermesi gereken para söz konusu fabrikanın çalışması için vermesi gereken sübvansiyondan (mali destekten) daha az idi. Kütahya Fabrikasını işletmek için çok paranın devlet tarafından verilmesi gerekiyordu. Azot Sanayii’nin Genel Müdürlüğü görevine Nedim Rüştü Aksal getirilmişti. CHP’nin eski Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal’ın kardeşi olan yeni genel müdür daha önce Sümerbank’ta çalışmakta iken bu kuruma genel müdür olarak getirilmişti. O da Sümerbank müfettişlerinden Şinasi Çelikkol’u genel sekreter olarak getirdiği gibi bazı Sümerbank kökenlilere de görevler vermişti. Maliye Bakanı Kurdaş bu tesisin kapatılması ve

hatta Menderes Hükümeti'nin yanlış yatırımları için bir örnek olarak bırakılması için ısrar ediyordu. Hükümet durumun yeniden incelenmesine karar verdi ve Devlet Planlama Teşkilatı'ndan ben ve Maliye Bakanlığı'ndan Hazine Genel Müdür Yardımcısı İsmail Ertan Ankara'da birlikte çalışarak ve sonra Kütahya'ya gidip durumu yerinde inceleyerek rapor hazırlamakla görevlendirildik.

Azot Sanayii A.Ş. Genel Sekreteri Şinasi Çelikkol,⁸² Kütahya seyahatimizde bize eşlik etti. Söylenenler doğru idi, hesaplar o tesisin bitirilmesi ve işletilmesi için çok paraya ihtiyaç gösteriyordu. Kütahya Fabrikası bitirilip üretime geçtiğinde hiç kâr etmeden sadece işletme masraflarını karşılayarak satış yapsa dahi rekabet şansı olmadığı hesaplardan görülmüyordu. Amerikalıların geliştirdikleri teknolojilerle üretilen amonyaklı gübrenin uluslararası piyasadan çok daha düşük fiyatlarla temin edilmesi halinde devlet sübvansiyon yapmak zorunda kalmayacaktı. Ancak Ankara'da oturan hükümet üyeleri bu kadar büyük bir tesisin bitirilmeyip harap olmak üzere kaderine terk edilmesinin gerek çevre hakkında ve gerekse orada çalışmakta olan ve çalışmayı umanlarda oluşturacağı moral kırıklığını hesaba katmamışlardı. Ben ve İsmail Ertan, Maliye Bakanı Kurdaş'ın savunduğu tezin aksine o yatırımın bitirilmesinin uzun vadede yararlı olacağına ve ülkenin geçirmekte olduğu siyasi değişiklik ortamında o yatırımın durdurulmasının çok yanlış bir adım olacağı yönünde rapor verdik. Gelişmekte olan ülkelerde bu gibi hatalar o alanda bilgi birikimi sağlamanın bedeli olarak görülmelidir. Bakan Kurdaş daha Maliye Bakanlığı'nda Hazine Genel Müdür Yardımcısı olarak çalıştığı zaman Menderes Hükümeti'nin yatırım politikasını eleştirmiş ve Uluslararası Para Fonu'nda memur olmuştu. Biraz eskiden savunduğu fikirlerin somut kanıtı olarak bu yatırımın bitirilmesinden yana olmayabilir biraz da Washington'da uluslararası bir kurumdan geldiği için o ve ona benzer kurumlardaki katı teknik yaklaşımın etkisi altında olabilirdi.

Yabancı firmaların, özellikle Alman firmalarının Türkiye'deki bilgi ve deneyim eksikliğinden yararlanarak eski teknoloji ile rekabet şansı olmayacak şekilde yatırım yapılmasına yol açtuklarına bir başka örnek de Çimento Sanayii'dir. Hükümet 1954'te çok büyük bir program ile yirmiye yakın sayıda çimento fabrikasının birden inşaatına başlama kararı aldı. O zamana kadar Türkiye'de İstanbul'da Belçikalılara ait bir tesis başta olmak üzere 5 çimento fabrikası faaliyet gösteriyordu. Büyük bir kalkınma hamlesi için çimento gerekti ve bu da torba torba ithal edilerek karşılanmaya çalışılıyordu. Ben torbalanmış olarak ithal edilen çimentoyu Esenboğa Havaalanı inşaatında staj yaptığımda görmüştüm. O torbaların toza karşı korunmamış işçiler tarafından yırtılırken çimento tozlarının havalandığını ve o gariban işçilerin nefes borularına kaçtığını görerek adeta isyan ettiğimi hatırlıyorum. O işçilerin hepsinin gözleri kan çanağı olmuştu fakat o işi bulabildikleri ve yevmiye alabildikleri için şikâyet etmediklerine çok üzülmiştim. Haklarını arayacak örgütleri, sendikaları da yoktu. Bugün kot pantolon (blucin) üreten tesislerdeki taşlama bölümünde çalışan işçilerin maruz kaldığı sağlık sorunları ile ilgili yazıları basında okudukça 1952'deki çimento torbası yırtanları hatırlamamak imkânsız.

Gene Alman firmalarının Türkiye'ye "anahtar teslimi" olarak sattığı bir proje de Tunçbilek Elektrik Santrali ve ilgili tesisleridir. Yabancı firmaların istekleri sonucu "Anahtar Teslimi" bir kavram (konsept) olarak ülkemizde yerleşmeye o yıllarda başladı. Bir firma ile yapılacak tesis ile ilgili tüm işlerden sorumlu olması için anlaşma yapılıyor ve artık o yabancı firma sizin adınıza işleri yapıyor ve bitirip çalışır hale getirerek söz konusu tesisi size işler halde teslim ediyordu. Hele bunu "masraf artı kâr"⁸³ olarak yapıyorsa o tesisin kaça mal olacağını baştan bilmeniz olanaksız idi. Tunçbilek Elektrik Santrali de Almanya'daki A.E.G. firmasına bu şekilde ihale edilmişti. İhale açıldığında bir kısım mühendis, muhasebeci ve ileride o santralde görev alması düşünülecek

personelin ihaleyi kazanacak firma tarafından yetiştirilmesi maddesi şartnameye konulmuştu. A.E.G. bu konuda cömert davranıp birçok personeli yetiştireceğini taahhüt etmişti. Ne var ki ne A.E.G. ne de ihaleye birlikte girdiği diğer firmalar santral işletmecisiydi. Onlar santraller için gerekli makinelerden bir kısmını üreten firmalardı. Ancak ihaleyi alabilmenin bir şartı personel yetiştirmek olduğu için ve bu maddenin Etibank'ta çalışan kişileri doğrudan ilgilendirdiği düşünen A.E.G. cömertçe söz vermişti. Etibank sınav açarak mühendis ve idari personel adaylarını seçti, hatta kazananları büyük ilanlarla gazetelerde duyurdu. Almanya'ya bu çerçevede gidenlerden bir kısmı daha işin başında söz konusu programın pek cazip olmadığını gördü ve geri döndü. Diğer bir kısım mühendis ve muhasebeci A.E.G.'de bu programa devam ettiler, ben onları Frankfurt am Main'da tanıdım. Büyük kısmı Almanca dahi öğrenmemişlerdi.

A.E.G. bu kişileri ne yapacağını bilmiyordu, sadece orada belli zaman geçirip yemek zamanlarında Main Nehri kenarındaki A.E.G. Yüksek Binası'na uğrarlardı.⁸⁴ Bir kısmı ile çok iyi arkadaş oldum, ancak A.E.G.'nin bir ihaleyi almak için adeta gerçekdışı söz verdiği de şahit oldum. O ihale A.E.G.'ye de pek yaramadı. Zira Etibank Türkiye'deki ekonomik güçlükler dolayısı ile ödeme gücüne düştü ve A.E.G. yaptığı masrafların karşılığını alamayacak duruma geldi. Tunçbilek o sırada A.E.G.'nin elindeki en büyük uluslararası iş idi, fakat Etibank'ın ödeme güçlükleri ihracat bölümünün başındaki kişinin görevinden uzaklaştırılmasına sebep olmuştu. Onun yerine gelen ihracat genel müdürü ile daha sonra Washington'da tanıştığımda o olayın ayrıntılarını da öğrenmek olanağım olmuştu. Tunçbilek'te bir santral daha ucuza ve daha iyi teknik donanım ile yapılabilirdi, ancak Avrupa firmaları bu konuda en iyi adres değildi. Ayrıca dünyada ağır elektrik makineleri üreticileri arasındaki kartel benzeri anlaşma Türkiye'de Alman firmalarına öncelik verilmesini tercih ediyordu.

Eğer Fransızlar demiryolu elektrifikasyonunda yeni bir teknoloji geliştirmemiş ve bunu uygulamaya koymamış olsa idiler, Alman firmaları gene Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları'na eski bir teknoloji ile bolca mal satacaklardı. 1950'li yılların başında Fransız Ulusal Demiryolu Kurumu (SNCF)⁸⁵ o ülkedeki ağır elektrik malzemesi üreten firmalarla yakın çalışarak daha ekonomik sistem geliştirmiş ve bunu Fransa'da belli bir yol kesiminde denemişti. Fransız firmaları bir yandan Fransa'da o deneyimi başka yol kesimlerinde uygulamaya koyarken öte yandan bir başka ülkede de denemek istiyordu. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İdaresi devrini doldurmuş buharlı lokomotiflerin (kara trenlerin) yerine, yeni ve daha verimli sistem getirmek için çalışmalar yapmakta idi. Bu bağlamda Ankara'da Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü'nün teknik kademelerinde üç ayrı anlayış ya da tercih grubu oluşmuştu. Bir grup dizel motoru ile çalışan lokomotifler (dizel grubu), diğeri dizel motorunun elektrik üretilmesinde kullanılıp ve elektrik motoru ile çalışan lokomotifler (dizel-elektrik grubu) bir de demiryolu raylarının üzerine elektrik hatları döşenerek elektrikli lokomotiflerin ya da elektrikli trenlerin kullanılması (elektrifikasyon grubu).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Cumhuriyet kurulduktan sonra demiryollarında yetişmiş eleman ihtiyacı fazlası ile hissedilmiştir. Daha önce imtiyazlı yabancı şirketlerin işlettiği hatlar TCDD idaresine geçince ve özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında iddialı demiryolları yapımı programı uygulamaya konulunca ülke yerli teknik eleman ihtiyacını karşılamak sorunu ile karşılaşmıştır.

TCDD geniş bir eğitim projesini uygulamaya koymuş ve birçok lise mezunu arasından sınavla seçerek o sınavda başarılı olan gençleri Almanya'ya mühendislik eğitimine göndermişti. Atatürk ve başbakanı İsmet İnönü ülkenin her tarafına demiryolu hattı döşemeyi hem askeri hem de ekonomik olarak çok önemsemekte idiler. Demiryolları müteahhidi olarak varlıklı olmuş Abdurrahman Naci

Demirağ'ın öyküsü hatırlanmaya değer. Bir gün Abdurrahman Naci Demirağ Atatürk'e müracaat ederek "Paşam ben Fransızların yanında çalışan bir mühendisim, demiryolunun nasıl yapıldığını bu çalışmalarımı iyice öğrendim. Bana olanak sağlanırsa ben demiryolu inşa ederim ve Fransızlara veya başka yabancılara ihtiyaç olmaz" demiş. Atatürk ülkede insanların yetişip çalışmasını istediği için "Bu genci deneyin, başarılı olursa destekleyin" talimatını vermiş. Abdurrahman Naci Demirağ, kendisinden büyük fakat mühendis olmayan kardeşi Nuri Demirağ ile aldıkları ihaleleri başarı ile tamamlamış böylece iki kardeş hem varlıklı olmuşlar hem de ülkede bu bilgi birikimi yerleşmiş. Halktan para toplanarak bir uçak alınması için kampanya açıldığında Abdurrahman Naci Demirağ üç uçak satın alınması için 120.000 TL bağış yapmış ve "Bu para üç uçağın alınmasına yetmez ise bu miktarı 130.000-135.000 TL'ye kadar çıkartabilirim" diyerek ülkeye armağan etmiş ve minnettarlığını göstermiş idi.

Ben 1953 sonbaharında TCDD de mühendis olarak işe başladığımda, TCDD'nin yıllar önce yurtdışına gönderdiği gençler zorunlu hizmetle bağlı oldukları bu kurumun çeşitli kademelerinde görevler yaptıktan sonra üst teknik görevlere getirilmişlerdi. Lokomotif konusu TCDD içinde Cer Dairesi'nin (Çekici Güç Dairesi) görevi idi. Bir iki istisna dışında hemen hepsi Almanya'da mühendislik eğitimi almış 10-15 yıldan fazla TCDD'de görev yapan bu mühendisler bilgili ve konularına hâkim kişilerdi. Bazılarının eşleri Alman hanımlardı ve hepsi uzun yıllardan beri arkadaş idiler. Ancak konu uygulanacak çekim sisteminin, çekici gücün bir başka deyimle lokomotifin seçimi söz konusu olduğunda aralarında inanılmaz bir çekişme hatta kıran kırana savaş vardı. Bunun nedeni buldukları şubenin hakkını korumak mı yoksa kurum içinde daha güvenli bir yükselme çizgisi yakalamak isteği mi ya da meslek taassubu denilen duygu mu bilemiyorum. Ancak çekişme adeta elle tutulur, gözle görülür boyutta idi. Lokomotif, makine ve malzeme satacak firmaların özellikle onların Türkiye'deki temsilcilerinin bu çekişmeye özellikle katkıda buldukları da gözden uzak tutulmamalıdır. Demiryolları idaresindeki bu Alman ekolünden başka, farklı ülkelerde mühendislik eğitimi almış üst kademelerde teknik eleman yok sayılacak kadar azdı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra durum değişmişti ve TCDD Amerika'ya eğitime insanlar göndermişti. Bu kişiler eğitimlerini tamamlayarak 1950'li yılların başlangıcında yurda dönmüş ve TCDD'de çeşitli görevlerde genç mühendis olarak çalışıyorlardı. O kişiler henüz karar mevkilerine gelmemişlerdi. Fakat zaman içinde onların özellikle lokomotif alımı konusunda etkili oldukları partiler arası çekişmelere dahi yansımıştır. Daha sonraki yıllarda lokomotif alımı için yapılan münakaşalar basına aksetmiş ve hatta TCDD'deki üst görevlerden ayrılıp siyasete girenler arasında örneğin Orhan Alp gibi milletvekili ve bakan olanlar da vardır.

1952-1953'teki uzun teknik çekişmelerden sonra hiç olmazsa deneme anlamında kısa bir yol parçasının, İstanbul'da Sirkeci-Halkalı arasının elektrikleştirilmesine karar verildi. Bu, o gün için büyük bir devrim idi. İlk defa demiryollarında elektrifikasyon yapılacaktı. Cer Dairesi'nin Elektrik Şubesi bu işle görevlendirilmişti. Şube Müdürü Y. Müh. Sıtkı Baykara Almanya'da mühendislik eğitimi almış Almanca diline çok hâkim bir kişi idi. Alman firmalarının bu ihaleyi almalarına kesin gözü ile bakılıyordu.

Cer Dairesi'nde makine mühendisleri daha önemli görülmekte olup elektrik mühendisi olan Sıtkı Bey yıllarca istasyon binalarının elektrik tesisleri veya vagon aydınlatılması gibi konularla uğraşmıştı: ilk defa büyük bir projede yetkili olma şansını kazanıyordu. Bunu "Ben yıllarca bugünü bekledim" diyerek dile getirmişti. Alman firmalarının ilk demiryolları elektrikleştirme işini alması Türkiye'deki demiryollarının bu sisteme bağımlı olması anlamını taşıyordu. Başlangıçta 20-30 km

kadar bir hattı bir sistem ile elektrikleştirip teknolojiyi yerleştirirseniz ileride tüm sistemin binlerce kilometrelik hatların aynı sistemle ve tercihan ilk yapan firma tarafından elektrikleneceği demektir. İlk işi bedava bile yapsanız ileri de o kadar çok para kazanabilirsiniz ki belli bir zaman diliminde kârlılığınız çok yüksek olur. Böyle olmakla beraber ilk ihale için almanlar eski hatta köhne teknolojileri için bile aşırı fiyatla satmayı planlıyorlardı.

Sıtkı Bey şube müdürü olarak konu ile sadece kendisinin ilgilenmesi konusunda kararlı idi. Aynı şubede Macaristan'da mühendislik eğitimi almış ve TCDD'nin çeşitli tamir atölyelerinde özellikle Eskişehir'de bugün Demiryolları Fabrikası denilen o günkü Eskişehir Tamir Atölyesi'nde bilgisi ve efendiliği ile saygı kazanmış Atıf Bey'i dahi elektrifikasyon konusundan uzak tutuyordu. Demiryollarının elektrikleşmesi Alman firmaları tarafından gerçekleştirilecek kanısı çok yaygın hatta gerçeğe yakın idi.

Fransa Hükümeti Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'i ülkesine davet etti ve Menderes büyük bir heyet ile Paris'e giderek iki ülke arasında Başbakanlar düzeyinde görüşmeler başladı. Görüşmelerin sürmekte olduğu bir sırada Adnan Menderes TCDD Genel Müdürü'ne doğrudan bir telgraf göndererek "ben Fransa'dan dönünceye kadar Sirkeci-Halkalı demir yol hattının elektrifikasyon ihalesini sonuçlandırmayın" diye talimat verdi. Ben bu telgrafı TCDD Cer dairesi Elektrik Şubesi'nde mühendis olarak göreve başladığımdan birkaç hafta sonra bizzat dosyada gördüm.

O şubede fazla iş yoktu ve ben de ne gibi işlerle uğraşılıyor düşüncesi ile raflardaki klasörleri karıştırıyor dosyalardaki yazışmaları tek tek dikkat ile okuyordum. Gelen evrak bir klasör grubunda, giden evrak başka bir kısım klasörlerde toplanmışlardı. Orada gelen evrak arasında daha çok mal satmak isteyen firmaların kendi mallarını metheden tanıtım yazışmaları vardı. Hatırladığım kadar Said Akıncı-Sait Dormen firmasından, Kavala firmasından, Taylan-Etker firmasından, Türk Makine Yurdu firmasından, Burla Biraderler'den ve başka temsilci firmalardan gelen ve temsil ettikleri firmaların ürettikleri mallarının özelliklerini ve üstünlüklerini belirten yazıların arasında yarım sayfa kadar Adnan Menderes'in telgrafı vardı.

Genel Müdür tarafından o şubeye gönderilmişti. Bu, en yüksek makamdan bir ihalenin Alman firmalarına verilmesinin önlenmesi ve Fransız teklifinin de değerlendirilmesi için emir idi. İyi de olmuştu. TCDD eski Alman teknolojisine mahkûm edilmemiş ve önü açık yeni bir teknoloji ile donatılmıştı.

Her ne kadar Başbakan'ın bir teknik konuda işe karışmasını ve bir ihale ile ilgili talimat vermesini o sırada çok yadırgamış olsam da daha sonra değerlendirmelerimde o tarihte Menderes'in Fransız Başbakanı'nı tarafından davet edilmesinin altında yatan sebebin sadece TCDD elektrikleşmesi projesi olduğunu anladım. Buna benzer olaylara hayatımın çeşitli dönemlerinde tanık oldum. Benim hükümet üyesi olarak görev yaptığım sırada Finlandiya Cumhurbaşkanı Türkiye'yi ziyaret etmişti. Amacı Türkiye'de kurulması planlanan kablo fabrikasının Finlandiya firması tarafından kurulmasını sağlamak idi. Nitekim Türkkablo adı ile kurulan ve kablo üreten firmanın gerçek sahibi Finlandiya'nın Nokia firması oldu. Nokia kablo yapan bir firma iken dünyadaki teknik gelişmenin mobil telefon alanında olacağını yıllar önce görerek önce araba telefonlarında sonra cep telefonunda uzmanlaştı ve Türkiye'de de ilk motorlu araçlar telefon şebekesini o firma kurdu. Daha sonraki yıllarda kablo konusundaki önemini devam ettirmemiştir, yıllarca Türkiye'de PTT'ye ve diğer kurumlara kablo satan Türkkablo Fabrikası'nı da yerli sermayedarlara satmıştır. Burada bir başka hususa da işaret etmekte yarar vardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'li yıllara kadar dünyada kablo üreticilerinin karteli vardı. Büyük Britanya'nın BCCC,⁸⁶ Batı Almanya'nın Siemens, İtalya'nın

Pirelli gibi önemli kablo üreticileri Nokia ile kablo fiyatı ve satış koşulları konusunda birlikte hareket ederlerdi, ancak konu yeni bir fabrika kurmaya gelince anlaşılın kartel içinde anlaşmazlık olmalı idi ki Finlandiya Cumhurbaşkanı Türkiye'ye resmi ziyaret yapmak sureti ile kendi ülkesinin önemli firmasını desteklemek gereğini duymuştu.

Daha yakın geçmişte olan bir örnek de Büyük Britanya Başbakanı Margaret Thatcher'ın Başbakan Turgut Özal'ın davetlisi olarak Türkiye'ye gelmesidir. Bu ziyaret, iki devletin başbakanlar seviyesindeki teması olarak yansıtmakla beraber esas gaye Ankara'daki doğalgaz şebekesi yapım ihalesinin o ülke firmasına, özellikle Büyük Britanya Başbakanı'nın işaret edeceği firmaya verilmesini sağlamaktı. Ankara doğalgaz şebekesi küçük bir iş gibi görünebilir ve namılı Britanya Başbakanı bu kadar ufak iş için gelir mi denilebilir. Söz konusu firma Başbakan Margaret Thatcher ve onun partisi, Muhafazakâr Parti⁸⁷ için çok önemli olan bir seçim bölgesinde bulunuyormuş. Herhangi bir ihale alamazsa o firmanın kapanması ve dolayısı ile o kasabada yüzlerce işçinin işsiz kalması söz konusu imiş. Böyle bir durumda yaklaşan seçimlerde Margaret Thatcher'ın partisinin o kasabadaki adayının seçimi kaybetmesine kesin gözü ile bakılabilmiş. O sebeple namılı başbakan geldi ve gerekli kredi desteğini verdiği gibi temel atma töreninde de bulundu. O işi alan yabancı firma bir sterline⁸⁸ alınabilecek malları beş hatta altı sterline satarak bize epey maliyetli bir tesis yaptı.

Ankara'nın havasının kirliliği yıllarca önemli bir sorun idi. O sorun ile TÜBİTAK Genel Sekreter Teknik Yardımcısı olarak görev yaptığım 1969-1970 yıllarında doğrudan ilgilenmiştim. 1960'lı yılların ikinci yarısında Ankara'da ısınma yumuşak ve çok gazlı linyit kömürü kalorifer kazanlarında ve sobalarda yakılarak sağlanıyordu. Ankara etrafı tepelerle çevrili bir çanak gibi olduğu için hava hareketlerinin az olduğu günlerde kömür parçacıkları (partiküller) ve gaz havada asılı kalıyordu; sonuç olarak Ankara'da yaşayanlar teneffüs edilmesi sağlığa zararlı bir ortamda yaşamak zorunda idiler, kirli havadan göz gözü görmüyordu. Beyaz çamaşırı evin içine assanız dahi hemen siyah oluyordu. Perdeler, duvarlar yağlı kara ile kaplı hale geliyordu.

1970'lere gelindiğinde Amerika ile Sovyetler Birliği arasında daha doğrusu Batı Bloku ile Doğu Bloku arasında gerginlik zamanla azalmaya yüz tutmaya başlamış askeri ittifaklar eski önemlerini koruyamayacak duruma gelmekte idi. Kapitalist dünya ile komünist alem yakınlaşmaktan çekinmemiş ve ABD yıllarca resmen tanımadığı Demokratik Çin cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurma yoluna girmiş ve Tayvan⁸⁹ yerine Çin Birleşmiş Milletler'e üye olmuştu. Diplomatlar arasında "Detant" olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştı. Bu, büyük askeri ittifak olan NATO eski askeri önemini yitirmesinin de başlangıcı idi. NATO sivil işlerde yapsın diye özellikle ABD Başkanı Richard Nixon'un talimatı ile çalışmalar başlatıldı. Demokrat Parti'den olmasına rağmen Senatör Moynihan Cumhuriyetçi Parti'den Cumhurbaşkanı seçilmiş olan Richard Nixon'un danışmanı idi ve bu iş ile doğrudan ilgileniyordu. Yeni bir komite kurularak askeri olmayan konularda da NATO'nun ilgilenmesi için adım atıldı. O yeni komitenin adı "Modern Toplumun Karşılaştığı Sorunlar Komitesi" idi ve özel bir programla ve NATO'nun genel karar alma sisteminden farklı bir uygulama ile çalışacaktı. Ülkelerin gönüllü katılımı esasına göre konular seçilip ortak çalışma yapılması bahis konusu idi. Ben o komiteye TC Temsilcisi olarak gittiğimde çalışma yapılacak konular arasında çevre sorunları özellikle hava kirlenmesini görünce Türkiye olarak katılabileceğimizi ve Ankara'nın bu çerçevede ele alınmasını istediğimizi bildirdim. ABD temsilcisi Saint Louis kentini, Batı Almanya temsilcisi Frankfurt am Main kentini teklif etmişlerdi. Böylece üç kent bir araştırma grubu kurarak hava kirliliği konusunda ne gibi önlemler alınabileceğini araştırarak ve adım adım o önlemlerin

alınması için gerekeni yapacaklardı. Bu sayede ABD den hibe olarak hava kirliliğini ölçmeye yarayacak aletler temin ettim ve Ankara'nın çeşitli noktalarında "hava kirliliğini ölçme istasyonları" kurmak olanağımız oldu. 1969-1970'te ABD'den çeşitli uzmanlar bir program çerçevesinde Türk Maliyesi'ne yük olmadan Ankara'ya getirilerek etraflı çalışma yaptılar. O çerçevede yapılan bir matematik model çalışması ile Ankara'nın havasının temiz olmasının ancak elektrikle ısıtmaya geçilmesi ile sağlanabileceği görülmüştü. O yıllarda doğalgaz ithalatının, özellikle NATO karşıtı Sovyetler Birliği'nden ithalatının bahis konusu olması söz konusu değildi. O nedenle Ankara'nın havasının temiz olabilmesi için tek seçenek konutların ve işyerlerinin elektrikle ısıtılması idi.

Başbakan Turgut Özal cesur bir kararla Sovyetler Birliği'nden doğalgaz almak ve karşılığında o ülkede inşaat işleri yapmak kararını verip gerekli anlaşmalar yapılmıca Ankara'da doğalgaz dağıtım şebekesinin kurulması gündeme geldi. Ankara Elektrik, Gaz ve Otobüs İşletmesi (EGO) bu projeyi yürütecek kurum idi. Bir Britanya firmasının o işin çok peşine düştüğü ve devamlı EGO ile temas ettiği görüldü. Sonunda o firmanın işi alması için Başbakan Teacher Ankara'ya kadar geldi.

Yukarıda belirttiğim gibi daha 1952-1953 yılında Türkiye ekonomisi ihracatçı firma kredisine muhtaç hale gelmişti, fakat daha çok yatırım yapmak arzusunda herhangi bir değişiklik olmamıştı. Çimento üretimini artırmak için çok iddialı bir yaklaşım sergilendi ve yirmiye yakın çimento fabrikasının inşa edileceği açıklandı. Çimento ihtiyacı çok büyüktü, ancak o kadar iddialı bir yatırımı yapabilecek kaynak yoktu. Ana müteahhit firma olarak işin Klöckner Humbolt ve Deutz firmalarına verilmesi koşulu ile Batı Almanya Türk hükümetine önemli kredi olanağı sağladı. Ne var ki bu iki Alman firmasının sahip olduğu ve getirmek istedikleri teknoloji çoktan ömrünü doldurmuştu ve kurulacak tesisler pahalı imalat yapmak zorunda idiler. Çimento konusunda deneyimli Türk mühendisler var olmasına rağmen demek ki onlar karara fazla etkili olamamışlardı.

Çimento Sanayii A.Ş. diye yeni bir Kamu İktisadi Teşekkülü kuruldu ve Ankara'nın Kavaklıdere semtinde Alman Büyükelçiliği binasının karşısındaki bir apartmanda faaliyete geçti. Diğer iktisadi devlet teşekküllerinden, Karabük Demir Çelikten, Sümerbank'tan, Etibank'tan bazı mühendisler burada yükselme şansını daha çok görerek bu yeni kurumda görev aldılar. Ben 1954 yılında Dr. Y. Müh. Şahap Kocatopçu'yu⁹⁰ ilk defa orada tanıdım. Bir bölümün başına gelmiş, nazik ve kadro kurmaya çalışıyordu. Bir arkadaşım ile kendisini ziyaret etmiştik. O kurumun sağlayacağı yurtdışında eğitim programları vs. hakkında bilgi almak istiyorduk. Ankara'da sonradan Basın Yayın Genel Müdürlüğü olan bu apartmanda büro mobilyaları yeni gelmekte idi. Papyon kravatlı bu nazik mühendisin ilk sorduğu soru yabancı dil bilgimizin ne olduğu ve derecesi idi. Başlanılan çimento fabrikaların yer seçimlerinde doğru hareket edilip edilmediği, gerekli hammadde kaynaklarına yakınlıkları vs. siyasi olarak tartışılmaya başlandı. Ancak önemli olan Alman firmaları çok iyi bir iş kapmışlar ve Türkiye en ekonomik olan çözümden uzak davranmıştı.

Diğer birçok konuda da benzer yaklaşımlar vardı. Kredi var denilerek tesis yapımına geçiliyordu. Belki bu çok uzun vadede o alanda Türkiye'de bilgi birikimine ve deneyim kazanılmasına yol açıyordu fakat gereksiz harcamalar da yapılarak kurulan tesislerin işletme safhasında çok sorunlar yaşamalarına yol açıyordu. Bu duruma benzer yaklaşımlara birçok gelişmekte olan ülkede tanık oldum. Tanzanya'da Bulgar ekonomik yardımı ile belli başlı yerleşim merkezlerinden uzakta takım tezgâhları, ağırlıklı olarak torna tezgâhları üretecek bir fabrika kurulmuştu. Ürettiği tornalar hem teknolojik bakımdan demode ve çok hantal idiler; hem de o ülkede alıcıları yoktu.

1967 yılında da Suriye'yi Dünya Bankası uzmanı olarak ziyaret ettiğimde iftiharla bana Hama'daki elektrik motorları üreten fabrikayı göstermişlerdi. Teknik bir cihaz yapmakta oldukları için

kendilerini çok ileri sayıyorlardı. Gözlerime inanmamıştım; üretilenler kocaman, hantal motorlardı, onları üretmek için kullanılan ham madde ve malzeme ile örneğin Avusturya ya da İsviçre teknolojisi ile aynı güçte üç hatta dört elektrik motoru üretilebilirdi. Tüm yatırım ekonomiye bir yükü, fakat Suriye Hükümet yetkilileri bunun farkında bile değillerdi. On yıl kadar sonra tekrar Suriye'ye Dünya Bankası danışmanı olarak bir kere daha gittiğimde daha önceki ziyaretimden habersiz olan yeni bir ekip işbaşında idi. Beni gene Hama'daki elektrik motoru fabrikasına götürdüler. Geçen zamanda Batılı bir firma ile lisans/know-how⁹¹ anlaşması yapmışlar ve Batı'dakilerine yakın düzeyde fazla malzeme kullanmadan motor imal eder hale gelmişlerdi. Kısaca özetlersek daha önce yapılan yatırımlar ülkenin kayıp hanesine yazılmıştı.

Gana 1957'de bağımsızlığına kavuştuğu sırada Başkan Kwame Nkrumah her türlü yatırım kararını kendisi veriyordu. Bir İsviçre firması orada çok kârlı ve verimli olacak işler yapabileceğini kestirmiş ve hemen faaliyete geçerek Başkan Nkrumah'ın güvenini kazanmış ve çok sayıda sanayi üretim tesisi kurulması için genel danışmanlık yapmakla görevlendirilmişti. O firmanın danışmanlığı ile yapılan o tesislerin hemen hepsinin Gana'ya Dünya Bankası danışmanı olarak gittiğimde çalışamaz durumda olduklarını bizzat gördüm. Bilgisizliğin bedelini Gana'ya İsviçreli acımasız tacirler çok pahalı ve acılı ödetmişlerdi.

Tunus'ta çorak arazide sparta grass denilen bir bitki yetişir. Tunuslu yetkililer bundan yararlanabileceği konusunu araştırmışlar ve o konunun üzerinde çok durmuşlar. Bir ABD firması Tunuslu yöneticilerin bu arzularından haberdar olunca, bu sparta grass kullanılarak kâğıt yapılabilir ve bizim firmamız bu teknolojiye sahip diye ortaya çıkmış. Yöneticiler ikna edilmiş hem de ABD yardımından büyük paralar alınarak bir tesis kurmuş idi. 1969'da Dünya Bankası uzmanı olarak Tunus'ta görev yaptığım sırada bu tesisi de ziyaret ettim ve atıl durumda olduğunu gördüm. Tunus Hükümeti'nin bu ve bunun gibi tesisler dolayısı ile çok borcu olduğunu tespit etmiştim. Cahilliğin, bilgisizliğin ve deneyimsizliğin bedeli vardır; hele bilgisiz olarak yabancı mal satıcıların güzel sözlerine uyarak büyük işlere girilirse o maliyet ülkenin insanların yıllarca ödemek zorunda kaldıkları borç haline dönüşüyor.

Makine ve teçhizat ihracatçısı olan ülkelerin yöneticilerinin kendilerine yakın firmaları korumak için ekonomik yardım veya kredi verdikleri gelişmekte olan ülkelerde bazı tesislerin kurulmasına ön ayak oldukları bilinir. Örneğin Ereğli Demir Çelik tesislerinin kurulması da böyledir. 1959 yılında ABD Başkanlık seçimlerinde mali destek sağlayan firmalara özellikle Koppers ve Westinghouse'a yardım etmek isteyen ABD yetkilileri Türkiye'de bir yassı çelik üretim tesisi kurulması konusunu gündeme getirdiler ve ABD kaynaklarından kredi sağladılar. Menderes Hükümeti bu teklifi olumlu karşıladı. Türkiye'de Karabük Demir Çelik tesisleri vardı ve sadece yuvarlak mamuller, inşaat demiri vs. ürettiyordu. Türkiye'de teknik kademelerde yassı mamul üretimi konusunda etraflı bir inceleme yapılmamıştı, fakat komple bir tesis projesi ABD makamlarının desteği ile Türk Hükümeti'ne sunulmuştu. Amerikan kurallarına göre bu tesisin bağımsız bir kurum olması ve özel şirket statüsünde olması gerekiyordu. 1959 yılında Sanayi Bakanlığı'nın çeşitli birimleri farklı binalarda çalışıyorlardı, başka bir deyimle tek çatı altında değillerdi. Sanayi Bakanı Sebati Ataman'ın makam odası Etibank'ın Sıhhiye'deki binasının birinci katında idi o odanın hemen yanında bir toplantı salonu bulunuyordu. Sanayi Bakanlığı toplantı salonunda bir uzmanlar toplantısı yapıldı. Karabük Genel Müdürü Cevat Seberk ve Planlama Müdürü Y. Müh. Veli Aytekin ABD'li firmaların sunduğu projeyi incelemiş ve çok eleştirileri vardı. Hükümet özel sektörden de katılım olması ve

hisse senetlerinin halka arzını da öngörüyordu; hatta yıllık %6 kâr garantili hisse senedi satışı söz konusu idi. Vehbi Koç'un bu yatırıma katılması da talep edilmişti. O yıl askerliğini bitirmiş ve EİE İdaresi'nde çalışıyordum. Genel Müdür İbrahim Deriner, Sanayi Bakanlığı'ndaki o toplantıya Turgut Özal ve beni yolladı. Söz konusu tesisin elektrik planlaması açısından ele alabilmesine yarayacak bilgileri edinmemiz söz konusu idi. Sorular hazırlamıştık. Öğleden önce toplantı açıldığında projeye karşı olumsuz konuşmalar yapıldığına tanık olduk, Karabük'ten gelenler endişelerini dile getirdiler. Projeye karşı en etkileyici konuşmayı Hulki Alisbah yaptı.⁹² Belagati kuvvetli, iyi ve etkileyici bir konuşmacı idi. Hulki Bey Koç topluluğunun genel müdürü sıfatı ile o toplantıya tek başına katılmakta idi. Öğle tatili yapıldı ve öğleden sonra toplanmak üzere ayrıldığımızda Hulki Bey'i Başbakanlıktan çağırmışlardı. Öğleden sonraki oturumda Hulki Bey sabahki konuşmasının tam aksine, söz konusu tesisin çok faydalı olacağı ve bu fırsatın kaçırılmaması gerektiği şeklinde gene çok etkileyici yeni bir konuşma yaptı ve konu kapandı. Karabük'ten gelenler "Daha söyleyeceklerimiz vardı, hemen olur demek ileride sorun yaratabilir, çok çalışıp yapılan teklifi incelemiştik" dediler. Fakat yapılacak bir iş yoktu, Ereğli Demir Çelik Fabrikaları'nın kurulması ve bu gaye ile ABD kaynaklarından büyük kredi ve yardım alınması daha yukarı makamlar tarafından zaten kararlaştırılmışmış, bizim katıldığımız toplantı sadece göstermelik imiş. O tesisin kurulması birçok bakımdan iyi oldu. Sadece yeni bir dalda üretim değil aynı zamanda yeni bir yönetim anlayışı da o tesisle beraber Türkiye'ye gelmiş oldu. Yönetim Kurulu'nda Vehbi Koç yer aldı ve başlangıçta bu tesisi benimsememiş olan Seberk Genel Müdür oldu. Ereğli Demir Çelik ABD'nin desteği ve yardımı ile kurulmuş yararlı bir tesistir. Alınan hibe yanında kredi de çok iyi koşullu idi. Vehbi Bey'in yönetim kurulu üyesi olarak personele verilecek maaşlar konusunda hassas olduğu rivayet olunurdu. Bunun sebebi Ereğli'nin alışılmışın dışında yüksek ücretler ödemesi ve bunun maliyetleri artıracığı inancı olabilir. Fakat "Vehbi Bey fazla ücretlere karşı çünkü Türkiye'de en yüksek ücreti Vehbi Bey verir inancının sarsılmasını istemiyor" şeklinde söylentiler de yayılmıştı.

Ereğli'de o tesisin kurulması için Amerikan Development Loan Fund (DLF) yüklüce hibe vermiş ve ayrıca Amerikan finans kurumlarından iyi koşullu krediler alınmıştı. Bütün bunların sağlanmasında Koppers firması özellikle etkin idi. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra bir kısım kişiler Ereğli Projesi dolayısı ile Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu rüşvet aldı şeklinde sözler söylemeye devam ettiler. O kadar ki Devlet Bakanı Şefik İnan bu hususu kabine toplantısında dile getirmiş ve söz konusu kredinin alınmamasına ve Ereğli Demir Çelik tesisinin yapılmamasına karar verilmiş. 27 Mayıs Hükümeti'nin bu kararı haber olarak gazetelerde yer aldığında Maliye Bakanlığı'nda Hazine Müşaviri olarak görev yapan Kemal Siber⁹³ çok şaşırılmış ve Maliye Bakanı Ekrem Alican'ı ziyaret ederek alınan kararın çok yanlış olduğunu çok iyi bir imkânın kaçmakta olduğunu anlatmış. Bakan Alican "Bir not hazırla ben bunu hükümete götürüyüm" demiş ve hükümet dedi kodu tesiri altında kalmak yerine eski kararını değiştirerek hem söz konusu kredinin kullanılmasını sağlamış hem de o tesisin çok hızlı yapılmasına yeşil ışık yakmış. O projede Amerika'da DLF Başkanı olan zatın yolunu bulduğu konusunda da bazı sözler dolaşmıştı, doğru da olabilir. Önemli olan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı olarak tüm yetkiler elinde olan Cemal Gürsel'in hükümetinin eski kararında ısrar etmemesi ve teknik kişilerin ikazı üzerine yanlış karar verdiğini kabul ederek Ereğli'de o tesisin kurulmasına taş koyulmamış olunmasıdır. 11 Mayıs 1960'ta kurulmuş olan Ereğli Demir Çelik Anonim Şirketi 42 ayda üretim tesislerinin inşaatını ve makinelerin montajını tamamlayarak 15 Mayıs 1965'te işletmeye açıldı.

Yukarıda anlatmaya çalıştığım gibi Başbakan Adnan Menderes yatırım yapılmasını istiyordu fakat

sağlıklı finansman sağlanabilmesi konusunda olanakları sınırlı idi. Dünya koşulları da çok elverişsizdi. Türkiye'nin sattığı mallar tarım ürünleri (tütün, fındık, kuru üzüm, kuru incir, pamuk, palamut) ile canlı hayvan, hayvansal ürünler (bağırsak vs.) ve krom, bakır gibi bazı maden cevherleri ile sınırlı idi. O malların fiyatlarını da alıcı ülkeler tayin ederdi. Örneğin fındık ihracatı adeta Hamburg'daki bir Alman firması tarafından kontrol edilirdi. Serbest dövizle ticaret yapılan ülke sayısı fazla değildi. Takas yolu ile Polonya, Macaristan, Çekoslovakya vs. gibi Doğu Bloku'na dahil ülkelere mal satıldığında o ülkelerin geri teknolojisine dayanan fabrikaları satın almak zorunda kalınıyordu. Polonya'dan boya fabrikası satın alınmıştı ve Sümerbank onu kurmaya ve işletmeye çalışıyordu. Sümerbank'ın Yarımca Porselen Fabrikası'nın makineleri keza Doğu Bloku'ndan satın alınmıştı. Piyasada satılan torna tezgâhları teknolojik olarak pek ileri olmayan Çekoslovak firmalarının malları idi. Hatta Prof. Necmettin Erbakan'ın öncülüğü ile İstanbul'da bir kısım sermayedarın kurduğu Gümüş Motor Fabrikası'nın takım tezgâhları da Doğu Bloku'ndan ithal edilmişti.

Yapılan bir yatırımın getirisinin yapılan harcamaları belli bir sürede karşılayabilme kabiliyeti önemli gösterge olarak teorik çalışmalarda yer bulmaktadır. Ancak burada hangi zaman diliminde sağlanan faydanın ölçüleceği önemlidir. Bu teknikler daha çok finansal analistler tarafından geliştirilmiş, geçerli faiz oranları göz önünde tutularak yapılan hesaplamalar o yıllarda uluslararası alanda bile yeni idi. Bu hesapları sağlıklı yapmak hem sağlam verilerin elde olmasına hem de bol hesaplama zamanına ihtiyaç gösterirdi. Çok zaman alan hesaplarla yatırım kararı verip vermemek tavsiye edilir. 1950'li yıllarda Dünya Bankası bu konuda hesaplama teknikleri geliştirmiş ve çeşitli yatırım projeleri arasından en yararlı olan nasıl seçilir diye kurslar organize ediyordu. Dünya Bankası bir ülkeye, bir konuda kredi açmadan önce o ülkeye genel ekonomiyi değerlendirmek için bir uzmanlar heyeti gönderir. Bu heyette genel ekonomist, maliye uzmanı ile o ülkenin özelliğine göre finans desteği verilmesi söz konusu olabilecek proje alanları ile ilgili uzmanlar, örneğin enerji uzmanı mühendisler, yol veya su mühendisleri, tarım uzmanları, sanayi uzmanları vb. bulunur. O ülke ile olan geçmiş ve gelecek ilişkilere ve ülke ekonomisinin büyüklüğüne göre bu heyetler bazen 6-7 kişilik gruplar olurken bazen yirmi kadar veya daha çok uzmandan oluşurlardı. Gün boyunca o ülkenin ekonomisi ve ekonomik geleceği bakımından bilgiler toplanmaya, görüşmeler yapılmaya çalışılır ve boş zaman hiç kalmazdı. Eğer bir şekilde boş zaman bulunmuş ve bir kısım uzman toplanıp sohbet edebiliyorlarsa çok keyifli dakikalar geçirilirdi. Mısır'da Dünya Bankası uzmanları olarak bulunduğumda piramitlere bakarak meslektaşlarımla sohbet ettiğimizde "Eğer firavunlar zamanında Dünya Bankası var olsa idi ve bu piramitleri bir proje olarak inceleseydik kesin ülke ekonomisine yararlı değil diyerek reddederdik" şeklinde bir fikir ortaya atıldığını hatırlıyorum. Oysa piramitler Mısır'a binlerce turist gelmesini sağlayarak ekonomiye çok yararlı olmaya hâlâ devam ediyor.

1950-1960 arasında Türkiye'de birçok yatırım fayda/masraf konularında derinliğine inceleme yapılmadan siyasi ya da duygusal tercihlerle yapılıyordu. Ekonomik sıkıntı artınca siyasi rahatsızlıklar da hissedilir duruma gelmekte idi. Demokrat Parti içinde rahatsızlık daha 1955-56 yılında başlamıştı ve bir kısım milletvekili karar alış biçimini eleştiriyordu. Seçimler her dört yılda bir yapılacağına göre 1958 seçim yılı idi. Ancak Adnan Menderes Demokrat Parti Kurultayı'nı erkene aldı ve Ankara'da Büyük Sinema'da yapılan kurultay ile seçim tarihi 1957'ye alındığı gibi Parti üst kademelerinde değişiklik yapıldı. Bir kısım milletvekilleri partiden istifa ederek Hürriyet Partisi'ni kurdular. Demokrat Parti, içindeki muhaliflere kulak vermek yerine onlardan partiyi arındırmak yolunu seçmişti. Fethi Çelikbaş gibi daha önce etkin olan kişiler yeni partide

toplanmışlar ve Menderes'e muhalefet ediyorlardı.

1957 seçimlerini de Demokrat Parti kazandı fakat 1954'teki gibi büyük bir zafer olmadı. Partinin altından adeta toprak kayıyordu. Yönetimden memnun olmayanların sayısı artıyordu. Özellikle başlanılmış fakat bir türlü bitirilemeyen yatırımların üç alanda olumsuz etkileri yaygınlaşıyordu. Bir ilde veya ilçede yapılan yatırım yıllarca uzayınca o iş ile ilgili yöneticiler değiştiriliyor ve çeşitli söylentiler yayılıyordu. Yerel halk rahatsızlığını açık açık dile getiriyordu. Makine ve malzeme satan firmalar sürenin uzamasından dolayı fiyat artışları istediği gibi ödemelerin zamanında yapılmadığı gerekçesi ile şantaja varan durumlar yaratıyorlardı. Yurtiçinden ve dışardan sağlanan finansal kaynaklar çok yetersiz kalıyor ve yurttaşların gereklerine yetecek yabancı para bulunamıyor ve piyasada mal sıkıntısı çekiliyordu.

Adnan Menderes'i yatırımları bizzat takip ederse durumun düzelebileceğine ikna etmiş olmalılar veya kendisi öyle düşünmüş olmalı ki özel kalem müdürlüğü bölümünde ufak bir odaya önemli yatırım dosyalarını koydurarak zaman buldukça durumu görmeye karar vermiş idi. Devlet örgütünün normal işleyişinin dışında tüm yetki ve kararların tek elde toplanmasına giden genel tutuma bir başka örnek de bu idi. Bu durum gerçek sorumluların sorgulanmayacağı bir ortam yaratıyor ve herkes topu yukarıya atarak mevkiini koruyordu. Milli Koruma Kanunu uygulamaya konularak fiyat artışları, mal spekülasyonları önlenmeye çalışılmış fakat fayda sağlanamamıştı. Sıkıntı o kadar çoktu ki sadece yeni yatırımlar değil, mevcut yatırımlar da yedek parça eksikliğinden işleyemez duruma gelmekte idiler. Yedek Parça A.Ş. Adli bir kamu teşebbüsü vücuda getirilmiş ve sanki bir kurum kurularak yedek parça yokluğu giderilecekmiş zannedilmişti. Ben Devlet Planlama Teşkilatı'nda görev yaparken bu Yedek Parça A.Ş.'nin Genel Müdürü ile birkaç kere konuşmuştum. Piyasada taksi şoförlerinin veya küçük işletmelerin yedek parça sorunları ile ilgilenmediklerini büyük tesislerin, Karabük Demir Çelik fabrikaları gibi dev tesislerin yedek parça ihtiyacını karşılamak için uğraştıklarını; fakat yararlı olamadıklarını anlatmıştı. Ne mali kaynakları ne de personelleri yeterli değildi. Ekonomi duvara dayanmış durumda iken İstanbul'daki imar faaliyetleri yoğunlaşarak devam ediyordu. Böylece hem kıt kaynaklar önceliği sorgulanabilecek konulara yöneltiliyor hem halk arasında rahatsızlık yaratıyordu.

Malları, mülkleri gerekli yasal işlemler tamamlanmadan ve gerekli ödemeler yapılmadan istimlak edilen, binaları yıkılan kişilerin çok beddua ettiğini duymuştum. Ülkenin karşı karşıya olduğu ekonomik sıkıntılar özellikle Ankara'da yüksek dereceli devlet yetkililerinin hatta genel olarak herkesin bildiği ve üzerinde konuştuğu konu iken Başbakan Menderes İstanbul'da yol inşaatı ile gün be gün ilgileniyordu. Çok sevgili arkadaşım İnşaat Yüksek Mühendisi Canan Temo İstanbul Belediyesi'nde yol yapımında kontrol mühendisi olarak görevli idi. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden yeni mezun olmuş genç bir mühendis olmasına rağmen Başbakan Adnan Menderes'in onu ismen tanıyor hale gelmişti. Başbakan'ın yollarla ilgisi o kadar fazla yakın idi ki genç Yüksek Mühendis Canan Temo'ya "Canan Bey bugün ne kadar asfalt döküldü, yarın nereye kadar gelebiliriz?" diye sorarmış. İsmen oradaki genç mühendisleri bilerek onlarla işin gidişini bire bir takip edecek kadar imar işine sarılmış olması belki de Ankara'daki sıkıntılı havadan kaçış içindi. Tabii halk arasında İstanbul'daki gönül bağının da bu davranışta etkisi olduğu söyleniyordu. O konu Yassıada Mahkemeleri'nde de gündeme geldi.

Ben 1957 seçimi sırasında yurtdışında idim. Batı Almanya'da önce Siemens Schuckertwerke sonra A.E.G. firmasında elektrik mühendisi olarak çalışıyordum ve farklı şehirlerdeki fabrikalarda irili ufaklı çeşit çeşit elektrik makinesi imalatının içinde idim. Savaştan sonra Almanya sert yaptırımlarla karşılaşmıştı; en ağır da doğu kısmı Sovyetler Birliği'nin, Rusların işgali altına girmiş batı kısmında

ise bağımsız bir devlet, adeta küllerinden ayağa kalkma çabası içinde idi. Batı'dan Doğu'ya geçmek çok zor idi ve gönüllü olarak Batı'dan Doğu'ya giden yoktu buna karşı ölüm, ömür boyu hapis dahil pek çok tehlikeyi göze alarak insanlar Doğu'dan Batı'ya kaçmaya çalışıyorlardı.

Berlin etrafı Doğu Almanya toprakları ile çevrili olan özel bir idare altında idi. Bu özel yapının başında Berlin Belediye Başkanı Ernst Reuter Türkiye'de tanınan bir kişi idi. Kendisi Savaş'tan önce Hitler rejimi ile karşı karşıya kalmış bir Sosyal Demokrat olduğu için Almanya'dan kaçarak Türkiye'ye şehircilik uzmanı olarak gelmiş ve Mülkiye Mektebi'nde (Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde) şehircilik hocalığı yapmıştır. Ailesi ile önce Ankara'da otururken savaşın sonuna doğru Türkiye Almanya'ya karşı şekli de olsa savaşa katıldığı için Yozgat'ta zorunlu ikamete tabi tutulmuştu.⁹⁴ Oğlu Edzel Reuter Türkiye'de sokakta oynayarak çok iyi Türkçe öğrendiği gibi özel bir öğretmenin gözetiminde eğitim almış ve sonra Mercedes Firmasının en tepesinde yöneticilik yapmıştır. Yüzlerce Türk işçinin çalıştığı Mercedes firmasının en tepedeki yöneticisi çocukluğunu Türkiye'de geçirdiğini ve Türkçesini unutmamıştır.

Sovyetler Birliği Berlin'i toptan ele geçirebilmek ya da Batı Berlin'deki hayatı yaşanmaz hale getirmek için Batı Berlin'e giriş ve çıkışları sıkı kontrol ediyordu. Her türlü mal girişini güçleştirerek hatta yasaklayarak Berlin'de hayatı bitirmek istiyordu. Berlin, Doğu Almanya'nın ortasında bir ada gibi kalmıştı. Hatta Berlinliler kendileri ve Batı Almanyalılar Batı Berlin'de mahsur kalmış kişilerden "adalılar" (insulaner) diye bahsederek dokunaklı fıkralar, deyimler hatta şarkılar geliştirmişlerdi. Acıklı, acıklı olduğu kadar korkutucu bir durumdu.

Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde Doğu Almanya, ulaşım alanında sıkıntılar yaratarak Batı Berlin'deki hayatı yaşanamaz hale getirmek için yoğun çaba sarf ediyordu. Gıda ve ihtiyaç maddeleri temin edilemez hale gelince ABD her gün birçok uçak ile Berlin'e mal göndererek insanların Batı Berlin'i terk etmemesini sağladı. Hava Köprüsü "Luft Brücke" adı ile tarihe geçen bu olay aylarca devam etti ve batı dünyasındaki dayanışmanın akıl almaz örneği oldu. Bağımsız ve özgür Alman toplumu yaratılmasında ABD'nin katkılarını o yıllarda Berlin'de ve Batı Almanya'da yaşayanların unutmamasına imkân yoktur.

Berlin her Alman şehri gibi İkinci Dünya Savaşı'nda çok yıkılmış adeta yerle bir edilmişti. Tüm şehrin, binaların yeniden yapılması gerekiyordu. Ne var ki Doğu Almanya Batı Berlin'e inşaat malzemesi, taş, çakıl getirilmesini yasaklamıştı. Erkeklerin büyük çoğunluğu Savaş'ta ölmüş veya ağır yaralanmışlardı. Bu yokluk içinde yıkık binalardan arta kalanları Batı Berlinli kadınların tekrar kullanılabilir hale getirerek yapı yaptıklarına şahit olmak çok duygulandırıcı idi. Sıcak yaz gününde Batı Berlinli kadın güneşten bunalmış ve belinden yukarıdaki giysilerini sadece sutyenleri kalacak şekilde çıkartmış olarak balyozlarla yıkık binalardan arta kalanları parçalayarak kullanılabilecek inşaat malzemesi yaratırdı. Bu arada şarkı da söylerdi. Almanya'yı Savaş'tan sonra Alman kadınları diriltti demek haklı bir kadirşinaslık olur.

Berlin ile ilgili anılarım arasında en heyecan vereni Siemens firmasının araştırma ve geliştirme birimlerini ziyaretimdir. 1957'de yarı iletkenlerin ana ham maddesini geliştirmeye yönelik araştırmalara ağırlık verilmişti. Berlin'deki fabrikada çok büyük makineler yapılıyordu. Sorun makineyi yapmak değil o kadar büyük makinelerin nasıl nakledileceği idi. Bazıları binlerce kilometre uzaklıktaki bir santrale bazıları ise çok yüksek tepelerdeki kuruluş yerlerine nakledilmek durumunda idi. Makine planlanırken ona uygun nakil aracı ve nakil yöntemi de geliştiriliyordu. Çok ciddi bir çalışma temposu vardı. Kadınlar fabrikalarda üretimin el emeği gerektiren her kademesinde de görev yapıyorlardı. Torna tezgâhlarının başında veya sargı sarım bölümlerinde kadınlar görevli idi.

Akord⁹⁵ çalışma tabirini ilk orada öğrendim. Akord çalışan işçiye soru dahi soramazdım, zira onun bana cevap vermek için harcayacağı zaman kaybedeceği para idi. Ancak en çok etkilendiğim araştırma faaliyetleri idi. Özel bölümde transistörler üzerine çalışılıyor, yeni malzeme geliştirilmesi deneyleri yapılıyordu. Siemens Schuckert Werke'nin birçok üretim birimi şehrin bu bölgesinde idi ve bu sebeple o bölgenin adı Siemens Stadt'dır.⁹⁶

Bu arada boş zamanlarımızda Batı Berlin'den Doğu Berlin'e tiyatro ve operaya gidişimiz ve Rusçadan Almancaya tercüme edilmiş teknik kitaplar veya Çaykovski'nin, Rimski Korsakov'un müziğinin kaydedildiği taş plaklar almamız da çok heyecan verici idi. 1950'li yıllarda yeraltı trenleri (metro/U-bahn) ile tanışmam Berlin'de olmuştu. Türkiye'de İstanbul'daki tünel bir tarafa bırakılırsa metronun açılması 1980'lerden sonra olmuştur.

Almanca U-Bahn denilen yeraltındaki trenlere ilave Berlin'in çevresini dolaşan S-Bahn vardı ve ona Batı Berlin'in Zoo (Hayvanat Bahçesi) istasyonundan binerek Doğu Berlin'e geçerdik; fakat doğrusu bu yolculukta çok tedirgin olurduk. Doğu Alman polisi tarafından yakalanıp belirsiz akıbetlere gidenlerin öykülerini günlük konuşmalarda çok işitmiştik. Şehrin batı kesiminde para birimi DM idi, doğu kesiminde de paranın ismi marktı fakat Doğu Almanya markı deniliyordu. Resmi olarak bir Doğu Alman markı bir DM'a karşılık gelmesine rağmen gerçekte, serbest piyasada (karaborsada) bir Batı Almanya markına karşı 3 hatta bazen 4 Doğu Alman markı veriyorlardı. Ben de tüm genç Türk arkadaşlar gibi Batı Berlin'de el altından (karaborsadan) Doğu Alman markı satın alarak karşıya geçerdim. Macera boyutunda olmasa da heyecan verici bir iş idi. Operaya gider en ön sıralarda oturabilecek bilet satın alabilirdik. Bazen Doğu Almanya Komünist Partisi Genel Sekreteri'nin oturduğu sırada veya bir arkasındaki sırada opera izlediğimiz olurdu. Tiyatro ve opera binaları görkemli idi. Bir de Stalin Alle denilen Rus mimarisine göre yapılmış binaların bulunduğu caddede dolaşırdık. Doğu Almanya ölçülerine göre çok zengin sayılırdık fakat kahvelerde veya lokantalarda yiyecek bir şey bulamazdık, eğlence yerleri çok keyifsiz ve kasvetli idi. İnsanların mutsuzlukları ve tedirginlikleri yüzlerine vurmuştu.

Bir keresinde elektroteknik konusunda tanınmış Rus bilimadamı Kalantarov'un iki cilt olan kitabının Almanca tercümesini kitapçının vitrininde gördüm ve heyecanla içeri girip her iki cildini de satın aldım. O arada elektrik mühendisliği ile ilgili Almancaya çevrilmiş başka kitaplarda alarak Batı Berlin'e döndüm. Kalantarov'un kitabını ilgi ile okumaya başladım fakat daha kırkinci sayfaya gelmemiştim ki kendimi gülmekten alıkoyamadım. Tamamen teknik olan bu kitabın içinde "Lenin söylediği gibi" sözcükleri ile başlayan ve enerji konusunda Komünist Parti'nin propagandasına adanmış 3-4 sayfa vardı. Bu sayfalardan sonra gene teknik konular ele alınıyordu. Bu hal o kitaba ve o yazara güvenimi birden sarsmıştı. Benzer şekilde komünist ideolojinin propagandasına adanmış başka sayfalar da kitabın ileriki bölümlerinde de yer alıyordu. İkinci ciltte de bu gibi teknik dışı propaganda sayfaları vardı. Okul kitapları yolu ile siyasi propaganda yapmaya çalışmak gerçekten çok aşağılık bir iştir. Bereket Doğu Almanya'dan satın aldığım taş plaklarda bu durum yoktu, büyük Rus orkestralarının icra ettiği müzik titizlikle kaydedilmişti. Kitapları saklamadım fakat plakları hâlâ saklıyorum.

Almanya'da iki yıldan biraz fazla kadar kalmıştım ki Frankfurt'ta evde gazete okurken bir ilan gözüme çarptı. Bu, İngiltere'de İsviçreli tarafından kurulan bir dil okulunun ilanı idi. Ufak bir ilandı. İngiliz aileler yanında kalarak ve okulda günde altı saat İngilizce dil eğitimi verildiği belirtiliyordu. Almanya'ya gitme, Almanca öğrenme kararımın yanlış olduğunu daha orada geçirdiğim ilk altı ayda anlamıştım. Zira o sırada Almanlar deli gibi İngilizce öğrenmeye çalışıyorlardı. Dünya

değişmişti, Türkiye’de anlatıldığından ve çocukken öğrendiğimizden artık çok farklı idi. ABD her bakımdan çok ileri düzeyde idi ve Avrupa’nın çok önüne geçmişti.

Alman genç kızlar daha lise eğitimlerini tamamlayınca hatta son sınıfta iken İngiltere’ye ailelerin yanında ev işlerinde çalışmak ve böylece para harcamadan İngilizce öğrenme çabası içinde idiler. İngilizce öğrenmek moda değil zaruret olarak görülüyordu. İngilizce bilmek salgın bir tutku, Almanya’da iş bulmanın ön şartı haline gelmişti. Ev işlerinde çalışmak⁹⁷ bir bakıma bizde hizmetçi demeye çok yakındı. Genç Alman kızlar İngilizce öğrenebilmek için İngiltere’de hizmetçi olmaya, ortalığı silip süpürmeye ya da bebek bakmaya can atar durumda idiler. Ya erkekler; o sıralarda Almanya’da erkek nüfus azdı fakat olanlar da civardaki İngilizce gece kurslarına devam ediyorlardı. Büroda yaşlı ya da genç mühendisler harıl harıl İngilizce öğrenme gayreti içinde idiler. Nükleer enerji ve onun elektrik üretiminde kullanılması ile ilgili bir kitap İngilizceden Almancaya çevrilmişti ve Alman mühendislik camiasında ne kadar büyük bir yankı yapmıştı görülecek bir şeydi. Büroda herkes, tüm mühendisler “Keşke İngilizceyi bu gibi yayınları izleyecek derecede bilseydik” diye hayıflanıyorlardı.

Biraz birikmiş param vardı. Doğru mu bilmem ben hep kötü gün için bir köşede para bulundurulmasının yararına inanarak büyüdüm. Son kuruşuna kadar parasını harcıyıp çok daha keyifli ve mesut yaşayanları gördüm, bazen o insanlara imrendim ancak öyle olamadım. İngilizce öğrenmek için birikimimi kullanmaya karar verdim ve ilanda gördüğüm adrese bir mektup yazdım. Çok da iyi etmişim. 1956 yılının Ağustos ayında İngiltere’ye gitmek üzere Frankfurt am Main’dan ayrıldım. Yol üzerinde Krefeld’e uğradım ve orada birkaç gün kalarak benden daha genç bir arkadaşımı ziyaret ettim. İngiltere’ye vardığımda Avrupa Ortak Pazarı⁹⁸ kurulmakta ve İngilizler onun dışında kalarak Serbest Mübadele Bölgesi⁹⁹ oluşturma peşinde idiler.

İngiltere’de hayat o yıllarda Almanya’dan çok farklı idi. Savaş’ın galibi oldukları ve hâlâ birçok müstemelekeyi korudukları için insanlar rahattılar. Almanya’daki ezilmişlik ve bu ezilmişlikten hemen kurtulmak için didinme İngiltere’de göze çarpmıyordu. Almanlar toplumda değişiklik, yaklaşımlarında değişiklik yapmak, Amerika’nın artık dünyada çok önemli olduğunu kabullenerek hareket etmek gerektiğine inanarak davranırken İngilizler hâlâ dünyanın merkezinin Londra olduğu inancı ile alışkanlıklarına vazgeçilmez derecede bağlı idiler.

Güney İngiltere’de Bournemouth kentindeki dil okulu aile yanında kalmak için gerekli düzenlemeleri yapıyordu. Bana Bournemouth’un biraz dışında Boscombe’da çocuksuz bir ailenin yanında kalmak üzere yer ayırtıldığını bildirerek oraya vardığımda gideceğim adres bildirilmişti. Hiç sayılacak derecede İngilizce biliyordum, işaret ile derdimi ancak anlatabiliyordum. Ellili yaşlarında akça-pakça tombul İngiliz ev sahibem bana sadece tek kişilik dar bir yatağın bulunduğu ufak bir oda gösterdi, bir şeyler söyledi.

Herhalde “Burası sizin odanız” diyordu, kapının dışındaki bir ufak dolabı işaret etti. O da benim elbiselerimi koyabileceğim dolabımdı. Duş yapmak istediğimi işaretle anlatmaya çalıştım, başaramadım. Ev sahibem durmadan gülüyordu, çok yorgun olduğum için fazla üstelemedim, hemen yatıp uyudum.

Okul’da bir seviye sınavı yaptılar ve ben en alt kademedен başladım. Sınıfımızda benden başka tüm öğrenciler İsviçreli idiler. 20-30 yaş grubunda kızlar ve erkekler den oluşan 18 kişi idik. Ben sınıfın en sonunda oturup herkesin ensesini görmeyi tercih ettim. Ortaokul birinci sınıfta da en son sıradan bir evvelkine oturmama rağmen sınıf birincisi olmuşum. Herhalde o etki ile Bournemouth’ta da en arka sırada oturmayı tercih etmiş olmalıyım.

Türkiye kalkınmak için adeta çırpınıyordu ancak mal satmak isteyen Alman ya da İsviçre firmaları acımasız olarak geçerliği olmayan teknolojiyi en pahalı biçimde sokuşturuyorlar ve Türkiye Cumhuriyeti borçlarını ödeyemez duruma geliyordu. 1957 Genel Seçimi'nden sonra TBMM'de muhalefet sadece CHP'den ibaret değildi. Osman Bölükbaşı'nın liderliğini yaptığı Millet Partisi ve Hürriyet Partisi de iktidarı hırpalayıcı konuşmalarda bulunuyorlardı. Kötüleşen ekonomik duruma rağmen başlanılan işler halkı çok etkilemekte idi. Taşra ile merkez arasında anlayış ve yaklaşım farkları belirmiş ve taşranın şikâyetleri artmıştı.

1958 yılı sonbaharında Ankara'daki Ordu Donatım (Ordonat) okulunda talimlere başladım. Okulun "Özel Teknik" sınıfı denilen bir sınıfta ders görüyorduk. Okul bitince Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı İlmi İstişare Heyeti'nde¹⁰⁰ çalışacaktık. Altı aylık eğitim adeta disiplinsiz geçti. Birçok akşam okulun en arkasındaki bahçenin en sonundaki dikenli telden atlayıp kaçardık ve evde geceleyip ertesi sabah okula dönerdik. Bir gün Milli Savunma bakanı Ethem Menderes Ordonat Okulu'na geldi, bizi yemekhaneye topladılar. Bakanın konuşması için bir platform hazırlanmıştı. Bakan biz yedek subay öğrencilerine yönelik olarak uzunca ve sertçe bir konuşma yaptı. Konuşmanın özeti: "İltimas yaptırmayın, ben ve kumandanlar zor durumda kalıyoruz." Belli oluyordu ki birileri bakana etkili olacak bir siyasi kişi veya kişiler tarafından iltimas yaptırmış ve bakan bize dert yanmak gereğini duymuştu. Tüm olay trajikomik idi; bizim bölükte iltimas yaptıracak güçte kimse yoktu. O halde neden tüm taburu toplayıp Sayın Bakan tabura yönelik konuşma yapıyordu. Söz konusu kişi ya da kişileri bulup onların kulağını çekmiyordu? Yoksa ona gücü yetmiyor mu idi? 1959'da terhis olduğumda ülkede siyasi iktidara karşı eylemler göze çarpar hale gelmişti. Gerilimi azaltmak yerine Demokrat Parti yöneticileri, muhalifleri zorla susturma yollarını deniyorlardı. Sadece bir örneği buraya alayım: Uzun yıllar İş Bankası Genel Müdürü olarak görev yapan Cahit Kocaömer hatıratında bir olayı şöyle nakletmiştir:¹⁰¹

"Ben 1960 yılından önce Beykoz İş Bankası müdürüydüm. Parti kavgaları şiddetli bir seyir takip ediyordu. İşte o günlerde İsmet Paşa Topkapı'da saldırıya uğradı. O gün Beykoz Kundura Fabrikası işçileri ile TEKEL işçileri ellerinde sopalarla İsmet Paşa'yı karşılamaya gittiler. Olaylar basına intikal etti ve ertesi gün öğrendik ki Paşa'nın yolu kesilip olay çıkartılmış. Ertesi gün Paşabahçe İspirto Fabrikası müdürü Fikret Yüzatlı ile oturuyorduk. Demokrat Partili Mehmet Çolakoğlu odama geldi.

Ben kendisine sükûnetle, 'NBeler oldu Mehmet Kaptan? Anlatıverir misin?' dedim.

O da, 'Reis...' dedi, bana öyle hitap ederdi. 'Kemal Aygün, o zamanki İstanbul Valisi ve Demokrat Parti İl Başkanı İsmet Paşa'nın Topkapı'ya gelişinde gösteriler yapmamızı istedi; "Kendini göster" dedi. Ben de oraya gittim. İsmet Paşa'nın bir noktada yolunu çevirmişlerdi. Ben arabanın kapısını tutmasam İsmet Paşa linç edilecekti. Arkada Paşa, iki kişinin arasında korkudan büzülmüştü...' gibi sözler söyledi. İşte o zaman kendimi tutamayıp patladım. 'Yedi düvelle çarpışmış, savaştan savaşa koşmuş İsmet Paşa, sizin gibi baldırı çıplaklardan korkar mı? Eğer siz bir şey yapsaydınız bu dünya başınıza yıkılırdı. Sizlere yazıklar olsun!' dedim.

'Reis ağır konuşuyorsun' dedi.

'Bak Mehmet Kaptan, bu yaptıklarınızın hesabı sizden sorulacak! Bunu hiç unutma' dedim. Yassıada'ya gidenler arasında Mehmet Kaptan da vardı. Cezaevinde dört yıldan fazla yattıktan sonra bir gün Boğaz vapurunda karşılaştığı Kocaömer'e sarılarak, 'Reis dediğin çıktı, cezamızı çektik' demiş.

27 Mayıs 1960 sabaha karşı radyodan Albay Alpaslan Türkeş'in gür sesi ile darbe yapıldığı ve

Milli Birlik Komitesi'nin ülke idaresine el koyduğu bildirilince olacakları çok az kişi tahmin edebilmiştir. O olayın yarım yüz yıl sonra dahi bugün olmuş gibi sahip çıkılıp yaşatılmasına çalışacakların çıkacağını kimse aklının ucuna dahi getirmemiştir. Toplumda bir ikilik bulunmasını arzu edenlerin, o günlerde doğmamış olsalar bile, o olaydan siyasi kazanç sağlamak için geriyi eşleyerek bugünkü konumlarını güvenceye almaya çalışacaklarını kimse tahmin dahi edemezdi. Bugün altmış yaşının altında olup 27 Mayıs 1960 olayı üzerinden siyasi kazanç sağlamaya kalkanlara baktığımda, o kişilerin kafa yapılarındaki ve anlayışındaki insanları Başbakan Adnan Menderes yanına dahi sokmazdı ve kendini onlardan çok uzakta tutardı. 1957 seçiminden önce ve o seçimin hemen sonrasında Menderes'in siyasi yaklaşımı etrafına karşı anlayışlı ve sevecen idi ve son iki yılına kadar siyasi davranışlarını belli seviyenin üstünde tutmuştu.

27 Mayıs 1960 askeri hareketinden sonra ülkemizde çok şey değişmişti. TBMM kapatılmış ve onun yerine Milli Birlik Komitesi yasama görevini üstlenmişti. Yasaların hazırlanması için gerekli ön incelemeyi yapacak organlar gerekmiş ve İhtisas Komisyonları kurulmasına Milli Birlik Komitesi karar vermişti. O komitelere kimler hangi kriterlere göre davet edilecekti. O konuda hiçbir kistas yoktu. Örneğin en önemli komite Bütçe Komisyonu gibi görev yapacak komite idi. O Komite'nin başına Osman Nuri Torun getirilmişti. Osman Bey o yıllarda İstanbul'da Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nda¹⁰² uzman olarak çalışıyordu. Osman Bey Mülkiye'de iken tüm sınıf arkadaşlarının saygı duyduğu bir öğrenci imiş. Özellikle fazla ders çalışmadan sadece iyi ders dinleyerek ve analiz gücü ile sınavlarda çok başarılı olurmuş. Notu çok kıt olan Prof. Esat Arsebük'ten tam not aldığını arkadaşlarının saygı ve hayranlıkla anlattıklarına tanık olmuşumdur.

Mülkiye'den sonra Osman Bey Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları sınavını kazanarak o kurulda çalışmaya başlamış daha sonra Maliye Bakanlığı'ndan ayrılarak TSKB'de görev almış idi. Hatta 27 Mayıs'ta Ankara'ya gelme Dünya Bankası'nın TSKB'ye sağladığı bir bursu ile Washington'da Dünya Bankası'nın proje değerlendirme eğitimi verdiği bir kursuna katılmak için belirlenmiş ve yol hazırlığı ile meşgul idi. Mülkiye'de sınıf arkadaşı Selahattin Özmen'in¹⁰³ küçük kardeşi Sadettin Özmen subaydı ve Milli Birlik Komitesi'ndeki bazı üyelere yakın imiş. Onun önerisi ile Osman Bey o göreve uygun görülmüş ve Milli Birlik Komitesi üyesi Dünder Taşar İstanbul'a giderek Osman Bey'i trenle Ankara'ya getirmişti. Yardımcısı Akif Bey Mülkiye'nin hocası idi. Aynı komitenin sekreterliğine de Maliye Müfettişi Adnan Başer Kafaoğlu getirilmişti.

Diğer komitelerden birisi İmar ve Bayındırlık Komitesi için Mühendis Odaları'ndan temsilciler talep edilmişti. O yıl ben Elektrik Mühendisleri Odası Kâtip Üyesi (Genel Sekreteri) idim. O sebeple o komiteye Elektrik Mühendisleri Odası adına katılmaya başladım. O komite oldukça kalabalıktı 20 kişiden fazla idi. Mimarlar Odası adına Vedat Özsan katılıyordu. Bir kısmı belli devlet örgütlerinden gelen kişilerdi. Mesela Karayolları'ndan Tahsin Önalp, Devlet Hava Meydanları'ndan Vedat Urul ve bazı tarım uzmanları da komitede idi. Komitenin en genç üyesi bendim.

Türkiye Cumhuriyeti'nde hükümetini deviren ilk askeri müdahale çok naif hatta amatörce bir hareket idi. İhtilalci kişiler kellerini koltuklarına alarak bu işe girişirler. Tarih kitapları ihtilal yapmak isteyenlerin örneğin bir ihbar sonucu açığa çıktıklarının ve en şiddetli şekilde cezalandırıldıklarının örnekleri ile doludur. Ayrıca ihtilal yapanın kısa zaman sonra ihtilal yapmak isteyen başka bir asker tarafından devrildiği olağandır. Suriye'de veya Pakistan'da veya Latin Amerika ülkelerinde yakın tarihte olanlar askeri darbeleri yapanların ne kadar tehlikeli bir işe soyunduklarının kanıtlarıdır. Suriye'de 30 Mart 1943'te Albay Hüsnü Zaim askeri darbe ile ülkenin kontrolünü ele geçirdi. Türkiye ile çok yakın dostluk kurmakta iken Albay Sami Hınnavi onu devirdi

ve idam etti. Sonra Edip Çiçekli adındaki subay onu devirmekte gecikmedi, iktidarda Ziyad Hariri onu devirinceye kadar kaldı. Hafız Esat darbesi ile iktidarı ele geçirincede demir yumruk olarak ülkeyi idare etti. Yıllarca bu idareden sonra iktidarı oğluna bıraktı ve şimdi oğlu Beşir Esat iktidarı bırakmamak için ülkenin içsavaş batağına düşmesine yol açtı. Darbe başarılı olsa da başarısız olsa da hayatını riske atan insanların, gerçek ihtilalcilerin ya o ülkede yerleştirmek istedikleri yeni düzen ya da sadece kişisel ikballerini artırma gayeleri olması gerekir. Bu kadar riskli bir işe girişenlerin muhakkak ne istediklerini bilen kişiler olduğunu başka ülkelerdeki örneklerden görüyoruz. Sadece mevcut iktidar gitsin sonrası Allah Kerim diye girişilen bir askeri harekete örnek olarak Türkiye'deki 27 Mayıs 1960 darbesi verilebilir. Başka tabir bulmakta güçlük çektiğim için "naif ya da amatörce askeri darbe" diyorum.

Amatörce olduğu bir kere ihtilal tarihinden belli. Neden 27 Mayıs? Bu tarihte askeri girişimle Demokrat Parti Hükümeti'ni devirmenin gerekçesi ne idi? Mesela 4 veya 5 Haziran tarihinde yapılmaması için ne gibi bir sebep vardı? Haziran ayının ilk haftası içinde darbe yapılırsa en azından memur maaşları ödenmiş olurdu ve darbeciler acele para bulma telaşına düşmezlerdi.

Başsız, lideri olmadan darbe ya da ihtilal olur mu? Askeri darbe yapılmış fakat darbenin lideri sonra bulunmuştur. Orgeneral Cemal Gürsel emekliliğe hazırlanan, orduda saygınlığı olan bir komutan idi; subaylar ona Cemal Aga derlermiş. Bu, sempati anlamı taşıyordu. Ancak askeri darbe yapıp idare ele geçirildikten sonra İzmir'den getirilmiş ve darbe yapanlar ondan başlarına geçmesini istemişlerdi. Çünkü darbe yapanlara görevdeki yüksek rütbeli subayların özellikle ordu komutanlarının itaat etmeyeceğinin bilincine ve korkusuna darbeyi yaptıktan sonra varmışlardı. Mısır'da Albay Cemal Abdul Nasır'ın Kral Faruk'u devirip iktidarı ele geçirmesini hatırlarsak darbe girişiminin başında önce General Necip görülmüş ve bir süre sonra o kenara itilerek Albay Abdul Nasır tek belirleyici olarak Mısır'ın idaresini ele geçirmişti. Arap milliyetçiliğinin bayrak ismi haline gelmek için kafasında uluslararası planda dahi yapacakları vardı. O kadar ki kendisinden sonra iktidar ona yakın subaylara geçmiş, askerlerin ülkenin kaderine hükmetmeleri Hüsnü Mübarek ile 2011 yılına kadar devam ettirilmiştir. 2011'deki halk ayaklanması ile askeri rejim zorla son bulmuş ve kurulmak istenen iktidarın aile/grup içinde kalması geleneği kesilmiştir. Fakat henüz Mısır serbest seçimle işbaşına gelecek bir hükümet yönetimine, demokratik bir yapıya kavuşmamıştır ve ne zaman kavuşacağı belli değildir. 27 Mayıs'ı yapanlar bir buçuk yıl içerisinde genel seçimle Büyük Millet Meclisi'nin yeniden işe başlamasını sağlamışlardır.

İster darbe ile isterse seçimle iktidarı ele geçiren kişi veya grupların iktidarı ele geçirdikleri zaman ne yapacaklarına dair yazılı olmasa da hedefleri ve programları olması gerekir. Mısır'da Albay Nasır'ın kraliyeti ilga ettikten sonra Süveyş Kanalı'nı ulusallaştırma, Asvan Barajı'nı yapma gibi fiziki programlara ilave Arap milliyetçiliğini yüceltme ve diğer Arap ülkelerini birleştirme ve keza bağımsız dış politika uygulama gibi siyasi hedefleri vardı.

Sivil olmasına rağmen Saddam Hüseyin askeri darbeler sonunda bir şekilde tek başına iktidarı ele geçirincede petroleri ulusallaştırma ve bölgesel güç olma gibi gayeleri ile Nasır'ın boşalttığı yeri doldurmayı hedeflemekte idi. Bizde 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbeye benzer bir askeri müdahale 1974'te Portekiz'de yapılmış ve ondan "karanfilli darbe" diye söz edilmiştir. Yıllarca süren diktatörlüğünden sonra eceli ile ölen Salazar'ın yerine geçen aynı kafadaki cumhurbaşkanı zamanında 1974'te iç rahatsızlıklar ve gerekse uluslararası baskılar Portekiz'de ekonomik sıkıntıları daha da artırınca bir kısım subaylar yönetime el koymuş ve hemen birçok sol parti hatta komünist parti de kurularak serbest seçimle işbaşına gelecek hükümetlerin yolu açılmıştır.

1946'dan sonra Türkiye'de serbest seçimle iktidarın el değiştirmesi ve çok partili sistemin yararları gerek kanaat önderleri, gerekse gazete yazarları ve tabii siyasilerce o kadar dile getirilmişti ki özellikle okuryazar kesimde demokrasinin faziletine büyük inanç oluşmuştu. "Demokrasi sözcüğü" nün anlamını serbest seçime indirgemişlerdi.

Serbest seçimlerle iktidarların değişmesinin yararlarını halka anlatmakta ve halk desteğini çok partili sisteme sağlamakta Demokrat Parti öncülük etmişti.1950-1960 arasında köyden kente göç hızlanmış ve kent nüfus yapısında büyük değişiklik olmuştu. Bununla beraber serbest seçim daha çok okuryazar diyebileceğimiz kişilerle köylerdeki siyasi parti uzantılarınca üzerinde durulan en önemli ülke sorunu olarak görülüyordu. Gerek köyde gerekse kente yeni gelen köy kökenlilerde ekmek kavgası çok ağırlıklı idi. "Demokrasi"nin sadece serbest seçime indirgenemeyecek toplum yaşamı olduğu bilinci yaygın değildi. Yargı bağımsız olmayıp savcılar siyasi otoritenin emrinde idiler. Bu nedenle siyasi emirlerle savcılar gazeteciler aleyhine davalar açıyorlardı.

O zamanki siyasi partilerin örgütlenmesi ilçelerden de daha küçük yerleşim yerlerine yayılmıştı. Köylerdeki siyasi parti örgütlenmelerine "ocak" köy ile ilçe arasındaki örgütlenmeye "bucak" denildiği için karar alınmasında, adayların belirlenmesinde ocak ve bucak başkanlarının ağırlığı artmıştı. Gerçek demokrasinin kurumlarını ülkede yerleştirmek yerine Demokrat Parti icraatının eleştirilmesine tahammül edemiyordu. Bu tahammülsüzlüğü giderek artmakta idi. Subayların, silahlı kuvvetler mensuplarının buldukları ülkenin siyasal havasından etkilenmeleri doğaldır. Subaylar oy kullanma hakkına sahip olmasalar da ülke yönetimin nasıl olması gerektiği konusunda fikir yürüten ve düşünen kişiler olmalarına bir engel yoktur. Birçok ülkede sivil idareden şikâyetler artınca, kanaat önderleri ve basın mensupları yönetime sürekli karşı çıkınca bir kısım subayın durumdan vazife çıkarttığı ve kendilerine görev düştüğü kanaatine vardıkları görülmüştür.

27 Mayıs 1960'ta darbe yapanların sivil idarede kimlerle işbirliği yapacakları konusunda hiç kafa yormadıkları daha ilk kabine kurulduğunda anlaşıldı. O kabineye giren kişilerin bir kısmı Adnan Menderes Hükümeti ile başlangıçta beraber çalışıp sonra bir sebepten ters düşmüş kişiler idi; bazılarının ise ait oldukları camiada saygınlıkları epey hırpalanmış durumda idi. Ticaret Bakanı hakkında tahkikat açıldığı gibi Adalet Bakanı hemen bir kitabını sattırmak istediği için tedirginlik yaratılmasına yol açmıştı. Genel olarak darbe yapanların devlet çarkını çevirecek bilgili, saygın kişilerin görev kabul etmesini sağlayacak şartları oluşturmaları darbenin beklenen sonuçları vermesine yardımcı olabilir. Ancak Milli Birlik Komitesi üyelerinin, darbecilerin 28 Mayıs sabahı kendi kendilerine "Biz şimdi ne yapacağız?" sorusu ile karşı karşıya kaldıklarını gördük. Darbeciler içinde Kurmay Albay Alpaslan Türkeş, daha önce gençliğinde Türkiye'nin nasıl idare edilmesi gerektiği konusunda kafa yormuş, fikri hazırlık yapmış hatta bu sebeple ceza görmüş idi. Nitekim hemen kendisinin Başbakanlık Müsteşarı makamına oturmasını sağlayarak devlet örgütünde etkili olmaya çalıştı.

Askeri yeni yönetim, Demokrat Partili milletvekillerine ve Demokrat Parti'ye çok yakın kişilere karşı olan bu harekâta katılanlardan bir başka deyimle, kellerini koltuğa alarak bu işe girişen genç subaylardan oluşuyordu. Silahlı Kuvvetlerden, Kara Kuvvetleri'nden, Deniz Kuvvetleri'nden ya da Hava Kuvvetleri'nden yüzbaşı, binbaşı, albay seviyesindeki bu kişilerin topluluğu çok heterojen bir yapı oluşturuyordu. Bir gecede emir-komuta sisteminin dışında yaş itibari ile, kıdem itibari ile ve dünya görüşleri itibari ile heterojen bir grup üniformalı kişi ülke yönetiminde söz sahibi oluvermişti. Eğer başarılı olmasalardı hareketlerinin bedelini kafaları koparılarak vereceklerinin dahi bilincinde olup olmadıklarını hep sorgulamışımızdır. Yıllar sonra, bugünlerde bazı genç gazetecilerin,

siyasetçilerin veya üniversite öğretim üyelerinin söylemleri ve/veya yazıları ile o günkü darbecileri kamu vicdanında mahkûm ettirmeye çalışıldıklarına şahit oldukça o günlerde toplumun genelinde nasıl alkışlandıklarını hatırlamadan edemiyorum.

Askeri darbeyi sivil idarecilerin başarısızlığı mı ya da halka karşı duyarsızlığı mı davet eder? Dünyada askerlerin spor olsun diye darbe yaptıklarına örnekler var mıdır? Sivil idarelerin daha doğrusu diktatörlüğe yeltenen sivil idarecilerin askeri darbelerle al-aşağı edildiğine örnekler Latin Amerika'da pek çoktur. Sivil idarenin totaliter davranışa yeltenmesi ya da toplumdaki huzursuzluğa çare bulmakta başarısız olmasız olmaya devam etmesi askeri darbeleri davet eder mi? Sivil idarenin toplumsal huzursuzluğu zamanında algılayamaması askeri darbeler için uygun ortam yaratıp darbe için gerekli koşulları hazırlar mı? Bu durumdan yararlanarak dış güçler bir ülkede darbeleri tetikler mi? Dünyadaki darbeler incelendiğinde özet olarak şu kanaate varıldığı görülmüştür: Eğer sivil idare toplumdaki tedirginliği doğru ve erken teşhis edemeyip toplumun beklentilerinden kopuk yönetim anlayışını sürdürmeye devam ederse askeri darbeye davetiye çıkarmakta gecikmez. Ülke yöneticileri, toplumun rahatsızlık duyduğu konuları zamanında fark edip iktidarı rızaları ile bırakacakları izlenimini vererek halkı serbest seçime götürmelidir. Pakistan ve Hindistan'ın bu bakımdan karşılaştırılması ilginçtir. Bu iki devlet aynı yarımada yaşayan insanların bağımsızlık isteklerine sömürgeci Büyük Britanya'nın olumlu cevap vermesi ile kurulmuşlardır. Hindistan'da sivil idare uzunca bir süre aynı ailenin fertlerinin başrolde olmalarına rağmen kesintisiz devam ederken Pakistan'da darbelerin ardı arkası kesilmemiştir. Darbelerin sebepleri o darbelerin yapıldığı ülkelerde darbeden önceki ve sonraki koşullar yakından incelenerek anlaşılabilir. Sivil idare toplumun yararına ve dürüst çalıştığı, topluma duyarlı olduğu sürece askeri darbe koşulları oluşmaz ya da yapılmaya girişilen darbe başarısız olur. Askeri darbe olduktan sonra o darbenin haklı mı haksız mı olduğu yıllarca tartışılrsa da sonuç alınmaz. Bir kere olan olmuştur. Kara Afrika'da bağımsızlığını kazanmış ülkelerin ilk liderleri kısa bir süre sonra gemlenemez iktidar hırsına yenilince halk ayaklanmaları ya da askeri darbeler olduğunu hatırlamak gerek. Tunus'ta bağımsızlık savaşında liderlik yapan Habib Burgiba ilerlemiş yaşına rağmen iktidarını sürdürmek istediğinde en yakınındaki Zeynel Abidin tarafından darbe ile aşağı indirilmişti. Ne var ki Zeynel Abidin tek adam yönetimi kurup halktan kopunca Arap Baharı adı verilen halk ayaklanması ile koltuğunu ve ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Sivil idare topluma duyarlı olup toplumu zorla yönetme yoluna gitmediği sürece askerlerin darbe yapması olasılığı çok azdır. Yapılmaya kalkışılan darbeler de başarısız olur.

Böyle büyük ve riskli işe girişenler iktidarı bir kere ele geçirdikten sonra bırakmamak için hemen her çareye başvururlar. Libya'da Albay Muammer Kaddafi ihtilal yaparak yönetimi ele geçirdikten sonra tek adam olarak 40 yıldan fazla ülkesini idare etti ve sonra çocuklarına iktidarı devretme planları yapmakta iken linç edildi. Ülkesinin parçalanması ve binlerce insanın ölmesi pahasına iktidarı bırakmamak için silahlı çatışma yaparak adeta kanının son damlasına kadar mücadele etti.

Durum Suriye'de farklı olmamıştır. Suriye'de Albay Hüsnü Zaim ile başlayan askeri darbe sonra başka albayların bir evvelki darbeciyi devirmesi ile gelişerek nihayet Hafız Esat'a kadar gelmiştir. O iktidarı ele geçirmiş ve demir yumruk olarak ülkesini yıllarca idare ettikten sonra oğluna iktidarı bırakacak düzeni kurmuştur. Oğlu iktidarı bırakmamak için iç savaşa ve dış güçlerin müdahalesine yol açmaktan kaçınmamaktadır. Ortadoğu'daki Arap ülkelerinde askeri darbeler hep benzerlik göstermiştir. Irak, Saddam Hüseyin'in mutlak otoritesine ve oğullarının türlü baskıcı tutumlarına sahne olmuştur. Ali Abdullah Salih'in iktidarı ele geçirdiği ilk yıllarda Dünya Bankası danışmanı

olarak Kuzey Yemen’de çalışmışım. İktidarının başlangıcında halk tarafından sevgi ve saygı görmekte idi. Kuzey Yemen ve Güney Yemen’in birleşmesi onun zamanında gerçekleşmiş olmasına ve birçok yatırım yapılmasına rağmen zamanla halkın sevgisi azalmış ve ondan kurtulma yolları aranmaya başlanılmıştır. Onlarca yıl sonra, halkın tepkisine rağmen o kişi iktidarı bırakmamakta direnmiştir. Kendisini tutanlarla kendisine karşı olanlar arasındaki çatışmalar, bizzat kendisinin yaralanması boyutuna ulaşmış ve ülkesi dışında, Suudi Arabistan’da tedavi görerek hayatta kalabilmiştir. Bütün bunlardan sonra hâlâ iktidarı bırakmamak için savaşa devam çareleri aramıştır. İktidarı gönül rızası ile bırakmamakta direnmek için her yola baş vurmakta beis görmemiştir.

1960 haziranında Türkiye’de hükümet üyeleri ve milletvekilleri dışında, bazı komutanlar, valiler, yüksek dereceli bürokratlar ve bazı kamu ekonomik işletmeleri genel müdürleri vs. Yassıda’da hapsedilmişlerdi. Yassıda Duruşmaları aradan çok vakit geçmeden başlamıştı. Ayrıca Tahkikat Komisyonları kurulmuş ve geçmiş dönemdeki bazı kararlarda suç unsuru bulma gayreti ile incelemeler yapılmakta idi. 1960 yazında bugünkü TBMM binasının inşaatı devam etmekle beraber tamamlanma aşamasında idi. Orada bazı mekânlar kullanılabilir hale geldiğinden orada tahkikat komisyonları için çalışma alanı oluşturulmuştu. Birçok genel müdür görevlerine devam ediyordu, fakat sık sık tahkikat komisyonlarına ifade vermek için yeni meclis binasına geliyorlardı.

1960’tan önceki yıllarda basında Demokrat Parti mensuplarının veya o partiye yakın kişilerin görevi kötüye kullandıkları, rüşvet aldıkları vs. haberleri çıkardı. Kamuoyu da bu yayınlardan veya çeşitli söylentilerden etkilenirdi. 27 Mayıs 1960’tan sonra geçmiş devirle ilgili birçok ihbar yeni idareye yapılmakta idi. Yapılan ihbarlar ve daha önceden oluşmuş kanaat dolayısı ile Milli Birlik Komitesi Tahkikat Komisyonları kurarak geçmişteki yolsuzlukları inceletme kararı aldı.

Tahkikat Komisyonları yargı mensubu kişilerin başkanlığında ve tahkikatın konusunda uzmanlığı olduğu varsayılan kişilerden oluşuyordu. O komisyonlardan yapılan ihbarların vs. değerlendirilmesi isteniyordu. Bir gün beni soyadı Sirmen olan bir yargı mensubu telefonla aradı ve Etibank’ın Sarıyar Barajı ile ilgili işlemlerindeki yolsuzluk ve usulsüzlükleri araştırmaya görevli bir komisyon kurulduğunu ve benim de elektrik mühendisi olarak o komiteye katılmamı talep etti. Ben bahsedilen proje hakkında derinliğine bilgim olmadığını söyleyerek o talebi karşılayamayacağımı bildirdim; fakat sayın yargı mensubu bunun bir emir mahiyetinde olduğunu, aksine davranmamım tatsız sonuçları olabileceğini kibarca, alçak gönüllü bir şekilde dile getirdi. O komiteye inşaat mühendisi olarak Muhittin Kulin¹⁰⁴ katılmakta imiş ve bir de elektrik mühendisi gerekince Muhittin Bey benim ismimi vermiş. Oysa Muhittin Bey ile tanışmamız çok eski değildi. Kısa sürede Muhittin Bey, beni çok sevmişti ve evine yemeğe davet etmişti ancak kısmet olup da o davete icabet edememiştim. Baraj konusunda bilgi ve deneyimi dolayısı ile DSİ den İnşaat Yüksek Mühendisi Kutlu Büyükdoluca da söz konusu tahkikat komisyonuna katılıyordu. Bir oda dolusu evrak, çeşitli klasörler vardı ve bizim o klasörlerdeki tüm yazışmaları, raporları, evrakı inceleyip alınan kararların dürüstlükle mi yoksa başka saik ile mi alındığını belirlememiz isteniyordu. Bir sabah Kutlu Bey’in çok güzel yazısı ile not almakta ve dosyaları incelemeye başladığını gördüm. Ne gariptir ki başka bir Tahkikat Komisyonu başka bir mekânda Kutlu Bey’in Barajlar Dairesi Başkanı olarak DSİ’deki icraatında yolsuzluk var mı diye araştırma yapıyordu. Sarıyar Barajı, Batı Anadolu’da o çapta gerçekleştirilen akarsudan elektrik elde etme alanında ilk büyük proje idi. Etibank’ın kuruluş kanununda maden yataklarını geliştirmek olduğu gibi enerji kaynaklarını geliştirmek ve büyük bölgesel elektrik üretim tesisleri kurmak görevi de vardı. Daha önce Çatalağzı Termik Santralini kurmuş ve Çatalağzı-İstanbul arasında 154 kilovatlık¹⁰⁵ enerji nakil hattını gerçekleştirmişti. Etibank baraj ve hidroelektrik

tesislerini tek bir firmaya ihale etmek yerine yirmi kadar firma ile çeşitli bölümler için ayrı ayrı anlaşma yapmayı tercih etmişti. Her müteahhit kendi getirisini maksimize edecek bir yolla davranmıştı. Bu hemen hemen her yatırımda ya da her işte olağan bir durumdur. 1953 yılında İTÜ Talebe Birliği adına Ankara Ordu Evi'nin karşısındaki Yüksek Mühendisler Birliği'ni ziyaret etmiştik. Bu ziyaret sırasında Sarıyar'da çok önemli bir tesis kurulmakta olduğundan bahisle orayı ziyaret etmek isteyip istemediğimiz sorulmuştu. Birlik Genel Sekreteri olan Y. Mühendis ağabeyimiz olanak yaratmış ve ben de Sarıyar Baraj ve Elektrik Tesisleri'nin yapıldığı alanı ve oradaki çeşitli firmaların şantiyelerini ziyaret etmek olanağı bulmuştum.

O yıl, 1953'te TMTF¹⁰⁶ Genel kurulu Ankara'da yapılmıştı. İTÜ Talebe Birliği adına katılanlar arasında ben de vardım. Yekta Güngör Özden¹⁰⁷ ve daha sonra yakın dostum olan birçok kişi ile o toplantılarda tanışmışımdır. O yıllarda bazı Saidi Nursi müritlerinin ya da Cumhuriyet ile barışık olmayan öğrencilerin öğrenci derneklerinde ya da öğrenci birliklerinde özellikle üst kuruluş olan TMTF gibi örgütlerde yönetim kadrolarına gelmek için yoğun gayretleri vardı. Genel kurullar zaman zaman "ilerici"lerle "gerici"lerin kıyasıya çekişmeleri ile geçerdi.

Türkiye Milli Talebe Birliği (TMTB) adlı bir başka kuruluş vardı. O da ilerici olmakla beraber onun tamamen bağımsız olmadığı ve CHP'ye yakın olduğu bilinirdi. Bizim gibi partilerden uzak durmaya özen gösteren öğrenciler TMTF çatısı altındaki öğrenci örgütlerine üye idik. Ankara'ya öğrenci sorunlarını görüşmek için geldiğimde ziyaret ettiğim Sarıyar Baraj ve Hidroelektrik Tesisleri Projesi'ni bu defa, 27 Mayıs 1960'tan sonra yolsuzluk var mı diye incelemekle görevli mühendislerin arasında olmak durumunda kalmıştım.

Sarıyar Barajı tahkikatında en önemli konu, elektrik santralının binasının yapılması bir firmaya ihale edilmiş iken cebri boru¹⁰⁸ imalatı ve döşenmesi başka bir firmaya, su türbinleri ve elektrik jeneratörü gibi makineler ise daha başka firmaların yükümlüğünde idiler. Bu işler birbirine bağlı olduğu için başlama ve bitiş zamanlamaları öyle yapılmalıdır ki birisinin aksaması halinde bir birini izleyen gecikmeler ve zaman ve para kaybı olmasın. Özellikle santral binası yapılması iyice ilerlemeden makinelerin yerleştirilmesi ve su türbinlerine su getirecek boruların döşenmesi bahis konusu olamıyordu. Yapılan bir ihbarda santral binasını inşa etmeyi taahhüt eden firmanın iş yapmadığı halde mukavelesinin Etibank tarafından feshedilerek o firmaya yüklüce para ödenmiş olduğu idi. Bu suretle yöneticilerin Etibank'ı zarara uğrattıkları ihbar edilmişti. Bununla ilgili olarak verilmiş ve enerji işlerinden sorumlu kişilerin imzaları olan karar evrak arasında vardı. Konuya bir bakış şekli, işi yapmadığı halde mukaveleyi feshederek o firmaya amiyane tabiri ile kıyak yapıldığı idi. Diğer bir görüş ise söz konusu firma ile yapılan mukavelede temel kazıldığında orada birikecek suyun çekilmesi için konulan bedelin çok kârlı bir kalem olduğunu gören yüklenicinin işi bitirmek yerine durumdan yararlanma arzusunun öne çıktığı idi. Bir pompa koyup sürekli su çekip para kazanmakta olan bu müteahhit işini programa göre yapmamakta ısrar ediyordu. Bu sebeple santral ile ilgili diğer müteahhitlere yer teslim edilemiyordu. Dolayısı ile o müteahhitlerin işlerini yapamadıkları için Etibank'tan tazminat talep etme hakları doğuyordu. Ayrıca hidroelektrik santralin vaktinde bitirilmemesi dolayısı ile elektrik satışlarından elde edilmesi beklenen faydalardan, kârdan Etibank'ın mahrum kalması da göz öne alındığında bu durumun Etibank'a maliyeti her geçen gün daha da artıyordu. Bu düşüncelerle bir an önce santral binası müteahhidinden kurtulmak için, gerekirse ona para verilerek, mukavelesinin feshedilmesi müdebbir bir tüccar davranışı olarak da düşünülebilirdi. Bu durumda söz konusu işlemde karar verenlerin kişisel menfaat temin ettiklerini

iddia etmek söz konusu olabilir miydi? Ne tuhaftır ki görevleri dolayısı ile kendileri hakkında da tahkikat yapılmakta olan bazı komisyon üyeleri daha önce yapılan dedikoduların etkisinde kalmışlar ve Etibank'ın ilgili yöneticilerinin görevlerini kötüye kullandıkları gibi sonuca varmaya yatkındılar. Ben ise bir mukavele yapılırken mukavelenin diğer tarafının dürüst olduğu farz olunarak imzaların atıldığını fakat işin yapımı sırasında farklı davranan müteahhitlere rastlandığını dile getirdim. Müteahhit işini bitirmek yerine firmasının kârını nasıl maksimize edeceğini hesaplayarak davranışlara girmiş ise o müteahhitten bir an önce kurtulmanın toplam işin selameti bakımından daha yararlı olacağı düşünülerek böyle bir karar verilmiş olabileceğini savundum. Nitekim sadece temelden su çekerek bu müteahhit iyi para kazanmakta imiş ve binayı bitirmek gibi bir endişe içinde değilmiş. Benim anlayışım hâkim oldu ve o yöneticiler aleyhine dava açılmadı. O kişilerle daha sonraki yıllarda tanıştım hiçbirisinin varlıklı kişiler olmadığını öğrendiğim zaman onların doğru kararları sebebi ile mahkemeye sevk edilmelerini önlediğim için memnun oldum.

Bu deneyim, o tahkikat komisyonundaki diğer üyeleri izlemem ve o komisyonun parçası olmam benim daha sonraki çalışma hayatımda ihbar mektuplarına çok itibar etmememde hele imzasız ihbar mektuplarını işleme koymaktan daima kendimi korumamda önemli etken olmuştur.

Bakanlık yaptığım sırada imzalı imzasız birçok ihbar mektubu bir şekilde bana ulaştırılırdı. Kimisi imzasızdı fakat bazen bakanlıkta çalışan memurların imzasız ihbar mektuplarını el yazılarından tanıdığım olurdu. Bir tanesini özellikle hatırlıyorum. Gene böyle imzasız bir mektup el yazısı ile yazılmıştı. Personel bölümünde çalışan bir hanımın gönderdiği imzasız ihbar mektubunu el yazısından tanıdım. İhbar ettiği şey bakanlıkta ve bakanlığa bağlı iktisadi devlet teşekküllerinde genel müdür olan kişilerin her hafta 12 Mart Muhtırası ile başbakanlık görevini bırakan Süleyman Demirel'i evinde ziyaret ettikleri idi. Bu hususu benim bilmemin ülkeye yararlı olacağını yazmıştı. O hanımı haftada en az bir kere bana imzaya evrak getirdiğinde görürdüm; bana yüz yüze ve sözlü olarak bildireceği bu konuyu yazıya dökmüş; fakat altına imzasını koymaya cesaret edememişti. Oysa ben o sırada Kavaklıdere'de Billur Sokak 17 numaralı evde kiracı olarak oturuyordum. Süleyman Demirel Bey'in evinin bulunduğu Güniz Sokak, benim oturmakta olduğum Billur Sokak'tan bir önceki ve ona paraleldir yoldur. Her ikisine gitmek için Buğday Sokak adındaki ufak bir yolu çıkmak gerekir. Ben eve makam aracı ile dönerken bazen söz konusu genel müdürleri toplu olarak Buğday Sokak'tan aşağı yaya olarak inerken görürdüm. Hatta selamlaşırđım da. O genel müdürlerin bir kısmı daha önce DSİ'de çalışan kişilerdi ve onlar Sanayi Bakanlığı ile ilgili makamlara Süleyman Bey'in başbakan olduğu hükümet zamanında atanmışlardı. Süleyman Bey'e ağabey diye hitap ettiklerinden emin olduğum bu kişilerin eski genel müdürlerini veya başbakanlarını ziyaret etmelerinin çok normal hatta kadirşinas bir davranış olduğunu düşünüyordum. İhbarcı hanım ise anlaşılan benim genel müdürleri sadece bu insancıl davranışları için düşman görmemin gerektiği inancında idi. Daha üst bir makama kendisini layık gören ve en yakın arkadaşını imzasız mektuplarla ihbar eden yüksek dereceli memurları hatırladıkça imzasız ihbar mektubuna itibar etmenin suç sayılmasını isteyen kişilere hak vereceğim gelir.

Bazı insanlar kıskançlıklarından, bazıları kötü kişilikleri dolayısı ile bazıları da ispiyoncu ruhu taşıdıklarından başkalarını ihbar ederler; böylelerine çok tanık oldum. Ne ben ne de en yakın arkadaşlarım uzun hayatımızda kimseyi ihbar etmek gereğini duymadık. Çalıştığım kurumlarda kimseyi amirlerine sözlü olarak dahi şikâyet etmedim. Beni şikâyet edenleri duyduğumda da hiç önemsemedim. O şikâyetlerin benden çok şikâyet edenlere zararı olacağını düşünerek bildiğim yolda ve biçimde hareket etmeye devam ettim.

23. Elektrik Gaz Otobüs İşletmesi Genel Müdürlüğü.
24. Emekli Sandığı.
25. Gayrimenkuller.
26. İki meslektaşı ile TEKFEN Mühendislik firmasını ve daha sonra TEKFEN Holding'i kurup geliştiren, TÛSİAD'ın (Türk İşadamları ve Sanayicileri Derneği) kuruluşundaki başkanı olarak da hizmet eden zarif, saygın işadamı.
27. Gedikli başçavuş.
28. Jeep.
29. Makineleri kurup çalışır hale getirmekle görevli teknik eleman.
30. Uçakların kalkışa geçtikleri ya da inişte yere ilk temas ettikleri özel beton kısım (pist).
31. Uçakların run-way denilen bölüme ulaşmak ya da oradan yolcuları indireceği noktaya gelişi için kullanılan yol bölümü. Kara ulaşım araçları da bu kısmı kullanırlar.
32. Yolcuların kabul edildiği ve işlemlerinin yapıldığı bina(lar).
33. Türkçede fizibilite deyimini ya da yapılabilirlik sözcüğü kullanılıyor.
34. Küçük ablam Necla'nın eşi.
35. Soyadı Kanunu çıktığında Tahsin Bey'e Atatürk Uzer soyadını almasını önermiş hatta bir kitabın arkasına elyazısı ile "Uzer" yazmıştır.
36. Celalettin Uzer, Galatasaray Lisesi'nden sonra İngiltere'de mimari eğitimi aldı ve bir süre İmar ve İskân Bakanlığı'nda genel müdür olarak görev yaptıktan sonra 1961 seçimlerinde milletvekili daha sonra İmar ve İskân bakanlığı yaptı.
37. Halide Tarakçıoğlu.
38. O zamanki anlayışta "yurt" o sırada yaşanan şehir anlamına kullanılmakta imiş.
39. Sınıfımızdaki tüm öğrencilerin böyle bir tablosu arkadaşımız Hüseyin Önal tarafından yapılmıştı.
40. Birinci Özal Hükümeti'nde Enerji ve Tabii Kaynaklar bakanı.
41. Makine Mühendisliği Fakültesi öğrencileri ile Gümüşsuyu'nda İTÜ kapısı önünde çekilen fotoğraf.
42. İTÜ'deki eğitimim sırasında gerek kişiliğinden gerekse teknik bilgisinden çok yararlandığım mukavemet dersi hocam ve ülkemizin yetiştirdiği saygın bilimadamı Ord. Prof. Dr. Mustafa İnan'ın kardeşi.
43. Sağlık Bakanlığı binasının bulunduğu meydan.
44. Ahmet Velibeşe avukat oldu.
45. Dr. Semih Velibeşe eşim ikinci kızımıza hamile olduğunda Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde kadın hastalıkları ve doğum uzmanı olarak görev yapıyordu.
46. Personeli tarafından çok sevilen bir meslek büyüğü olarak hep saygı ile hatırlarım.
47. Yüksek mühendis. Çok mütevazı, efendi kişiliği olan bu arkadaşım üniversite öğrenimin ikinci sınıfından sonra din konusunda tutucu gruba yaklaştı. Prof. Necmettin Erbakan 1961'de İTÜ'de "Türkiye'de Otomobil Yapılması Olanakları" konusunda verdiği konferansında ona yardımcılık ediyordu.
48. Yüksek mühendis. Haluk Ceyhan Devlet Planlama Teşkilatı'nda çalıştı, İktisadi Kalkınma Vakfı genel sekreterliği ve Devlet Su İşleri genel müdürlüğü görevlerinde bulundu.
49. Yüksek mühendis. Demir Aykor ABD'de yayınlanan enerji konusundaki bir teknik derginin Avrupa temsilcisi olarak Bruksel'de görev yaptı ve sonra özel sektörde çalıştı.
50. Analitik yeteneği ve zekâsı ile öne çıkan Yüksek Mühendis Dündar Yarangümeli PTT'de çalıştı.
51. Çok bilgili ve saygın Prof. Dr. Yüksek Makine Mühendisi Süha Selamoğlu ODTÜ öğretim üyesi olarak görev yaptı.
52. ABD'nin General Electric'ten sonra ikinci büyüklükteki elektrik makineleri ve gereçleri üreten firması.
53. International Bank for Reconstruction and Development (Banque Internationale pour Reconstruction and Developpement).
54. International Monetary Fund (Fund Internationally de Money).
55. ABD'nin New York kentinde menkul kıymetler borsasının ve yatırım bankalarının bulunduğu cadde hatta semt.
56. Harbiye Santrali.
57. Düden Santrali.

- [58.](#) Kovada Santrali.
- [59.](#) Galatasaray Lisesi'nde öğrenci iken fen derslerindeki başarısı ve tevazuu ile çok dikkat çeken bu meslektaşım sonra profesör olarak öğretim üyeliği yaptı.
- [60.](#) ODTÜ'de profesör olarak görev yaptı.
- [61.](#) Adalet Partisi'nin kuruluşunda gayret gösterdi ve 1961 seçiminde milletvekili oldu. Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti'nde Enerji bakanı ve daha sonra Süleyman Demirel Hükümeti'nde Sanayi bakanı olarak görev yaptı. Süleyman Demirel ile fikir ayrılığına düşerek Demokratik Parti'yi kuranlar arasında yer aldı. 1980 askeri müdahalesinde kurulan Ulusu kabinelerinin birisinde Sanayi bakanı ve daha sonra Türkiye İş Bankası Yönetim Kurulu başkanlığı yaptı.
- [62.](#) Şeker fabrikaları genel müdürü ve sonra PTT genel müdürü olarak görev yaptı.
- [63.](#) İzmir'de Beton Direk Şirketi genel müdürlüğü ve presiz buzdolapları fabrika müdürlüğü görevlerinde bulundu.
- [64.](#) Voltaj.
- [65.](#) Tasavvur edilen.
- [66.](#) Bir şebekenin çalışması sırasında bir büyük değişiklik olduğunda, örneğin büyük bir santral devreye girdiğinde ya da bir hat parçası koptuğunda şebekede olabilecek değişiklikleri inceleyerek şebekenin şoklara karşı durumunu belirleme.
- [67.](#) Ankara'da Anıtkabir'in mimarı.
- [68.](#) O yıllarda Batı Almanya'da Technische Universität von Berlin (Berlin Teknik Üniversitesi) ve başka birçok ildeki technische hochschule (teknik yüksekokul) adı altındaki kurum yüksek mühendis (Diplome Ingenieur) yetiştirirdi. Bizde yüksek mühendis titri Almanya'daki Dipl. Ing. karşılığı olarak kullanılır.
- [69.](#) Peşinen herhangi bir yükümlülüğe girmeksizin.
- [70.](#) FOB. Free on Board (Gemiye teslim).
- [71.](#) CIF. Cost including Insurance and Freight (Sigorta ve navlun [nakliye] masrafları dahil maliyet [fiyat]).
- [72.](#) Suat Hayri Hükümeti döneminde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı müsteşarlığı ve Birinci Demirel Hükümeti'nde Enerji bakanlığı ve daha sonra TEK genel müdürlüğü ve daha sonra Atom Enerji Kurumu yöneticisi olarak görev yaptı.
- [73.](#) DPT'de uzman olarak çalıştı.
- [74.](#) Birinci Nihat Erim Hükümeti'nde İmar ve İskân bakanı oldu. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Cumhuriyet Senatosu üyeliğine atandı.
- [75.](#) İstanbul İktisat Fakültesi mezunu olan ve DPT'ye ilk giren uzman yardımcılar grubunda idi. Çalışma masası benimkine bitişik denilecek kadar yakın olan ve birlikte çalışmaktan mutluluk duyduğum bu değerli kişiyi genç yaşında trafik kazasında kaybettik.
- [76.](#) Sümerbank'tan ayrıldıktan sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak pek çok kimya mühendisinin yetişmesine katkıda bulundu.
- [77.](#) Azot Sanayi Anonim Şirketi genel müdürü olduğu sırada birlikte çalıştığı Yüksek Mühendis Mustafa Karamullaoğlu, ve Avukat Mualla Hanım gibi pek çok kişiden çalışkanlığını ve dirayetini işitmekten memnun olmuşumdur.
- [78.](#) Badische Anilin und Soda Fabrik.
- [79.](#) İmalatçı (üretici) firma tarafından kendi banka ilişkilerini kullanarak sağlanan kredi.
- [80.](#) Batı Almanya'nın kısa zamanda kalkınmasına "Alman mucizesi" denilir. O mucizeyi gerçekleştiren hükümetin başkanı Konrad Adenaur, Ekonomi bakanı da Prof. Erhardt idi. O mucizenin gerçek mimarı olarak Prof. Erhardt'tan bahsedilir. Adenaur'den sonra onun yerine getirilen Prof. Erhardt başbakan olarak başarılı olamadı.
- [81.](#) İstatistik ve ekonometri dalında ve kalkınma ekonomisi alanında uluslararası saygınlık kazanan çalışmaları ile bilinen Prof. Jan Tinbergen dünyada ekonomi dalında Nobel Ödülü'ne layık görülen ilk iktisatçıdır. Hollanda asıllı olan Prof. Tinbergen Türkiye'de olduğu gibi birçok ülkenin hükümetlerine de danışmanlık yapmıştır.
- [82.](#) Daha sonra İktisadi Devlet Teşekkülleri Reorganizasyon Komitesi genel sekreteri olarak çalıştı ve özel sektörde yıllarca NASAŞ'ın genel müdürlüğünü yaptı. Dostluğu çok değerli bir arkadaş olarak hatırlanır. Yöneticiler Birliği Vakfı'nı kurarak geniş bir dost grubunun zaman zaman toplanarak güncel ekonomik ya da sosyal konuları tartışmasına ön ayak oldu.
- [83.](#) "Masraf artı hizmet bedeli" (Cost Plus Fee) uluslararası kullanılan bir iş yaptırma yöntemidir. Buna Türkiye'de "masraf artı kâr" da denilen bu yöntemle iş yapılmakta ise müteahhit kişi veya firma yapmakla yükümlü olduğu iş için gerekli tüm malzemeleri, makineleri işveren adına satın alır, işçileri, teknik elemanları dilediği gibi tutar ve tüm harcamaları işveren adına yapıp üzerine daha önce anlaşılan

oranda bir kâr koyarak toplamını işverenden talep eder.

[84.](#) Maliye Bakanlığı'ndaki görevini bırakarak dil öğrenme ümidi ile açılan sınavı kazanarak bu programla Almanya'ya giden sevgili Ankara Atatürk Lisesi'nden arkadaşım Nevzat Kesan Almanya'da fazla vakit kaybetmeden dönenler arasındadır. Sonra daha genç hesap uzmanı meslektaşları ile Denet Mali Danışmanlık firmasını kurarak kalıcı bir kurum yaratılmasını sağlamıştır.

[85.](#) Societe National de Chemin de Ferre.

[86.](#) British Cables and Calenders.

[87.](#) Conservative Party.

[88.](#) Birleşik Kraliyet para birimi pound sterling.

[89.](#) Taiwan.

[90.](#) 27 Mayıs 1960'tan sonraki dönemde İkinci Cemal Gürsel Hükümeti'nde ve keza 12 Mart 1980'den sonra kurulan Bülent Ulusu Hükümeti'nde Sanayi bakanı olarak görev yaptı. Uzun yıllar Türkiye Şişe Cam fabrikaları genel müdürü olarak cam sanayiinin gelişmesinde çok katkıları olan olumlu ve zarif bir kişi olarak bilinir.

[91.](#) Bilgi ve beceri satın alma anlaşması.

[92.](#) Kamu iktisadi devlet teşekküllerinde idareci olarak çalıştıktan sonra Ziraat Bankası genel müdürü iken Vehbi Koç kendi grubunun başına getirmiş ve yıllarca Koç topluluğunun genel müdürü olarak uzun yıllar çalışmıştır.

[93.](#) ABD'de Washington DC'de TC Büyükelçiliği ekonomi müşaviri iken kırgınlıkla Maliye bakanlığından ayrıldı ve International Monetary Fund'da (IMF) görev aldı. O kurumun Manila/Filipinler, Dacca/Bangladeş ve Jakarta/Endonezya'daki temsilcisi olarak çok dikkat çekici çalışmalar yaptı ve Endonezya Hükümeti tarafından üstün hizmet madalyasına layık görüldü.

[94.](#) İkinci Dünya Savaşı'nın son aylarına kadar Türkiye tarafsız kalmayı başarmış, o savaşın sona ermekte olup Almanya'nın kesin olarak yenileceği belli olunca Almanya'ya savaş ilan etmekte sakınca görmemiştir.

[95.](#) İşçinin belli çalışma süresinde üretebildiği birim miktarına göre para alması sistemi.

[96.](#) Siemens Kenti.

[97.](#) Haushalt.

[98.](#) European Common Market.

[99.](#) Free Trade Area.

[100.](#) ILGE olarak anılan bu birim bugün ARGE olarak devam ediyor.

[101.](#) Cahit Kocaömer, İş Bankası'nda 60 Yıl, Remzi Kitabevi, 2010.

[102.](#) TSKB.

[103.](#) Mülkiye'den mezun olduktan sonra Maliye müfettişi olarak çalışmış ve sonra Doğu Bank genel müdürlüğü ve kuruluşunda Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) genel müdürlüğü görevinde bulundu.

[104.](#) Yazar Ayşe Kulin'in babası.

[105.](#) Türkiye'de gerçekleştirilen ilk yüksek gerilim hattı 154 kilovatlık Çatalağzı-İstanbul arasındaki hattır. O yıllarda Avrupa'da, Fransa, Almanya ve Orta Avrupa'nın diğer ülkelerinde alışılmış yüksek gerilim hatları 220 kilovat idi ve 360 kilovatlık hatlar yeni yeni deneniyordu. Neden Türkiye'de 154 kilovat yüksek gerilim olarak seçilerek bölgesel enerji nakli böyle yapılmıştır sorusu çok sorulmuştur. Bu herhalde Çatalağzı Termik Santrali'nin kurulmasında görevlendirilen İngiliz yapımcı ya da danışman firmaların kararı ile olmuştur.

[106.](#) Türkiye Milli Talebe Federasyonu.

[107.](#) Avukat olarak görev yaptıktan sonra Anayasa Mahkemesi üyesi ve sonra başkanı olarak görev yapan şair, yazar ve saygın düşünür arkadaşım.

[108.](#) Barajda toplanan suyu elektrik üretilmesi için santral binasındaki su türbinlerine getiren ve özellikle üretilmiş olan borular.

İnsan tabiatında nedense ceza vermek veya başkasına eziyet etmek hatta işkence etmek gibi bir unsur olup olmadığını sorgulamam çok küçük yaşında Mardin'in ilçesi Midyat'ta yaşadığım bir olayın etkisi ile tüm hayatım boyunca devam etti. Bu etki ile elimden geldiğince kendimi başkalarına kötülük yapmaktan korumaya çalıştım.

İlkokulu bitirdiğim yıl babam Ankara'dan Midyat'a tayin edilmişti. Ankara'da Milli Savunma Bakanlığı'nda yüzbaşı rütbesinde görevli iken Mardin'in Midyat ilçesinde bulunan Piyade Alayına tayin edilmişti. Midyat'ta sadece ilkokul vardı. Biz dört kardeş de ilkokulu bitirmiş idik. Ağabeyim Ankara Atatürk Lisesi'ni o yıl bitirmiş ve üniversiteye girmek için gerekli işlemlere başlamıştı. Ankara Hukuk Fakültesi'ne kaydını yaptırmak için gerekli belgeleri bir araya getiriyordu. O arada yurtdışında devlet bursu ile yüksek eğitime gönderilmek üzere açılan imtihanlara da giriyordu. Edebiyat şubesi mezunu idi. Kendi kendine fen derslerine çalışıp, o imtihanlara da girmek istemesi kendisini yetiştirme gayretinin bir parçasıdır. Büyük ablam lisenin son sınıfında, küçük ablam ise kız enstitüsünün birinci sınıfında idi. Ailecek Midyat'a gitmemiz bizim eğitimimize devam edemememiz anlamını taşıyordu. O sebeple anneannem çocuklarla Ankara'da kalacak annem ve babam Midyat'a gideceklerdi. Sadece yaz aylarındaki tatil süresi için beni de yanlarında Midyat'a götürmeye karar vermişlerdi. Ankara'nın Hamamönü semtindeki İnönü İlkokulu'ndan mezun olmuştum. O yıl 23 Nisan Çocuk Bayramı dolayısı ile yapılan gösterilerden ayrı olarak 29 Nisan günü 19 Mayıs Stadyumu'nda çocuk dans gösterileri yapılmıştı. Ben de o gösterilere katılıyordum; rond denilen hareketleri kız-erkek el ele tutuşarak yapıyorduk. Sahanın tam ortasında (santrada) bizim okula yer verilmişti. Öğretmenlerimiz çok başarılı olduğumuz için bize bu alanın tahsis edildiğini söylüyorlardı. Okullar arası yarış hep vardır. O sırada Hacettepe Spor Kulübü'nün oyuncusu Karagöz Kemal'in kız kardeşini tanımıştım. Yıllar sonra Koordinasyon Bakanlığı binasında karşılaştık. Ben onu tanıdım, o beni tanıdı fakat konuşmadık. Bizim çocukluğumuzda çekinme, utanma duyguları hareketlerimizi çok kısıtlamamızda etkili olurdu. Okul idaresi özel lacivert kısa pantolon alınmasını istedi. Her okuldan bir öğrenci Etnografya Müzesi'ndeki Atatürk'ün geçici mezarını ziyaret edecek ve keza Cumhurbaşkanı'nı ziyaret edecek çocuklar arasında olacaktı. 23 Nisan sabahı Ulus Meydanı'ndaki Atatürk Anıtı'nın çevresinde tören yapılırdı. Bir öğrenci konuşma yapardı. O yıl ilkokullar adına konuşma yapmak sırası İnönü İlkokulu öğrencilerine, bizim okulumuzun öğrencilerine gelmişti veya il eğitim müdürlüğü bizim okulu uygun görmüştü.

Okul idaresi benim ile bizden bir sınıf küçük sınıftaki Pertev Tunaseli¹⁰⁹ arasında kararsızdı. Sonra Pertev'in Ulus Meydanı'nda Atatürk Anıtı'nın önünde konuşma yapmasına benim ise Atatürk'ün geçici kabrini ve Cumhurbaşkanı'nı ziyarette okulu temsil etmeme karar verildi. Okul idaresinin lacivert pantolon satın alınmasını istemesi bu ziyaret içindi. Atatürk'ün kabrini diğer ilkokullardan gelen öğrencilerle ziyaret etim ve hatta mesela Atatürk İlkokulu'ndan Sururi adlı bir öğrenci ile o ziyarette arkadaş olup uzun zaman arkadaşlık ettiğimi hatırlıyorum.

Cumhurbaşkanı ziyareti okulu bitirince olacaktı, fakat babam ile annemin Ankara'dan ayrılma tarihi söz konusu ziyaretten önce idi. Babam okula gelerek Başöğretmen Zehra Andaç Hanım'a "Lütfen Ayhan'ı o görevden affedin" demişti. Zehra Hanım otoriter bir kişi olarak, "Siz yola çıkın, ben onu elimle trene bindirir sonra gönderirim" diye ısrar etmiş. O yıllarda ülkemiz okul müdiresinin böyle diyebilmesine olanak sağlayacak kadar güvenli imiş. Sonunda babamın isteği ağır bastı ve biz, ben,

babam, annem Ankara'dan Diyarbakır'a gidecek trenin ikinci mevki bir kompartımanına yerleşerek yola koyulduk. Çocuk olarak seyahate çıktığıma çok seviniyordum. Yolda okumak için bir sokak sergisinde gördüğüm elden düşme bir kitabı günlerce cebimde taşıdığım beş kuruşumu vererek satın almıştım.

Yıl 1942, İkinci Dünya Savaşı en yoğun bir şekilde devam ediyor. Savaş yıllarından hatırımda kalanlar tüm ülkede bir gün saldırıya uğrama, ani baskın hissini yaygın olması idi. Uçaklar Birinci Dünya Savaşı'nda yeni yeni rol alırken İkinci Dünya Savaşı ile ilgili haberlerde hava kuvvetleri çok önemli olmuştu. Yüzlerce uçak bir şehrin üzerine gelip birlikte bomba yağdırıyorlardı. "Halı tipi bombalama" tabir edilen bu saldırılarla o şehri adeta yerle bir ediyorlardı. Sonraki yıllarda Almanya'da o şekilde yıkılmış şehirlerde mesela Nürnberg'de, Berlin'de yaşadığımda hava bombardımanının nasıl tahribat yaptığını bizzat gördüm. Alman dostların "Nürnberg'deki tahribat Dresden'inin yanında hiç kalır. Dresden yerle bir oldu" derlerdi. Hava akınları korkusu ile Ankara'da her aileye sığınak yapma sorumluluğu getirilmişti. O zaman mahallelerde çok boş alanlar vardı, her taraf bugünkü gibi betonlaşmamıştı. Ankara'da Çankırı Kapısı ya da Dışkapı denilen bölgede tek katlı binaların bulunduğu bir mahallede oturuyorduk. Bizim mahallemizde de evler boş toprak alanların çevresinde idi, hatta çevredeki caddeye göre nerede ise 20-30 metre kadar yüksekte olan bu toprak alanda Hüseyin Ağa adındaki bir komşumuz taylarına ilk idmanlarını yaptırır, ilk eğitimlerini verirdi. O geniş toprak alan bizim oyun alanımızdı. Çelik-çomak orada oynanırdı. Çember orada çevrilirdi. Gruplara ayrılıp hırsız-polis oyununa mahallemiz çok elverişli idi. Evlerin girinti-çıkıntıları, bahçelerdeki çeşitli amaçlı kulübeler saklanmaya olanak verirdi. Caddeden yüksek olan o toprak alanda top oynamazdık, zira topumuz o alandan caddeye yuvarlansa onu almak için tepeden aşağıya toprak zeminde inmek gerekirdi. İnmek kolaydı, fakat tepeye tekrar çıkabilmek için uzunca bir yoldan dolaşmak gerekirdi. Top oynayacağımız zaman cadde kenarındaki başka bir toprak alana giderdik.

Orası dümdüz bir yerdi, adeta toprak-futbol-sahası gibi idi. Hiçbir çocuk evinde durmaz, okuldan gelir gelmez sokağa fırlar ve hava kararınca kadar sokakta oyun devam ederdi. Oyun aletlerimiz, oyuncaklarımız kendimizin ya da yaşça büyük ağabeylerimizin yaptıkları idi. Çok maceracı arkadaşlar asfalt yolda "tornet" kayarlardı. Tornet dört bilyeli yatak (rulman) tekerleği olan tahtadan bir platform ve onu yönetecek direksiyon çubuğu ve el tutacağından oluşurdu. Motorlu araçlarda ömrünü tamamlayıp çıkartılmış olan bilyeli yataklar tekerlek olarak görev yaptıklarında çok hızlı giden tornet ile Ulus Meydanı'ndan Dışkapı'ya kadar yarış eden çocuklar olurdu.

Uçurtma yapmak ve uçurtmalarımızı yükseklerle çıkartabilmek ayrı bir zevk idi. Renk renk pişmiş topraktan bilye ya da cam veya metal misketlerimizle çeşitli oyunlar oynardık. Küçük bir çukur kazar ve o çukura bir iki metre uzaklıktan avuçla bilye sokmaya çalışırdık. Bir de bilyelerle oynadığımız müselles (üçgen) vardı. Bilyelerimizi üçgenin içerisine yerleştirir ve belli uzaklıktan işaret parmağımıza yerleştirdiğimiz bilyeyi başparmağımızı iterek yuvarlayıp üçgendeki bilyeleri dışarı çıkartmaya çalışırdık. Üçgenin dışına çıkan bilye ona isabet ettirip dışarı çıkaran çocuğun olurdu. Çarşıdan oyuncak alınması ancak sünnet gibi özel günlerde olurdu. Benim tüm çocukluğumda dışarıdan edinilmiş iki tane oyuncağım oldu. Birisini İnönü İlkokulu'nda verdiler. Amerikan çocukları Türk çocuklarına armağan olarak oyuncak göndermişlerdi. Onlardan birkaç tane de bizim sınıfımıza geldi. Öğretmenim bana "Bu iki oyuncaktan birisini seç! Senin olsun" dedi. Birisi anahtar ile kurulan zemberekli ve hareket eden metal otobüs idi, ötekisi tamamen lastikten yapılmış diğerine göre çok ufak tekerlekleride lastik olan sadece iterek gidebilen bir otomobil idi. Ben lastik olanımı seçtim,

bozulma tehlikesi yoktu ve yıllarca onunla oynadım. Ağabeyim onu maviye boyayarak daha albenili yapmıştı. Diğer oyuncağım sünnetimde babamın aldığı zemberekli ve kurulunca takla atan bir uçak idi. Onunla büyük itina ile oynadığım için o da yıllarca sağlam kaldı.

Evlerin bahçelerinde kümesler ve o kümeslerde tavuk ve horozlar vardı. Bazı komşularımızın eşekleri için evlerinin yanında özel bölmeleri; Hüseyin Ağa'nın ise atları için evine bitişik ahır da vardı. Anneannem dahil mahallemizde de tüm komşular biraz önce bahsettiğim toprak alanda kazı yaptırarak L şeklinde çukurlar açtırttılar. Hatta hali vakti yerinde olan Hüseyin Ağa açtırdığı çukurun üstünü de kapatıp, yöneticilerin belirttikleri koşullarda tam anlamlı bir sığınak yaptırmıştı. O sığınaklar bir bakıma bizim oyun alanımızı daraltmış bir bakıma oyunlarımızı çeşitlendirmişti. Artık eski rahatlıkla çelik-çomak oynayamıyorduk fakat sığınak çukurları hırsız-polis oynamak için çok elverişli idi. Maalesef bazı kişiler o çukurları abdesthane olarak kullanmakta gecikmedi. Halka hava akınlarına karşı ışık geçirmeyen perdeler yaptırma mecburiyeti getirilmişti. Uçaklar ışık görüp burası bir yerleşme yeri diyerek saldırmasın düşüncesi ile o tedbir alınmış olmalı. Bizim evimize de lacivert kumaştan perde yapıldı. O evimizin pencereleri çok ve adeta duvar boyunca olduğu için, çok kısıtlı bütçemize rağmen, mahallede karartmaya en fazla masraf yapan bizim ailemiz olmuştu.

Savaşın olanca vahşeti ile sürdüğü o zamanda Ankara'dan Diyarbakır'a giden kara trende etrafi seyretmekten, her istasyonun ismini aklımda tutmaya çalışmaktan çok hoşlanıyordum. Babam ve annem bir yandan hiç tanımadıkları, dostları olmayan bir yere gitmenin tedirginliği ve ailenin yarısını Ankara'da bırakmanın burukluğunu yaşıyorlardı. Oysa ben çocuk olarak seyahat ettiğim için çok mutlu idim. O yıllarda trenlerde üç tip kompartıman vardı. Birinci mevki koyu vişneçürüğü renginde kadife kaplı koltukları olan dört kişilik kompartımanlardı. Fiyatı en yüksek olan bu mevkide varlıklı ve seçkin kişiler seyahat ederlerdi. İnsanı etkileyici görüntüsü ve perdeleri olan bu kompartımanlarda koltuklar öne çekilerek daha rahat uyumak olanağı sağlanırdı. İkinci mevki kompartımanlar altı kişilik idi. O mevkiinin koltukları yeşil kadife veya yeşil kadife benzeri bir kumaş ile kaplı idi. Onlar da biraz öne çekilerek uzun oturma olanağı verirdi. Üçüncü mevki ise tamamen tahta bankolardan ibaretti. Birinci ve ikinci mevki kompartımanlarda olduğu gibi oturacak kişilere tek tek ayrılmış bölümler ve kol koyacak destekler yoktu. 8 kişilik olan o bankolara gerçekte sığılabilen her kes otururdu. Bu üç mevkiinin dışında yataklı vagon vardı. O seyahatimizdeki katarda yataklı vagon var mı idi hatırlamıyorum. Daha doğrusu o yaşımda yataklı vagon diye bir kavramdan haberdar değildim. Ankara Hamamönü semtindeki İnönü İlk Okulu'ndaki veya Dışkapı mahallesindeki arkadaşarımdan pek çoğu, bırakın yataklı vagonu seyahati, ikinci mevkide yolculuğu bile düşünemeyecek ailelerin çocukları idi. Genellikle hepsinin ailesi üçüncü mevki yolcuları idi ve uzun mesafe trenden çok banliyö trenlerinin üçüncü mevki yolcuları idi. İlkokul birinci sınıfta birlikte eğitim aldığım bir arkadaşımı hariç tutmam gerek. Birinci sınıfta şişman, iyi beslenmiş bir arkadaşım ve ablası ile okuldan çıktık, Hamamönü'nden Kurtuluş'a giden yolda yürüyerek evimize gidiyoruz. Ben Cebeci Çayırı'nın ortasındaki evimize gitmek için o yolu kullanırdım. O yolda bir noktada o arkadaşımın ablası "Biz 20 numarada oturuyoruz bul bakalım" dedi. Ben kapılara bakıyordum, 20 numarayı bulamıyordum. Çok büyük bir kapı, adeta han kapısı veya bugün garaj kapısı dediğimiz cinsten mavi boyalı bir kapıyı geçtim. 20 numarayı arıyorum. Arkadaşım ve ablası o kapının tokmağını vurarak "Biz burada oturuyoruz" dediler. O kişi daha sonra hiç karşılaşmadığım Gürbüz Hanef idi. O yıllarda Ankara'nın en varlıklı yerlilerinden Hanefler ya da birçok varlıklı Ankaralılar Ankara Kalesi'nin içindeki konaklarda, Samanpazarı civarında ya da Hamamönü semtinde ikamet ederlerdi.

Ankara-Diyarbakır yolculuğumuzda kara trenin rampaları çıkmakta adeta zorlandığını ve yer yer

kar tünellerini görerek şaşırılmıştım. Bir de küçük istasyonlarda “Gazete! Gazete!” diye bağırarak trene paralel koşan çocuklar dikkat çekiyordu. O gazeteleri ne için istedikleri konusunda kompartımandaki yolcular arasında tartışma olmuştu, herkes aynı fikirde değildi. Kimisi “Köyün yaşlıları, büyükleri dünyadan böylece, bu atılan gazeteler aracılığı ile haberdar olabiliyorlar” diyordu. Kimisi de “Ne gazete gazete diye bağırın çocuklar, ne de onların babaları okuma yazma bilir; gazeteleri külah yapmak, paket yapmak için istiyorlar” diyordu. Her ne için isterlerse istesinler bu, küçük yerleşim yerlerinden tren geçerken alışık olunan bir manzara idi.

Küçük yerleşim yerlerinde gençlerin istasyona kadar yürüyerek geçen treni seyretmelerinin vakit geçirmek için yapıldığını sonra öğrendim. Monoton olan hayata o yerlerde geçen bir tren hareket getiriyordu. Ankara’dan Diyarbakır’a her gün tren yoktu. Haftada iki, belki de üç günde bir tren vardı. Dolayısı ile tren yolu üzerindeki küçük yerleşim yerlerinde tren demek bir hareket demek idi. Gençler kol kola girer ve istasyonda tren boyunca piyasa yaparlardı.

İki gece ve üç gün yolculuktan sonra Diyarbakır’a vardık. Ankara’da babamın bir arkadaşı bizi yolcu etmek için istasyona gelmişti ve hediye olarak bir termos getirmişti. İlk defa termos görüyordum ve ailecek ilk defa bir termosumuz oluyordu. Annem ona kırılacak diye endişe ile muamele ediyordu, ben ise kapağını açıp içindeki aynada oluşan şekillere bakmaktan keyif alıyordum.

Okullar haziran başında tatil olduğuna göre biz tam sıcakların başladığı sırada tren yolculuğu yapıyorduk. Yanımızda trende yiyeceğimiz çörekler vb. vardı. Babam ve annem için kim bilir ne kadar sıkıcı ve üzüntülü olan o seyahat benim için adeta keyif idi. Vagonun koridorunda gidip diğer kompartımandakilere bakıyor, bazen telgraf direklerini sayıyor, bazen de dağları seyrediyordum. Her tünelden geçişte ayrı bir keyif duyuyordum.

Diyarbakır’dan Mardin’e oradan da Midyat’a gidecektik. Diyarbakır-Mardin arasında sadece götürülecek yük olduğu günlerde kamyonlar işliyordu. Düzenli bir otobüs veya minibüs çalışmıyordu. Posta kamyonu denilen, her gün giden ve PTT’nin yükünü götürüp getiren bir kamyon varmış. Diyarbakır’a sabah saatlerinde varmış olmalıyız ki posta kamyonunun şoför mahallinde yer bulduk. Kamyondan aklımda kalan çok eski ve adeta şoför mahalli büyütülmüş sarı-yeşil renkli bir araç oluşudur. Kamyonda yük ve bizden başka yolcular vardı. O yolcular kamyonun kasasında, yükün üzerinde açık havada seyahat ediyorlardı. Şoförün babama çok saygılı davrandığını hatırlıyorum. Subaylar o zaman toplumda çok saygı görürlerdi. Şoför genç bir adamdı. Arada bir yolda durup yeni yolcuların kamyonun kasasına atlamalarına izin veriyor, bazen de inmelerini sağlıyordu. Şoför mahallinin tepesi özel olarak çelik çerçeveli olup orada birkaç tane dolu benzin tenekesi vardı. Yollarda benzin satın alacak yer olmadığı için yol boyu ihtiyaç olacak benzinin kamyonun şoför mahallinin üzerinde taşınması gerekiyormuş. Yolda normal koşullarda gerekeceğinden daha fazla miktarda dolu benzin tenekesi şoför mahallinin üstüne yerleştirilmiş; olur da yolda aksilik çıkarsa benzinsiz kalmak hiç istenmez bir durum imiş. Bugünkü anlayışımıza göre ne kadar tehlikeli davranış. Açık kamyon kasasında yük üstünde yolcu taşımak, benzini taşımaya, sızıntıya vs. karşı herhangi bir güvencesi olmayan sıradan tenekelerde taşımak, hem de şoför mahallinin üzerinde açıkta taşımak. Bu arada yollarında dar ve yer yer kamyonu geçmekte güçlük çıkartan bozuk zeminli olduğunu unutmadım. Diyarbakır-Mardin arasındaki kamyon yolculuğumuzdan aklımda kalan en önemli olay bir noktada şoförün “lastik patladı” diyerek kamyonu durdurması ve tüm yolcuların kamyonu terk etmesi olayıdır. Yolda kamyonumuzun lastiğinde patlak oluşmuş ve yolda kalmıştık.

Bugün olsa yedek tekerleğini takar ve yola devam ederdi. Unutmayalım ki o savaş yıllarında yedek tekerlek adeta ekstra servet ve de bir külfet idi. O zamanlar motorlu araçların iç ve dış lastikleri

olurdu. Türk şoförlerin şambrel (chambre d'air) diye adlandırdıkları içlastik patlayınca ona yama yapılmış. Nitekim bizim şoför tek başına tekerleği söktü ve içlastığı çıkarttı. Bugün olsa şoförün muavini olur. O yıllarda demek ki şoförler Diyarbakır-Mardin arasına tek başlarına, yardımcı almadan yola çıkıyorlarmış.

Şoför kendi başına tekerleği söktü ve içlastığı çıkarttı ve sağına soluna tükürükler sürerek delik noktayı buldu. Ben dikkatle izlediğim için annem başıma güneş geçecek diye endişeleniyor ve beni oradaki tek ağacın gölgesine götürmek için ısrar ediyordu. İçlastik birçok yerinden yamalı idi. Şoför bir tuğla veya kiremit parçasını kırmızımtırak içlastığın delik olduğunu belirlediği noktaya sürdü ve bu işlemi bir müddet tekrarladı. El büyüklüğünde bir lastik parçasından makasla bir ufak parça kesti. Sonra bir tüpten solüsyon dediği bir maddeyi kiremit sürdüğü noktaya ve daha önce kestiği ufak lastik parçasına sürdü ve ikisini birbirine bastırarak yapışmaları için bir süre öylece tuttu. Hiçbir vasıta geçmiyordu. Şoför problemi kendi başına çözdükten sonra biz şoför mahallinde yerimizi aldık, diğer kişiler gene kamyonun kasasına tırmandılar. Kasada seyahat edenlere ördek denildiğini yıllar sonra öğrendiğimde 12 yaşında Diyarbakır-Mardin arasında binen-inen ördeklerle yolculuk yaptığımı anlamıştım. “Ördek şoföre çalışır” sözü ile ördeklerden gelen gelirin kamyon sahibine değil de şoföre gittiği anlatılırdı. Bu bakımdan o yıllarda şoförler yolda elini kaldırıp bekleyenlere “Atla kasaya” demekten ayrı bir keyif alırlardı.

Mardin'den Midyat'a gitmek ayrı bir serüvendi. Bu il merkezi ile ilçesi arasında her gün giden tek motorlu vasıta posta taşıyan kaptıkaçtı¹¹⁰ idi. İnsanlar at sırtında veya atlı vasıtalarla bu iki yerleşim yeri arasında gidip gelir veya eşya taşırılmış. Sadece mektuplar veya PTT aracılığı ile gönderilen paketleri vb. nakletmek için her gün bir kaptıkaçtı gidip gelirmiş, ona da posta kaptıkaçtı deniliyordu. İki sıra oturacak yeri olan gerçekte yük taşımak için yapılmış bir araç idi. Biz de Mardin-Midyat yolunu o kaptıkaçtı ile, çevremizde mektupların konulduğu torbalar ve bazı kutular olarak posta ile yan yana yapmıştık. Onun kalkış saati Diyarbakır'dan gelecek posta kamyonunun varışına göre ayarlandığı ve tesadüf o gün başka da yolcu olmadığı için o kaptıkaçtı bizi de götürebilecekti. Bu durumu kaptıkaçtı şoförü, anlamakta güçlük çektiğim yerel aksanı ile, birkaç kere babama söylediği için aklımda kaldı. Mardin-Midyat arasındaki yolda başka motorlu araçla karşılaşmadığımız gibi tek tük yaya ya da eşekle giden insan görmüştüm.

1980'li yıllarda bir yaz Muğla'nın Bodrum ilçesinde rahmetli dostum Vali Özer Türk'ün öncülük ederek gelişmesini sağladığı Aktur'da plajda birkaç dost birlikte güneşlenerek sohbet ediyorduk. Yukarıda kısaca anlattığım 1942 yılında ailemle yaptığım Diyarbakır-Mardin-Midyat yolculuğunu biraz da o günü yaşayarak anlatıyordum. Eşimin bir arkadaşının babası söze girdi. Bodrum'un yerlisi daha doğrusu Bodrum'a mübadelede Girit'ten gelen Türklerden olan o bey şöyle dedi: “Siz Mardin-Midyat yolculuğunuzu anlatmayı bırakın ben size 1943 yılında Bodrum'a nasıl geldiğimi anlatayım.” O bey o yıllarda yurtdışında eğitimde imiş ve savaş dolayısı ile oluşmuş türlü güçlükleri geçerek bir şekilde İzmir'e varmış. Fakat ilk sorun İzmir'den Milas'a gidebilmek imiş. Yol yok, araçlar çok seyrek gidiyorlar. Epey uğraştıktan sonra İzmir'den Muğla yönüne gitmekte olan askeri bir birliğin komutanı o genç adama unutamayacağı bir iyilik yapıp onun da birliği ile Milas'a gelmesini sağlamış.

O yıllarda Milas'tan Bodrum'a gidebilmek için insanlar Milas'tan Bodrum'daki ailelerine ya da yakınlarına telgraf çeker ve at göndermelerini isterlermiş. Benden yaşlı olan dostum sözlerini şöyle bitirdi: “Ben aileme telgraf çektim acele bana at gönderin, gecikmeyin aksi halde oraya gelecek halim kalmaz. Gerçekten hem takatim hem de param tükenmişti. Bir kaç gün sonra dayımın oğlu yanında iyi bir at getirdi ve birlikte iki süvari patikalardan, dağ yollarından geçerek Bodrum'a ulaştık.”

Midyat'a ulaşıp birkaç gün Orduevi'nde kaldıktan sonra babam bir ev kiraladı. Bu ev bir oda ve bir mutfaktan ibaret olan beyaz taştan bir bina idi. Sokaktan geldiğinde büyük bir kapıdan giriliyordu. Orada ufak bir avlu ve onun ortasında bir kuyu göze çarpıyordu. Yaşanacak mekân üst katta idi. Taş merdivenlerden çıkınca bir tarafı avluya bakan dar bir geçit ile yaşama mekânımıza geçiliyordu. Yaşama alanımızın bir yanında bir oda öte yanında mutfak vardı. Tam bir dikdörtgen mekân idi. Tuvalet dar geçidin diğer ucunda, yaşam mekânından ayrı bir yerde idi. O geçidin bir tarafından aşağıda, giriş katındaki avluyu, kuyuyu ve sokak kapısını görüyorduk. Öteki tarafta ise ev sahibinin ailesi ile ikamet ettiği evin penceresi vardı. Ev sahibimiz Samuel o pencerenin önündeki dokuma tezgâhının başında oturur ve pamuklu kumaş dokurdu. Yaz olduğu için o pencere hep açıktı ve günün erken saatinde Samuel tezgâhının başına geçer ve dokuma faaliyetine başlardı. Akşamın geç saatlerine kadar orada çalışırdı. Ben pencereden onu seyredirdim. İki oğlu ve iki gelini vardı. Torunu yoktu. Gelininin birisinin esmer ötekisinin açık renkli olduğunu ve esmer olanının isminin Güler olduğunu hâlâ hatırlıyorum. Oğulları ne iş yaparlardı, doğrusu bilmiyorum. Belki de ne babam ne de annem sormaya bile ihtiyaç hissetmemişlerdi. Evimizin sahipleri Süryani bir aile idi ve onlar bizi, biz onları çok sevmiştik. Tüm ilişkimiz baba Samuel'in penceresi vasıtası ile oluyordu. Beni özellikle severler ve arada bir kuru üzüm vermek isterlerdi. Midyat'ta çalışmak isteyenlerin yapacağı, iş şimdi daha iyi anlayabiliyorum, çok sınırlı idi: dört iş kolundan söz edilebilirdi: Samuel baba gibi dokuma yapabilirlerdi. Pamuk ipliği satın alarak pamuklu el dokuması yapabilirlerdi. Dokunan kumaşlar yıkanır sonra sıırıklarla hazırlanmış bir alana dikey olarak serilerek kurutulurdu. Bir diğer uğraş alanı Piyade Alayı'na veya onun mensuplarına mal üretmekti. Bu konuda öne çıkan faaliyet ayakkabı imalatı ve erkek elbisesi yapımı idi. Midyat'ın uzunca bir çarşısı vardı ve orada pek çok ayakkabıcı, erlere ve subaylara ya da onların hanımlarına ayakkabı imal ederlerdi. Benzer şekilde erlere sivil elbise dikmek ve teskereye hazırlamak faaliyeti vardı.

Bir kısım Midyatlı tarımla uğraşırdı ve daha çok üzüm bağları olduğunu tahmin ediyorum. Az da olsa bir grup dini konularda iş buluyorlardı. Süryani Kadim Kilisesi Midyat'ta idi. Büyük ve etkileyici bir bina olarak hatırlıyorum. Sadece dıştan görmüştüm. Bir kaç tane de ufak kilise vardı.

Bir de Protestan başpapaz ve onun da kilisesi olduğunu duymuştum. Onun evinin terasını yakın bir dostumuzun geniş balkonundan görebiliyorduk ve benim yaşıma yakın bir çocuğun sallanan iskemleye oturarak sallanışını seyredirdim, imkân olsa da arkadaşlık etsem dediğim olurdu. Şehre hayat veren Piyade Alayı idi. Pazar günleri ev sahibimiz Samuel, oğulları ve gelinleri en iyi elbiselerini giyerler ve kiliseye giderlerdi. Şehrin yoğun dinsel havası pazar günleri daha çok hissedilirdi. Etkilenmemek elde değildi.

Subayların eşleri vakit geçirmek için basit iskambil oyunları oynarlardı. Annem pek o işlerin adamı değildi, ancak orada diğer hanımlarla ilişki kurmanın bir yolunun kâğıt oynamak olduğunu gördüğünden o da arada bir o oyunlara katılırdı. O oyunlarda kazanılan puanları kaydetmek benim görevim idi. Şakacı bir hanımı hatırlıyorum. Ben sayıları kapatarak sonuçları yazarken o, "Oğlum altımı kapat" diyerek diğer hanımları güldürürdü. İki oğlundan bahsederdi fakat çocukları Midyat'ta değillerdi. Savaş dolayısı ile tekrar göreve çağırılan bir yüzbaşının hanımı idi galiba. Anlatacağım o hanım dolayısı ile ortaya çıkan bir olaydır. O hanım her şeyi abartan, şen şakrak bir hanım gibi kalmış belleğimde. Bir gün o hanım evinde hırsızlık olduğunu ve bazı eşyalarının çalındığını anlatarak Alay'da adeta bir özel durum yaratılmasına sebep olmuştu. Hırsızlık olduğunu söyleyince Alay Komutanı bir tahkikat heyeti kurmuş ve üç subayı o komisyonda görevlendirmişti. Üsteğmen ve teğmen olan bu subaylar o hanımın evinde hizmet eden emir erinden ve keza o subaya hizmet dolayısı

ile eve girip çıkan Temel adında bir başka erden şüphelenmişlerdi. Hatırladığım kadar şüpheleri üç er üzerinde yoğunlaşmıştı.

Bugün düşündüğümde, bir hanede hırsızlık olmuş ise neden ilçenin güvenlik görevlilerine, jandarmaya, ilçe savcısına durumu bildirip onları göreve çağırmamışlar da alayın iç işi gibi görmüşlerdi, anlayamıyorum. Acaba o hanımın yüksek sesle konuşmasından mı etkilenmişlerdi? Midyat'ta radyo dinlemek için Orduevi'ne gitmek gerekirdi. Gazete ise haftada bir kere tomar halinde gelirdi. Bu bakımdan o genç subaylar dünyadan uzak, sadece Piyade Alayı'nın içine kapanık kasabanın halkına uzak duran ve kasabanın dünyadan kopuk ağır havasında yaşayan kişilerdi. Şüphelerinin yoğunlaştığı erleri söyletmek çabasına girdiler ve giderek artan eziyet hatta işkence uygulamaya başladılar. Kendi şüphelerinin doğru olup olmadığını araştırmak yerine şüphelerinin gerçekliğine inandılar ve işkence yolu ile itiraf ettirmek yolunu seçtiler. O erleri hırsızlığın yapıldığı sanılan evin genişçe avlusunda sorguluyorlardı. Ben annem ile o yüksek sesle konuşan hanımın evindeki hanımlar toplantısına gittiğimde o erleri yüzükoyun yerde yatmış, bitkin şekilde adeta canlı ölü halde görmüştüm. Günlerce o görüntüler gözlerimin önünden gitmedi; hâlâ gözümün önüne zaman zaman gelir.

Perişan, bitkin erler orada ölü gibi yatarken alay çevresinde ilgi ile takip edilen konu hırsızların itiraf edip etmediği idi. Bazen erlerden birisinin itiraf ettiği ve çaldığı malları gömdüğü yeri bildirdiği söylenirdi.

Ertesi gün malların saklandığını söylediği yerlerin araştırıldığı fakat orada malların bulunmadığı haberi dolaşırdı. Belli ki işkenceden bunalan er "Ben yaptım" diyerek suçu kabul etmeyi tercih etmişti. Gerçekte çalmadığı için malın nerede olduğunu da bilmiyordu. Fakat kendi şüphelerine bir kere inanmış ve eziyet etmenin şehvetine kapılmış genç subaylar bir türlü "Acaba biz hata yapıyor muyuz?" demiyorlardı. Yıllar sonra o erlerin ayaklarına vurulan sopalardan ve yapılan çeşitli işkenceden bacaklarının kangren olduğundan ve bacaklarının kesildiğinden haberim oldu. Konu TBMM'ye getirilmişti. 1946'da Türkiye çok partili sisteme geçmişti. Demokrat Parti adayları ülkeyi dolaşıp halkın derdini dinliyorlardı. Bu arada askerliği sırasında bir şüphe üzerine ayağını kaybeden er ve ailesi durumu Demokrat Parti yetkililerine ulaştırmışlar ve onlarda konuyu Meclis'e taşıyarak CHP'den hesap soruyorlardı. O erlere yapılan muameleden sadece üç subay ve onları kontrolsüz bırakan Alay Komutanı sorumlu iken hükümet ve iktidardaki parti sorumlu tutuluyordu. Benim hayatımda herhangi bir mevkide olduğum zaman bana bağlı en alt mevkideki kişinin de sorumluluğunu hissederek karar vermemde bu olayın etkisi olmuştur. Nitekim Hükümet üyesi iken bir karar alınacağı sırada "dikkat edelim bu kararı biz bizzat uygulamayacağız; bunu uygulayan bir kasabada veya bir köydeki devlet görevlisi olacaktır. Onun her türlü uygulamasından sonunda biz sorumlu oluruz, daha anlaşılır, daha açıkça kararımızı ve sınırlarını belirlemeyiz" diye uyararak zorunda kalmışım. İnsan muktedirken her şey kolay gelir. Oysa muktedirlik ister siyasi, ister idari, ister parasal olsun devamlı olmayabilir. Muktedirken "ben ne istersem yapabilirim" düşüncesi ve davranışı pek çok halde hüsrana sebep olmuştur. Osmanlı siyasi tarihi keza Cumhuriyetin yakın tarihi bu gibi örneklerle doludur.

1940'lı yıllarda ülkemizin savaşa girmeden savaşın tüm etkisini duyarak herkesin korku içinde yaşadığı günlerinden bugünlere gelmesi birçok kişinin özveri ile ve vatan-millet aşkı ile çalışması ile olmuştur. Ancak bu çalışmalara sadece geçmişe özlem duyan ya da din elden gidiyor gibi bahanelerle karşı koyanların çoğu zaman devlet imkânlarından yararlanabilmek için örgütlenerken halkın dikkatini ileriye değil de geriye çektiklerine tanık oldum. Toplumun kafası düne ya da geçmişe takılarak

gelişme olamaz; insanları gelecek günlere bakmaya yönelterek ve geleceği düşünerek araştırmalar yapmalarını ve kendilerini yetiştirmelerini sağlamakla kalkınma ve yeni koşullara uyum sağlanabilir. 1946 yılında Türkiye çok partili sisteme geçerek daha hızlı sosyal kalkınma sağlamak istiyordu. Ancak çok partili sistem geçmişe özlem duyanlara da kapıları açmış ve ne yazık ki daha çok oy alabilmek için Cumhuriyet'in o güne kadar ki kazanımlarının değerini yeteri kadar takdir etmeden davranışlar olmuştur.

Köy Enstitüleri'nin eğitim sistemimizden çıkartılması ya da ezanın Arapça okutulması gibi konulara Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının dikkatleri yoğunlaştırılırken Avrupa'da ileriye dönük başka düzen arayışları başlamıştı. Savaştan sonra Büyük Britanya Başbakanı Winston Churchill 1946'da İsviçre'nin Zürih kentinde yaptığı konuşmada "Birleşik Avrupa Devletleri"nden söz etmişti. 1951'de Avrupa Kömür ve Demir Birliği kuruldu. Geçmişte Almanlarla Fransızlar arasında sürekli sorunlu olan Alsace-Lorraine Bölgesi'ndeki ve diğer yerlerdeki madenlerde ortak hareket etmek için kurulan bu birliğe Federal Almanya (Batı Almanya), Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya katılmıştı. Bu birlik zaman içerisinde (1957'de) Avrupa Ekonomik Topluluğu¹¹¹ (AET) haline gelerek 1968'de bu altı ülke arasında Gümrük Birliği'nin¹¹² de sağlanmasının temelini attı. 1973'te Danimarka, Büyük Britanya ve İrlanda'nın girmesi ile genişleyen bu birliğe 1981'de Yunanistan da girdi.¹¹³ Türkiye Cumhuriyeti'ni de o sırada ısrarla birliğe katılmak için gerekli müracaatı yapmasını öneren hatta o konuda ön çalışmaları yapan Türk dostu yabancılar olmasına rağmen o zamanın hükümeti bu önemli kararı almadı. Bu TC yakın tarihinde yapılmış çok önemli bir hatadır. Sadece içi boş fakat etkili sanılan sözlerle ülkeyi yönetmekte olanlar tarihi bir fırsatı ıskala geçmişlerdir.

1986 yılında İspanya ve Portekiz'in de girişi ile bu birlik Güney Avrupa'ya da ulaşmış oldu. Bütün bu yıllarda ülkemizde sağ-sol çatışmaları ya da muhafazakârlar ile ilericilerin itişmeleri, siyasi partilerin basit seçim hesapları ile toplumun dikkati gelecekte çok geçmişe dönük olarak günler geçirilmiştir. 1992'de Maastricht Anlaşması ile bu topluluk, Avrupa Birliği haline dönüşmüştür. 1995'te İsveç, Finlandiya ve Avusturya'nın da katılımı ile Batı Bloku'na dahil tüm Avrupa ülkeleri daha 1946'da Winston Churchill'in sözünü ettiği Federal Avrupa Devletleri'ne doğru çok önemli bir adım daha atmışlardır. Birliğe dahil 15 üyenin 12 si 01.01.2002'de ulusal para birimleri yerine euroyu ortak para birimi olarak kabul ederek "Para Birliği"ni de gerçekleştirmiş oldular. Sovyetler Birliği'nin dolayısı ile Doğu Bloku'nun ortadan kalkması ile artık kendi başlarına karar verebilmek olanağına kavuşan Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya, Slovenya 2004 yılında Avrupa Birliği'ne katılmışlardır. Malta ve keza Kıbrıs'ın¹¹⁴ da katılımları ile genişleyen bu birliğe daha sonra 2007'de Romanya ve Bulgaristan'ın da katılımı ile bugün 27 üyeli bir Avrupa Birliği söz konusudur. Türkiye hâlâ aday ülke olarak devam ediyorsa bunda kritik karar zamanlarında karar mevkiinde bulunup da gerekli kararları vermeyenlerin vebali vardır. İsmet İnönü daha 1960'lı yılların başında başbakan olarak görev yaptığında Ankara Anlaşması'nı imzalayarak Avrupa'nın parçası olmak inancını ve basiretini göstermiştir. Oysa onun yanında yetiştiği zannedilenler tam üyelik trenini bir daha yakalanamayacak şekilde kaçırmışlardır.

On iki yaşında Midyat'a gitmiş olmam, Ankara'nın o zamanki imkânlarından uzakta pek çok yokluğun olduğu bir Anadolu kasabasında birkaç ay geçirmem bende sonraki yıllarda çok yararını gördüğüm izler bıraktı. Midyat'ta nerede ise bu dünyaya veda etme noktasına geldiğimi de anlatmadan geçemeyeceğim. Midyat'ta içme suyu ve kullanma suyu sadece yağmur suyunun biriktirildiği sarnıçlardan temin edilirdi. Suyun ne kadar değerli olduğunu 12 yaşında bire bir yaşayarak öğrendim.

O yıllarda o kasabada ne akarsu vardı, ne de yer altı suyuna ulaşılabilmişti. Her evin altında veya alt katında sarnıç veya sarnıçlar vardı. Yağmur suyu bu sarnıçlarda toplanır hem içme suyu hem de kullanma suyu ihtiyacı o sarnıçlardan sağlanırdı. Evlerin dışında, açık arazide de birkaç sarnıç ve onlardan su çekmeye yarayan delikler, dar ağızlı kuyular vardı. Böyle bir tanesi bizim evimizin önündeki boş arazide idi. Zaman zaman bazı çocukların o boş arazide bezden yapılmış bir yumak ile futbol oynadıklarında o ortak kuyudan su çekip içtiklerin görüyordum. Ben de o çocuklara katılmak istiyordum. Bir keresinde annemi ikna ettim ve ben de onlara karışmak amacı ile evden çıkıp boş alanda onların yanına gittim. Ayakkabılarım ayağımda olarak aralarına karıştığında bir tanesi sinirlendi ve kendilerinin yalınayak olduklarını ve onlara ayakkabılarımla zarar verebileceğimi söyleyerek üstüme yürüdü. Benden daha iri bir çocuktü. Belli ki arkadaşlarına gösteri yapmak istiyordu. Beni aralarına almak istemediği bir yana topluca dayak atmak niyeti de vardı. Belki de o çocuğun ailesinde ya da çevresinde askerlere, asker ailelerine belki de Müslümanlara dost olmayanlar vardı, dostane olmayan aile içi söylemler o çocuğu etkilemişti. Askeri bir birliklerin bulunduğu yerleşim yerlerinde bazen yerli halkın kendisini askerlerden farklı görme alışkanlığına tanık olunmuştur. Ben saf çocuk isteği ile o gruba karışıp ben de o bezden yapılmış yumağa bir iki tekme atmak istiyordum. Ancak o çocuk beni orada hırpalamayı, aralarına almamayı tercih etmekte idi. Bereket babamın emir eri Süleyman durumu fark edip beni eve götürdü. O günkü halka karışma ve halkla oyun oynama isteğim halkın reddetmesi ile sonuçlanmıştı. O arada çocukların o umumi sarnıçtan su içmekte olduklarını gördüm. Suyun içinde küçük kırmızı varlıklar belki de kurtçuklar vardı. Deneyimli olanlar bir ince bezle süzerek suyu içiyorlardı, daha küçüklerin ise susamışlık derecelerine bağlı olarak suyu bezle süzmeye gerek görmediklerine tanık olmuşum. Ankara’da veya Türkiye genelinde orta-aşağı gelir sınıfına yakın bir aileden olmama rağmen oyun oynayan çocuklar için sadece ayakkabım olduğu için elit muamelesi görmüş ve dışlanmışım. Böylece her şeyin göreceli olduğunu anlamam için Einstein’ın teorilerini öğrenmeyi beklemem gerekmemişti.

Midyat’a vardığımız ilk günde suyun idareli kullanılarak yağmur olmayan günlerin geçirilmesi ve herhalde itina ile kullanılarak tasarruf edilmesi gerektiğini öğrenirdiniz. Nitekim evimize taşındığımızın ertesi günü annem avluyu sarnıcımızdan çektiği suyu kova ile boca ederek yıkamak istemiş ve daha bir kova su boca etmişti ki ev sahibimiz Samuel ve gelini Güler adeta yangın görmüş gibi ses çıkararak bizim tarafa atladılar. Anneme suyun her şeyden önce içmek için gerekli olduğunu ve avluyu temizlemek gibi konularda israf edilmemesi gerektiğini ders verir gibi anlattılar.

Bizim evimizin sarnıcı çok özelmış ve şehrin en temiz suyu o sarnıçta olurmuş, sakın ha o kuyudan yer sulamak için su alınmamalı imiş. Suyun tasarruf edilmesi gereken, hayati önemi haiz bir madde olduğunu orada ne kadar derinden öğrenmiş olmalıyım ki hayatımda bir musluğun boşa akmaması için gayret sarf ettim ve keza muslukları sadece yeteri kadar açma ve suyu boşa akıtmama alışkanlığımı edindim.

O yıllarda Anadolu’nun pek çok kasabası gibi Midyat da çeşitli salgın hastalıkların kol gezdiği bir ortam idi. Su tasarrufu, zaten sınırlı olan yaş meyve ve sebzelerin gerekliliği gibi yıkanmamasına yol açıyor olmalıydı. Acur’u ilk defa Midyat’ta görmüştüm. “Bu ne?” diye sorduğumda Nihal Abla¹¹⁵ “Yabani hıyar” demişti. Acurdan mı, kavundan mı yoksa başka bir yiyecekte mi veya başka bir yolla mı mikrop almış olmalıyım ki fena halde bağırsaklarım bozuldu. Annem koyu çay içirdi, özel yoğurt yaparak yedirdi fakat durumum giderek fenalaşıyordu. Alayın bir tane doktoru vardı. Genç bir yedek subay olan doktor tıp fakültesini bitirir bitirmez askere alınmış ve Midyat’taki Piyade Alayı’na gönderilmişti. Hemen her gün bize uğraması gerekiyordu. Midyat’ta eczane yoktu. Yedek Subay hekim

kendisi bir ilaç dolabı oluşturmuştu. Para karşılığında o dolabında daha doğrusu o çantasında olan ilaçları satıyordu. Herkes o hizmetinden dolayı da o genç doktora ayrıca minnettardı. Aksi halde yazılan reçete Mardin'e gönderilecek ve oradan ilaç gelmesi beklenecekti. O yıllarda Mardin'de eczane olup olmadığından da pek emin değilim. Bir kıyaslama yaparsam, o yıllarda Mardin kadar nüfusu olan Van'da ilk eczane 1940'lı yılların sonunda açılmıştı.

Hekimin bana koyduğu teşhis "amipli dizanteri" idi. 12 yaşında iken dizanterinin birkaç cins olduğunu ve en berbat olanının amipli dizanteri olduğunu ve muhtemelen gıda maddesinden aldığım amiplerin hastalığıma yol açtığını öğrenmiştim. Acur suçlu olabilirdi ya da kavun. Yıllar sonra lisedeki sınıf arkadaşlarımla Ankara 19 Mayıs Stadyumu'nda izlediğimiz bir maçı yöneten hakeme bazı seyircilerin "Hakem sen acursun acur..." diye tepki gösterdiklerinde neyi kastettiklerini ben anlamıştım fakat diğer arkadaşlarım ise anlamamışlardı.

Hastalığım her gün giderek ağırlaşıyordu ve sırtüstü yatıyor sadece sık sık belki de on dakikada bir tuvalet ihtiyacı için kalkıp tuvalete gidiyordum. Sadece kanlı bir madde çıkartıp tekrar yatıyordum; halsizdim. Annem, babam ne yapacaklarını şaşırılmışlardı. Doktor sadece afyon içeriği olan bir ilaç vererek ağrımı azaltmaya çalışıyordu. Kocaları Alay'da görevli olan ve daha önce annemi hiç ziyaret etmemiş olan hanımlar bile bize gelip geçmiş olsun dileklerinde bulunuyorlardı. Sesten çok rahatsız olduğumu ve etrafta konuşmalara zaman zaman tepki verdiğimi hatırlıyorum.

Daha önce bizi ziyaret etmemiş olan subay hanımlarının gelişlerini şimdi değerlendirdiğimde Alay'da benden ümit kesildiği haberinin yayılmış olacağına hamlediyorum. Bir açıdan anneme üzüntülerini bildirmek için yarışa girmiş gibi idiler.

Piyade Alayı'nın Levazım Müdürü Rüstem Altun babama çok saygı ve sevgi gösterirdi. Rüstem Bey üsteğmendi ancak levazım sınıfında idi. Babam yüzbaşı rütbesinde olmasına rağmen hesap memuru (kâtip) olduğu için Rüstem Bey onun amiri idi; fakat babamla emekli olduktan sonra bile hep dost kalmış ve hep babama saygı göstermiş hatta kollamıştı. Rüstem Altun Bey'in oğlu Altay o zaman iki yaşlarında kadardı ve ben onu çok severdim; onun bize gelmesini veya annemin beni onların evlerine götürmesini hep isterdim. Altay'ın annesi Mukadder Hanım, İstanbul'da bavul imalat ve ticareti yapan bir saracın kızı idi. Anneme göre gençti; fakat çok iyi anlaşılardı. Hastalığım o kadar ağır idi ki Altay'ın bile gelmesini, biz de koşup oynamasını istemiyor, şiddetle itiraz ediyordum. Belki de hastalık bahanesi ile şımarmaya hız veriyordum.

Durumum ağırlaştıkça babamın emir eri Süleyman perişan oluyordu. Ben ona çok şaka yapar, saklanıp korkutur ve eşyalarını saklayarak dakikalarca aramasına sebep olurdu, ancak Borkça'dan Midyat'a gelen bu laz uşağı demek beni gerçekten çok seviyormuş. Tuvalet ihtiyacından sonra silinmek için o zaman tuvalet kâğıdı ülkemize gelmemişti. Başka ileri ülkelerde savaş öncesi veya savaş sırasında tuvalet kâğıdı kullanılır mı idi? Bilemiyorum. Annem çare olarak bir bez parçasını daha doğrusu kırmızı-sarı çizgili bir peştamalı çok ufak parçalara bölmüş ve kullanıldıktan sonra o ufak parçaları çöp kutusuna atıyordum. Bir sabah o ufak parçaların kurumak için tek tek yıkanıp itina ile çamaşır ipine asıldığını hayretle gördük. Süleyman onları kendiliğinden çöp kutusundan çıkartmış ve yıkamıştı. İçten, samimi, saf Karadeniz uşağı bana, bize olan sevgisini, vefasını böyle ifade etmişti. Lafla değil eylemle sevginin gösterileceğini o saf Borçkalıdan öğrendim ve hayatımda uygulamaya çalıştım. Zannetmem ki o konuda, vefa konusunda Kuzey Karadeniz'in sarp yamaçlarından gelen saf Karadeniz uşağına ulaşabilmiş olabileyim.

Amipli dizanteri beni yenemedi ve tuvalete gidiş sıklığı giderek azaldı, ağrılar da kesildi ve okul zamanı da yaklaşmıştı. Ankara'ya gitmem gerekiyordu. 12 yaşında bir çocuk tek başına Midyat'tan

Mardin'e, oradan Diyarbakır'a gidecek ki Ankara'ya giden kara trene binebilsin. Ayrıca tren haftanın her günü Diyarbakır'dan kalkmıyor; gerekirse bir yerde birkaç gece kalması gerekebilir. Bir ana-baba için ne kadar sıkıntılı günler olmalı. Annem alıp beni tek başına götüremez ki. Okumayı kendi kendine öğrenmiş ve yazmayı beceremeyen, ev işlerinden vakit bulup şehirde bile dolaşmayan utangaç Anadolu kadını götürmek istese bile ne gibi zorluklarla karşılaşabilir?

Topçu Batarya komutanlığı Alay'a bağlı değildi ve komutanı Cevat Üsteğmen ve genç eşi bizim Midyat'ta çok yakın dostlarımız olmuştu. Annemin öz kızları gibi yürekte sevdiği Nihal Abla, Cevat Üsteğmen'in eşi benim bir başka en yakın dostum adeta ablam olmuştu. Geniş, şehre hâkim terası olan iyi döşenmiş evleri vardı ve ben sık sık o evde vakit geçirirdim. Yeni evlenmiş bu mesut çift bebeklerinin olacağını benim hastalığım sırasında fark etmişler ve Nihal Hanım Diyarbakır'da oturan ablasının yanına giderek kapsamlı muayene olmak ve gerekli hazırlıkları yapmak istiyormuş. Nihal Hanım'ın ablasının eşi Diyarbakır Devlet Hastanesi'nde iç hastalıkları tedavi uzmanı imiş. Bu bakımdan Nihal Hanım bir an önce, kış gelmeden Diyarbakır'a gitmek istiyordu. Benim de kendisi ile yolculuk yapmam olanağı vardı. Bu gerçekten hastalıktan sonra en önemli şansım oldu. Birlikte Mardin'den gelip geri dönecek olan posta kamyonetine bindik ve yola koyulduk. Mardin'in o zaman en iyi otelinde Nihal Abla'ya oda vardı fakat benim kalacağım bir yer yoktu. Lütfetti ve ben onun ayakucuna kıvrılarak geceyi geçirdim. Hatırımda kalan otelimizin penceresinden uçsuz bucaksız bir düz alanın görüldüğü idi. Kızıl renkte o düz alana bakan odanın otelin o sıradaki en iyi odası olduğunu öğrendiğimde çok mutlu olmuştum. Diyarbakır'a gidince iş kolaydı. Zira Nihal Hanım'ın doktor eniştesi ve ailesi büyük, görkemli ve taştan yapılmış bir binada yaşıyorlardı. Büyük taş avlunun tam ortasında havuz ve fıskiye vardı. Avlu'nun iki tarafında taş duvarlı odalar sıralanmıştı. Doktor Bey binanın bir bölümünü muayenehane yaptırmıştı ve öğleden sonra hastalarını orada kabul ediyordu. Diğer tarafta herkese yetecek kadar yatak odaları ve oturma mekânları vardı. Ben daha Mardin'e gelince bağırsaklarımın iyileştiğini hissetmiştim. Diyarbakır'da ise tamamen normal olmuştum. Nihal Abla "Hava değişimi çocuğu hemen iyileştirdi" demişti. Hazır evde uzman doktor vardı fakat ona muayene olmayı gerektirecek bir durumum yoktu artık. Ankara'ya gidecek tren haftanın her günü olmadığı için o evde üç gece kalarak ilk trene yetişebildim. Artık sağlığıma tam kavuşmuşum ve doktor beyin çocukları ile arkadaşlık ediyordum. O ailenin Emel ve Gönül adında benden küçük kızları ve Temel adında galiba o sırada iki iki buçuk yaşında bir oğlu vardı. Kızlara masal anlatıyor ve havuzda birlikte kâğıttan yaptığım kayıkları yüzdürüyorduk.

Kesme taştan kalın duvarlı ve dışarıdan çok iç avluya penceresi olan ve iç avluda ortasında fıskiyesi olan küçük bir havuzu bulunan o ev acaba bugün yerinde duruyor mu? O tip evlerin zamanında çevrenin şartları dikkate alınarak yapıldığını, son yıllarda yapılanların ise çevreye uyumlu olmadığını gazetelerde okudukça "Ben o evlerden birinde az da olsa kalma şansını Nihal Abla vasıtası ile erişmişim" diyorum.

İkinci mevki tren bileti alacak paramı annem yeleşimin astarına diktiği özel cebe koymuş, onun ağzını da sıkı sıkı dikmişti. Kaldığım evi ve o evde sağlığıma erişmiş olarak geçirdiğim birkaç günü ve havuz başındaki oyunlarımızı vs. çok iyi hatırlamama rağmen tren biletim nasıl alındı anımsayamıyorum; hatta trene nasıl bindim ve nasıl geldim hiç aklımda kalmamış. Herhalde heyecan ve yalnız seyahatin korkusu ile hafızamda iz etmemiş.

Annem ve babam ile birkaç ay önce aynı yolu Ankara-Diyarbakır yönünde yapmışım ve o yolculuğa ait pek çok hatıram taze idi, fakat üç ay kadar sonra aksi yönde tek başıma yaptığım yolculuğumdan belleğimde bir şey kalmamış.

Bazen bana “Dünyada pek çok yeri gördünüz, nereyi bir kere daha görmek istersiniz?” diye sorduklarında hep “Midyat’ı” demişimdir. Ancak o isteğimi hep bastırdım, zira eski bir sevgilinin zaman içinde nasıl değiştiğini görmek, tatlı hatıraların bozulması sonucunu da verebilir. Benim birkaç ay yaşadığım o kasabada o yıllarda her ne kadar su yoktuysa da yerel taş ocaklarından gelme ve çok ustaca işlenmiş kesme taşlarla yapılmış evler, arı gibi çalışılan çarşıdaki zanaatkâr kişiler ve sevecen Süryani dostlar hafızamda dursunlar.

1960’lı yılların başında Ankara’daki Amerikan Yardım Heyeti’nde görevli genç bir ekonomist ve eşi ile bugüne kadar devam eden çok yakın ve samimi dostluğumuz vardır. Zaman içinde o genç ve yetenekli ekonomist Amerikan İktisadi Yardım kurumlarında üst düzey yönetici oldu. Pakistan’daki Amerikan Yardım Heyeti’nin Direktör Yardımcısı, sonra Hindistan’daki Amerikan Yardım Heyeti’nin Direktörü oldu. Tüm o sıralarda bağımız kopmadı, ben Washington’da görevli iken örneğin Hindistan’dan Washington’a gelse muhakkak ilk beni arar ve akşam yemeğini bizim evde birlikte yedik. Daha sonra Dünya Bankası’nın en yetkili Başkan Yardımcısı oldu ve Türkiye hakkında sürekli okudu, araştırdı, düşündü, yararlı fikirler üretti.¹¹⁶ Bir yaz eşi ile Türkiye’de tatil yapmaya karar vermişler ve bana Ankara’ya gelme planını ilettiler: “Ankara’ya varış, bizi ve birkaç başka dostunu ziyaret, sonra yataklı vagon ile İstanbul’a gitmek ve orada birkaç gün kalmak.” Özellikle vurguladığı Ankara’dan İstanbul’a yataklı vagon ile gitmekti. 1960 başında Ankara-İstanbul arasında yataklı vagon yolculuğu ancak filmlerde görülebilecek kadar görkemli idi. Vagonun kapısında jilet gibi ütülü pantolonu, vücuduna göre özel terzi elinden çıkmış tertemiz üniforması ve başında dikkat çekici şapkası ile görevli durur ve sizi çok kibar biçimde selamlayarak bavullarınızı kompartımanınıza yerleştirirdi. Yataklar açıldığında bembeyaz, adeta kolalı gibi görünen çarşaf ve kuş tüyü yastıkların kabarıklığı dikkatinizi çekerdi. Dostum Ernie ile eşi Zina gençliklerinde o yataklı vagona seyahat etmişler ve onu hiç unutmamışlar. Ankara’dan ayrıldıktan sonra değişik ülkeleri ve şehirleri gezmeyi, tanımayı seven bu çiftin nerede ise dünyada görmedikleri yer kalmamış iken hâlâ o geceyi veya geceleri unutmamışlardı. Oysa aradan geçen yıllarda yataklı vagonların işletmecisi değişmiş, personeli değişmiş ve o eski debdebe ve şaşaaadan eser kalmamıştı. Ben gerek Ankara-İstanbul arasında ve gerekse Ankara-Balıkesir arasında çok kere yataklı vagona seyahat ederek o çöküşü yaşadığım için sevgili arkadaşım ve eşinin hatıralarını bozmalarını istemedim ve onlara danışmadan Ankara-İstanbul yolculuğunu uçakla yapmaları için gerekli rezervasyonları yaptırtdım. Bu değişikliği ona bildirdiğimde Ernie bana “Neden değiştirttin? Biz yıllardır o yolculuğu tekrar yapmanın hayalini kuruyorduk” dedi. Ben de “Ne yataklı vagon eski yataklı vagon ne de sen eski genç Ernie’sin, kıymetli hatıranı olduğu gibi muhafaza edesin diye uçakla gitmek daha doğru” demiştim. Benzer şekilde Midyat’ı görmek isteyemedim fakat görmek için de hiç çaba harcamadım.

¹⁰⁹. TRT’de çalıştı ve spor karşılaşmalarını anlatması ile ün kazandı.

¹¹⁰. Kasası tahtadan yapılmış bugün minibüs dediğimiz araçlara benzeyen bir araç. Kaptı kaçtı sözcüğünün Türkçemize minibüs sözcüğünden daha çok yakıştığını da bu arada belirteyim.

¹¹¹. Die Europäische Wirtschaftsgemeinschaft (EWG).

¹¹². Zollunion in Europa.

¹¹³. Türkiye Cumhuriyeti’nde bu topluluğa 1961 Ankara Antlaşması ile aday ülke olmuştur. Yunanistan’ın bu birliğe üye olmasından önceki dönemde gerçek Türk dostu olan birçok kişi Türkiye’nin de tam üyelik için başvurmasını tavsiye etmişler hatta bu yolda çaba sarf etmişlerdir. Zamanın başbakanı Bülent Ecevit “Onlar ortak biz pazar olacağız” olarak özetlediği anlayış ile gerekli müracaatı zamanında yapmamıştır. 1961’de İsmet İnönü başbakan iken kendisine adaylık anlaşmasının imzalanması telkin edildiğinde “İstedığımız zaman bu trenden inebilir miyiz?” diye bir soru sormuş ve olumlu cevap alınca hemen imzalamıştır.

¹¹⁴. Güney Kıbrıs.

[115.](#) Midyat'ta günlerimizin daha iyi geçmesinde katkısı olan Nihal Hanım, Topçu Üsteğmen Cevat Bey'in eşi idi. Şehre hâkim bir tepelikte, geniş terası olan bir evde otururlardı. Onu Ankara'da kalan ablalarımın yerine koymuş olmalıyım ki zaman zaman onların evine gider ve oradan Midyat'ı seyrederdim.

[116.](#) Ernest (Ernie) Stern.

1960/1961

Geriye bakıldığında 1960 yılının ikinci yarısı ve 1961 yılında yapılan ilk genel seçime kadar geçen sürede hatta ilk koalisyon hükümetinin zamanında da Türkiye ekonomisi sağlıklı yönetilebilmiştir denilebilir. Askeri darbeyi yapanlar Adnan Menderes Hükümeti'nden daha doğrusu Demokrat Parti iktidarından çok sağlıklı ve problemsiz ekonomi devralmamışlardı. Birçok yatırıma başlanılmış ve elde o yatırımları bitirebilecek parasal kaynak yoktu. Dış âlemden kaynak bulmak için Menderes Hükümeti'nin çabaları meyve vermemişti. Toplumda geçim sıkıntısı yaygın ve gelir artışı beklentisine idare cevap verecek durumda değildi.

Ülke kaderine el koyan askerlerin sosyal ve ekonomik konularda bilgili ve deneyimli olduğunu beklemek saflık olurdu. Ayrıca yönetime el koyan çeşitli rütbelerdeki 33 kişilik Milli Birlik Komitesi kendi içerisinde görüş ayrılığında ve bir açıdan başsız idi. Buna ek olarak o komite içerisinde güç kavgası başka bir deyimle iktidar çekişmesi başlamış ve sürmekte idi. Askerler, birkaç kişi dışında polis müdürlerini görevden almadan emniyet teşkilatına binbaşı ya da yüzbaşı seviyesinde subayları atayarak asayiş kontrol altına almışlardı. Fakat ekonomi yönetimi sahipsizdi.

Daha önceki yıllarda kamu oyununda, basında tartışılan problemlerin sadece bazı kurumların kurulması ile çözülebileceği inancı yaygınlaşmıştı. Bir toplumsal ya da yönetim ile ilgili problemin çözümünü bir kurum ya da bazı kurumların kurulmasına bağlamak konuyu basite indirgemek demektir. Sorunun gerçek nedeni nedir? Kurulması önerilen kurumda hangi özellikte insanlar görevlendirilip nasıl çalışacaklardır? O kuruma ya da kurumlara, problemi çözmek için hangi güç ve o gücü kullanmak için araçlar verilecektir? Bu sorular sorulmadan bazı kurumlar kurulması sadece konunun derinliğinin bilinmemesi ya da yöneticilerin halk kütlelerinde “tedbir alınıyor” duygusunu uyandırmak gibi politik amacının sonucudur. ABD gibi sanayileşmede ileri bir ülkede bile 11 Eylül olayları olup da New York'taki İkiz Kuleler yıkılınca yönetiminin İç Güvenlik İdaresi kurması buna en yakın tarihteki çarpıcı bir örnektir.

Siyasi olarak belirsizlik ortamına 27 Mayıs 1960 sabahı giren ülkede geçmişte olanlardan sorumlu tutulanlar Yassıada'da kurulan mahkemelere çıkarılarak hesap sorulmak isteniyordu. Ancak mevcut kanunlarda bir siyasi partinin kanunlar çıkartarak iktidarını sürdürmeye teşebbüsünü suç sayan bir hüküm yoktu. Bugün de yoktur. Silah zoru ile meşru hükümeti devirmeye teşebbüs suç sayılarak çeşitli kamu davaları açılmıştır; ancak referandum yaparak, yoğun propaganda ile yargı bağımsızlığını zedeleyecek tasarıları yasalaştırarak davranmak suç sayılmamaktadır. Yasalarla adım adım tek adam yönetimine ülke götürülmeye çalışılırsa yasal olmayan bir durum doğmamış gibi görünür, ancak demokrasinin özü zedelenir.

“Hukuk devleti” ile “Kanun Devleti” arasında çok fark vardır. Evrensel olarak kabul görmüş “insan haklarını” göz önüne almadan yasalar çıkartılarak bir toplumu yönetmek “kanun devleti” gibi görülebilir fakat bu anlayış “hukuk devleti” anlayışı değildir. Askeri darbe sonrasında kurulan Yassıada Mahkemeleri'nde savcılar ve hâkimler o zamanki yasalara göre suç bulmaya gayret ettiler, oysa Demokrat Parti'ye oy vermiş ve gönül vermiş insanlar zaman içerisinde askeri yönetimce yapılanları giderek yükselen sesle eleştirmeye başladılar.

Adnan Menderes'in birçok konuda yeteri kadar teknik destek almadan karar verdiği kanısı basında çok işlenen bir konu idi. Kararların parti çıkarları düşünülerek, siyasi gayelerle alındığı çok eleştiriliyordu. Zaman zaman üst bürokrasiden kişilerin “Beni dinlemiyorlar” diyerek görevlerinden ayrılmaları basında yer buluyordu. Askerler özellikle iki kurumun kurulmasını gerekli görür halde

idiler. Birisi ekonomi konusunda araştırmalar yaparak hükümetlere yardımcı olacak planlama kurumu diğeri ise devletin personelle ilgili sorunlarını üstlenecek Devlet Personel İdaresi idi. Ekonomik planlama ile ilgili çalışmalar Menderes Hükümeti zamanında başlamıştı, ve bazı ülkelerde olduğu gibi geçici bir komite tarafından da yapılabilirdi. Ancak 27 Mayıs 1960'ta ülke yönetimine egemen olan Milli Birlik Komitesi kalıcı bir kurumsal yapıdan yana oldu ve Devlet Planlama Teşkilatı Başbakan'a doğrudan bağlı olarak kuruldu. 91 Sayılı Yasa'da DPT'nin iki organdan oluştuğu belirtildi. Birisi Devlet Planlama Teşkilatı Merkez Örgütü, diğeri ise Yüksek Planlama Kurulu.

Teknik incelemeler ve önerilerin politik endişelerle saptırılmaması düşüncesi ile Yüksek Planlama Kurulu böylece yasal bir örgüt oldu. Yüksek Planlama Kurulu Başbakan'ın başkanlığında ve hükümetin üç üyesi ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın Müsteşarı ve üç Daire Başkanı'ndan oluşuyordu. Düşünülen politikacıların politik endişelerle kaynağı belirsiz yatırımlara girişmeden önce teknik bir süzgeçten de geçirilerek karar alınması idi. Pek çok yasa daha önce yaşanan olayların ve sıkıntıların tekrar yaşanmaması düşüncesi ile çıkartılır. Bir bakıma geçmişi düzeltmek gibi davranılır. Oysa önemli olan geleceği geçmişin etkilerinden uzak, evrensel kabul edilmiş değerlere göre oluşturacak yasal ve diğer altyapıyı sağlayabilmektir.

Devlet yönetiminde yıllarca çalışmış ve belli deneyimler edinmiş bürokrat ya da teknokratlar devlette yeni sorumluluk alan seçilmiş politikacılarla her zaman ahenk içinde çalışamayabilirler. Hatta yargı mensuplarının kararları bazen milletvekillerininintercihleri ile çelişebilir Yargı atanan kişilerden oluştuğu için "Ülkeyi seçilmişler mi, atanmışlar mı yönetecek?" şeklinde söylemleri duymuşuzdur. Türkiye Cumhuriyeti özellikle 1960'lı yıllardan sonra "seçilmişler" ve "atanmışlar" ayrıştırılmasına sahne oldu.

Seçilerek göreve gelen kişiler devlet memurları ile yetki, sorumluluk ve anlayış farklılığına düştüler. Bu durum daha önce de özellikle 1950'den sonra belli ölçüde baş gösterdi. Yıllarca bir bakanlığın çeşitli kademelerinde görev yaparak müsteşar ya da müsteşar yardımcılığına kadar yükselmiş deneyimli bir devlet yöneticisinin yaklaşımı Anadolu'nun bir kasabasinda avukatlık yaparken seçilmiş ve bakan olarak göreve başlamış siyasi kişi ile uyuşmadığı haller oldu.

Bu durum sanki yıllanmış yöneticiler eski partiye bağlılıkları bakımından yeni gelen siyasilere güçlük çıkarıyorlar gibi algılandı. Devlette özellikle dış politika konularında yıllarca geliştirilmiş ve yerleşmiş yaklaşımlar vardır. İster bilim dünyasından gelsin isterse özel sektörden gelsin devlet deneyimi olmayan kişiler devlet dairelerinin işleyişini yadırgayabilirler. Ancak unutmamak lazım ki o usul ve esaslar yılların deneyimi ile oluşmuş; alışkanlık değil toplumun yarattığı bir durumdur. 1950'den önceki şemsettin Günaltay Hükümeti'nde Ulaştırma Bakanı olan Kemal Satır¹¹⁷ Bey şöyle bir anısını anlatmıştı: O zaman alışılmışın dışında genç yaşında bakan olup göreve başladığı yılda bakanlık müsteşarına bir konuda "Acaba şöyle yapabilir miyiz?" diyerek onun fikrini almaya çalışmış. Müsteşar "Olamaz!" diyerek çeşitli karşı gerekçeler ileri sürermiş. 1950 seçiminden sonra Demokrat Parti işbaşına geldiğinde aynı müsteşar daha önce olmaz dediği her konuda olumlu görüş vermiş olmalı ki o hususlar daha önce Kemal Satır Bey'in önerdiği biçimde gerçekleşmiş. Bir gün Kemal Bey o müsteşar ile karşılaşmış ve "Daha önce bana olmaz dediğiniz bir çok konu bakıyorum olabiliyormuş; bunun sebebi nedir?" diye sormuş. Müsteşar Bey "Efendim siz acaba böyle yapabilir miyiz diye soruyordunuz; ben de fikrimi söyleyerek neden olamayacağını anlatıyordum; şimdikiler sormuyorlar. şöyle şöyle yap diye emir veriyorlar, ben de verilen emri yerine getiriyorum" demiş.

Olması gereken karşılıklı anlayış ve devlet kurallarını bozmadan verimliliği artırmaktır. Bu

bakımdan Federal Almanya ya da Büyük Britanya memurlarının davranışları incelendiğinde görülür ki devletin yönetimi iktidardaki partilere göre çok az değişiklik gösterir. Türkiye’de 1960 yılına gelindiğinde devletin ekonomik ve mali konularda karar alma mekanizması oldukça dağınık ve gerekli bilgileri bulabilmek bile çok güçtü. Devletin hangi ülkeye ya da kuruma ne kadar borcu olduğuna dair sistemli, güvenilir bilgi dahi yoktu. Bakanlıklar arasında koordinasyon eksikliği o hale gelmiş idi ki Koordinasyon Bakanlığı adı altında yeni bir bakanlık kurulmuştu.

Sanayi Bakanı Sebati Ataman aynı zamanda Koordinasyon Bakanlığı’na vekâlet ediyordu¹¹⁸..

Devlet Planlama Teşkilatı kurulduğunda ekonomiden kim sorumludur sorusu ortada idi. Devlet bakanı Nasır Zeytinoglu İzmir’de serbest avukatlık yaparken Cemal Gürsel, bu dostunun hükümette yer almasını istemişti. Daha DPT kurulmadan önce 10 yıllık Plan yapmak üzere Türkiye Cumhuriyeti danışman olarak Prof. Jan Tinbergen ile anlaşma yapmıştı ve o da yardımcısı Dr. Koopman ile Nisan 1960’ta Ankara’ya gelerek göreve başlamıştı. Nasır Zeytinoglu’nun bürosu inşaatı bitmeye yaklaşmış TBMM binasının bugün başkanlık kısmının bulunduğu bölümünün üst katında idi. Ben Dr. Koopman ile Nasır Zeytinoglu’nu ziyaret etmiş ve oradaki odalara yerleşerek çalışmalarını orada devam ettirmeye başlamıştık. Ancak Zeytinoglu konunun içeriği ile ilgili değildi ve bizim taleplerimizle ilgilenmiyor, planlama konusuna bulaşmak istemiyordu. Maliye Bakanı, Menderes Hükümeti zamanında 27 Mayıs’tan birkaç ay öncesine kadar İstatistik Genel Müdürü Şefik İnan idi. Menderes ile ters düşmüş olduğu söylenirdi ancak belki de bulunduğu mevkide beklenen başarıyı göstermemişti.¹¹⁹ Hükümet düzeyi böyle iken bürokraside de ekonomiye sahip çıkan yoktu.

Maliye Bakanlığı, özellikle Hazine Genel Müdürlüğü daha önce Dışişleri Bakanlığı’nın yetki ve sorumluluğunda olan “Dış Ekonomik İlişkileri” üstlenmişti. Ancak o işi görecekti, özellikle yabancı dil bilgisi yeterli, personeli dahi yoktu. Koordinasyon Bakanlığı henüz kurumsallaşmamıştı. Personel bakımından ve deneyim bakımından çok yetersizdi.

Çok genç bir kadro Devlet Planlama Teşkilatı’nda göreve başlamıştı. Bu, o kurumun şansı idi. Yıllanmış memurların alışkanlıkları ve kendi lojman derdini ya da terfi konusunu sorun yapacak davranışlar Devlet Planlama Teşkilatı’nda başlangıçta yoktu. O kuruma talimat verecek ve çalışmalarını yönlendirecek üst otorite de yoktu DPT’yi o zaman yönetenler hem neyin yapılmasına hem de nasıl yapılmasına kendileri karar vermek zorunda idiler. Daha önce ülkede benzer bir çalışma yapılmadığı için ellerinde örnek de yoktu.

Bana kurulduğunda DPT’nin özelliklerini sırala deseler ilk aklıma gelen “takım çalışması” olur. Konuları kişisel olarak ele almak ya da konulara kişisel yaklaşım yerine takım olarak, memur/müdür gibi rütbelere önem vermeden sadece sorunu çözmeye toplu olarak gayret etmek o dönemdeki DPT’nin çalışma anlayışı idi. Makam, mertebe önemli değildi, önemli olan kimin neyi bildiği ve nasıl yapacağı idi. Çok enerjik, genç kadro bir yandan bilgi toplamaya gayret ediyor öte yandan toplanan bilgileri bilimsel süzgeçten geçirip anlamlı seriler ya da diziler oluşturmaya çalışıyordu. Bütün bunlar ileride nelerin gerçekleştirilmesinde yarar vardır sorusuna cevap bulmak içindi. Bu kadro Türkiye’yi beş yıl sonra ve on beş yıl sonra nasıl görmek istiyordu. Bu istek ve eldeki imkânlarla göre yapılabilecekler karşılaştırıyor ve acaba daha nasıl yeni kaynak yaratılabilir sorusuna cevap bulabilmek için kafa patlatılıyordu.

Çalışma saatleri sabah 9.00 akşam 5.00 ile sınırlı değildi. Bir pazartesi sabahı DPT’nin o zaman tahsis edilmiş olan bugünkü TBMM in Başkanlık kısmına geldiğimde giriş katındaki bir odadan gülüşmeler, kahkahalar geliyordu; adeta neşeli hanım ve erkek sesleri duyuluyordu. Ben Koordinasyon Dairesi Başkanı olarak neler olduğunu merak ettim ve kapıyı açıp girdim. Büyükçe bir

toplantı masasının etrafında genç erkek ve genç hanım on ya da on iki uzman yardımcısı önlerinde kalın dosyalar hem çalışıyorlar hem de adeta eğleniyorlardı

Hiçbirisi bir amir geldi diye yerinden kalkmadı, hatta kıılmadı bile. Bir de “Bakar mısınız; daire başkanı beyefendi gelmiş; o da gelip bize katılmaz mı?” diye laf atmalar da oldu. O zaman anladım ki ellerinde olan dokümana son şeklini vermek için birlikte çalışan o insanlar cuma günü akşamı o işi bitiremeyince pazar günü gelerek çalışmaya devam etme kararı almışlar. Pazar günü bütün gün çalışmışlar; gene de o işi bitiremeyince bütün gece çalışmaya devam etmişler. Çalışmayı adeta eğlenceye dönüştürmüş, güle-eğlene keyifle çalışıp sabahlayan o insanların bana laf atma hakkına sahip olduklarını hissetmelerinden daha doğal ne olabilirdi? Hiçbirisi halinden şikâyetçi değildi; çalışırken eğleniyorlardı. Bu ruhu, bu kardeşçe birlikte çalışma, bir şey üretebilme dürtüsünü Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın hazırlanmasının her aşamasında yaşadık.

Yukarıda biraz belirtmeye çalıştığım “birlikte bir şey yapma” arzusu ve gayreti sadece meslek memurları, uzman ve uzman yardımcılarını ile sınırlı değildi. O yıllarda el ile yazılanları daktilo makinesi ile birkaç kopya yazan yardımcı kişiler vardı. Gerek daktilo odası denilen odadaki 8-9 kişi gerekse odacılar dahil tüm yardımcı personel “mesai saatleri” kavramı olmadan çalışmakta ısrar ederlerdi. Bazılarını “yarın devam edersen, şimdi evine git “ diyerek zorla işyerinden göndermeye çalıştığım birçok olayı hatırlıyorum.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı on beş yıllık perspektif içinde hazırlanıyordu. On beş yıl sonra nasıl bir Türkiye arzu ediyorduk? Ona göre bu yıl ne yapılabilir; beş yıl içinde ne yapılabilir onu araştırıyor ve olanakları ne kadar zorlayabiliriz diye kafa yoruyorduk. Bütün bu çalışmaların hiyerarşik düzenin (emir-kumanda düzeninin) tamamen dışında, bir araştırma grubu havasında ve anlayışında gerçekleşmesini DPT’de o zaman çalışmalar öncelikle o kurumun ilk Müsteşarı Şinasi Orel’e¹²⁰ borçludur. Devlet Planlama Teşkilatı yarasının hazırlanmasında emeği geçtiği gibi ilk Müsteşar olarak görev yaptığı da albay rütbesinde idi. Ancak DPT’de askeri yaklaşım olmadı. Emir komuta sistemi olmadığı gibi inanılmaz derecede herkesin, her çalışanın eşit olduğu bir çalışma ortamı yaratılmıştı. Genç bir uzman yardımcısı karşısındaki ister albay rütbesindeki müsteşar ister daire başkanı olsun fikrini açıkça söyler, sonuna kadar tartışarak savunabilirdi.

Şinasi Bey,¹²¹ Harp Akademisi’nde kurmay eğitimi almış keza ABD’de West Point Askeri Akademisi’nde bulunmuştu. Yönetici olarak kurum içi bilgi alışverişine çok önem veriyordu. Amerikan terminolojisi ile personelin üç seviyede toplanması usulünü getirmişti. Bir Numaralı Staff Meeting¹²² müsteşar, üç daire başkanı ve genel sekreterden oluşuyordu. İki Numaralı Staff Meeting, bir numaralı uzmanların da katılması ile yapılan genişletilmiş toplantının adı idi. Üç Numaralı Staff Meeting ise uzman yardımcılarını da dahil olarak daha geniş katılımlı personelin bir araya geldiği bilgi alışverişi yapılan toplantının adı idi.

Bir Numaralı Staff Meeting müsteşarın Hükümet’ten veya daha üst makamlardan edindiği bilgiyi daire başkanları ile paylaştığı ve çalışmalardan sistematik olarak haberdar olduğu haftalık toplantılardı. Burada kararlar alınır; ancak alınan kararların yazıldığı defter ya da evrak yoktu. Karar dediğim bir konuda fikir birliği sağlanması idi. O toplantıya katılan her kişi o toplantıdan sonra söz konusu konuda nasıl hareket edileceğini anlamış ve sindirmiş olurdu. Ben DPT’de Sektör Planları ve Proje Tahlil Şubesi Müdürü görevinde olmama rağmen bir numaralı staff toplantılarına katılmam istenirdi. İki numaralı staff toplantısı daha seyrek yapılan ve tüm çalışanların takımın parçası olduklarını his etmelerini sağlayan ve fikir ve dileklerini dile getirmelerine olanak veren

toplantılardı. Karar alınan toplantılar değildi; fakat oradaki görüşmelerin ışığında çalışmalar yapılır ve bir numaralı staff toplantısında alınacak kararlarda iki numaralı staff toplantısında yapılan konuşmalar etkili olurdu.

Cemal Paşa'nın zaman zaman Şinasi Bey'den talepleri olurdu. Cemal Paşa Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı olarak tüm yetkileri elinde bulunduran kişi idi. Ancak Şinasi Bey yasal olarak o kadar yetkili bir kişinin taleplerini emir telakki etmez ve Bir Numaralı Staff Meeting (birinci seviyedeki çalışanlar toplantısı) yaparak o taleplerin tartışılmasını sağlardı. Çoğu zaman Cemal Paşa'nın talepleri reddedilirdi. Cemal Paşa da "Neden reddettiniz? Emirlerimi dinlemiyorsunuz" gibi bir tutum içinde olmazdı.

DPT'de yapılan çalışmalara basın ilgisinin artmasının birinci sebebi o zamana kadar ülkede yapılması adet olmayan bilimsel bir çalışma yapılarak hükümet kararlarına zemin hazırlanması idi. İkincisi o çalışmalarla başka yerde olmayan bilgi ve belgeler toplanıyordu. Toplanan belgeler değerlendiriliyor ve geleceğe dönük tahminler, projeksiyonlar yapılıyordu. Basın için inanılmaz değerde kaynak hem de düzenli olarak oluşturulmuş kaynak söz konusu idi.

Planlamada çalışanlar yeni görüşler, yeni yaklaşımlar geliştiriyorlardı. Duyulmamış kavramları kullanıyorlardı. Milli gelir, yurt içi gayrisafi milli hâsıla,¹²³ adam başına düşen gelir, girdi-çıkıtı¹²⁴ incelemeleri, yapılabirlik gibi kavramlar DPT'de günlük konuşmaların içinde geçiyordu. Bunlar ülkede o yılda yeni idi. Hatta Milli Gelir Hesapları DPT'nin önyak olması ile başlanılmıştı. Halkın ilgisi arttıkça basın bu ilgiye cevap verebilmek için Devlet Planlama Teşkilatı ile ilgili haberlere daha çok yer vermeye başladı. Kamu kurumlarında da giderek DPT'ye yol gösterici olarak bakmak eğilimi oluştu.

Önemli günlük gazetelerin parlamento muhabirleri ve özel olarak başbakanı ve başbakanlığı izleyen muhabirleri vardır. DPT'de çalışmalar ilerledikçe bazı günlük gazeteler seçkin muhabirlerini Devlet Planlama Teşkilatı'nı da izlemekle görevlendirdiler. *Cumhuriyet* gazetesinden Özgen Acar, *Milliyet*'ten Nilüfer Yalçın, *Tercüman*'dan Şemsi Kuseyri planla ilgili haberler veriyorlardı.

Planlama çalışmaları geceli gündüzlü yoğun bir tempoda devam ederken genç uzman yardımcılarını yurtdışında daha ileri düzeyde eğitime yollamak için özel program yapıldı. Önce on beş kadar uzman yardımcısı ve genç memur Hollanda'ya gönderildi. Prof. Tinbergen'in danışman olarak görevine devam etmesi özellikle Dr. Koopman'ın Hollanda Parlamentosu üyesi olması çok sayıda burs temin edilmesini sağlamıştı. Bu çerçevede Ülkü Eğeci, Hikmet Çetin, Yusuf Hamurda, Tülin Oktay'ın da dahil olduğu bir grup oradaki Planlama Enstitüsü'ne gönderilmişti. Yılmaz Sezek ise Paris'te eğitimde idi.

Ben OEEC bünyesinde yapılan bir komite toplantısına katıldığımda Paris'te Yılmaz Sezek ile buluşarak çalışmaları hakkında bilgi almıştım. Paris'ten Lahey'e¹²⁵ geçmiş ve oradaki genç arkadaşları dinlemiş, bir bakıma yürütülmekte olan eğitim programını denetlemiştim. Amsterdam Havaalanı'nın isminin telaffuzu biz Türklere çok güç gelir. Oraya gidenler arasında Hikmet en iyi telaffuz eden kişi olarak öne çıkmıştı. "Ağabey, Hikmet'e bir daha havaalanının ismini söylet" demek sureti ile kendi aralarındaki dostluğa beni de katıyorlardı. DPT'deki amir-memur ya da uzman yardımcısı ile üst yönetim arasındaki dostluk o kadar sıcaktı ki dışarıdan bakanlar kimin hangi seviyede olduğunu anlamakta güçlük çekerlerdi. O sıcak ilişki, çalışmalarda herhangi bir laubaliliğe ya da kaytarmaya yol açma sebebi olmazdı. Sevgi ile saygı birlikte vardı. Korkunun ise çalışanlar arasında hiç yeri yoktu.

Döndüğümde Hikmet Çetin'den bir mektup aldım. Dil bilgisinin yeterli olmadığı için eğitim programından gereği gibi yaralanmadığını belirterek “Ben dönmek istemiş olmayayım, siz beni geri çağırır mısınız?” diye rica ediyordu. Birçok kişinin dış ülkede kalma süresini uzatmak için türlü yollara başvurduğu o dönemde özverili ve dürüst bu yaklaşım da o gün DPT çalışanların davranışlarını aksettirmektedir. Hikmet, “Dönüp dil bilgimi iyice artırdıktan sonra yurtdışı eğitime gitmem yaralı olacaktır” diyerek döndüğünde ne yapmak istediğini belirtmişti. Nitekim Ankara'ya döndükten sonra kendisine yoğun dil eğitimi uyguladı ve ABD'ye eğitime gidip başarılı oldu. Daha sonraki yıllarda da gayret göstererek İngilizcesini Dışişleri Bakanı olarak görev yapacak düzeye getirdi.

Hollanda deneyiminden sonra daha uzun süreli eğitim programları çerçevesinde Yalçın Küçük Yale Üniversitesi'ne, Ülkü Egeci ve Cemil Çınar Manchester'a, Tarık Kıvanç ABD'de Williams College'a, Nejat Ölçen Almanya'da Kiel kentindeki Prof. Baade'nin enstitüsünde eğitime gönderildi. Şinasi Orel'in de arkadaşı olan Y. Müh. Halit Çakır askerlikten emekli olduktan sonra ODTÜ'de öğretim üyesi idi. Eğitim programının yönetimini çok titizlikle yapıyordu.

Dünya Bankası'nda göreve başladığım hafta Banka'da yıllarca çalışmakta olan Hurşit Çalika¹²⁶ “Geçende banka Yale'den proje değerlendirilmesi konusunda bir uzman istemişti, çok iftihar ettim; uzman olarak genç bir Türk iktisatçıyı Yale göndermişti” demişti. Çalika'nın bahsettiği kişi Yalçın Küçük idi. Devlet Planlama Teşkilatı'nda proje değerlendirmesi konusunda edindiği bilgiler altyapı olarak Yalçın'a yararlı olmuş ve Yale Üniversitesi de onu uzman olarak Dünya Bankası'na yollamıştı.

Yapılmakta olan Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın bir grup uzmanın bilimsel esaslara göre oluşturduğu bir doküman olmamasına özellikle dikkat ediyorduk. Planın toplum tarafından benimsenmesinin temeli bizzat toplum tarafından yapılması idi. Bu da planlama çalışmalarına geniş katılımı sağlamakla olurdu. Kıskaç davranarak sadece küçük bir grubun halktan kopuk olarak hazırlayacağı bir dokümanın uygulanma şansı çok az olurdu. Bu bilinç ile 91 sayılı DPT kuruluş kanununda yer bulan Özel İhtisas Komisyonları kuruldu. O komisyonların kurulma hikâyesi de hatırlamaya değer. Bir yandan Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın stratejisi üzerinde çalışılıyor, öte yandan bilgi toplanmaya gayret gösteriliyor ve bazı temel kavramlar konusunda bilimsel incelemeler yapmak gerekiyordu. Kenan Bulutoğlu¹²⁷ özellikle bu incelemelerde çok katkı sağlıyordu.

Sektör Planları ve Proje Tahlil Şubesi Müdürü olarak İktisadi Planlama Dairesi Başkanı Attila Karaosmanoğlu'na bağlı idim. Ancak Koordinasyon Dairesi başkanı Osman Torun yaşça bizden büyük ve bir önceki kuşağa yakın idi. Ona saygı duyardık ve birçok konuyu önce onunla konuşmak alışkanlığı gelişmiş idi. Gerek Devlet Planlama Teşkilatı kurulmadan önce Prof Tinbergen ile çalışırken gerekse diğer faaliyetlerim dolayısı ile iki sektörün özellikle ele alınıp hemen Özel İhtisas Komisyonu kurularak uzun vadeli planlamalarının yapılmasını adeta zaruri görüyordum. Birisi enerji sektörü, diğeri ulaştırma sektörü idi. Bir iç memorandum¹²⁸ yazarak bu iki Özel İhtisas Kurulu'nun neden vakit geçirmeden kurulması gerektiğini belirttim. Osman Bey'in yaklaşımı olumlu olmadı. “Makro Plan¹²⁹ yapmadan senin şuben nasıl sektör planı yapabilir” dedi. Bir kaç gün ikna etmeye çalıştım sonunda Müsteşar Şinasi Orel'den yazılı olur alarak o iki Özel İhtisas Kurulu'nun resmi olarak kurması gerçekleşti. O yıllarda Etibank, Türkiye Kömür İşletmeleri ya da Ankara Elektrik, Gaz ve Otobüs idaresi gibi kurumların bu gibi toplantılara gönderecekleri, iyi konuşma yapmak becerisi olan uzmanları vardı. Nitekim Enerji ile ilgili toplantıda Fuat Karayazıcı'yı ya da Kemal Tan'ı

görmek benim için sürpriz olmamıştı. Bu komiteler aracılığı ile planlama faaliyetine hem diğer kurumlar katılıyor hem de o kurumlardan çok daha kolay bilgi alınabiliyordu.

Bugünlerde bazı kişilerin özgeçmişlerini yazarken sözgelimi Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komitesi üyesi olduğunu yazdığına şahit oluyorum. Bu da beni çok memnun ediyor. Demek ki toplumda bilimsel saygı görececek bir işe balatmışım. Tüm devlet yatırımları durdurulmuş ekonomik faaliyet bir yandan siyasi belirsizlik öte yandan devlet harcamalarındaki azalma sebebi ile durmaya yaklaşmış iken geniş katılımı ileriye dönük plan yapılması, toplumun dikkatini ileriye çekmeye yaramakta idi. Durmuş yatırımlarla ilgili hareketlenme yaratmak için ne Başbakanlık, ne Maliye Bakanlığı ne de başka bir devlet kurumu bir girişimde bulunmaz iken Devlet Planlama Teşkilatı olarak tüm durdurulmuş yatırımlar hakkında bilgi sahibi olan yegâne kurum haline geldik.

Tek tek yatırımları incelemek hele o zamanki moda uyararak yolsuzluk¹³⁰ olmuş mu endişesi ile veya saplantılarla geçmişini karıştırarak vakit kaybetmek ülkeye yapılabilecek büyük kötülük idi. Öyle zamanlarda insanlar polis hafiyeliğine özellikle meraklıydılar, oysa yatırımların uzun süre durmasının zararları çok daha önemlidir. Geçmiş ile uğraşarak vakit kaybetmek yerine geleceğe bakmaya ve geleceğin daha iyi olmasına çalışmak gerekir. Genç kadro bunu yapıyordu. Durdurulmuş yatırımlar hakkında bir kararname taslağı hazırlandı, buna göre tutarı 5 milyon TL olan yatırımlara ilgili olduğu kurum karar verme yetkisine sahip olacaktı. 5 ila 15 milyon TL'lik yatırımların kararını söz konusu kurumun bağlı olduğu bakanlık vermeye yetkili hale getirilmişti. Yatırım tutarı 15 milyonu geçen yatırımlar ise DPT'ye gelecek ve incelenerek kararı DPT verecekti. O yıllardaki 15 milyon Türk lirası satın alma gücü olarak çok önemli bir miktardı. DPT sadece dört ya da beş proje gelmişti ve onları benim müdürü olduğum şubede hemen incelemeye başlamıştık. O inceleme bize metodoloji geliştirmemizde de yardımcı olmuştu. İncelediğimiz projelerden birisi Emekli Sandığı'na ait olan Hilton Oteli'nin genişletilmesi projesi idi. Yatırımların açılması ve yatırımcı kurumların karar verme aşamasında fikir danışmak için DPT'ye müracaatlarında karşılarında onları anlayışla dinleyen ve onlara yardımcı olan genç insanları bulmaları yeni kurumun devlet dairelerince kabul edilebilirliğini artırdığı gibi toplumda da olumlu karşılanmasına yardımcı olmuştu.

Bir yandan çok sınırlı bir kadro ile, on uzman ve on beş uzman yardımcısı ve birkaç araştırma asistanı ile bilgi toplamak ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı hazırlamak için yoğun çalışılırken yıllık program yapmak gereği de vardı. Yıllık programlarda bir sonraki yılın nasıl görüldüğü ve o yılda hangi yatırımların yapılabileceği ve hangi ekonomik ve sosyal tedbirler alınabileceği belirtiliyordu. 1962 yılı özellikle önemli idi. Zira Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963'te başlayacak şekilde oluşturuluyordu. 1962 planlı kalkınmaya geçiş yılı olarak ayrıca ele alınmalı ve bir "geçiş programı" hazırlanmalı idi. Bu yapıldı; bunu yaparken birçok konunun öncelikle ele alınması ve hükümetin dikkatine sunulması hatta hükümetin özellikle dikkatinin çekilmesi gerekiyordu. Öyle de yapıldı.

Yassıda'da görülmekte olan dava, Yassıda Mahkemeleri tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, keza uluslararası toplumun dikkati geçmişe çevrilmişti. Askeri müdahaleden önceki devir eleştiriliyor, yargılanıyor günlük konuşmaların konusu oluyordu. Demokrat Parti taraftarları samimi olarak geçmişin açıktan da olmasa savunuyorlardı. Askeri yönetimden sonra mevki kapabilir miyim düşüncesinde olan bazı açık gözler çok yüksek perdeden geçmişini savunuyor ve hatta örgütlenme girişimlerinde bulunuyorlardı. Geçmişini eleştirenlerle geçmiş uygulamaları destekleyenler karşı karşıya idiler. Kim ne kadar samimi idi, bilmek zordu. Tüm dikkatlerin geçmişe odaklandığı böyle bir ortamda Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki bir avuç insan "gelecek nasıl olmalı? ya da gelecek nasıl

olabilir? Sorularına cevap aramakta idiler.

DPT de çalışanların toplumun dikkatini geleceğe çevirmekte az da olsa başarılı oldukları önce basının ilgisi ile belli oldu. Birçok günlük gazete ve haftalık ya da aylık dergi geçmiş olaylara ait bilgi ve belge yayınlama yarışında iken ve Yassıada'daki duruşmalarla ilgili haberler vermeye özen gösterirken yavaş yavaş basında Devlet Planlama Teşkilatı'nda yapılan çalışmalar da haber olmaya başladı. Basında çıkan olumlu haberler üzerine halk da kendiliğinden planlama çalışmalarına katılma arzusu göstermeye başladı. O kadar ki bu istek dikkat çekici oldu. Ülkenin çeşitli yörelerinden DPT'ye vatandaşlar mektup göndererek yapılmakta olan planda hangi hususlara önem verilmesi, ne gibi sorunların ele alınması hatta çözümleri konusunda önerilerde bulunuyorlardı. O mektuplardaki fikirleri beğenmesek de o mektupların gelmesinden çok memnun oluyorduk. Dosyalar hazırlamıştık ve orada onları topluyorduk; bu o vatandaşların gayretlerine gösterilen saygılı davranmanın gereği idi. Çünkü arzu edilen, geniş katılımı, geleceğin planlanması idi. Bu mektuplar bu bakımdan kalkınma gönüllüleri tarafından yazılmış gibi işlem görüyorlardı. Çok saçma sapan, uygulanması imkânsız önerilere de saygı duyuyorduk. Ne kadar geniş katılım ile ülkenin geleceği planlanabilirse yapılan planın uygulama şansı o kadar yüksek olacaktı. Buna gayret ediyorduk.

Halkın ilgisi arttıkça basında DPT'den haberlere daha çok yer ayrılıyordu. Bu bağlamda birkaç kişiyi özellikle anmak isterim. Abdi İpekçi¹³¹ Milliyet Gazetesi Genel yayın Yönetmeni idi. Abdi Bey yapılan çalışmalara özel ilgi gösteriyordu. Ankara'ya her gelişinde fırsat buldukça DPT'ye bizzat uğrayarak birinci elden bilgi alıyordu. Sıcak bir Ankara öğleden sonrasında ceketini omzuna atmış olarak Bakanlıklar Sementi'nden yürüyerek DPT'nin bulunduğu Yeni Meclis Binası'na doğru yürüdüğü sırada ona arkadan yetişip sohbet etmiştim. DPT'nin kuruluş yasasında Koordinasyon Dairesi'nin bir şubesinin Yayın ve Temsil Şubesi olacağı yazılı idi. O yıllarda halkla ilişkiler adı verilen faaliyetler ülkemizde yaygın değildi. Yayın ve Temsil Şubesi'ne o yıl Ankara SBF'den yeni mezun olmuş Alaattin Asna'yı aldık. Hem gazeteciler arasında sevilen hem de çok enerjik kişiliği ile Alaattin'in DPT ile basının iyi ilişkiler içinde olmasına çok katkısı olmuştur.¹³²

Oktay Yenal'ın Robert Kolej'den arkadaşı Talat Sait Halman askerlik hizmetine Deniz Kuvvetleri'nde yedek subay olarak başlamıştı. Yayın ve Temsil Şubesi'nin başına Talat'ın gelmesinin çok yararlı olduğunu Oktay ileri sürmüş olmalı ki Talat da aramıza katıldı. Talat, askerlik çağına gelmeden de önce, yedek subaylığını bahriyeli¹³³ olarak yapmayı hayal edermiş. Uzun zamandır hayal ettiği beyaz denizci giysileri içerisinde yazın İstanbul'da galiba Heybeli Ada'da askerlik yapacağını beklerken Talat kendisini Ankara'da DPT'de buldu. Bunu gönülden istemediğini belli idi; onun bu duygularını anlamak zor değildi. Hatta bazı günler beyaz denizci giysileri ile DPT'ye gelirdi. Ancak kader onu denizden alıp karaya vurmuştu. Gene de Talat sorumluluk anlayışı ile ve özveri ile çalışarak DPT'nin çalışmalarının kamuoyunda gereken şekilde değerlendirilmesine en çok katkısı olan kişilerin başında gelir.

Talat Halman ve Alaattin Asna yanlarında çalışan genç kişilerle gerçek anlamda batılı anlayışla halkla ilişkiler faaliyeti sürdürüyorlardı. Talat, Şube Müdürü olarak yanında çalışanlarla arkadaşça diyalog kurmuştu ve yorulmak bilmeden zarif bir şekilde DPT nin tanıtılmasını ve toplumda saygın hale getirilmesine gayret ediyordu. Gayretlerinin sonuçlarını da gerek basının ilgisinin artması ile gerekse vatandaşlardan gelen olumlu mesajlarla alıyorduk. Talat bizim, yöneticilerin gazetecilerle sık sık görüşmemizi, çalışmalarımızı anlatmamızı istiyor, hatta telkin ediyordu. Yönetim sorumluluğu olan biz onu pek dinlemiyorduk. Belki de gençliğin verdiği utangaçlık ya da çekingenlik dolayısı ile belki de yoğun çalışma dolayısı ile basın mensupları ile buluşmalara vakit ayırmıyorduk. Buna

rağmen Talat yılmıyordu. Bir keresinde beni Milliyet Gazetesi'nin muhabiri Nilüfer Yalçın ile Bulvar Palas'ta öğle yemeğinde buluşturmuştu. Sözüünü ettiğim yemekten sonra bana o buluşmada yapılan konuşmaların DPT hakkında sağlıklı bilgilerin verilmesi bakımından ne kadar yararlı olduğunu vurgulamıştı.

Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki 1960 yılının son aylarından başlayarak 1961 ve 1962'ye uzanan kuruluş ve Birinci Beş Yıllık Planı hazırlama günlerindeki zaman sınırı olmadan heyecanla çalışmayı tam anlamı ile anlatmak için ben yetersiz kalıyorum. Çok kez kendi kendime, keşke örneğin Turgut Özakman gibi usta bir yazar olsa idim de “Şu Çılgın Plancılar” diye bir şeyler yazabilse idim dediğim olmuştur. Devrim Otomobili'ni Eskişehir Cer Atölyesi'nde gece gündüz demeden, büyük özveri ile çalışarak üreten mühendislerin başta Emin Bozoğlu olmak üzere çoğunu yakından tanırdım. Kimisi ile TCDD Genel Müdürlüğü'nde mühendis olarak çalıştığım sırada arkadaşlık etmişliğim, birlikte en alt kattaki kahve ocağına inip çay içmişliğim vardır. 1960-1961'de Eskişehir Cer Atölyesi'nde sonradan marka olarak Devrim sözcüğünün seçildiği otomobili gerçekleştiren fedakâr mühendislerin gece gündüz çalışmaları daha sonraki yıllarda film yapılacak kadar dikkat çekmiştir. Oysa Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve onunla açılan geleceğe bakma alışkanlığı yıllar içerisinde azalarak devam etmektedir. Belki de bir şeyin kıymetli olması için elle tutulur olması gerekiyor.

11 Eylül olayları ABD'de olmadan önce o toplumu “geleceğe bakan, geçmişle uğraşarak vakit kaybetmeyen” toplum olarak gıpta ile izlerdim. Cumhurbaşkanı John F. Kennedy seçildiğinde Ay'a gitmek hedefini koyarak yer küresinin ötesinde de var olmayı topluma telkin etmişti. Başkan Kennedy 1963 yılında öldürüldü. O haberi Lizbon'dan döndüğümde Ankara'da radyoda duyduğumda çok etkilenmiştim. 1965 yılının mayıs ayında Washington'a gittiğimde herkesin Kennedy'nin öldürülüşünden bahsedeceğini zannediyordum. Oysa o konuyu toplumun hafızasının bir yerine gömmüşlerdi ve ileriye dönük yaşıyorlardı. Kennedy'nin başlattığı uzay programına devam ederek 1969'da Ay'a nasıl gideriz diyerek uğraşıyorlardı. Her ne kadar Warren Komisyonu kurulmuş ve Kennedy'nin öldürülüşü olayı araştırılıyorsa da toplumun yüzü ve gözü geleceğe dönük idi. Kimse “Kennedy öldürülme idi ABD şöyle olurdu böyle olurdu” gibi bilimsel dayanağı olmayan boş laf etmiyordu.

ABD'de 11 Eylül olayları o toplumu öylesine etkiledi ki Amerikalılar o travma ile yaşar hale geldiler ve o sebeple dış politikalarında da çok hatalar yapıyorlar. İç Güvenlik İdaresi kurarak önlemler almaları geçmişte olan olayları canlı tutma gayretinden başka ne olabilir ki. Toplumun yönetenler geçmişte olan olayları canlı tutarak topluma iyilik etmezler.

27 Mayıs 1960 çok önemli bir toplumsal dönemeçtir, sosyal olarak çok değişiklikler olmuştur. Ekonomik olarak büyük sarsıntı geçirilmemiş hatta 1962 yılı ekonomik açıdan 1959'dan daha iyi olmuş ise bu DPT'nin gayretleri ile olmuştur. DPT'de geleceğe dönük çalışmalara önem vermemiz ülkemizin birkaç yılının kazanılmasına yardımcı olmuştur. Çünkü biz plan yapmaya başladığımızda darbeyi yapmış olan askerler, Milli Birlik Komitesi üyeleri arasındaki huzursuzluk fazla su yüzüne çıkmaya devam ediyordu. Askeri müdahalenin emir kumanda zinciri içinde yapılmamış olması ve keza çok sayıda yüksek rütbeli subayın 27 Mayıs 1960'tan hemen sonra “*ordudaki kadro şişkinliğini önlemek*” gerekçesi ile emekli edilmeleri vb. günlük kararlarda Milli Birlik Komitesi üyeleri arasındaki görüş ayrılıkları huzursuzlukların kaynağı idi.

27 Mayıs darbesinde Ankara'daki Harp Okulu önemli rol üstlenmişti. Kara Harp Okulu öğrencileri toplu olarak askeri nizam ve disiplin içinde Ankara'da Zafer Meydanı'na yürümüş ve oradaki Atatürk Anıtı'na çelenk koymuşlardı. Bu yürüyüşün Menderes Hükümeti'ne ikaz anlamı taşıdığını belirten

haberler ve yazılar basında yer almıştı. O gün bazı mühendis arkadaşlarla ben de adeta geçit resmi gibi düzenli yürümekte olan Kara Harp Okulu öğrencilerini izliyorduk. Kaldırımlarda sıralanan insanlardan bazıları alkışlıyorlardı. Zafer Meydanı'ndaki Atatürk Anıtı'na çelenk bırakıp Kızılay Meydanı'na doğru uygun adım yürümekte olan Kara Harp Okulu öğrencilerini biz Atatürk Bulvarı'nın İzmir Caddesi'ne kavuştuğu, bugün üst geçit çıkış noktası olan yerde idik. O köşede Zafer Meydanı tarafında o zaman Yapı ve Kredi Bankası'nın Yenişehir Şubesi vardı. Tam o köşede tek başına Turgut Özal duruyordu ve asık surat ile geçen Harbiyelileri kuşku ile izliyordu. Harbiyelilerin yürüyüşünü ve Menderes Hükümeti'ne karşı yapılan eylemleri tasvip etmediği her halinden belli idi. Daha sonraki yıllarda o çizgiden ayrılmadı ve başbakanlığı sırasında Adnan Menderes, Fatin Rüştü ve Hasan Polatkan için anıtmezar yaptırttı.

Nisan 1960 ve Mayıs 1960'ın çok büyük kısmı Sıhhiye Meydanı ile Kızılay Meydanı arası gösterilere sahne oluyordu. Özellikle büyük çoğunluğu üniversitesi öğrencisi olan gençler hükümete karşı yüksek sesle slogan atıyor ya da "Olur mu olur mu böyle olur mu; kardeş kardeşi vurur mu?" diyerek dolaşıyorlardı. Göstericiler etrafa zarar vermeden, cam çerçeve kırmadan toplu olarak kaldırımda yürüyorlardı. Polis de göstericileri izliyor fakat zor kullanarak göstericileri, daha doğrusu bir aşağı bir yukarı toplu olarak yürüyen kalabalığı dağıtma çabası göstermiyordu.

555 K, "Beşinci Ayın Beşinde, Saat Beşi Beş Geçe Kızılay'da" anlamına geliyordu. Kulaktan kulağa yayılmış ve Ankara'da işten çıkan memurların da katılımı ile Kızılay civarına çok kalabalık toplanmıştı. Ben, SBF'de asistan olan Haluk Ülman¹³⁴ ve birkaç genç avukat arkadaş kalabalığa katılmıştık. O kalabalık arasında tanıdığım pek çok kişi vardı, selamlaşıyorduk. Altan Öymen'i¹³⁵ keza orada gördüğümü hatırlıyorum.

Daha sonra Kara Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir'in Milli Birlik Komitesi üyelerini baskı altında tutmaya başladığı, daha doğrusu başka bir cuntanın oluştuğu haberi Ankara'da kulaktan kulağa yayılmaya başladı.

Koordinasyon Dairesi Başkanı Osman Nuri Torun Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki görevinden ve Milli Birlik Komitesi'nin Bütçe Komisyonu'ndaki görevinden ayrılarak İstanbul'da Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'ndaki görevine geri dönmek istedi ve öyle de yaptı. Eşi ve ilk okul çağındaki üç oğlu ile Ankara'ya yerleşmiş iken İstanbul'a dönmekte ısrar etti. Bu kararında neden ısrar ettiğini bizimle paylaşmadı, biz sadece o karara saygı duyduk. Boşalan Koordinasyon Dairesi Başkanlığı'na teşkilat içinden doğal aday bendim, zira hemen her konuda beni de üç daire başkanı ile Bir Numaralı Staff'a katılmam yazılmamış kural haline gelmişti. Müsteşar Şinasi Orel Koordinasyon Dairesi Başkanlığı'nı bana teklif etti ve ve işlemlerin başlaması sırasında Osman Nuri Torun Bey'den Şinasi Bey'e bir mektup geldiğini ve tekrar Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki görevine dönmek istediğini duyduk. Özellikle Necat Erder "Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Ayhan'a söz verilmişti" diyerek bu durumdan rahatsızlığını dile getirmişti. Hatta bu konuyu Şinasi Orel'i Küçükesat semtindeki dairesinde bir akşam ziyaretinde etraflıca konuştuğunu söylemişti.¹³⁶ O günlerde önemli olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanması ve ekonominin canlı tutulmasına çalışmaktı. Makam ve mevki önemli değildi, zira çalışma ortamı tam anlamı ile üniversite son sınıfta sınavlara hazırlanan gençlerin dost ortamı gibi idi.

Şinasi Orel askerlikten ayrılma ve Büyükelçi olarak Dışişleri Bakanlığı'na geçmek için Cemal Gürsel Paşa'dan olur aldığını açıkladı. Daha Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlık aşamasında iken Şinasi Bey'in ayrılmasını kişisel tercih ve çocuklarını daha farklı koşullarda yetiştirme arzusu olarak değerlendirdik. Çok mutlulukla yaptığı ve başarılı olduğu görevinden ayrılarak Büyükelçi

olarak yurtdışına gitmek istemesinde eşinin de etkisi olup olmadığını bilmiyorum. Devlet Planlama Teşkilatı ile ilgili en kapsamlı bir çalışmayı Prof. Ergun Türkcan kitap haline getirdi.¹³⁷ O çalışması sırasında “Neden plan hazırlanması bakımından çok kritik bir aşamada Orel müsteşarlıktan ayrıldı?” sorusuna cevap aradığını biliyorum. Ben kişisel sebeplere ve kurulan teşkilatın o olmadan da yürüyecek olgunluğa geldiğine inancından demek sureti ile Ergun’un sorusuna cevap vermiştim.

Şinasi Bey’in ayrılma kararını belki de Osman Nuri Bey’in geri dönmek arzusu da hızlandırmıştır. Necat yapılması gerekeni şöyle özetlemişti: “Osman Bey müsteşar olarak geri gelir, Ayhan da Koordinasyon Dairesi Başkanı olur. Böylece kurum içindeki çalışma havası bozulmadan devam edebilir.” Kurum dışından bir müsteşar atanması halinde ve keza boş olan koordinasyon dairesine dönmek isteyen Osman Nuri Bey’in o talebini yeni müsteşar kabul etmez ise farklı çalışma ortamı yaratılması ihtimali yok değildi.

Şinasi Bey askerlikten ayrılarak TC’nin Şam Büyükelçisi olarak göreve gitmesi gerçekleşince mesai arkadaşları olarak ona ve eşine Ankara Palas’ta veda yemeği düzenlemeye karar verdik. Ankara Palas’ın özellikle akşam yemekleri o yıllarda çok itibarlı idi. Attila, Necat eşleri ile o yemeğe katılmışlardı. Ben bekâr olduğum için yalnızdım. Şinasi Bey’in sekreteri Yegâne Hanım’ı da davet etmiştik. Başka uzmanlar da vardı. Çok kalabalık değildik. Belki yirmi kişi kadar.

Yüksek Planlama Kurulu İsmet Paşa’nın başkanlığında yaptığı bir toplantıda bakanlardan birisi “Türkiye Odalar Birliği (TOBB)¹³⁸ temsilcilerini de çağırarak işverenlerin, sanayicilerin görüşlerinin de alınmasında yarar vardır” demişti. Sadece işveren kuruluşlarının, Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği’nin görüşünü alarak plan hazırlamak yerine yeni yeni örgütlenmekte olan işçilerin de görüşlerini almanın gerekli olduğunu Attila o toplantıda dile getirmişti. Bu sözler daha sonra bazı gazetelerde haber olarak verilmişti. İşçi örgütleri Attila’yı özellikle seçerlerdi ve o çevrede tanınırdı. Attila yaşından genç görünür ve kolaylıkla fark edilirdi. Her ne kadar biz akşam yemeği için yer ayırtırken “bir arkadaş grubu” diyerek ve DPT’den hiç bahsetmeden yer ayırtmış olsak da hizmet eden garsonlar Attila’yi tanımakta ve bizim Devlet Planlama Teşkilatı’ndan olduğumuzu anlamakta gecikmediler. Çok keyifli, bol şakalar yapılarak güzel bir akşam yemeği idi. Garsonlar da bize gerçekten içlerinden gelen yakın ilgi göstermekte idiler. Yemeğin sonlarına yaklaşılmıştı ki bir garson geldi ve eğilerek Attila’nın kulağına bir şeyler söyledi. Garsonun fısıldadığı cümle şöyle imiş: “Ayaklanma varmış, askerler özellikle Harbiyeliler yolları kesmişler, bilmek istersiniz diye düşündüm.”

Böylece Şinasi Bey’e gerçekten veda etme zamanı gelmişti; dağıldık. Kimsede panik havası, şimdi ne olacak endişesi yoktu. Yola çıktığımızda manevra giysili Harbiyelilerin yer yer mevzilendiğine tanık olduk. Gün 22 Şubat 1962 idi. Albay Talat Aydemir liderliğinde askeri cunta iktidarı ele geçirmeyi denemekte idi. Ankara’nın şubat gecesinin soğuşunda kısmen yürüyerek yer yer Harbiyeli öğrencileri ellerindeki tüfekleri görerek evime geldim

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nı bu koşullar altında yapmakta idik. Sadece askerlerin kendi aralarında çekişmeleri değil aynı zamanda siyasi çekişmeler de çok önemli idi.15 Ekim 1961’de Genel Milletvekili Seçimi yapılmıştı. 27 Mayıs 1960’ta askeri darbenin hemen sonrasında ülkede ferahlama olmuştu. 1959 ve 1960 yılının ilk beş ayında Demokrat Parti, oyunu kuralları içerisinde oynamak yerine kuralları değiştirerek iktidarını devam ettirmek istediğini sergilemişti. Tekrar tek parti iktidarı devrine dönüş işaretlerinin verildiği, sadece kendi yaptığının haklı olduğunu savunan bir yönetim anlayışının zorlandığı günler 27 Mayıs hareketi ile geride kalmıştı. Siyasi parti bir inanç, bir anlayış etrafında birleşme olmakla beraber zaman içerisinde menfaat birliği halini de alır. Partililer

çeşitli devlet olanaklarından öncelikle yararlanma olanakları bulurlar.

Bu bakımdan bir siyasi partiye karşı yapılan hareket sadece belli fikirdeki insanlara karşı bir hareket gibi algılanmamalı aynı zamanda bazı menfaat birliğinin de zarar gördüğü olay olarak da görülmelidir. Demokrat Parti'nin son aylarındaki davranışı tek parti diktatörlüğüne teşebbüs gibi algılanmakta idi. Daha güçlü olarak iktidarda kalmak ve TBMM dahil hiçbir kuruma hesap vermeye tahammül edememek arzusu, 1960 yılının ilk aylarında alınan kararlarla belirgin hale gelmekte idi. Özellikle 28 Nisan 1960 tarihinde Resmi Gazete'de TBMM bünyesinde bir Tahkikat Komisyonu kurulduğuna dair karar yayımlanmıştı. Bu suretle kuvvetler ayrılığı ilkesi ortadan kaldırıldığı gibi Demokrat Parti çoğunluğu kendinden olmayanları doğrudan cezalandırabilecek yasal güce kavuşuyordu. Tek parti ve onun güçlü başkanı diktatörlüğe doğru gitmekte idi. Zaten bozulan toplumsal barışı onarmak yerine Demokrat Parti'nin huzuru daha da bozucu kararlar almakta ısrarı ve başbakanın sert, otoriter söylemleri sonucunda kaçınılmaz hale gelen sona varılmıştı.

Akden ve yürekten demokrat olmak başkalarının da fikirleri olacağına ve bu fikirlerin sizinkinden farklı olmasına rağmen o görüş ve fikirlere de saygı duyulması gerektiğine gerçekten inanmak ve tüm davranışlarınızda bunu kanıtlamak ile olur. Yönettiğiniz toplumda sizin gibi düşünmeyenlerin de sizin gibi düşünenlerle eşit hakları olduğuna yürekten inanarak ve tüm işlemlerinizde bu inanişe göre davranarak gerçek demokrat bir yönetici olduğunuza halk inanır. 1950-1960 devresinde iktidarların seçimle işbaşına gelmesi sağlanmıştı ancak herkesin eşit haklara sahip olması ve yasalar karşısında ayrımcılık yapılmaması ve devlet yöneticilerinin tarafsız davranması sözde kalmıştı.

Adnan Menderes, çok zarif ve kişisel hayatında gerçek anlamda demokrat kişiliğe sahipti. Kendisini üç defa çok yakından görmüştüm. Başka insanlarla bire bir temaslarında nasıl candan davrandığı hakkında çok olaylarda bizzat şahit olanların anlattıkları dolayısı ile de bilgi sahibi olmuşum. Askerlik hizmetimi Genelkurmay Başkanlığı İlmi İstişare Heyeti'nde yapıyordum. O zaman İLGE olarak kısaltılan sonra ARGE denilen o grupta görevli yedek subaylar çok iyi yabancı dil bilen, yabancı ülkelerde eğitim almış hatta çalışmış genç kişilerdi. 30 Ağustos kutlamalar çerçevesinde Ankara'da Hipodrum'da askeri geçit resmi yapılırdı. Askeri kıtalar, tanklar ve son zamanda satın alınmış yeni topçu silahları önce geçit yaparlar sonra da sivil bazı kurumlar tribünlerin önünden geçerlerdi. Halkın oturduğundan ayrı bir bölüm vardı, oraya devlet erkânı ve seçkin kişiler özel davetiyelerle gelirlerdi. Geçit resmini izlemek isteyen yabancı ülkelerin büyükelçileri özellikle askeri ateşeleri veya büyükelçilik görevlileri burada geçit resmini izler ve ağırlanırlardı. Bu özel bölümün balkon gibi olan kısmı, Şeref Tribünü ise cumhurbaşkanı, başbakan, bakanların, genelkurmay başkanının, kuvvet komutanları gibi üst rütbeli generallerin geçit resmini izledikleri ve geçen askerlerin selamlarını aldıkları kısım idi.

30 Ağustos kutlamalarının programı Genelkurmay Başkanlığı'nın gözetiminde yapılırdı. Törene katılmaları için davetiye gönderilen ve çoğu zaman ulusal kıyafetleri ile gelerek geçit resmini izleyecek yabancı erkâna, özellikle askeri ateşelere yardımcı olmak, onları davetiyelerinde belirtilen numaralı yerlere oturtmak, mihmandarlık etmek görevi bir kaç yabancı dil bilen İLGE'deki biz yedek subaylara verilmişti. O görev dolayısı ile ben de Ankara Hipodrum'undaki Şeref Konukları için ayrılmış bölümün merdivenlerinde esas duruşunda bekliyordum. Adnan Menderes geldi ve ona asker selamı verdim. O da benim önümden geçerken elini başına doğru hafifçe kaldırarak selamımı aldı. Yanında Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı ve diğer komutanlar vardı. Uçaklar gösteri yaparken Adnan Menderes'i Şeref Locası'nı yağmurdan korumak için inşa edilmiş olan terasa çıkarttılar. Tabii yanında da birçok kişi vardı. O teras insanlar çıksın, üzerinde gezinsin diye

yapılmamıştı. Sadece locadakileri yağmur, kar veya güneş ışınları gibi dış etkenlere karşı koruyabilmek için belki de biraz estetik görünüm vermek düşüncesi ile yapılmıştı. Mühendisler olarak telaşlandık, askeri zevattan da endişemize katılanlar oldu. Adnan Menderes'e ve yanındakilere aşağı kata, oturma mahalline inişlerinde refakat ettik. O arada Adnan Menderes ile yan yana merdivenden inen bendim. Olası bir kazayı böylece önlemiş olduk. Bu onunla ilk karşılaşmamdı.

İkinci karşılaşmam da askerlik yaptığım sırada oldu fakat sivil bir ortamda, hatta bir gece kulübünde . Üniversiteden ve sonraki yıllarda Almanya'dan yakın arkadaşım Şinasi Melek İstanbul'dan Ankara'ya gelmişti. O, bir başka arkadaşım yanımıza iki hanım arkadaş da alarak Kulüp 47' ye akşam yemeğine gittik. Kulüp 47 KuğuluParkı'nın da bulunduğu bölgede, meydana bakan bir apartmanın giriş katında idi. Önünde müzik eşliğinde yemek yenilen ve dans edilen geniş bahçesi bulunan, çok nezih bir mekân idi. O yıllarda Ankara'nın akşam yemekleri için en gözde yerlerinden birisi idi. O yıllarda Ankara'da dans müziği eşliğinde yemek yenilip eğlenilen birkaç tane üst seviye diyebileceğimiz mekân olduğu gibi şarkı dinlenip, dansözlerin seyredilebileceği akşam yemek yiyip içki içebilecek pek hoş yerler de vardı. Ankara Palas'ın Gece Kulübünü ve sıcak Ankara gecelerinde bahçesindeki keyifli akşam yemeklerini, Gar gazinosundaki yabancı artistlerin şovlarını, Bomonti Bahçesini, Gençlik Parkı'nın içindeki Göl Gazinosu'nu, Bira Fabrikası'nın yanında fıçı ile biranın masanın yanına getirilişini, en başta Süreyya'yı benim yaşındakiler nostalji ile hatırlarlar. Ulus Meydanı civarında mesela Rüzgârlı Sokak'ta içkili lokantalara gidip İnci Birol, Leyla Sayar gibi dansözlerin rakslarını seyretmek hatta İnci'ye ipek mendil verip öptürerek ruj izlerini göstererek hava basmak da gençlerin pek sevdiği eğlencelerdi. Kızılay ile Sıhhiye arası piyasa mahalli idi. Bir başka piyasa mahalli Anafartalar caddesi idi. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin bir birlerine “ haydi bir lam elif çizelim “diyerek Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Ulus Meydanı'na kadar gidip-gelmeler akşamüstleri yaptıkları mutat faaliyetlerinden idi. Sıhhiye-Kızılay arasındaki piyasa etmeye gençler, erkekli kıslı ayrı gruplar olarak katılırlardı. O turlama sırasında bir birini görüp beğenen ve sonra evlenenler bile vardı. Her Anadolu şehrinin piyasa mahalli vardı. Yıllar sonra Portekiz'de çalıştığım sırada Lizbon'un da piyasa mahalli olduğunu ve gençlerin akşamüstleri şehrin o caddesinde dolaştıklarını hatta tek ayaklarını ve sırtlarını duvara dayayarak gelip geçenleri seyretmekten keyif aldıklarına şahit olmuşum.

Kulüp 47 Ankara'ya keyifli ve düzeyli akşam yemekleri için yeni bir soluk getirmişti. Bu arada 1950-1960 yıllarındaki Ankara'ya yabancıların özellikle Amerikalıların getirdikleri havayı da belirtmek gerekir.

Kulüp 47 ye gittiğimizde bahçede bir grup yabancı cadde tarafında kadınlı erkekli oturuyorlardı. Bize şef garson ana binaya yakın dört kişilik bir masada yer gösterdi. Hemen arkamızda bir masanın rezerve edildiği belli idi. Yaklaşık 10 –12 kişi için tam döşenmiş, tabakları, bardakları, kadehleri, peçeteleri her şey itina ile konulmuş, üzerine çok nadide çiçekler yerleştirilmiş bu masada oturacak kişilerle adeta sırt sırta oturmak durumunda olacaktık. Kulüp 47 nin sahibinin ve şef garson ve tüm yardımcılarının el pençe birilerini bekledikleri hallerinden belli idi. Biz yerimize oturmuş, yemek ve içki siparişini vermiştik ki Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Bakanlardan Atıf Benderlioğlu ve bir kaç daha arkamızdaki donatılmış masaya gelip oturdular. Yanlarında ne korumalar ne de onları izleyen foto muhabirleri vardı.

Biz kendi âlemimizde yemeğimizi yiyor, konuşuyorduk. Arkadaki masada ne konuşulduğunu merak dahi etmiyorduk. Gerçekten demokrat bir ortamda yemek yeniyordu. Müzik eşliğinde pistte dans edenler vardı. Bir ara meydan tarafındaki masadan siyahlar giymiş genç bir hanım pisti geçip

arkamızdaki masaya geldi ve Başbakan Adnan Menderes’i dansa kaldırmak istedi. Tabii biz de kafamızı çevirip hemen arkamızdaki masaya bakıyorduk ki Atıf Benderlioğlu “kurtarın gençler” dedi. Ben de hemen kalktım ve o hanımı yakalayıp piste götürdüm. Epey alkol aldığımı o zaman yakından fark ettiğim Amerikalı ya da İngiliz olduğunu sandığım hanım “ben başbakan ile dans etmek istiyorum” dedi ise ons aldırmadım ve onunla dansa devam ettim. “Tamam işte ben de gelecekte başbakan olacağım, istediğiniz yerine geliyor” dedim. Orkestra durumu fark edip müziği fazla uzatmadan münasip bir şekilde kesti. Başbakanla dans etmek isteyen hanımı masasına kadar götürüp iskemlesini çekerek kibarca yerine oturttum. Masamıza döndüğümde arka masadan önce Atıf Benderlioğlu,”bravo! çok teşekkürler” dedi. Sonra Adnan Menderes kibar bir şekilde ve samimiyetle “teşekkür ederim” dedi.

O olay sıradan bir olay olarak kaldı. Gerek hemen arkamızdaki masadaki devlet büyükleri ve gerekse biz başka herhangi bir konuşma yapmadan yemeklerimizi yemeğe devam ettik. Adnan Menderes ve yanındakiler daha erken ayrılmak için iskemlelerinden kalktıklarında biz, dördümüz de ayağa kalktık, bize başları ile selam vererek “iyi eğlenceler, iyi geceler” dediler ve gece kulübünü terk ettiler. Adeta sıradan bir Ankara akşamı idi.

İkinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonraki yıllarda Türkiye’ye yönelik Sovyetler Birliği tehdidinin artması ve keza acaba üçüncü bir dünya savaşı çıkar mı endişe ABD nin Türkiye Cumhuriyeti ile bir dizi askeri ve sivil dostluk anlaşması imzalamasına yol açmıştı. ABD askeri işbirliği ve yardım anlaşması çerçevesinde Türk Silahlı Kuvvetlerine araç, gereç ve teknik yardım veriyordu. TSK daha önce Alman ve Osmanlıdan kalan Fransız usullerine göre eğitilirken bu defa ABD usulleri ve talimnamelerine göre yeniden yapılanıyordu. Askeri Yardımı koordine etmek için Türk genelkurmayı ile yakın çalışacak Amerikan Askeri Yardım Heyeti Ankara’da görev yapıyordu. Jusmat (Joint US Military Aid Team) adı altında Amerikalı bir generalin kumandası altında askeri komite ‘de ve kadrosunda pek çok Amerikan subay ve astsubayları çalışıyorlardı. Amerikalılar Ankara’da ve Türkiye’nin birçok yerinde üsler kurmuşlardı ve o üslerin faaliyetleri Ankara’daki heyetin komutanlığında idi.

Amerikalılar Türk kiracılara göre çok yüksek kira verdikleri için Ankaralı ev sahipleri Amerikalı kiracı avında idiler. Binalara “to Let” veya “for Rent” yazıları asılmakta olduğundan Kavaklıdere ve özellikle Yenışehir semtinde Türklerin kiralık ev bulama şansları adeta sıfırlanmıştı.

Amerikalılar geliyorlar önce bir yerde geçici olarak ikamet ettikten sonra kiralık daire, villa tutarak eşyalarını getirtip orada oturuyorlardı. Çok sayıda Amerikalının gelip gitmesi söz konusu olduğü için bugün yıkılmış olan büyük bir bina geçici ikamet için organize edilmişti. Ona “Merhaba Palas” adını vermişlerdi. Ülkelerine dönen veya başka bir sebeple Ankara’yı terk edenler ev eşyalarını satıyorlardı. Yeni bir iş alanı doğmuştu: Amerikalıların kullanılmış eşyalarını Ankara’nın önde gelen varlıklı kesimine satmak için aracılık etmek. Bazen eşyaları bu aracılar kendileri alıp bir villada veya büyük bir mekânda satışa sunuyorlardı. Bu tip dükkânlarla nedense “fuar” ismi verilmişti. O yıllarda özellikle elektrikli ev aletleri, çamaşır makineleri, elektrikli süpürgeler vs. piyasada kolaylıkla bulunmadığı için fuarlar çok iş yapıyorlardı. Koltuk, kanepeler ve Amerika’dan ithal edilmiş yataklar vs. Amerikalı askerlerin, eşlerinin ve çocuklarının eski elbiseleri de o fuarlarda teşhir edilir ve satılırdı. Katlanabilen çocuk arabaları özellikle aranırdı. Fuarlara paralel olarak deterjan, diş macunu, sabun, jilet bıçağı gibi tüketim mallarının satıldığı ufak dükkânlar oluşmuştu. Amerikalıların PX adlı askeri dükkânlardan satın aldıkları bu tip gündelik kullanımda söz konusu olabilecek malları Ankara piyasasına süren organizasyon vardı. Tabii viski, bira vs. gibi

içkiler hatta koka kola veya tonik bile bu dükkânlar vasıtası ile satılıyordu. Bunların sıralandığı bölgeye Amerikan Pazarı deniliyordu. Örneğin kaliteli bir bavul mu almak istiyorsunuz, Amerikan Pazarına gitmeniz ve çok para vermeniz gerekirdi. Ankara'da İzmir Caddesi üzerindeki Uçar sokak'ta bulunan Amerikan Pazarı'nın benzeri İstanbul'da Rıhtım civarında ve başka birçok mekânda vardı.

Balgat çok önemli bir Amerikan askeri üssü idi. Oraya herhangi bir Türkün girmesi yasaktı. 1973 yılında kızımın sınav için o üsse girmesi gerektiğinde kapıdaki zenci Amerikalı askerin sergilediği davranış adeta işgal güçleri askerinki gibi idi. Eşim gerekli mercilere şikâyet etmişti.

Ankara'daki Amerikalılar askeri personelle sınırlı değildi. Marshall Planı çerçevesinde ABD doğrudan Türkiye'ye ekonomik ve teknik yardım yapılması ile ilgili çeşitli anlaşmalar yapılmıştı. Bu çerçevede birçok Amerikalı uzman ve o uzmanların çalışmalarını desteklemek üzere sivil memurlar Ankara'ya gelmişlerdi. ABD Dışişleri Bakanlığı'na bağlı International Cooperation Agency ¹³⁹(ICA) adı altında kurumsal yapı oluşturularak ekonomik ve teknik yardım işleri ve işlemleri gerçekleştiriliyordu. ICA esas itibari ile İkinci Dünya Savaşı'nda yıkılan ve sonra "Batı Bloku" adı altında Sovyet tehdidine karşı birleşen ülkelere yeniden inşa edilme katkısı sağlamak için kurulmuştu. Avrupa daha doğrusu Almanya 1950'li yılların sonunda dış yardıma ihtiyaç duymayacak hale geldiği için uluslar arası işbirliği yerine ICA, geri kalmış ülkelere yardıma ağırlık vermekle yoluna devam edebileceğini görerek yeni bir oluşum gerçekleştirilmişti. ICA yerine Administration for International Development (AID)¹⁴⁰ kurularak ağırlık geri kalmış ekonomilere başka bir deyimle az gelişmiş ülkelere yardıma verilmişti. O yıllarda uluslararası ekonomik yayınlarda, geri kalmış ülkeler (underdeveloped countries) ve ileri ülkeler (developed countries) ayırımı yapılırdı. Zamanla "geri kalmış ülke" sözünü hakaret telakki eden ülke yöneticilerinin ve bazı ekonomistlerin özellikle Birleşmiş Milletler toplantılarında telkinleri ile "less developed" az gelişmiş sözcüyü kullanılmaya başlandı. O sözcük de yeteri kadar ülkelerin şerefini korumuyor diyenler "developing countries" kalkınmakta olan ülkeler sözcüğünü kullanmaya başladılar.

AID 'nin Ankara'da yüzlerce kişinin çalıştığı bürosu ve keza ülkenin çeşitli kurumlarında görev yapan uzmanları vardı. Bugün Ankara'da Cinnah Caddesi'nin Kuğulu Meydanı'na yakın kısmında ve Türk Amerikan Dostluk Derneğine komşu bir birinin eşi iki bina vardır. Bu binalar bugün Tarım Bakanlığına bağlı kurumdur.1960 da o iki bina AID nin merkezi idi ve en ileri büro ekipmanları ile donatılmıştı. Çalışanların hemen tamamı Amerikalı idi. Çok az sayıda Türk yardımcı personel bulunurdu. Amerikan personelin eşleri de ABD ye burslu olarak gidecek Türk mühendislere, uzmanlara İngilizce kursları verirdi. Bu kurs programı George Town Üniversitesi'nin şemsiyesi altında idi.

Menderes Hükümeti dış yarsım alabilmek için çok gayret sarf ediyordu. Amerikalılar, yardım verecek adres olarak Batı Almanya'yı göstermekte idiler. Dış ekonomik ilişkilerden Dışişleri bakanlığı ve Fatin Rüştü Zorlu doğrudan ilgili idi. Envestisyon Program Komitesi adı altında bir komite kurarak yardım verecek devletlere gerekli dokümanların hazırlanması yolu seçilmişti. Bu Komitenin özelliği kişilerin buldukları makamlar dolayısı ile değil de ismen o komiteye tayin edilmiş olmalarıdır. Başkanı Hasan Esat Işık üyeleri ise Sümerbank Genel Müdürü Mehmet Akın, Ziraat İşleri Genel Müdürü Akif Çakman, Hazine Genel Müdürü Ziya Müezzinoğlu. Etibank Genel Müdürü Burhan Ulutan, Devlet Su İşleri Genel Müdürü Süleyman Demirel, Elektrik İşleri Etüt idaresi Genel Müdürü İbrahim Deriner, Çimento Sanayii Genel Müdürü Selahattin Akyol. Komite Dışişleri Bakanlığı'nda toplanırdı. İbrahim Deriner Bey o toplantılara Turgut Özal ile beni de götürürdü. Komitenin üyeleri masa etrafında otururken biz ikimiz duvar kenarında oturarak konuşmaları izlerdik.

Ben not tutardım. Komite'nin sekreteryası yoktu. İbrahim Bey bir toplantıda "sekreteryaya görevini biz yapalım" dedi. Böylece yabancı makamlara özellikle beklenen Batı Almanya Ekonomi Bakanı'na verilecek dokümanları hazırlamak Özal ile benim görevim oldu.

Şale Köşkünde yapılan görüşmeler sırasında da Adnan Menderes ile karşılaşmıştım. Hatta o gece geç saatlere kadar Turgut Özal ile Köşk'te hesap yaparken Cumhurbaşkanı Celal Bayar gelmiş ve Özal'a "ne çok rakam, kolay gelsin" demişti.

Beylerbeyi Sarayı'nda Prof. Erhardt onuruna verilen akşam yemeğine Özal ve ben de davetli idik. O smokinini Ankara'dan getirmişti ben ise İstiklal Caddesi'nde bir yerden kiralamıştım. Kıyafetimi Semra'nın babasının yeni taşındığı evinde değiştirerek birlikte Beylerbeyi Sarayı'na gittik. Menderes ve konukları alt katta yemek yerken bizi Süleyman Demirel ve eşi Nazmiye Hanım, İbrahim Bey ve eşi İfakat Hanım, Özal, Semra ve ben balkondan aşağıdakileri görerek ayakta yemek yiyorduk.

Hollandalı ekonomist Prof. Tinbergen, TC Hükümeti tarafından kalkınma planı yapmak ya da uzun vadeli yatırım programı yapmak için 1960 yılı başında görevlendirilmişti. Bu görevlendirme olayı bile başlı başına o zamanki yönetimin ne kadar dağınık olduğunu göstermeye yeter. Adnan Menderes Hükümeti bu kararı Batı Almanya Ekonomi Bakanı Prof. Ludwig Erhardt'ın telkini sonunda almıştır. O günleri şöyle özetleyebiliriz.: ABD dünyadaki dış yardım faaliyetinin yükünün giderek arttığını ve geri kalmış ülkelerin yardım ihtiyacının kısa sürede azalmayacağını aksine artacağını görerek bu yükü tek başına taşımaktan kurtulmak istiyordu. Daha önce ABD Batı Almanya'ya gerek asker gerekse ekonomik alanda çok yardım yapmıştı. Batı Almanya 1950'li yılların sonuna doğru zenginleşmişti ve artık onun da yardım veren ülke haline gelmesi gerekiyordu. ABD Batı Almanya'ya bu konuda baskı yapıyordu ancak Alman halkı verdiği vergilerden toplanan paraların bir kısmının yabancı memleketlere verilmesi fikrini kabul etmiyordu; halkın bu konuda alıştırılması gerekiyordu. O zamana kadar Almanca dilinde pek kullanılmayan "Entwirlungshilfe"¹⁴¹ sözcüğü günlük gazete haberlerinde ve yorumlarda görülmeye başladı, hatta halk arasında günlük konuşma ya da şakalaşmalarda kullanılır hale geldi. Almanya ABD'nin zorlaması ile Türkiye'ye ekonomik yardım yapmayı ilke olarak kabul etmek zorunda kaldı. O yıllardaki Batı Almanya Başbakanı Konrad Adenaur'in Türkiye ile iyi ilişkilerin devam ettirilmesini hatta Türkiye'nin kollanmasını arzu ediyordu. O yıllarda Türk Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapan diplomatlar Adenaur'den "Türkiye'nin büyük ve yakın dostu" diye söz ederlerdi.

Adenaur Hükümeti'nin Ekonomi Bakanı¹⁴² Dr. Ludwig Erhardt'ın İstanbul'a gelerek Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Türkiye'ye Batı Almanya'nın yapacağı ekonomik yardımı görüşmek durumunda hatta zorunda kaldığı görülüyordu. Dr. Erhardt, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Batı Almanya'daki kalkınmanın mimarı olarak biliniyordu. Onun Türkiye'ye bakışı hatta dünyaya bakışı Başbakan Adenaur'den farklı idi. Ancak özellikle ABD nin ısrarı ile Türkiye'ye gelmek durumunda kalmıştı. Her neden sekonuk bakan ile Ankara'da görüşme yapılması istenmemişti. Görüşme İstanbul'da Yıldız Sarayı'nın Şale Köşkü'nde yapılacağı için Dışişleri Bakanlığı'nın ekonomi ile ilgili üst derecedeki görevlileri Müsteşar Yardımcısı Hasan Esat Işık, Genel Müdür Semih Günver, Genel Müdür Oğuz Gökmen, devletin ekonomik konulardaki önemli birimlerinin başındaki genel müdürler örneğin Ziraat İşleri Genel Müdürü Akif Çakman, D. S. İ. Genel Müdürü Süleyman Demirel, EİE İdaresi Genel Müdürü İbrahim Deriner, Sanayi Dairesi Başkanı Mehmet Ali Oksay, Çimento Sanayii Genel Müdürü Selahattin Akyol gibi birçok kişi orada idi. Maliye Bakanı ya da Maliye Müsteşarı orada yoktu. Prof. Ludwig Erhard'a TC Hükümeti adına verilen raporu Turgut Özal ile ben hazırlamıştık¹⁴³. Prof Erhard deneyimli ve bilimselliğine

uluslararası saygı duyulan bir planlama uzmanını danışman olarak tutarak plan yapılmasını önermiş olmalı ki Fatin Rüştü Zorlu Paris'e yaptığı bir iş gezisi sırasında Prof. Tinbergen'i davet ediyor ve hatta gece yarısı görüşüp anlaşıyorlar. Amerikalıların o sıradaki tercihinin Prof. Hollis Chenery olduğunu sonradan öğrendik.

Adnan Menderes Hükümeti uzun vadeli plan yaparak gelecekteki yatırımları ve ekonomik kararları önceden sınırlandırmaya ne kadar istekli idi ve buna gönülden taraftar mı idi? Bu soruya olumlu cevap veren azdı. O zamanki yönetim şekli bazı kararların yerel politik kaygılarla alınmak zorunda olduğu ve bunların Başbakan ve çok yakın çevresi tarafından onaylanması olarak görünüyordu. Başbakan karar vermeden önce teknisyenlerle görüşse dahi teknisyenler Başbakan'ın temayülüne göre fikir bildiriyorlardı. Başbakan ya da ona yakın bakanlarla fikir ayrılığına düşmek teknik elemanların ya da üst bürokratların yükselmelerine engel olabiliyordu. Ülke ekonomisi bol dış yardım olmadan ayakta duramayacak noktaya geldiği için Adnan Menderes Hükümeti uzun vadeli kalkınma planı ya da yatırım programı yapmak fikrini kabul etmiş ve uluslararası tanınan saygın bir ekonomisti danışman olarak tutmak zorunda kalmıştı.

Ancak bu danışmanın görevlendirilmesi ile ilgili yazıya dökülmüş bir karar, bir kararname ya da Başbakanlık emri yoktu. Adeta gayri resmi el sıkışma söz konusu idi. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Paris'te başka bir sebeple bulunduğu sırada Profesör Tinbergen'in Paris'e gelerek kendisi ile görüşmesini istemişti. Profesör Paris'e geldiğinde Dışişleri Bakanı'nın yoğun gündemi sebebi ile görüşme ancak gece yarısına doğru gerçekleşmişti. Görüşmede profesör böyle bir görev verilmesinden onur duyacağını fakat daha önceden başka ülkeler ve başka kurumlarla yaptığı anlaşmalar gereği sürekli Türkiye'de bulunamayacağını belirtmişti. Bir yardımcısını sürekli Ankara'da bulundurarak gerekli hazırlıkları yapmasını ve Türk uzmanlarla bilgi toplanmasını sağlayabileceğini ve kendisinin de iki ayda bir ve gerektiğinde daha sık gelerek üç dört gün kalarak uzun vadeli kalkınma planı hazırlayabileceğini söylemişti.

Profesörün Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya bir mektup yazarak teklifini ve yardımcısının ismini ve gerek kendisi ve gerekse yardımcısı için istediği ücreti bildirmesi Bakan Fatin Rüştü Zorlu tarafından istenilmişti. Prof. Tinbergen o zamanın koşullarına göre çok mütevazı bir ücret talep eden bir sayfadan az bir mektup yazıp görevi kabul ettiğini bildirmişti. Bu mektuba Dışişleri Bakanlığı'ndan verilen cevapla anlaşma yapılmış oluyordu. Ancak böyle bir görevlendirme için Hükümet kararı olmadığı gibi, profesör ve yardımcısının maaşlarının, yol giderlerinin ve Türkiye'de oldukları sırada kalacakları otellere ödenecek paraların ve yiyecek giderlerinin nasıl karşılanacağı, bu ödemelerin yapılmasından hangi bakanlığın ya da hangi kurumun sorumlu olacağı hakkında hiçbir yazılı karar yoktu.

Profesör ve yardımcısının ilk gelişleri için uçak biletlerini ve Ankara'daki otel giderlerini Dışişleri Bakanlığı karşılamıştı. Profesör'ün yardımcısı olan Dr. Koopman'a Dışişleri bakanlığı Ankara'da Menekşe Sokak üzerindeki Menekşe Palas adındaki otelde yer ayırtmıştı ve o da o o telde kalıyordu. Dr. Koopman otelden ayrılıp İzmir Caddesi üzerinde bulunan yeni hizmete girmiş ve salonu/lobisi geniş ve her bakımdan daha konforlu olan Balin Oteli'ne¹⁴⁴ geçmek istediğinde ne Dışişleri Bakanlığında ne de başka bir yerden para gelmediğini gördüm. Menekşe Palas Oteli'nden ayrılabilmesi için o otele para vermesi gerekiyordu. Dr.Koopman'a TC İdaresi para vermemişti. Ben "nasıl olsa devletten ileride alırım" diyerek greken parayı otele kendi cebimden ödedim ve böylece Dr.Koopman Balin Oteli'ne taşındı. O zaman bekâr olduğum için bu gibi harcamaları yapacak birikimim vardı hem de özgür iradem ile böyle harcamalara karar verebiliyordum.

Dr. Koopman toplama kamplarına da gitmiş, gençliğinde çok sıkıntılar çekmiş bir kişi idi. Türkiye'ye geldiğinde aynı zamanda Hollanda Parlamentosu üyesi olarak da görevi vardı. Fazla varlıklı değildi ve alacağı aylığın bir kısmını da Hollanda'daki ailesine göndermek zorunda idi. Eşi, oğlu ve iki kızı Hollanda'da kalmışlardı. Fakat Türkiye'den maaş alamadığından hiç bahsetmezdi ve ben ancak Menekşe Palas Otel'i'ne ödeme yapılması söz konusu olunca TC Devleti'nin ona para ödememekte olduğunu öğrenmiştim. Türkiye'nin geleceğini planlamak için çok üst düzeyde bir yabancı uzmanı davet eden hükümet, o kişi nerede kalacak, günlük giderlerini nasıl karşılayacak, kimlerle beraber çalışacak, ona ödemeler hangi fasıldan, ne zaman, nasıl yapılacak belirlenmemişti. Bu örnek de 1960 yılının başında Menderes Hükümeti'nin ve dolayısı ile TC yönetiminin içinde bulunduğu dağınıklığı gösteriyor.

Kalkınma Planı yaparak hem ülkedeki insanlara geleceğin nasıl şekilleneceğini bildirmek hem de o planın gerçekleştirilebilmesi için gerekli dış mali kaynakları sağlayabilmek, dış yardım ya da kredi bulabilmek için girişilen faaliyetin mevzuat bakımından hiçbir alt yapısı yoktu. Bu da 1959 yılı sonunda ve 1960 yılı başındaki Türkiye Cumhuriyeti yönetimindeki dağınıklığın, başka bir ifade ile sahipsizliğin bir başka örneği idi.

Ankara'da Ortadoğu Teknik Üniversitesi adında bir üniversitenin kuruluşunun nasıl başladığını araştırırsak görürüz ki başlangıçtaki fikir bir üniversite kurulması değildi. Birleşmiş Milletler örgütü ve ekonomik yardım veren kurumların telkini ile Bölge planlaması yapmak için bir enstitü kurulması fikri TC yetkililer tarafından benimsenmişti. O enstitünün komşu ülkelere de bölge planlaması konusunda uzman yetiştirebilmesi fikri ağırlık kazanmıştı. Böylece yabancı ülke ve kurumlardan dış yardım bulunması daha da kolaylaşmıştı. Bir enstitü kurulması fikri zamanla geliştirilerek tüm Ortadoğu Ülkeleri'ne hizmet verecek, günün gereklerine göre bir üniversite kurulmasını ve onun bünyesinde bir bölge planlama bölümünün bulunması haline dönüştü. Kuruluş yılında çeşitli ülkelere yabancı yönetici ve öğretim görevlileri, o ülkelerin Türkiye'ye yapmakta oldukları teknik yardımların çerçevesinde, Ankara'ya gelirlerdi. Bu kapsamda ODTÜ İdari İlimler Fakültesi özellikle Ekonomi Bölümü Hollanda Devleti'nin yardımından yararlanarak geliştirilmekte idi. Dr. Koopman, Mr. Van der Graff ve başka birkaç Hollandalı profesör ve öğretim görevlileri ile temas ederek Türkiye ekonomisi hakkında bilgi almıştı. Amerikan Ekonomik Yardım Kurulu (ICA) Türkiye'de bir kalkınma planı yapılması ve sağlanan ve sağlanacak dış yardımların bu plan çerçevesinde kullanılarak gereksiz harcamalardan kaçınılması ve keza dış yardımların birbirlerini destekler olmasını savunuyor ve Türk yetkililere bunu telkin ediyordu. Zaten Türkiye'de olup biten ile yakından ilgilendiklerinden Prof. Tinbergen ve Dr. Koopman'ın gelişlerinden haberdar olmuş ve temas aramışlardı. Bir gün Dr. Koopman bana Amerikan Ekonomik Yardım Kurulu'ndan Hollanda kökenli bir Amerikalı iktisatçı ile tanıştığını ve onun Türkiye'deki istatistiki bilgilere hakim olduğunu ve Türkiye ekonomisi ile ilgili olarak yaptığı tahlillerden çok etkilendiğini söylemişti. Hollanda kökenli Amerikan olan o iktisatçı dolayısı ile olsa gerek Amerikan Yardım Kurulu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Dr. Koopman'a ödeme yapmadığını öğrenmiş.

O günlerde Menderes Hükümeti günlük harcamalarda bile zaman zaman Amerikan yardımına gereksinim duyduğu oluyordu. Amerika'dan hibe yolu ile gelen malların (buğday v. S) karşılığında PL 480 yasası çerçevesinde Türk Parası yaratılıyordu ve bu paranın kullanılması Amerikan Yardım Kurulu Başkanı'nın iznine bağlı idi. Hükümet zaman zaman PL 480 den yararlanarak Türk parası yardımı da alırdı.

Merkezi plan yapılıması ve planlı ekonomi Sovyetler Birliği'nin etki alanındaki ülkelere söz

konusu idi. ABD ilke olarak planlı ekonomiye karşı ve serbest piyasa mekanizmasının işlemlerini savunuyorsa da o günkü Türkiye'nin koşullarında özellikle Menderes Hükümeti'nin sık sık parasal dar boğaza düşmesi karşısında Türkiye'de planlama yapılmasını desteklemenin yararlı olacağı kanaatine varmıştı.

Bir sabah Dr. Koopman, onun ismine yazılmış 200 000 TL. Lık bir çekle geldi ve bana o çeki ABD Yardım Heyeti'nin düzenlediğini ve Amerikalıların Türk makamlarını bilgilendireceklerini söyledi. Dr. Koopman'ın maaş almadığını ve planlama faaliyeti için ayrılmış kaynak olmadığını duymuş olmalı ki Dr. Koopman'a PL 480 çerçevesinde 200 000 Türk Lirası tutarında bir çek vermişlerdi. Öncelikle o çeki daha doğrusu o çekin karşılığını güvenceye almak gerekiyordu. Ankara'da banka şubelerinde tanıdığım sadece iki kişi vardı. İkisi de Vanlı hemşerilerim idiler: Birisi Emlak ve Kredi Bankası Yenişehir Şube Müdürü Niyazi Bey, ötekisi ise Osmanlı Bankası Yenişehir Şube Müdür Muavini Hasan Bayramoğlu. Hasan Bey'in bulunduğu şube Kızılay Meydanı'na yakın bir binanın asma katında idi. Dr. Koopman ile Hasan Bey'i ziyaret ettik ve Dr. Koopman adına bir tasarruf hesabı açıldı. Faiz de söz konusu idi. O zaman bankalar tasarruf sahipleri arasında çekiliş/piyango yaparak ev veya apartman dairesi verirlerdi. Hasan Bey iyi derecede İngilizce konuşuyordu; "Dr.Koopman bu kadar çok para yatırmış oldu artık ona piyangodan bir ev hediye edersiniz" dediğimde Dr. Koopman çok gülmüştü.

Prof. Tinbergen'in yardımcısı Dr. Koopman ile Mithat Paşa Caddesi'ndeki Koordinasyon Bakanlığı'nın en üst katlarından birisindeki çalışma odalarımızdan cadde tarafına baktığımızda Mülkiye (SBF) önündeki alan keza Ankara Hukuk Fakültesi rahatça görülüyordu. O alanda atlı polis ve askerler öğrencilerin taşkınlık yapmalarını önlemeye çalışıyorlardı. Toplumda hiç değilse Ankara'nın ve İstanbul'un bir kesiminde tedirginlik olduğu gözle görülür halde idi.

27 Mayıs sabahı ve onu takip eden haftalarda darbenin halk tarafından olumlu karşılanmasına hatta "başka çare yoktu" denilerek darbenin tasvip edilmesinde Demokrat Parti yönetiminin özellikle 1959 ve 1960 yılının başlarındaki tutumu, olayları iyi değerlendiremeyip olabilecekleri sağlıklı tahmin edememiş olması sebep olmuştu.

Darbeden sonra giderek çeşitli nedenlerle darbe karşıtlarının artışı görüldü. Silahlı Kuvvetler bünyesinde çok geniş "kadro azaltma" kararı alınmış ve pek çok albay, yarbay gibi üst rütbeliler emekli edilmişti. Onlara "Eminsular" deniliyordu. Kendi aralarında örgütlendikleri gibi aralarından bazıları Demokrat Partinin yerini alan, bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışan Adalet Partisi'ne katılmışlardı. Yeni oluşumda menfaat imkânları doğabileceğini görenler de askeri harekete karşı davranışlarda bulunmaya başlamakta gecikmediler. Demokrat Parti kapatılmıştı fakat Adalet Partisi kurulmuştu. Adalet Partisi'nde kapatılan Demokrat Parti'nin Yassıada'ya gönderilmemiş taraftarları gençlik kolu yöneticileri, ya da yeni oluşumun kendilerine siyasette yer bulma olanağı sağlayacağını düşünen bir kısım kişi hatta fırsatçılar darbe karşıtı olarak davranıyorlardı. Yassıada'da yapılan mahkemenin kararı 15 Eylül 1961 infaz edilmişti. Türkiye'nin özellikle Ankara'nın siyasi havası çok sıkıntılı ve gelecek çok belirsizdi. 1961 seçiminde Adalet Partisi CHP kadar oy aldı ve koalisyon hükümeti kurulması zarureti doğdu.

Ekrem Alican¹⁴⁵ kurulan koalisyon hükümetinde Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştı. Devlet Planlama Teşkilatı'na ve orada yapılan çalışmalara karşı idi. Karşıtlığı Maliye Bakanlığı bürokratlarının DP T. ye karşı dolduruşlarından mı ileri geliyordu kestiremiyorduk. Ekrem Alican'ın Yüksek Planlama Kurulu'nda Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı taslağı görüşülürken o dokümanın üzerine Arap harfleri ile yazdığı notları başka bir yerde vereceğim. Gerek Ekrem Alican'ın hükümete

gerekse plana karşı hangi duygular içerisinde olduğunu göstermeleri bakımından ilginç olan o notlar sebebi ile dakikalarca Yüksek Planlama Kurulu'nda tartışmalar yapıldığını da ilave etmeliyim.

Siyasi olaylar devam ediyordu. İsmet Paşa, bakanlar arasında bir tercih yapmıyor hatta Ekrem Alican'ı daha önemser görünüyordu. Turhan Feyzioğlu bilgili ve ateşli konuşmalar yapıyor ve planın devrimci değil de evrimci olmasını, sert değişiklikler içermemesini telkin ediyordu. Bülent Ecevit, Feyzioğlu'nun dehasına inanmış ve İsmet Paşa'ya çok saygılı ve tüm kabine arkadaşlarına karşı çok kibardı.

İsmet Paşa haftada en az bir kere Devlet Planlama Teşkilatı'na gelerek Müsteşar'ın odasında bir köşedeki yuvarlak sehpanın etrafında bizimle toplanarak bilgi alır ve adeta yeni şeyler öğrendiğine çok memnun olurdu. Çok mütevazı ve arkadaşça konuşarak daha çok bizim söylediklerimizi dinlerdi. Söylediklerimizi daha iyi anlamak için sorular sorar ve anladığı şekli ile bize tekrar ederek doğru anlayıp anlamadığını tahkik ederdi. Hiçbir zaman “şöyle, şöyle yapın” diye emir verdiğini hatırlamıyorum. Biz ona “Paşam” diye hitap ederdik. “Sayın başbakan” ya da “Sayın Paşam” demezdik. O da bize Attila'ya, bana ve Necat'a ilk ismimiz ile hitap eder, sadece Osman Nuri Torun Bey'e “Müsteşar Bey” diye hitap ederdi.

Çok seyrek olarak askeri planlama ile ilgili önemli kişilerin örneğin Moltke'nin söylediklerini örnekler verdiği olurdu. Günlük politikadan ve günlük olaylardan hiç söz etmezdi. Planlama faaliyetinin teknik ayrıntıları hakkında da bilgi edinmeye çalışırdı. Çok hızlı kalkınmadan yana idi, ancak kaynakların sınırlı olduğunu biliyor ve onun sıkıntısını duyuyordu. %7 lik kalkınma hızını konuştuğumuz bir sabah toplantısını İsmet Paşa öğleye doğru terk etmek üzere kalktığı sırada ben “% 7 ile Avrupa'nın çok gerisinde kalacağız” demiştim. Hepimiz ayağa kalkmıştık, İsmet Paşa elini omuzuma koydu ve şöyle diyerek sıkıntısını anlatmıştı. “Ayhan, sen zannediyor musun ki ben daha yüksek bir kalkınma hızı istemiyorum; ancak politikada üç şey gerek, fırsat, devamlılık ve güç; üçü birlikte olursa bazı şeyler yapılabilir”

Yüksek Planlama Kurulu'na kendisi başkanlık etmeyi özellikle tercih etti. Sade kurul üyesi olan bakanların değil de tüm ilgili bakanların Yüksek Planlama Kurulu toplantılarına katılmasını isterdi. O toplantıları ülke sorunlarının konuşulduğu bir “divan” niteliğinde görüyordu. Paşa'nın yeleşinin cebi civarındaki iştme aletine doğru konuşarak takip etmesini kolaylaştırmak adetti. Paşa konuları anlamaya ve bakanların da bilgi sahibi olmasına çalışıyordu. Zaman zaman münakaşalar olur hatta Turhan Feyzioğlu ile Ekrem Alican arasında sert tartışmalar da geçerdi. Paşa tarafsız davranır ve gerçek anlamda uzlaşmanın sağlanmasına, bir tarafın diğer tarafı ikna edip edemeyeceğine dikkat ederdi. Atatürk'ün sofrasında hem yemek yenildiğini hem de çeşitli ülke sorunlarının konuşulduğu duymuştuk. Bana bakanların ve bazı üst bürokratların da zaman zaman katıldığı ve yapılmakta olan Plan'ın tartışıldığı toplantılar İsmet Paşa'ın adeta Atatürk'ün sofrasını bir başka şekilde yaşatıyor gibi gelirdi.

O toplantılar süresince tüm çalışma arkadaşlarımız tam bir takım anlayışı ve dayanışması içinde her türlü desteği vermek için gayret ederler hatta bazen keyifli şakalar da yaparlardı. Bir konuyu herhalde çok hararetli bir şekilde ele aldığımız bir sırada önüme bir not geldi: “Birisi Anadolu'dan gelmiş ısrarla sizi görmek istiyor, bir dakika yan odaya gelmenizi çok rica ediyor” Notun altındaki imza Yegâne Özkan ve Canan Türkmen¹⁴⁶. Yegâne Hanım müsteşarın Canan Hanım'da Necat'ın sekreteri idiler. Yan odaya gittiğimde bir tabak, içinde bir elma ve yanında bir bıçak vardı. Sevgili çalışma arkadaşlarımız izlemekte oldukları o toplantıda bakanlarla yaptığımız tartışmalara desteklerini böyle dile getirmişlerdi.

İsmet Paşa'nın günlük işlerle fazla ilgili olmadığını tüm dikkatini askerlerin kışlarına dönmelerinin ve geleceğe dönük bir plan çerçevesinde mali disiplinin sağlanmasına verdiği belli idi. Birçok kişi Paşa, Devlet Planlama Teşkilatı'ndan ayrılırken fotoğraf çektirmeye ya da daha önce çektirdikleri fotoğrafları imzalatmaya gayret ederlerdi. Biz DPT üst yöneticileri ise Paşa ile fotoğrafımız olsun ya da ona fotoğraf imzalatalım diye hiç düşünmezdik. İsmet Paşa ile birçok fotoğrafımın o zaman çeşitli basın mensupları tarafından çekilmiş olmasına rağmen bugün imzalı bir yana imzasızına dahi sahip olmadığımı üzülüyorum. Çocuklarıma, torunuma bırakacağım değerli hatıralar olurdu.

Yapılması düşünülen yatırımlar Yüksek Planlama Kurulu'nda görüşüldüğünde genellikle bakanlar kendi bakanlıkları ile ilgili yatırımların az olduğundan yakınlardı. Daha çok yatırım ödeneği alabilmek için uzun konuşmalar yapanlar olurdu. Her bakan kendi bakanlığının daha çok yatırım yapmasını istiyordu. Bu isteklerinde haksız değillerdi. Ancak mali kaynak konusuna gelindiğinde, kaynakların artırılması için seçenekler konuşulduğunda adeta tüm bakanlar yeni vergi konulmasını ya da iktisadi devlet teşekküllerinin ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarına zam yapılmasına karşı çıkarlardı. Biz de aradaki açığın dış yardımlardan sağlanacak olanaklarla kapatılmasını istiyorduk, ancak dış yardım sınırlı, hem de sorunlu idi.

Kaynaklar konusunda Sevim Görgün¹⁴⁷, Maliye Bakanlığı ile yakın temasta olarak çok ciddi çalışmalar yapıyordu. Daha sonra DPT ye katılan Hesap Uzmanı Aslan Başer Kafaoglu¹⁴⁸ Maliye Bakanlığı adına Sevim'le çalışıyordu. Tarım sektörünün vergilendirilmesi üzerinde duruluyordu. Bu konuda bir yabancı uzman getirilmesi söz konusu olduğunda Macaristan'dan İngiltere'ye geçerek orada üne kavuşmuş Prof. Nicolas Kaldor'un ismi öne çıktı. Prof. Kaldor rapor verdiği zaman Yüksek Planlama Kurulu'nda çok sıkıntılı dönem başladı. Başta Maliye Bakanı Ferit Melen olmak üzere Ekrem Alican ve Turhan Feyzioğlu dahil birçok bakan tarım sektörüne ilişmemek fikrini savunuyorlardı. Arsa ve bina vergileri konusunda da bakanlar eski düzenin devamından yana idiler.

Vergi konusunun bir uzmanlık işi olduğu, bu bakımdan Maliye Bakanlığı'ndan uzmanların Yüksek Planlama Kurulu'na gelerek fikirlerini ve Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan önerileri değerlendirmelerine karar verildi. Baş Hesap Uzmanı Ali Aleybek ve diğer iki yüksek deneyimli Baş Hesap Uzmanı geldiler. Konuştular, söyledikleri özet olarak şu idi:” Vergi koymak ve o vergiyi toplayabilmek bir uzmanlık işidir, çok iyi incelenmelidir”. Yaklaşık bir öğleden önce konuştular, özellikle İsmet Paşa'ya elini öpecek kadar saygılı idiler. Her hallerinden güngörmüş, Maliye Bakanlığı'nın saygın mensupları oldukları belli idi. Toplantı bitip bakanlar ve beraberlerinde getirdikleri kişiler ve Baş Hesap Uzmanları gittikten sonra İsmet Paşa ile yalnız kaldığımızda şöyle dedi:” Çok değerli kişiler, çok iyi konuştular; fakat hangi vergiyi koyabiliriz ve Kalkınma Planını nasıl finanse edebiliriz onu söylemediler” Bu cümle, çok deneyimli bir devlet adamının çok zarif bir şekilde “bu sabah oturumunda havanda su dövdük “ anlamına gelen izlenimini aksettiriyordu.

Yüksek Planlama Kurulu'nda hükümet üyeleri ile teknisyenler arasında bu anlayış farkı doğunca planın finansmanında karşılaşılabilecek güçlükler göz önüne alınarak kalkınma hedefinin % 7 den daha düşük olarak öngörülmesini örneğin % 6,5 olarak hesapların yeniden yapılmasını önerdik. Adalet Partisi TBMM de ve dışarda eskiden işlerin çok daha iyi olduğu propagandasına ağırlık vermişti. Böyle olmakla beraber İsmet İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümetinde görev almış olan Adalet Partili bakanlar diğer bakanlar gibi daha düşük kalkınma hızına razı olmuyorlardı. Sağlanabilecek yurt içi ve yurtdışı kaynakları sağlıklı olarak tahmin ettiğimizde yeni vergi koyarak ya da başka yolla yeni kaynak bulunamazsa kalkınma hızını % 6,5 ya da daha aşağıya çekmek dürüst yaklaşım olur

düşüncesinde idik. DPT'nin sorumlu yöneticileri olarak Yüksek Planlama Kurulu'nda böyle karar verilsin, Yüksek Planlama Kurulu son karar yeri değildir; Hükümet kalkınma hızını % 7 olarak belirler ve kaynağını bulmaya çalışır bir bakıma sorumluluğu Hükümet üstlenir diyorduk.

Bir yandan da acaba başka ne gibi kaynaklar söz konusu olabilir, dış kaynaklardan daha fazla yardım ya da kredi alınabilir mi diye araştırmalarımızı derinleştiriyordu. Planın temel yaklaşımın uluslararası yardım alabileceğimiz kurum ve devletlerin yetkilileri ile tartışmak ve onların tepkilerini almak özellikle finansman sorununu çözebilmek için ilk adım olarak görüldü. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Gıda ve Tarım Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü gibi kurumların temsilcileri ve keza ABD Büyük Britanya, Fransa, Batı Almanya başta olmak üzere ekonomik yardım verebilecek ülkelerin ilgili kuruluşlarının temsilcileri Ankara'da iki günlük toplantıya davet edildi. Çok sayıda yabancı ve yüksek seviyede planlama uzmanı o "Collocium" a katıldı.

Talat Halman kısa bir "hoş geldiniz" konuşması yaparak toplantının açılmasını sağladı ve İngilizce olarak hazırlanmış ve beyaz karton kapaklı planın esaslarını kapsayan dokümanın katılımcıların önlerinde masanın üzerinde olduğunu belirtti. Toplantının başkanlığını Müsteşar Osman Nuri Torun yapıyordu. İlk sözü dağıtılan dokümanı sunmak üzere Attila Karaosmanoğlu'na verdi. Attila bu tip toplantılarda dikkat çekecek kadar iyi ve etkileyici konuşmaları ile bilinir. Sunulan dokümanın hazırlanışında da çok katkısı olduğu için hiç dokümana bakmadan adeta sayfa sayfa takip ederek, aksansız İngilizce ile tüm rakamları ve gerekçeleri anlattı. Dinleyenlerin çok etkilendiği belli oluyordu. Bazı kurumlardan ya da devletlerden birkaç kişilik Toplantıya katılan kişiler temsil ettikleri kurumun ya da ülkenin toplantıya davet edilmekten duyduğu memnuniyeti belirten protokol konuşmaları yaptılar ve toplantıya başarılar dilediler.

Toplantı şimdi T. M. M. Başkanlık Bölümü'nün giriş katındaki büyük salonda yapılıyordu. Yüksek Planlama Kurulu toplantıları da İsmet Paşa'nın başkanlığında o salonda yapılırdı. Dikdörtgen biçiminde kurulmuş toplantı masasının baş tarafında İsmet Paşa oturur ve konuşma yapacak kişi Paşa'nın yanına giderek hem onun dinleme aletine hem de salonda bulunanlara oradan konuşurdu. Başbakan Yardımcıları Paşa'nın oturduğu masanın köşelerinde yer alırlardı. Paşa'ya göre sağ taraftaki Başbakan Yardımcısı'nın hemen yanında DP T. Müsteşarı Osman Nuri Torun ve onun yanında biz üç daire başkanı yer alırdık. Bakanlar masanın diğer yerlerinde protokol sırası gözetilmeden, ilk gelen istediği yere oturur ilkesine göre yer alırlardı. Konunu gereğine göre bir Planlama Uzmanının ya da başka bir devlet görevlilerinin Yüksek Planlama Kurulu'na katılması söz konusu ise onlar için toplantı masasının dışında ikinci sırada oturacak iskemleler vardı. Collocium'da aynı toplantı masasının etrafında farklı bir düzende oturuluyordu. Toplantı Başkanı olan Müsteşar Yüksek Planlama Kurulu toplantılarında İsmet Paşa'nın oturduğu yerde, masanın başında ve ortada oturuyordu. Prof. Tinbergen ve biz üç daire başkanları onun yanında yer alıyorduk. ABD Heyeti oransal olarak kalabalıktı ve kapı tarafında, başkanın sol tarafına gelecek şekilde oturuyorlardı. Dünya Bankası ve IMF temsilcileri başkanlık masasının tam karşısında yer almıştı.

Namlı Kalkınma ekonomisi uzmanı Prof. Chenery ABD delegasyonunun başında idi. A.I. D. den uzmanlar onu yanında yer almışlardı. Prof. Tinbergen'in DP T. nin danışmanı olarak bizimle yan yana oturmasını katılanlar profesörün planlama çalışmaları ile yüzde yüz mutabık olduğu anlamı taşıdığı şeklinde algıladıklarını özel konuşmalarında dile getirmişlerdi. Özellikle Prof. Chenery kıyasıya eleştiriyordu, dış yardım gereğinin az olacağı plan konusunu işliyordu. ABD adına katılanlar dış yardım gereği yüksek olursa ABD nin elini cebine daha derin atması gerekeceğini anlamışlar ve

hedefleri eleştirerek daha az yükümlülüğe girmeyi önlemek istiyorlardı. Profesör Tinbergen her zamanki konuya hâkim ve bilge hali notlar aldı ve ile kırk dakika kadar konuşarak Prof. Chenery'inin tüm eleştirilerinin yerinde olmadığını bir bir anlattı hatta konuşmasının sonunda Türkiye'ye yıllık %7 likten daha az kalkınma hızı önermenin yanlış olacağını vurguladıktan sonra "eğer kaynaklar yetmiyorsa daha fazla dış yardım talep edilebilir ve bu da çok haklı bir taleptir" diyerek sözünü bitirdi. Bu bir bakıma Prof. Chenery'ye "sen de bilim adamı olarak konulan hedefin zaruri ve yapılan çalışmanın değerli olduğunu sözlerinin arasında belirtiyorsun fakat temsil ettiğin devletin daha fazla yardım yükümlülüğüne girmemesi için siyaset yapıyorsun" anlamını taşıyordu. Prof. Tinbergen'in çok sakin bir şekilde ve konuyu etraflı olarak ele alarak fakat lafı uzatmadan kısa sürede tüm ayrıntıları ile bilimsel esaslara oturmuş konuşma yapmasına alıştık. Bu konuşması adeta o açıdan şaheser sayılabılırdi. Yaptığı konuşma kısa sürede ders verir gibi görünmeden, kibar ve mütevazı üslubu ile çok şey anlatan ve öğreten kapsamlı bir konuşma idi.

Birinci günkü konuşmalardan sonra kendi aramızda Osman Nuri Bey ve uzman arkadaşlarla toplantı salonunda kısa bir değerlendirme yapıp dağıldık. Tüm gün İngilizce olarak yapılan görüşmeleri izlemek ve gerekli cevapları vermek kısaca söylemek gerekirse yoğun ve epey yorucu olmuştu. Bu bakımdan bu değerlendirme kısa sürdü. Attila, Necat ve ben yemekten sonra Attila'nın Küçükesat semtindeki giriş katındaki dairesinde buluşup daha ayrıntılı değerlendirme yapmaya karar verdik. Çok mütevazı olan o dairede bulduğumuzda toplantıyı baştan sona yeniden değerlendirerek katılanların ertesi gün nasıl davranacaklarını tahmin etmeye çalıştık. DPT adına yapılacak konuşmaların ağırlığının nerelerde olması ve hangi konulara vurgu yapması gerektiği üzerinde fikir alış-verişinde bulunduk. İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin durumu tüm yardım verenlerin en çok ilgilendikleri konuların başında geliyordu. Yardım veren kurumlar ve devletlerdeki genel kanaat "Türkiye iktisadi devlet teşekküllerini verimli ve kârlı çalıştırır ve onları kaynak yaratır hale getirirse dış yardım ihtiyacı azalır hatta dış yardıma gerek kalmaz" biçiminde idi. Bu doğru bir algılama sonucu değildi; fakat yaygın idi. Attila bana "Senin İktisadi devlet Teşekkülleri ve onların daha verimli olabilmeleri için üzerinde çalıştığımız konuları anlatmada yarar var" diye ısrar etmeye başladı. O zaman ben İngilizce olarak uzunca ve etkileyici bir konuşma yapmaya kendimi yeterli görmezdim, fakat Necat da Attila'ya katılınca ertesi gün konuşma yapmayı kabul ettim. Tarım konusunda Demir Demirgil'in sunuş yapmasının kendisine önerilmesine karar verdik. Necat'ın sosyal planlama konusunu ele alacağı konuşmasının ana hatlarını da tartıştıktan sonra ayrıldık. O sırada annem ve babamla birlikte yaşadığım Tandoğan Meydanı civarındaki Turgut Reis Caddesi 15 numaralı eve vardıkdan sonra birkaç saat çalışarak ertesi gün için hazırlanmam gerekti. Ertesi gün yapmak zorunda olduğum konuşmamı gece geç saatte bitirebildim. Attila irticalen konuşma yeteneğine sahiptir, ben ise hazırladığım metne zaman zaman bakarak konuşma yapmak yolunu seçtim. İkinci gün de çok başarılı oldu. Planın temel yaklaşımlarını sorgulayan, siyasi belirsizlik sırasında uzun vadeli plan yapmanın akılcı bir yaklaşım olup olmadığını dile getiren katılımcılar oldu.

Toplantının ilk iki gününden sonra Pazar günü topluca uçakla Adana'ya giderek oradaki baraj ve sulama çalışmalarını ziyaret etmek ve Mersin'e karayolu ile geçerek misafirlere denize girme olanağı verilmesinin uygun olacağı ve katılımcıların iki günlük yoğun çalışmadan sonra böyle bir hafta sonu geçirmeyi hak ettiklerini düşünmüştük. Bu geziyi tertiplemenin bir başka amacı da katılımcılara toplantıda herkesin huzurunda sormadıkları fakat akıllarına takılan soruları, gayri resmi ortamda, tek tek planlama uzmanlarına sormalarına ve konuları o uzmanlarla tartışmalarına olanak sağlamaktı. DPT'nin böyle bir geziyi organize etme deneyimi olmadığı için söz konusu gezi Odalar Birliği'nin

katkısı ile ve onlar tarafından organize edilmişti. O yıllarda Türkiye’de turizm henüz gelişmediği için kusursuz yapılan gezi, kâğıt kutularda sunulan öğle yemekleri vs. çok dikkat çekici bulunmuştu. Özellikle programda belirtilen saat ve dakikalarda ulaştırma araçlarının kalkmasına ve gezi boyunca misafirlerin her dileklerinin yerine getirilmesine çok özen gösterilmişti. Genel Sekreter Haydar Aytekin tüm düzenlemeleri kendine özgü sakın haliyle gerçekleştirmişti. Adana ve Mersin’de hava da çok yardımcı oldu ve katılımcıların uzun süre hatırlayacakları bir gezi başarı ile tamamlanarak günün çok geç saatine kalmadan Ankara’ya dönüldü.

Ankara’ya dönüp misafirleri otellerine bıraktıktan ve DPT’den gelen diğer arkadaşlara iyi akşamlar dileyerek ayrıldıktan sonra Necat ve ben Attila ve Şükriye ile Küçükesat semtindeki evlerine gittik. Birlikte Attila’nın yapacağı kapanış konuşmasının nelere temas etmesi gerektiğini ve nasıl olması gerektiğini konuştuk. Kapanış konuşmasında yardım veren kurum ve devletlerden desteklerini sürdürmeleri de hatta artırmalarının önemi vurgulanmalı idi. İki saat kadar konuşarak, tartışarak ertesi gün yapılacak kapanış konuşmasını oluşturmaya çalıştık. Attila ufak bir kâğıda notlar aldı.

Toplantının son gününde başta Prof. Hollis Chenery olmak üzere birçok katılımcı ilk gündeki durumlarından epey farklı olarak yapılan açıklamalardan, tamamlayıcı bilgilerden tatmin olmuş olarak yapılmakta olan çalışmalarını takdir edici ve o çalışmalarını yapan kişilere destek olucu çok olumlu konuşmalar yaptılar. Collogium’a Dünya Bankası adına, o bankanın İcra Komitesi üyesi olan Belçikalı kişinin başkanlığında Türkiye bölümünün başındaki Mr. Hugh Collier ve yardımcısından oluşan bir heyet katılıyordu. Dünya Bankası Heyeti Başkanı olan Belçikalı zat söz aldı ve çalışmalarını çok takdir ettiğini ve DPT yetkililerinin kendilerini ve böyle bir uluslararası topluluğun önünde sınava sokmalarının çok büyük cesaret olduğunu vurguladı ve “ bu genç insanlar bu zorlu sınavı büyük bir başarı ile geçtiler diyorum ve bu masanın etrafındaki herkesin bana katıldığına inanıyorum” dedi.

Gıda ve tarım Teşkilatı adına katılan Mr. Ergas¹⁴⁹ daha önceki günlerde de çok olumlu sözler söyleyerek Türkiye’de ilk defa kapsamlı bir şekilde tarım sektörünün de bilimsel olarak ele alınmakta olduğunu belirtmişti. O da çok destekleyici konuşma yaptı.

Attila yarım saat kadar toplantıdan nasıl yararlandığımızı ve yapılan eleştirilerin çalışmaların daha iyi olmasına katkı yapacağını belirten girişinden sonra Birinci beş Yıllık Kalkınma Planı’nın hangi koşullar altında hazırlandığına dikkat çekti ve Plan’da öngörülenlerin Türkiye için neden zaruri ve kaçınılmaz olduğunu sakın sakın anlattı ve sözlerinin sonunu planlama hedeflerinin “feasible and justifiable”¹⁵⁰ olduğunu söyleyerek sözlerini bağladı. Salonda birden alkış koptu. Masanın etrafındaki tüm yabancılar çocuk gibi görünen bu genç Türk ekonomistin sözlerinden çok etkilenmiş olduklarını dakikalarca alkışlayarak belirttiler. Collokyum’un çok başarılı olduğuna bundan daha iyi bir kanıt olamazdı.

Zorlu bir sınav verilmişti; fakat dış âlemde planlı kalkınmanın gerektireceği dış kaynakların bulunabilmesi için bazı kapıların açılması için önemli bir adım atılmıştı. O sırada ne tuhaftır ki “Forum Dergisi”nde imzasız olarak planı ve planlama faaliyetini eleştiren yazılar çıkıyordu. O imzasız yazının sahibi Attila’nın SBF’deki yakın bir arkadaşı olduğuna dair söylentiler dolaştı; fakat hiç önem vermedik.

Basında yabancıların sözlerinin yer alması halk arasında plana karşı olan olumlu ilgiyi de artırmıştı. Uzun zamandır kalkınma planına ve plan hazırlıklarına ilginin halk arasında giderek artmakta olduğunu memnuniyetle izliyorduk. Her hafta birçok kurumdan Kalkınma Planı ile bilgiler istenmekte, konuşmalar yapılması talep edilmekte idi. 21-23 Ağustos 196’de Askeri Şura

toplanyormuş. Sadece sivil halk değil demek ki askerler de Kalkınma Planı hazırlanması ile ilgili haberleri gazetelerden takip etmiş olmalı ki 6. Ağustos 1962 de Genelkurmay Başkanı'nın Özel Kalem Müdürü Rüştü Naiboğlu Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına telefon ederek 23 Ağustos 1962 günü Askeri Şura'ya planlama konusunda briefing verilmesini istemişti. O konuşmayı yapmak üzere ben yanıma Haluk Ceyhan'ı da alarak Genelkurmay'a gittim. O hafta yayınlanan Akis Mecmuası benim resmimi de koyarak "Orduya Selam" başlığı ile bu olayı haber yapmıştı. Sanki Hükümet ile anlaşmazlık var da biz ordudan destek arıyormuşuz gibi anlam çıkartılması bile mümkündü. Oysa pek çok kurum gibi Genelkurmay da günün konusu olan plan hazırlığı hakkında bilgi sahibi olmak ve Askeri Şura üyelerini bilgilendirmek istiyordu.

Planın ilk taslağı hazırlanmıştı hatta İngilizceye çevrilmesine de DPT içinde başlanılmıştı. Plan dokümanını Türkçeden çevirmek İngiliz dilini yazmayı çok iyi bilen uzman çevirmen gerektirdiğinin ötesinde o çevirmenin ekonomik bilgisinin de yeterli olması şart idi. Devletin çevirmenlere verdiği ücret bir yönetmelik ile belirlenmişti. O paraya sadece basit gazete haberleri ya da günlük sıradan yazışmalar İngilizceden Türkçeye çevrilebilirdi. O yönetmelikte ister İngilizceden Türkçeye isterse Türkçeden İngilizce'ye çevirme olsun sayfa başına aynı para verilmesi öngörülmüştü. O para ile sorunsuz tercüme yapacak kişi bulmak söz konusu olamazdı. Yayın ve Temsil Şubesi bana bağlı olduğu için Plan dokümanının uluslararası dağıtılması ve tanıtımı benim sorumluluğumda idi. Maliye Bakanı Ferit Melen Bey'in özel kalemine telefon ederek sayın bakanı görmek istediğimi bildirdim. Ertesi gün verilen saatte gittiğimde konuyu anlattım. "Bu konularla ilgili arkadaşımı çağırayım, o da konuşmamızda bulunsun" dedi. Gelen kişiyi tanıyordum. "Hisar" dergisini yayınlayan ve dolayısı ile edebiyatçı kimliği ile öne çıkan Maliye Bakanlığı Genel Müdür Yardımcılarından bir kişi idi. Almanya'da olduğum sırada yazdığım bir yazı "Hisar" da yayınlanmıştı. Tesadüfe bakın ki arkadaşım Turgut Özakman'da o sayıya Almanya'dan bir yazı göndermişti. Benim ve Turgut Özakman'ın, ikimizin de, Almanya'dan yazdığımız yazılar "Hisar" ın aynı sayısında yayınlanmıştı.

Edebiyatçı Genel Müdür Yardımcısı çok tutucu devlet memuru olma yolunu seçerek yönetmelik dışına çıkılamayacağımı, Devlet Planlama Teşkilatı için ayrıcalık yapılamayacağını savunmakta ısrar ediyordu. O sırada özellikle Maliye bakanlığı üst bürokratları DPT'yi pek yadırgamışlardı ve sanki Maliye'deki bazı yetkiler ellerinden gidecekmiş gibi davranırlardı. Dolayısı ile tercüme konusunda Genel Müdür Yardımcısı'nın olumlu davranması ve bir çözüm bulması ümidi olmadığını anlamakta gecikmedim. Türk ekonomisinin dış kaynak ihtiyacı çok büyük ve önemli idi, ancak o konu Maliye'deki Genel Müdür Yardımcısı'nın derdi değildi. Maliye Bakanı ise emrindeki kişilere yetki alanlarında karışmak istemiyordu; çözüm de üretmiyordu.

Tercüme konusunu DPT içinde çözmemiz gerekiyordu. Planı hazırlarken Maliye Bakanlığı teşkilatı ve memurlarından yardım görmemiştik hatta bürokrasi de mutad kıskançlıktan çokça nasibimizi almıştık. Maliye Bakanlığı'na giderek tercüme konusunda destek aramakta gösterdiğim saflığıma kızdım. DPT'ye üniversite' den gelen Demir Demirgil.¹⁵¹ Oktay Yenal gibi arkadaşlarımız İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı' nı İngilizceye çevirme işine girişmek zorunda kaldılar. Bu arada gerçek destek İngiliz Büyükelçiliği'nden geldi. İngiliz Büyük Elçiliği' nde çalışan ve arkadaşlarımızla dostluğu bulunan genç bir diplomat yapılan tercümeleri daha iyi bir İngilizce haline getirmekte katkıda bulundu.

Yüksek Planlama kurulunda satır satır görüşülen Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk taslağı hazır, tüm bakanların o taslak üzerinde mutabık olup olmadıkları kesin değildi. Ancak hazırlanan dokümanın daha geniş çevrede tartışılması, eleştirilmesi son düzeltmeleri yapmak bakımından gerekli idi. O

sırada Milliyet Gazetesi Genel yayın Yönetmeni Abdi İpekçi bir teklif yaptı.

Milliyet Gazetesi tüm dokümanı bir ek haline getirerek yayınlayacaktı. Bu plan taslağının o gazetenin gittiği her yere gitmesi ve çok geniş kütlenin inceleme imkânı bulması demektir. Bu yolla bize geri dönüşler olacak ve hem Plan Dokümanı halk tarafından irdelenmiş hem de eksik ve yanlış değerlendirmelerimizi öğrenmiş olacaktık.

O doküman Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın son şekli değildi. Yüksek planlama Kurulunda görüşülen sekiz on paragrafı konusunda özellikle Başbakan Ekrem Alican'ın eleştirileri olan bir çalışma dokümanı idi. Daha önce bizim bilgimiz olmadan parça parça çeşitli yayın organlarında yayınlanmıştı. Yüksek Planlama Kurulu'nda görüşülen dokümanın birer kopyası tüm bakanlarda olduğu gibi, Devlet Planlama Teşkilatı'nda görevli bazı uzmanlarda da vardı. Kurulduğu günden beri Devlet Planlama Teşkilatı'nda yapılan çalışmaların, hazırlanan raporların bir şekilde basına sızmasını önleyememiştik. Özellikle tartışılmakta olan böyle önemli bir dokümanın kurum dışına çıkmasını önlemek adeta imkânsız idi. Bu bakımdan o dokümanı bütün olarak yayınlamak parça parça sağda solda yayınlanmasından daha sağlıklı idi. Abdi Bey'in önerisini kabul ettik. Gazetenin ayrı bir eki olarak tam metin Beş Yıllık Kalkınma Planı Taslağını yayınlamak Abdi İpekçi açısından bir gazetecilik başarısı idi.

Milliyet Gazetesi yayınlamış ve dağıtım başlamıştı. Ancak o sabah haber alan başta Ekrem Alican olmak üzere bazı bakanlar İsmet Paşa'ya şikâyetinde bulunmuşlar. Bakanlar kurulu toplanmış ve Müsteşar Osman Nuri Torun Bey'i o toplantıda hazır bulunmak üzere çağırılmışlardı. Toplantıdan sonra Osman Bey'in anlattıklarına göre ona sert bir şekilde Hükümet'in onayı olmadan o dokümanın yayınlanmasını anlayamadıklarını söylemişler. Osman Bey "ben de neden sorguladığımı anlamıyorum, yayınlanmasında ne mahsur var" demiş ve o dokümanın Hükümet'in nihai dokümanı olmadığını, bir taslak olduğunu belirterek bu aşamada halkın bilgi sahibi olmasının yararları üzerinde durmuş. Osman Bey'e bazı hükümet üyelerine sert davranmış; oysa Osman Bey bu gibi durumlarda sükûnetini ve efendiliğini bozmadan dik duran bir kişiliğe sahipti. Hazırlanan dokümanın bu aşamada nihai doküman olmadığını, sadece bir çalışma dokümanı olarak halkın da bilgi sahibi olmasını istemekten öte bir düşüncenin DPT yöneticilerine hâkim olmadığını sakın uslubu ile anlatmış. İsmet Paşa konuşmaların bakanlarla Osman bey arasında olmasına özen göstererek Osman Bey'e, Başbakanlık Müsteşarı olan memuruna farklı davranmamış. Ekrem Alican ve bazı bakanlar "Devlet Planlama Teşkilatı, Hükümeti açmazda bırakmak ve teklif ettiklerinin kabul edilmesi için zorlamak istiyorlar, basında yayınlatarak gizliliği bozdular" şeklinde adeta tarizde bulunmuşlar. Belli paragrafların metinde yer almaması gerektiğini vurgulamışlar.

İstanbul'da dağıtılan ve Anadolu'ya giden gazetelerin basım saatleri farklı imiş. Abdi Bey'i arayarak dağıtılmayan gazetelere ek olacak "Birinci beş Yıllık Kalkınma Planı Taslağı"ndaki bazı paragrafların çıkartılmasını rica ettik. Abdi Bey çok güç bir işi başarmıştı. Rotatifleri durdurarak bazı paragrafları çıkartıldığını sonra öğrenmiştik.

Bu olay siyaset adamları ile en yakınlarındaki teknik kadro arasında güvensizlik olduğunun en somut işareti idi. Daha önce de özellikle Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican'ın, Maliye Bakanı Ferit Melen'in zaman zaman dostane olmayan konuşmalarına muhatap olmuştuk. Planlamada çalışanları aşırı solcularmış gibi algılamaya meyyal idiler. Ancak bu defa konu siyaset adamı ile teknisiyen farklılığından ileri geliyordu. Siyaset adamı olarak özellikle Ekrem Alican halka şirin görünmek istiyordu ve gerekli mali tedbirleri almadan parlak gelecek vadetmek eğiliminde idi. Hükümetin diğer üyeleri de bu aşamada Devlet Planlama Teşkilatı'nın karşısında yer almışlardı. Bu durumda biz

arkamızda hükümet güveni olmadan devleti ilgilendiren bu kadar önemli bir dokümanı hazırlamanın teknisyen dürüstlüğü ile bağdaşmayacağı kanaatine vardık ve görevlerimizden ayrıldık. Daire Başkanları olarak istifamızı Müsteşara verdik, o da kendi istifasını yazarak bizimkilerle birlikte Başbakan İsmet Paşa'ya arz etti. Hükümet hatta kamuoyu böyle bir hareketi beklemiyordu.

Aylarca gece gündüz demeden ciddiyetle çalışarak değerli bir doküman hazırlamış bir kuruma ve onun yöneticilerine karşı peşin hüküm ile davranarak aşağılayıcı olmaya İsmet Paşa'nın başkanlığında da olsa hiçbir hükümetin hakkı yoktur anlayışı ile biz teknisyen namusumuzu korumuştuk. Pek çok kişinin bir makam ya da koltuk için eğilip büküldüğü bir toplumda pek alışık olunmayan bu davranış bazı köşe yazarlarınca eleştirildi. Siyasi otoritenin her şeye kadir olması anlayışı, seçilmişlerin her konuyu en iyi kendilerinin bildiklerini sanmaları, halka doğruyu açık kalple söylemenin ve kaynağı belirsiz yatırımlara girişmenin ülkeye 27 Mayıs askeri darbesini getirdiği daha bir buçuk yıl geçmeden unutulmuş görünüyordu.

Görevimizi bırakmamız İsmet Paşa için çok beklenmedik bir olay olmuştu. O bizi yakın arkadaşı olarak görüyordu ve bizim ne kadar dürüst ve içtenlikle çalışmakta olduğumuzun en yakın tanığı idi. İstifamızı alıp haber yayılınca bizi akşam Pembe Köşk'e çağırdı. *Cumhuriyet* gazetesinin genç muhabiri Özgen Acar, *Milliyet*'ten Nilüfer Yalçın ve başka gazetecilerden oluşan muhabirler kafilesi haber almış bizi Pembe Köşk'e kadar takip edip çevrede beklemeye başlamışlardı.

İsmet Paşa önce eşinin rahatsız olduğundan bahsetti ve sanki aile içinde konuşuyormuş gibi sıcak bir hava yarattıktan sonra istifamızın gerekçesini öğrenmek istedi. Osman Bey'den çok biz daire başkanlarını, daha genç ekibi dinlemek istiyordu. Sorularını bize yöneltiyordu. Kararımızdan vazgeçirmek istiyordu. Bir ara ben Paşa'yı destekler şekilde konuştuğumda "Bakın Ayhan ne diyor onu dinleyelim?" diyerek hemen olumlu bir kapı aralamak istedi. Paşa bizimle tek tek tokalaştı ve veda edip hemen beklemekte olan müsteşarlık makam aracına bindik. Gazeteciler de arkamızdan geldiler. Devlet Planlama Teşkilatı'nın o zamanki mekânı olan TBMM binasına geldiğimizde otomobilden indik ve koşarak yolumuza devam ettik. Gazeteciler de arkamızdan koşmak zorunda kalmışlardı. Necat, "ne yapıyoruz, gazetecilerden neden kaçıyoruz, medenice konuşabiliriz" dedi. Doğrusu da o idi. Fakat biz zaten binaya varmıştık.

Bir kere ok yaydan çıkmıştı. O durumda İsmet Paşa'nın isteği üzerine görevlerimize devam ediyoruz demek en azında bir kurum olarak Devlet Planlama Teşkilatı'na oluşturmak istediğimiz saygınlığa ters düşerdi. Ben istifa dilekçemi Müsteşar'a yazmıştım o da İsmet Paşa'ya götürmüştü. Normal olarak bana cevabın Müsteşar Bey'in yazabilirdi. Ancak İsmet Paşa bana istifamı kendisinin istemeyerek kabul ettiğini belirten çok zarif bir yazı gönderdi.

Osman Nuri Bey üç oğlu ve eşi ile Ankara'ya gelmiş ve Demir Demirgil'in oturduğu apartmanda bir daire kiralamıştı. Çok mütevazı bir Anadolu ailesinin iyi eğitim görmüş evladı idi. Maaşından başka geliri yoktu; "Evde çoluk çocuk var" diyerek boyun bükmemiş ve pek çok kişinin gelebilmek için pek çok el etek öpeceği Başbakanlık Müsteşarlığını bırakmıştı. Attila da bir apartmanın giriş katında oturuyordu, yeni çocuğu olmuştu ve onun da kendisinin ve eşinin maaşlarından başka geliri yoktu. Attila'ya yetiştiği Siyasal Bilgiler Fakültesi sahip çıkmamış ve onu doçent olarak öğretim kadrosuna katılmayı dahi teklif etmemişti. İktisadi Planlama Dairesi Başkanı olarak Attila'nın yaptığı ve yönettiği araştırmalar herhangi bir asistanın doçent olmak için yeterliliğini ispat için yapması mutlak olan araştırmalardan binlerce kat daha kapsamlı ve değerli idi. O da evde çoluk çocuk var demeden bildiği doğru için fedakârlık yapmaktan kaçınmadan hem de İsmet Paşa'nın kendisini ne kadar takdir ettiğini ve sevdiğimizi kendisinin ve biz hepimizin bilmesine rağmen istifa ederek,

ekmek parası kazanmak durumunda idi.

Devlet Planlama Teşkilatı'ndan ayrılmadan önce meslektaşım İnşaat Y. Müh. Bülent Epir'in Bardacık Sokak'taki bir apartmanın giriş katındaki möbleli dairesini kiralamıştım. Bülent ve eşi Shirley o günlerde yurtdışına gittiler ve ben de çok güzel olarak dayanıp döşenmiş olan o daireye taşındım. Yoğun çalışma döneminden sonra özellikle istifa sürecinde yaşadığımız gerginlikleri geri de bırakmak için İstanbul'a giderek orada birkaç gün tatil yapmak istedim. Arkadaşım Attila Sav'ın annesi Handan Teyze, Anadoluhisarı'ndaki evinin anahtarını bana vererek "Orada kalabilirsin" demişti.

İstanbul'da Sıraselviler Caddesi'ndeki Yüksek Mühendisler Birliği'ni ziyaret edip eski arkadaşlarımı gördüm, beraber yemek yedik. Otomobil satın almak istiyordum. Birkaç kere niyetlenmeme rağmen şoför ehliyeti almak kısmet olmamıştı. Londra'da olduğum sırada şoför kursuna yazılmış ve ehliyet alma kademesine geldiğimde akaryakıt sıkıntısı olmuş ve ehliyet sınavları altı ay ertelenmişti. İstanbul'da akşam yemeğinde otomobil satın alma konusundaki isteğimi belirtince hemen üniversiteden arkadaşım Raif¹⁵² başka bir meslektaşımızın arabasını satmak istediğini söyledi ve ben siyah kullanılmış, fakat iyi durumda Mercedes 190 modeli arabayı satın aldım. Ehliyetim olmadığı için o arabayı arkadaşım Ahter Tiryakioğlu¹⁵³ bir şoför ile Ankara'ya gönderdi.

Yeni bir evde yeni bir hayata başlamak üzere İstanbul'dan bazı giyim eşyaları da satın aldım. Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki yoğun çalışma temposuna o kadar kaptırmıştım ki aylarca çarşıya dahi çıkamamış, ya da çarşıya çıkıp bir şeyler satın almak aklıma gelmemişti. Yeni evimin kapısının zili bir sabah ısrarla çalıyordu. Üzerime sabahlığımı geçirip kapıyı açtığımda Özer Derbil'i gördüm. İçeri buyur ettim. Bana Türkiye Petrolleri Anonim Şirketi'nde¹⁵⁴ görev almamı istediğini bildirmek için gelmişti. Önce bu yeni evimin adresini nerden bulduğunu merak ettim. Ancak Özer'in aklına koyduğunu yapabildiğini çok iyi bildiğimden merakımı gidermek gereğini duymadım. TPAO Genel Müdürü İhsan Topaloğlu'nun selamını da getirerek benim görev almam da ısrar ediyordu.

O sırada Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) mühendislik Fakültesi'nden de Elektrik Bölümü'nde öğretim üyeliği için teklif almıştım. Rektör Kemal Kurdaş, "Sizin toplu olarak Devlet Planlama'dan ayrılmanız iyi olmadı fakat böylece Ayhan'ı üniversiteye kazanmak olanağı doğduğu için ben memnun oldum" diyerek nazikçe iltifat etmişti.

Devlet Planlama Teşkilatı'ndan ayrıldığımda benim ne Osman Nuri Bey gibi ne de Attila gibi mali sorunlar beklentim yoktu. İş bakımından, mühendis olarak en az geçinecek kadar para kazanabilirdim. Hatta İller Bankası'nın kasabalara elektrik tesisleri kırmakta olduğunu ve benim de bir kasaba ile ilgili olarak ihaleye girip taahhüt işleri yapmamın çok iyi olacağını söyleyenler vardı. Nitekim İller Bankası'nın bu konuları yöneten şirketinin başındaki meslektaşım Y. Müh. Aydın Evren Niğde'nin elektrik tesisatı ihalesine beni de yazılı olarak resmen davet etmişti. O yıllarda genç insanlar ülke sorunları ile çok yakından ilgilenip "acaba ne yapılabilir" sorularını kendi aralarında çok sorarlardı. Bugün de gençlerin daha özgürce yaşayacakları ve daha refah içinde olacakları bir ülkenin özlemi içinde olduklarına hiç şüphem yok. "Ülke için acaba ne yapılabilir?" sorusunu çevremde pek çok arkadaşın sorduğuna tanık oluyordum.

Devlet Planlama Teşkilatı'nda çalışmış olmam dolayısı ile benim daha çok bilgiye sahip olduğum kanaati etrafımda vardı ve pek çok soruya muhatap oluyordum. 1962 yılının sonuna doğru Bardacık Sokak'taki dairemde Özer ile başta petrol olmak üzere Türkiye'nin sorunlarını konuşurken Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ndeki arkadaşlarımla da benzer konuşmalar yaptığımı söyledim ve daha geniş bir

grup olarak fikir alış-verişinde bulunmaya karar verdik.

Atıla Sav, Turgut Özakman, Hakkı Oranç,¹⁵⁵ Güney Gönenç,¹⁵⁶ Demir Demirgil, Siyavuş Erdölen,¹⁵⁷ Mustafa Parlar, Attila Sönmez, Dursun Aydın,¹⁵⁸ Özer Derbil benim küçük dairemde toplandık. Bir gün önce Sakarya Sokak'a gidip pastırma ve hazır mezeler, yiyecek, meyve almıştım. Arkadaşlar salondaki koltuk, kanepeler ve iskemlelere oturmadan önce içkilerini ve tabaklarına istedikleri yiyecekleri alıyorlardı. Bir yandan içki içiliyor akşam yemeği yeniliyor ve konuşma başlıyordu.

Bir hafta ya da on gün sonraki toplantımıza Attila Karaosmanoğlu ve ODTÜ'den Nazif Tepedelenlioğlu da katıldı. Ben ev sahibi idim fakat daha ilk toplantıda ilk gelenin toplantıyı yönetmesine ve söz isteyenlere sıra ile söz vermesi kararını aldık. Her kafadan bir ses çıkıyor olmaması, söylenenlerin dinlenilmesi ve anlaşılması için düzenli tartışmaya özen gösteriyorduk. O zaman yeni yeni günlük konuşmalara giren "saplama yapmak" başka bir deyim ile konuşan kişiden izin alarak bir ya da iki cümle ile yorum getirmek ya da soru sormak olabilirdi. Konuşmaların derli toplu olması ve başkalarına da zaman bırakılması esas idi. Birkaç kere böyle toplandıktan sonra Özer masrafların benim tarafından yapılması yerine herkesin 25 TL vererek masrafların ortaklaşa yapılmasını önerdi. O günlerde Anayasa çiğnendi, yeni Anayasa yapılıyor gibi sözler günlük hayatta çok kullanılıyordu. Neden "Anayasa" deniliyor konusunda tartıştık ve bizim Baba Bir Yasa'mız olsun dedik. Bizden önceki neslin değil de sadece bizim gibi insanların birbirini daha iyi anlayacağı kanaatine sahiptik. Bu sebeple toplantılara sadece Cumhuriyet'ten sonra doğanlardan belli seviyede birikimi olanların katılmasını ön gördük. Özer isim bulmakta gecikmedi: *Cumhuriyet Bebeleri*.

Toplantıların düzen içinde yapılması ve bir konuda özgürce konuşarak ve o konuyu enine boyuna inceleyerek doğru fikir edinmek istiyorduk. Herhangi bir karar alınması ya da insanların görüşlerini değiştirmesi ya da bir birlerini etkilemesi söz konusu değildi. Zaten yemek yenilerek fazla kaçırmadan içki içerek yapılan toplantılarda katılanların çok rahat ve samimiyetle konuşmalarına tanık oluyorduk.

Askerlik yaptığım sırada ve hemen sonrasında da bir başka grup arkadaşlarla toplanıp sanat ağırlıklı olarak tiyatro konuşur hatta birlikte hafta sonları pikniklere giderdik. Atıla Sav ve eşi Nuyan, Turgut Özakman ve o zamanki eşi Sevim, Özdemir Nutku ve eşi Sevgi,¹⁵⁹ Ergun Sav ve o zamanki eşi Gencay evli olan dostlarımızdı. Haluk Ülman, Benkü,¹⁶⁰ ve ben bekâr idik. Çok keyifli sohbetlerimiz ve hararetle konuşmalarımız olurdu. Ara sıra tiyatro sanatkarı Nihat Akçan ya da Gencay'ın Dışişleri Bakanlığı'ndan meslektaşlarının da toplantılarımıza katıldığı olurdu. Bir keresinde ben tüm grubu Çelik Kale Sokak'taki bodrum katında olan ve bir meslektaşım ile paylaştığım dairemde ağırlamıştım. Bol bol o günlerdeki Ankara'daki günlük yaşantı, özellikle bekâr hayatı üzerinde epey konuşulmuştu.

Cumhuriyet Bebeleri'nin toplantıları, sanatsal konuların konuşulduğu ya da pikniğe gidildiği birliktelikten farklı idi. Bebeler zamanla daha düzenli ve içerik bakımından ülkenin temel sorunlarının ele alındığı gündemlerle yapılır hale gelmişti. O yıllarda siyasi istikrar bulunamıyordu. 13 Kasım 1960'ta, askeri darbenin üzerinden altı ay geçmeden Milli Birlik Komitesi içinde ayrılık doğmuş ve on dört komite üyesi görevlerinden affedilerek yurtdışında onların için uydurulan görevlere gönderilmişlerdi. Verilen unvan Büyükelçilik Müşavirliği idi. Kibarca sürgüne gönderilmişlerdi. Ülkenin kaderine birlikte el koymuş olan subaylar arasında bir bakıma hır çıkmış, bir grup diğer grubu tasfiye etmişti. Bu ayrışmanın perde arkası ancak yıllar sonra öğrenilebilecekti.

O günlerde sağdan soldan çoğu kulaktan dolma edinilen bilgilerle ülke geleceğinin nasıl olacağı endişesi içinde idik. Demokrat Parti taraftarları tarafından kurulan yeni partiler hükümette yer almış olsalar bile TBMM’de sanki hükümet üyesi değillermiş gibi davranıyorlardı. O yılların önemli söylemi eski vali yeni milletvekili Erogan’ın söylediği “Millet plan istemiyor, pılav istiyor” cümlesi idi. Adalet Partisi hükümet ortağı idi fakat TBMM’de o hükümete karşı kişiler ağırlıkta idiler.

Askerler arasında gerilim olduğu ve ülkenin geleceğinin ne olacağı endişesine ek olarak dış etkenler, özellikle Sovyetler Birliği’nin tehditleri çok önemli idi. Doğu Bloku ile Batı Bloku arasındaki çekişme üçüncü dünya savaşı çıkar mı korkusunu artırıyordu. Özer ve ben TPAO’daki çalışmalarımız sebebi ile dünyada büyük petrol şirketlerinin faaliyetlerini yakından takip ediyor ve arkadaşlarımıza bilgi aktarıyorduk. Birçok toplantıda petrol ve enerjinin giderek ne kadar önemli olacağını sık sık gündeme getiriyorduk. Arkadaşlarımız, özellikle Turgut Özakman konulara geniş bir perspektiften bakarak analizler yapıyor, Güney Gönenç muhakkak yayınları yakından takip ederek hazırlıklı geliyordu. Zamanla bazı arkadaşların toplantılarımızda günlük parti dedikodularının konuşulmasına ağırlık vermeye çalıştıkları görülmüyordu. O konuşmalardan daha temel sorunları dünyadaki oluşumlar göz önüne almak isteyen grup vakit kaybı olarak görüyordu, onlarda bizim konuşmalarımızdan sıkılıyorlardı. Zamanla bu arkadaşlar toplantılara katılımlarını aksattılar, diğer arkadaşlar da onlar da katılsın diyerek özel gayret sarf etmediler. Parti dedikoduları konuşulmadığı için sıkılmakta olan arkadaşlar da toplantılara katılmak için çok istekli olmadılar ve grup zamanla küçüldü.

Bu koşullarda haftada bir ya da ay da bir, bir yerde toplanıp konuşmak, başka bir deyimle içimizi dökmek, biz genç insanların gelecek hakkında karamsar olmamamıza yardım ediyordu. Çok farklı okullardan, çok farklı mesleklerden kişilerdik. O zaman insanların etnik kökenleri ile ilgilenmek adet değildi. Hatta arkadaşlar bir birlerinin doğum yerlerini ya da babalarının doğum yerlerini bilmiyorlardı. Önemli olan fikren yapılacak katkı, düşüncenin sınırlarını genişletmekti. Bir dayanışma topluluğu ya da bir birine omuz verme birliği hiç değildi. Toplantıda kişiler fikirlerini söyler, analizlerini yapar fakat diğerlerini ikna etmek gibi bir gayret söz konusu değildi. Ben daha çok bilirim, ben daha akıllıyım gibi kişilik gösterisi olmazdı. Katılanlar eşit idiler, kimse kimseden herhangi bir sebeple önde ya da üstün değildi. Konuşmalar sıra ile söz alınarak yapılır ve söz alan kişi seçenekleri değerlendirir ve toplum için, ülke için doğru olduğuna inandığı fikirlerini açıkça dile getirirdi. Toplantıdan bir karar çıkması söz konusu değildi. Sadece sen haklısın ya da benim dediğim doğrudur şeklindeki çekişme yerine bir kişinin söylediğini daha genişletmek daha geliştirmek için konuşulurdu.

Ülke için doğruyu, iyiyi bulma gayreti vardı. Devlet Planlama Teşkilatı’ndaki görevim sırasında da bunu yapıyorduk; fakat devlet görevlisi olarak, masalarda ciddi ciddi oturarak ve yaptığımızın uygulanması olacağını düşünerek. Bebeler toplantısında daha özgür ve daha rahat havada yiyip içerek düşüncelerimizi birbirine eklemeye çalışıyorduk. Konuşmaların daha verimli olması için Özer bir teklif yaptı. Konuşmaların sonunda neyin, hangi konunun konuşulmasının yararlı olacağı belirleniyor ve “Ana Konu” olarak bir sonraki toplantı da ele alınıyordu. O konuda uzman bir kişi ya da birkaç kişinin yazılı metin hazırlaması ile toplantı seminer havası içinde yapılabilirdi. Hem benim evimin dar olması hem de grubun yapısını bozmamak için grubu genişletmedik.

Babım ve annemin Tandoğan Meydanı civarında Turgut Reis Caddesi’nde giriş katındaki dairelerine gittiğim bir sırada Baba Yasa’nın bir örneğini orada bırakmışım ve ağabeyim Firuz Çilingiroğlu¹⁶¹’u görmüştü. Bana “Yahu! Gizli cemiyet kurmuşlar diye bir muhbir sizi gammazlar,

başınız derde girer” demişti. Bugün gizli tanıklar, imzasız ihbar mektupları ile neler yaşandığını görünce 1962-1965 arasında bereket kimse “Bunlar gizli cemiyet kurmuşlar” diye ihbarda bulunmadığına çok seviniyorum.

Daha sonraki yıllarda, bugün bile Osmanlıcılar, Birinci Cumhuriyetçiler, İkinci Cumhuriyetçiler, Kemalistler, Muhafazakârlar, Milliyetçiler, Mukaddesatçılar ve daha başka şekilde insanların gruplara ayrılmaya ya da adlandırılmaya çalışıldığını gördükçe “Cumhuriyet Bebeleri” isminin 1960’lı yılların başında konulduğunda ileriki yıllarda yaşanacakları sanki tahmin etmişiz gibi geliyor.

Toplantılarımıza yalnız erkekler katılıyordu. Hanımları, Türk düşünce hayatında faal olmalarına rağmen, nedense Cumhuriyet bebeleri toplantılarına davet etmemiştim. Devlet Planlama Teşkilatı’nda ya da başka kurumlarda tanıyıp kişiliklerine, fikirlerine saygı duyup takdir ettiğim birçok hanım vardı, fakat nedense Cumhuriyet bebeleri grubu başlangıçta erkeklerden oluşuyordu.

Zaman içerisinde tüm Türkiye’de servis sektörü gelişti. Bugün evlere servis yapan, yemek ya da pasta gönderen, telefon ettiğinizde pizza, Çin veya Japon yemekleri, köfte ya da balık dahil her türlü yiyeceği ve içeceği gönderen hatta nişan, düğün hazırlayan özel firmalar var. Sürekli ilan vererek müşteri arıyorlar. 1960’lı yılların başında Ankara’da bu olanaklar yoktu. Kızılay’da Bulvar üzerinde Trakya Şarküteri vardı. Sahibi Foti gayet kibar şekilde hizmet eder ve bana iyi mezeler hazırlardı. Sakarya Sokak’ta da iki bakkaldan da gerekli soğuk yiyecekleri ve içkileri temin edince benim evimdeki sofraya donatılmış olurdu.

O yıllarda ülkemizde Coca Cola, tonik ya da benzeri gazlı içecekler yoktu, sadece gazoz ve Kızılay Afyonkarahisar Maden Suyu alkolsüz içecek olarak bulunurdu. Ayran’ın dahi hazır, paketlenmiş olarak satılması söz konusu değildi. Bu koşullarda misafir ağırlamanın güçlüklerini gören evli arkadaşlarımız toplantıların kendi evlerinde yapılmasını istemişlerdi.

Özer’in babası Hukuk Fakültesi’nin saygın öğretim üyelerinden Prof. Dr. Süheyp Derbil’dir. Onun Mithat Paşa Caddesi üzerindeki, bugün yerine çok katlı apartman yapılan bahçe içindeki evinde toplanmamızı bir kere Özer istemişti. Özer’in eşi Sevda çok leziz yemekler yapması ve misafirperverliği ile ünlüdür. O ünlü nefis yemekler ve bol içki eşliğinde gene “memleketi kurtarıyorduk.” Vakit gece yarısını geçmişti, fakat hâlâ konuşmalarımız aynı sıcaklıkta ve aynı sevgi ve saygı ortamında devam ediyordu. Bulduğumuz odanın, başka bir odaya açılan camlı kapısı kapalı idi. Bir ara o kapıya tık tık diye nazik bir şekilde vurulduğunu duyduk. O kapı aralanarak Özer’in annesi şöyle dedi: “Özer oğlum, galiba ihtilal harekâtı oluyor”.

Tarih 22 Şubat 1962 idi. Hemen radyoyu açtık. Marşlar çalıyordu. Özer’in eşi Sevda çok leziz yemekler yapar. Özer’inde dillere destan misafirperverliği dolayısı ile bol bol Sevda’nın leziz yemeklerini yemiş epey de içki içmiş olarak dağılmak vakti geldiğine kanaat getirdik ve “*ihtilali görmeye*” Kızılay Meydanı’na gittik.

Kızılay Meydanı’nda ve çevresinde tanklar ve talim kıyafetli, ellerinde tüfekler Kara Harp Okulu öğrencileri vardı. Etrafa şöyle bir baktıktan sonra Radyo evinin tarafına biraz yürüdük. Halk yollarda olan biteni şaşkınlıkla seyrediyordu. Dağılmaya karar verdik. Hakkı Oranç “Ben senin yalnız olarak bekâr evine gitmene izin veremem” dedi. Hakkı “Alyans Mahallesi” tabir edilen ve 27 Mayıs 1960’ın hemen sonrasında, çoğunluğu albay ya da yarbay rütbesinde iken emekli edilen üst rütbeli subaylar için yapılmış binalardan birisinde bir dairede kiracı idi. O subay emeklilerine Eminsü deniliyordu. 27 Mayıs 1960 askeri darbesini birçok kişi desteklediğini belirtmek için Silahlı Kuvvetler’e maddi yardımda bulunmuş, bu konuda bazı kampanyalar açılmıştı. Bu kampanyalardan bir tanesi de kişilerin nişan yüzüklerini orduya bağışlamaları idi. Halk arasında dedikodunun yayılması gecikmedi. Şöyle

deniliyordu: “Toplanan nişan yüzükleri (alyanslar) ile askerler kendilerine ev yapmışlar.” O mahalleye de halk arasında Alyans Mahallesi denilmesi bu sebepten idi.

Kızılay Meydanı'nın Güven Parkı tarafına giden yönündeki Çelikkale Sokak benim daha önce oradaki bir binada kirada oturduğum ve tanıdığım bir sokaktı; herhalde insiyaki olarak o sokağa yöneldik. Tam da benim eskiden oturduğum binanın önüne gelmiştik ki iki Harbiyeli tüfeklerini bize doğrulttu. Hakkı ile ben ellerimizi havaya kaldırdık. Kış ve kar ihtimali dolayısı ile benim elimde şemsiye ve evrak çantam vardı. Hakkı'nın elinde sade evrak çantası vardı. Ellerimizi havaya kaldırıncaya şemsiyeyi dirseğimin iç kısmına yerleştirdim ve elimdeki çantayı da havaya kaldırdım. Hakkı'nın, elinde çanta olarak, kollarını havaya kaldırmasına bakıp gülmek için kendimi zor tutuyordum. Tabii kendi görünüşüm onunkinden de komik idi herhalde. Bize doğrultulan silahtan korkmuyorduk.

O sırada İstanbul Teknik Üniversitesi'nden bizden çok sonra mezun olup PTT'de çalışmakta olan ve Hakkı'yı oradan tanıyan Y. Müh. Yüksel Hanım yandaki apartmanın üst katındaki bir pencereden bizi seyrediyordu. Hakkı'ya bir şeyler söylemek isteyen hali vardı. Harbiyelilerden birisi sert bir ifade ile “Kimsiniz, ne iş yapıyorsunuz?” diye sordu. Hakkı, ismini söyleyip, “Öğretmenim” dedi. Bu cevap benim de hoşuma gitti ve ben de benzer şekilde cevap verdim. Öğretmenlik o zaman çok saygın bir meslekti ve zararsız sayılırdı. Üniversite hocasıym, ya da üniversitede öğretim üyesiyim demek o zaman şimdi olduğu gibi siyasilerin kuşku ile bakmasına yol açabiliyordu.

27 Mayıs 1960'ta askeri darbeyi yapanlar sanki çok gerekiyormuş gibi çeşitli üniversitelerden 147 öğretim üyesini emekli etmiş ya da bir şekilde üniversitelerden uzaklaştırmışlardı. Elektrik Fakültesi'nden Prof. Mustafa Santur ve Prof. Münir Ülgür de o karar dolayısı ile İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi'ndeki kürsülerinden ve görevlerinden ayrılmak zorunda bırakılmışlardı. Her ikisi de benim hocam olmuşlardı. Prof. Mustafa Santur çok mütevazı kişiliği, çok derin elektronik bilgisi ve öğretim yeteneği ile pek çok elektrik mühendisinin tanıdığı, saygı duyduğu kadar sevdiği bir öğretim üyesi idi. Prof. Münir Ülgür'den elektriğin ulaştırma araçlarında çekici güç olarak kullanılması ile ilgili, tramvay, trolleybüs ya da elektrikli tren projeleri yapmayı öğrenmiştik.

14'ler olarak anılan ve o kararı almaya Milli Birlik Komitesi'ni hangi düşünce yöneltmişti, çok farklı üniversitelerden bir kısım profesörleri emekli etmekle neyi kanıtlamak istiyorlardı; anlayamamıştık. Bazı muhbirlerin faaliyetinin sonucunda Milli Birlik Komitesi'nin yanıltıldığı ve benzeri spekülasyonlar yapılmıştı. Ben o sırada Elektrik Mühendisleri Odası (EMO) Yönetim Kurulu'nda Kâtip Üye idim. Bu, görev tanımı itibari ile EMO'nun Genel Sekreteri anlamını taşıyordu. 147'ler kararı üzerine EMO olarak bir bildiri yayınladık ve böylece kendi istekleri dışında emekli edilen hocalarımızdan çok yararlı bilgiler edindiğimizi ve kendilerinin değerli bilim adamı olduklarına inandığımızı kamuoyuna duyurmuştuk. Tepkimizi koymak, kararı protesto etmek dışında ben bizzat her iki hocamızı telefonla arayarak Elektrik Mühendisleri Odası olarak üzüntülerimizi belirtmiş ve kendileri için neler yapabileceğimizin bize bildirilmesini özellikle rica etmiştim.

27 Mayıs 1960'tan bir ay kadar önce Başbakan Adnan Menderes üniversite öğretim üyelerini kastederek “Kara cüppeliler” diye aşağılamıştı. Bu defa Milli Birlik Komitesi bilim adamları ile uğraşıyordu. Daha sonraki yıllarda gerek askeri yönetimlerin gerekse sivil yönetimlerin üniversite öğretim üyeleri ile yıldızlarının barışık olmadığı zamanlar olmuştur. Bu bakımdan Hakkı “Öğretmeniz” diyerek, bize tüfeğini doğrultmuş Kara Harp Okulu öğrencilerinin fazla soru sormalarını önlemişti.

Hakkı da ben de korkmuyorduk, fakat Kara Harp Okulu'nun bizim kollarımızı havaya kaldırtan iki

öğrencisinin korku içinde olduğunu algılamamak olanaksızdı. Her ikisinin de yüzüne, özellikle gözlerine dikkatle bakınca, korku içinde olduklarını ve yaptıkları işin bilincinde olmadıklarını görebiliyorduk. O askeri ayaklanma bastırılınca o iki öğrencinin de diğer sınıf arkadaşları gibi askerlikte ilişkileri kesilmiştir herhalde.

Ergun Sav İngiltere'deki ikametinden Ankara'ya döndüğünde Cumhuriyet Bebeleri'ne katılmıştı ve bir akşam onun evinde toplanacaktık. Yalnız erkeklerin toplanmasına eşi Gencay¹⁶² karşı çıktı ve o da bize katıldı. Birkaç kere hanımlı toplantı yapıldı ise de zaman içinde Cumhuriyet Bebeleri erkekler kulübü olarak devam etti.

Cumhuriyet Bebeleri ben ABD'ye gittikten sonra aynı şekilde toplanmaya ve ülke konularını konuşmaya devam etmişlerdi. Dünya Bankası bana Türkiye'ye yolum düşecek şekilde gidebileceğim bir ülkede görev verdiğinde dönüş yolunda muhakkak Ankara'ya uğrar ve birkaç gün kalırdım. Cumhuriyet Bebeleri özellikle toplantı tertip ederler ve ben de Türkiye'nin dışarıdan nasıl görüldüğünü anlatırdım. Anavatandaki huzursuzluğu her gün yaşayan arkadaşlarımla zaman zaman benim konuşmalarımı tebessümle karşıladıklarına ve "bu da ne diyor" gibi baktıklarına tanık olmuşumdur. O yıllarda Türkiye'ye giriş ve çıkış günlerinin çok dikkatli seçilmesi gerekirdi. Zira TC Merkez Bankası'nın vatandaşın pasaportuna "yurtdışında geçimini temin etmiştir" damgasını basması halinde ancak o kişi tekrar yurtdışına çıkabilme hakkı kazanıyordu. Hafta sonunda ve tatil günlerinde o damga basılamayacağı için çalışma gününde ve çalışma saatleri içinde TC Merkez Bankası'na uğrayarak o mührü bastırmam gerekirdi.

Zamanla Cumhuriyet Bebeleri'ne, Refet Erim, Hikmet Çetin, Tahsin Saraç, Tahsin Özer, Çetin Zıylan, Hikmet Çetin de katılmışlar. ABD'den döndüğümde bir gün daha geniş bir grupla Atila Sav'ın evinde buluştuk. Atila'nın oğlu Prof. Dr. Aydın Sav o sırada İzmir'de Tıp Fakültesi'nde öğrenci idi. Bize uzun uzun öğrenciler arasındaki farklı düşünce ve görüşteki grupları ve onların çekişmelerini anlatmıştı. Aradan geçen yıllar içerisinde dünyada ve ülkemizde çok değişiklikler olmuştu. Çocuklarımızın bize söyleyecekleri ve öğretmeye çalıştıkları değişikliklerin ulusal ve keza uluslararası boyutları vardı.

Cumhuriyet Bebeleri ben ABD'ye gittikten sonra aynı şekilde toplanmaya ve ülke konularını konuşmaya devam etmişlerdi. Dünya Bankası bana Türkiye'ye yolum düşecek şekilde gidebileceğim bir ülkede görev verdiğinde dönüş yolunda muhakkak Ankara'ya uğrar ve birkaç gün kalırdım. Cumhuriyet Bebeleri özellikle toplantı tertip ederler ve ben de Türkiye'nin dışarıdan nasıl görüldüğünü anlatırdım. Anavatandaki huzursuzluğu her gün yaşayan arkadaşlarımla zaman zaman benim konuşmalarımı tebessümle karşıladıklarına ve "bu da ne diyor" gibi baktıklarına tanık olmuşumdur. Türkiye'ye giriş ve çıkış günlerini çok dikkatli ayarlamak gerekirdi. Yurtdışına çıkabilmek için TC Merkez Bankası'nın pasaportuma "yurtdışında geçimini temin etmiştir" damgasını basması gerekirdi. Hafta sonunda ve tatil günlerinde o damga basılamayacağı için çalışma gününde ve çalışma saatleri içinde TC Merkez Bankası'na uğrayarak o mührü almam gerekti.

Zamanla Cumhuriyet Bebelere Refet Erim, Hikmet Çetin, Tahsin Saraç, Tahsin Özer, Çetin Zıylan da katılmışlar. ABD'den döndüğümde bir gün daha geniş bir grupla Atila Sav'ın evinde buluştuk. Atila'nın oğlu Prof. Dr. Aydın Sav o sırada İzmir'de tıp fakültesinde öğrenci idi. Bize uzun uzun öğrenciler arasındaki farklı düşünce ve görüşteki grupları ve onların çekişmelerini anlatmıştı. Aradan geçen yıllar içerisinde ülkemizde temelde pek değişiklik olmamıştı.

12 Mart 1971 Muhtırası verilip Demirel Hükümeti istifa edince yeni hükümeti kurmak için Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Prof. Nihat Erim'i başbakan olarak atamıştı. O atama ile ilgili olayları

başka bir yerde anlatırım. Başbakan Nihat Erim, TBMM de temsil edilen her partiden ve hatta Cumhuriyet Senatosu'na Tabii Senatör unvanı ile üye olan eski Milli Birlik Komitesi üyelerinden de bakan olarak adeta bir ulusal mutabakat hükümeti kurmak istemişti.

Siyaset dışından da kişilerin hükümette bulunmasına da önem verdiği için bir kısmı siyasi partilerden bir kısmı da siyaset dışındaki kişilerden oluşan Birinci Nihat Erim Hükümeti kurulmuştu. O hükümette dört bakan *Cumhuriyet Bebesi* idi Attila Karaosmanoğlu, Özer Derbil, Atıla Sav ve ben. Cumhuriyet Bebeleri toplantıları ilk başladığında ileriye dönük siyasi emelleri olmayan biz, Birinci Nihat Erim Hükümeti'nde, birlikte siyasi sorumluluk almak durumunda kalmıştık.

Cumhuriyet Bebeleri 1980'li ve 1990'lı yıllarda bazen lokanta ya da kulüplerde de toplanıyorduk. Tabii evlerde toplandığımız zamanki gibi rahat, sesimizi kontrol etmeden konuşamazdık. Yandaki masalardaki kişileri rahatsız etmeden ve onların bizi işiterek kulaklarını bize çevirmelerine sebep olabilecek konulara girmeden birlikte yemek yer, içki içerdik. Bir keresinde Tunalı Hilmi Caddesi civarında Kuğulu Park'a bakan Yakamoz Lokantası'nda uzun bir masanın etrafında sohbetimize başlamıştık.

O yemeğimizden önceki haftalarda TBMM Başkanlığı seçimin de partiler arasında anlaşma olamıyordu. Başkanlık seçimi tıkanmıştı. Haftalarca Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Başkanlığı için partiler aday gösteriyor fakat hiçbir aday gerekli çoğunluk oyunu sağlayamıyordu. Başkanlık seçimi kilitlenmişti. Biz de tam o konuyu konuşuyor, tahminler yapıyorduk

Yanımda oturan Hikmet'in telefonla konuşması gerekti. Telefonda birisi Hikmet'i arıyordu. Hikmet konuştu, "Olur, destekleme kararı alındı mı?" gibi bir şeyler söyledi ve telefonunu kapattı. Bana döndü şu mealde bir cümle ile konuşmasını özetledi: "Refah Partisi, ben Meclis Başkanlığı'na adaylığımı koyarsam desteklemek kararı almış, Refah Partisi'nden bir milletvekili arkadaş o sebeple beni arıyordu."

Cumhuriyet Bebesi olup sonra bakan olanlardan bahsederken Hikmet'i unutmamak gerekir. Hikmet, önce Ecevit Hükümeti'nde Başbakan Yardımcısı olmuştu. Sonra Demirel'in başbakan olarak görev aldığı Doğru Yol Partisi-SHP koalisyon hükümetinin kuruluşu aşamasında önemli katkı vermiş ve o hükümetin Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştı. Bakanlık yapan Cumhuriyet bebeleri sayılı dört değil, beştir. Bu defa bir Cumhuriyet Bebesi TBMM ne başkan oluyordu.

1990'lı yıllardan 1960'lı yılların ilk yarısına dönersek İsmet Paşa'nın ilerlemiş yaşına rağmen ülkeyi bir kere daha düzlüğe çıkarma gayretini görürüz. İsmet Paşa telaşsız ve etrafını rahatsız etmeden önemli kararları alırdı. Kendisini o sırada ülke için en önemli gördüğü konuya kilitler ve diğer konuları yanındaki yardımcılara, bakanlara bırakırdı. Onunla çalışmak gerçekten çok zevkli idi. Emir vermez, soru sorar, anlamadığı hususlara açıklık getirilmesi için ek bilgiler isterdi. Konu hakkında tamamen bilgi sahibi olduğuna kanaat getirinceye kadar bu sorma/öğrenme devam ederdi. Acele etmez, sinirlenmezdi.

ABD'ye yaptığı bir resmi ziyaret sırasında Bütçe'ye olumlu oy vermemek yolu ile İnönü Hükümeti düşürülmüştü. Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuş ve Süleyman Demirel Adalet Partisi Başkanı olarak, Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenerek Demokrat Parti'nin devamı sayılabilecek bir anlayış ve kadro iktidara gelmişti.

Bu yeni koalisyon hükümeti kurulmadan dört ay kadar önce İsmet Paşa'nın Başbakan olduğu Hükümet'in Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hüdayi Oral bana o bakanlığın müsteşarlığını teklif etmişti. Müsteşar olabilmek için belli yıl belli kıdem seviyesinde devlet hizmeti yapmış olmak koşulu vardı. Benim için Hüdayi Bey ve danışmanlarının bulduğu formül, Petrol Dairesi Reisi olarak

mukavele ile tayin edilmem ve müsteşarlığı tedvire memur edilmemdi. Petrol Daire Reisi olarak tayinim konusunda hükümet içinde anlaşma olamamış. O makamda eski CHP Genel Sekreteri ve saygın İsmail Rüştü Aksal'ın ağabeyi Kemal Aksal vardı. Hüdaî Oral Bey onu görevden alıp beni onun yerine tayin etmek istiyordu. Birkaç ay “Tayin oluyor, olacak” diye geçti ve söz konusu kararname İsmet Paşa Hükümeti düşeceği kesinleşince alelacele imzalandı. Bu durumda ben Hüdaî Oral Bey ile çalışmak yerine yeni Enerji Bakanı Mehmet Turgut ile çalışmak durumunda kalmıştım.

Yani Enerji ve Tabii Bakanı üniversiteden tanıdığım olduğu gibi EİE İdaresi'nde hatta bir süre aynı odada çalıştığım bir kişi idi. Müsteşarlığa EİE İdaresi'ndeki genel müdürümüz İbrahim Deriner Bey'i atadı. Turgut Özal İsmet Paşa hükümeti yerine yeni bir hükümetin Demirel'in gayreti ile kurulmasına ve Enerji Bakanı olarak Mehmet Turgut'un atanması üzerine “Bizimkiler işbaşına geldi” diyerek memnuniyetini bana belirtmişti. Yeni bakan müsteşar olarak EİE İdaresi'nde hepimizin emrinde çalıştığımız İbrahim Deriner Bey'i atamıştı. İbrahim Bey samimi olarak Demokrat Parti taraflısı idi ve CHP'nin iktidardan uzaklaşmış olmasından memnuniyet duyuyordu. Ortadoğu Üniversitesi'nde Asistan Profesör olarak tam zamanlı çalışmam için işlemlerin yürüdüğü sırada Petrol Dairesi Reisi olarak görevlendirmem en çok ODTÜ Mühendislik Fakültesi Dekanı Mustafa Parlar'ı üzmişti. Petrol Dairesi Reisi olarak görev yapmaya başladığımda o kurumun ne kadar ihmal edildiğini gördüm. Sekreterime daktilo etmesi için bir yazı verdiğimde “Ben daktilo makinesi kullanmayı bilmiyorum” demişti. Demek ki görevi sadece telefonları bağlamak ve de ziyarete gelenleri Reise bildirerek görüşmelerini sağlamaktı. Bütçesi o kadar az idi ki petrol aranmakta olan alanlarda kontrol, teftiş ya da araştırma için görevlendirilecek kişilerin yolluklarına yetmiyordu. Çeşitli sondajlardan elde edilen örnekler (karotlar) düzensiz bir şekilde depolanmıştı. Bulunduğu bina zaten kiralık bir bina idi. MTA Genel Müdürü Sadrettin Alpan tebrike geldiğinde karotları MTA'nın imkânlarından yararlanarak depolayabileceğimiz konusunda fikir birliğine vardık. Yeni bütçe hazırlık safhasında idi ve Maliye Bakanlığı Müsteşarı Zeyyat Baykara'yı ziyaret edip durumu anlattım, fakat yeni kurulan hükümetin tutumunu merak ettiği için bütçeyi artırabilmek için cesaretlendirici sözler söyleyemedi.

Yeni Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı bir gün Çetin Altan'ın gazetedeki petrol konusu ile ilgisi olmayan bir yazısını okumuş ve bana telefon ederek “Neden böyle yazmış?” diye sordu. O zaman anladım ki sol düşünceli her yazarın neden öyle yazdığını anlatmak gibi bir görevim de olacaktı. Bu telefon konuşmasından sonra bakanı ziyaret ettiğimde masasının üstü tepeleme evrak dolu idi. Yıllar öncesinden gelen üniversite arkadaşlığımız ve keza aynı kurumda çalışmış olmaktan gelen hukukumuzaya dayanarak “Bu ne hal, nedir bu evrak?” diye sordum. Mehmet Turgut, bir süre bakanlığa gelen tüm evrakı önce görerek bakanlığı daha yakından tanımak istediğini daha sonra imza yetkisi vereceğini söyledi. Daha sonraki yıllarda bakanlık mevkilerinde deneyim kazandıkça Mehmet Turgut'un masasının üzerinde hiç evrak olmadığını ya da sadece bir iki imza kartonu olduğunu gördüğümde hep o ilk haftadaki masa üstünü hatırlamış ve kendisine hatırlatmışımdır.

OECD tekrar birkaç aylığına Portekiz Hükümeti'ne danışmanlık yapmam için Lizbon'a gitmemi isteyen bir kontrat göndermişti. O günlerde OECD Teknik Yardım Bölümü Direktör Yardımcısı Üstün Üstündağ ve Türkiye'den sorumlu Derry Ormond Ankara'ya gelmişlerdi. Bulvar Palas Oteli'nin lokantasında buluşup konuştuk ve Dünya Bankası'nın daha önce telgrafla yaptığı iş teklifine olumlu cevap vermeye karar verdiğimi onlara söyledim. Hatta cevap olarak göndermeyi düşündüğüm telgrafın taslağını Derry Ormond'a gösterip İngilizce olarak daha kısa nasıl yazabilirim diye fikrini aldım. Kararımı netleştirdim: Petrol Dairesi Reisliği görevinden istifa edecek ve ABD'ye

gidecektim. Yol üzerinde Lizbon'da kalarak OECD'ye daha önce söz verdiğim ve Portekiz 'deki dostlarımın acele başlamamda ısrar ettikleri danışmanlık görevini de yerine getirebilecektim.

Türkiye'de hükümet değişmiş, Suat Hayri Ürgüplü başbakan olarak göreve başlamıştı. Ancak bu yeni hükümetle Başbakan Yardımcısı olarak görev alan Adalet Partisi Başkanı Süleyman Demirel'in iktidara yürüyüşü başlıyordu.

Böyle bir siyasi atmosferde Dünya Bankası'ndan yeni bir Uzmanlar Heyeti Ankara'ya gelmişti. Avustralyalı bir iktisatçının başkanlığındaki o heyette sanayi iktisatçısı olarak bulunan İsveçli Bertil Walstedt'in daha Ankara'ya gelmeden kurulacak Sanayi Şubesi'nin başına gelmesi kararlaştırıldığı için o aynı şubede görev alacak beni tanımak biraz da Amerika hakkında fikir vermek için beni telefonla aradı. İzmir Caddesindeki Balin Otel'i'nde buluştuk, bir saat kadar bana Washington'a neler götürmem gerektiği hakkında fikir vermek istedi. "Washington'da mobilya pahalı, buradaki mobilyalarını götürmen yararlı olabilir" vs. dedi.

Bertil'in yanıldığı iki nokta vardı: Birincisi Türkiye'de o yıllarda kaliteli ve albenisi olan mobilya yoktu. Herkes ne yapsak da yurtdışından eşya getirtebilsek veya Türkiye'den gidecek yabancı diplomatlardan elden düşme eşya alabilsek diye uğraşırđı. İkincisi benim bekâr olarak edindiğim yatak-yorgan ve bir somya ile dolabımdan başka eşyam yoktu. Bertil'e bunları söylemedim ve beni bilgilendirmek nezaketinde bulunduğu için teşekkür ederek düğünümüne davet ettim. Bir de düğün davetiyesi verdim. Ne de olsa İsveçli, daha yeni tanıştığı adamın düğününe gidebilir mi? "İstanbul'a sanayicilerle görüşmeye gideceğim, beni bağışlayın" dedi. Ancak ben düğün davetiyemden bir tane de heyet Avustralyalı heyet başkanına vermiştim. O heyetin sekreterini de alarak Kent Otel'in salonlarında yapılan düğünümüze katıldı.

Washington'da çalışacağım dairenin başındaki kişi ve keza şubenin müdürü ile olan bu ilk buluşmamıza Büyük Britanya'dan olduğunu tahmin ettiğim birisi de geldi. Bana onu Güney Asya Bölümü Başkan Yardımcısı diye tanıştırdılar. O zatı daha önce Paris'te benimle interview yapan üç kişi arasında görmüştüm; ancak Banka'daki görevinin ne olduğunu o zaman bilmiyordum. Belki de onlar söylemişlerdi, fakat o interview¹⁶³ heyecanı içinde ne ismini ne de görevini anlamamış olabilirim. Mr. Kamarck, "Biz, size Washington'da merkezde iş teklif ettik, fakat Malezya Hükümeti'nin Dünya Bankası'nın kendilerine, Maliye Bakanlığı'na projeler konusunda deneyimli bir baş danışman göndermesi konusunda talebi vardı. Daha önce farklı ülkelerden deneyimli birkaç uzmanı önerdik, gönderdiğimiz öz geçmişleri incelediler fakat Malezya yetkilileri uygun bulmayarak önerdiğimiz kişileri kabul etmediler. Önce size danışmadan özgeçmişinizi Malezya Devleti yöneticilerine gönderdiğimiz için özür diliyorum. Malezya Hükümeti sizi uygun gördü. Orada size möbleli ev verilecek, merkezde alacağınız maaşın yarısı kadar ilave dış görev zammı alacaksınız, şoförlü arabanız olacak; gene de seçim sizin, burada kalmak isterseniz biz kararınızı hoş karşılarız" dedi. Malezya'ya hemen gitmeyeceğimi, iki üç ay kadar Washington'da kalarak Malezya ve Banka'nın Malezya'daki projeleri konusunda bilgilendireceğimi ilave ettiler. Sizi bilgilendireceğiz anlamına "You will be briefed" dediler.

Bir saat kadar süren toplantıda edindiğim izlenim, Güneydoğu Asya Bölümü Başkan Yardımcılığı'na yeni atanan İngiliz benimle Paris'te mülakat yapıldığında "Malezya'ya gönderilecek kişi bu olmalı" demiş; fakat gerekli talebi yapmakta gecikmiş, oysa yeni kurulan Sanayi Ekonomi Şubesi'nin başına gelecek İsveçli acele kendi takımını kurmak gayreti ile hemen bana Ekonomi Dairesi'nde görev almam için teklif yapılmasını sağlamış. Benim Dünya Bankası'nın yaptığı iş teklifini kabul ettiğimi bildiren telgrafı çektikten Washington'a varmama kadar geçen bir ayda bir an

önce Malezya Hükümeti'ne uygun bir kişi bulma konusu önem kazanmış ve benim özgeçmişimi Malezya'ya göndermişler ve olumlu cevap alınca konu beni ikna etmeye kalmıştı.

Eğer evlenmemiş olsa idim, arazide çalışmayı merkezde çalışmaktan hep üstün tuttuğumdan ve yapılan teklif maddi açıdan da çok cazip olduğu için hemen oracıkta Malezya'ya gitmeyi kabul ederdim. Ancak artık bekâr değildim. Almanya'da olduğum sırada özellikle dil okulu müdürümüzden bir şey istesek "eşime sorayım" dediğini ve keza İngiltere'de olduğum sırada İngiliz, Avustralyalı ya da İskoç tüm evli meslektaşlarımla kararlarımı eşleri ile aldıklarına veya eşlerine danışmadan bir konuda karar vermediklerine şahit olmuşum ve bu davranışlarından çok etkilenmişim. Bu etkilerle evlilikte kararların ortaklaşa alınması gerekliliği benim için olağan idi. Bana yapılan bu çok cazip teklife hemen evet demeden "Ben bir ay kadar önce evlendim, müsaade ederseniz bu konuyu eşimle konuşayım" dedim. Bu davranışım maço erkek davranışı değildi fakat Amerikan ailelerinde de evli kişiler kararlarını eşleri ile aldıkları için çok iyi karşılandı. Mr. Kamarck "Bir hafta düşünün bize sonra kararınızı bildirirsiniz" dedi.

Otele gelip eşime "Çok ilginç ve çok iyi bir teklif yaptılar, Malezya'ya gitmemizi istiyorlar" dedim. Eşim gayet kesin bir dille "Ben Washington'a geldim, başka bir yere gitmem, ayrıca o söylediğin yer nerede?" dedi. Daha yirmi yaşına gelmemiş ve Amerikan kültürünün, özellikle müzikte, hayat tarzında ve giyimde çok etki etmekte olduğu Türkiye'den gelmiş genç bir kişi için Washington'da yaşamak adeta bir ayrıcalık gibi görülüyordu. Eşimin çok sevdiği ve etkilendiği halasının kızının daha önce bir diplomat eşi olarak Washington'da yaşamış olması, aile içinde Washington'daki diplomat hayatları hakkında anlatılanlar vs. onu çok etkilemişti. Ben Malezya Büyükelçiliği'nden o ülke hakkında yayınlar, özellikle turistlere yönelik broşürler temin ettim.

Demokrat Parti'nin ülkeyi yönettiği on yılda özellikle yara alan kurumlar iktisadi devlet teşekkülleri olmuştu. Bilimsel olarak incelenmiş projelere yatırım yapmak yerine siyasi tercihlerle yatırım kararları alınıyordu. Gereğinden fazla işçi politik etkilerle işe alınmış ve o kurumlar ciddi kaynak israfına yol açar duruma sokulmuştu. Gelirleri giderlerini karşılayamadığı için aradaki fark, başka bir deyimle açıkları devlet bütçesinden karşılanmaya çalışılıyordu. 1961'de iktisadi devlet teşekküllerinin verimli kurumlar haline getirilmesi gereği hem kamuoyunda tartışılıyor hem de o konuda devlet birimlerinde incelemeler yapılıyordu.

Türkiye'ye mali ve teknik yardım yapan devletler ve uluslararası kurumlar da iktisadi devlet teşekküllerinin kaynak yaratır kurumlar haline getirilmeleri gereğini Türk yetkililere telkin ediyor ve bazı hallerde verecekleri dış yardımın ön koşulu olarak Türk yetkililerden o konuda güvence istiyorlardı.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanması sırasında da iktisadi devlet teşekküllerinin reorganizasyonu için araştırmalar yapacak komisyonlar kurulmuştu, o çalışmalarını ben koordine ediyordum. 1961'de Batı Almanya'nın başkenti Bonn'da, Türkiye'ye verilmesi söz konusu bir kredi müzakeresi için bulunduğum sırada OEEC'nin iktisadi devlet teşekküllerinin reorganizasyonu konusunda tavsiyelerde bulunmak üzere yabancı uzmanlar göndermiş. 27 Mayıs 1960'tan sonra dış ekonomik ilişkiler konusunda yetkili hale gelen Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü o uzmanların gelmesini kabul etmiş ve Batı Avrupa'nın daha ileri sayılan Fransa, Belçika, Hollanda gibi ülkelerinden kırk kadar yabancı uzman Ankara'ya gönderilmiş. O uzmanlara çalışmalarında gerekli desteğin Devlet Planlama Teşkilatı tarafından verilmesi kararlaştırılmış. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde doçent olan Arif Payaslıoğlu Devlet Planlama Teşkilatı'na bir anlaşma ile danışman olarak alınmış ve o uzmanları çalışmalarını koordine etmekle görevlendirilmiş. Ankara'da Ulus

Meydan'nda inşaatı yeni tamamlanmış olan Emekli Sandığı'na ait Ulus İş Hanı'nda yer kiralanarak orası reorganizasyon çalışmalarının karargâhı haline getirilmiş.

Almanya dönüşümde gözlerime inanmadım. Maden konusunda, kâğıt üretimi konusunda, suni gübre konusunda vs. kırk kadar kişi etrafta bilgi toplamaya çalışıyorlardı. Zamanlarının büyük kısmını yeni Büyük Millet Meclisi binasının DPT'ye ayrılan ek kısmında geçiriyorlardı. Pek çoğu uzman sayılmayacak sıradan kişilerdi ve ne yapacakları ya da kendilerinden ne beklediği konusunda kendilerini gönderen kurum OEEC tarafından yeteri kadar bilgilendirilmemişlerdi. Daha sonraki yıllarda OEEC/OECD'yi ve daha başka uluslararası kurumları yakından tanımak imkânım olduğunda bu tip çok sayıda ve iyi elenmeden uzman gönderilmesinin yararlı olmadığını hatta bazı hallerde zararlı bile olabileceğini gördüm.

Sözünü ettiğim uluslararası kurumlar daha çok bir idari yapıdan oluşur ve uzman sağlanması istendiği zaman ya ilan vererek uzman ararlar ya da söz konusu kurumda görevdeki kişiler kendi çevrelerinde bildikleri ya da bir şekilde tanıdıkları kişileri gönderirler. Kâğıt üzerinde söz konusu uluslararası kurum yardım verilmekte olan ülkeye şu kadar ay şu sayıda uzman (uzman ay) yardımda bulunmuştur şeklinde kayda geçip istatistikler tutarlar.

Bu tip yardımların ölçü birimi "uzman ay"dır. Ancak gerçekte ne kadar bilgi ve deneyim aktarılmıştır ölçülemez, zira gelen kişi gerçekten konunun uzmanı mıdır? Yardım verilen ülkede kaldığı sırada sorumlu olduğu konuda çalışmış mıdır, yoksa o ülkenin turistik yerlerini ziyaret edip hatıra fotoğraflar mı çekti miştir? Bu soruların cevaplarını sıfırdan yüze kadar bir skala yapıp onun üzerinde her uzman için derecelendirmeden söz konusu o teknik yardımın sağladığı fayda bilinemez.

Yakın zamanlarda çok geniş çaplı benzer bir uygulama Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ülkelerinde, Türkmenistan'da, Kırgızistan'da, Özbekistan'da vs. yaşandı. Avrupa Birliği, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkelere Batı ekonomilerinde alışılmış usulleri öğrenmeleri ve gerekli kurumsal yapının kurulması konusunda Avrupa Birliği'ni oluşturan ülke vatandaşı olan pek çok uzman gönderdi. Avrupa Birliği'nin kurallarına göre danışmanlık hizmeti özel firmalardan satın alınmak zorundadır. Gene kural olarak bir danışmanlık hizmeti ihalesine bir firma tek başına giremez, Avrupa Birliği'ne üye olan iki ayrı ülkeden en az birer firma ortaklık kurarak söz konusu ihalelere girebilirler. Örneğin bir Portekiz danışmanlık firması bir Fransız ya da Belçika firması ile ortaklık kurarak ihaleye birlikte girebilir. Avrupalı firma yardım verilecek ülkenin firmaları ile de ortaklık kurarsa da ihaleye girebilir. Tabii Türkmenistan'da, Özbekistan'da bağımsızlıktan sonra danışmanlık firması olmadığı için ihalelere sadece Avrupa Birliği ülkelerinin firmaları söz konusu olan iş için kurulan ortaklıklar girebiliyorlardı.

Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ta olduğum bir sırada Türkmen Maliye Bakanlığı'nda Avrupa Birliği tarafından gönderilmiş on kadar sözde uzman ile tanışmıştım. Birisi Fransız idi ve bana dedi ki, "Beni buraya devlet personel yasası taslağının hazırlanması sırasında yardımcı olmak için gönderdiler. Ben yıllarca Renault firması personel bölümünde çalıştım, devlet personel yasası ile ilgim olmadı, bakalım becerebilecek miyim?" Ben de sizi gönderenler sizi nereden buldular diye sorduğumda "Gazetede Türkmenistan'a gidecek, personel yönetimi konusunda deneyimli uzman aranıyor" ilanı üzerine geldiğini bana etraflıca anlatmıştı.

Avrupa Birliği'ne dahil herhangi ülkeden iki danışmanlık firması ortaklaşa proje aldıklarında o ülkelere ya da o firmalara ayrılan kotanın üzerine çıkılamıyordu. Almanya'nın teknik yardım veren kuruluşu Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) o ülkenin ekonomi bakanlığı altında görev yapan, kâğıt üzerinde tüzel kişiliği olan bir devlet kurumudur. AB fonlarından sanki özel

danışmanlık firması imiş gibi projeler olarak Almanya devletinin AB ye verdiği paraların tekrar Almanya'ya geri getirilmesinde önemli bir aktör olarak çalışırdı. 1990'lı yıllarda GTZ'nin AB fonlarından proje alma kotası dolmuştu ve GTZ yetkilileri Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'na (TİKA)¹⁶⁴ “Sizin AB'den proje almanıza destek olalım, sonra o projeleri ortaklaşa yapalım; böylece biz kota sorunumuzu çözer TİKA'da yeni kaynak kazanarak Orta Asya ülkelerindeki faaliyetlerini artırabilir” şeklinde teklifte bulunmuştu. TİKA adına bir heyet Brüksel'e giderek AB'nin olanaklarından nasıl yararlanılabileceği konusunda temaslarda bulunmuşum.

1961'de Ankara'ya OEEC tarafından gönderilen kırk kadar uzman da gazete ilanı ile danışmanlık firmalarının buldukları kişilerdi. Türkiye'ye yapılan bilmem kaç bin dolarlık yardım olarak uluslararası kayıtlara geçen paralar o uzmanların maaşları olarak yardım veren ülkelere geri dönüyordu. Avrupa Birliği bu konuda daha organize davranmış ve daha başlangıçta kuralları koymuştur. Kâğıt üzerinde örneğin “Türkmenistan'a devlet personel yasasının hazırlığı için beş milyon dolar yardım yapılmıştır” şeklinde görünen işlem sonuçta Avrupa Birliği üyesi iki ülkenin firmasına uzman maaşları ve diğer giderler olarak geri dönmekte. Eğer gerçekte bir bilgi ve deneyim alışverişi olmuşsa o faaliyet yararlıdır. Aksi halde Avrupa Birliği'ndeki danışman şirketlere Birlik kaynaklarını aktarmak, o firmalara mali koruma sağlamak anlamı taşır. Bu da ne kadar etikdir?

İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin siyasi etkilerden korunması ve sadece işletmecilik kaygıları ile yöneticilerin karar alabileceği ortamın yaratılması birinci derecede önemli idi. Başka ülkelerdeki iktisadi devlet teşekkülleri ile ilgili yasaları ve kurumsal yapıyı inceledik. İtalya'da IRI, Almanya'da Volkswagen'i, İspanya'nın deneyimlerini vs. etraflıca incelenerek önerileri Plan taslağına koyduk. Fakat Hükümet üyeleri iktisadi devlet teşekkülleri üzerindeki kontrollerini kaybetmek istemiyorlardı. Bu incelemeler sırasında Müsteşar Osman Nuri Torun'a “İktisadi devlet teşekkülleri hisseleri o kurumda çalışanlara verilse, verimlilik artar mı acaba?” diye sormuştum. Gerçek devletçi inanca sahip olan Osman Bey “Kimin malını kime veriyorsun?” demişti. Zaman içerisinde Karabük Demir Çelik İşletmeleri çalışanların malı olduğunda keza İş Bankası'nın çalışanlara geçiş süreci konusunu işleyen kitapları okuduğumda 1961'deki konuşmamız aklıma gelir. Özelleştirme ile iktisadi devlet teşekküllerinin ekonomik hayattan tamamen silinmesi yanında benim Osman Nuri Bey'e sorduğum soru çok masum kaldı.

İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin verimliliğinin artırılmasına kısaca o kurumların reorganizasyonu demek adet olmuştu. 1962 sonunda Amerikan Yardım Kurumu (AID) Türkiye'ye hibe olarak önemlice bir miktar para tahsis etmiş ve Amerikan Mead & Carney şirketi danışman olarak Ankara'ya gelmişti. O sırada benden de aynı konuda Maliye Bakanlığı'na danışmanlık yapmam istenmişti. Sözünü ettiğim Amerikan şirketi bu danışmanlık işini alınca kendi kadrosunda olamayan uzmanları geçici olarak işe alarak Ankara'ya göndermişti. Muhasebe konusunda Mr. Schimidt adlı bir uzman, personel konusunda Mr. Chislet adlı bir başka uzmanı hatırlıyorum. Teknik yardım alındığında kural gelecek uzmanların çalışma mekânlarının ve iş için gerekli ulaştırma araçlarının, ya da ülke içi ulaştırma giderlerinin ve yurtdışından daktilo makinesi, hesap makinesi, ölçü aletleri gibi malzeme gelmesi söz konusu ise onların gümrük resimlerinin ve varsa başka vergilerin yardım alan ülke tarafından karşılanmasıdır. Maliye Bakanlığı Ankara'da eski sebze ve meyve halinin yanında daha sonra yanmış olan Modern Çarşı'nın ikinci katında iki geniş dükkân kiralamış ve Devlet Malzeme Ofisi'nden çelik masalar, çelik dolaplar, iskemleler temin ederek o uzmanların çalışabilecekleri bir ofis oluşturmuştu. Modern Çarşı'ya girdikten sonra zemin katında ve birinci katta bulunan, İnşaat malzemeleri, sıhhi tesisat malzemeleri, boya, ambalaj kâğıdı vs. satan dükkânların önünden ve kalabalığın arasından geçilerek

Amerikalı danışmanların ofisine ulaşabiliyordu.

Sözünü ettiğim çalışma mekânına ulaştığımda iki kocaman dükkândan bozma salonda birkaç Amerikalı yaşlıca adamın ve üç dört genç iyi giyimli Türk hanımın ve 10-15 kadar genç erkeğin masalarda oturduklarını gördüm. O binada dükkânların köşelerinde patronun oturup olup biteni izleyeceği ve gerektiğinde diğerler çalışanların duymaması gereken görüşmeleri yapabileceği ve telefonun bulunduğu camlı ufak bir bölüm başka bir deyimle odacık bulunurdu. O camlı ufak odacıkta yabancı uzmanların başı olan kişi oturuyordu. Ona yöneldim ve kendimi tanıtırıp “Ben iktisadi devlet teşekküllerinin reorganizasyonu konusunda Maliye Bakanlığı’nın danışmanıyım” dedim. Amerikalı kişi, aşağılayıcı bir eda ile “O konuda biz danışmanız, size ne gerek var?” şeklinde cevap verdi. Ben “Birlikte çalışacağız, işlerin iyi yapılıp yapılmadığına bakacağım ve Maliye Bakanlığı benim aracılığımla yapılanlardan haberdar olacak” dedim. Artık fazla dikleşmeden o güne kadar neler yaptıklarını anlatıp diğer Amerikalı uzmanları benimle tanıştırdı.

Grubun başı olan Amerikalının ufak odacığından çıktuktan sonra oradaki Türk çalışanların ellerini sıkıp kendimi tanıttım. Genç hanımlar adeta bir ağızdan “Çok iyi ettiniz, kibirli Amerikalının burnu sürtüldü” dediler. O bayanlardan birisi Nermin Hanım İngilizce bilen yetenekli bir sekreter idi. Daha sonra Prof. Nimet Özdaş TÜBİTAK Genel Sekreteri olduğunda Ankara’ya geldi ve önce bana uğradı. Yeni başlayacağı görevi dolayısı ile İngilizce bilgisi kusursuz ve güvenilir sekreter aradığından bahsederek bir kişiyi önermemi rica etmişti. Ben de Nermin Hanım’ı güvenle tanıştırmıştım. O yıllarda Ankara’da İngilizce yazabilen ve daktilo makinesinde on parmakla yazabilen, sorumluluk alabilecek sekreter hanım bulmak kolay değildi. 1961’de Koordinasyon Bakanlığı binasında çalıştığım sırada tanıdığım Kadriye Can Hanım’ı da, sekreter aradığı sırada bana danışan, Merkez Bankası Genel Müdür Yardımcısı Fikri Diker’e önermiştim. Nermin Özveren TÜBİTAK’ta ve sonra o kurumun Marmara Araştırma Enstitüsü’nde emekli oluncaya kadar çalıştı. Keza Kadriye Hanım da TC Merkez Bankası’nda yıllarca Genel Müdürlük Makamı’nda sekreter olarak görev yaptı.

Ankara’da Modern Çarşı’daki İktisadi Devlet Teşekkülleri’nin reorganizasyonu için araştırma yapmakta olan bürodaki hanımlardan birisi personel konusunda uzman idi, bir diğeri muhasebe, bir başkası genel yönetim konusunda deneyimli ve Amerikan Kız Koleji’nden sonra üniversite eğitimi alıp dallarında uzman olmuşlardı. Amerikalı uzmanlarla birlikte çalışmakta, gerektiğinde onların Türk yetkililerle görüşmelerinde tercümanlık yapmakta idiler. İlk bakışta o uzmanların çalıştığı mekânda anlam veremediğim bazı genç erkekler dikkatimi çekti. Mütevazı giyimli o kişiler masalarında oturuyorlar fakat belli bir iş yapar halleri yoktu. Hepsinin masasına tek tek gittim, saygılı bir şekilde ayağa kalktılar, ellerini sıktığımda isimlerini ve soyadlarını söylediler, fakat işin hangi tarafından sorumlu oldukları hakkında bir şey söylemediler. Ben de sormadım. Genç hanımlar kendiliklerinden büyük bir istekle hangi uzmanla, ne konusunda çalıştıklarını anlatmışlardı. Ben sormadan onlar çalışmalar hakkında kendilerinin ilgili oldukları bölümlerinde neler yapıldığını vs. içtenlikle özetlemişlerdi. Genç erkekler ise sadece kendilerini takdim etmekle yetinmişlerdi. Oradan çıkıp çok yakında olan Maliye Bakanlığı binasına yürüdüm ve bu işin üst sorumlusu olan Hazine Genel Müdür Yardımcısı Erhan Işıl’ı ¹⁶⁵ gördüm. Amerikalı Müşavir firma ile temasımı kısaca anlattıktan sonra ve oradaki genç adamların kim olduklarını ve ne yaptıklarını sordum. Onlar Talat Aydemir’in ilk ayaklanmasına bir şekilde karışmış ve dolayısı ile ordu ile ilişkisi kesilmiş ast subaylar ya da teğmen seviyesindeki subaylar imiş. Ayaklanma dolayısı ile Talat Aydemir gibi affedilmekle beraber silahlı kuvvetlerle ilişkileri kesilmiş, ailelerinin ve kendilerinin sahipsiz bırakılmamaları, geçinebilmeleri için Erhan onlara bu işi sağlamış. O yıllarda devletin zalim olduğu

söylemleri ne kadar doğrudur? Ayaklananları affettikten ve askerlikten attıktan sonra geçimlerini düşünen devlet zalim midir yoksa affedici midir?

O çalışmalar sırasında görüldü ki İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin reorganizasyonu birkaç yıl devam edecek ve çeşitli kararname ve gerekirse yasaların taslaklarının hazırlanmasını gerektirecek bir iştir. Bu bakımdan devletin üst kademelerinin de kararlarda sorumlu olacağı bir yapıda İktisadi Devlet Teşekkülleri reorganizasyon komitesi kurulması fikrini geliştirmiştim. Ben öyle bir komitenin kurulması için gerekli kararnamenin taslağını hazırladım ve önce Maliye Bakanlığı Müsteşarı'na sundum. O zamanki müsteşar Memduh Aytür sağlam bir bürokrat olmakla beraber kendi fikirlerinin tartışılmasına fırsat vermezdi. Ben iktisadi devlet teşekkülleri nasıl verimli hale getirilebilirler konusunda çok kitap, yayın okumuş ve kafa yormuş idim. Çalışmalarım sırasında bir Alman uzmanın da Alman Hükümeti'nin dış yardımı çerçevesinde geldiğini ve benim o kişi ile de ilgilenmem istendi.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı için yaptığımız çalışmalarda bir Devlet Yatırım Bankası kurulmasının yararlarını görmüştük ve plan dokümanında böyle bir bankanın kurulması yazılı idi. Bu konuda önerilerde bulunmak, özellikle devlet yatırım bankasının ana sözleşmesi taslağını hazırlamakta yardımcı olmak üzere Herr Joachim von Spindler¹⁶⁶ adında bir Alman uzman Ankara'ya gelmiş ve kendisine, çalışmalarına yapması için, Amortisman ve Kredi Sandığı'nda bir oda verilmişti. O Sandık Maliye Bakanlığına bağlı ve iktisadi devlet teşekküllerine kredi sağlayan bir kurumdu ve Genel Müdürü Sadık Baklacıoğlu¹⁶⁷ idi. Yeri de Gençlik Parkı ile Atatürk Bulvarı arasında Vakıflar Bankası binasının arkasında idi. Oraya gittim, önce Sadık Bey'i gördüm sonra o Alman Zat ile tanıştım. Batı Almanya İktisat Bakanlığı'nda genel müdürlük, baş danışmanlık görevlerinde bulunmuş ve Malezya Hükümeti'ne danışman olarak birkaç yıl o ülkenin başkenti Kuala Lumpur'da çalışmıştı. İktisadi kalkınma konusunda Almanca bir kitap yazmıştı. Dostluğumuz ilerleyince o kitabından bir tane imzalayarak bana hediye etti idi. Benim ile o zat aynı görüşte idik. Kurulacak bankanın bağımsız olması ve iktisadi devlet teşekküllerinin sunacakları projelerine yapılabirlik incelemelerine göre kredi vermek veya vermemekte tam yetkili olması idi. Memduh Bey ise Maliye Bakanlığı'nın kurumlar üzerindeki etkisini hatta hegemonyasını devam ettirmekten yana idi. Memduh Bey ile makamında iki saat kadar konuyu üçlü olarak tartıştığımız sırada Alman Uzman şöyle dedi: "Bir kurumun banka olabilmesini istiyorsanız hayır diyebilmesi gerekir. Siyasi ya da idari etkilere hayır diyemeyecek kurum banka olmaz, fonları kanalize eden bir şey olur." Ancak Memduh Bey fikrinden dönmedi ve Devlet Yatırım Bankası daha sonra yetkileri eksik bir kurum olarak doğdu ve zaman içinde gereksiz hale geldi ve Türkiye İhracat ve İthalat Bankası'na (Türkeximbank) dönüştürüldü. Devlet Yatırım Bankası özenle bir genel müdürlük binası inşaa ettirmişti; o bina da Türk Eksport-İmport Bankası'nın genel müdürlüğü oldu.

¹¹⁷. CHP'de yıllarca çeşitli görevlerde, siyaset yapmış Süleyman Demirel Bey'in de saygı ile andığı saygın siyaset adamı.

¹¹⁸. Sebati Ataman önce CHP listesinden milletvekili seçildi. O zamanki kurallara göre milletvekilliğinin TBMM'de onaylanması gerekiyordu. Demokrat Parti çoğunluğu Sebati Bey'in milletvekilliğini onaylamadı. Daha sonraki seçimde Sebati Bey, Demokrat Parti listesinden milletvekili seçildi ve çeşitli Menderes hükümetlerinde bakanlık görevinde de bulundu.

¹¹⁹. Bir toplantıda bazı bilgiler gerekmişti ve o bilgiler Şefik İnan'da olmalı anlamında konuşmalar olmuştu. Fatin Bey'in "Şefik daktilo makinesi gibidir, sen hangi tuşa basarsan o onu yazar" dediğini hatırlıyorum.

¹²⁰. Genelkurmay Başkanlığı'nda kurmay albay olarak hizmet ettiği sırada 27 Mayıs askeri darbesi olunca Ankara Komutanı General Madanoğlu'nun yardımcılığına getirilmişti.

¹²¹. Biz gerek giyabında gerekse yüzüne karşı Şinasi Bey derdik. Albay sözünü kimse kullanmazdı. Askeri nizam değil tamamen demokratik sivil yönetim DPT'de söz konusu idi.

[122.](#) Staff sözcüğü “Kurmaya Heyeti” anlamına kullanılıyordu. ABD’de “Genelkurmay” karşılığı “General Staff”tır. Genelkurmay Başkanı için “Chief of General Staff” denilir. Meeting sözcüğü “toplantı” karşılığıdır.

[123.](#) Input-output.

[124.](#) Feasibility.

[125.](#) Den Hague.

[126.](#) Maliye Bakanlığı’nda müfettiş olarak çalıştıktan sonra Dünya Bankası’na ilk giden Türk uzman olan Hurşit Bey’e bankada çok saygı duyulurdu. Washington’a gelen Türklere de daima yardımcı olmuştur.

[127.](#) Kenen Bulutoğlu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde asistan iken Ankara’ya gelerek DPT’nin ilk ekibine katıldı. “Kapasite Kavramı” adı altında yazdığı 6-7 sayfalık not teşkilat içinde referans dokümanı oldu. Herhangi bir uluslararası bilimsel bir dergide yayınlanacak düzeyde kapsamlı bir çalışma idi. Daha sonra profesör ve öğretim üyesi olarak hizmet verdiği gibi, Dünya Bankası’na danışman ve Ecevit Hükümeti’nde işletmeler bakanı olarak da görev yaptı.

[128.](#) Memorandum, Amerikan çalışma hayatında var olan bir yazışma şekli olarak Şinasi Orel Bey’in öncülüğünde DPT’de başladı. O zamana kadar TC devlet yönetiminde alışılmış bir yazışma şekli değildi. Başına “Kime, kimden, tarih, konu” belirtilerek yazılır ve sonunda “Emirlerine arz ederiz” ya da “Dikkatinize sunarız” gibi sözler bulunmazdı. Giderek bu tip yazışma ülkemizde de devlette ve özel sektörde de yaygınlaştı.

[129.](#) Bu ve buna benzer sözcükler ve deyimler bugün ülkemizde günlük konuşmalarda bile kullanılıyor. Bu kavramların ve bu deyimlerin tümü İlk olarak DPT’de kullanılarak dilimize girmişlerdir.

[130.](#) O zamanki deyim ile suiistimal.

[131.](#) Birçok gazetecinin yetişmesinde emeği olan ülkemizin yetiştirdiği bu saygın düşünür ve gazeteci İstanbul’da öldürüldü. O akşam ben ve eşim Abdi’nin de çok yakın aile dostu olan İbrahim Öngüt ve Elçin Öngüt’ün Maçka’daki evlerinde yemekte idik.

[132.](#) ABD’de çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yaptıktan sonra Prof. Nihat Erim Hükümeti’nde Kültür bakanı oldu. Bu konuyu başka bir yerde anlatırım. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Kültür bakanı olarak görev yaptıktan sonra gene ABD’de ve Bilkent Üniversitesi’nde öğretim üyeliği yaptı. Şair ve yazar olarak da birçok yapıtı vardır.

[133.](#) Deniz Kuvvetleri mensubu asker ya da sivillere verilen ad, denizci.

[134.](#) Haluk Ülman SBF profesör olarak öğretim üyeliği ve Bülent Ecevit ile yakın çalışarak CHP’den milletvekili oldu. Günlük gazetelere dış politika ile ilgili yazılar da yazardı.

[135.](#) Gazeteci ve siyaset adamı olarak dengeli kişiliği ile öne çıkan Altan Öymen ile ortaokuldan beri arkadaşlığımız vardır. Ankara Atatürk Lisesi orta kısmında benden bir sonraki sınıfta olan Altan aynı liseden benden bir yıl sonra mezun oldu.

[136.](#) Ben Şinasi Bey’i evinde hiç ziyaret etmemiştim, fakat kalorifersiz bir daire olduğu ve çok mütevazı hayat yaşadığı biliniyordu.

[137.](#) Ergun Türkcan, *Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, Attila Sönmez’e Armağan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

[138.](#) Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.

[139.](#) Uluslararası İşbirliği Kurumu.

[140.](#) Uluslararası İşbirliği İdaresi.

[141.](#) Kalkınma yardımı.

[142.](#) Wirtschafts Minister.

[143.](#) Bu raporun bir kopyasını yıllar önce, tarih araştırmaları ile ilgisi dolayısı ile İlhan Tekeli’ye verdim.

[144.](#) O otelin binası bugün Türkiye Kalkınma Bankası olarak kullanılmaktadır.

[145.](#) Maliye müfettişi iken siyasete Demokrat Parti’den katılıp sonra özellikle bütçe görüşmeleri sırasında TBMM’de yaptığı eleştirel konuşma ile tanınan Ekrem Alican’ın siyasi parti kurmasını darbeci askerler de desteklemişti. Yeni Türkiye Partisi adı altında kurulan bu parti 1961 seçiminde sadece yüzde 13 kadar oy alabilmişti.

[146.](#) Eşi büyükelçi olarak görev yaptığı Mexico City’de sefire olarak bulundu. Mexico City’ye OECD adına gittiğimde akşam yemeğine davet etmek inceliğini gösteren Sayın Büyükelçi Canan Hanım’ın çantasını pazaryerinde bir kapkaççının çalarak kaçtığını fakat Canan Hanım’ın onu kovalayarak yakaladığını ve çantasını kaptırmadığını anlatmıştı. Planlama da çalışan hanımları çok özel kişiler olarak hatırlarım.

[147.](#) Profesör olarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak çalıştı.

- [148.](#) Çeşitli günlük gazetelerde yazıları ile de tanınır.
- [149.](#) Mr. Ergas, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) hazırlanırken Ankara'ya geldi ve birkaç hafta özellikle Demir Demirgil ile çalışarak Tarım Sektörü bölümüne son şeklin verilmesinde faydalı katkılarda bulundu.
- [150.](#) Yapılabilir ve haklı.
- [151.](#) Askerlik görevini Devlet Planlama Teşkilatı'nda yapan Demirgil plan çalışmalarında çok önemli katkı sağlamanın ötesinde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın Tarım Sektörü ile ilgili bölümünün hazırlanmasında tüm yükü üstlenmiştir. Yüksek Planlama Kurulu toplantılarında özellikle İsmet Paşa'ya konuları anlatımı ile takdir toplamış idi. Boğaziçi Üniversitesi'nde profesör olarak öğretim üyeliği yaptı.
- [152.](#) Kova Raif.
- [153.](#) Yüksek Makine Mühendisi Ahter Tiryakioğlu ile üniversiteden sonra askerlik hizmetimizi aynı devrede Genelkurmay Başkanlığı'nda yaptık. General Fuat Uluğ İLGE başkanı olarak bizi tek tek odasına çağırarak emirler verir ya da fikrimizi sorardı. Paşa isimleri karıştırırdı. Paşanın posta neferi gelip "Paşa Tiryakioğlu'nu çağırıyor" dediği zaman beni çağırmak istediğini anlar ve ben giderdim. "Çilingiroğlu'nu çağırıyor" denildiği zaman da Ahter giderdi. Türk Otomotiv Endüstrisi (TOE) genel müdürlüğü ve ENKA üst yönetiminde görev yapan bu zarif, candan herkesin sevdiği arkadaşım Uludağ'a kayak sporu yapmak için gittiği sırada kalp krizinden genç yaşında vefat etti. O hafta ben, eşim ve çocuklarım da Uludağ'da başka bir otelde idik. O akşam buluşup birlikte vakit geçirmeye karar vermiştik. Azrail izin vermedi.
- [154.](#) TPAO.
- [155.](#) Yüksek Mühendis Hakkı Oranç PTT'de uzun yıllar çalıştıktan sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde ve Dokuz Eylül Üniversitesi'nde profesör olarak elektronik bölümlerinde öğretim üyesi olarak görev yaptı.
- [156.](#) Prof. Dr. Yüksek Mühendis Güney Gönenç Orta Doğu Üniversitesi'nde ders vermekle kalmamış Elektrik Mühendisleri Odası'nın yayınlarını yönetmiş ve birçok meslektaşına örnek olmuştur. Yayınladığı kitap çok dikkate değer.
- [157.](#) Galatasaray'dan mezun olduktan sonra Fransa'da Ecole Normale ve Ecole Superieur'un giriş sınavlarını kazanmış ve Ecole Ponts et Chaussée'den yüksek mühendis diploması aldı. Vedat Dalokay'ın projesini yaptığı İslamabad'daki caminin statik hesabını da yapmıştır.
- [1584.](#) Askerliğim sırasında tanıştığım elektrik mühendisi.
- [159.](#) Özdemir o zaman Sevgi ile evli idi. Sonra Sevgi, Mümtaz Soysal ile evlendi ve yazar olarak tanındı ve aktivist eylemlerinden dolayı hapis dahi yattı. Sevgi'yi daha önce Mithat Yenen'in kızlarından birisi olarak Türk-Alman Dostluk Derneği'nin faaliyetleri sırasında tanıdım. Mithat Bey o derneğin başkanı ve eşi Aliye Hanım da çok aktif üyesi idi.
- [160.](#) Şimdiki soyadı ile Benkü Aksoy.
- [161.](#) O sırada Ankara Cumhuriyet başsavcı yardımcısı idi, sonra İstanbul'da Zeytinburnu Cumhuriyet savcısı, Ankara Cumhuriyet başsavcısı, Adalet Bakanlığı müfettişi, Yargıtay başkan yardımcısı, Yargıtay başsavcısı ve Adalet bakanı olarak görev yaptı.
- [162.](#) Gencay Dışişleri Bakanlığı'nın ilk hanım diplomatları arasındadır. Çok parlak geleceği olan bu diplomatımız Paris'te konsolos iken eşi Ergun Sav NATO'da TC diplomatı olarak görev yapıyordu. NATO kurulduğunda yönetim merkezi Paris'te idi. Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle iktidarında NATO'dan ayrıldı dolayısı ile NATO merkezi bugün bulunduğu yere Balçık'a'nın başkenti Brüksel'e nakledildi. Dünya Bankası'ndan görevle Paris'e gittiğimde bu arkadaşlarım evliliklerini sonlandırma kararı almış ve ayrı evlerde oturuyorlardı. Ergun bana Paris'i gezdirdi. Gencay da oradaki Türk ressamlarının tablolarını satın almamı sağladı. Gencay Kâmuran Gürün ile evlenerek Dışişleri bakanlığı memurluğundan ayrıldı fakat Bükreş'te, Atina'da, OECD nezdinde Paris'te büyükelçi eşi olarak ülkemizi temsile devam etti. Atina'ya OECD adına yaptığım bir iş gezisinde Kâmuran ve Gencay ile büyükelçilik konutunda öğle yemeği yediğimizde bol bol tiyatro konuşmuştuk. Gencay için tiyatro hep en önemli ilgi alanı oldu. İstanbul Belediyesi Tiyatrosu genel sanat yönetmeliği görevinin ardından Tansu Çiller başkanlığındaki Doğru Yol Partisi'nden milletvekili oldu ve sonra Tiyatro İstanbul'u kurdu. Birçok tiyatro eserini dilimize başarı ile çevirdi ve sahnelenmesini sağladı.
- [163.](#) Mülakat.
- [164.](#) Bugün ismi Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı olarak değiştirilmiş kurum o yıllarda Dışişleri Bakanlığı'na bağlı idi.
- [165.](#) Sanayi ve Ticaret Bakanlığı müsteşarı ve sonra Enerji bakanı olarak görev aldı.
- [166.](#) O sırada yayınlanmış olan *Wirtschaftliche Wachstum der Entwicklungsländer* adlı kitabı önemlidir, Stuttgart-Kohlhammer,1963.
- [167.](#) Ulaştırma Bakanlığı müsteşarlığı, Sermaye Piyasası Kurumu başkanlığı görevlerinde bulunan SFD öğretim üyesi olarak da çalışan saygın bürokrat.

1965/1971

1965 yılında 29 Mart günü evlendikten iki gün sonra eşimle Lizbon'a gittik. Daha önce yapılan bir kontratım gereğince iki ay Portekiz Hükümetine sanayi gelişme konusunda OECD tarafından gönderilen danışman olarak orada çalışmam söz konusu idi. Daha önce çeşitli tarihlerde Portekiz'de çalışmışım ve çok kıymetli çalışma arkadaşlarım beni bekliyorlardı. Ancak Dünya Bankası'ndan yapılan sürekli iş teklifini kabul ettiğim için Lizbon ziyaretimi bir ayla sınırlamak zorunda kaldım. Eşim ilk defa yurtdışına çıkıyordu. Yol üzerinde birkaç gün Paris'te Hotel d'Inea'da kaldık. Klasik stilde dekore edilmiş bir süiti, herhalde yeni evli olduğumuz için, bize verdiler. Paris'te sevgili arkadaşım Üstün Üstündağ ve eşi Gülgün Üstündağ hemen hafta sonu için piknik hazırlamışlar ve Gencay Gürün o zaman ki eşi Ergun Sav ve bir başka Türk hanımın da katıldığı o piknikte unutulmaz saatler geçirdik. Şehri gezdi hatta o zaman "Hayat Mecmuası"nın Paris muhabiri olarak modayı izleyen Gülgün onu bir defileye götürdü. Aynı defileyi izlemeye tanınmış sinema artistlerinin de gelmiş olduğunu anlattılar.. Eşimi yeni tanıyordum meğer sinemaya gitmeyi, film izlemeyi çok severmiş. Bir akşam şehri gezip Paris'in akşamlarını da görmek yerine Rex Harrisson ve Audry Hepburn'un oynadıkları *My Fair Lady* filmini seyrettik.

Hayat ve Ses Mecmuaları Türk toplumuna resimli ve iyi kağıda basılmış dergi kültürünü getirmekte çok etkili olmuşlardır. Yapı Kredi Bankası'nın kültür yayınları tarafından çıkartılırdı. Yayını yöneten Şevket Rado, Gülgün'ün büyük ablası Türkan'ın eşi idi. 1974 yılında Paris'te çalıştığım sırada oraya gelen Türkan (Basman) Rado Hanım ile de tanıştığım da İstanbul Hukuk Fakültesi'nde profesör olarak görevine devam ediyordu. Üniversite'den arkadaşım Dr. Y. Müh Murat Tellioglu'nun eşi Yüksel hepimizi Mont Martre'daki atölyesinde akşam yemeğine davet etmişti. Murat'ın Yüksel ile evliliği ya da Yüksel'in Murat ile evliliği gene üniversiteden sınıf arkadaşım Makine Y. Müh. Haçik Eram'ın bana söylediğine göre hem İstanbul'daki ermeni topluluğunu hem de Yüksel'in Diyarbakır ve Diyarbakır dışındaki yakınlarını memnun etmemiş. Murat sürekli "bu kadar ermeni kızı dururken neden bir Müslüman'la evlendin "diyerek eleştirmişler. Yüksel'in ailesi ve yakınları da onun bir Ermeni/Hıristiyan ile evlenmesini kabullenememişler. Onlar da Paris yaşamayı tercih etmişler. Bence Haçik'in söylediği gerçeğe tam uymuyordu. Yüksel el sanatları ile uğraşüyor, özel tasarımlar yapıyordu. Fransızların "artisan" dedikleri birliklerin üyesi idi ve Paris'teki sanat çevresi onu orada tutmuştu. Bir ara Champs-Elysées üzerindeki bir pasajda eserlerini sergileyebileceği ve satabileceği bir mağaza açmıştı. Murat, Paris'te doktorasını yaptıktan sonra Paris'te elektronik gereçler üreten firmada iş bulmuştu ve Montparnasse'da yaşamayı tercih etmişlerdi. Yoksa ikisi de mahalle baskısından kaçacak kişiler değillerdir.

Lizbon'daki dostlarım beni genç bir hanımla gördüklerine çok şaşırdılar. "Ayhan bir çocuk getirmiş, eşim diye tanıştırdı" diye aralarında konuşup gırgır geçtiklerini sonra defalarca anlattılar ve güldük. Lizbon büyüleyici bir şehirdir. Özellikle nefis deniz mahsulleri, şarapları ve Fado ile ziyaret edenlerin hafızalarından silinmez. Orada Portekizli dostlarım çalışma tempomu hafifletmek sureti ile bana düğün hediyesi yapıyorlardı, fakat ben işimi gereği gibi yapmakta inatla ısrar ediyordum. Gene de Portekizli iş arkadaşlarımın, yardımcılarımla, dostlarımla ısrarı ile Sines'e gidip iki gece kaldık. Çok da iyi yapmışız zira cennetten bir köşe olan bu yer, sonra petrokimya kompleksi kurularak berbat edildi. Çok nadide bir doğal güzellik petrol şirketlerinin çevre duyarsızlığı sonucu yok edildi. Doğanın barbarca katledildiği bu yer seçimine itiraz etmeyerek

dolaylı katkıda bulunan zamanın bürokratları ve siyasilere benim dostlarım idi. Üzücü olan da bu.

Türkiye’de aynı hata İPRAŞ Rafinerisi kurulduğunda işlenmişti. Marmara dünyada eşi olmayan bir denizdir. Tuzluluk oranı düşük bir deniz olmanın ötesinde çok değerli tarım arazisinin ortasındadır. Kumsal plajları yanında sahillerinde zeytinden, kiraza kadar her türlü bitki çok özel lezzetlerle dolu olarak yetişir. Yarımca’nın kirazı çok namlı idi. İPRAŞ kurulduğunda hatta kurulabilmesi için o zaman iktidarda olan Adnan Menderes Hükümeti’ne kadar fedakârlık yapmış ve petrol şirketlerinin gelmesi için pek çok taviz verilmişti. Petrol aramalarını ve ona dayalı faaliyetleri teşvik etmek için özel kanun çıkartılmıştı. O kanunun ilk tasarısının metni İngilizce olarak ve tamamen uluslararası petrol şirketlerinin önerdiği yabancı uzmanlar tarafından hazırlanmıştı.

O kanuna göre Petrol Dairesi kuruldu ve ilk başkanlığına Elektrik Mühendisi Emin İplikçi getirildi. Yabancı petrol şirketlerine o kadar ümit bağlanmıştı ki, her arama izni verildiğinde tören yapılır, fotoğraflar çekilir ve Emin İplikçi’nin izin belgesini verdiği anın fotoğrafları gazetelerin ilk sayfalarında yer alırdı. Uluslararası petrol şirketleri yeni imkânları kullanarak İPRAŞ Rafinerisi’ni kurup hemen faaliyete geçirdiler. Bu Marmara Denizi’ne saplanan büyük hançer oldu. 1965 yılında ben kısa bir süre Petrol Dairesi Başkanı olarak görev yaptım. Bu olayı başka bir yerde anlatabayım.

Daha önce de Gemlik Suni İpek Fabrikası ya da İzmit’te Selüloz ve Kâğıt fabrikaları (SEKA) gibi kimyasal tesisler Marmara Denizi kıyısına kurulmuştu, fakat hiçbirisi rafinerinin yapacağı kadar zarar veremezdi. Yapılması gereken tabii varlıkları, Marmara Denizi’ni korumaya birinci öncelik verilmesi idi. Fakat sadece sanayi üretimini artırma arzusu hatta tutkusu dolayısı ile irili ufaklı birçok tesis İstanbul’da özellikle Anadolu yakasında sahilde ve sahile yakın yerlerde kuruldu. Çayırova’da Sovyetler Birliği teknolojisi ile kurulan cam tesisleri ya da Gebze yönünde yabancı sermayenin kurduğu kamyon/otomobil lastik fabrikaları vb. hep Marmara Denizi’nin özelliğinin kaybolmasına yol açmıştır. Kurulduğu günden beri TSKB’den kredi almak isteyen firmaların kurmayı düşündükleri tesisin gerek yer seçimi gerekse teknoloji ve işletme planlaması bakımından en uygun olduğunu belirten bir raporla müracaat etmeleri istenmektedir. Bu bankanın söz konusu yatırım projesini inceleyen uzmanları, özellikle 1950’li yıllarda ve 1960’lı yılların ilk yarısında, dosyada verilen bilgilere ek bilgiler ister ve birkaç ay süren çalışmalar yaparlardı. Böylece söz konusu tesis için en uygun kuruluş yerini TSKB uzmanları belirlemiş olurlardı. TSKB’nin kuruluşundan sonraki yirmi yılda sanayi tesislerinin kuruluş yeri olarak Haliç kıyılarını belirlemesi o zaman yapılan çalışmalarda sadece tesisin o günkü koşullarda kârlı olmasını ön plana çıkartılması verilen önemin sonucudur. Örneğin Arçelik’in ilk önemli fabrikası Haliç kıyısında kurulmuştur. Optimizasyon yaparken neyin optimum olması iyi kestirilememişse tüm hesaplar zararlı sonuçlar doğurabilir. TSKB kredi sağladığı tekstil ve kimya fabrikalarının da ilkönce Haliç kıyısında kurulması konuyu sadece o tesis açısından ele almış olmanın sonucudur. Yatırımları ülke sathına yaymak ve Haliç gibi bulunmaz tabii varlığı korumak gibi endişeler ön planda tutulmamıştır.

Devlet Planlama Teşkilatı’nda çalıştığım sırada bir köylü Ankara’ya kadar gelerek “ne olur Yarımca’da ve o civarda yapılmakta olan petrol rafinerilerini ve petrokimya tesislerini durdurun, tarım arazileri berbat olacak” demişti. Yol parasını kendi karşılayarak Ankara’ya gelip yetkilileri uyarmak isteyen o köylü vatandaşın ikazına ben de dahil kulak asan olmamıştı. Portekiz’de Sines’i hatırladıkça 40-50 yıl önce petrol şirketlerinin sadece kendi işlerine en uygun gelen yerlerde tesis kurarak tarım ve turizm alanında ne kadar değerli yerlere yıllarca devam edecek zarar verdiklerine insanların mani olamadıklarına üzülüyorum. İnsanlığın ortak malı olan doğal güzellikler kısa vadeli kâr amacı ile yok edildikçe insanlık gerçekten ilerliyor mu diye düşünmemiz gerekiyor. Doğrudan

yatırım yapmamış ya da yatırım kararlarımı onaylamamış olmakla beraber kendimi de bu konuda sorumlulardan birisi olarak hissediyorum.

Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek Dünya Bankası'ndaki görevime başlamam için Lizbon'daki ikametimizi kısa kestim ve bir ay sonra yola çıkmaya karar verdim. Ankara'da iken Dünya Bankası bana bir zarf içerisinde gerek Washington'a varmadan önce gerekse Washington'a varınca neler yapacağımı ince ayrıntılarına kadar belirten dokümanlar ve mektup yollamıştı. Birinci mevki uçak biletimi uçak şirketlerinden alabilmem için gerekli işlemleri yapmıştı. O yıllarda Türkiye'de işverenlerin, personeline bu tip yaklaşımlarda bulunmalarına alışık değildik. Bana Dünya Bankası sanki küçük bir çocuğu elinden tutup yola çıkartıyormuş gibi gelmişti ve çok duygulanmış ve memnun olmuştum.

O yıllarda şehirlerin merkezlerinde, en görkemli yerlerinde hava yolları şirketlerinin dikkat çekici büroları vardı. Ankara'da da Pan-American şirketinin bürosu Atatürk Bulvarı'nda Orduevi'nin karşısında idi. İyi eğitilmiş, iyi yabancı dil bilen genç bayanlar havayolu şirketlerinde çalışmayı isterlerdi. Ben uçak biletimi tanıdığım genç hanımların adeta gıpta eden bakışları arasında aldım. O zaman evli değildim.

Dünya Bankası'na evleneceğim ve müstakbel eşimin adının Mediha olduğunu belirten bir telgraf yolladım. Birkaç gün sonra bana gelen bir telgrafla müstakbel eşimin adına da birinci mevki bir biletin hava şirketinden alınabileceğini Dünya Bankası bildirdi. Benden hiçbir evrak istememişlerdi. Bu da bizim Türkiye'de alışmamış olduğumuz bir davranıştı. Bugün bile bir yere gidip kendimi takdim edip bir talepte bulunduğumda nüfus kâğıdı¹⁶⁸ veya benzer bir belge istenmektedir.

Türkiye'de hemen herkesin yalan beyanda bulunduğu varsayımı ile her beyanımızı destekleyici belgeyi başvurumuza koyarak işlem yapılırken 1965'te ABD düzeyindeki ülkelerde insanların doğru söylediklerine göre davranıldığını görmüştüm. Maalesef zamanla terörist saldırılarından sonra özellikle New York'ta İkiz Kuleler'in yıkılmasından sonra tüm dünyada özellikle havaalanlarında insanların potansiyel terörist gibi karşılandığını üzülerken yaşıyorum. Bu arada İkiz Kuleler'in en üstündeki terasa ben ve eşim birkaç kere çıkmıştık. En son çıkışımız yıkılmalarında birkaç hafta önce idi.

1965'te iki Amerikan havayolu şirketi, Pan-American (PANAM) ve Trans-World Airlines (TWA) uluslararası yolcu taşımacılığında iki büyük rakip idiler ve birçok ülkeye uçuşları vardı. Yıkılmaz gibi görünen bu şirketler zamanla iflas ettiler ve başka ülkelere ait şirketler onların yerini aldı. Lizbon'dan Washington'a gitmek için TWA uçağında birinci mevkide yerimiz vardı. O yıllarda uçaklarda birinci mevki ve turist mevkii tabir edilen ayırım vardı. Sonra sınıflandırma değişti. Gene o yıllarda Dünya Bankası uzmanları birinci mevki seyahat ederlerdi. Daha sonra Amerikan Senatosu'nda tenkitler olunca başka bir uygulama getirildi. Lizbon-New York arasındaki o yolculuğumuz bulunmaz lüks bir yolculuk olarak başladı. Pervane gibi yolcuların etrafında dönüp hizmet etmek için çırpınan güzel Amerikalı hostesler havyar, cins cins en nadide şaraplar ve diğer içkiler sunuyorlardı. Uçaklarda henüz film gösterilmiyordu fakat insanın kendisini şımartılmış hissetmesi için her şey yapılıyordu. Üç saat kadar yol almıştık ki kaptan pilot "Sayın yolcular" diyerek söze başladı ve şöyle devam etti: "Siz şimdiye kadar güneşi uçağın sağ tarafında görüyordunuz, şimdi sol tarafında görüyorsunuz. Bunun sebebi güneşin yerini değiştirmesi değildir. Bizim dört motorumuz var. Birisi bozuldu ve durdu. Üç motorla da New York'a gidebiliriz fakat Lizbon daha yakın olduğu için ben geri dönmeye karar verdim. Lizbon'a geri dönüyoruz. Yolculuğunuzun rahat geçmesini diliyorum." Bugün böyle bir anons tüm yolcuların paniklemesine

sebepler ancak o zaman kimse sorgulamadı bile ve içkilerimizi yudumlamaya devam ettik.

Lizbon'a döndüğümüzde tüm yolcuları Estoril'in namılı oteli Estoril do Sol'da geceleme üzere oraya götürdüler. Eşim yanımdan ayrılmamı istemediği için hemen oda kapma gayretine girenlerin arasına katılmadım ve denizi görmeyen bir odada kaldık. TWA'den Dünya Bankası'na bir gün gecikeceğimi bildirmelerini istedim.

Ertesi gün uçağın tamirinin gecikeceği ve bu sebeple başka hava yolları ile yolculuğumuza devam etmemiz konusunda anlaşma yapıldığını bildirdiler ve biz gene acele etmediğimizden Air France ve daha gözde hava yollarının uçakları dolduğunda işlemlere başlayabildik. Bu sebeple Alitalia ile yola devam etmek durumunda kaldık. Alitalia uçağı bir gün önce yolculuk yaptığımız TWA kadar konforlu olmadığı gibi, hizmet de iyi değildi. New York'ta aktarma yaparak Washington'a 4 Mayıs 1965'te vardık. Dupont Circle adlı meydana Dupont Plaza otelinde bize yer ayrıldığı daha Türkiye'de iken bize bildirildiğinden oraya gidip yerleştik. Yeni bir hayat başlamıştı. Eskiden kendi başıma karar verirken, şimdi kararlarımı eşimle vermek, bazen onun isteklerini öne geçirmek dönemi başlamıştı. Gecenin geç bir saatinde eşim "Acıktım" dediğinde benim yiyecek aramam gerekti. Room Service¹⁶⁹ denilen hizmetlerin geç saatlerde de kullanılabileceğini bilmiyordum ve otelde yatak katları hariç her taraf kapalı olduğu için bilmediğim o şehirde gecenin çok geç saatinde yiyecek satın alınabilecek bir yer aramaya çıktım. Etraf zenciler ve kafayı bulmuşlarla dolu idi. Sonradan anladık ki o yıllarda Dupont Circle ve civarı pek makbul değilmiş, Dünya Bankası sadece kendi merkezine yakın olduğu için o otelde yer ayırtmış. Epey bir uğraşıp birkaç restorana uğradıktan sonra bir sandviç bularak otele döndüm; eşim iki lokma aldıktan sonra hiç beğenmedi ve "bula bula bunu mu buldun" dedi. Böylece evlilik derslerini pratik olarak almaya başlamış olduğumu fark ettim.

Dünya Bankası kuruluş yıllarında Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'nda yenen taraftaki yıkılan ülkelerine kredi vererek yeniden imar edilmelerine katkıda bulunuyordu. Alt yapı projelerine, enerji tesislerine öncelikle kredi veriyordu. 1965'e geldiğinde sanayi tesislerine de kredi verilmesi için gerekli düzenlemeler Dünya Bankası içinde yapılmış ve Ekonomi Dairesi içinde Sanayi Ekonomisi Şubesi kurulmuştu. Özellikle ekonomi bilgisi olan mühendislerin orada görevlendirilmesi istenmiş ve benim de o sebepten o şubede sanayi iktisatçısı (industrial economist) unvanı ile işe başlamam söz konusu olmuştu.

Dünya Bankası'nın merkezi, otelimizden yürüme mesafesinde idi, şehir planına bakarak nasıl gideceğimi kestirmiştim. Fakat 5 Mayıs 1965 sabahı erkence otelden çıkıp yola koyulduğumda yürümenin çok yanlış bir seçim olduğunu hemen anladım daha doğrusu hissettim. İlk defa işbaşı yapılacak bir yere giderken heyecanlı ve hatta tedirgin olmak normaldir; fakat oraya o havada yürümek aşırı derecede terletiyordu, daha doğrusu bunaltıyordu. Washington'un havası çok gariptir. Bu gerçeği öğrenmem için gerekli ilk dersi o sabah almış oldum. Mayıs başında Ankara'nın ılıman bahar havasına alışmış bir Türk olarak üzerimde yünlü elbise vardı ve kravatlı kalem efendisi gibi o bunaltıcı rutubetli sabah bilmediğim yollardan geçerek nihayet 1818 H Street'teki¹⁷⁰ Dünya Bankası binasına vardım ve ana kapıdan içeri girdim. "Dur sen kimsin, nereye gidiyorsun?" diye yolumu kesecek kimsecikler yoktu. Ne kapıcı vardı ne de bekçi. Sadece köşede ufak bir bankoda üniformalı bir beyaz adam oturuyordu.

Ona yöneldim ve Ekonomi Bölümü Müdürü Mr. Kamarck'ın bürosu nerede diye sordum. "Neden gidiyorsun, bekle ona ya da sekterine telefon edeyim" gibi bugün alışık olduğumuz cinsten bir şey söylemeden "Altıncı katta 612 numara" dedi. Asansöre yöneldim ve yukarı çıktım. O yıllarda dünya daha teklifsiz ve merasimsiz idi. İnsanlara potansiyel terörist muamelesi yapılmıyordu. Andrew

Kamarck topluca, sempatik bir Amerikalı idi. Benim çalışacağım şubenin başındaki İsveçliyi de çağırıldı. Bertil Walstedt adlı o İsveçliyi iki ay kadar önce Ankara'da görmüş ve bir saat kadar konuşmuştuk.

1965 yılının baharının ilk ayında Ankara'ya Dünya Bankası'ndan oldukça kalabalık uzmanlar heyeti gelmişti. O heyetin gelmesi İsmet İnönü başkanlığındaki hükümetin bütçe görüşmelerinde güvenoyu alamaması üzerine kurulan Suat Hayri Ürgüplü hükümetinin işbaşında olduğu zamana denk gelir. Biraz hafızamızı yoklarsak Adalet Partisi'nin başına Süleyman Demirel geçince Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni kendileri de hükümette olmalarına rağmen bütçeye güvenoyu vermemeye ikna etmiş ve İsmet İnönü Washington'da görüşmede iken hükümeti düşürülmüştü. Süleyman Demirel TBMM üyesi olmadığı için Başbakan Yardımcısı olarak hükümete girmiş; başbakanlık görevine tarafsız milletvekili olan Suat Hayri Ürgüplü getirilmişti. Bu biraz da Adalet Partisi'nin diğer partilere karşı üstünmüş gibi görünmek izlenimi vermekten kaçınması olarak da algılanmıştı. Türkiye'de çok yeni bir dönem başlıyordu.

Washington'da Dünya Bankası'nda bana Malezya'daki iş teklif edildiğinde Alman dostumu hatırladım. Daha önceki Frankfurt yolculuğumda onu Frankfurt'a uzak olmayan evinde ziyaret edip öğle yemeği yemiştik. Yalnız yaşıyordu, sadece ev işlerine yardım eden bir kadın yemekte bize servis yapmıştı. Onunla temasa geçtim ve bana teklif edilen Malezya'daki görevden bahsettim ve kendisinin bana söyleyecekleri olabileceğini düşündüğüm için kendisini aradığımı bildirdim. Hiç tereddüt etmeden "Hemen kabul ediniz, sizi çok rahat ettireceklerdir, eminim sizin Türkiye'deki deneyimleriniz de onlar için çok faydalı olacaktır" demişti. Ona yaşama koşullarını sorup, rutubet ve sıcaklıktan hazzetmediğimi söylediğimde "Klimalı bir eviniz ve hizmet eden, saygılı kişiler olacaktır, rutubet ve sıcaklıktan sizin durumunuzdaki kişilerin şikâyetçi olmamaları için her türlü teknik imkân orada sağlanmıştır" dedi. Böylece benim Malezya'daki işi kabul etmem için bir engel kalmamıştı. Ancak eşim Malezya lafını bile duymak istemiyordu.

1966 yılı Mayıs başında Dünya Bankası'nda işe çalışanların sayısı sekreterler ve müstahdem dahil 800 kişi kadardı. Meslek memurlarının büyük çoğunluğu Anglosakson orijinli idi ayrıca inanç olarak Yahudiler ağırlıkta idi. Türkiye'den Hurşit Çalika, Münir Benjenk, Oktay Yenal, Bension Varon ve genç meslek memuru yetiştirme programına yeni başlamış olan Bilsel Alisbah olmak üzere beş kişi vardı. Ben altıncı oluyordum. Oktay ile Devlet Planlama Teşkilatı'nda birlikte çalışmıştık ve dostluğumuz vardı. Münir Benjenk'i OEEC/OECD'deki görevi sırasında tanımıştım ve beni Dünya Bankası'na o tavsiye etmiş ve Banka'da görev almamda katkısı olmuştu. Bilsel Alisbah¹⁷¹ o günlerde Lorenda Alisbah ile evlenmişti ve balayını Lizbon'da geçirmeyi düşünüyordu. Benimle tanışıp Lizbon ve Portekiz hakkında bilgi aldı. Diğerlerini Washington'daki ilk haftada tanımak olanağım oldu. Washington'da özellikle Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği'ndeki diplomatlar arasında tanıdıklarım vardı. Özellikle Büyükelçilik Mali Müşavere Heyeti'nin başında olan Kemal Siber ile Ankara'dan çok yakın tanışıklığımız vardı. Hazine Müşaviri görevi sebebi işle 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi olmadan önce İstisman Program Komitesi'ne zaman zaman Hazine Genel Müdürlüğü adına o katılırdı. Sonra mesleki olarak yakın dostluğumuz oldu hatta DPT'den ayrıldığımda "Hazine'ye gel" diye ısrarla iş teklifinde de bulunmuştu.

Kemal Bey Washington'da çok geniş muhit edinmiş ve Türkiye'ye yardım veren kurumların yetkililerinin saygı duyduğu bir kişi olarak çok etkin çalışıyordu. Washington'a vardığımızın ertesi günü öğle vakti beni yakalayıp Georgetown semtindeki Georgetown Inn'e götürmüşü. Birlikte bloody mary içerek bana Washington hakkında ilk bilgileri o vermiştir. Daha sonraki aylarda da gerek

kendisinin gerekse eşi Mübeccel Hanım'ın ev döşenmesi, mobilya satın alınması dahil pek çok konuda samimi yardımlarını gördük. Malezya'ya gitmemin istenmiş olması sebebi ile ilk haftayı daha çok nasıl hareket etmeliyiz konusunda düşünmekle geçirdim. Türkler dışında damıştığım tanıdıklarım Malezya'ya gitmemin daha akıllı davranış olacağını söylüyorlardı, Türklerden bir dostum ise "Bırak Malezya'ya gitmeyi, biz Albert Schweitzer değiliz" diyerek Washington'da kalmam konusunda etkili konuşmalar yapıyordu. Sonraki yıllarda kendisine benzer bir iş teklif edildiğinde hemen kabul etti adeta o işin üzerine balıklama atladı ve gelişmekte olan bir ülkede yıllarca kaldı ve çok iyi hatıralarla döndü.

Dünya Bankası'nın kurallarına göre işe alınan memurların otel ve yiyecek masrafları bir ay boyunca Dünya Bankası tarafından karşılanırdı ve o zaman zarfında Banka'nın ilgili birimlerinden hanımlar ev aranması konusunda ve keza alış-veriş yerlerinin tanıtılmasında yardımcı olurlardı. Bizimle aynı zamanda dört çift daha Banka'da işe başlayacaktı ve aynı otelde kalıyorduk. Zaman zaman Banka'ya birlikte yürürdük. Hanımlar daha yakın ahbap olmuşlardı, zira onların otelde ve otel dışında birlikte geçirecekleri daha çok vakitleri vardı. Bir İngiliz, tarım uzmanı olarak işe alınmıştı. Bu zat uzun yıllar Rodezya'da (Zimbabve'de) yaşamış ve o ülke bağımsızlığını kazanınca sınır dışı edilmek üzere iken Dünya Bankası işe almış. O yıllarda Banka eski müstemlekelerdeki iş ve olanaklarını kaybeden birçok İngiliz'i, İskoç'u, Galler Ülkesi'nden kişileri, kısaca Büyük Britanya pasaportlu kişileri işe almıştı. Bir türlü müstemlekedeki davranışlarını terk edemeyen bazılarının kalkınmakta olan ülkelere gönderildiklerinde başarısız olduğuna şahit olmuşumdur. O hanım Peggy Nelson daha yaşlı olmasına rağmen eşimin çok iyi dostu oldu. Diğer çift Amerikalı bir finansman uzmanı ile Amerikalı eşi idi, çok sempatik olan o insanlarla akşam yemeği yedik, onlar hemen satın alabilecekleri ev aramakta idiler. O yıllarda Washington'da ev satın almak çok kolay idi, eğer Banka'da göreviniz ve belli bir aylığınız varsa şehirdeki bankalar veya kredi ve tasarruf ajansları (sandıkları) size kredi açar ve ev satın alabilirdiniz. Türkiye'de bizim öyle alışkanlıklarımız yoktu zira o yıllarda Türkiye'deki bankalar özel kişilere ihtiyaç kredisi dahi vermezlerdi. Emlak satın alınması için de sadece Emlak ve Eytam Bankası yetkili idi. O da sadece bir program çerçevesinde bir buçuk yıl on bin lira yapı tasarruf hesabında tutan kişilere 40.000 TL ipotek karşılığı kredi verirdi. Üçüncü çift Hindistanlı emtia uzmanı Liyakat Ali ile eşi Saba idi. Saba çok alımlı, iyi eğitim görmüş bir hanımdı. Onlarla ömür boyu dostluğumuz sürdü. Onlar Hindistan'da kalan, Pakistan'a göç etmeyen Müslümanlardanlar.

Dördüncü çift Fransa'dan gelen bir ekonomist ile karısı idi. Ekonomist Polonya'dan göç ederek Fransız olmuştu.

Böyle çeşitli ülkelerden insanlarla dostluk ederek her akşam şehrin en iyi lokantalarında Dünya Bankası hesabına yemek yemek ve Washington'un görkemli dükkânlarını gezerek Türkiye'de o yıllarda hayal dahi edemediğimiz çok alımlı ve kaliteli çeşit çeşit giysileri, mobilyaları görmek eşimi çok etkilemişti ve Washington'dan ayrılmama fikrinden hiç geri adım atmıyordu.

Bir öğle eşimle yemekte buluşmak için otele geldiğimde eşim "Bu otelde çalışan bir Türk varmış" dedi. Ona oradaki başgarson söylemiş. O yıllarda yurtdışında Türkler çok değildi, bir yerde Türk olduğunu öğrenince hemen görüp tanışmak istemek adetti. Biz de söz konusu Türk ile tanışmak istediğimizi başgarsona söyledik ve acaba lokantaya kadar gelip yemekte bize katılabilir mi diye sorduk. Biraz sonra 35 yaşları civarında genç tıknazca bir zat geldi; daha önce yemek yediği için birlikte yemek teklifimize sadece teşekkür etti ve sohbete koyulduk. Otelin muhasebe bölümünde ikinci adam durumunda imiş ve bize gerek otel ve gerekse Washington hakkında bilmemizde yarar

gördüğü bilgiler verdi. Bizi tanımaktan çok mutlu olduğu yüzünden ve hareketlerinden belli idi. Kendisini takdim ettiğinde sadece ismini söylemişti ve bir Amerikan isminin kısaltması idi. Bazı yabancılar Amerika’da çalıştıkları yerlerdeki kişilere kolaylık olsun diye isimlerine yakın bir Amerikan isminin kısaltmasını kullanırlar. Bazen sadece baş harfleri benzeyen isimleri tercih ettikleri olur. Örneğin ismi Nurettin olan bir Türk’ün kendisini Nik (Nick, Nico) diye tanıttığı olur. Bir yerde tanıştığım adı İsmail olan birisi kendisine Smiley denilmesini istiyordu. Bu zat da masamıza gelip elini sıkıdığına bir Amerikan adının kısaltmasını kullanıyor zannetmiştim. Başgarson ve diğerleri ondan Türk olarak bahsediyorlardı. Masamızdan ayrılırken kartını verdi ve o zaman ismini ve soyadını okuduğumuzda ermeni asıllı olduğunu anladık. Kendisini otelde Türk olarak tanıtmış olmalı ki herkes ondan Türk diye bahsediyordu. Üniversite’de çok sevdiğim ermeni arkadaşlarım olmuştu ve dostluğumuz hep devam etmiştir. O arkadaşlarım içerisinde Türkçe hikâyeler yazan veya her türlü Türkçe metni aksansız okuyanlar çoğunlukta idi. Washington’da otelde karşılaştığımız bu genç adam da İstanbul Türkçesini kusursuz konuşuyordu, çok candan ve sevecen davranışla bizi görmekten gerçekten memnun olduğunu hissettiriyordu.

Ertesi gün o zat eşime “Annem ve babam buradalar, sizin Washington’a geldiğinizden ve otelde sizinle tanıştığım bahsettim. Annem birkaç aydır İstanbul’dan uzakta buraları sevedemedi. Acaba hafta sonu öğle yemeğine bize gelebilir misiniz?” demiş. Tabii bu daveti kabul ettik. Pazar günü öğleden önce arabası ile bizi otelden alıp evine götürdü. Annesi bizim boynumuza sarıldı ve mutluluğundan gözleri yaşardı. Babası da benden birçok memleket haberi sordu. Masa Türk yemekleri ile donatılmıştı: Zeytinyağlı yaprak sarması, sigara böreği, cacık ve aklınıza gelebilecek birçok yemek vardı. “Bütün bunları annem sizin için özel olarak hazırladı” dedi. Daha hiç tanımadığı iki Türkü böylece cömert bir şekilde ağırlayan Ermeni hanım eşime adeta kendi öz gibi ikram ederek yemek yedirmek istiyordu. Çok lezzetli o yemekleri yıllar geçmesine rağmen bugüne kadar hiç unutmadık.

Washington’daki ilk haftamız çok iyi insanların ortasında çok keyifli geçince eşimin ismini dahi daha önce duymadığı Malezya’ya gitmeme konusundaki direnci daha da arttı. Mesleki olarak çok cazip olmasına ve maddi olarak da özel avantajlarının bulunmasına rağmen eşimi, onun isteğinin dışında, Kualalumpur’a götürmeye zorlayamazdım. Bana verilen bir haftalık sürenin bitmesini bile beklemeden Mr. Kamarck’a gidip “Ben Malezya’ya gitmektense Washington’da kalmayı tercih ediyorum” dedim. Bu kararıma çok sevinen bir kişi Sanayi Ekonomisi Şubesi’nin İsveçli Şefi oldu. “En doğru kararı vereceğinden emindim” dedi. O benim mesleki kariyerimden çok kendi şubesinin adam kaybetmemesini düşünüyordu.

Daha ben Washington’a varmadan sonbaharda Brezilya’ya gidecek Dünya Bankası uzmanlar heyetine benim de katılmam konusunda görüşmeler olmuş. Daha önceki yıllarda sürekli de olmasa Portekiz Hükümeti’ne danışmanlık yapmam sırasında Portekizce öğrenmeye gayret etmişim ve haftada birkaç kere akşam kurslarına katılmışım. Portekizce ile bu yakınlığım sebebi ile olsa gerek Brezilya’ya gidecek heyete benim de katılmam söz konusu olmuş herhalde.

Kasım 1965’te Rio de Janeiro’ya uçtuk. Dünya Bankası’nın personelinin sigortalı olduğu şirket tüm uzmanların aynı uçakla gitmesine karşı olduğu için yirmi kişilik uzmanlar heyeti üç parçaya ayrılarak ayrı uçaklarla yola çıktık. Uzun bir yolculuk oldu ve orada ilginç sürprizlerle karşılaştım. Ankara’da uzun yıllar Amerikan Yardım Kurulu Direktörlüğü yapan Mr. Stuart van Dyke Rio de Janeiro’daki Amerikan Yardım Heyeti’nin başında görev yapıyordu. Ankara’da Federal Almanya Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri Herr Heinrich Rio de Janeiro’daki elçiliklerinin ticaret müşaviri idi. Her ikisi de

Ankara'dan dostum olduğu için beni yemeğe davet edip Brezilya hakkındaki bilgi ve deneyimlerini bana seve seve aktarmışlardı. Bir başka hoş olay Rio'dan Sao Paulo'ya gidince oldu. O yıllarda Rio hâlâ başkent idi ve Brezilia henüz inşa aşamasında bulunuyordu. Sao Paulo kalabalık nüfusu ve yüksek binaları ile çok etkileyici idi. Daha ilk tanıştığım kişiler “Siz Sao Paulo'da yalnızlık çekmezsiniz, Mart 23 Caddesi'nde çok Türk vardır” demişlerdi. O caddeye gittiğimde Osmanlı İmparatorluğu'ndan göç eden özellikle Lübnan veya Suriye yörelerinden insanların ağırlıklı olarak tekstil ticareti ile uğraştıklarını gördüm.

Rio'da sahilde Cuba Cabana apartmanları adlı bir otelde kalıyorduk. O zaman Ri'nun en gözde ve en küks oteli idi. Cuba Cabana çok etkileyici upuzun bir kıyı boyu plajların ve her renk ve orijinden insanın serbestçe güneşlenip, denizde yüzdüğü ve eğlendiği bir yerdi. Akşam o kıyıda gezmek adeta olanaksızdı. Zira hayat kadınlarının hücumundan ancak otele sığınarak kurtulmak mümkündü. Kıbrıs ile ilgili konuların Birleşmiş Milletler tarafından o haftalarda ele alınmakta olduğunu Rio de Janeiro'da TC Büyükelçiliği'ni ziyaretim sırasında öğrenmek durumunda kalmıştım. Büyükelçiliğimize telefon ederek Sayın Büyükelçi'ye bir nezaket ziyareti yapmak istediğimi bildirmiştim. O da “Yarın öğle yemeğinden biraz önce gelerseniz hem konuşur hem de birlikte yemek yeriz” demek sureti ile yakınlık göstermişti.

Çok sıcak günlerdi. Büyükelçinin makamına girip hal hatır sorduktan biraz sonra Büyükelçi'nin telefonu çaldı. Belli ki Ankara'nın bir talimatı kendisine iletiliyordu. Telefonu kapattıktan sonra bana döndü ve “Brezilya Dışişleri Bakanlığı'na giderek Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs konusunda bizim tezimize destek vermelerini sağlamaya yönelik girişimde bulunmam¹⁷² için Ankara'dan talimat geldi; eve yemeğe daha sonra gideceğiz, tüh hanım da bekliyor. Burada kalıp beni burada mı beklemek istersiniz, yoksa benimle Dışişleri Bakanlığı'na kadar gelerek orada arabada mı beklersiniz?” dedi. O arada sekreterler göreceği kişiyi belirlemek için telefon konuşmaları yapıp büyükelçiye bildirdiler. Ben “İzin verirseniz sizinle Dışişleri Bakanlığı'na giderek orada, arabada sizi beklemeyi tercih ederim” dedim ve birlikte yola çıktık. Büyükelçi çok terliyordu. O yıllarda arabalarda klima çok nadir bulunurdu ve büyükelçinin arabasında da klima yoktu. Ceketlerimizi çıkartmıştık, fakat büyükelçinin gömleğinin su gibi olduğuna gözüm takılmış olmalı ki büyükelçi “Bugün de her günden daha çok terliyorum” dedi.

Şoför arabayı ustalıkla Brezilya Dışişleri Bakanlığı'nın giriş kapısına yanaştırdı ve durdu. Tam o sırada büyükelçi bana döndü ve “Ben kimi görecektim, kimden randevu¹⁷³ almışlardı?” dedi. Belli ki kimi göreceğini unutmuştu. Şoförüne “Git içerden büyükelçiliğe telefon et, kimi göreceğim, öğren” dedi. O yıllarda cep telefonu olmadığı için şoför önce arabayı park yerine çekti sonra bakanlık binasına girerek telefon etti. Büyükelçi'nin göreceği kişinin ismini küçük bir kâğıda yazmıştı, o kâğıdı büyükelçiye verdi. O sıcak havada arabanın yanında ayakta beklerken Lizbon'da çalıştığım sırada öğrenmeye gayret ettiğim kırık dökük Portekizcemle şoförle konuşmaya koyuldum. Şoför çok konuşkan bir kişi idi. Hele benim az da olsa Portekiz dilini konuşan birini görünce durmadan anlatıyordu. “Daha önceleri büyükelçi Carım vardı, avcı idi, emniyet müdürünün çok yakın arkadaşı idi, birlikte ava giderlerdi. Her hafta Büyükelçi Carım gazeteye makale yazardı” şeklinde elçilik haberlerine girince sıra dedikodulara gelebilir endişesi ile ben hemen Brezilya ekonomisine ve Cruzeiro'nun¹⁷⁴ durumuna ilişkin sorular sormaya başladım. 35 ya da 40 dakika kadar bekledikten sonra büyükelçi bakanlığın giriş kapısında görüldü; araba ile oraya gittik büyükelçi daha da terlemiş adeta kan ter içinde idi. Birlikte büyükelçilik konutuna giderek hanımefendi ile leziz yemekler yedik.

Irak'a ilk ziyaretimi tarihe “7 Günlük Savaş” adı ile geçen İsrail-Arap Savaşı'nın hemen ardından

yapmıştım. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Büyük Britanya yöneticileri Akdeniz'in doğusundaki bir toprak parçasını Yahudi devleti kurmak isteyenlere söz verince birçok ülkedeki Yahudiler o topraklara göç ettiler ve İsrail adlı bir devlet kuruldu. Daha önce o topraklarda yerleşmiş bulunan Araplarla yeni gelen Yahudilerin birlikte yaşama sorunu daha ilk günden başladı. 1946'da ben ve benim gibi pek çok insan bu işin neye varacağını tahmin etmiyorduk. Zaten o yıllarda ben ve pek çok Türk genci Türkiye dışında neler olup bittiği ile pek ilgilenmiyorduk. Kendimiz hayatta ne yapacağız diye didiniyor veya gençliğimizi olanca keyifle yaşamaya gayret ediyorduk. Daha sonra İsrail Devleti'nin dünyada tanınması gibi konular yanında Filistinlilerle çekişmeleri giderek dünya gündeminde yer almaya başlayınca az da olsa hatta bazen uzlaşma olanağı olmayan çekişmelere örnek verme anlamında günlük konuşmalarımıza girdi. O arada Şeria Nehri'nin, doğusu ve batısı kimin egemenliğinde olacak tartışması vardı ve o nehir Ürdün ile İsrail arasında sınır idi. Hatırlarım Etibank'ta bir elektrik üretim tesisinde çalışan başmühendisler arasında yetki tartışması olmuş ve bir başmühendis arkadaş belli sınırı göstererek "Burası Şeria Nehri, öbür başmühendisin adamları burayı geçemez" diye emrindelilere talimat verdiğini adeta övünerek anlatmıştı

Arap devletleri Mısır'ın öncülüğünde güç birliği yaparak İsrail'e her yönden saldırmayı planlamakta ve bu alanda gerekli silah ve mühimmatla ordularını donatmakta idi. Mısır, Suriye, Ürdün tek bayrak altında toplanarak ortak yönetim planları yapıyorlardı. Yeni bir bayrak oluşturmuşlardı, bu bayrakta üç kırmızı yıldız bu devletleri temsil ediyordu. Diğer Arap devletlerin henüz kendi başlarına karar verecek halleri yoktu. Suudi Arabistan ve körfezdeki şeyhlikler daha tam anlamı ile petrol zenginliğine erişmemişti. Irak petroleri İngilizlerin kontrolünde idi ve Yemen İmam Yahya'nın ortaçağı çağrıştıran yönetimi altında idi. Filistin Kurtuluş Harekâtı Yaser Arafat öncülüğünde uluslararası uçak kaçırma gibi eylemler yaparak mazlum rolü ile dikkat çekmek faaliyetleri içinde idi.

Arapların birlik olup saldırmaları ve uluslararası alanda yüksek perdeden tehditler savurmaları İsrail yöneticilerini tahrik etmeye yetti ve İsrail uçakları alçaktan uçarak radar perdelerine yakalanmadan ve uçaksavar toplarının atış yapmaya bile vakit bulmalarına imkân vermeden Mısır'ın ve Suriye'nin havaalanlarını tahrip edip o ülkelerin tüm uçaklarını daha alanda iken kullanılamaz hale getirdiler. İsrail tankları bir yandan Sina yarım adasında Süveyş Kanalına kadar ilerlerken, öte yandan Suriye'nin Golan tepelerini ve İsrail'e tehdit oluşturan bölgelerini işgal etti. İsrail'in en önemli kazancı Şeria Nehri'nin doğusuna geçip Kudüs ve civarını işgal etmesi idi. Bütün bunlar bir haftadan kısa bir sürede gerçekleşmişti. Moşe Dayan adlı tek gözü olmayan komutanın ismini artık hepimiz öğrenmiştik.

İsrail için, Museviler için Kudüs çok ayrı kutsal bir mekândır ve hep oradaki tapınağa ulaşmak ve onu onarmak dinsel amaçları olagelmıştır. Kudüs her üç semavi din için de kutsal olan bir yerdir. Hıristiyanlar İsa'nın yaşadığı ve çarmıha gerildiği o şehri o kadar kutsal sayarlar ki tarihte ta İngiltere'den, Avrupa'nın batısından ve ortasından binlerce asker at sırtında yollara düşüp savaşarak o şehri ele geçirmeye çalışmıştır. 12 kere Haçlı Seferleri yapılmış binlerce insan özellikle Katolik papazların ve onların oyuncağı olan kralların telkinleri ve emirleri ile hayatlarını kaybetme pahasına maceraya katılmışlardır. Bugün de binlerce inanmış Hıristiyan özellikle Noel zamanı Kudüs'e akın eder. Müslümanlar Hazreti Peygamber'in orada göğe yüksekliğine inanır ve Camii Aksa'yı çok kutsal sayar.

Kudüs ve civarını işgal etmesi, İsrail'in topraklarını genişletmesi Ortadoğu'da dengeleri alt üst ettiği gibi acaba Batı Bloku ile Doğu Bloku arasında ateşli karşılaşmaya yol açar mı endişesi

yayılmakta idi. Ben Ortadoğu'daki önemli yolculuğumu o savaş ortamında 1968 yılında yapmıştım. 7 günlük savaş olarak tarihe geçen bu İsrail-Arap çatışmasının sonrasında Dünya Bankası bir uzmanlar heyetini Mısır'a yollanmıştı. Ben, o heyette sanayi ekonomisti olarak görev yapmak üzere seçilmiştim. Gerçekte bu heyetin gönderilmesinin ilginç bir tarafı da vardır. Resmen bize söylenmemiş olmakla beraber dolaşan haber şöyle idi: Tanınmış banker Baron Rothschild yedi günlük savaştan hemen sonra Dünya Bankası'nın üst yönetimi ile temasa geçer ve Mısır ve Suriye'ye çabuk uluslararası mali yardım yapılmasını tavsiye eder. Aksi halde o ülkelerin Sovyetler Birliğinin kucağına düşmelerinin önlenemeyeceğinden endişe etmektedir. Yahudi asıllı olan bu ünlü zengin Arap-Yahudi savaşına rağmen bu iki Arap ülkesine batı yardımının aksamaması ve böylece Sovyetler Birliği nüfuzunun etrafa daha fazla yayılmaması fikrini Dünya Bankası yetkililerine getiriyor ve onları ikna ediyor. Bunun üzerine Dünya Bankası, Mısır ve Suriye'ye uzmanlar heyeti yollayarak hem Mısır'da hem de Suriye'de tarım sektöründe 20 milyon dolar kadar kredi verilebilecek proje belirlemesini gündemine alıyor. O yıllarda 20 milyon dolar önemli sayılacak miktarda para idi. Mısır'a gidecek heyet oluşturulurken komik denilebilecek bir durum daha oluyor ve heyete sanayi ekonomisti olarak Jack Baranson'un katılması kararlaştırılıyor. Benim gibi sanayi ekonomisti olarak görev yapmakta olan Jack, Yahudi asıllı bir ABD vatandaşıdır. Son dakikada banka üst yönetimindeki dikkatli bir kişi böyle bir görevlendirmenin yardım verilmek istenen ülkenin yönetimince kabul edilmeyeceğini fark ediyor ve Jack'ın o görevden alınması gündeme geliyor. Bu durumda bana Mısır'a gidecek heyete katılma talimatı verildi.

O yıllarda Dünya Bankası'nda Avrupa ve Ortadoğu Dairesi Başkan Yardımcısı Münir Benjenk idi. Münir uluslararası alanda çok deneyimli, başarılı bir Türk yöneticidir. Mısır'a gidecek heyeti bürosunda topladı ve "Beyler 20 milyon dolarlık bir proje belirlememiz gerekiyor; tabii bu tarım sektöründe olmak zorunda" diyerek durumu özetledi. Münir, TC vatandaşıdır; fakat Yahudi asıllıdır. Ortadoğu'da İsrail ile Araplar savaşırken, uluslararası sorunlarla ilgili bir kısım Yahudi, Rothschild ve Benjenk, İsrail'in savaştığı bu iki Arap devletine maddi kaynak sağlamak için uğraşmakta idiler. Soğuk savaş yıllarında Batılı yetkililerin en büyük endişesi Sovyetler Birliği'nin etki alanlarının genişlemesine yol açacak ortamların oluşması idi. Böyle bir yayılmayı önlemek için sürekli çaba gösteriliyordu. Attila Karaosmanoğlu Mısır'a bakan ekonomist idi ve giden heyete genel ekonomisti olarak onun yer alması gerekiyordu. Böylece ben ve Attila ile ilk ve son defa olarak aynı Dünya Bankası Uzmanlar Heyeti'nde yer alıyorduk. Dışardan bakıldığında "Neden iki Türk Mısır'a gönderiliyor?" diye yorum yapanlar bile olmuştur. Uluslararası kurumlar unutulmamalı ki dedikodunun bol olduğu ve çeşitli kişisel ve ülkesel çekişmelerin eksik olmadığı ortamlardır. Bol bol kuvvet gösterileri ve önemli mevkileri ele geçirme manevraları da olur. İngiliz asıllı Hugh Collier heyetin başkanı idi.

O yılın aralık ayında Pakistan'a gönderilen Dünya Bankası uzmanlar heyetinde sanayi ekonomisti olarak görev yapmıştım ve Washington'da daha raporumu yazmakta iken Mısır'a gitmem ve arkasından hiç Washington'a dönmeden Suriye'ye gidecek heyete de katılmam istendi. Bu benim ve ailem için büyük fedakârlık olmasına rağmen kabul ettim ve yola çıktım. Bize öğretilen görev anlayışı bunu gerektiriyordu.

Uluslararası görev yapınca başka uluslardan çok farklı geçmişi olan insanlarla iş icabı karşılaşmak, birlikte çalışmak söz konusu olur. Bu arada çok yakın dostluklar da kurulması ve bu dostluğun bazen insanın kendi ulusundan olan dostluklarından da ileri olduğuna deneyimlerimle söyleyebilirim. OECD de Koordinatör Danışman olarak Paris'te çalıştığım sırada Teknoloji

Transferi konusunda OECD'nin daha az sanayileşmiş ülkelerinde çalışma grupları kurulmuştu. Yugoslavya'da da böyle bir grup vardı ve orada işleri Mrs. Vera Milojkovic yürütüyordu.

Mrs. Vera Milajkovic, Mr. Milosavliyevic, Mr. Pavic, Mr. Cokic Yugoslav delegasyonundan insanlardı. Vera ile çok yakın dost olduk. Gerçekten çok sevgi dolu ve her işi iyi yapmak isteyen yaradılıştı idi. O da bana çok güvenir ve sevgi ve iyi sözlerle Yugoslavya'daki işleri çözerdi. Yugoslavların imkânları sınırlı idi fakat ne yapar ne eder OECD'nin istediği katkıyı sağlardı. Bu da Vera sayesinde olurdu. O yıllarda Yugoslavya çalışanların işletmeleri yönetmesi yolunu deniyordu. Öz Yönetim olarak dilimize tercüme edilen yönetim şeklinin propagandasını Yugoslavya Devleti çok yapıyordu. Bir yandan Yugoslavya'yı oluşturan çeşitli etnik ve din kökenli insanları Yugoslavya'da işletmelerin bu anlayışla hem demokratik hem de kaynak yaratan biçimde işletildiğine inandırmak öte yandan dış yardım alabilmek için bu propagandaya ağırlık vermişti. Bu propagandaya Yugoslavya'daki akıllı eren kişileri kanmıyorlardı fakat başka ülkelerde bu propagandanın etki ettiği politikacılara rastlamıyordu. O zaman Türkiye Cumhuriyeti başbakanı olan Bülent Ecevit bir Yugoslavya seyahati sonrasında "İktisadi Devlet Teşekkülleri'nde özyönetim modelini uygulayacağız" diye beyanat vermişti; hatta emrindeki bazı kişiler bu konuda çalışmaya başlamışlar ve devlette ve CHP içinde çalışma grupları kurulmuştu.

Birinci Prof. Nihat Erim Hükümeti'nde birlikte bakanlık yaptığım İhsan Topaloğlu bir akşam eşi ile beni ve eşimi ziyarete geldi. CHP listesinden Cumhuriyet Senatosu üyesi olmuş ve o partinin çeşitli bilim kurullarında görev yapıyordu. "Şimdi öz yönetim adında bir model üzerinde çalışıyoruz; bu konuda bana vereceğin inceleme, kitap, broşür vs. var mı?" diye sormuştu. Ona Yugoslavya'da bana verilen bazı dokümanların Fransızca ve İngilizcelerden verdim ve sonra "İhsan Bey size yakında olan bir olayı anlatayım" dedim. Anlattığım olay şu idi:

1974'te Portekiz'de askerler hükümet darbesi yapıp iktidarı ele geçirince yaygın bir devletleştirme hareketine girdiler ve büyük sermayeye ait birçok büyük işletmeyi devletleştirdiler. Salazar döneminde Portekiz ekonomisi ve ticareti birkaç ailenin kontrolü altında idi. Askerler işletmeleri devletleştirdiler fakat nasıl yönetecekleri konusunda hazırlıkları yoktu. Bu devletleştirmenin yapılması sırasındaki Portekiz Sanayi Bakanı Joao Cravinho ben Lizbon'da çalıştığım zaman yardımcılardan birisi idi ve hep temasımızı devam ettirdik. Askeri darbeden sekiz dokuz ay sonra başka bir danışmanlık görevi ile Lizbon'a gittiğim sırada bana "Sizin yakında Yugoslavya'ya gideceğinizi biliyoruz: Yugoslav yetkililere bizim adımıza sorar mısınız? Acaba öz yönetim konusunda bilgi sahibi olmak ve o modeli öğrenmek için birkaç Portekiz uzmanını Belgrad'a gönderebilir miyiz?" Ben bu görüşmeden bir ay kadar sonra yaptığım Yugoslavya gezisinde Yugoslavya'yı oluşturan Sırbistan, Hırvatistan, Bosna Hersek, Slovenya ve diğer cumhuriyet ve özerk bölgelerin temsilcilerinin de bulunduğu 14-15 kişilik bir grup önünde Portekiz Hükümeti'nin ricasını dile getirdim ve "Ben elçiyim, olumlu karşılırsanız Portekiz Sanayi Bakanı çok memnun olacağını bana söyledi" dedim. Ani bir sessizlik oldu ve bir süre kimse tek kelime etmedi. Sanki birisi ölmüştü. Sessizliği Mrs. Vera Milojkovic bozdu ve Fransızca olarak "Bay Çilingiroğlu, biliyorsunuz bizim sistemimizde *yavaşlık* var" dedi. Yavaşlık kelimesini Fransızca değil Yugoslavya'da kullanıldığı gibi Türkçeden alındığına vurgu yaparak söyledi.

Bu bir bakımdan Portekiz Hükümeti'nin işi mi yok, Öz Yönetim Modeli'ni bir şey mi, sanıyor anlamına gelecek anlamına gelecek sözlerden sonra bir kişi bir fıkra anlattı ve topluca güldük ve konu kapandı. Fıkra şu idi: Yugoslavya'nın Dalmaçya kıyısındaki bir kasabadan, üç ayrı milletten ikişer erkek ve bir kadından oluşan bir grup turist birlikte yata binerek belli bir süre sonunda

muhakkak bitecek deniz gezisine çıkmaya karar vermişler. Yanlarına gene iki Yugoslav erkek ve bir Yugoslav kadın da almışlar. Gezi bittiğinde dört ayrı devletten olan kişilere gezinin nasıl geçtiği sorulmuş. Birinci gruptaki hanım “Çok enfes bir gezi oldu, bir erkekle evlendim, ötekisinin metresi oldum hepimiz çok mutluyuz” demiş. İkinci milletteki kadın “Çok iyi bir gezi oldu. İki erkek aşırı yakınlaştılar ben de sakince kitabımı okudum, çok iyi vakit geçirdim” demiş. Üçüncü milletten olan kadın “Erkekler bol bol ticaret yaptılar, bir birlerine bir şeyler alıp sattılar, ben de sere serpe güneşlendim, çok iyi vakit geçirdik” demiş. Peki siz nasıl vakit geçirdiniz diye Yugoslavlara sormuşlar: Onların cevabı şöyle imiş. “Yat hareket eder etmez bir workers’ committee¹⁷⁵ kurduk, komitenin çalışma esaslarını belirledik, en iyi nasıl eğlenebiliriz diye tartışmaya başladık tam karar verecektik ki gezinin bitiş saati gelmiş ve yat iskeleye yanaşmıştı.”

Vera’nın 27 yaşında bir oğlu vardı. Vera’nın eşi ölmüş mü idi yoksa ayrılmış mı idi hiç sormamıştım, o da söylememişti. Şehrin merkezinde Sırbistan Oteli’ne yakın bir apartmanın giriş katında oğlu ile yaşıyordu. Beni evine davet etti. İnanılmaz düzenli ve temiz, mütevazı fakat zevkli döşenmiş 40-50 metre kare ufacık bir dairede yaşadığını gördüm. Oğlunun geceleri yatak olarak kullandığı bir kanepeler ile bir koltuk ve iki iskemlenin bulunduğu salonu ve iki kişilik yatağının olduğu yatak odası ve sadece beyaz eşyaya ve ayakta duracak bir kişiye yer olan bir mutfak vardı. Oğlu kız arkadaşı ile evlenmek istiyordu fakat yıllardır devlet daire tahsis edemediğinden şikâyet ediyordu. “Gelini bu eve getiremem, buraya sığmayız” diyordu. Komünist rejim insanların bollukta yaşamasını, rahat yaşamasını adeta istemiyordu. Bütün buna rağmen Vera ciddiyle işini yapıyor ve Fransızca bilmesine ve Paris’te kaldığı otelin sahibinin “Buraya gel, benimle çalış” demesine rağmen o giriş katında yaşamaya ve işine toplu taşıma araçları ile giderek vatanında kalmayı seçmişti. Yugoslavya parçalanıp çeşitli etnik grupların veya ayrı mezheplerde insanların vahşice çatışmalarını yazılı basından ya da televizyonlardan izledikçe hep Vera gibilerin oralarda gerçekte çoğunlukta olduklarını düşündüm. Kavga edenler hırslı bir azınlıktır, çoğunluk dostluktan ve barıştan yanadır. Tıpkı Vera gibi.

27 Mayıs 1960’ta birdenbire pek çok şey değişti. Dışişleri Bakanlığı, yurtdışı ekonomik faaliyetlerle ilgilenmek görevinden affedildi ve o görev Maliye Bakanlığı’na verildi. Bu hususa daha sonra temas etmek üzere şimdi Murre toplantısı ile ilgili anılarımı tamamlayayım. 27 Mayıs sabahı radyodan yapılan beyanda NATO’ya ve CENTO’ya bağlıyız şeklinde dış ittifaklara bağlılık bildirilmişti. Ancak ben ve heyete katılması söz konusu arkadaşlar, artık Pakistan seyahati yapılmaz diyorduk. Oysa toplantı gününden birkaç gün önce Cemal Paşa o toplantıya Türkiye’den de uzmanların muhakkak katılmasını gerekli demiş ve bizim hemen seyahat hazırlığı yapmamız istendi ve yıldırım hızı ile pasaportlarımız ve döviz işlemlerimiz halledildi. Eğer o toplantıya katılmasak 27 Mayıs sabahı radyoda yapılan “CENTO’ya bağlıyız” beyanı adeta mesnetsiz kalacak gibi bir korku doğmuş. Bir bakıma o toplantıya katılmamız devlet adına verilen sözün teyit edilmesi anlamı taşıyormuş. Devlette devamlılık esastır. Bu kuralın özellikle dış politikada çok önemli olduğunu zaman zaman ambargolara karşılaşıncaya Türk yöneticileri daha iyi anlamışlardır.

Yazın ortasında Pakistan’a gitmenin ne demek olduğunu doğrusu bilmiyordum; heyetteki diğer arkadaşlar benden farklı değillerdi. Karaşi Havaalanı’na uçak inip de kapısı açılınca kendimizi fırına giriyor gibi hissettik. Sabahın çok erken saati olmasına rağmen rutubetli ve sıcak hava dayanılır gibi değildi. Kendimi elbise ile hamama girmiş gibi hissediyordum. Kıyafetimiz o iklime hiç uygun değildi. Takım elbiseli ve kravatlı idik.

Mısır’a kredi verilebilecek bir tarım projesi belirlemek için giden heyette neden bir de sanayi

ekonomistinin katılması istenmişti hâlâ anlamış değilim. Belki Mısır Hükümetine tam kadrolu uzmanlar heyeti gönderiyoruz izlenimi verilmek istenmişti. Uzmanlar Heyeti Mısır Sanayi Bakanı Aziz Sıtkı'yı ziyaret ettiğinde heyet başkanı "Her ne kadar Bay Çilingiroğlu sanayi ekonomisti olarak burada ise de biz tarım sektöründe finansman yapabileceğimiz proje tespitine çalışacağız" dedi. Bu durum Mısırlı bakanın "Siz Mısır'ın sanayiini tanımıyorsunuz; neden tarım diye ısrar ediyorsunuz?" şeklinde sert tepki vermesine yol açtı. Ben de bu sözü fırsat bilerek "Bize yeteri kadar bilgi vermediğiniz için bizim de sanayi faaliyetlerinizi bilmemiz normal değil mi?" dedim. Bakan "Size en yakın yardımcımı vereceğim, istediğiniz kurumu, tesisi ziyaret ediniz. İlgililere emir vereceğim size yardımcı olacaklar ve ne isterseniz sorabilirsiniz" diye cevap verdi. Böylece benim orada kolayca bilgi toplamamın ve verimli çalışmamın önü açılmış oluyordu. Mısır sanayi hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamam kolaylaşmıştı. Çünkü bir ülke hakkında rapor hazırlanması söz konusu olduğunda en çok sıkıntı çekilen güvenilir ve yeterli kapsamda bilgi toplayabilmektir. Gelişmekte olan ülkelerde istatistikler güvenilir olmadıkları gibi yeterli kapsamda da değildir. Veriler kolay elde edilemez. Sayısal bilgiler olmadan gerekli analizleri yapmak ve ileriye doğru tahminlerde bulunmak imkânsız hale gelir. Bu sebepten ülkelerle ilgili rapor hazırlamak için bilgi toplamak bazen iğne ile kuyu kazmaya benzerdi. Mısır'da çalışmam Sanayi Bakanı ile yapılan konuşma ile kolaylaşmış oluyordu.

Nil Nehri'nin kıyısındaki Kahire'nin o zaman en lüks oteli olan Nil Hilton adlı otelde kalıyorduk. Nil Nehri'ne bakan çok geniş bir odam vardı. Otele döndüğümüzde heyet başkanına "Biz sadece tarım projesi finanse edeceğiz diyerek beni adeta sadece bilgi toplamaya gelmiş ajan durumuna düşürdüğünün farkında mısınız?" dedim. Çok olgun bir insandı bu reaksiyonumu, içtenlikle haklı buldu ve hatasını kabul etti. Oysa onun "sadece tarım proje finanse etmeyi düşünüyoruz" demesi ve bakanın buna tepki göstermesi bana Mısır sanayiini tanımak için tüm kapıların açılmasına ve ayrıntılı bilgilerin verilmesine yaramıştı.

Bakan özel kaleminde çalışan Surur adında iyi İngilizce konuşan olumlu bir kişiyi bana mihmandar tayin etti. Onunla Kahire, İskenderiye ve o şehirlerin civarındaki önemli sanayi üretim tesislerini tek tek ziyaret ederek ilgililerle etraflı görüşmeler yaptım. Bu tesisler ağırlıklı tekstil, kimya, demir-çelik işletmeleri ve hepsi kamu teşebbüsleri idi. Hafta sonunda fırsat bulup Firavunlar Vadisi tabir edilen bölgeye gittik orada Luksor, Karnak gibi önemli tarihi, şimdiki deyimi ile turistik mekânları tanımak imkânımız oldu. Bakanın bana tahsis ettiği Surur adındaki kişi gerçekten içtenlikle Mısır sanayiini yakından tanıyabilmem için elinden geleni yapıyordu. O yıllarda Mısırda doğalgaz yeni bulunmuştu henüz onu nasıl kullanacakları hakkında geliştirilmiş projeleri yoktu.

Doğalgaz kullanılarak amonyaklı suni gübre üretimi iyi bir sanayi projesi idi. Doğalgazın bulunması ve yeterli miktarda olduğunun tespiti ile bu imkân doğmuştu; Mısır Hükümeti bunu daha düşünmemişti bile. Ancak ben düşünmelerini önerebilirdim. O günkü Mısır ekonomisi bakımından çok verimli bir yatırım olurdu. Amaç Mısır'da tarımın geliştirilmesi ise zaten ekilebilir toprağı ve suyu Nil Nehri'ne bağlı olan dolayısı ile sınırlı olan bir ülkede tarım projesi geliştirmek çok pahalı idi. Yeni tarım alanları açmak çölün ekilebilir hale getirilmesi demektir. Bu da çok masraflı oluyordu. Su dersiniz yegâne kaynak Nil nehri. O nehri de insanlar binlerce yıldır o kadar çok kullanmışlardı ki sulama projeleri de belirlenemiyordu. Tarımsal üretim iyi bir gübreleme ile artırılabilirdi. Ben tarım projesi kapsamında toprak kazanılması, yeni ekim sahaları yaratmak, toprak ıslah etmek veya sulama tesislerini onarmak veya genişletmek yerine suni gübre fabrikasının kurulmasını sağlamamın daha rasyonel olacağını Heyet Başkanı'na söyledim. Gel gör ki amonyak türevleri üreten böyle tesislerden yararlanarak patlayıcı yani bomba da yapmak mümkündü. Bir kere hâlâ savaş atmosferinde olan

Mısır'a Dünya Bankası kaynakları ile bomba yapacak imkân sağlanması uygun görülmezdi. Kaldı ki Dünya Bankası o yıllarda devlet işletmelerini finanse etmemekte kararlı idi. Dünya Bankası özel sektör projelerini finanse etmek politikasını benimsediği için Türkiye'de de finanse ettiği ilk önemli proje olan Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santrali özel şirket görünümünde bir kuruluş aracılığı ile yapılmıştır. O sırada Etibank, Sarıyar Barajı gibi büyük su santrallerini ve bölgesel termik santralleri kuran ve işleten kuruluş iken Dünya Bankası ona, kamu iktisadi teşebbüsü olduğu gerekçesi ile, kredi vermemiştir. Seyhan Nehri üzerinde bir yandan taşkın önleyecek, öte yandan sulama olanağı sağlayacak ve elektrik üretimi yapabilecek çok maksatlı ve çok yararlı olabilecek bu projeye Etibank'ın önemli ortak olarak bulunduğu, Adana Belediyesi'nin katıldığı ve özel şirket görünümünde Çukurova Elektrik A.Ş. kurdurulmuştur. Ancak bu yolla parasal kaynak, Dünya Bankası kredisi sağlamıştır. Zaman içerisinde Dünya Bankası'nda bu politikadan sapmalar olmuştur. Nitekim Yugoslavya'da Dünya Bankası bazı projelere kaynak sağlamıştı. Mısır Sanayi Bakanı da kendisi ile görüşmemiz sırasında Yugoslavya örneğini hatırlatarak neden "Mısır'daki sistemi kabul etmiyorsunuz" şeklinde farklı muamele yapıldığını belirtmek istemiştir.

O günkü Mısır koşullarında bizim Uzmanlar Heyetimizin Başkanı, Dünya Bankası yönetimine "Tarımsal projeden vazgeçin bir kamu iktisadi teşebbüsü aracılığı ile suni gübre fabrikası kuruluşunu finanse etmek bu ülkede tarımın kalkınması bakımından daha mantıklı görünüyor" demenin yerinde olmayacağını düşünmüştü. Banka'nın kurallarını ve yönetimin direktiflerini çok iyi bilen bir kişi idi. Bununla beraber bir teknisyen olarak benim raporumu düşündüğüm gibi yazmamın bir sakıncası olmadığını söyleyecek kadar da içten bir kişi idi.

Üç hafta Mısır'da çalıştıktan sonra Washington'a dönmeden Şam'a uçtum ve oraya varan Dünya Bankası Uzmanlar Heyeti'ne katıldım. Dolayısı ile Mısır ile ilgili raporumu üç hafta Suriye'de kaldıktan sonra hazırlayabildim. Suriye dönüşü iki ülke hakkında ayrı ayrı rapor yazmam gerektiği için çok yoğun çalışmak zorunda kaldım. Ayrıca başlayıp da bitiremediğim Pakistan Sanayi Raporu'nu da bekliyordu.

Mısır'daki incelemelerimi bir rapor haline getirerek ilk taslak olarak Heyet Başkanı Mr. Hugh Collier'e verdim, doğalgazın bulunmuş olmasının Mısır'a açtığı yeni imkânları ve suni gübre tesisi finanse etmenin ekonomik olarak yerinde bir hareket olacağını belirttim. Uzmanlar Heyeti Başkanı o raporu Banka Üst Yönetimi'ne resmen iletmedi; fakat Mısır'ın IFC'deki temsilcisine vererek benim çalışmamdan veya Dünya Bankası uzmanlarının tarafsızlığından Mısır Hükümeti'nin haberdar olmasını sağlamak yolunu seçti.

Suriye'ye gönderilen Dünya Bankası Uzmanlar Heyeti de adeta özel seçilmişti. Suriye o sırada, 1968'de ABD, İngiltere, Fransa ve daha bazı ülkelerle diplomatik ilişkilerini kesmiş veya askıya almıştı. Bu bakımdan heyetteki her kişi özellikle Suriye makamlarının vatandaşlık bağı dolayısı ile itiraz etmeyeceği ülkelerdendi. Heyet Başkanı İtalyan uyruklu bir kişi idi. Genel ekonomist Hollandalı, maliye uzmanı İsviçreli, tarım uzmanı Hintli idi. Heyetin görüşmelerinde yardımcı olur düşüncesi ile Arapça bilen bir kişiye de ihtiyaç duyulmuş ve IMF de çalışan Sudan uyruklu bir uzman da heyete katılmıştı.

Suriye'de o zaman pek konforlu olmamasına rağmen Şam şehrinin en iyi sayılan oteline (Omayyat Otel'e) yerleştik. Otelde bizim heyetimizden başka müşteri yoktu. Mısır'da iken ne Kahire'de ne de İskenderiye'de o ülkenin savaş koşullarında olduğunu hissettirecek olaylara şahit olmamıştık. Fakat Suriye'de durum tamamen farklı idi. Oraya vardığımız ilk dakikadan itibaren hemen her yerde ağır savaş havası vardı. Her gece devamlı askeri araçların gürültülerini duyuyorduk. 15-16 yaşlarında

gençlerin, çocuk sayılacak yaştaki kişilerin bu araçlarla sevk edildiğine şahit oluyorduk. Otel personeli devamlı transistorlu radyoları kulaklarına dayamış şekilde haberleri dinliyorlardı. Yüzleri asık, bakışları donuk ve yeni bir saldırı olacakmış gibi endişeli insanlar vardı etrafta. Onlar için savaş bitmemişti. Ülke savaş halini ve tedirginliklerini tam olarak yaşıyordu. Otel personelinin ilgisini müşteriler çekmiyordu, hizmet etmek kaygıları yoktu, onların tüm ilgileri radyodan gelecek haberlere yoğunlaşmıştı.

Maliye Bakanlığı'nda çalışan bir kişiyi bizim irtibat memurumuz olarak tayin etmişlerdi. O tayinde de bir isabetsizlik olduğunu anlamakta gecikmedik. Dünya Bankası'nın üye ülkelerin ilgili personelini kısa dönemli örneğin sekiz haftalık eğitimlerle proje değerlendirilmesi konusunda yetiştirmek gayesi ile açtığı kurslar vardır. Bize mihmandar olarak atanan kişi böyle bir kursa katılmak üzere kendi ülkesi tarafından aday gösterilmişmiş, fakat Banka onun deneyimini söz konusu kursa takip etmeye yeterli bulmamıştı. Dolayısı ile o kişinin müracaatı reddedilmişti. Kısaca o kişinin Banka ile kişisel bir hesabı vardı. Uluslararası bir iş yapılırken insanların kendi duygularını ülkelerinin zararına da olsa nasıl öne çıkardıklarına o seyahatte bir kere daha şahit oldum. Yıllar önce Portekiz Hükümeti genç ekonomist Alexandre Vaz Pinto'yu Dünya Bankası'nın bir kursuna aday göstermiş ve özgeçmişini yollamıştı. Vaz Pinto'nun deneyimini ve bilgi birikimini Dünya Bankası yeterli görmemiş ve Portekiz Hükümeti'nin talebini reddetmişti. O yıl ben Lizbon'da idim ve dostum Vaz Pinto'nun Dünya Bankası'na karşı hiçbir kırgınlık duymadığına tanık oldum. Hatta "Yeterli değilmişim, kendimi daha da geliştirmem gerek" diyerek Dünya Bankası'nın değerlendirmesini gönülden kabul ettiğini gösteriyordu. Her ne kadar Dünya Bankası onu 1964'te kursuna katılacak seviyede yetişmiş bulmamış olsa da Vaz Pinto 1966'da Ticaret Bakanı Yardımcısı ve daha sonra Yabancı Yatırımları Teşvik Kurulu Başkanı olarak çok dikkat çekici görevleri başarı ile yürüttü. Suriye'deki örnek Portekiz'dekine hiç benzemiyordu.

Uzmanlar Heyeti olarak ilk önce Suriye Planlama Bakanlığı'nı ziyaret ettik ve Bakan ile bizzat bir saatten fazla görüştük. Bakan bizi çok candan karşıladı ve yakınlık gösterdi. Suriye'nin çok acil dış kaynak ihtiyacı olduğu ortada idi. Biz de zaten 20 milyon dolarlık bir proje finansmanı için bilgi toplamak üzere orada idik. Tabii cebimizde bir çekle geldiğimizi söylememiz söz konusu değildi. Bankanın usulleri gereği önce o ülkenin kredibilitesini tespitte imkân verecek bilgileri toplamamız sonra projenin belirlenmesi vs. gibi yapılması gerekli işlemler vardı. Her ne kadar finansman yapılması için Banka üst yönetiminin talimatı varsa da bazı raporların yazılması ve konunun ayrıntıları ile Bankanın kurallarına göre ilgili müdürlüklerince ve daha üst kurullarınca ele alınması ve nihai karara bağlanması söz konusu idi. Bunun için de biz ne kadar bol ve doğru bilgi toplayabilirsek paranın Suriye ye gelmesi o kadar hızlı olabilirdi.

Bir sonraki gün ben Planlama Bakanlığı'nı ziyaret ettim ve sanayi sektöründen sorumlu genç bir uzman ile görüşmeye başladım. Yapılmakta olan yatırımlar ve keza yapılması planlanan tesisler hakkında genel bilgiler almak istiyordum. Uzman bir başka uzman ile Bakanlığın birinci katında ufak bir odada çalışıyordu. Diğer uzmanın masasının önündeki iki iskemlede iki yabancı oturuyordu ve onlarla o uzman Almanca konuşuyordu. Herhalde o iki yabancı Doğu Almanya vatandaşı olmalı idiler. O sıralarda Suriye Doğu Almanya, Çekoslovakya gibi Doğu Bloku ülkeleri ile yakın ekonomik ve teknik işbirliği içinde idi. Ben onların ne konuştuklarına hiç kulak vermedim. Fakat kısa bir zaman sonra benim muhabibim olmayan diğer masada oturan ve Almanlarla konuşmakta olan Suriyeli uzmanın bizim konuşmalarımızı takip ettiği ortaya çıktı. Çünkü bana izahat vermekte olan sanayi sektörü uzmanı yapılmakta olan büyük projeleri anlatırken Sovyetler Birliği'nin desteği ile Fırat

üzerinde Tapka Barajı inşaatının hangi seviyede olduğunu ve ne kadar daha yatırım yapılacağını vs. söylemekte idi. Tam o sırada öteki masada oturan ve Doğu Alman uzmanlarla görüşmekte olan kişi Arapça birkaç cümle söyledi ve benimle konuşmakta olan kişi birden ayağa kalkarak “Size daha fazla bir şey söylemeden önce Bakan ile görüşmeliyim” dedi ve odayı terk etti. Ben Arapça bilmiyorum, fakat biraz önce iki Suriyelinin aralarındaki konuşmada geçen bazı kelimeler tanıdık geldi. Rus, seddi-ala, istihbarat, banki-davli kelimelerini fark etmiştim. Seddi ala büyük baraj demek, istihbarat bizde de gizli bilgiler söz konusu olduğu zaman kullanılmaktadır. Banki davli sözünün Arapça Dünya Bankası anlamına geldiğini Suriye’ye gelmeden önce Mısır’da öğrenmiştim. Bence öteki masada oturup bizim konuşmamızı davetsiz bir şekilde takip eden kişi benimle konuşmakta olan kişiye herhalde “Sen Rusların finanse ettiği büyük Tapka Barajı hakkındaki gizli bilgileri nasıl Dünya Bankası ilgililerine veriyorsun” veya buna benzer bir şey söylemiş olmalı ki benimle konuşmakta olan genç uzman telaşlanıp “Bakanla görüşmem lazım” diyerek odayı terk etmişti. Gerçekte verilen bilgiler sadece yatırım tutarı, ne kadar harcandığı ve kadar üretim beklendiği gibi hususlardı. Bunların gizli olduğunu veya bir istihbarat değeri olduğunu zannetmemek gerekir; zira Sovyetler Birliği eminim bu ve buna benzer bilgileri kendi propaganda kitapçıkları ile dünyaya duyurmaya çalışıyordu.

Beş on dakika sonra bakanı görmeye gitmiş olan uzman geri döndü ve benim not tutmakta olduğum klasörümü kaparak “Bakan neler yazdığınızı görmek istiyor” diyerek tekrar odadan çıkıp gitti. Bu durum her bakımdan nezaket ve zarafet kurallarından uzak bir davranıştı. Bir kere biz bakanla bir gün evvel tüm uzmanlar heyeti olarak bir saat kadar görüşmüştük ve o bize gelişimizden çok memnun olduğunu ve istediğimiz her türlü bilgiyi alabileceğimizi çok açıkça ve çok dostane bir şekilde ifade etmişti. İkinci olarak bana ait bir şeyi görmek isteyen kişinin önce benimle konuşması ve defterimi görmek istediğini önce bana bizzat söylemesi gerekirdi. Benimle konuşan uzman bana Tapka Büyük Barajı hakkında bilgiler veriyordu fakat o bilgiler benim incelemem ile doğrudan ilgili olmadığı için ben onları yazmıyordum bile. Ayrıca benim o defterde tuttuğum notlar bazen İngilizce bazen de Türkçe olurdu. Hatta bazen bir cümleyi Türkçe yazarken öteki cümleyi İngilizce yazdığım bile olurdu. O klasör sadece hatırlamam için gerekli başlıkları ve önemli birkaç rakamı acele ile yazdığım yapraklardan oluşmakta idi. Dolayısı ile bakan ve uzmanın benim klasörümün yapraklarını çevirirken epey merakla düşüklerini tahmin edebiliyordum. Yarım saat kadar bakanla benim notlarımı değerlendirmeye çalışmış olmalı. O süre sonrasında uzman geri geldi ve “Bakan Bey sorularınızı yazılı vermenizi rica ediyor” dedi. Doğrusu çok garip ve Dünya Bankası için benzer görevleri yaptığım hiçbir ülkede karşılaşmadığım bir durum idi. İşi ciddiye alıp diplomatik bir tatsızlık yapmak yerine işi alaya almak duruma daha uygundu. Görülüyordu ki Suriyeli memurlar birbirlerinden çekiniyordu. Birbirlerini adeta kontrol etme yetkileri varmış gibi davranabiliyorlardı. Zira benimle konuşan uzman, diğer masadaki kişi laf atıp “Sen Rusların finanse ettiği Tapka Büyük Barajı...” falan dediğinde paniklemiş ve hemen “Bakana damışayım” diyerek gitmişti. Oysa “Ben ne yaptığımı biliyorum, sen ne karışyorsun, sen kendi işine bak” diyebilirdi. Bizimle bir gün önce konuşan Bakan bir gün önce söylediklerini hatırlar ve “Dünya Bankası uzmanına istediği bilgileri ver” diyebilirdi. Durum her memurun kendi gölgesinden korktuğu bir durum olmalı ki böyle alışılmamış bir öneri ile karşılaştım. Benim ilk reaksiyonum “Eğer yazı ile soru sormak istese idim size bir soru formu gönderirdim, buralara kadar gelmezdim, sizinle sohbet ederek sadece bize vermeyi uygun göreceğiniz bilgileri derlemek istiyorum, bu sebeple yazılı bir soru formumuz yok” dedim.

Suriyeli yetkililer paraya acil ihtiyacı olan bir devletin yetkilileri gibi davranmıyorlar daha ziyade

kendi içlerindeki şüpheciliğin akıllarına hükmetmesine izin veriyorlardı. Bu durumu hissetmek güç değildi. Bir yanda çok ciddi dış kaynak ihtiyacı olan bir ülke var ve karşına bu kaynağı sağlamak üzere gelen kişiler çıkmış. Şükredip hemen yararlanma yollarını hatta söz konusu kaynağı artırma olanaklarını aramak gerekirken doğru iletişim kurulamıyor. Zira Suriyelilerin bir birlerine güvenleri yok.

Benimle konuşmakta olan uzmana, “Sorularımı yazılı olarak vermemi istiyorsunuz, bu durumda bana kopya kâğıdı verirseniz size soru listemi hazırlarım, zira size ne sorduğumu ben de Washington’daki amirlerime bildirebilirim” dedim. Uzman önce endişelendi adeta kuşkulandı. Acaba bunda ne gibi bir gaye var, bana bir oyun mu oynanıyor gibi düşünceleri herhalde kafasından geçirdi. Bir süre donakaldı, cevap vermedi. Ben onu rahatlatmak için, “Takdir edersiniz, benim de Washington’da amirlerim var” dedim. Kopya kâğıdını alınca, Yaradan’a sığınp tam beş sayfalık ve ayrıntılı soru listesi düzenledim. Bu defa gerçekten gizli sayılacak soruları da sormakta hiç mahzur görmedim. Uzmana, “Lütfen bu soru kâğıtlarının üzerine elden aldığımızı yazınız ve tarih atıp imzalayınız” dedim. Bu defa adeta bastıran ben olmuştum. Uzman gene ne yapacağını kestiremiyordu. Fakat bir kere o yola girilmişti. Bir sohbet havası içerisinde ve de hiç gizli bilgi peşinde olmayan birisi ile fikir alışverişi yapmak varken adeta kurumlar arası belge teatisine benzer bir durumu kendileri yaratmıştı. Hangi soruları sorduğumu merakla okuyacağını ve bunların verilebilir olup olmadığını bildirmesini bekliyordum. O ise büyük bir sıkıntı ile Arapça bir şey yazdı, tarih atıp imzaladı. Burada da bir nezaketsizlik veya şaşkınlık söz konusu idi. Ben ona sorularımı onun da bildiği bir dilden, İngilizce yazmıştım. Onun da bana yazdığı metnin benim anlayacağım dilden olması gerekirdi. Nasıl olsa cevap vermeyeceklerini tahmin edebiliyordum. Washington’da kimsenin benden ne sordun diye de sormayacağını da biliyordum; sadece kendimin hatırlamam için kopya kâğıdı istemiş ve soru formunu öyle hazırlamıştım. Fakat o soru listesi, uzmanın uluslararası deneyiminin eksikliği dolayısı bir belge halini alıvermişti Bakan Bey’in ileride Dünya Bankası ile görüşmelerinde o liste dile getirilebilecek bir belge niteliğini kazanmıştı.

Dünya Bankası Uzmanlar Heyetleri’nin çalışma usullerinden bir tanesi takım halinde çalışılmasıdır. Bunun için her günün sonunda ve icap ettikçe toplanarak uzmanların birbirlerini bilgilendirmeleri ve durum değerlendirmeleri yapmaları ve hatta ortak yazılacak raporun adım adım oluşturulması ve geliştirilmesi söz konusudur. Bu gibi takım çalışmalarında mutlaka heyetin akşam toplanmasını beklemeye de gerek yoktur. Uzmanlar sürekli kendi aralarında bilgi alışverişinde bulunurlar. Birlikte yenilen yemeklerde de günlük olayların konuşulması zaman kazanmak bakımından çok yararlı olurdu. Öğle yemeği için tüm Uzmanlar Heyeti üyeleri ile Omayat telde bulduğumuzda ben de olanları anlattım. Epey görüşmelere yol açtı.

Diğer arkadaşların temasları daha iyi ve daha verimli olmuştu. Eğer benim görüştüğüm uzmanın bürosunda öteki masada Doğu Alman iki uzmanla konuşan kişi işe burnunu sokmasa idi eminim benim görüşmem de olumlu olacaktı.

Ertesi sabah bizimle irtibatla görevlendirilen Maliye Bakanlığı memuru otele geldi ve ne yapmak istediğimizi tek tek hepimize sordu. Ben de sanayi ile ilgili dairelerin yetkilileri ile görüşmeyi ve birkaç sanayi tesisini ziyaret ederek işletmeleri yönetenlerden de bilgi almak istediğimi söyledim. “Hangi fabrikaları ve tesisleri görmek nereleri ziyaret etmek istiyorsunuz?” diye sordu. Ben de cevaben dedim ki: “Ben Suriye’ye ilk defa geliyorum, siz hangi tesisleri görmemin benim çalışmaların bakımından yararlı olacağını düşünüyorsanız, başka bir deyişle uygun görüyorsanız ben onları ziyaret etmekten memnun olurum.”

Uzmanın cevabı gerçekten şaşırtıcı idi: “Hangi tesisleri görmek istediğinizi sizin söylemeniz lazım.” Ben o zata, “Ben Suriye’ye ilk defa geliyorum” diyorum, o ise “Hangi tesisi görmek istiyorsunuz siz söyleyin” diye ısrar ederek beni sağırlar diyaloguna itiyordu. Bizimle irtibat halinde işimizi kolaylaştırmasını ve bir açıdan bizim mihmandarımız olmasını beklediğimiz kişi adeta işi yokuşa sürüyordu. Bu tavır Suriye Hükümeti’nin tavrı mı idi, yoksa bu kişi kendi şahsi duygu ve düşüncelerini mi işe bulaştırıyordu? Bu anlaşılamıyordu. Suriye Hükümeti o sırada şu veya bu sebeplerden Dünya Bankası’ndan kuşku duyuyor idi ise neden bir Uzmanlar Heyeti’nin gönderilmesini istemişti ve neden bu heyet üyelerine vize vermişti? Ben bu heyetin Washington’da özel olarak seçildiğini ve Suriye’ye acil parasal destek vermek için görevlendirildiğini birinci elden biliyordum. Siyasi hiçbir tarafı olmayan bir ekonomik heyetti. Ancak Şam’da bizden kuşku duyulduğu da aşikâr idi.

O gün öğleden önce otelde kaldım, diğer arkadaşlar çeşitli bakanlık ve dairelere gittiler. Öğlen yemeğinde bulduğumuzda hepsi istisnasız benim bir gün önce karşılaştığım olayla karşılaştıklarını ve sorularının yazılı olarak verilmesinin istendiğini bildirdiler. Bu durumda Maliye Bakanı’nı görmek ve durumu anlatmak gerekiyordu. Maliye Bakanı’nı ile görüşme gününü ve saatini belirlemek üzere arkadaşlar gerekli temasları yapmaya başladılar. Bu arada geçen zamanı nasıl değerlendirebilirim diye düşünüyordum. Dünya Bankası’nın bir ülkeye giden uzmanlar heyetine o ülke birkaç tane nakil vasıtası tahsis ederdi. Dolayısı ile bize tahsis edilmiş iki tane araç vardı. Öğle yemeğinden sonra o araçlardan birisinin şoförünü otel resepsiyonuna götürdüm ve İngilizce konuşan resepsiyon memurundan bana tercümanlık yapmasını rica ettim. Resepsiyon memuru şoföre Arapça olarak beni şehrin sanayi bölgesine ve büyük sanayi tesislerinin olduğu yerlere götürmesini böylece söylemiş oldu. Zaten şehre giren yolun üzerinde bir çimento fabrikası vardı ve tabelasında Fransızca olarak da ismi yazılı olduğunu daha önce görmüştüm. Şoförün beni çimento fabrikası dışındakilere götürmesini istemiştim.

Sanayi tesislerinin bir kısmının tabelalarında Fransızca olarak da yazılar vardı. Sade Arapça olanları da şoförün yazmasını elimle işaret ederek ve ona bir kalem kâğıt vererek istedim. Otele döndüğüm zaman IMF memuru olan fakat Uzmanlar Heyeti’ne katılmış bulunan Sudan vatandaşı uzmanı gördüm ve şoförün yazdıklarını ona göstererek o uzmanla birlikte sekiz sanayi tesisinin ismini alt alta yazmasını rica ettim. Böyle görmek istediğim tesislerin listesi oluşmuş oldu. Ertesi sabah Maliye Bakanlığı’nın bize yardım etmek için görevlendirdiği memur otele geldiğinde o listeyi kendisine verdim. Bu tesisleri ziyaret etmek istiyorum dedim. Listeyi tetkik etmek için bile zahmet etmedi ve hiç beklemediğim bir reaksiyonla karşılaştım. “Nereden buldunuz bu listeyi?” diyerek adeta benim onları gizli bir kaynaktan temin ettiğimi ima eder bir edaya girdi. Nasıl tespit ettiğimi anlatsam, otomobil ile onunla bir gün önceki ısrarı dolayısı ile alay ediyor olacaktım. Sadece “Nasıl tespit ettiğim beni ilgilendirir” dedim. Adamcığın bizim gizli örgütler adına istihbarat toplamaya geldiğimiz konusundaki şüphesi herhalde bu cevaptan sonra daha da artmış idi.

Ziyaret ettiğim sanayi tesislerinin hepsine benimle geliyordu ve daha yetkili kişi ile merhabalaşmamdan hemen sonra Arapça bir şeyler söylüyordu ve benim samimiyetle elimi sıkmış olan adamlar adeta başkalaşıyorlardı. Herhalde başlangıçta uluslararası bir finans kurumundan birisinin o tesisi ziyaret etmesinin kendi kurumlarına yarar sağlayacağını ümit ediyorlardı, fakat bizim mihmandar adamlara ne söylüyorsa adamların ümitleri korkuya dönüşüyordu. Daha birkaç ay önce benzer görevle gittiğim Pakistan’da Dünya Bankası uzmanı olarak ziyaret ettiğim her yerde çok sıcak karşılama görmüş hatta boynuma çiçeklerden halkalar takmışlardı. Ben aynı adamdım, Dünya Bankası

da aynı Dünya Bankası idi. Suriye’de Şam civarındaki sanayi tesislerini gezerken onların ne kadar geri ve ne kadar çok teknolojik yatırıma ihtiyaçları olduğunu görmemek olanaksızdı. Hele bir elektrik motoru üretim tesisini gezmişim, inanılacak gibi değildi. Doğu Blok’una dahil bir ülkenin, Doğu Almanya’nın yardımı ile kurulduğu için o ülkenin o zaman elinde bulundurduğu teknolojiye göre kurulmuştu. Mesela 1 kw gücünde bir motorun büyüklüğü Batı’da bizim alıştığımız büyüklüğün neredeyse beş katı kadardı. Ne kadar çok malzeme sarf ettiklerinin bilincinde değillerdi. Suriyeliler elektrik motoru imal ettikleri için kendilerini pek ilerlemiş sayıyorlardı fakat ürettikleri şeylerin müzeliğe olduklarının farkında değillerdi.

Tekstil tesislerini gezerken eskimiş artık kullanılmaması gereken tezgâhlarla çok fire vererek üretim yaptıklarını ve çalışanların çok güç koşullar altında olduklarını görmemek olanaksızdı. Üşenmedim tek tek isimlerini verdiğim tesisleri ziyaret ettim.

Eminim o tesislerin yöneticileri ile samimi ortamda baş başa kalsak bana dertlerini söyleyecekler ve ne kadar yatırım ihtiyacı içinde olduklarını anlatacaklardı. Ne yazık ki bana yardım etmesi için görevlendirilen mihmandar daha ilk anda benim anlamadığım bir dilde söyledikleri ile aşılmaz bir iletişim barajı inşa ediyordu.

Bir hafta bile geçmeden Uzmanlar Heyeti’nin Şam’da çalışması adeta imkânsız hale geliverdi. Ekonomi Bakanı bir İngiliz ile evli olan liberal ve Dünya Bankası ile iyi ilişkiler kurulmasından yana idi. Onunla görüşmelerimiz çok iyi geçmekte idi, fakat bizimle ilişki görevi Maliye Bakanı’na verilmişti. Maliye Bakanı hatta müsteşarı ile temas kuramıyorduk. Uzmanlardan hiçbiri diğer dairelerden bilgi alamıyordu. Otel çalışanları bile bize içtenlikle hizmet etmiyorlardı. Kısacası bize öyle geliyordu ki Suriye’deki genel kanaat bizim ajanlar ekibi olduğumuz merkezinde idi. Bir kişinin, bizimle irtibat için görevlendirilen bu kişinin ülkesine nasıl oluyor da bu kadar zarar verebiliyordu anlamakta güçlük çekiyorduk.

Sanayi tesislerini gezdikçe görüyordum ki ülkenin sadece maddi kaynağa değil önemli olarak batı teknolojisine de çok ihtiyacı vardı. Dünya Bankası ile ilişkilerin iyi olması doğru ve geçerli ileri teknolojilere erişme konusunda da Suriye’ye yararlı olurdu. Ama bunu bizimle irtibattan görevli olan zat anlamadığı gibi başkalarının da anlamasına mani oluyordu. Heyet Başkanı olan İtalyan o zata “pain on the neck” diye isim taktı. Kısaltılmış olarak “PN” diyerek onun anlamasını önleme yöntemi bulmuştu. Bu deyim “müziç, baş belası” anlamına geliyordu. Gerçekten adam müziçti ve amiyane tabiri ile tam manası ile gıcıklık yapıyordu.

İşimizi yapamıyorduk ve bize verilen görevi yerine getiremiyorduk. Buna rağmen orada o otelde kalmaya devam etmemiz herhalde hakkımızdaki şüpheleri daha da artırıyordu. Heyetteki uzmanlardan bazıları, “bizi bir bahane ile tevkif ederler mi?” diye endişelenmeye başlamışlardı. Durumu, karşılaştığımız hiç de dostane olmayan tavırları Washington’a bildirmemiz gerektiği kanısına vardık ve İtalyan Başkan ile ben bir akşam çalışarak bir telgraf metni hazırladık. Bankanın çok gizli yazışmalar için kullandığı şifre kitabını masanın üzerine koyarak hazırladığımız metni şifreli hale döktük. Banka’da çalıştığım süre boyunca şahit olduğum ilk ve son şifreli telgraf mesajı Suriye’de hazırlanmasına katıldığım bu mesaj olmuştu. Normal olarak şifresiz telgraflar yollardık. Şifreli bir telgrafın bizim tarafımızdan Şam’dan çekilmesi demek Suriye makamlarının bizim hakkımızdaki şüphelerinin daha da artmasına neden olacağı gibi belki de o telgraf Şam’dan yola bile çıkmayacaktı. Öte yandan durumdan Dünya Bankası ilgililerini haberdar etmemiz ve yeni bir talimat almamız şarttı. Suriye’ye üç hafta kalmak üzere gitmiştik. Bir haftada geri dönmeye kendi kendimize karar veremedik ve öyle bir şey yapsak diplomatik bir skandala yol açmış olurduk. O zamanlar Şam ufak

bir şehirdi, öğle yemeklerini genellikle otelde uzmanlar birlikte yiyorduk akşamları ise gidilebilecek belli seviyenin üstünde mutfağı ve servisi olan kaliteli lokanta sayısı bir elin parmaklarının sayısı kadardı. Biz Ali Baba adlı yeri beğenmiştik ve hemen her akşam yemeğimizi orada yiyorduk. Ortadoğu mutfağı, çeşitli mezelerle başlayan ve genellikle et yemeklerinin ağırlıkta olduğu bir beslenme düzeni olduğu için akşam yemekleri epey vakit alıyordu. Eminim biz yemekte iken herhalde yan masalarda Suriye Gizli Servisi'nin adamları da yakınımızda Ali Baba lokantasında idiler.

Şifreli telgrafi hazırladık ve Şam dışından o telgrafi çekeceğimiz en uygun merkez Beyrut göründü. Sudan vatandaşı olan IMF uzmanını Beyrut'a göndererek oradan o telgrafın Washington'a, Dünya Bankası'na çekilmesini sağladık. Bekliyorduk ki Banka üst yönetimi Şam'da karşılaştığımız güçlükleri anlar, bu telgrafi Beyrut'tan hem de şifreli olarak yollamak ihtiyacını hissettiklerine göre çok sıkıntılı durumda olmaları diyerek değerlendirme yapar ve bize "Hemen dönün" talimatı gönderir. Olay hiç de beklediğimiz gibi gelişmedi. Her ne kadar sanayi tesislerine yapmakta olduğum ziyaretlerde fazla bilgi edinmek imkânı olmasa da ben o ziyaretleri devam ettiriyordum; bir bakıma meşgul oluyordum. Diğer meslektaşlarımda bir şekilde kendilerine meşgulliyet icat ediyorlardı. Her an "Bizi acaba gözaltına alırlar mı?" diye düşünmeye de devam ediyorduk.

Birkaç gün sonra Washington'dan telgraf geldi. Şifreli idi. Şifreyi okunur hale çevirdiğimizde hayretlerimiz daha da arttı. Telgraf özetle şöyle diyordu: "Konu Birleşmiş Milletler'de görüşülmektedir. Çalışmalarınıza devam ediniz. İsterseniz Mr. Bart gelebilir" Maurice Bart, bir ara Türkiye'ye de bakan bölümde önemli üst mevkide bulundu. Bu kişi Suriyeli anne ve Fransız babadan olma bir Fransız vatandaşı idi. Daha sonraki yıllarda gene Şam'da karşılaştığımızda bana babasının General olarak Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve Savaş sırasında atının heybesine keseler içerisinde altınlar koyarak yerli aşiretleri Osmanlı aleyhine ayaklandırmak için Suriye'yi nasıl dolaştığını anlatmıştı.

Şam'da endişe ile ve işe yaramadan beklerken umuyorduk ki Washington'da "Neden bu telgrafi şifreli çekmek gereğini duymuşlar ve keza neden Beyrut'tan göndermişler?" diye birileri kafa yorar ve işin ciddiyetini anlar. Oysa Washington konuyu sadece İsrail Arap Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler'de yapılmakta olan görüşmeler ışığında ele almış, o arada Mr. Bart "Ben gidersem Uzmanlar Heyeti'nin çalışması kolaylaşır" demiş. Oysa Uzmanlar Heyeti Başkanı İtalyan Mr. Ugo Saghetti Mr. Bart'ın gelmesi fikrine karşı çıktı ve "Biz burada Suriye Hükümeti'nin müsaade ettiği sınırlar içerisinde çalışmalarımızı yapar ve döneriz" dedi. Olay Dünya Bankası içinde de kişisel çekişme haline gelmek üzere idi.

Uzmanlar Heyeti olarak Suriye Hükümeti'nin ekonomi bakanı hariç bizimle içtenlikle görüşen yoktu. Mihmandarımız olan Bay Müziç temaslarımızı nasıl verimsiz yapabilir onun peşinde idi. Washington'da da anlaşılacak yetkili kişiler bizim durumumuzu doğru değerlendirmek yerine kendi dünyalarında idiler. İletişim kopukluğu denen şeyin ne olduğunu orada bizzat yaşamak imkânım oldu.

Şam'da daha fazla kalmak yerine hiç olmazsa Halep'e gidelim, orada da mahalli yetkililer, işadamları ile görüşürüz dedik. Ancak Halep yolculuğumuzda Bay Müziç yanımızda olmamalı idi. Sudan vatandaşı olan IMF uzmanı gerektiğinde Arapça konuşarak bizim dil sıkıntımızı çözebilirdi. Suriye Hükümeti kalkıp Halep şehrine gidişimize olumlu veya olumsuz bir tepki vermedi. Halep'te Şam'dan bambaşka bir ortamla karşılaştık. Tarihi Baron Oteli'ne yerleştik. Türkçe konuşan insanlar vardı. Hatta İskenderun'a ve Gaziantep'e yolcu taşıyan minibüsler vardı.

"Sancak Sancak" diye bağırarak İskenderun'a müşteri toplayan dolmuş değnekçilerinin seslerini duyduğumda çok şaşırılmışım. Halep'te Ticaret Odası yetkilileri, mahalli yöneticiler bizi samimiyetle

karşılardılar ve çok yardımcı oldular. Sanayi tesislerini ziyaret ettim ve işime yarayacak, raporuma koyabileceğim bilgiler toplamak olanağım oldu. Şam'da her şey çok sert bir idarenin varlığını gösterirken Halep öyle değildi. Mesela Halep'te karaborsa döviz alışverişi açıktan yapılıyordu. Şam'da bankalar hatta belli banka dışında döviz işlemi yapana rastlamamıştık. Şam ne kadar abus çehreli bir yönetim altında ise Halep aksine güler yüzlü rahat bir hayat süren kişilerin şehri idi. Otelde de çalışanların davranışları farklı idi. Şam'da otel çalışanları bile bize kuşku ile bakarken Halep'te otelde görevliler bize daha iyi nasıl hizmet ederiz diye çırpınıyorlardı.

Halep'te bir hafta kadar kaldık. Şam'daki eziyetten sonra adeta Halep tatil gibi geldi. Şam'a dönüp veda ziyaretleri yapmaya başladık. Şamdan Beyrut'a karayolu ile geçtim ve Beyrut'ta Birleşmiş Milletler Lübnan Ofisi'ni ziyaret ettim. Eskiden Vietnam'da bakanlık yapmış olumlu ve işbirliği yapmaya pek açık bir kişi Sanayi Uzmanı olarak çalışıyordu. Bana Birleşmiş Milletler şemsiyesi altındaki kuruluşlar, özellikle UNIDO (Birleşmiş Milletler Sanayi Kalkınma Teşkilatı) adına Suriye'ye gitmiş kişilerin raporlarını verdi. Birçok Çekoslovak, Rus ve diğer Doğu Bloku ülkelerinden uzmanlar Suriye'yi ziyaret etmiş ve çeşitli sektör ve/veya projeler hakkında ayrıntılı raporlar tanzim etmişlerdi. O raporlardan hiçbirisini Suriye Hükümeti bize vermemişti. Adeta her şeyi özenle bizden gizlediklerinin başka bir delili de bu idi. Ben Suriye hakkında yazılmış ne kadar sanayi ile ilgili rapor varsa birer kopyasını Beyrut ziyaretim sırasında aldım. O sırada fotokopi makineleri henüz yaygın değildi. Vietnamlı uzman bazı raporların tek kopyası varsa onları da bana verdi ve "Nasıl olsa kimse okumuyor, eminim siz dikkatle okuyacaksınızdır, bu raporlar da bir işe yarayacak olur" dedi.

Washington'a döndükten sonra ben ilk iş olarak seyahate çıkmadan önce başladığım Pakistan raporumu bitirmek istedim. Sıkışık bir durumdu, üç ayrı ülke hakkında rapor yazmam gerekiyordu. O üç ülke hakkında topladığım bilgilerin, yaptığım görüşmelerin birbirine karışmaması için çok ayrı klasörlere notlarımı yazmıştım; fakat insan hafızası olayları bazen karıştırabiliyor. Pakistan raporunu bitirip teslim ettikten sonra Mısır konusunda yazıma devam ettim. Suriye'de Şam'da geçirdiğimiz zaman aşırı yüklü olmadığı için orada bazı saatlerimi Mısır ile ilgili raporunun oluşturulması için kullanmak olanağım olmuştu. Mısır hakkında hem çok hem de işe yarar bilgiler topladığım için o raporu yazmak kolay oldu. Suriye ile ilgili rapor için aynı durum söz konusu değildi. Beyrut'ta elde ettiğim dokümanlardaki bilgileri ve Şam'da ve Halep'te bölük pörçük edindiklerimle birleştirip tutarlı ve güvenle "Durum işte budur" diyebilecek bir rapor hazırlamak olanaksızdı. Bununla beraber elde olan bilgi ve belgelerin ışığında hazırlanabilecek en tarafsız bir raporu oluşturduğum. Uzmanlar Heyeti'ne katılan başka hiçbir uzman kendi konusunda rapor yazamamıştı. Ben bir rapor yazabildi isem bunu en başta Beyrut'taki Birleşmiş Milletler Ofisi'ndeki Sanayi Uzmanı Vietnamlı eski bakana borçluyum.

Suriye'ye para vermek için gerekli bilgileri toplamak üzere gönderilen Uzmanlar Heyeti'nin çalışmasının aksaması dolayısı ile Suriye'ye o yıl herhangi bir proje finansmanı yapılması söz konusu olamadı. Suriye bir şansı kaçırmıştı. Bu belki de bize mihmandar olarak tayin edilen Bay Müziç'in ülkesine yaptığı bir zarar idi. Tabii onun açısından veya onun gibi düşünenler açısından durum farklı da değerlendirilmiş olabilir.

Suriye Hükümeti, herhalde durumdan sonra mahcubiyet duymuş olmalı ki Dünya Bankası Genel Kurulu'na Suriye Maliye Bakanı katılmadı. Dünya Bankası Genel Kurulu'na Banka'ya ortak olan devletlerin ilgili bakanları, danışmanları ve uzmanları ile heyetler halinde katılarak sonraki dönemlerde ülkelere ne gibi finansman sağlanması bekledikleri konusunda görüşmeler yaparlar.

Somut projeler üzerinde durulur. Kısacası Banka'nın o ülke ile ilgili ilerideki işleri hakkında görüş alışverişi yapılır. Ancak Suriye Maliye Bakanı toplantıya gelemedi, zira kendisi bizim uzmanlar heyetine yapılan muamelenin de konuşulacağını biliyordu. Böyle bir konuşma yapıldığında ne diyeceğini herhalde kestirememişti.

O yıl, 1968'de pek arzu etmeme rağmen ben adeta Ortadoğu Sanayi Uzmanı gibi görülmeye başladım. Yaz ortasında Irak'a Dünya Bankası'nın bir uzmanlar heyetinin gönderilmesi söz konusu olduğunda benim de o heyette sanayi ekonomisti olarak bulunmam istendi. Gerçekte o yıl içinde Pakistan, Mısır, Suriye'ye gitmiş ve haftalarca evimden, çocuklarımdan uzakta kalmıştım. Artık yılsonuna kadar başka bir ülkeye gönderilmem diye düşünürken yaz sıcağında Irak'a gitmem istendi. Bu defa Uzmanlar Heyetine Batı Almanya vatandaşı ekonomist Otto Maiss başkanlık ediyordu. Japon bir arkadaş Sinchi Assanuma genel ekonomist olarak görev yapmakta idi. Amerikalı bir tarım ekonomisti ve birkaç müşavir de heyette yer alıyordu.

Bağdat o zaman ufak bakımsız bir şehirdi. Dicle'nin iki tarafına kurulmuş olan bu Ortadoğu şehrinde en iyi otel Bağdat Palas idi. Bu o zamanki birinci sınıf sayılacak bir otel olup Dicle'nin tam kenarında idi. Irak'ta o zaman askeri bir idare vardı ve işletmeler devletleştirilmişti. Bakanları ve kamu iktisadi teşekküllerinin genel müdürlerini ziyaretlerimizde şehirde ne kadar büyük bir korku havası olduğunu hissetmek mümkündü. Birleşmiş Milletler'in gönderdiği ve iki yıldır Bağdat'ta görev yapan istatistik uzmanları ile temasımızı hatırlıyorum. İki hatta üç yıl evvelki istatistiki bilgileri toplamaya çalışıyorlardı. O uzmanlar işlerini bitirdiği zaman topladıkları bilgilerin bir geçerliği olmayacağı belli idi. Buna rağmen çalışıyorlardı. Ticaret Bakanı'nı ziyaretimi ve o andaki hislerimi hiç unutmadım. Bakan bizimle konuşuyordu fakat belli ki aklı başka yerde idi. Şehirde bazı gizli ellerin terör havası estirdiği her adımda hissediliyordu. En güzel anlar akşamları Dicle kıyısındaki restoranda oturup onların özel olarak pişirdiği balığı yemekti. Maskuf denilen o balık ateşe dik tutularak pişiriliyordu ve şarapla pekiyi gidiyordu. Bu yemeklerde o günkü olayları birbirimize anlatır ve günün değerlendirilmesini yapardık.

Bu tip uzmanlar heyeti ile bir ülkeye gidildiğinde heyet mensuplarının kendi büyükelçiliklerini ziyaret etmeleri şart değildi, fakat genellikle bir nezaket ziyareti yapılırdı. Bu tip nezaket ziyareti büyükelçi ile hatta bazen daha büyük bir grupla fikir alış-verişine de yol açardı. Ben de TC Bağdat Büyükelçiliği'ni ziyaret etmek istediğimi telefonla bildirdim. O sırada Büyükelçi ve keza elçiliğin müsteşarı da Bağdat'ta değillerdi. Büyükelçilik Birinci Kâatibi kadirşinaslık göstererek doğrudan akşam yemeğine davet etti ve yemekte görüşürüz dedi. İldeniz Divanlıoğlu ve bir başka elçilik mensubu ile keyifli bir akşam yemeği yedik, onlar bu ziyaretimden pek çok memnun kaldıklarını defalarca dile getirdiler. O yıllarda bir Türk'ün Dünya Bankası heyetlerinde uzman olarak diğer ülkeleri ziyareti pek adet olmadığından benim Irak'a gelmemi çok önemsedikleri her hallerinden belli idi.

Irak Merkez Bankası'nda çalışan, Cevat adında çok iyi İngilizce bilen ve aynı zamanda pek cana yakın, gayretli bir ekonomisti bizimle irtibat yetkilisi olarak görevlendirmişlerdi. Suriye'deki mihmandarımızı hatırladıkça Bağdat'takinin değeri daha da artıyordu. Bizi doğru kişilere yönlendiriyor ve doğru bilgiler almamızda çok yardımcı oluyordu. Şehir turları ve turizm açısından ilginç yerleri de görerek Irak hakkında daha çok bilgi sahibi olmamıza gayret gösteriyordu. Bu arada cami ziyareti yapmak istedik. Irak'ta camilere Müslüman olmayanların girmesi kesin olarak yasaklanmıştı. Türkiye'de örneğin Süleymaniye Camisi'ne veya Sultan Ahmet'e binlerce yabancı, Hıristiyan, Budist hatta ateistler girip o yapıları birer sanat eseri olarak incelerler. Ben buna alışık

iken Bağdat'ta camilerin kapısında kara cübbeli, kara sakallı genç mollaların bekçilik yaptığını ve sadece Iraklıların girmesine izin verdiklerini hayretle gördüm. Ben, onlara Müslüman olduğumu söyledim ve camiye girmek istediğimi bildirdim. Heyet başkanı sapsarı bir alman olduğu için onun yabancı olduğu belli idi. Yanımızda Japon arkadaşım da vardı. Caminin kapısındaki kara cübbeli gençler kelime-i şahadet getirmemi isteyerek, beni imtihan ettiler. Ben camiye girdim, aynalarla bezenmiş görülmeye değer bir yapı idi. Bir süre sonra çıktığımda Japon uzman arkadaşım “Ne söyledi isen bana da öğret Endonezyalıyım diyerek ben de girerim” dedi. Ben de ona “sen benim söylediğimi söylersen Müslümanlığı kabul etmiş olursun, din kardeşi oluruz razı mısın?” dedim. Böylece Japon arkadaşım caminin içini görme fikrinde ısrar etmedi. Sonra Kerbela'ya gittik. Oraya giderken Amerikalı uzmanlar da bize katılmışlardı. Kerbela ve civarı gerçekten çok etkileyici idi, binlerce ziyaretçi dikkatimizi çekti. Orada da kutsal alanları sadece ben ziyaret edebildim. Tabii her seferinde kelime-i şahadet getirmem istendi. Allah'tan daha başka duaları okumamı istemediler.

Irak'a daha sonra birkaç kere daha gittim.1980 yılında yaz aylarında Paris' de OECD'ye danışman olarak çalışıyordum. Türkiye dışında olunca uluslararası basını daha yakından takip etmek olanağı oluyor. Gerek Fransız gazetelerinde gerekse Fransız televizyonlarında Irak'ı ve Saddam Hüseyin'i metheden o kadar çok haber, analiz ve makale yayınlanıyordu ki gözden kaçırmak olanaksızdı. Irak'ı özellikle Irak'ın askeri gücünü, Irak Hava Kuvvetleri'nin en modern silahlarla donatılmış olduğunu vurgulayan yazılar İngiliz Gazetelerinde ve uluslararası gazetelerde örneğin *International Herald Tribune*'de de her hafta yer alıyordu. Bir dostuma “Eğer Irak basın ataşeleri bu yazıları Arapçaya tercüme edip Bağdat'a gönderiyorlarsa Saddam Hüseyin kendisini olduğundan çok güçlü görüp maraza çıkartabilir” demiştim. Paris'e gitmeden önce danışmanlığını yaptığım bir Türk inşaat firması Finlandiyalı bir firma ile ortaklık kurarak Irak'ta büyük bir konut projesi için teklif vermiş ve o işi alma konusunda çok ümitli idi. O yaz kuzey Irak'ta bazı Türk kamyonlarının yolu kesilmiş, şoförlere zarar verilmişti. Hatta bir Türk inşaat firmasının çalışma alanı yerel Irak yöneticilerin emirleri ile incelemeye alınmış amiyane deyimi ile basılmıştı.

Paris'ten 13 Eylül 1980 günü ayrılmak üzere gerekli düzenlemeleri yapmış, uçak biletlerimizi satın almıştım.12 Eylül 1980 günü eşim o sırada gene OECD de görev yapan Türk Diplomatı Umut Arık'ın¹⁷⁶ eşi Nuriş ile buluşmaya karar vermişti. Sabah çok erken saatte Rue Ranelag'da birkaç aylığına çok sempatik İtalyan hanımdan kiraladığımız evdeki telefon çaldı ve Nuriş “Türkiye'de askeri darbe olmuş” dedi ve dolayısı ile ertesi günkü buluşmalarının saatini çok daha geriye almakta yarar gördü. Türkiye'den gelecek haberlere daha kolay erişebilmek için televizyon, radyo ve telefonlara yakın olmak gerektiği ortada idi.

Sabah alıştığım saatte evden çıkarak yürüyerek OECD'nin merkez binası Chateaux de La Muette'e yürüdüm, vedalaşmak üzere gidiyordum. O bölümün müdürü dostum Derry Ormond da beni bekliyormuş. “Arkadaşlarla konuştuk, senin kontratını bir hafta daha uzattık, bazı konularda da senin danışmanlığına ihtiyacımız var” dedi. Bu çok zarif bir şekilde “Türkiye'de durum aydınlığa kavuşmadan senin yola çıkmana taraftar değiliz” demekti. Nazik İtalyan ev sahibemiz İрма da zaten bir hafta daha bir arkadaşında kalabileceğini eşime telefonla bildirerek yola çıkmak için acele etmememizi özellikle rica etmiş.

O haftayı daha çok yollardaki telefon kulübelerinde geçirdim. Evdeki telefonu kullanırsam bize evini möbleli kiralamak nezaketini gösteren İрма'ya telefon konuşmaları dolayısı ile oluşacak borcumu ödemelte sıkıntı olabilirdi. Telefon faturası gelmeden Paris'ten ayrılmam halinde borcumu ödemeyebilirdim. Bu düşüncelerle ve o yıllarda telefon kulübelerinden kartla telefon görüşmesi

yapmak olanağı olmadığından yanıma bol bozuk para alarak telefon kabinesine giriyor ve erişebildiğim akraba ve komşularımızla konuşarak bilgi almaya çalışıyordum. Paris'teki Türk arkadaşlar duyduklarını birbirlerine ulaştırıyorlar ve biraz da olsa Türkiye'de olayın boyutlarını anlamaya çalışıyorduk.

Türkiye'deki havaalanlarının hava trafiğine açılması gecikmedi ve Ankara'ya döndük. Danışmanı olduğum firmanın Genel Müdür'üne "Irak'ta Finlandiyalılarla ortaklaşa yapmak üzere hazırlık yapılan konut işinde bir gelişme var mı?" diye sordum. Bana cevap olarak şöyle dedi: "Saddam Hüseyin Finlandiyalılara İsraili, Koreli ve Türk firmaları ile ortaklık kurmanızı istemiyoruz, başka ülkelerden ortak alabilirsiniz demiş."

Sonra benim başlamam ile konuşmamız şöyle devam etti:

"Saddam Hüseyin Türkiye'ye karşı savaş açmak mı istiyor acaba?"

"Neden savaş düşünsün ki? Ülkesini kalkındırıyor. Çeşitli yatırımlarla halkına daha yüksek hayat standardı sağlamaya çalışıyor."

"Benim Paris'te iken okuduklarımın ve TV'lerde izlediklerimin yarısından haberdar olmuş ise o kadar para verip satın aldığı ve elinde olan silahları bakalım işe yarıyorlar mı diye denemekten çekinmez."

"Yok canım, hazır kalkınma ivmesi yakalamışken neden maceraya atılsın?"

Bu konuşmamızdan birkaç gün sonra Irak-İran Savaşı başladı. Saddam Hüseyin kendisine silah satan ve daha çok silah satmak için her türlü yolu deneyen ülkelerin ve firmaların arzularını doğrultusunda hareket etmeyi seçmişti. O ülkede tek adam yönetimi olduğu ve o tek adamı adeta dahi imiş gibi yücelten dalkavukların yönetimde etkin oldukları için iki Müslüman ülke Basra Körfezi¹⁷⁷ konusunda daha doğrusu oradaki bir ada, denizyolu konusundaki anlaşmazlıkları dolayısı ile 10 yıl kadar savaştılar. Her iki taraftan da on binlerce insan öldü ve her hafta milyarlar dolar harcandı.

Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak, İran ile savaşa tuttuğu gün ben yukarıda bahsettiğim genel müdürün odasına gittim ve "Sen Saddam Hüseyin aklını mı kaçırmış ki savaşa kalkışsın, ne güzel ülkesini kalkındırırken savaş eder mi diyordun. Bak ne yaptı" dedim. 12 Eylül 1980'den önce Türkiye'de iç sorunlar ve asayişsizlik vardı hele 12 Eylül'den önceki altı ay Türkiye o kadar karışık, o kadar çok sağ-sol çatışmasına sahne oluyordu ki Saddam Hüseyin "Hazır kuzey komşumun kendi içinde huzursuzluk varken, onunla savaşıp gücümü dünya âleme göstereyim" demiş olabilirdi. Dostum Genel Müdür'e "Saddam Hüseyin yazı tura atmış; yazı gelirse Türkiye ile, tura gelirse İran'la savaşırım demiş ve tura gelince İran-İrak Savaşı çıkmış oldu" dedim; gülüştük. Gerçekte ortada gülünecek bir durum yoktu. Ortadoğu'da ne zaman ve ne şekilde biteceği hiç kestirilemeyecek karışıklıklar başlıyordu. 12 Eylül 1980'de askeri yönetimin kurulması ve Türkiye içinde karışıklıkların giderilmesi Saddam Hüseyin'in yönünü kuzeyden doğuya çevirmesine etken oldu mu bilmek güç.

Irak-İran Savaşı sırasında tüm Arap kralları Saddam Hüseyin'i desteklediler. Suudi Arabistan Kralı'nın her hafta bir milyar dolar kadar parasal destek verdiği ve keza Kuveyt Emiri'nin ve diğer Arap emirlerinin olanaklarını zorlayarak Irak'a silah alabilmesi için parasal destek verdiği bilinmektedir. Araplar, İran'ın batıya doğru genişleyerek özellikle dinsel yaklaşımları ve mezhep farklılıkları ile Arap dünyasını zorlayacağına inanıyorlar ve Saddam Hüseyin'i İran'ın bu emellerine set çekmekte oldukları için desteklediklerini belirtiyorlardı. Darius'un yüz yıllarca önce batıya açılmasını hatırlatarak Irak olmasa İran bütün Arap Yarımadası'nı kısa zamanda işgal ederdi diyorlardı.

İran-İrak Savaşı'ndan sonra Irak Hükümeti Birleşmiş Milletler Örgütü'ne başvurarak bir uzmanlar heyeti göndermesini ve Irak'ın uzun savaş koşullarından barış koşullarına geçmek için ne gibi önlemler alması konusunda danışmanlık yapması ve rapor hazırlanmasını istemiş. Birleşmiş Milletler Örgütü üç kişilik uzmanlar heyeti kurdu: Ben, ABD'deki Harvard Üniversitesi'nden Courtney Nelson, Dünya Bankası Direktörlüğü'nden emekli Hintli Adi Davar birlikte bir ay kadar Irak'ta kalarak gerekli incelemeleri yapmak ve sonra bir ay daha çalışarak önerilerimizi rapor haline getirmek üzere görevlendirildik.

Bağdat'a giderek en lüks otelin on birinci katında odalara yerleştik. Savaş sonrası Bağdat 1978 yılında birkaç günlüğüne ziyaret ettiğim Bağdat'tan çok farklı idi. 1978'de danışmanı olduğum bir Türk inşaat firması Bağdat yakınlarında bir çelik bilye fabrikasının binasını inşa ediyor ve Alman Thyssen firmasının gönderdiği makinelerin montajını yapıyordu. Bağdat'a on yıldan biraz fazla zaman önce yaptığım ziyarete göre çok değişmiş, çok imar edilmişti. Çarşı pazarda büyük hareketlilik vardı, eskiden İstanbul'un İstiklal Caddesi'nin önemli büyük mağazası Horisedibak'tan Y. Mimar Mühendis Ali Cabı¹⁷⁸ ile alışveriş etmiş ve şehri gezmiştik.

Her ne kadar savaş sona ermiş olsa da bakanlar ya da üst yöneticiler askeri üniforma ile dolaşıyorlardı. Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından yollanan uzmanlar olarak bizim sürekli temas etmemiz gereken ve keza bizim işimizi kolayca yapabilmemiz için bize yardımcı olması gereken kişi Planlama Bakanı idi. 1971 yılında Saddam Hüseyin yönetimi Kuzey Irak'taki Kürt liderlerle, aşiret reisleri ile bir araya gelerek Kürtlere bir şekilde iç işlerde özerklik tanımıştı. Kürtler kendi dillerini, konuşmakta, kendi gazetelerini çıkartmakta serbest idiler. Kurulacak Irak hükümetlerinde en az iki bakanın Kürt kökenli olması konusunda da fikir birliği vardı, fakat hangi bakanların Kürt kökenli olacağı her hükümette değişiyordu. Bizim ziyaretimiz sırasında Irak merkezi yönetimi. Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından gönderilen uzmanlar Planlama bakanı sarı saçlı, mavi gözlü ve Yugoslavya'da yüksek eğitim yapmış bir Kürt idi. O Hükümet'in bilimsel araştırmalardan sorumlu bakan yardımcısının Türkmen olduğunu da belirtmeliyim. Bu durumu Saddam Hüseyin'in farklı etnik gruplar ya da mezhepler arasında denge kurma politikasının sonucu olarak izah etmişlerdi.

O seyahatimize çok iyi başladık, hemen aramızda iş bölümüm yapıp çalışmaya koyulduk. Her akşam birlikte değerlendirme yapıyor ve ertesi günlerde yapacaklarımızın planlıyorduk. Bağdat'taki Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı temsilciliği de bize çok destek oluyordu. Görüşmelerimizin zamanlarının ayarlanması ya da yazdığımız müsveddelerin daktilo edilmesi ya da yeni yeni kullanılmakta olan bilgisayarlar yardımı ile düzgün hale getirilmesi için gerekli yardımcı personeli sağlıyordu. Bağdat'a vardığımızdan birkaç gün sonra BM Daimi Temsilcisi bizim onurumuza bir akşamüstü partisi tertipledi. Binanın bahçesinde ve salonunda personelle tanışmak, fikir alış verişini yapmak imkânımız oldu. İki hanım orta yaşlı bir hanımı adeta itiyorlar, o da çekingen bir şekilde bana bakıyordu. O hanım İstanbul'dan gitme bir Ermeni imiş. Bir süre TC Büyükelçiliği'nde çalışmış, birkaç yıl önce Birleşmiş Milletler kadrosuna geçmiş. Benimle Türkçe konuşmaktan ne kadar mutlu olduğu belli oluyordu. "Uzun süredir Türkçe konuşmadım, sizin geldiğinizi duyunca imkân olsa da tanışıp biraz İstanbul haberleri alabilsem diye dua ediyordum. Sizinle şimdi konuşabildiğim için ne kadar mutluyum bilemezsiniz" dedi. Bağdat'ta tek başına yaşayan İstanbullu bu hanım daha önce Bağdat'ta tanıdığı Türklerden bahsetti, onları özlediğini anlattı. Bağdat'ın yerli halkı ile, Arap ya da örneğin Kürtlerle kaynaşamadığını hep İstanbul özlemini anlattı. Ayrılacağımız zaman biraz da utanarak "Sizden bir şey rica edebilir miyim?" dedi. "Birleşmiş Milletler Örgütü'ndeki işi ile ilgili bir destek mi isteyecek acaba?" sorusu aklımdan geçti. O ise şöyle dedi: "Burada çok yalnızım,

Türkiye'ye döndüğünüzde bana *Hayat* ve *Ses* mecmuaları gönderebilir misiniz? Onları ben İstanbul'da hep takip ederdim, burada o mecmuaları okuyarak yalnızlığımı unutturum."

İşimizin gereği yüksek düzeydeki bürokratlarla ya da bakanlarla bizzat görüşüyorduk. Ekonomik işlerle ilgili Bakan Sadun Hammadi'yi ziyaret ettiğimizde bizim gözlemlediklerimizi onun da görmekte olduğunu fakat sesini çıkaramadığı izlenimini edinmiştik. İster bakanın isterse genel müdürün odasına girelim duvarlarda ya da masaların üzerindeki çok sayıda farklı kıyafetler içerisindeki Saddam Hüseyin fotoğrafları dikkatimizi çekiyordu.

Adeta artistlerin fotoğrafları ile odalarının duvarlarını kaplayan gençleri anımsıyordum. Şu farkla ki burada tek bir kişinin çeşitli giysiler içerisinde birçok fotoğrafı vardı. Tek adamı yüceltme ve ona tapınır hale gelmenin elle tutulur gözle görülür delilleri Bağdat'ta hemen her yerde gözünüze giriyordu.

Bakanların odasında dikkatimizi çeken bir cihaz da fotokopi makinesi idi. Bakanlıklarda ya da önemli devlet dairelerinde fotokopi makineleri sadece en üst görevlinin odasında olurmuş; aksi halde yönetim karşıtı yazıların çoğaltılıp dağıtılması tehlikesi varmış. Özel fotokopi cihazları da çok sıkı kontrol altında tutulmuş.

Arada bir Irak televizyonunu kısa da olsa seyrettiğimde sürekli Saddam Hüseyin ile ilgili programlar görüyordum. Küçük okul öğrencilerinin Saddam Hüseyin için neler söyledikleri ya da Saddam'ın ülke içindeki ziyaretleri defalarca tekrar edilerek veriliyordu. Böyle bir ortamda oteldeki odalarımıza bir not konulduğunu fark ettik. O notta acele otelin genel müdür yardımcısını görmemizin gerektiği bildiriliyordu. Haftada bir çıkartılan otel hesabını her üçümüz de düzenli olarak ödüyorduk; neden böyle bir not bırakıldığına mana verememiştik. Otel yöneticisi çok nazik bir şekilde "Kuveyt Emiri Bağdat'ı ziyaret edecek. Emir Hazretleri, Özel Misafir Sarayı'nda kalacak, fakat beraberinde gelenler bu otelde kalacaklar, onlara on ve on birinci üst katlardaki odaları vereceğiz. Dokuzuncu katta ise güvenlik dolayısı ile nöbetçiler olacak. Bu sebeple sizi sekizinci katta bulunan aynı konumdaki, aynı yöne bakan odalara nakledeceğiz. Göstereceğiniz anlayışa peşinen teşekkür ediyorum" dedi. Bu gibi durumlarla daha önceki birçok yolculuğum sırasında karşılaştığım için biraz eğlenceli hale getirmek konusunda deneyimli idim. "Olur ancak oda fiyatlarında indirim isteriz" dedim. Otelin kibar yöneticisi "İndirim yapmak yetkim yok, fakat söz veriyorum her akşam odalarınıza büyük bir tepsi tatlı koyduracağım; ayrıca Kuveyt Heyeti gidince sizi eski odalarınıza naklettireceğim ve tatlı tepsi de her akşam konulmaya devam edecek" diyerek işi gerçekten tatlıya bağladı.

O sıralarda TC'nin Bağdat Büyükelçisi Sönmez Köksal¹⁷⁹ idi. Bir gün kendisini ziyaret edip bilgi alışverişinde bulundum. Beni bir akşam yemeğine davet etti. Devlet Türk Musikisi Korosu da o günlerde Bağdat'a konser vermeye gelmişti. O akşam yemeğine Şef ve Keman sanatçısı Özer Altun'u da davet etmişti. Keyifli bir akşam yemeği yedik. Özer beni tanımadı ben de ona Ankara Gazi Lisesi'nde okuduğunu ve Sarraf Avni Altun'un oğlu olduğunu bildiğimi söylemediğim gibi Özer'e çocukluğumuzda onun bir üstteki mahallede oturup ara-sıra bizim tarafa gelip bazı çocukları hırpaladığını da hatırlamadım.

Çalışmalarımızın bir noktasında Planlama Bakanı'nın hatta Ekonomik İşlerden Sorumlu Bakan'ın da üstündeki seviyedeki kişilerle temas edip, ilk bulgularımızı ve önerilerimizi tartışmak gereğini duyduk. Saddam Hüseyin'in yakınındaki danışmanları ile temasımız olmuyordu, fakat Irak'ta ikinci adam durumunda olan Taha Yasin Ramazan ile görüşmemizin muhakkak sağlanmasını istedik.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın¹⁸⁰ Bağdat Ofisi'nin başında Faslı bir diplomat vardı.

Yardımcısı Pakistanlı Mr. Kahn¹⁸¹adında bir kişi idi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Direktörü¹⁸² çeşitli seviyelerde temaslar yaparak böyle bir görüşme için gün ve saat belirlenmesini sağladı. Ancak bizim, bir otomobile binerek, Taha Yasin Ramazan'ın makamına gitmemiz söz konusu değildi. Otelimizde bekleyecektik. Irak Devleti iki otomobil gönderip bizi aldirtacaktı. Ekibimiz Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Bağdat Müdürü'nün de katılımı ile dört kişi olmuştu.

Bize bildirdikleri saat ve dakikada iki tane siyah son model Mercedes marka otomobil otele geldi. Her ikisinde de şoförün yanındaki ön koltukta ellerinde kalaşnikov bulunan yepyeni askeri giysiler içinde iri yapılı birer asker oturuyordu. Grubumuz ikiye ayrıldı ve gelen otomobillerin arka koltuklarına iki kişi bir otomobile, diğer iki kişi öteki otomobile oturduk. Yola çıktığımızdan az sonra bir kontrol noktasına geldik. Önde oturan asker kontrol yapan görevli askerlere bir kâğıt gösterdi ve geçtik. Burası her türlü araç trafiğinden arınmış bir bölge idi. O bölge içinde bile 3 kere kontrolden geçtikten sonra Taha Yasin Ramazan'ın makamının bulunduğu binaya geldik. Bizi kapıda karşılayan askeri kıyafetli kişi merdivenlerden üst kata çıkarttı ve Irak'ın ikinci adamının özel kalem müdürünün odasına vardık. Özel kalem müdürü olan albay Arapça bir şeyler söyledi. Birleşmiş Milletler'in o ülkedeki en üst dereceli yetkilisi olup bize katılmış olan Faslı kişi söylenenleri İngilizceye tercüme etti. "Sayın Başkan Yardımcısı, resmi ziyaret için birkaç gündür Bağdat'ta bulunan Afrika'daki bir devletin başkanını uğurlamak için havaalanına gitmiş, biraz beklemenizi rica etti." Bir saat kadar bekledik, gelen giden yoktu. Albay'a "Sayın Başkan Yardımcısı'nı arayın, biz başka bir gün gelebiliriz" dedik. Aldığımız yanıt şöyle idi: "Biz onu arayamayız, bizim öyle bir yetkimiz yok. O bizi arar." Yarım saat sonra gerçekten özel kalem müdürünün telefonu çaldı ve arayan Taha Yasin Ramazan idi. Bizden beklettiği için özür diliyor ve ertesi gün aynı saatte beklediğinin bize bildirilmesini istiyordu.

Geldiğimiz gibi Mercedes markalı siyah otomobillere binerek, kalaşnikovlu asker ön koltukta oturarak birçok kontrol noktasında durarak ve belgeler incelenerek otelimize döndük. Ertesi gün aynı merasim ile Taha Yasin Ramazan'ın makamına ulaştığımızda bizi beklemekte idi. Özür dileyip hal hatır sorduktan sonra Hintli Adi Davar sorular sormaya başladı. Sorulan her soruya çok kızdığı belli idi. Bizim iktisadi konularla ilgilenmemizi kesin olarak istemediği sert söylemlerinden belli idi. Odasının duvarlarında tam yedi tane Saddam Hüseyin fotoğrafı vardı. Birisi general üniforması içerisinde, ötekisi bedevi kılığında, bir diğeri sivil kıyafette olmak üzere farklı boy ve renklerde aynı kişinin fotoğrafları vardı. Başkan Yardımcısı'nın odasında da bir fotokopi cihazının bulunduğunu gördük. Mütevazı denilecek, sade mobilyalarla döşenmiş, şatafatı olmayan bir çalışma odası idi. Tek tek duvardaki Saddam Hüseyin fotoğraflarına zaman zaman gözüm takılıyordu. Duvardakiler ek yazı masasının üzerinde de Saddam Hüseyin'in fotoğrafı olduğunu fark ettiğimde gülmek için dudakımı ısırığımı hatırlıyorum.

Savaştan yeni çıkmışlardı, fakat sivilleşme isteklerinin lafta kaldığını görmemek olanaksızdı. Kaynakların nasıl kullanılmasını planlamakta olduklarını sorduğumda bam teline basmış olduğumu fark ettik. Görüşmemiz dostane olmadı dersem yalan söylemiş olmam. Biz içtenlikle gördüğümüz tutarsızlıkları ve ileriye dönük sivilleşme planları olmadığını içtenlikle ve hiçbir etki altında kalmadan anlatmak istiyorduk. Taha Yasin Ramazan söylediklerimizden hemen alınıyor adeta yönetimi eleştiriyoruz havası vererek sert yanıtlar veriyordu. Diyalog kurulamamış aksine Başkan Yardımcısı "Bu ukala adamlar da nereden çıktı, neden gelmelerini istedik" gibi izlenim vermekte idi. Çok gayretle sağladığımız bu en üst düzeydeki toplantı maalesef somut sonuçları olmadan sonuçlanan sağırlar diyalogu gibi olmuştu. Irak'ın geleceği konusunda daha da endişelenerek otele döndük.

Çalışmalarımıza başlarken Irak üst yönetiminin sivilleşme stratejisi hakkında yazılı bir doküman ya da ilkeleri belirten çalışmalar olup olmadığını sormuştuk. Kürt kökenli Planlama Bakanı “Sivil yönetime hızla dönmek çabası içindeyiz, bu konuda ilkeler ve izlenecek yol yazılı olarak vardır: bunlar Sayın Başkan Saddam Hüseyin’in konuşmalarında açık açık belirtilmiştir” demişti. O konuşmaların İngilizce diline çevrilmiş olarak kitap haline getirildiğini de sözlerine eklemiştir. Hemen o konuşmaların metinlerini okumak ve çalışmalarımızda yararlanmak isteğimizi Planlama Bakanı’na belirttik. Bir gün sonraki toplantımıza bakan elinde bir kitap ile geldi. Kitabın kapağında Saddam Hüseyin’in fotoğrafı vardı. Bakana, “Biz üç kişiyiz, bu kitaptan üç kopya verirseniz çabukça incelemek olanağı buluruz” dediğimizde “Bu gizli sadece bir kopya verebilirim” dedi. O kitabı ilk ben incelemek istedim ve aldım. Akşam otele döner dönmez kitabın kapağına baktığımda Irak Enformasyon İdaresi tarafından yayınlanmış olduğunu gördüm.

Bir ülkenin başkanının konuşmalarını kitap haline getirmesi ve o konuşmaları İngilizceye çevirtmesi yabancıların da söz konusu konuşmalar hakkında bilgi sahibi olmasını istediğinin göstergesidir. Dolayısı ile o kitabın “gizli” olması düz mantığa aykırı idi. Kitap Saddam Hüseyin’in televizyonlarda da yayınlanan çeşitli toplantılarda ağzından çıkan her kelimenin kaydedildiği “konuşma zabıtları” diyebileceğimiz metinlerden oluşuyordu. Hatta bir konuşmasını bazı bakanları ile bir masanın etrafında oturdukları sırada yapmıştı. O konuşmanın bir yerinde “Eskiden büyüklere saygı vardı, onların olduğu yerde izin almadan çay içilmezdi” gibi bir cümle vardı. O sözün halka dönük olarak yapılan ve ülkenin politikaları ile ilgili olan konuşma ile hiç ilgisi yoktu. Sonra anladık ki söz konusu konuşma sırasında genç bir bakan yardımcısı gelen çay bardaklarından birisine Saddam Hüseyin’i beklemeden uzanmış. O sebepten Saddam Hüseyin hemen sinirlenip o sözü söylemiş. Konuşmayı birisi gözden geçirip redakte dahi etmeden yayımladıkları için konuşmanın ana teması ile ilgisiz o cümle de orada yazılmış. Tek adamın her söylediğinde hikmet varmış gibi korkunun egemen olduğu o ortam insanların benliklerini kaybettikleri sadece emir kulu hali. Ne geldiği ortamdı.

Bizim Bağdat’a gelmemizden bir hafta sonra Babil Festivali ile ilgili faaliyetler başladı. Babil Irak’ı ve tüm insanlığın tarihinde çok önemlidir. Bağdat’a ilk gittiğimde de Babil Harabeleri’ni ziyaret etmek istemiştim. Çok az tarihi eser, bir iki tane fresk kaldığını çok üzülmeye başlamıştım. Irak yönetimi eskiyi taklit ederek kendine göre Babil’in kapısını yapmış ve turistler için göstermelik Babil yaratmıştı. Irak yönetimi özellikle turistik açıdan Babil Festivali’ni çok ciddiye Alıyordu. Otelimizi girişine Babil Festival Organizasyon Komitesi’nin müracaat masası kurulmuş ve bir bey üç hanım orada broşür veriyor ya da izahatta bulunuyorlardı. O kişilerin önlerinde hangi kurumdan geldiklerini gösteren yazılar vardı. Şişmanca ve iyi İngilizce konuşan bir hanımın önündeki levhada “Enformasyon Bakanlığı” yazıyordu. O bakanlık Saddam Hüseyin’in konuşmalarını İngilizceye çevirip kitap haline getiren kurumdu, fakat o kitaptan “gizli” denilerek bize sadece bir nüsha verilmişti. O da ben de idi. Babil Festivali ile ilgili masaya gidip o toplu, güler yüzlü hanıma “Siz enformasyon bakanlığından mısınız?” diye sordum. Olumlu cevap alınca evrak çantamdan Saddam Hüseyin’in konuşmalarının derlendiği kitabı çıkarttım ve “Bana bundan iki tane daha bulabilir misiniz?” dedim. O hanım “O kitap bizim bakanlığın yayınıdır, yarın iki tane getiririm, yarın bu saatte uğrarsanız size o kitapları verebilirim” dedi. O hanım doğrusunu yapıyordu, o kitaplar “gizli” denilerek dolaplarda saklanmak için hazırlanmamıştı. Ertesi gün o iki kitabı alıp heyetimizin diğer üyelerine, Adi’ye ve Courtney’e verdim. Çok şaşırdılar, “Bu gizli kitabı Türkiye Büyükelçiliği’nden mi temin ettin?” dediler. Türk Büyükelçiliği’nin onlardaki imajı hoşuma gitti ve bozmak istemedim. Sadece “Biliyordunuz gizli dokümanların nereden temin edildiği konusunda kaynak verilmesi âdet değildir” dedim.

Biz sivilleşme ile ilgili çalışırken, özellikle Tarım Bakanı bizi görmek istedi. Bir gece geç saatlere kadar neler yapmayı planladığını anlattı. Ancak o sırada Saddam Hüseyin ve yakın çevresi güçlü silah geliştirebilmek için pek çok para harcanmakta idiler. Irak'tan ayrılmadan önce aramızda yaptığımız iş bölümüne uyarak topladığımız bilgiler yaptığımız görüşmeler ışığında çok tutarlı bir rapor hazırlamak olanağımız oldu. Adi, İngilizce dilinde çok iyi yazmak yeteneğine sahip bir kişi olarak rapora son şeklini verdi. Bizim o raporumuz gerek Birleşmiş Milletler Örgütü'nde gerekse Irak ile ilgilenen uluslararası diğer kurumlarda çok takdir edildi. Bizim raporumuzun tartışılması ya da o rapor üzerinde konuşulması için bazı toplantıların tertiplemeye çalışıldığı sırada, başka bir ifade ile bizim raporumuz daha elden ele dolaşırken Irak Orduları güneye doğru yürüdü ve çok kısa zamanda Kuveyt işgal edilmiş oldu.

Bir aylık Irak'ta kalarak çalışmamız ve sonra haftalarca rapor yazmak için sarf ettiğimiz bütün gayret sıfır olmuştu. Sivilleşme şansını kullanmayıp Kuveyt'i işgal bir sonun başlangıcı oldu. Görüştüğümüz, görüşmek için çeşitli kontrol noktalarından geçtiğimiz başta Taha Yasin Ramazan olmak üzere birçok bakan idam edildi. Saddam Hüseyin yakalanarak idam edildi.

Sade kendilerini akıllı ve başkalarını aldatılabilir gören, "evet efendimci" üst yönetimin kendilerini ve tüm ülkeyi ve halkı büyük felakete hem de göz göre göre sürükleme eğilimleri içinde olduğunu Irak'ta çalıştığım sırada her adımda hissetmiştim. Hislerim keşke gerçekte olanlarla çakışmasa idi. Bugün Irak'ı yeniden kurmak için çaba sarf ediliyor. Çok sancılı yıllar geçiren, önemli doğal kaynağı olan bu ülkenin yakın gelecekte huzura kavuşacağını tahmin edemiyorum. Bunun ilk işareti Kuveyt Emiri'nin Bağdat'ı ziyaretinde verilmişti.

Kuveyt Emiri (Kuveyt Şeyhi) ile Saddam Hüseyin birkaç kez toplanmış olmalı ki televizyonda toplantıların sonunda her ikisinin de yer aldığı resimler gösteriliyordu. Gerek Şeyhin gerekse Irak Devlet Başkanı'nın mutlu görünmedikleri ortada idi. Görüşmelerin gergin geçtiğini dikkatli seyirciler hemen fark etmişlerdi.

Kuveyt Şeyhi'nin savaş sırasında verdiği paraların hibe değil de geri ödenmesi gerekli borç olduğunu söylediği rivayet ediliyordu. Bizimle aynı otelde kalan Kuveyt heyeti üyeleri ve özellikle Kuveytli gazetecilerle sabah kahvaltısı sırasında aynı masaya oturup konuştuğumuz oluyordu. Önemli mevki ve varlık sahibi olduğunu anlamakta gecikmediğimiz bir Kuveytli yüksek sesle İngilizce "Arap âlemi Saddam Hüseyin'e çok müteşekkirdir. Eğer o İranlıları durdurmasa idi ikinci bir Darius istilası yaşanacaktı. Yok olacaktık" diyordu. Kahvaltı salonunda bunlar konuşulurken kapalı kapılar arkasında iki liderin birbirlerine hakaret etmekte olduklarını Irak'tan ayrılmamızdan birkaç ay sonra uluslararası basından öğrendik.

Saddam Hüseyin Arap Âlemi'nin lideri olmak mı istiyordu? Yoksa Ortadoğu'nun en güçlü lideri olmak sevdasına mı kapılmıştı? Kendi gücünü ve yerini iyi tayin edemediği belli idi. Dünya'daki olayları ve güç odaklarını iyi değerlendirmeden yüksek perdeden konuşmak ya da maraza çıkarmaya hevesli olmak dış politikada yapılacak en büyük hatadır. Ülkeleri yönetenler bunu bazen iç politikada başarı sağlamak için yaparlar; komşularına ya da bölgedeki ülkelere dostane olmayan hatta bazen rahatsız edici söylem ve davranışlar içinde olurlar. Ne yazık ki dış politikada yapılan hatayı sadece lider değil millet topyekûn ve gelecek nesiller ödemek zorunda kalıyor.

Irak'ta camilere girerken yaşadıklarım benzer durumu yıllar sonra eşim ve küçük kızım ile Kudüs'ü ziyaretimizde de yaşadık. Eşim ve küçük kızım ile Noel ve yılbaşına rastlayan hafta İsrail'e turizm amaçlı gitmiştik. Tel Aviv'den Kudüs'e vardığımız zaman bizim için yerel turizm şirketinin hazırladığı programın sadece Hıristiyan ve Musevi kutsal yerlerini ziyaret etmemizi ön gördüğünü

fark ettik. Cami ül Aksa'yı tavaf etmemiz dahi düşünülmemiştir. Kudüs'e gece vardık ve gördük ki o sabah için programda bir gezi görünmüyordu. Diğer günler doldurulmuştu sadece o gün boş idi. İstedığımız yeri ziyaret edebilirdik. Tesadüf o gün Miraç kandili idi. Acele bir şekilde biz Kudüs'ün eski şehrine gittik ve Cami ül Aksa'yı ziyaret etmek istedik. Orada da epey sorunlarla karşılaştık. Pasaportlarımızı gösterdik ve abdest almak için eşim, kızım ve ben ayrıldık. Hanım abdest almak için çoraplarını çıkarttığı zaman civardaki hanımların "Soyundu bu" diyerek tepki koyduklarını hâlâ hatırlar. Benzer şekilde hanımlar ve beyler ayrı mekânlarda namaz kılıyorlardı. Birbirimizi o kalabalıkta kaybetmemeye özen gösterdik. Hele kızım ayakkabılarını alarak camiye girmek isteyince epey hadise çıkmıştı. O ziyarette caminin imamı bizi fark etti ve namazdan sonra özen göstererek alt kata indirdi ve normal şartlarda göremeyeceğimiz kutsal yerleri gösterdi.

Ailecek yaptığımız bu ziyaretten 5-6 yıl sonra iş icabı genç bir Müslüman Türk işadamı dostumla İsrail'e gittik ve bir cumartesi günü Mescit ül Aksa'ya giderek ibadet etmek istedik. Yanımızda cami civarındaki Müslüman esnafla da pek yakın dost olduğu her halinden belli bir Yahudi mihmandarımız vardı. O Yahudi idi, fakat kapıdaki polis dahil herkesle senlibenli olduğu hareketlerinden belli oluyordu. Kapıdaki polis bize kelime-i şahadet getirmemizi söyledi. Dediğini yaptık. Mihmandarımızın ziyaretten hemen sonra bize söylediğine göre kapıda bizi sınava çeken Filistinli bizim geçmemize izin verdikten sonra ona "Müslüman değiller amma boş ver" demiş. Kontrolün ciddiyeti de bu kadar oluyor oralarda.

İran'da da camilere gittiğimde gene kara cüppeli genç mollaların kapılarda insanları bir bir durdurarak giriş için izin verdiklerine gerek Şahlık döneminde gerekse sonraki dönemlerde yaptığım ziyaretlerimde tank oldum. Biz Türkiye'de ibadet yerlerimizi, hatta türbelerimizi herkesin ziyaretine açtığımız için Arap dünyasının ve İran'ın bu tutumunu bir türlü anlamış değilim.

1968'deki Irak ziyaretimizin sonuna yaklaştığımız bir akşam Dicle kenarında diğer uzman arkadaşlarımla yemek yiyor bir yandan da ziyaretimiz sırasında edindiğimiz bilgi ve izlenimleri birbirimize aktarıyorduk. Ben, bu şehirde ağır bir siyasi hava var, bu hava bana burada yakında bir ihtilal olacakmış izlenimi veriyor dedim. Böyle bir sözü etmemin sebebi konuştuğumuz bakan veya yüksek devlet memurlarının bizimle konuşurken akıllarının adeta başka bir yerde olduğunu hissetmem olmuştu. Benzer bir durumu 27 Mayıs 1960'tan önceki günlerde Ankara'da yaşamış, hissetmişim. O sırada Türkiye'de 10 yıllık bir kalkınma planı yapmak üzere çalışmakta olan Hollandalı Profesör Tinbergen'in Türk yardımcısı idim. Prof. Tinbergen zamanın Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Paris'te görüştüğünde, başka kurumlardaki sorumlulukları ve daha önce yapılmış anlaşmaları sebebi ile Türkiye'de sürekli kalamayacağını, iki üç ayda bir gelip dört beş gün ya da ihtiyaç oldukça kalabileceğini fakat güvendiği bir yardımcısının Ankara'da sürekli kalarak onun için gerekli bilgi ve belgeleri toplayacağını söylemişti. Bu koşulla Prof. Tinbergen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin danışmanı olmuş ve yardımcısı Dr. Koopman Ankara'da sürekli kalarak planlama için gerekli çalışmaları yapmakta idi. Ben de onunla devlet ricalini veya iktisadi devlet teşekküllerinin genel müdürlerini ziyaret ediyordum. O ziyaretlerimiz sırasında bazı genel müdürlerin bizimle konuşurken esas olarak başka konulara akıllarının takılmış olduğunu hissetmişim. Örneğin o zaman hem Sümerbank Genel Müdürü hem de Demokrat Parti Ankara İl Yönetimi'nin başı olan Merhum Mehmet Akın ile konuşurken bu hissi çok açık hissetmişim. O bir yandan ülkede olan gelişmeleri ve doğuracağı sonuçları yoğunlukla hissediyor fakat mevkiî itibarı ile bizimle konuşurken adeta başka bir âlemden konuşuyor gibi geliyordu. Belki bu görüşmelerimi Irak'ta çalışırken hatırlamam belki o sıralarda Irak'tasık sık yönetimin askeri müdahalelerle değişmesi benim böyle bir söz söylememe

sebeep olmuştı.

Biz Bağdat'taki temaslarımızdan sonra yataklı tren ile Musul'a hareket ettik. Yataklı vagonları saatlerce güneş altında açıkta bıraktıklarından kompartımana girdiğimizde adeta fırına girmiş gibi hissettim ve söylenmeye başladım. Ben şikâyet ettikçe heyet başkanı olan Alman ekonomist, gülerek "Ne şikâyet ediyorsun, bedava bir sauna bulduk, sevinmeliyiz" demişti. Hatta defalarca "Bedava saunaya girdik, sevinmeliyiz" diye tekrarlayarak kendisine olumlu telkinde bulunmaya çalışıyordu. O, Hitler'in Moskova'ya hücum ettiği sırada, oraya yollanan askeri birliğin içinde çocuk denilecek yaşta yollanmış birisi idi. Çok soğuk, karlı günlerde, donmuş yollarda yaya olarak Moskova'ya gitmeye çalışıp sonra geri dönmüştü. Çok sıkıntı ve yokluk yaşamış birisi idi. Kompartımanın sıcaklığı gibi ufak tefek şeylerden yakınmayacak kadar olgunlaşmıştı. "Ben yaya olarak Moskova'ya giderken bana en dokunan benden birkaç yaş büyük erkek kardeşimim motorlu vasıta ile o yolda geri dönüşünü görmek olmuştı" diyerek şaka da yapabiliyordu. Büyük aç deneyimleri onu hayata olumlu bakmaya alıştırmıştı. Gerçek sıkıntı çekmiş insanların hayata daha rahat baktıklarına o gün bir kere daha tanık olmuştum.

Musul ziyaretinin fazla bir özelliği yoktu. Musul Bağdat'a göre daha sakin ve geri bir şehirdi. Oradaki ilgililerin Dünya Bankası heyetine özellikle söyleyecekleri bir şey yoktu. Hafta sonu tatilinde civardaki tarihi kalıntıları ziyaret ettik. Pek çok antik eserin boş arazide kaderlerine terk edilmiş olduğunu üzümlere gördük.

Irak'ta üç hafta kalarak Washington'a döndük ve Japon uzman daha önce karar vermiş olduğu için sıla iznine çıktı ve Japonya'ya gitti. Biz diğer uzmanlar raporlarımızı yazmaya başladık. Belki 10 gün geçmeden Irak'ta hükümet darbesi olduğu ve başka bir generalin işbaşına geldiği haberi ulaştı. Bu hareket ileride Saddam Hüseyin'i mutlak diktatörlüğe taşıyacak hareketti. Irak'ta bir askeri darbe olması, yeni bir düzenin ve yeni bir hükümetin işbaşına gelmesi bizim çalışmalarımızı önemsiz hale getirdi. Bir rapor hazırlayacaktık fakat bu sadece Banka'nın kendi arşivi için olacaktı. Dünya Bankası'nın siyasi olaylardan habersiz olarak ve ülkelerin siyasi geleceğini tahmin edemeden heyetler göndermesine bir yeni örnek böylece tarihe geçmiş oluyordu.

Japon Uzman Irak'taki hadiseyi öğrenince Uzmanlar Heyeti Başkanı'na Japonya'dan bir telgraf göndererek şöyle yazmıştı: "Ayhan darbe yapılacağını biliyordu, bize akşam yemeğinde söylemişti. Herhalde Türk Büyükelçiliğini ziyaret ettiğinde ona bu bilgiyi vermişler." Japon dostumun sadece hislerimle, kendiliğimden yaptığım bir tahmini Türkiye'nin istihbarat gücüne bağlamasına doğrusu o zaman epey gülmüştüm.

O darbe girişiminde bir general başa geçmişti fakat esas güç o sırada ikinci planda olan Saddam Hüseyin'de idi. Nitekim bir yılda veya ondan birkaç ay uzun bir sürede Saddam Hüseyin tek başına iktidarı eline geçirdi. Irak'ta yepyeni bir devir açılmış oluyordu. Saddam Hüseyin idaresi önce petrol meselesini ele alarak petrol gelirinden daha fazla pay almaya gayret etti ve başarılı oldu. Tabii eline önemli mali kaynak geçince yıllarca Irak'ta Saddam Hüseyin her şeye tek başına karar veren kişi oldu.

Amerika Birleşik Devletleri askerlerinin Irak'ı işgal etmesi ve sonrasında Saddam Hüseyin'in idam edilmesi sırasında televizyonları seyrederken hep 40 yıla yakın bir zaman önce Irak'a yaptığım o ziyareti hatırladım. Saddam büyük bir gizli güç olarak Irak'ta bizim Uzmanlar Heyeti'ne muhatap olan hükümeti baskı altında tutmuş ve onun yerine zaman içinde gelerek tüm gücü kendi elinde toplamıştı. O güçle Irak'ı idare etmiş ve özellikle 1970'lerin ilk yarısındaki petrol krizi dolayısı ile petrole sahip ülkelerin zenginleşmesi gücünü bölgesel güç haline getirmişti.

Suriye ve Irak'a 1967 ve 1968'deki ziyaretlerimden daha sonra çeşitli yıllarda da başka ziyaretlerim oldu. 1968'de adeta tüm Arap ülkelerine benim gitmem gerekiyormuş gibi bir durum oldu ve sonbaharda Lübnan'a giden Dünya Bankası Uzmanlar Heyeti'nde yer aldım. Beyrut'a giderek sahilde çok görkemli Phinicia Palace adlı otele yerleştik. Beyrut o zaman Ortadoğu'nun eğlence ve ticaret merkezi durumunda idi. Lübnan'da devlet yönetimi yakından incelendiğinde çok hassas bir denge kurulmuş olduğu görülüyordu. Dini inançlarına göre oluşmuş toplulukların ülke yönetimindeki etkileri ve ağırlıkları dengelenmeye çalışılmıştı. Bir kurumun başındaki kişi Hıristiyan/Maronit topluluğundan ise yardımcısı muhakkak Müslüman idi. Başka bir kurumda başta bir dini inançtan birisi varsa onun yardımcısı öteki dini inanç topluluğundan idi. İş hayatında "İş bilen kılıç kullananın" prensibi işliyordu; fakat devlet yönetiminde farklı toplulukların dengeli bir şekilde temsiline özen gösterilmişti.

Büyük sanayi tesisleri yoktu. Lübnan'da küçük sanayi, KOBİ denilen üretim tesisleri vardı. Buna karşılık ticari ve mali sektör güçlü idi. Bir pamuklu dokuma fabrikasının görülmeye değer olduğunu Lübnan hükümet yetkilileri vurguladı. O tesisi ziyaretimde onun Türkiye'deki benzer tesislerle kıyaslandığında orta büyüklükte bir pamuklu dokuma tesisi dahi sayılamayacağını gördüm. Sahibi ziyaretimden çok memnun oldu ve orada teknik danışman olarak çalışan genç Türk tekstil mühendisi ile tanıştırdı. O tanışmada şöyle demişti: "Dokuma tesisimizi verimli çalışmada çok sıkıntı çekiyorduk, Fuat Bezmen'e sıkıntılarımızı anlattım, sağ olsun bana bu genç uzmanı gönderdi, şimdi her şey çok daha iyi." Bu samimi ifade İstanbul'da bulunan Mensucat Santral'in ve kurucu, birinci nesil sahiplerinin sadece Türkiye'de değil bazı Ortadoğu ülkeleri tekstil iş muhitinde de tanınan ve saygı duyulan kişiler olduğunu gösteriyordu.

Lübnan'da dinler ve mezhepler arasında kurulan denge ileriki yıllarda, biraz da dışarıdan gelen etkilerle bozuldu ve yıllarca Lübnan sıkıntılı günler geçirdi, iç çatışmalar oldu. Sanayi ile ilgili araştırmaları ve bilgisi olduğu için devlet Teknolojik Araştırmalar Kurumu Başkanı ile görüşmemin yararlı olacağı tavsiye edilmişti. Ben de öyle yaptım. Bir sabah o zatın bürosuna gittim, daha içeri girer girmez bana "Bütün suç sizde" dedi. Şaşırdım. Adeta beni şahsen suçluyor gibi bir tavırla hal hatır dahi sormadan yüksek sesle konuşuyordu. Usulüne uygun biçimde görüşme talep etmişim ve de tam zamanında görüşme yerine gitmişim. Daha önce ne için görüşmek istediğim hakkında da kendisi bilgilendirilmişti. Ben kafamdan, neden bu zat bu kadar kızmış diye düşünürken o sözüne şöyle devam etti: "Bizi bıraktınız, Osmanlı burada iken her şey çok iyi idi, siz bıraktınız gittiniz, biz bir türlü huzur bulamadık." Osmanlı devrinde Lübnan'ın ve Beyrut'un ne kadar önemli addedildiğini vs. anlattı. Ben ondan Lübnan sanayii hakkında bilgi almaya çalıştıkça o sözü eski günlere getiriyor ve "Suç sizde, bizi bıraktınız, hiçbir şey eskisi gibi değil" diyerek özlemine anlatıyordu. Bu konuşmayı yaptığım sırada Lübnan rahat ve ekonomik olarak güçlü, ticari olarak canlı idi. Daha sonraki yıllarda Lübnan'da ciddi iç çekişmeler oldu, televizyonlardan izlediğimiz kadar Beyrut harabeye döndü. Televizyonlarda Lübnan haberlerini izledikçe hep o profesör şimdi Osmanlıların gittiğine kim bilir ne kadar daha çok hayıflanıyor diye düşünmüşümdür.

1968’de ziyaret ettiğim Mısır, Suriye, Irak ve Lübnan birbirinden pek çok bakımdan farklı Ortadoğu ülkeleri idi. Zaman içinde Suriye’de Hafız Esat idareye el koydu ve Sovyetler Birliği ile yakınlaşarak yoluna devam etmek istedi. Suriye’de hemen bizim sınırimıza yakın bölgede petrol bulunmuş olması ve daha önemlisi öteki Arap ülkelerinin özellikle Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin petrolden çok gelir elde etmeleri Suriye’de de bir ölçüde zenginleşmeye neden oldu. Suriyeli birçok muhasebeci, öğretmen, orta yönetim kademelerinde çalışacak beyaz yakalı Suriye vatandaşları Suudi Arabistan, Kuveyt ve Körfez emirliklerinin firmalarında iş bulmuşlardı. O firmalarının Avrupa ofislerinde, özellikle Paris’teki ofislerinde Suriyeliler tercih edilir durumda idi. Onların ülkelere para gönderiyor ve mali olarak önemli katkılar sağlamakta idiler.

Suriye’ye ikinci ziyaretimi de gene Dünya Bankası Uzmanlar Heyeti ile yaptım. Bu defa Dünya Bankası’nın memuru olarak değil de danışmanı olarak o heyette bulunuyordum. Heyet Başkanı İranlı bir ekonomistti ve 1968’dekinden çok farklı bir Suriye idaresine muhataptık. Benim daha çok temas ettiğim kişi Sanayi Bakanlığı’nda Sanayi Planlama Müdürü idi. Eski bir polis memuru olan muhababım bize birçok Arapça doküman veriyordu. Onları okumamız olanaksız olduğu için bulabildiğimiz kadar tercümanlardan yararlanıyorduk Suriye’de otoriter bir devlet idaresi vardı fakat önceliğin askeri alanlar olduğu su götürmez bir gerçektir. Sanayi olarak oldukça geri durumda idi. Pek çok Suriyelinin Türkiye’deki çeşitli sanayi tesislerinden sitayiş ile bahsettiğini duydum. Otobüs karoseri yapan bir atölyeyi gezdiğimizde tüm işlemlerin el işçiliği ile yapıldığına şahit olduk. O atölyenin sahibi bana bakarak “İstanbul’da büyük ve tamamen mekanize fabrikalarda otobüsler yapılıyor, biz tek tek çekiçle yapıyoruz” diye hayranlığını belirtmişti.

Yıllar içinde Dünya Bankası heyetleri de değişikliğe uğramıştı. 1965-1969 yılları arasında üye ülkelere gönderilen ve benim de katıldığım uzmanlar heyetlerinde hiç kadın uzman bulunmamıştı. Dünya Bankası erkek egemen bir kurumdu. İkinci kere Suriye’ye gittiğim heyetin maliye ile ilgili uzmanı ABD vatandaşı bir hanım idi. El emeği ile yapılan şeyler özellikle Amerika’da makbul sayılır. Ben çekiçle yapılan otobüs karoserini o hanıma göstererek “El emeği ile yapılan bir otobüs ister misiniz?” dediğimde, “Teşekkür ederim, ben gene de GMC tercih ederim” demişti.

1970’li yılların başında Dünya Bankası’nda çok yoğun bir şekilde kadınların sekreterlik dışındaki görevlere de gelebilmeleri için yoğun çaba harcandı. Benzer şekilde kara tenli Amerikalıların da görev almaları teşvik edildi. İlk kurulduğu yıllarda daha çok Anglosakson kökenden ve Yahudi Amerikalıların, Britanyalıların, Hollandalıların, İskandinavların görev aldığı Dünya Bankası zaman içinde az gelişmiş ülke vatandaşlarının görev almaları gayretine girdi ve çok sayıda Pakistanlı ve Hintli iyi yetişmiş uzman görev aldı. Ancak bunlar hep erkek uzmanlardı. Bu defa kadınların uzman olarak hatta karar noktalarında görev almaları için gayret sarf edilmesi gerekiyordu. 1980’lerde bu alanda epey mesafe alınabildi. “Eğer zenci kadın iktisatçı iseniz Dünya Bankası’na başvurana adaylar arasında birinci sıradasınız, hele bir de Yahudi zenci kadın iktisatçı iseniz doğrudan işe alınırsınız” diye şaka yapılırdı. O şakanın gerçeklik payı da yok değildi. Daha sonraki yıllarda katıldığım Dünya Bankası uzmanlar heyetlerinde hemen her dalda kadın uzmanlar hatta kadın heyet başkanları olduğunu ve pek çoğunun erkeklerden daha yetenekli ve gereğinde acımasız olduklarına tanık oldum. Tayland’a gittiğimde heyet başkanımız Mrs. Marry Shirley dikkat çekici, çok iyi yetişmiş bir uzman idi. Bangkok’ta ben eşime ve çocuklarıma hediye olarak mücevher aldığımında ona “Sen satın almıyor musun?” diye sorduğumda, “Mücevher bence iyi bir yatırım değil” demişti. Kadın olarak bu sözü söyleyen Marry, Dünya Bankası’ndaki görevinin yanında eşi ile Noel çamı yetiştiren işletme ile de yakından ilgilenen dirayetli bir işkadını olarak hatırımdadır.

Daha önceki Suriye seyahatimde ziyaret ettiğim elektrik motoru üretim tesisini özellikle ziyaret etmek istedim. Gözlerime inanmadım; ürettikleri motorlar Batı dünyasında alıştığımız boyutlarda idi. Eskiden çok malzeme sarf ederek az güçlü motorlar üreten bu fabrika şimdi İsviçre'den satın aldıkları lisansla artık Batı'da da geçerli olacak motorlar üretebiliyorlardı. Yeni bir teknoloji aldıklarını ve verimliliklerinin çok arttığını iftiharla anlatıyorlardı. Bu seyahatimizde International Hotel'de kalmıştık. Bu daha evvel kaldığımız Omayat Oteli'ne göre yeni ve konforlu idi. Belli ki az da olsa Suriye Ortadoğu'daki petrol geliri artışından dolayı olarak da olsa yararlanıyordu.

Suriye'ye daha sonraki yıllarda bir kere daha Dünya Bankası danışmanı olarak gitmem istendi. Bu defa Sheraton Oteli'nde kaldık. Daha başka uluslararası otel zincirleri de Şam'a gelmişlerdi. Şam çarşısında eski eserler ve hediyelik eşyalar satılıyordu. Belli ki Suriye'ye batılı turistler de gelmekte idi. Uzmanlar Heyeti Başkanı Tayland vatandaşı bir ekonomistti. Akşamları yaptığımız uzmanlar heyeti toplantılarında Suriyelilerin çalışmalarımıza yardımcı oldukları konusunda fikir birliğine varıyorduk. Ülkede Hafız Esat rejimi tam manası ile yerleşmişti. Televizyonda Hafız Esat lehine yapılan tezahüratı fark etmemek elde değildi. Suriye petrol aramalarına, turistik bölgeleri geliştirmeye devam ediyordu. Turizm Bakanı'nı ziyaretimde odasındaki haritada Hatay'daki turistik merkezlerin de işaretlenmiş olduğu dikkatimi çekti ve bakana bunun doğru bir davranış olup olmadığını sorduğumda çok mahcup olduğunu gördüm. Suriye Hatay'ı kendi sınırları içerisinde göstermeyi ve komşularına devamlı saldırgan tavırlar içerisinde olmayı hatta bütün dış âleme kuşku ile bakmayı belki de ülke içindeki otoriter gücünü sürdürmenin bir aracı olarak görüyordu. Unutmamalı ki Suriye sınırları Birinci Dünya Savaşı sonrası tamamen o günlerdeki İngiliz yetkililerin ve Fransızlarla aralarındaki çekişmelerin etkisi ile çizilmişti. Suriye halkı birçok etnik ve inanç farklılıkları olan gruplardan oluşmuştur. Yıllarca ve çoğu zaman dış etkenlerle çeşitli askeri darbelerin olduğu bir ülke idi.

Saydığım ve sevdiğim bir dostum merhum Şinasi Orel Suriye'ye 1962 yılında Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi olarak atanmıştı. Oraya gittiği zaman Büyükelçi için bir rezidans¹⁸³ kiralaması söz konusu olduğunda zamanın Suriye başbakanının o işe uygun boş ve kiralık bir mülkünün olduğunu öğrenir ve orayı kiralar. Üst katta Başbakan ikamet etmektedir. Onun hemen altında ise Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi'nin konutu vardır. Bir süre sonra hükümet darbesi olur ve Başbakan görevinden iskât¹⁸⁴ edilir ve tutuklanması gündemdedir. O ise birkaç basamak merdiveni inerek Türk Elçiliği'ne sığınır. Bu defa bizim büyükelçimiz onu aylarca evinde misafir etmek durumunda kalır. O sadece bir misafir değildir, misafir başbakandır. Büyükelçimiz onu hem yemeklerde ağırlamak hem de her akşam ona hoşça vakit geçirtmekle görevlidir. O arada yeni Suriye hükümetinin eski başbakanı sürekli talep ettiği de önemli diplomatik sorundur. Büyükelçimiz her akşam bezik oynayarak misafirini rahat ettirmeye gayretten geri kalmaz.

Suriye'deki toplum yapısı bakımından da dikkate değer. Hıristiyan Suriyeliler cuma günü dükkânlarını kapatmazlar. Omayad Camii'ne giden yolda bulunan eski Şam çarşısında Müslüman esnaf cuma günü çalışmazdı. Pazar günü de Hıristiyan esnaf dükkânını kapatır, Müslüman esnaf alışverişe devam eder.

Şam'a daha sonra bir kere de Suudi Arabistan'da büyük inşaat yapan bir firmamızın sahibi, genel müdürü ile kısa bir ziyaret yaptım. Bu sadece üç günlük bir ziyaret idi. Şehrin merkezindeki Şam Palas Oteli'nde kaldık. Şam daha da gelişmişti, biz sürekli toplantılarda olduğumuz için şehri genel olarak görmekten öte incelemek olanağım olmadı. Fakat bu yolculuğun hiç unutmayacağım bir hatırası akşam yediğim bir et yemeğinden fena halde zehirlenmiş olmamdır.

Ortadoğu ülkelerinden bahsederken Ürdün'e yaptığım bir seyahati de anlatmalıyım. Dünya Bankası Uzmanlar Heyeti'ne Banka dışından danışman olarak katıldım. Görevimiz Belediyeler ve Köyler Bankası'nın projelerini inceleyip onlar arasında kredi verilebilecek olanları belirlemektir. Ben Belediyeler ve Köyler Bankası'nın doğrudan gelir sağlayacak projelerini incelemekle görevli idim.

Ürdün nüfus ve toprak varlığı bakımından Suriye ve Irak'a nazaran daha ufaktı. Halkı ise dünyaya daha açık insanlardı. Amman'dan başka şehirlerine de ziyaret imkânımız oldu. Kredi vermek için incelediğimiz Banka'nın genel müdürü ve İngiliz asıllı eşi bizi, tüm heyet üyelerini evlerine bir akşam yemeğine davet ettiler. Çok büyük bir masanın üzerinde çeşitli mezelerin tepelene doldurulduğu tabaklar yer alıyordu. Mezeleri tek tek saymadım. Fakat Ürdün veya Ortadoğu mutfağında ne adet ise hepsi orada, o masanın üzerinde vardı. Biz, Heyet üyeleri masanın etrafına oturduk, fakat ev sahibimiz ve eşi oturmadılar, ayakta bize hizmet ediyorlardı. Tabaklarımıza sürekli yiyecekler koyuyorlar ve adeta bizi tıka basa doyurmanın telaşı içinde idiler. Bu duruma hiç alışık olmadığım için ben o iki insan ayakta bize hizmet için beklerken utancımın yerini dibine geçiyordum. Tüm heyet üyeleri ev sahiplerimize masaya oturmaları için rica ediyorduk; onlar töre icabı teklifimizi kibarca reddediyorlardı. Masada bana göre onlarca kişiyi doyuracak yemek varken kocaman bir sini getirilip masanın üzerine konulmaz mı? Bu sini tepelene pirinç pilavı ile dolu idi. Pilavın üzerinde iyi pişmiş kuzu eti parçaları vardı. Belli ki tam bir kuzu kesilmiş. Ev sahibimiz arada bir tabaklarımıza pilav ve et koymaya başlayınca ve sürekli başımızda dikilince yediğim her lokma boğazıma diziliyordu hatta takılıyordu, yutmakta zorlanıyordum. Herhalde bizi yolcu ettikten sonra kendileri, eğer yorgunluktan yatmamışlarsa yemeklere girişmişlerdir.

Dünya Bankası için yaptığım birçok ziyarette yemek anılarımın yeri başkadır. Bir keresinde, 1966'da Pakistan henüz ikiye bölünmemişti. Bugün Pakistan olan kara parçası Batı Pakistan idi. Bugün Bangladeş olan yer ise Doğu Pakistan idi. Batı Pakistan'da Gushranwala bölgesinde bir transformatör üretim tesisini ziyaret ediyordum. O yıl Türkiye'de üretilmekte olanlardan daha büyük güçte ve daha yüksek voltajlı transformatör imal eden bir tesisti. Batı Pakistan'da elektromekanik sanayii ileri idi. En az o yıllarda Türkiye'de olandan çok daha ileri seviyede idi. Ziyaret ettiğim firmanın sahibi sorduğum tüm sorulara cevap verdi ve birçok doküman vererek o sanayi kolu hakkında bilgi sahibi olmama yardım etti. Sonra beni ısrarla yemeğe alıkoymak istedi. Beni yemekten affetmesi için yaptığım tüm ricalarıma rağmen davetinden vazgeçmedi "Evde özel hazırlattığım yemekler geldi, kalacaksınız, birlikte yemek yiyeceğiz" dedi. Pilavın üzerine dövülerek incecik yaprak haline getirilmiş gümüş koymak dahil her özen gösterilmişti. Yemeğin bir noktasında Pakistanlı sanayici avucunu pilavla doldurup benim ağzıma uzatınca ne yapacağımı şaşırdım. Bana içtenlikle avucu ile ikram ediyordu, yesem bir türlü, yemesem bir türlü.

Yemen'de sabah erken iki Yemenli bankacı ve bir İngiliz danışman dört kişi Sanaa'dan ¹⁸⁵ otomobil ile yola çıktık, Taiz'e ¹⁸⁶ doğru gidiyoruz. Yemenliler kahvaltı etmediklerini söyleyerek yol üzerinde açık alanda yemek yenilen bir yerde durdular. Hep beraber masaya oturduk. Diğer masalarda elleri ile yemek yiyen Yemenliler ve etrafta uçuşan binlerce sinek vardı. İngiliz pişkin "Ben tavuk severim, burada tavuk yesem iyi olacak" diyerek siparişini verdi. Yemenliler de sipariş vermekte gecikmediler. Ben ne yesem daha az zarar görürüm hesabı içinde iken fırından yeni çıkmış ufak güveçleri gördüm ve Yemenli bankacıya bunun adı ne dedim ve onu ısmarladım. O kadar sıcakta hiçbir mikrobun yaşama şansı olamazdı. Ayrıca güveçte etsiz türlü gibi bir şeydi ve lezzeti de fena değildi.

Gümüşsuyu'ndan Beyazıt'a giden belediye otobüsü bazen çok seyrek gelir hatta çok karlı bir soğuk

kış günü hiç gelmemişti. Aynı öğrenci yurdunda kalan bir kısım arkadaş ellerimizde T cetvelleri ve resim tahtaları ile durakta kalakalmıştık. Üniversite kapılarını kapatmıştı, sığınacak sıcak bir yerimiz yoktu. İçimizden birisi “Kabataş’a kadar yürürsek orada başka otobüsler bulabiliriz” dedi. Gençliğin verdiği cesaret ve en zor durumdan bile keyif çıkarabilme becerisi ile yürüyüşe başladık. Sınıf arkadaşım İhsan Tuncay,¹⁸⁷ başında fötr şapkası ile yürüyordu. Ben İhsan’a takılıyordum, “İhsan bu hayat değil, bak fötr şapka var sen evlen artık” diyordum ikide bir. Kabataş’ta beklemedik hazır yürümeye başlamışken bir sonraki durağa gidelim dedik. Sonuç olarak Gümüşsuyu’ndan Beyazıt’a kadar olan yolu tüm yüklerimizle yürüyerek geldik. O deneyimden sonra öğleden sonraki ders mi önemlidir yoksa erken saatte otobüse binebilmek mi gibi bir soru-cevap oyunu geliştirdik.

Çalışma Bakanlığı’na verdiğim dilekçeye bir buçuk yıla yakın bir zaman sonra olumlu cevap geldi. Fransa’da üç aylık staj yapmam kabul edilmişti ve aylık 360 Fransız frangı burs verilecek ve istediğim elektrik tesislerini ziyaret edebilecektim. O cevap geldiğinde ben üniversiteden mezun olmuş ve DDY Elektrik Mühendisi olarak göreve başlamıştım. Her nedense DDY idarecilerine bursumdan bahsedip, ücretli veya ücretsiz izin talep etmek aklıma gelmedi. Oysa eminim idareciler çok memnun olurlardı. Zira Sirkeci-Halkalı arasındaki demiryolunun elektrifikasyonu yapılıyordu ve o iş Fransız teknolojisine göre Fransız firmaları tarafından yapılıyordu. O sırada ben artık mühendis olduğum için daha başka şekilde mesleki gelişme planı yapmıştım ve bir yıl kadar para biriktirerek Almanya’ya gitmek ve orada hem dil öğrenmek hem de mesleki bilgilerimi artırmak istiyordum. Bu planımın o günden sonraki teknolojik gelişmeler ışığında yanlış olduğunu daha sonraları deneyimle öğrendim.

İkinci Dünya Savaşı’ndan önce Alman bilimadamları ve teknik kişiler pek çok önemli buluş gerçekleştirmişlerdi ve Alman elektrik makineleri sanayii büyük rekabet gücü kazanmıştı. Üniversitedeki profesörlerimizin yüzde doksanına yakın kısmı Almanya’da, özellikle Dresden’de mühendislik eğitimi almış kişilerdi. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun hemen sonrasında devlet büyük bir özveri ile yurtdışında adam yetiştirme programı uygulamaya başlamıştı. Bu program savaşa rağmen devam ettirilmişti. Yüksek eğitim kurumlarında öğretim üyeliği yapmak veya devlet sanayi işletmelerinde teknik sorumluluk almak için uygulamaya konulan bu *kapsamlı adam yetiştirme programı* çerçevesinde Almanya’da Dresden Teknik Yüksekokulu’na gönderilen kişilerden dönenler bizim hocalarımızdı. Tüm referans kitapları Almanca idi ve bir açıdan biz Alman teknik kültürünün etkisi ile yetişiyorduk. İki veya üç hocamız Fransa’da ve Belçika’da eğitimlerini tamamlamışlardı. ABD’de temel mühendislik eğitimi alan hiçbir hocamız olmadığı gibi İngilizce bilen profesörümüz yoktu. Genç doçentlerden bazıları Amerikan üniversitelerinde kısa süreler kalarak dönüyorlardı. İngiltere teknik kurumları da o zaman Elektrik Fakültesi’nde etkili değildi.

ABD Büyükelçisi olarak hizmet etmiş o kişinin o zaman bana anlattıklarını 2002’den sonra uygulamaya çalıştıkları hep dikkatimi çekmiştir.

Strauss Hoope Ankara’ya büyükelçi olarak geldiğinde birkaç kere yemeğe davet etmişti. Bir yılbaşı eğlencesi tertiplemiş ve Batı Almanya’nın Wisbaden kentinde konuşlanmış ABD askerlerinden müzik ekibi getirtmiş idi. Bana şöyle demişti: “Hepimiz Allaha çok şükür iyi yemek yiyoruz, toplanıp yemek yemek neden. İhtiyacımız müzik ve dans.” İş icabı gittiğim ülkeleri hatırladıkça neden hep yemek yedirmek için gayret ettiklerini hatırladım.

İş için gittiğim ülkeleri saymaya çalışayım:¹⁸⁸

OECD ile: Portekiz, Yugoslavya, Yunanistan, İrlanda, Kuzey İrlanda (Belfast), İsveç, Danimarka,

İspanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Arjantin, Meksika, Şili, Arjantin, Meksika.

Dünya Bankası uzmanı olarak: Brezilya, Pakistan, Mısır, Suriye, Irak, Tunus, Fas, Cezayir, Ürdün, Liberya, Gana, Hindistan, Tayland, Almanya, İngiltere, İsviçre, İsveç, Fransa.

Birleşmiş Milletler Sanayi Kalkınma Örgütü (UNIDO) için: Tanzanya, Kamerun (Kenya'ya mecburi iniş).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ile: Irak.

Özel sektör danışmanı olarak: Suudi Arabistan, Irak, Libya, Suriye, Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Sovyetler Birliği/Rusya, Afganistan, ABD.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA)¹⁸⁹ için: Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Ukrayna, Arnavutluk, Almanya, Fransa, Belçika.

İş için gittiğim bu seyahatlerden önce öğrenci iken Lübnan, Yunanistan, İtalya, Avusturya Mısır, Fransa'ya gitmiştim. Askerliğim sırasında MIT'de¹⁹⁰ bir yaz programına katılmış ve pek çok Türk genci gibi askerlikte yeni bir meslek öğrenmek şansım olmuştu. Yöneylem¹⁹¹ uzmanı olmuşum. Hatta o konuda ilk Türkçe yayını Genelkurmay Başkanlığı İLGE yayınları arasında 1959 yılında ben hazırlamışım.

Yakın zamanlarda çok farklı nedenlerle ABD'de, Almanya, Fransa, İngiltere, Danimarka, Norveç, Bosna Hersek, Tunus'ta, İsviçre'de aylar ve haftalar geçirdim.

Moskova'ya ilk gidişim mühendis ve mimarlardan oluşan kalabalık bir grupla oldu. Gorbaçov Sovyetler Birliği'ni değiştirmeye başladığında Türkiye ile de doğalgaz karşılığı inşaat işi yapma anlaşması imzalanmıştı. Bir çeşit takas idi. Sovyetler Birliği, Türkiye'den bazı mallar satın alacak ve bu gaz hesabında Türkiye'nin alacağı tarafa yazılacaktı. Benzer şekilde müteahhitlik hizmeti de satın alacaktı. Gaz karşılığı bina yapmak diyebileceğimiz bir sistem idi. Şu farkla ki Türkiye'de gaz satın alan idare belli idi ve gaz özellikleri belli ve ölçme saati neyi gösteriyorsa o şekilde hesaba geçecekti; fakat bizim sattığımız her malın ve hizmetin tek tek Sovyetler Birliği ilgililerince beğenilmesi ve onaylanması gerekiyordu.

Sovyetler Birliği'nde İnşaat İthalatı Kurumu adında bir devlet organı ve onun da başında komünist parti üyesi olan bir ermeni müdür vardı. Türkiye'den gelecek müteahhitlerce yapılması istenen altı proje ilgili Sovyet İdareleri tarafından belirlenmişti. Moskova'da bir hastane inşaatı, gene Moskova'da mevcut bir alış-veriş merkezinin restorasyonu ve yeniden düzenlenmesi, Azerbaycan'da Bakû'da Hazar Denizi (Gölü) kıyısında bir otel, gene Azerbaycan'da bir dağ oteli, Gürcistan'da daha doğrusu Abhazya'da Karadeniz kıyısında Pitsunda beldesinde bir otel ve Dağıstan'da Hazar Denizi kıyısında bir otel. Söz konusu Sovyet idaresi bu işleri yapmak için Türkiye'den sekiz firmanın deneyimini yeterli ve söz konusu işlere uygun görülmüştü. O sekiz firmanın rekabet ederek işleri almaları koşulu getirilmişti. Bu firmalardan beşi birleşerek bir grup kurunca yarışacak firma sayısı dörde inmiş oluyordu.

Almanya'da kaldığım zaman ve sonrasında çok Alman tanıdığım, iş arkadaşım oldu ancak bir tane dahi can dostum oldu diyemem. Almanya'da tanıştığım ve sadece dört ay birlikte çalıştığım İsveçli Nils Kulberg ve eşi Inga ile ömür boyu dost oldum. Dünya Bankası görevlisi olarak İsveç'e gittiğimde Stockholm'den Nils'in ikamet ettiği Malmö'ye sırf onları görmek için gittim, gece onların misafiri oldum ve beni başka İsveçli bir aile ile tanıştırdılar. Yıllar sonra eşimle Kopenhag'da olduğumuz sırada feribot ile Malmö'ye geçtik ve Nils'in evini telefonla aradım. Tesadüf evde imiş ve hemen geldi. Inga ölmüş ve onu anarak bir öğleden sonra adeta kardeş gibi vakit geçirdik.

Nils benim Almanya'dan sonra Türkiye'ye döneceğimi, zannetmiş. Ben gezgin olduğum için

mektuplaşma adresi olarak Ankara'daki adresimi verirdim. Bir yılbaşında bana İsveç'ten bir paket geldiğini ve gümrük postanesine gelip almam gerektiğine dair ihbarname gelmiş. Ağabeyim postaneye gitmiş ve gelen paketin üzerinde oyuncak yazıyormuş. Adeta sevinmiş, zira oğlu Uğur o sırada daha bir yaşında bile değildi. "Ayhan'a gelen oyuncak ile benim çocuk oynar" diye içinden geçirmiş. O yıllarda gümrükten bir paket almak çok muamele gerektiren zor bir işi idi. Onu başarmış ve eve geldiğinde heyecanla paketi açmış. Çok hayal kırıklığına uğramış. Zira gelen pakette çok özenle ince kâğıtlara sarılmış, tahtadan, el yapımı ufak bir yel değirmenini görünce çok bozulmuş. O değirmenin çatısının bir tarafı Ay Yıldızlı Türk Bayrağı öteki tarafı ise İsveç Bayrağı şeklinde boyanmış imiş. Yel değirmeninin pervanesinin bir kanadında benim adım, diğerlerinde Nils, İnga, Nils'in oğlu Olaf'ın adları yazılı imiş. Kendi elleri ile yapıp boyadığı o ufak değirmen yakın dostluğun, kardeşliğin ifadesi idi ve ona emek vermiş, zaman harcamış ve özenle paketlenip yollamıştı. Çarşıdan alınacak herhangi bir armağandan ne kadar kıymetli idi. Almanya'da yakın dost olduğum Yunan Panayutopulos'u da anlatmam gerek. Frankfurt'ta AEG'nin Main Nehri kıyısındaki o zaman Yüksek Bina dedikleri yönetim merkezinde çalışıyordum. Önce sadece dokuz katlı olan o binaya "AEG Hoch Haus" demeleri Frankfurt'un o zaman 4-5 katlı binalardan oluşmuş olduğunu gösterir. Bir kısmı savaşta yıkılmış olmakla beraber meskenler 1930'ların mimarisinde idi. AEG çeşitli ülkelerden bir grup genç mühendise bir program çerçevesinde fabrikalarını tanıtmak, üretim ve mamuller hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamak istiyordu. Grupta AEG'nin Belçika'da, İsveç'te, Portekiz'de, Yunanistan'daki bürolarında çalışan mühendisler olduğu gibi yeni istihdam etmeyi düşündüğü Hintli, Afgan ve keza Güney Amerika'dan başka müşterilerinden de mühendisler vardı. Tam anlamı ile uluslararası olan o grupla beni de çeşitli fabrikalarına götürmek istiyorlardı. Ortak dilimiz Almanca idi. Bazılarının Almancası çok sınırlı idi. Tanışıp ilk seminerin yapıldığından üç-dört gün sonra o gruptaki en yakın dostum Michael Panayutopulos oldu. Dost olduğumuzdan çok kısa zaman geçmişti ki bir akşam yemeğinde "sana bir itirafta bulunmam gerek" dedi.

Meğer Almanya'ya gelmeden önce Michael kiliseye gitmiş ve "Allahım Almanya'da beni her istediğinle karşılaştırabilirsin, fakat sana yalvarıyorum şu berbat Türklerle beni bir araya dahi getirme ne olur" diye dua etmiş. Michael dedi ki: "Şu işe bak burada bu kadar milletten mühendis var, ben en yakın dostum olarak seni buldum." Türklerle Yunanlıların dostluğunun her iki ülkenin insanları için çok yararlı olacağına her zaman inanmışımdır, fakat özellikle Yunanistan'da politikacılar yıllarca "Türk düşmanlığını" gündemde hem de ısıtarak tutmayı marifet saymışlardır. Dini farklılık bir yana bırakılırsa Türk ile Yunan'ın zevkleri, davranışları ve dünyaya bakışı çok benzerlik gösterir.

Kişisel karşılaşmalarımda gerek Yunanistan'da gerekse başka ülkelerde Rumlardan hep çok yakınlık gördüğümü anımsıyorum. Belki de aynı bölgenin ya da aynı denizin insanları olmaktan gelen yakınlığımız var. 1957 yılında Londra'da olduğum sırada haftada bir gün hem İngilizce konuşmak hem de sosyal faaliyetlere katılmak için British Council'a giderdim. Çok ilginç konferanslar olurdu, Shakespeare hakkında pek çok ayrıntıyı o konferanslarda duymuştum. Müzik ve dans da vardı. İlk defa dansa gittiğimde salondaki en güzel genç hanımı seçtim ve onun önüne giderek ona usulüne uygun biçimde dans teklif ettim. Vals yapmaya başladık. Çok iyi İngilizce konuşuyordu ve birbirimizin hangi ülkeden olduğumuzu sordüğümüzde o, Güney Kıbrıslı Rum olduğu söyledi. Önce adeta ikimizin de dili tutuldu, bir sessizlik oldu; sonra gülüştük ve daha keyifle ve daha yakın olarak dansımıza devam ettik.

Tayland'da Dünya Bankası danışmanı olarak iktisadi devlet teşekküllerini inceleyip rapor yazmak

üzere görevlendirildiğimde İstanbul'dan Bangkok'a doğrudan uçuş yoktu. Dönüş için Bangkok'tan Atina'ya oradan da İstanbul'a uçmam gerekiyordu. Bangkok-Atina uçuşu gece yapıldığı için sabaha karşı Atina'ya vardım ve öğleden sonra İstanbul'a gidecek olan THY uçağını beklemeye başladım. Hafta sonu ve sabah erken saatlerde olduğundan bekleme salonunda benden başka sadece birkaç kişi vardı. Bu seyahatimi tam Ramazan Ayı'nın bitiminde Şeker Bayramı günü yapıyordum. Eşim ve çocuklarım Bodrum'da tatilde oldukları için İstanbul'dan Bodrum'a gitmem gerekecekti. Atina-İstanbul-Bodrum yolculuğu yapacağıma Atina'dan Kos'a¹⁹² uçup oradan deniz yolu ile Bodrum'a geçersen hem Kos'u görebileceğim hem de daha az yorulur çok zaman kazanabileceğim aklıma geldi. Yunanistan'a giriş vizem yoktu. Sabah erken saatinde başı çok kalabalık olmayan Yunan polis memuruna durumumu anlattım ve bayramı Bodrum'da ailemin yanında geçirmek için İstanbul'dan Bodrum'a gitmek zorunda olduğumu belirttim. Polis memuru çok iyi olmamakla beraber İngilizce konuşuyordu ve hemen bana hak verdi ve "Atina'ya teleks çekerek size vize alabilirsek hemen istediğiniz şekilde Kos'a uçabilirsiniz" dedi. Hafta sonu olmasına rağmen demek ki böyle durumlarda karar verecek nöbetçi kişiler görevde imişler ve bir buçuk saat kadar sonra polis memuru bana gelip "Vizeniz tamam" dedi ve gerekli işlemleri yapıp pasaportuma mühürleri bastı. Aynı zamanda Bangkok'tan İstanbul'a gönderilmek üzere uçakla Atina'ya varan bavulumu buldurup bana teslim ettiler. Dış hatlar terminalinden iç hatlar terminaline geçmem sırasında da o polis memuru gümrük görevlilerine Rumca durumumu anlatarak bana yardımcı olmuştu.

2004 yılında Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da olduğum sırada, Büyükelçi Fügen Ak Hanımefendi'yi ziyaret ettim. Beni lütfedip makam aracı ile evime göndermekte ısrar etti ve yolda bir noktada bazı geçitlerin açık olmadığını fark ettim. Meğer Kraliçe'nin bir ziyaretçisi varmış ve Belediye Başkanı'na gidiyormuş. Şoföre geri dönmesini söyleyip yürümeye karar verdim. Kraliçe ve misafiri bir atlı araba ile gidiyorlardı. Onlardan önce belediye binasına vardım ve bekleyen insanların en ön safına geçtim. Kraliçe dokunma mesafeme geldi ve koruma ordusu olmadan konuştuk.

Kızım Kopenhag'dan Amerika'ya dönmesi gerektiğinde her zaman olduğu gibi son dakikada hazırlığa başlayacağını bildiğim için ben dönüş tarihimi ondan sonraki haftaya erteledim. İyi de olmuş. Evi temizletmek ve kalan yiyecekleri evden nakletmem gerekiyordu. Paketi dahi açılmamış bulgur, pirinç, un ve paketi açılmış fakat çok az kullanılmış birçok başka yiyecek kalmıştı. Onları dökmeye gönlüm razı olmadı. Benim neslim yoklukta büyüdüğü için her hangi bir şeyi aymaya kıyamayız. Bir yüzü yazılmış kâğıdı atmayıp öteki yüzüne yazı yazarız. Aziz Nesin'in en güzel eserlerini böyle kâğıtlara yazarak hazırladığı bu durumu anlatmak için en güzel örneklerdendir. Bir palto giyildikten sonra tersyüz ettirilip birkaç kış daha idare ederek büyüyen neslin bir ferdi olarak kalan yiyecekleri çöp tenekesine atmaya kıyamıyordum ve nereye verebilirim diye aramaya başladım. Hiç Türk tanıdığımız yoktu. Pazar sabahı güzel havadan yararlanarak yürüyüşe çıktığımda bir kilisenin önünden geçtiğim sırada "Neden kiliseye girip papaza derdimi anlatmıyorum? O civardaki yardıma muhtaç kişileri tanıyabilir ve bana erzak dağıtabilmem konusunda yardım edebilir" diye düşündüm. Çok modern mimari ile yapılmış oldukça büyük bir kilise idi. Her ne kadar birçok Avrupa ülkesinde Hıristiyan Demokrat partiler veya Hıristiyanlığa vurgu yapan partiler varsa da kiliseye girdiğimde artık dinin günümüzün Avrupa toplumlarında eskisi kadar önemli olmadığını gözlerimle gördüm.

Koca kilise salonunda topu topu 15-20 kişilik bir cemaat vardı. İncil dağıtılırken bir tane de bana verdiler. Onlarla ayine iştirak ettim ve ayinin sonunu bekledim. Fakat o kadar az cemaati olan papazın bana yardımcı biri olamayacağı kanaatine vararak papazla konuşma fikrimden vazgeçtim.

Kilisenin iç kapısından çıktığım sırada genç hanımın yardım için para toplama kutusuna para attığına ve kendi kendisine bir şeyler söylediğine şahit oldum. “İyi günler” dedim. O da bana benzer bir temennide bulundu ve birlikte yürümeye başladık. Letonya’dan üniversite eğitimi için Kopenhag’a gelmiş ve o yılda son sınıf öğrencisi imiş. Danimarka hükümetinin hem öğrencilere yardım olsun hem de tek başına yaşayan yaşlılara hizmet etmek amacı ile uyguladığı bir program varmış. O program çerçevesinde o sabah bir yaşlı adamı ziyaret edip, onun evini temizlemiş ve evrakının düzenlenmesi için ona yardımcı olmuş, işi bitince de kiliseye uğrayıp dua etmek istemiş. O genç hanıma kızımın gittiğini ve birçok yiyecek kaldığını söyleyip ilgilenip ilgilenmediğini sordum. “Olur, teşekkür ederim, ben şimdi yaşlı bir bayana da uğrayıp onun da istediklerini yerine getireceğim, telefon numaranızı ve adresinizi veriniz, size iki saat sonra uğrar o yiyecekleri alırım” dedi. Bu cevap beni çok sevindirdi. Eve gidip kalan gıda maddelerini bir araya getirdim, paketledim, mutfak tezgâhının üstüne sıraladım. Genç hanımın gelmesini bekledim. Sözünde durdu, telefon ederek geleceğini bildirdi ve yiyecekleri alarak sırt çantasına koydu. Çok gıda maddesi vardı, hepsini almaya sırt çantası yetmedi. Bir kısmını benim verdiğim da plastik torbalarda eline aldı. Uzun boylu, iri yapılı idi. Gene de o yüklerin çok ağır olduğunu düşünerek “Size otobüsünüze kadar refakat edeyim” diyerek bazı torbaları ben aldım. Aktarma yaptıktan sonra tam evinin kapısına kadar gidebileceği bir otobüs olduğunu söyledi. Ben de o aktarma noktasına kadar onun yüküne yardım etmek üzere otobüse bindim. Otobüs durağı tamkızımın oturduğu binanın önünde yolun karşı tarafında idi. Aktarma noktasına gelince oradaki büyük bir parkı göstererek “Çok güzel bir parktır, gezmek ister misiniz?” diye sordu. Gezmeyi çok istediğimi fakat onun yükünün ağır olduğunu söylememe rağmen ısrar etti ve biz parkı gezmeye başladık. Ufak bir havuzda ördekler yüzüyordu, sırt çantasından benim verdiğim bazı bisküvi ve krakerleri ördeklere attı. Ördeklere pahalı gıda veriyordu. Babasının Musevi Rus, annesinin Letonyalı olduğunu ve Kopenhag’da kira vermek yerine banka kredisi ile bir daire satın aldığını söyledi. Müslüman bir Arap üniversite arkadaşı ile evlenmiş fakat adam hep namaz kılmasına rağmen gerekli şefkati göstermediği için bir yıl bile evli kalmadan boşanmışlar. Daha 25-26 yaşlarında olmasına rağmen bu genç hanım ne kadar olgun ve ayağı yere basıyor diye çok takdir ettim. “Kilisede, ‘Yüce Tanrım bana yardım et, beni yaşlılara hizmet ederek geçinme zorluklarından ve güç hayat koşullarından kurtar’ diye dua ettim. Acaba Tanrı dileğimi ‘Bana biraz bulgur gönder’ diye mi anladı, siz karşıma çıktınız?” diyerek kendi durumu ile alay da etti. O hanım iki gün sonra telefon etti ve aldığı gıdalarla yemek yapacağını ve beni akşam yemeğine davet ettiğini söyledi. Severek kabul ettim. Bir şişe şarap götürüyüm, ancak Türk şarabı olsun diye düşündüm. Evimizin altındaki, hemen yanındaki ve bir otobüs durağı ötedeki süpermarketlere baktım her ülkeden şarap vardı, fakat Türk şarabı yoktu. Oturduğumuz binanın bitişiğindeki binanın giriş katında sadece şarap satan, belki de Kopenhag’ın en büyük şarapçı dükkânı vardı. Sahibi ile daha önce konuşmuş ve neden Türk şarabı buldurmadığını sormuştum, “Pahalı geliyor, Şili’den getirtmek daha uygun” diye cevap vermişti. Ona uğradım, “Sizde Türk şarabı yok, biliyorum, nerede bulabilirim?” dedim. Verdiği adrese gittim özellikle şarap satan daha büyük bir dükkân idi; fakat orada da Türk şarabı yoktu. Türk bakkallarını yoklamak aklıma geldi. İlk girdiğim birkaç bakkalda “Şarap var mı?” dediğimde adeta küfür ediyorum gibi karşılandım. Kopenhag’da camiler ve çevrelerinde Türklerin toplandıkları yerler vardır. Dinin etkisi yabancı ülkelerdeki Türkler arasında çok yaygındır. Gene de diğer Türk bakkalları denemeye karar verdim ve birisinde Kavaklıdere şaraplarını buldum ve bir şişe Yakut aldım.

Akşam yemeğinde kendisi gibi Letonyalı olan ve o sırada Türklerin kaldığı bir apartmanda kiracı

olup şimdi başka ülkeye gitmeye çalışan genç bir bayan arkadaşı da vardı. Yatağının altında çıkan ikinci bir yatakta o yatıyormuş. Ev bir oda, mutfak, banyo ve ufak bir giriş bölümünden ibaretti. Fakat az eşya ile zevkle döşenmişti. Çok lezzetli yemek hazırlamıştı ve o iki genç hanım hayatlarını ve gelecekle ilgili planlarını bana anlatıyorlardı. Düşüncelerinin merkezinde uygun bir eş bulmak olduğu tüm konuşmalarından anlaşılıyordu. Türkiye'ye döndüğümde bana e-mail gönderip sınavlarımın iyi geçtiğinden ve tanıştığı genç bir erkekten bahsetti. Sonra evlenmeyi düşünüyorum diye yazmıştı. Benim elektronik posta adresim değiştikten sonra pek haber alamadım. Damarlarında Yahudi, Rus, Letonya ve belki başka etnik grup kanlarının karışımı dolaşan o genç hanım örnek bir dünya vatandaşı idi ve genç yaşta kendi hayatına yön vermek çabasında olduğuna şahit oldum ve çok saygı duydum. Umarım mutlu olmuştur.

Bakan olduktan bir hafta veya iki hafta sonra gazete sahipleri beni topluca ziyaret ettiler. *Hürriyet*'ten Erol Simavi gelmemişti. Nezhir Demirkent onu temsilen bulunuyordu. *Tercüman*'dan Kemal Ilıcak, *Dünya*'dan Bedii Faik, *Milliyet*'ten Ercüment Karacan ve diğerleri. Yeni görevimi tebrik ettikten sonra ziyaretlerinin amacının gazete kâğıdına yapılacak zam olduğunu belirttiler. Gazete kâğıdı SEKA tarafından satılıyordu. Üretim ve ithalat da o kurum tarafından yapılıyordu. Özetle dediler ki: "Gazete kâğıdına zam yapacağınız zaman, ricamız o zammı bizimle görüşmeden yapmayınız." Ben bir karşı teklif yaptım ve şöyle dedim: "Siz sanayi tesislerinin hesaplarından iyi anlayan uzman bir kişi bulunuz, bu konuda uzman bir kişi veya kişiler olabilir ve ben Sayın SEKA Genel Müdürü'ne söyleyeceğim SEKA'nın bütün defterlerini o uzmana açsınlar, göstereyim ve SEKA'nın satış fiyatının ne olması gerektiği konusunda bir rapor hazırlasın, sonra o incelemeye göre karar veririz. Bir hususa dikkat etmenizi özellikle rica ediyorum. O raporu ben bizzat okuyacağım. O tip incelemeleri çok yaptım ve gerçek bir uzman tarafından yapılmamışsa hemen anlarım."

Bu teklifimi gazete patronları memnuniyetle karşıladılar ve teşekkür ederek ayrıldılar. "Bu inceleme temmuz başında bana gelirse memnun olurum" diyerek inceleme için yeterli süre bıraktım. Söz konusu inceleme için gazete patronları Prof. Mustafa Aysan'ı ¹⁹³ uygun görmüşler. Belirttiğim sürenin bitimine on beş gün kala gazete patronları adına bana telefon edildi ve biraz daha süre istendi. O süreyi seve seve verdim; çünkü dört başı mamur bir inceleme yapılmasını çok istiyordum. SEKA yetkilileri bütün bilgileri sağlayarak Prof. Aysan'ın çalışmasını kolaylaştırıyorlar ve araştırmacının sağlıklı olması için gerekli yardım ve desteği sağlıyorlardı.

O İnceleme Raporu'nu bana geldiğinde gece evde saatlerce inceledim; Çaycuma Gazete Kağıdı Üretim Tesisi'ndeki maliyet bütün etkenler göz önüne alınarak hesaplanmıştı. Kapsamlı, ciddi bir inceleme idi. Her ne kadar maliyet daha aşağı bir rakama indirebilir mi diye zorlama da olsa bütün olarak bilimsel tutarlı bir çalışma bana sunulmuştu.

SEKA yönetimi sürekli olarak zam yapılmasını istiyor ayrıca toplu sözleşme görüşmeleri yapılıyordu. SEKA Genel Müdürü Aziz Gümüş ¹⁹⁴ meslektaşım olup daha üniversite yıllarından tanışmıştık. Benden bir önceki sınıftandı. Öğrenci Derneği Başkanlığı da yapmış ve Mehmet Turgut'un yakın arkadaşı idi. İzmit'ten Ankara'ya gelir ve daima büyük bir buket çiçekle beni ziyaret eder ve SEKA'da fiyat zamlarının muhakkak yapılması gerektiğini söylerdi. Benden önceki Sanayi Bakanları SEKA'nın bazı gazetelere kredili satış yapması için talimat vermişlermiş. Nitekim *Tercüman* gazetesi o sırada en çok kredi kullanan idi. Ben kredili satışın sadece belli gazetelere yapılmasının doğru olmadığını ve bütün gazetelere müşteri olarak aynı kurallara göre davranılmasını ilke olarak koymuştum. Ayrıca, söz konusu borçlu gazeteleri sıkıntıya sokmadan SEKA'nın birikmiş alacaklarını

yavaş yavaş, müşterilerini hırpalamadan tasfiye etmesini SEKA yöneticilerinden istemiştim.

Zam yapılması aylardır beklenmekte olmalı ki gazete sahipleri Ankara'ya kadar topluca gelmişlerdi. Bakanlık koltuğuna oturduğumda çekmecede benden önceki bakan Selahattin Kılıç'ın¹⁹⁵ gazete kâğıdı zammını savunan bir konuşma taslağını buldum. Belli ki zamma karar verilmiş ve uygulanması için uygun zaman beklenirken hükümet değişikliği olmuş. Ben de konunun bir uzman veya uzmanlarca incelenmesini isteyince SEKA yöneticileri daha da sabırsızlanıyorlardı. İnceleme raporunu ilk okuduğumdan üç gün sonra, hafta sonunda tekrar, dikkatle okudum ve oradaki maliyet rakamının fiyat olarak belirlenmesi koşulu ile SEKA yönetimine zam yapma izni verdim. SEKA kâr etmeden fakat zarar da etmeden gazete kâğıdı satacaktı. Buna rağmen gazete kâğıdı fiyatı önemli şekilde artırmış oluyordu. Gazetelerin o zamanki mali durumları hakkında bakanlıkta bilgi vardı. Hürriyet Gazetesi fiyatını artırmadan zammı kaldırabilecekti, diğerlerinin gazete fiyatlarını artırmaları ya da sayfa sayılarını azaltmaları gerekebilirdi. SEKA'ya isteyen gazetelere tekrar kredili satış olanağı sağlanmasını ve her türlü kolaylığın gösterilerek yeni duruma uyum sağlamalarına yardımcı olunmasını söyledim. Ayrıca Sanayi Dairesi'nden gazetelerin diğer girdilerin (film vs. gibi gerekli maddelerin) ithal kotalarında artırılma yapılmak sureti ile gazete işletmelerine yardımcı olunmasını istedim.

Gazete sahipleri bana verilen raporu biliyorlardı fakat fiyat ilan edilince ciddiye almış olmalı ki beni acilen ziyaret etmek için Ankara'ya gelmek istediler ve geldiler. Bir haftadır karın bölgemde ağrı hissediyordum. Eşim ve kızım tatilde ve Ankara dışında idiler. Gazete patronları ile görüşeceğim saatten önce, sabah çok erken saatte bakanlığa gittim fakat sancıdan duramıyordum; hemen Hacettepe Hastanesi'ne giderek muayene olmak istedim. Toprak Mahsulleri Ofis'i Genel Müdürü Âdem Karaelmas¹⁹⁶ benimle görüşmek üzere gelmişti. O da benimle Hacettepe Hastanesi'ne geldi. Genç bir hekim muayene etti ve apandisit teşhisi koyarak "Hemen ameliyat etmemiz gerek" dedi. Hastane giysilerini giydirip tekerlekli sedyeye yatırarak ameliyathaneye götürdüler. Âdem Karaelmas ve Özel Kalem Müdürüm bana ameliyathaneye kadar refakat ettiler.

Ankara'ya benimle görüşmek için gelen gazete sahipleri hastaneye bir çiçek göndererek geçmiş olsun dilemişlerdi. Daha sonra Ankara'ya gelmek istediklerinde "Siz Ankara'ya geldiniz, ameliyat olduğum güne denk geldiği için beni göremeden İstanbul'a dönmek zorunda kaldınız, bu defa ben İstanbul'a geleceğim, nerede uygun görürseniz orada sizinle görüşebiliriz" dedim. Birlikte öğle yemeği yiyerek konuşmak üzere Kalyon Otel'de buluştuk. Kalabalık bir grup idi. Özet olarak, "Bu zammı yapmanız bizi çok sıkıntıya sokuyor, SEKA yanlış yerde yanlış bir yatırım yapmış, maliyeti yüksek ise bizim suçumuz ne?" anlamına gelen şekilde zammın geri alınmasını veya azaltılmasını talep ediyorlardı. "Fabrika'yı SEKA Çaycuma'ya kurmuş, oradan İstanbul'a bizim matbaalarımızın bulunduğu yere nakil ilave masraf getiriyor. Yer seçimi yanlış" diyerek SEKA hiç kâr etmeden satsa bile onların memnun olmadığını belirtiyorlardı. Cevabım kısa oldu: "O fabrikanın Çaycuma'da kurulma kararı alındığı sırada ben Amerika'da idim. Siz hepiniz burada idiniz. Neden fabrikanın orada kurulması söz konusu olduğunda bu kuruluş yeri yanlıştır diyerek yayın yapıp karşı çıkmadınız ve ilgilileri uyarmadınız? Maliyeti ile başa baş hiç kâr etmeden o işletme satış yaparken ben yapmakta olduğumuz incelemelerle başka türlü maliyet düşüklükleri sağlayabilir miyiz arayışı içinde olacağım. Ancak maliyetin de altında satmalarına ses çıkartmazsam, bilerek devlet işletmelerinin zarar etmelerine göz yumuyor diyerek sizin de beni eleştirmeniz gerekmez mi?"

Çok dostane bir yemek yedik ancak benim geri adım atmak niyetim olmadığını anladılar. Ancak ben görevden ayrıldıktan sonra yerime gelen Mesut Erez'in ilk icraatı gazete kâğıdı fiyatını düşürmek

oldu. Gazete kâğıdı fiyatını artırdığım için gazeteler benim aleyhimde bulunmadılar, bana karşı herhangi bir karşı tavır almadılar, Mesut Erez¹⁹⁷ fiyatları düşürdü diye de ona iltifat etmediler. Mesut Erez'in kararı ile SEKA gereksiz zarara uğradı ve mali durumu daha da bozuldu.

Sendikaların devlet ekonomik birimlerinin gelecekleri konusunda da sorumlu davranmadıklarına SEKA'da ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın gözetiminde olan işletmelerde çok yoğun olarak yaşadım. SEKA'da toplu sözleşme görüşmeleri devam ediyordu. Çimento Sanayiinde de ve keza Konya'daki Horoz Un Değirmeni'nde de. SEKA genel müdürü, "Toplu sözleşmede hiçbir problem yok, bizim sendika ile ilişkilerimiz çok dostanedir ve bir lira civarında bir zam ile anlaşma yapılacaktır" şeklinde konuşmuş idi. SEKA'yı ziyaret ettiğimde sendika yöneticileri ile tanışmıştım, hatta üretim hattını gezerken konuşmuştum, onlar da genel müdürden memnun olduklarını ima eder beyanlarda bulunmuşlardı. SEKA'yı ziyaretimden bir bir buçuk ay kadar sonra Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü'nden Başbakan'ın makamında beni beklediğini bildirdiler. Hemen gittim. Nihat Erim Bey toplantı masasının başına oturmuştu, yanında Maliye Bakanı Sait Naci Ergin, öteki yanında Kocaeli Valisi ve onun yanında da SEKA Genel Müdürü oturuyordu. Başbakan "Sayın Çilingiroğlu SEKA'daki sendika ile yapılan görüşmeleri konuşmak için arkadaşlar İzmit'ten gelmişler" dedi. Vali söz alarak "İşçiler fabrikanın etrafını sardı, sıkıyönetime durumu bildirdik, çok tedirgin bir durum var" diyerek konunun hassasiyetine dikkat çekmek istedi. SEKA Genel Müdürü'nün bana daha önce durumu doğru aksettirmediğine kızdım ancak belli etmedim. Ayrıca ben toplu sözleşmelere karışmamak ve görüşmelerin işletmeler seviyesinde sonuçlandırılmasını istiyordum. Türk İş üst yönetimindeki kişiler, gerek Başkan Seyfi Demirsoy¹⁹⁸ gerekse Genel Sekreter Halil Tunç¹⁹⁹ iyi dostlarımdı. Bakan olmadan çok önce tanışıklığımız ve dostluğumuz vardı. Seyfi Demirsoy babamın kahvede kâğıt oynadığı kişilerden birisi idi. İspanya'da katıldığım bir toplantıda Türk-İş adına bulunan sendikacı Melih Dölen Seyfi Bey'e benden o kadar bahsetmiş ki babam o vasıta ile Seyfi Bey'den öğrendikleri ile İspanya'ya adeta benimle gitmiş gibi olmuştu.

Gazete kâğıdı maliyetinin çok altında satılmakta idi. Gazete sahiplerinin beni ziyareti sonrasında yaptırdıkları incelemeyi göz önünde tutarak zam yapılmasına izin vermiştim. Benden önceki Sanayi Bakanı Selahattin Kılıç TBMM Genel Kurulu'nda gündem dışı söz alarak yaptığım zammı tenkit etmişti. Hükümetimize verip veriştiymişti. Sonra kuliste beni gördü ve "Özür dilerim, böyle hareket etmek zorunda olduğuma anlayış göster lütfen" demişti. Ben devlet adamlığının inandığını, bildiğini her koşulda dile getirmek olduğuna inandığım için Selahattin Kılıç'ın partici davranışını anlamış fakat devlet adamı gibi davranmadığını biliyordum. Ancak kulisin Genel Kurul'daki tartışmanın devam ettirileceği yer olmaması gerektiğini de biliyordum. Kulis farklı partiden milletvekillerinin birlikte çay kahve içerek dosta oturup konuştukları, şakalaştıkları hatta birbirlerine takıldıkları yerdir. Bu gelenek bozulmadan devam ettirilirse ve hoşgörü kuliste egemen olursa kişisel ilişkiler particiliğe kurban edilmemiş olur.

Sendikacılar pazarlığı işverenin en üst seviyedeki kişisi ile yapmaya gayret ederler hatta özen gösterirler. Seyfi Demirsoy ve Halil Tunç da konuyu yukarıya çekip bakan seviyesinde konuşma yapılmasına çalışıyorlardı; ben ise hep görüşmelerin, toplu pazarlıkların daha aşağı seviyede, işletme seviyesinde yapılmasını telkin ediyordum ve öyle davranıyordum. Kocaeli Valisi ve SEKA Genel Müdürünün beni ziyaret etmeden doğrudan Başbakan'a gitmeleri ayrıca yanlış bir davranıştı. Belli ki Başbakan Kandıralı/Kocaelili olduğu için vali konuyu o yörenin sorunu gibi doğrudan Başbakan'a götürmeyi önermiş olabilirdi.

Valinin asayışı sağlayamaz gibi alarm verir şeklindeki beyanı üzerine ben valiye dönüp şöyle dedim:

“Durum anlattığınız gibi ise siz neden buradasınız? En yüksek mülki amir (yerel yönetici) olarak şu anda orada, Kocaeli’nde, İzmit’te olmanız gerekmez miydi? Durum vahim, işçi fabrikanın etrafını sarmış ve çok vahim olaylar olabilecekse sizin vali olarak Ankara’da değil orada olay yerinde olmanız gerekmez mi?”

Bu sözüm bir bakıma da Sayın Başbakan’a “Neden bu kişileri kabul edip beni çağırdınız, onları bana yönlendirmeniz gerekmez miydi?” demektir. Vali bir süre söz almadı, sustu. Epey bir süre sonra söze tekrar karıştı. Maliye Bakanı durumu kurtarmak adına bana “Sayın Bakanım istediklerini verelim, imkân sağlayabilirim” dedi. Maliye Bakanı Sait Naci Ergin, Başbakan’a destek olmak istiyordu. O zaman daha uzun bir konuşma yaparak bir iktisadi devlet teşekkülünde yapılacak anlaşmanın diğer iktisadi devlet teşekküllerinde taban olacağını ve devamlı artış talepleri olacağını anlattım. Daha yeni gazete kâğıdına zam yaparak SEKA’nın mali durumunu düzeltmeye çalışırken bu talepler aşırıdır dedim Özellikle Maliye Bakanı’na dönerek “Ben işçinin hareketinden korkup aman zam yapalım desem maliye bakanı olarak sizin bana olamaz, yapamazsınız demeniz gerekirken şimdi bana haksız talepleri kabul etmemi öneriyorsunuz” dedim. SEKA Genel Müdürü adeta küçülmüştü, sesi çıkmıyordu, vali arada bir “Kanlı olaylar olabilir” gibi endişe yaratacak sözler söylüyordu. Başbakan orta yol bulunmasını ve valinin ve SEKA Genel Müdürünün İzmit’e hemen dönmesi talimatını verdi. Bir açıdan yenilmiş olduk. Gazete kâğıdına yaptığımız zammın bir kısmı işçi gündeliklerindeki artışa gitti.

Türk-İş yöneticileri ve keza sendika yöneticileri çok iyi yetişmiş kişilerdi. Çok iyi pazarlık yapıp çok kıymetli bilgileri masaya getirirlerdi. Kurumların muhasebelerinden bilgi almak dahil her konuda bilgi alır ve mesela derlerdi ki, “Sizin yöneticileriniz iyi yönetmiyor ve kurum para kazanamıyorsa bunda işçinin günahı nedir?” veya “Gereğinden çok işçi var, politik endişelerle gereksiz işçiler iltimasla alınmış, kurum zarar ediyor.” Bunda işçinin günahı ne? Sendikacı olarak karşıma gelenlerin acaba politik kanallarla mı yoksa başka yollarla mı o kurumda işe alındıkları araştırmaya değerdi. Ayrıca işçi sayısını azaltmaya hiç yanaşmazlardı, zira o işçiler kendi üyeleri idi. Ayrıca sendikalar arası rekabet ve keza sendika yöneticisi olmak için kıyasıya rekabet vardı. Bu ortamda bazı özel sektör firmaları sendikaların taleplerine dayanamayarak faaliyetlerini durdurmuşlardı. Devletin böyle yapması söz konusu değildi. Hatta sırf yapılabilirliği göstermek için devletin sahip olduğu Konya’daki bir un değirmeninde lokavt ilan edilmesine izin verdim. Halil Tunç geldi ve “Sayın bakanım devlet lokavt yapar mı?” dedi ve işçilerin çok kötü durumda olduklarını ve lokavtın kaldırılması için gerekli müdahaleyi yapmamı özel olarak rica etti.

İşçiler özellikle sendika yöneticileri çok yeni taleplerle toplu sözleşme masasına oturuyorlardı. İstenenler ücret artışı ve çalışma koşullarının iyileştirilmesinin ötesinde çok uzun liste halinde idi. Belli bir saatte işçiye yarım kilo yoğurt, çocuklarına yardım ve havlu, bornoz verilmesi vb. gibi ücret dışı çok çeşitli talepler olurdu.

Çimento sanayiinde toplu pazarlık yapılmakta idi. Çimse-İş Sendikası’nın başkanı Adalet Partisi Milletvekili olarak Büyük Millet Meclisi üyesi idi. Çimento Sanayii Genel Müdürü Süha Somer,²⁰⁰ benden önceki bakanın DSİ’den meslektaşı olduğu için göreve getirilmişti. Saygılı, nazik bir kişi olarak mühendislik camiasında bilinirdi. Bana “Toplu sözleşme görüşmeleri çok iyi gidiyor, pek çok konuda anlaştık, birinci yıl için 90 kuruş zam ve ona göre de ikinci yıl ayarlanacak, çok yakında anlaşacağız” demişti. Beni her ziyaretinde toplu pazarlık görüşmelerinin nasıl gittiği gündeme gelirdi

ve genel müdür “Hiç sorun yok, sendika ile çokyakın ilişkideyiz ve çok yakında sorun olmadan anlaşmaya varacağız. Verilecek zammı Çimento Sanayii zorlanmadan karşılayacak durumdadır” diyordu. Bu sözleri benim gözümü boyamak için söylemiyordu, zaten o yaradılıştta bir kişi değildi. Ona aktarılan bilgilerin ışığında edindiği izlenimleri bana aktarıyordu. Böylece günler ve haftalar geçti. Tam temmuz ayının içinde bugün ya da yarın anlaşma olacak ve imzalanacak derken bir gece saat 2’de evimde telefon çaldı. Uyandım benim gibi eşim de uyandı. Arayan Çimento Sanayii Genel Müdürü Süha Somer idi. “Sendika ile anlaşmaya çok yaklaştık, fakat sendika başkanı anlaşma olacak diye korktu ve grev kararı aldılar. Yarın sabah tüm fabrikaların önünde davullu zurnalı grevi ilan edecekler, çok özür dilerim, böyle olacağını beklemiyordum” dedi. Gecenin o saatinde genel müdüre “Bilgilendirdiğiniz için teşekkür ederim” dedim ve telefonu kapatıp uykuma kaldığı yerden devam etmeye çalıştım. Uykum kaçmadı, zaten o saatte ne yapılabilirdi. Önemli olan iyi uyuyup ertesi sabah salim düşünebilmektir.

İnşaat mevsiminin tam ortasında, temmuz ayında çimento fabrikalarında grev demek çimento fiyatlarının dolayısı ile inşaat maliyetlerinin çok artması, çimento karaborsasının başlayıp yaygınlaşması demektir. Depolarında çimento stoku bulunan kişilerin ve firmaların astronomik paralar kazanmaları gibi sonuçlara ek olarak devlette ve özel sektörde yatırımların aksaması, istihdam artışı sağlanamaması kaçınılmazdı. Bakanlık binasına gidip masama oturduğumda ne yapabilirim diye düşündüm. Bakanlıkta müsteşar dahil kimse ile konuşmadan Çalışma Bakanı Atila Sav’ı²⁰¹ aradım.

İşçiler greve başlamışlardı, gazetelere de haber uçmuşlar ve çimento fabrikalarında grev olduğunu herkes öğreniyordu. İmar ve İskân Bakanı gazetede çimento grevi haberini okumuş ve bakanlığındaki bazı yöneticilerin telkini ile herhalde bana telefon etti. Grev başlamış, geçmiş olsun vs. demeden adeta hatır bile sormadan “Sayın Bakanım tabii afetlerle ilgili yasalara göre deprem olan bölgelerde bizim bakanlığımızın çimento stoklarına el koyma yetkisi var, ben bu yetkiyi kullanarak Elazığ Çimento Fabrikası’ndaki stoklara el koyacağım..” dedi. Daha da konuşacaktı, fakat ben sözünü tamamlamasını bile beklemeden telefonu kapattım. Sanki çimento grevi tüm devlet yönetiminin, hükümetin sorunu değil de sadece Sanayi Bakanı olarak benim sorunum imiş gibi olan bu davranışa, bu konuşmaya daha fazla muhatap olmadım. Benim önceliğim devletin elindeki çimento fabrikalarındaki greve konsantre olmaktı. Başka sebeplerle kaybedecek bir saniyem bile yoktu. İmar ve İskân Bakanı, hemen Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş’a gitmiş ve “Sanayi Bakanı benim yüzüme telefonu kapattı” diyerek şikâyetinde bulunmuş. Varto’daki deprem yerine Cumhurbaşkanı’nı götürerek ve depremde çok başarılı oldu diye Cumhurbaşkanı tarafından Senatör olarak atanmayı beklediği için belli ki sadece depremde kendi başarısına odaklanmıştı.

Atila Sav, “Ben Rüçhan’a²⁰² söyleyeyim, seni arasın” dedi. Rüçhan Işık Çalışma Bakanlığı Müsteşarı idi. Müsteşar olmadan önce Ankara Hukuk Fakültesi’nde İş Hukuku dersi veriyordu. Durumu ona anlattığımda “Ağabey, yasal olarak hükümetin tabii afet hallerinde grevi erteleme hakkı vardır, kullanmak ister misiniz?” dedi. Ben de gerekli formaliteleri yerine getirip bir fabrika hariç diğerlerinde grevin ertelenmesini sağladım. Böylece İmar ve İskân Bakanı’nın çimento stoklarına el koyma girişimine de gerekçe kalmadı. Sendika yöneticilerini greve Ak Çimento yöneticisi merhum Cihat Borçbakan’ın teşvik ettiği dedikoduları dolaştı. Devlet fabrikaları grev yaparsa Ak Çimento’nun ya da özel sektör fabrikalarının, çok kârlı çimento satılabileceği vb. dedikodular dolaştı. Gerçekten böyle bir durum var mı idi bilmiyorum. O zaman araştırmak gereğini dahi duymadım. Dedikodular ya da söylentiler devlet yönetiminde itibar edilmemesi gereken bir husustur. Bu dedikodu, belki de beni uzun zaman grev olmayacak diye inandıran Çimento Sanayii

yöneticilerinin kendi durumlarını kurtarmak için ürettikleri bir şey de olabilirdi. Sonuçta yazın, inşaat mevsiminin ortasında çimento grevini önlemiştim ve gerek Halil Tunç gerekse Seyfi Demirsoy en ufak bir serzenişte bulunmamışlardı. Anlıyordum ki Çimse-İş Başkanı bu işi kendi başına yapmıştı.

Bir çimento fabrikasında grevi kaldırmamıştım, orada grev devam ediyordu. Halil Tunç bana geldi ve “Arkadaşlar o grevi de kaldırmanızı rica ediyorlar” dedi. Bir çimento fabrikası çalışmayınca o fabrikadan çimento naklederek para kazanan nakliye şirketleri ve kamyon şoförleri işsiz kalmış oluyorlardı. Kamyon şoförleri çimento işçilerini “Fabrikaya girin çalışın biz de nakledecek mal bulalım” diye zorluyorlarmış. İşçi çalışmak istiyormuş, fakat sendikanın grev kararına karşı davranmış durumuna düşmek istemiyormuş. Kamyon şoförleri o kadar kızmaya başlamışlar ki çimento işçilerini buldukları yerde dövüyorlarmış. Bana grevi kaldırmam için ricaya gelenlere “Kim grev ilan etti ise o kaldırsın” diyordum.

Böylece Adalet Partisi Milletvekili olan Çimse-İş Başkanı çok kötü durumda kalıyordu, fakat bana bizzat da gelemiyordu. Halil Tunç bir arkadaş toplantısında “Çilingiroğlu Çimse-İş Başkanı’ndan iyi intikam aldı” dediğini bana ilemişlerdi. Öyle bir niyetim yoktu fakat o olaya taraf olmak istemediğim herkes tarafından hissediliyordu.

Üretici firmaların işlerini genişletmek için ürünlerine zam yaparak kaynak yaratması ne kadar geçerli bir yönetim anlayışıdır? Yatırımın kaynağı müşterilere daha kaliteli malı maliyetinin üzerine az kâr koyarak satarak sağlanacak kârın bir kısmı ve dışardan bulunacak kaynak (kredi) olmalıdır. Yeni yatırım öyle planlanmalı ve hesaplar öyle yapılmalı ki o yatırımın getirisi alınan kredinin faizini, anapara ödemesini karşılansın ve konulan öz sermayeye de kazanç sağlansın. Rekabet ortamında çalışmayan devlet kurumlarında işletmeler üretim maliyetlerini düşürmek yerine kendi maliyetlerini karşılayacak fiyatı müşterilere zorlarlar. Ülkemizde elektriklenme bu bakımdan örnek olabilir. Elektrik kullanımının bedelini ödemeniz için gelen faturaya bakıldığında elektrik kullanımı ile ilgili bir kısım vergiler de görülür; evinizde radyo ya da televizyon olmayabilir fakat siz kullandığınız elektrik faturası içinde Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu’na da pay ödersiniz. Daha önemlisi elektik işletmesinin gelecekte yatırımlarını da finanse etmeniz sizden beklenir.

Bizim hükümetimiz zamanında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı İhsan Topaloğlu’nu Türkiye Elektrik Kurumu yöneticileri ikna etmişlerdi ve birçok yatırım yapılması için elektriğe yüklü bir zam teklifi ile hükümete geldi. Nerede ise yüz sayfa kadar bir rapor elinde geldi ve ısrarla o zammı yapmak üzere hükümeti ikna etmek istiyordu. “İşte rapor, çok iyi hazırlanmış ve bu zam yapılmazsa yakında ülke karanlıkta kalır” diyordu. Temel felsefe olarak bu yaklaşım doğru mudur sorusunu sormak gerekir. Bir kişi Ankara’da elektrik kullanıyor diye örneğin Artvin’de yapılacak bir elektrik tesisatı yatırımı bedelini ödemeli mi? Bütün elektrik işlerinin tek çatı altında toplanmış olması ve Türkiye Elektrik Kurumu’nun (TEK) kurulmuş olması bu yaklaşımı adeta haklı kılıyor anlayışı vardı. Bu, temelde sorgulanmalı idi. Daha önemlisi elektriğe yapılacak zam tüm mallara haklı olarak zam yapılmasını gerektirir. Zira bazı malların üretiminde elektrik girdi olarak maliyette büyük yer tutar. Çimento üretiminde, azotlu gübre üretiminde ve kimyasal maddeler üretiminde, elektrikli ocaklarla metal üretiminde elektriğe ödenen para çok önemli bir maliyet unsurudur. Elektrik fiyatına yapılacak zam vatandaşları sadece evlerinde tükettikleri elektriğe verecekleri fazla para dolayısı ile değil başka malları daha pahalı almalarına yol açacağı için de ilgilendirir. Topaloğlu gayet etkili konuşarak hemen o toplantıda zam kararı alınmasını istiyordu. Ben elektrik zammının sanayi üretime yapacağı etki ve genel fiyat seviyesine olumsuz etkileri dolayısı ile itiraz ettim. Özer Derbil, Attila Karaosmanoğlu ve diğer arkadaşlarımız İhsan Bey’e olan saygıları dolayısı ile susuyorlardı. Adeta

ben tek başıma elektrik zammına dolayısı ile İhsan Bey'in teklifine karşı koyuyor durumda kalmıştım. İhsan Bey 1959'dan beri tanıdığım, saygı duyduğum bir büyüydüm idi. O TPAO Genel Müdürü iken o kurumda danışman olarak bana görev önermiş ve vermişti. Ayrıca ailecek de dostluğumuz çok yakın idi.

İhsan Bey raporu eline alarak "Bu zam zaruri, işte bu raporda ayrıntıları ile incelenmiş" dediğinde, "Bu toplantıda karar verilmesin, müsaade ederseniz ben o raporu incelemek isterim" dedim. İki bakan arasındaki uzun ve de pek sevimli olmayan münakaşadan rahatsız olan başbakan bu önerimi hemen kabul etti ve İhsan Bey o raporu bana verdi. Üç gece o raporu inceledim, o kadar ki kaleme alanın kim olduğunu bile tahmin edebiliyordum. Daha önce elektrik mühendisi olarak görev yaptığım EİE İdaresi'nde birlikte görev yaptığım Korkut Öngün adında bizden daha kıdemli bir elektrik mühendisi meslektaşım vardı. İhsan Bey'in kabine toplantısına getirdiği rapor, onun yazdığı raporlara, onun analiz tarzına çok benziyordu. Pek çok boşluğu ve değerlendirme hatası vardı. Önümüzdeki dönemde şu kadar yatırım gerek onu finanse etmek için bu kadar zam yapılmalı diye özetlenebilecek bir düşünce sayfalarca yazılarak savunulmaya çalışılmıştı. Ayrıca o yatırım rakamları da çok abartmalı idi. Neden o yatırımlar yapılmalı idi? Gerekçeleri de sağlam değildi. Tipik kısa sürede kaleme alınmış laf kalabalığı olan bir doküman idi. Ertesi haftaki Bakanlar Kurulu toplantısında ilk gündem maddesi elektrik fiyatlarına zam konusu idi. Ben doğrudan rapordaki tutarsızlıkları ve sayfa sayfa değerlendirme hatalarını dile getirdiğimde anladım ki İhsan Bey o raporu yeteri kadar incelemeyen veya hızlıca şöyle bir bakarak Bakanlar Kurulu'na getirmiş. İhsan Bey, Başbakan'a "Eğer müsaade ederseniz raporu hazırlayan teknisyenler izahat versin, onlar içerde bekliyorlar" dedi. Gerçekten tahminim doğru çıktı Korkut Öngün ve bir başka kişi geldiler. TEK Genel Müdürü yoktu. Demek ki orta yönetim kademesinde hazırlanan raporu genel müdür de derinlemesine incelemeyen bakana ulaştırmıştı, o da fazla inceleme imkânı bulamadan, sadece kendi görev alanını düşünerek Bakanlar Kurulu'na getirmişti. Ben raporun çeşitli paragrafları üzerinde eleştirilerimi dile getirince raporu hazırlayan arkadaş da kabul ettikçe teklif edilen zammın çok yüksek olduğu ortaya çıktı.

Bizim gruba basın "oğullar" bizim dışımızdaki bakanlara "babalar" diyerek hükümet içinde iki farklı grup olduğunu vurgularlardı. İhsan Topaloğlu, Attila Karaosmanoğlu, Ayhan Çilingiroğlu, Selahattin Babüroğlu aynı gruptan olduğumuzdan ve kendi içimizde bir münakaşadan rahatsız olan Attila bu konuyu bir ekonomistin incelemesinde yarar olur dedi. Attila Sönmez'in incelemesi konusunda mutabık kalındı ve Başbakan olur dedi. Bu arada belirtmek gerekir ki Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığı için biz, Attila Karaosmanoğlu, Özer Derbil ve ben Attila Sönmez'i ²⁰³ teklif etmiştik. MİT solcu diye karşı çıkmıştı ve Memduh Aytür o makama getirilmişti. Attila Karaosmanoğlu bu teklifi ile bir bakıma MİT'e de bir gol atıyordu. O toplantı sonunda Nihat Bey yalnız kaldığımızda bana "Ne yapıyorsun, adama kalp krizi geçireceksin!" diyerek benim davranışımı hem tasvip edip hem de tasvip etmediğini kibar bir şekilde politika dili ile belirtmişti.

Elektriğe zam yapılacaktı, fakat ne kadar olacağı konusunda belirsizlik vardı. Attila Sönmez'in çalışmasından sonra Bakanlar Kurulu karar verecekti. Bu durumda ben Şeker Fabrikaları genel müdüründen maliyet hesaplarından çok iyi anlayan üç kişinin bakanlık emrinde çalışmak üzere 10-15 gün için gönderilmesini istedim. Bakanlığın iki boş odasına o kişileri yerleştirip elektrik zammının artışına bağlı olarak, çimento, gübre, kâğıt ve diğer mallarda ne kadar artış olacağını hesap etmelerini istedim. Elektrik fiyatına yüzde beş zam olursa ya da yüzde on zam olursa gibi çeşitli zam oranlarının nihai mal üretimlerine nasıl aksedeceğini hesaplatıyordum. Bir kaygımız da zam olacağını haber alıp spekülasyon yapılmaması idi. O bakımdan bütün bu çalışmayı bakanlığın günlük işlerinin ve

bürokrasisinin dışında yapılmasında yarar görüyordum. Attila Sönmez 15-20 gün kadar konu üzerinde çalıştıktan sonra çok daha az bir zam yapılmasını öneren raporunu verdi. O zam miktarı dahi bence yüksekti, fakat daha fazla direnmek yerine o zammın benim gözetimimde olan iktisadi devlet teşekküllerinin ürettikleri mallara olan etkilerini elimdeki hesaplardan bularak elektriğe yapılacak bu zamla birlikte, kâğıt, azotlu gübre, çimento ve diğer mal fiyatlarına hangi oranda zam yapılacağını belirtir kararı aldırıldı ve o zamların da yapılarak gözetimi bende olan kurumların mali durumlarının bozulmamasını sağladım. Tuhaftır ki Maliye Bakanı bu konuda hiç konuşmadı bile. Ertesi gün elektrik dahil birçok mala zam yapılıncaya ve gazetelerde bu manşetlere çıkınca diğer bakan arkadaşlar durumu kavradıkları ve “Çilingiroğlu elektrik zammına karşı çıkmakta haklı imiş” dediler.

Bu teknisyenlerin zaten politik olarak güçlü olmayan hükümetimize oynadığı bir oyun idi. Topaloğlu birkaç ay sonra bakanlıktan ayrıldı ve yerine Nezih Devres Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olarak aramıza katıldı.

Meslek hayatımda Türkiye’de çalıştığım kurumlarda ister devlet kurumu olsun isterse özel sektöre ait bir kuruluş olsun hep para bulmak sorunu olduğunu hatırlıyorum. TCDD’de çalıştığım kısa dönemde yatırım yapılması için yurtdışından kredi gerekiyordu. O kurumun kendi kazandığı para günlük giderlerine yetmiyordu ve sürekli Maliye Bakanlığı’ndan Hazine’den destek alıyordu. Özellikle ayın sonuna doğru TCDD’nin Maliye bürokrasisi ile arası en iyi olan genel müdür yardımcısı Ankara’da Ulus Meydanı’ndaki Maliye Bakanlığı ek binasına gelerek Kamu Teşebbüsleri Finansmanı konusundan sorumlu Hazine Genel Müdür Yardımcısı’nın ne kadar para verebileceğini beklerdi. O parayı alamazsa TCDD birkaç gün sonraki ay başında maaşları ödeyemezdi. EİE İdaresi kendi ihtiyaçlarını kendisine ayrılan bütçeden karşılayabiliyordu. Ancak görevi gereği elektrik alanına yatırım yapacak kurumların yatırımları finanse etmesi olanaklarını yakından takip ederdi. Etibank önemli idi. 1960 yılının başında Amerikan kaynaklarından Development Loan Fund adı ile anılan özel bir imkândan 7 milyon dolar temin edilmişti. A.I.D.’de elektrik konularının takibine bakan memur Mr. Hall adında bir zat vardı. Hem kime burs verileceği hem de hangi uzmanların getirileceği onun onayı ile gerçekleşirdi. Keza malzeme yardımlarına ve ABD kaynaklarından projelere yatırımlara karar verilmesinde etkili kişi o idi. EİE İdaresi yöneticileri o zatı iyi tutarlardı ve dostane bir işbirliği vardı. Elektrik Mühendisleri Odası’nın tertiplemediği yemekli akşam toplantılarına o zat ve eşi muhakkak davet edilirdi. Eşi opera sanatçısı idi; ne yapar eder muhakkak eşine bir arya okuma imkânı sağlanırdı. O akşamlar “Mr. Hall’den kıl çekmek önemli” gibi sözler sarf edildiğini hatırlıyorum. 1960 yılbaşından iki üç ay kadar sonra Development Loan Fund adı ile yaratılan kaynaktan hibe ya da çok düşük faizli krediden Türkiye’ye verilecek yardımdan 7 milyon dolarlık bir bölümünün elektrik sektörüne ayrılması için çalışıyorduk. O para ile elektrik üretim tesisleri civarındaki beldelelere elektrik verilebilecek enerji nakil hatlarının ve transformatör istasyonlarının kurulması sağlanabilecekti. Sanayi Bakanı Sebati Ataman ve Genel Müdürümüz konuya çok önem veriyorlardı, Bakan anlaşmanın imzalandığı haberini onu ziyarete gelen bir gazete muhabirine iletmişti fakat konunun ayrıntılarını iletmekle ben görevlendirilmiştim. *Zafer* gazetesinden bir muhabir geldi ve konuyu ayrıntıları ile anlattım. 7 milyon dolar yardım alındı haberi bile hükümetin manşete çıkmasını istediği önemde bir haberdi. Hatta haberin ana hatlarını not halinde de o gazeteciye vermiştim. Ertesi gün “Türkiye Dekalopman fondan 7 milyon dolar aldı” haberi *Zafer* gazetesinin birinci sayfasından büyük puntolarla verilmişti ve birçok yanlışlık vardı. Yardım alınan kurumun ismi dahi doğru yazılmamıştı. Önemli olan “Ekonomimiz sağlam, Türkiye’ye para veriliyor” etkisini yaratmaktı. *Zafer* gazetesinde söyleneni de doğru yazmayan o zaman koyu iktidar yanlısı olan

muhabirin 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra askerlere de çok yakın olduğunu çeşitli vesilelerle gördüm. Çok çabuk saf değiştirmişti.

Devlet Planlama Teşkilatı'nda çalıştığım 1960-1961 yıllarında gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışı kaynaklar çok yapılması zaruri yatırımlara göre çok kısıtlı idi. Yarım kalmış yatırımları bitirecek kaynakları bulmak ve keza yeni yatırımlar için kaynak yaratmak önemli bir sorundu. Ben 1960 sonbaharından başlayarak DPT Sektör Planları ve Proje Değerlendirme Şubesi Müdürü olarak kendimi ne gibi kaynaklarımız olduğunu takip etmek zorunda hissettim. 1961'de bir kısım hükümet üyelerini Devlet Planlama Teşkilatı'nda yapılan işler hakkında bilgilendirme toplantısı yapılmıştı. Milli Birlik Komitesi'nden Kâmil Karavelioğlu ve bazı üyeler de o toplantıya katılmıştı. Attila Karaosmanoğlu bazı tedbirler alınmasa önümüzdeki yılda olabilecek sıkıntılara özellikle dikkati çeken, çok tutarlı bir konuşma yaptı ve hatta "Biz bu noktada gerekli uyarıyı yapmakla kendimizi görevli sayıyoruz" diye konuşmasını bağladı. Bakanlar, planlama çalışmalarından memnuniyet duyduklarını belirten konuşmalar yaptılar, Kâmil Karavelioğlu "Planlama Teşkilatı'nın çalışmaları sayesinde ilk defa Türkiye'nin bir envanteri çıkartılmış oldu" dedi. Bu sözün ne anlama geldiğini daha sonra uzmanlar kendi aramızda epey tartışmıştık. Hükümeti bilgilendirmek için yapılan o toplantıda Dışişleri Bakanı Selim Sarper de vardı. Toplantı'nın sonuna doğru söz aldı ve "Ben bir ay kadar önce Almanya'da Başbakan Konrad Adenauer ile görüştim. Konuşmamızın sonunda şöyle dedi: '25 milyon marklık bir proje getirinde size parasal destek olalım. Böylece Almanya'nın desteğini almak uluslar arasında bizi kuvvetlendirecektir.' 25 milyonluk bir proje var mı? Bu bilgiyi size iletmış olayım" dedi. Çok şaşırıldık. Bir dış kaynak hem de önemli bir dış kaynak teklif edilmiş, Dışişleri Bakanı günlerce bu bilgiyi kendisine saklamış. Oysa daha Almanya'dan Başbakan Adenauer'in bürosundan çıktuktan hemen sonra bu haberi telefonla Ankara'ya bildirmesi gerekirdi. Çünkü parasızlıktan pek çok proje tamamlanmamış ve ülke yeni bir işe başlayamaz halde idi. Planlama üst yönetimi olarak toplandık ve daire başkanları bana "Bir proje bulalım, daha doğrusu Ayhan bulsun" dediler. Birçok proje durdurulmuş, bazıları az bir kaynak bulursa hemen bitirilip üretime girebilecek seviyede, bazılarının da yatırımın iç para ile yapılacak kısımları hemen hemen bitme noktasına gelmiş sadece dış para ile alınacak eksiklikleri var. Bir iki gün düşündükten sonra ben fikrimi şöyle özetledim:

"Bu kadar çok yatırıma başlanılmış fakat şu anda hepsi durmuş. Bunlardan az bir harcama ile üretime geçecekleri seçerek bir proje demeti yapabiliriz ve bunu sunabiliriz. Almanların sağlayacağı paraya kısa sürede çok yüksek getiri sağlanması dolayısı ile teklifimizin yapılabilirliği çok yüksek olacak. Ekonominin bu durumunda hangi yeni projeyi hazırlasak ve sunsak kârlılığı veya verimliliği çok düşük olacaktır belki de destek olacak kurumun kriterlerine uygun dahi olmayacaktır."

Diğer arkadaşların projeler konusunda bilgileri ve deneyimleri sınırlı idi. "Bildğin gibi yap" dediler. DPT çekirdek kadrosunda çok samimi takım çalışması vardı. Kimse yanındaki ile rekabet veya ben daha fazla bilirim iddiası içinde değildi. Bir kişiye görev verilince sadece ona o istediği zaman yardım edilir ve başka bir ifade ile dışardan gazel okunmazdı. Ben de uzman yardımcısı olarak benimle çalışan Cemil Çınar'a ne yapılması gerektiğini anlattım ve Karaman Dokuma Fabrikası, Nevşehir Dokuma Fabrikası gibi %80'i bitirilmiş projelerden başlayarak %60-%50 kadar yapılmış olanlara doğru sıralama yaptık ve toplamı 25 milyondan daha fazla tutan bir demet ya da proje listesi oluşturup o dokümanı sunarak kredi talep edebileceğimizi düşündük. Bu yatırımlar hakkında tek tek çok kısa bilgi vererek kaç para tahsis edildiğinde ne kadar kişi istihdam edileceğini ve ne kadar katma değer yaratacağını gösteren listeler oluşturduk. Yapılacak yatırıma göre çok yüksek katma

değer yaratılıyordu. O kadar çok proje başlanılmış ve para bekliyordu ki yaptığımız liste otuz- kırk sayfaya ancak sığdırılabilirdi. Konu Dışişleri Bakanlığı'nda da ele alındığı için bir heyetin Almanya'ya gidip görüşme yapması uygun görüldü ve Dışişleri Bakanlığı Ekonomi Dairesi Müdürü Turgut Aytuğ, Maliye Bakanlığı'ndan Hazine Genel Müdür Yardımcısı İsmail Ertan ve DPT'den Attila Karaosmanoğlu Bonn'a gittiler. İki hafta kadar Alman yetkililerle görüşmeler yapılmış. Söz konusu paranın Kredit Anstalt für Wiederaufbau (Kalkınma Projesi Kredisi veren devlet kurumu) tarafından verileceğini, koşullarının çok uygun olduğunu fakat muhakkak bir proje gerektirdiğini bizzat yetkililerden tekrar duymuşlar. O seyahatin uzun zaman bahsedilen bir hatırası da şöyledir. O heyeti havaalanında karşılayarak otellerine götürmekle TC Bonn Büyükelçiliği, bir başkâtibi görevlendirilmiş, fakat o kişi havaalanında bir türlü heyeti bulamamış. Alman görevlilere "Ankara'dan yüksek seviyeli üç Türk'ü almak için buraya geldim, öyle üç kişilik bir heyet gördünüz mü?" diye sormuş. Alman yetkili ise, "Bir heyeti fark etmedik, ancak Ankara'dan iki bey ve bir erkek çocuk geldi" demiş. Attila o sırada lise öğrencisi gibi genç görüldüğü için onu yüksek devlet memuru gibi algılamamış.

Attila ve diğer heyet üyeleri iki hafta Bonn'da kaldıktan sonra geri geldiler ve Attila bana "Yanlışlık yapmışız, senin gitmen gerekirdi, proje istedikleri için benim yerime senin gitmen yararlı olacaktı" dedi. O yıllarda devlet görevi ile yurtdışına gitmek adeta bir lütuf, ayrıcalık gibi algılanırdı. Bugünkü gibi herkesin yurtdışına çıkma imkânı yoktu; başka ülkeleri görmek ve hele devlet kesesinden bu imkânı kavuşmak pek arzu edilirdi. Bazı memurların bir dış seyahate gönderilmedikleri için karar verenleri çeşitli yerlere şikâyet ettiklerini biliyorum.

Yüksek Elektrik Mühendisi Naci Tuncer TMO'da çalışırken bir dış seyahate kendisinin değil de o kurumdaki mimarların gönderildiğini adeta mücadele konusu haline getirmişti ve Elektrik Mühendisleri Odası'na haklarının korunması için müracaat etmişti. Oda yönetimi aylarca o mücadelenin tarafı haline getirilmeye çalışılmıştı. Oysa Devlet Planlama Teşkilatı'nda bu tip memur anlayışı hâkim değildi. Attila bana "Bilgileri ver ben bir sonraki gidişimde projeler konusunda bilgili olayım" demek gibi bir yaklaşım yerine, "Hata oldu ben gittim, sen gitmeliydin" demişti. Kuruluş yılında DPT'deki genel iş yapma ve hizmet anlayışı bu idi.

Proje listesini oluşturmuştu fakat bunun İngilizceye tercüme edilip bir yabancı kuruma sunulacak biçimde tutarlı doküman haline getirilmesi gerekiyordu. Alman hükümetine ve Alman kurumlarına verilecek dokümanın hiç olmazsa nezaketen Almanca yazılması gerekirdi. Ancak Almanca bir dokümanı daktilo edecek sekreterlere sahip değildik. Ayrıca DPT'deki sekreterler bir yazı odasında birlikte çalışmalarına rağmen işleri yetiştiremezlerdi. Tüm sekreter hanımlar on parmak yazmalarına rağmen günlük işlerle çok dolu idiler. Bırakın İngilizceyi o kadar kapsamlı bir dokümanı Türkçe daktilo edecek personele dahi sahip değildik. Hükümet Almanya'ya ikinci bir heyetin gitmesine karar verince gene Dışişleri'nden Turgut Aytuğ'un başkanlığında bir heyet oluşturuldu. O heyette Dışişleri'nden meslek memuru Haluk Sayınsoy, Maliye'den Hazine Genel Müdür Yardımcısı İsmail Ertan, Devlet Planlama Teşkilatı'ndan ben, Merkez Bankası'ndan Genel Müdür Yardımcısı Fikri Diker ve bir daire başkanı yer alıyordu.

İsmail Ertan Maliye Bakanlığı'nda iktisadi devlet teşekküllerinin finansmanı ile ilgili Genel Müdür Yardımcısı idi. Kaya Erdem²⁰⁴ kadrosu Şeker Şirketi'nde kalmakla beraber İsmail Ertan'a Şube Müdürü gibi yardım ediyordu. Maliye'de daktilo imkânı DPT'den daha fazla değildi. Ancak İsmail, "Bu iktisadi devlet teşekküllerinin konusu, daktilo edecek kişileri o kurumlardan isteyeceğim" dedi. O kurumların İsmail'in ricasını kırmaları söz konusu değildi ve MKE, TCDD, Sümerbank ve diğer

kurumlardan İngilizce olarak daktiloda çok hızlı yazabilen 5-6 sekreter hanım Maliye'nin Ulus Meydanı'nın yakınındaki binasına sabah erken saatte gelerek verilecek göreve hazır olduklarını bildirdiler. Devlet dairelerinde o kadar kişiyi oturtacak oda bulunmadığı için Maliye'nin bakanın odasına yakın toplantı salonuna yerleşmek zorunluluğu oldu. Toplantı masasına sekreterler yerleştirildi ve onların kendi kurumlarında alışık oldukları daktilo makineleri de getirildi. Kopya kâğıtları ve her türlü malzeme hazır tutularak çalışmaya başlandı. Bir hafta kadar ben daktiloların yazım sırasında karşılaştıkları sorulara cevap vermek üzere çalışma saatlerimin büyük bölümünü o toplantı odasında geçirmek zorunda kaldım. Planlamaya sade akşamüstü gidebiliyordum. 45-50 sayfalık dokümandan 5 kopya hazırlandı. Kopya kağıdı ile 6 bazen 7 kopya dahi çıkartmak mümkündü fakat son kopyaların okunma şansı az olurdu.

EİE İdaresi'nin matbaa adı verilen fakat gerçekte teksir makinelerinin bulunduğu bir bölümü vardı. Oradaki ustalar benim nazımı çekerlerdi. Birisini çağırdım ve yazılan sayfaları ciltli bir doküman haline getirmesini rica ettim. Hafta sonunda çalışıp kahve renkli kalın ciltli A4 ebadında bir kitap oluşturdu. Kapağına "Devam Eden Yatırımlar" anlamına gelecek İngilizce yazıyı sarı yaldızla ve çok etkileyici biçimde yazmıştı. Hafta sonu çalıştığı için ona fazla mesai anlamına gelecek meblağı kendi cebimden verdim. Israrla almak istemedi, fakat emek karşılıksız kalmamalı anlayışı ile zorla o parayı almasını sağladım. Doküman helal doküman olmuştu.

Ben İspanya'da Madrid yakınında Alcala do Honores'te yapılan OEEC toplantısına gidecek delegasyonun da üyesi olduğum için Almanya'ya heyetten ayrı gitmem gerekti. Heyet Bonn'a yerleştikten iki gün sonra onlara katılabildim.

Alcala Do Honores toplantısı gerçekte OEEC'nin kendisinin yaşama imkânını sağlama toplantısı idi. Türk heyetinde Maliye'den Cavit Kınay,²⁰⁵ Sümerbank Genel Müdürü Selahattin Akyol,²⁰⁶ Makine Kimya Endüstrisi Genel Müdürü Fuat Yücesoy, Türk-İş Denetleme Kurulu Üyesi Melih Dölen ve Odalar Birliği Sanayi Bölümü Müdürü Burhan Martı bulunuyordu. Roma'da aktarma yaparak Madrid'e gittik ve ilk iş olarak Büyükelçi Kadri Rezan Bey'i ziyaret ettik. Nüzhet Kandemir'in²⁰⁷ ilk yurtdışı görevine yeni tayin edilmişti ve elçilik ikinci kâtabi olarak bizimle ilgilenmek üzere görevlendirilmişti. Bizim heyetimizden başka TSKB Genel Müdürü olup da 27 Mayıs'tan sonra Türkiye İş Bankası Genel Müdürü yapılan askerlerin getirdiği Bülent Yazıcı tebliğ vermek üzere orada bulunuyordu.

TSKB Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelerde kurduğu ilk kalkınma finansman kurumu idi. Hatta Pakistan'da PICIC kurulurken TSKB'den bir kişi danışman olarak oraya gönderilmişti. Bülent Yazıcı'nın TSKB'deki deneyimini toplantıya katılanlara anlatması istenmişti. İsrail Merkez Bankası'ndan bir kişi, İrlanda'da Shanon Havaalanı civarında kurulan işletmeleri anlatacak bir başka kişi de konuşmacı idi. Türk heyeti olarak bir işbölümü yapılmıştı ben kalkınma ile ilgili konuşacaktım. Pakistan'daki konuşmamdan sonra ikinci, DPT adına ilk uluslararası toplantı deneyimimdi, pek başarılı olduğumu söyleyemem. Gene de bir cesaret işi idi. O toplantıyı Hollanda'da Yabancı Sermaye Dairesi Başkanlığı yapmış Mr. Vinsemius yönetiyordu. Yatırım yapmak isteyen her yabancı kuruluşa fazla ince eleyip sık dokumadan izin verdiğini ve çok yabancı sermaye çektiklerini anlatmıştı. Bir başka kişi Porto Riko'daki kalkınmadan söz ediyordu. ABD'ye rom satmak için özel tesisler kurmuşlardı. Bugün bakıldığında kalkınma konusunda dünyadaki bilgi ve deneyim birikiminin ne kadar az olduğunu görüyoruz. İrlanda'dan bir zat Shanon Havaalanı civarında kurulan sanayi bölgesini örnek bir proje olarak anlatıyordu. O yıllarda Atlantik Okyanusu'nu geçerek ABD gidecek uçakların yol üzerinde benzin ikmali için durmaları gerekiyordu. İrlanda bundan

yararlanarak istihdam artırıcı faaliyetlerde bulunduğunu duyurmak istiyordu. Geceleri Nüzhet Kandemir beni gezdiriyordu, kibar, mesafeli bir ilişki içinde olduk. Toplantı sonunda sanki o toplantıdakiler teklif etmişlercesine bir karar çıktı. Karar OEEC'nin gelişmekte olan ülkelere İspanya, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan'a teknik yardım yapacak bir boyut da kazanması ve isminin OECD olması görüşü OEEC Konseyi'ne teklif olarak sunuldu. Münir Benjenk o sırada Paris'te OEEC'de çalışıyordu ve o toplantıda tanıştık ve sonra dostluğumuz devam etti. Uluslararası kurumlar dünyada ya da belli bölgedeki bir gereksinimin etkisi ile kurulur. Zaman içersinde koşullar değişir ve o gereksinme önemsiz hale gelir fakat kurulmuş olan o kurum hayatietini sürdürür. Orada çalışanlar o kurumun devam etmesi halinde geçimlerini sağlarlar. Başlangıçta o kurumun kurulmasına önyak olan devletler veya sonradan katılanlar işlevini kaybeden o kurumu kapatmaya yanaşmazlar ve o kurumda çalışanlar kendilerine iş yaratarak o kurumun devletler tarafından finanse edilmesinin devamı sağlarlar.

Alcala do Honores toplantısında esas kazancım dağıtılan basılı dokümanları elde etmem oldu. Proje tahlili için ayrıntılı bir metodolojiyi konu alan bir doküman sonra çok işimize yaradı. Benzer şekilde başka ülkelerin neler yaparak ve ne yolla kalkınmaya çalıştıkları hakkında verdikleri bilgilerden daha sonra yaralanmak olanağım oldu. Ülkelerin sundukları bildiriler kalkınma konusunda neler yapılmakta olduğunu öğrenmemize yardımcı oldu.

İspanya'dan Almanya'nın Bad Godesberg kentine gelmek için önce uçakla Frankfurt'a gidip oradan tren ile yoluma devam ettim. Heyet üyelerin hangi otelde kaldıklarını bilmediğim için tren İstasyonuna en yakın otelde kaldım ve ertesi gün TC Büyükelçiliği'ne giderek heyetin diğer üyelerine katıldım. Turgut Bey benim kaldığım otelden daha konforlu ve pahalı bir otelde kalıyordu, ertesi gün o otele taşındım. Fikri Bey, Haluk Sayınsoy ve Merkez Bankası'ndan gelen zat başka bir otelde kalmayı, İsmail ise bir pansiyonda kalmayı tercih etmişti.

Turgut Aytuğ İngilizce bilmekle beraber kendisini Fransızcada daha rahat hissediyordu. Alman heyetinin başında o ülkenin Dışişleri Bakanlığı'ndan Herr Haas isminde bir zat vardı, o da Fransızca müzakere yapmayı onaylamıştı. Fikri Bey Galatasaray'da Fatin Rüştü Zorlu ile aynı dönemlerdendi ve müzakerelerin Fransızca olmasından memnundu. Ben de konuşmaları rahatlıkla takip ediyordum, fakat konuşmam gerektiğinde Almanca konuşmayı daha uygun buluyordum. İçimizde bir İsmail'in yabancı dili Almanca idi. Ancak ona ben arada bir tercüme ederek müzakerelerin gidişini takip etmesini sağlıyordum. Zeyyat Baykara²⁰⁸ Bonn Büyükelçiliği'nde mali danışman olarak bulunuyordu. O da heyetimizle müzakerelere katılıyordu.

Kredit Anstalt für Wiederaufbau İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkılan Almanya'nın inşası için kredi vermek üzere kurulmuş bir kurumdu. Almanya'da birçok proje finanse etmişti, fakat uluslararası proje finansmanını ilk defa Türkiye'ye yapacaktı. O kurumu müzakere masasında Herr Schön temsil ediyordu. Olumlu yaklaşan, zorluk çıkarmak istemeyen bir kişi idi. Ancak onların aklında olan boş bir arsada sıfırdan kurulacak bir yatırım için kredi vermektir. Öyle bir yatırım teklifini, verimliliğini, kârlılığını vs. Dünya Bankası'nda alışılan usullerde incelemek yolu ile hem deneyim kazanmak hem de uluslararası finansman sağlamak konusunda ilk adımı atmak istiyorlardı. Alman Ekonomi Bakanlığı'ndan da ve başka Alman kurumlarından da kişiler Alman Heyetine dahildi. Ancak onlar figüran olarak orada idiler.

Turgut Aytuğ, Türkiye'deki işsizlikten ve siyasi hayattaki değişiklik dolayısı ile ayrıca ağırlaşan ekonomik sıkıntılardan bahsederek söz konusu 25 milyon Alman markına kadar ihtiyacımız olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Almanlara götürdüğümüz dokümanı müzakerelerin başlamasından iki gün

sonraki toplantıda verdik ve ben o dokümanın neler ihtiva ettiğini ve verilecek kredinin çok kolaylıkla geri ödenebileceğini, örnek yarım kalmış yatırımları ele alarak anlattım. Almanların beklediği doküman bu değildi, onlar Alcalá de Hónores'te masaya konulan "proje hazırlama ve değerlendirme rehberi"ne göre hazırlanmış, sıfırdan başlayan bir yatırım bekliyorlardı. Ancak "biz tetkik edelim" diyerek dokümanı aldılar ve Kredit Anstalt für Wiederaufbau uzmanlarına iletceklerini söylediler. Daha önceki yıllarda Almanya'daki yaşamımdan edindiğim deneyime göre Almanlara akıllarındakinden başka bir şeyi kabul ettirmek adeta imkânsızdır. Dersini ezberlemiş öğrenci gibi, söylenenleri duymak ve analiz etmek yerine karşısındakileri kendi bildiklerine getirmek için münakaşa ettiklerine çok tanık olmuşumdur. Özellikle fazla emin olmadıkları teorik konularda bunu çok yaşamıştım. Bu müzakerede da aynı durumla karşılaşmamız sürpriz değildi. KfW uzmanları ABD yayınlarını özellikle Dünya Bankası yayınlarını takip ediyorlardı ve o formatta talepte bulunuyorlardı. Oysa biz yüzden fazla projeyi, bitirilmemiş yatırımları bitirerek hemen nema alma programı halinde sunuyorduk. Müzakereler uzuyordu. Zaman zaman "yeni bir proje getirse idiniz, biz onu uzmanlara verir inceletirdik ve bir daha ki görüşmemizde karara varabilirdik" diyorlardı. Önemli olan verilmesi söz konusu olan paranın hemen kullanılarak çabukça ekonomiye katkı sağlayacak yarım kalmış yatırımların bitirilmesi ve böylece paranın geri dönüşü ve kredinin geri ödenmesinin güven altına alınması olduğunu üşenmeden defalarca anlattık.

Turgut Özakman²⁰⁹ o sırada Bonn Büyükelçiliği'nde Basın Ateşi olarak görevde idi. Daha önce 1956'da da Turgut Bonn'da bulunmuştu. Ankara'dan yakın arkadaşım olduğu için Bonn'a gittiğimizin ertesi gün "bizi gezdir, sen buraları bilirsin, bize mihmandarlık et" dedik. Yurtdışında görevli olanlar Türkiye'den gelenleri gezdirmeyi pek istemezler, zira bizim alışkanlıklarımıza göre onlar ev sahibi imişler gibi davranıp tüm masrafları karşılamak zorunda hissederler. Buna da bütçeleri dayanmaz. Bunu bildiğim için Turgut'a "Bize nereye gideceğimiz konusunda tavsiyede bulun, eğer istersen seni de aramızda görmekten mutlu oluruz, ancak bir şartla, sen elini cebine atmayacaksın, masrafları biz karşılayacağız, devlet bize yeterli harcırah veriyor" dedim. Müzikli bir lokantaya gideceğimizi beklerken Turgut bizi Bonn'da bir gece kulübüne götürdü. Çok sevimli dansözler vardı. Gece geç saatte İsmail ve Turgut Bey ayrıldılar, benimle Turgut'u kulüp sahibi biraz daha oturmaya ikna etti. Meğer Turgut'u daha önceden tanıyormuş. O gece kulübünü kapattık, Turgut da para harcamak zorunda kaldı ve en güzel iki hanımla arabaya binip güneye doğru yola çıktık. Çok uyukum vardı fakat Turgut çok eğleniyordu; bereket bir kaza yapmadan döndük.

Fikri Bey gurme idi. Bana "Ayhan Beyciğim, gidip de wurst (sosis) yemeyelim, akli başında iyi bir lokantaya gidip karnımızı damak zevkimizle doyuralım" diyerek benimle en iyi lokantalara gidip en lezzetli yemekleri seçerdi. Salyangoz ısmarladığımda çok fena olmuşum. "Ayhan Beyciğim, bu bitkilerin en körpe filizlerini yer, çok temiz ve lezzetlidir, muhakkak denemelisin" dedi. Kırmak olamazdı. O gün bu gündür buldukça salyangoz yerim ve her yiyeşimde Fikri Bey'i anarım.

Turgut Aytuğ Bey, müzakereler uzadıkça çok rahatsız oluyordu ve strese giriyordu. Dışişleri Bakanlığı'nda "Beceremedi, parayı alamadı" diye hakkında konuşulacağından endişe ediyordu. Kaldığımız otelde yemek yenecek lüks sayılacak lokanta vardı, fakat gece vakit geçirecek bir yer yoktu. Lobide de oturup o gün konuşulanları tekrar konuşarak sinirlenmenin bir anlamı yoktu. Turgut Bey zaten uykusu az olduğu için geceleri birahanelere giderek stresini dağıtmak istiyordu. Onun kaldığı otelde heyetten yalnız ben kaldığım için "Hadi gidelim, bir bira içelim" derdi ve saygıdan dolayı ben de ona refakat ederdim. Hemen hemen her gece böyle bir durumla karşılaşarak kitap okuyacak vakit dahi bulamayınca Turgut Bey'i kırmadan gece gezintilerine çıkmamak yolunu şöyle

bulmuştum: Turgut Bey'den önce otele gidip odama çıkıyorum ve oda kapısını kilitlemeden aşağıya, lobiye inip anahtarımın anahtarlığa asılmasını sağlıyordum. Turgut Bey anahtarımı orada asılı görünce beni otel dışında zannediyordu. Ertesi sabah birkaç kere anahtarlığa baktığını ve otel dışında olduğumu gördüğünü söyleyerek "Neler yaptın? Anlat bakalım!" diye sıygaya çekiyordu. Böylece istediğim zaman Turgut Bey'e refakat ediyorum, istemediğim zaman odamda kitap okuyordum. Benim geceleri ne halt karıştırdığım konusunda da fikir yürütmek heyetimizin ayrı bir eğlencesi haline gelmişti.

Galiba üçüncü haftanın sonunda Alman Heyeti'ni ikna etmek mümkün oldu ve bizim proje listemizi olduğu gibi finanse etmeye istekli oldular. Yatırımlar başlamış ve bazı makineler satın alınmış olduğu için tamamlayıcı masrafların, makine ve teçhizatın alındığı ülkelerde yapılması gerekiyordu. Ülkelerin ulusal kaynaklarından finanse ettikleri projelerle ilgili, tüm giderlerin finansmanı yapan ülkede harcanmasını isterler. Almanya'da söz konusu kredi ile malzeme alsak daha önce başka ülkelerden alınanlarla uymayacaktı. Dolayısı ile alınacak paranın Almanya dışında da harcanması ilkesini de kabul ettirdik. Böylece hem kredi miktarı artmış hem de bir ülkeye bağımlı olmaktan çıkmıştı. Verilecek parayı istediğimiz her yerde kullanabilirdik.

O arada daha önce çalıştığım AEG firmasının Türkiye temsilcisi ve ihracat bölümü direktörü büyükelçiliği arayarak benimle konuşmak istediler. Beni görmek istemelerinin sebebi söz konusu projenin bir elektrik projesi olup olmadığını ve kendilerine iş çıkıp çıkmayacağını öğrenmekten ibaretti. Bir ülke başka bir ülkeye para veriyorsa o ülkenin firmaları bu işlemde kendilerine de iş imkânı çıkar mı diye her türlü kanalı deneyip bilgi almaya çalışırlar. Bereket onları alakadar edecek bir proje yoktu ve ben de kendilerinin proje üretip finansman temin ederek Türk makamlarına teklif etmelerinin onlar için daha etkin bir yol olacağını anlattım. Daha piyasaya çıkmayan ilk transistorlu radyoyu da bana hediye diye getirmişlerdi. Böylece heyetimizin bir transistorlu radyosu da olmuştu.

Artık Ankara'ya telgraf çekip kredi konusunda olumlu gelişme olduğunu ve uluslararası piyasada tercihli sayılacak faiz ve ödeme koşulu ile ve çok uzun vadeli kredi sözü alındığını ve söz konusu parayı Almanya dışında da dilediğimiz her yerde kullanabileceğimizi bildirme zamanı gelmişti. Turgut Bey çok rahatlamıştı. Ticaret Bakanı Mehmet Baydur daha önce Dışişleri'nde Ekonomi Dairesi'nde genel müdür yardımcısı idi. Turgut Bey için Baydur'un Bakanlar Kurulu'nda "O parayı alamazlar" diye konuştuğu haberleri geliyordu. Bu haberlerin ne kadar doğru olduğunu teyit etme olanağımız yoktu. Turgut Bey'i "Bu dedikodudur, asabınızı bozmayın" diyerek rahatlatmaya çalışıyorduk.

Anlaşmanın imzalanması gerekiyordu, ancak bir ilerleme kaydedilmiyordu. O sırada görüşmelerin yapıldığı salona bitişik odada birtakım Almanlar belirdi. İriyarı, kıyafetleri ile devlet memuru değil de işçi görünümlü idiler. Meğer o kişiler bazı nakliye şirketlerinin temsilcileri imiş. Bazıları uluslararası TIR şoförlüğünden yöneticiliğe gelmiş kaba saba Almanlardı. Krediden haberleri olmuş, "bu kredi çerçevesinde nakledilecek malların Alman nakliyeciler tarafından nakledilmesi şartını" anlaşmaya koydurmak için baskı yapmakta imişler. Bir hafta kadar Alman nakliyecilerin baskısı altında olan Alman heyet başkanı durumdan hoşnut değildi, fakat anlaşılan o lobi çok güçlü olduğu için her noktada karar birliği sağlanmış olunmasına rağmen ve anlaşmanın taslağı hazır olmasına rağmen imza aşamasına gelinemiyordu. Bir an önce o paranın alınıp TC Hazinesi'nin emrine verilmesinin sayılmayacak kadar faydası vardı. Ancak görüşmeler çıkmaza girmişti. Büyükelçi Settar İlksel, Başbakan Adenauer'i ziyaret edip onun desteğini sağlamaya çalıştı. O da anlaşmanın bir an önce yapılmasını istiyordu fakat nakliyecilere de o sırada sıkıntıda olduklarından fazla etki

yapmaktan yana değildi. Bizim nakliyecilerle doğrudan temas etmemiz söz konusu değildi, zaten adeta kavga etmeye gelmiş halleri vardı. Orta yol olarak nakliyenin yarısının Türk gemileri diğer yarısının Alman gemilerince yapılmasını fakat nakliye ücretlerinin asgari olması şartını koyarak kilitlenmiş müzakereleri neticelendirmek mümkün oldu ve anlaşma imza edilebildi.

Bu konuyu, bu kredi alınmasını Merhum Kemal Kurdaş²¹⁰ tamamen kendisinin sağladığını hatıratında dile getirmiştir. Hatta Alman büyükelçisine talimat verdiğini bile belirtmiştir. Benim hatırladıklarım ve notlarımda olanlar yukarıda yazdığım gibidir. Attila Karaosmanoğlu da hatıratında bu konudan bahseder. Kemal Kurdaş'ın bir katkısı olduğunu o da hatıratında yazmamıştır. Heyetimiz tam bir uyum içinde çalışmaya başlamıştı. O günün koşullarında çok düşük faiz ve çok uzun vadeli 50 milyon mark kredi almak imkânsıza yakın bir olaydı. Bu heyetimizin tam uyum içinde çalışması ve tabii Bundes Kanzler Adenauer'in Türkiye'ye olumlu bakması ile gerçekleşmiştir. 25 milyon Alman markı alabilecek miyiz diye gittiğimiz Almanya'dan 50 milyon Alman markı kredi alarak dönüyorduk.

Önemli olan bizim başarımız değildi; önemli olan yarım kalmış, bir bakıma kendi kaderlerine terk edilmiş birçok yatırımın bitirilmesi ve ekonomiye canlılık kazandırılabilmesi idi. Yeniden çark dönebilecekti.

Para bulma derdi o kadar yakamıza yapışmıştı ki herhangi bir şekilde ufak bir ışık görsek hemen "Acaba bundan bir imkân doğar mı?" diye tüm gücümüzle o konuya eğilirdik. Her sabah *Resmi Gazete*'ye göz atmak bürokratların aksatmadığı bir uğraştır. İşadamlarının da güne başlarken *Resmi Gazete*'yi özellikle ilanları da dahil incelemek âdetleri vardı. Bir gün *Resmi Gazete*'de bir kararname gördüm ve kurulan IDA'ya (International Development Agency) [Uluslararası Kalkınma Ajansı] Türkiye de ortak olmuştu. Daha doğrusu Türkiye de kurucu ortaklardan birisi idi. Bu kurum Dünya Bankası tarafından kurulmuştu ve bankanın kriterlerine göre kabul edilmeyecek fakat uzun vadede nema verecek altyapı projelerine çok düşük faiz ve uzun vadeli para vermek, kredi sağlamak için kurulmuştu. Kaynağı gelişmiş ülkelerin devlet yardımlarından oluşacağı için kredi ve hibe olanakları vardı.

O kurum ile ilgili izahı bir iki kere okuduktan sonra şöyle düşündüm: Bu kuruma pek çok ülke hemen başvuramaya hazır olamayabilir. Öte yandan o kurumda görev alanlar, kendilerine verilen sermayeyi veya ellerindeki parayı süratle harcamak zorunluluğu içindedirler. Aksi halde yeni para talep etme olanakları olmaz. Bu nedenle ilk başvuranın kredi ve/veya hibe almakta göreceli olarak daha şanslı olması beklenmelidir. İlk müracaatı pek ince eleyip sık dokumadan kredilendirebilirler. Bu düşünce ile "Biz acele, hatta hemen başvurmalıyız" dedim. Bir sulama projesi çok uygun olurdu. IDA ayrı imiş gibi görünse de bir şekilde Dünya Bankası'nın yan kuruluşu hatta yeni bir penceresi idi. Projeleri inceleyecekler Dünya Bankası uzmanları olacak fakat bankanın uyguladığından farklı kurallar uygulanacaktı. Süleyman Demirel, askerlikten beraber getirdiği Saim Evizi ve Burçin Arkan'ın da çalıştığı "Kritik Sektör Araştırmaları" adındaki bir çalışmayı yönetmekte idi. Süleyman Bey o çalışmaya fazla zaman vermese de koridorun hemen başındaki odaya her gün düzenli olarak gelir ve orada arkadaşları ile tartışır, sohbet ederdi. Müsteşar Şinasi Orel yaptığı her toplantıya Süleyman Bey'in katılmasını özellikle isterdi ve böylece gerçek uygulamadan deneyimli birisinin de fikirlerinden yararlanmaya çalışırdı. Süleyman Bey geçmişte yapılan işlerin tenkit edilmesini veya farklı yorumlanacak hususlara özellikle karşı çıkardı. Bir gün bir dokümanda "Daha önceki yıllarda ağırlık altyapı yatırımlarına verildi önümüzdeki devrede prodüktif yatırımlara öncelik tanınmalıdır" diye bir cümle vardı. Demek istenen kısa sürede ekonomik etkisi yüksek olan işlere öncelik vermek idi. Bu rahmetli Nejat Bengül'ün fikri idi, ancak ben takdim ediyordum. Süleyman Bey "Geçmişte

altyapı yatırımlarına ağırlık verildi demek hatalı olur. Ülkenin daha çok altyapı yatırımlarına ihtiyacı var” şeklinde karşı çıktı. O müdahalesi Demokrat Parti devrini savunmak için belki de kendisi altyapı yatırımı yapan DSİ'nin en üst yöneticisi olarak sorumluluk taşıdığı düşüncesi ile yapıyor izlemi yaratmış idi.

Aramızda tartışma çıktı ve bana “Ayhan sen fikrinin challenge²¹¹ edilmesini istemiyorsun” demişti. Konu eldeki kıt kaynağı nasıl kullanacağımız idi, hemen nema verecek yarım kalmış prodüktif yatırımlara öncelik vermek istiyorduk. Süleyman Bey, çok kuvvetli hafızası olan, analitik yeteneği yüksek ve fikrini çok iyi savunan ve etkileyici örnekler veren birisi olarak birlikte olduğu kişilerce bilinip saygı duyulan bir kişidir. O tartışma sonunda söz konusu cümle yeniden kaleme alınarak onun istediği noktaya da vurgu yapacak şekle getirilmeden toplantıyı bitirememiştik.

Dünya Bankası'nın yeni yan kuruluşuna bir sulama projesi verilmesinin çok yerinde olacağı fikrini iyice benimsedim ve Süleyman Bey'in ve kendisi ile askerden gelen arkadaşlarının çalıştıkları, koridorun ucundaki odaya gittim ve Süleyman Bey'e IDA hakkında kısa bir açıklama yaparak hemen bir sulama projesi vermek fikrimi söyledim. “DSİ'ye telefon et, işine yarayacak birçok çalışma, proje vardır, sana göndersinler” dedi. DSİ'nin Genel Müdürü Süleyman Bey'den sonra Neşet Akmandor²¹² olmuştu. Neşet Bey Yüksek Mühendis Mektebi'nden (İTÜ) çok yüksek not ortalaması ile mezun olan ve Süleyman Bey'in genel müdürlüğü döneminde DSİ'de Planlama Dairesi başkanlığı yapmış idi. Ondan aldığım cevap hiç de cesaret verici değildi. “Burada Dünya Bankası veya o gibi kurumlara verilebilecek standartta bir çalışma maalesef yok” dedi. Aldığım yanıt Süleyman Bey'e iletmedim. Saygılı bir davranış olmazdı.

Ne yapacağım, nasıl bir proje hazırlayabiliriz diye düşünürken aklıma DSİ'de çalışan ve üniversiteden arkadaşım olan İnşaat Yüksek Mühendisi Yılmaz Badur'u²¹³ aramak geldi. Ondan ne yapabileceğim konusunda fikir almak istedim. Yılmaz “Berdan Projesi üzerinde çalışıyoruz, her türlü ön çalışmayı tamamladık, sadece senin istediğin formatta takdimi yapılabilirse işine yarayabilir” dedi. Ben de Neşet Akmandor'a telefon edip Yılmaz Badur'un birkaç hafta Devlet Planlama'da görevlendirilmesini rica ettim. Yılmaz DPT'ye geldi ve benim masamın yanında ona çalışabilmesi için bir yer ayarladık ve 15-20 gün içinde mükemmel olmasa bile IDA'ya gönderilebilecek İngilizce bir doküman oluşturduk. Doküman dört başı mamur değildi fakat en önce IDA'ya giderse kusurumuza bakmazlar ve daha az ince eleyip sık dokurlar diye düşündük. Düşüncemizde haklı çıktık IDA'nın dünyada finanse ettiği ilk proje Berdan Sulaması oldu ve o sırada önemli olacak 25 milyon dolar kadar çok iyi şartlı (kırk yıl vadeli, on yıl ödemesiz devreli, çok düşük faizli) kredi alındı.

Sadece devlette çalışırken değil özel sektörde de para bulmak için çok gayret sarf ettim. Bir aralık Türk müteahhitleri yurtdışında iş almaya başlamışlardı fakat uluslararası kabul edilebilir teminat mektubu temininde çok güçlükleri vardı. İş Bankası, Suudi Arabistan'da birçok iş imkânı çıktığında oraya iki müfettiş göndermiş ve inceleme yaptırmış. O sırada Suudi Arabistan çok paranın çabuk harcanmak istendiği, dolayısı ile pek çok şeyin düzensiz olduğu bir ülke idi. O müfettişler herhalde otelde veya günlük hayatlarında çok sıkıntılı saatler yaşamış olmalı ki “Burada bir şey yapılamaz” cümlesi ile özetlenebilecek olumsuz bir rapor vermişler. Oysa o sırada Suudi Arabistan Hükümeti banka sayısını sınırlamış ve ancak Suudilerle ortak banka kurulabilir kararını almıştı. Bazı Amerikalı ve Avrupalı bankalar Suudi ortaklar bularak banka kurmuşlar hatta Pakistan kökenli bir banka da Suudi Arabistan sermayedarları ile ortak Al Jazire Bankası'nı kurmuştu. Türk işadamları bu bankanın müşterileri haline gelmek zorunda kalmışlardı.

Suudi Arabistan’da banka kurma fırsatı Türkiye için böylece kaçmıştı. O yıllarda İş Bankası’na da iştirakleri konusunda yarı zamanlı olarak danışmanlık yapıyordum. Genel Müdür Cahit Kocaömer, uluslararası bir toplantıya katılmak için Riyad’a gideceğimi duyunca “Bizim müfettişlerin hazırladığı raporun bir kopyasını sana vereyim, bir bak bakalım” diyerek o raporu okumak ve incelemek imkânımı sağlamıştı. Tabii o müfettişlerin hiç yabancı ülke deneyimleri olmadığı ve İş Bankası dışında iş deneyimleri olmadığı belli oluyordu. Kurumlarına hizmet ettiklerini zannederek kurumlarının dışa açılmada büyük bir fırsatı kaçırmalarına sebep olmuşlardı. Nedense bankalarda sıra dışı görevlere müfettişleri göndermek âdettir. Oysa söz konusu, Suudi Arabistan’da iş olanaklarını incelemek ve banka açısından o pazarı değerlendirmek idi. Müfettişlerin bilgi ve deneyimleri sadece banka içi incelemeler için geçerlidir, böyle bir konuda yetersiz olacaklarını üst yönetimin takdir etmesi gerekirdi. Müfettişler, “Burada çok iş imkânı var” diyerek rapor yazsalar ve sonra orada iş imkânları çıkmazsa kendileri sorumlu olurlar düşüncesi ile kişisel olarak kendilerini en iyi koruma şekli olan “Biz bu işe girmeyelim” yolunu seçmiş de olabilirler. Devlet idaresinde de bir konuda yapalım demek yapmayalım demekten kişisel bakımdan daha tehlikelidir. Bankalarda da bir krediyi açarsanız ve o kredi batarsa sorumlu olursunuz; fakat açmadığınız kredi dolayısı ile “Bizi kârdan mahrum ettin” diye takibata uğrayan var mıdır? Bilmiyorum. Sen bizi zarara soktun diye hesap sorulur fakat “Sen bizi şu kadar kârdan mahrum ettin” diyerek hesap sorması âdet değildir.

Çok zaman geçmeden İş Bankası’nın verdiği teminat mektuplarını Suudi işverenlerin kabul etmedikleri görüldü. İş Bankası’nın birçok büyük kredi müşterisi, özellikle büyük inşaat firmaları yurtdışında inşaat işleri alıyorlardı fakat teminat mektubu bulmakta çok zorlanıyorlardı. Bazen teminat mektubu komisyonu olarak aşırı ödeme yapmayı kabul etmek zorunda kaldıkları için rekabet şansları azalıyordu. Washington’a Dünya Bankası danışmanı olarak gittiğimde International Finance Corporation (IFC) de Türkiye’deki işlerle ilgili olarak Nabil Faltas adlı bir Arap uzman görevlendirilmiş ve bankada çalışan Türk arkadaşım Bension Varon’a Türkiye’de ne gibi ilginç projeler olabileceği konusunda akıl danışmak istemiş. Bension da “Ayhan is in town. You buy him a lunch and ask him”²¹⁴ demiş ve böylece Nabil’in benimle tanışıp konuşmasına vesile olmuştu.

Çeşitli projeler arasında çok ilginç olabilecek bir öneri yapmıştım. Özet olarak şunu söylemiştim: IFC, Türkiye İş Bankası’na bir miktar örneğin 200 milyon dolarlık kredi açar, bu paranın faizi düşük tutulur ve İş Bankası bu parayı uluslararası bir bankaya yatırır o banka İş Bankası’nın teminat mektuplarına o limit içerisinde garantör²¹⁵ olabilir ve bir komisyon alır. Böylece Türk inşaat şirketlerinin İş Bankası’ndan alacakları teminat mektupları uluslararası geçerlik kazanır ve IFC ülke ekonomisine ve ülke özel sektörüne yararlı bir iş yapmış olur. Bu ilişkiden teminat veren aracı banka ve Türkiye İş Bankası teminat mektubu komisyon kazancı sağlarken Türk müteahhitler Suudi Arabistan’da ihale alabilme olanağına kavuşurlar.

Nabil Türkiye’ye geldi ve gerekli temasları yaptı ve fikir IFC yönetimince de benimsendi. Ancak daha sonraki ziyaretlerinde Nabil beni bir daha aramadı. İş Bankası’nın yarı zamanlı danışmanı idim, onlar da bu fikri benim ortaya attığımı bilmelerine rağmen müzakereleri kendi müdürlerin tarafından yürütülmesini tercih ettiler. Benim o sıralarda değişik kurumlarda o kadar çok işim vardı ki doğrusu kimseye “Neden bana da danışmadan müzakere yapıyorsunuz?” demedim. Sonuçta IFC, söz konusu krediyi verdi, para alınıp ilgili bankaya yatırıldı fakat İş Bankası Türk inşaat firmalarına o kadar yüksek komisyonla teminat mektubu teklif ediyordu ki o olanaktan yararlanan olmadı. Uluslararası kredilerde bir koşul vardır: Kredi açıldıktan sonra öngörülen zamanda kredinin tamamının kullanılması beklenilir. Kredinin kullanılmayan kısım için taahhüt komisyonu adı altında yüzde 0,5

veya ona yakın bir paranın ödenmesi anlaşmaya konulur. O anlaşmaları yapanlar daha önce böyle anlaşmalar yapmamış deneyimsiz kişiler ise anlaşmadaki her maddenin ileride yaratacağı sorunları bilmeyebilir veya önceden kestiremeyebilirler. Çok önemli miktardaki krediyi alıp da kullanamayan İş Bankası milyon dolar mertebesinde taahhüt komisyonu ödeme durumunda kalınca o krediyi iptal ettirmek durumunda kalmıştı.

Nihayet Suudi Arabistan'da İş Bankası'nın (bir açıdan Türk bankalarının) teminat mektuplarını işverenlerin kabul edebilmesi için başbakan nezdinde girişimde bulunmak gerekti ve zamanın başbakanı Bülent Ulusu, o ülkeyi ziyaretinde bu hususu dile getirdi. Aylarca bir sonuç alınamadı. Gene Riyad'a bir uluslararası toplantıya katılmak için gittiğimde İş Bankası Genel Müdürü Cahit Kocaömer "Bir araştır bakalım, bizim teminat mektuplarının kabulü konusunda bir ilerleme var mı?" demişti. Ben de katıldığım uluslararası toplantıda konuşma sırasının Suudi Arabistan maliye bakanına gelmesini bekledim ve bakanın konuşmasının sonundaki soru-cevap kısmında "Türkiye İş Bankası'nın teminat mektuplarının kabulü için Sayın Başbakan Ulusu'nun ziyaretinde mutabakat sağlandığını biliyorum, hâlâ neden bir gelişme olmadı?" diye sormuştum.

Suudi Arabistan'da bir banka kurarak çok hızlı gelişen o pazarda olabilmek fırsatı kaçırılmıştı, şimdi "Bizi de muteber banka olarak kabul edin" demek durumuna adeta yalvarma noktasına gelinmişti. Bir banka şube müdürü küçük bir kredi açsa ve o kredi dolayısı ile banka zarara girse hemen o şube müdürü hakkında soruşturma başlar ve müfettişler o şubeyi didiklemeğe başlarlar. Fakat binlerce ya da milyonlarca değerdeki imkânın kaçırılmasına sebep olanlar hakkında en ufak bir soruşturma açılmaz. Böyle durumlar bana hep Sovyetler Birliği'nin çökmesinde yetkililerin sorumluluktan kaçmak için yeni işe girişmekten, yeni teknoloji almaktan kaçınmalarını hatırlatmıştır.

Riyad'da yapılan uluslararası bir toplantıda söz alarak Suudi Arabistan maliye bakanına İş Bankası teminat mektuplarının kabulü konusunda beklentileri dile getirdiğimde "Yakında olumlu cevap çıkacağını umuyorum" şeklinde cevap almıştım. Daha sonra Başbakan Bülent Ulusu'nun ziyaretinde bu konu halledilebilmişti.

Dünya Bankası'nın Hindistan'a gönderdiği uzmanlar heyetine danışman olarak ben de katılmıştım. O sırada İş Bankası'nın da iştirakleri konusunda danışmanı idim. Washington'a Dünya Bankası'na gittiğimde o zaman İş Bankası genel müdürü olan Cahit Kocaömer "City Bank ile görüşür müsün, bize 25 milyon dolar kredi yaparlar mı?" demişti. Büyük bir tesadüf çok yakın bir arkadaşımın babası uzun yıllar Yeni Delhi'de Westinghouse firmasının temsilcisi olarak çalışmıştı. Onun Yeni Delhi'de bulunduğu sırada oradaki City Bank şube müdürü olan Steve daha sonra City Bank yönetim kurulu başkanı olarak görev yaptıktan sonra emekli olmuş ve Washington'da daha ufak bir yerel bankanın yönetim kurulu başkanı olarak çalışıyormuş. Ben onunla görüştüm ve İş Bankası genel müdürünün ricasını ilettim. O da "Ben şimdi City Bank'ın CEO'su olan arkadaşına telefon ederim; yarın o sizi arar" dedi. Nitekim Dünya Bankası'nda bana tahsis edilen odada Hindistan elektromekanik sanayii hakkındaki raporumu yazmakta olduğum sırada telefon çaldı ve arayan City Bank'ın başkanı idi. Ona Ankara'dan getirdiğim mesajı ilettiğimde bana şöyle demişti: "İş Bankası'nı çok iyi tanıyoruz. Çok ciddi, güvenilir bankadır. İş Bankası'na 25 milyon dolarlık kredi yapmakta hiç sorun olmaz. Ancak Türkiye ekonomisi iyi görünmüyor. Uluslararası endişe çok. Temmuzda Türkiye'nin ödemesi gerekli önemli borç var. Hepimiz Türkiye bunu ödeyebilecek mi diye beklemedeyiz. İş Bankası çok ısrar ediyor ve bu 25 milyon doları muhakkak istiyorsa bir kere daha düşünebiliriz" demişti. Ben de "Teşekkür ediyorum, bu mesajınızı Ankara'ya iletteceğim" diyerek ülkemin düştüğü duruma çok üzül müştüm.

Para bulmak için çekilen sıkıntılar konusunda o kadar çok hatıram var ki anlatmak için hangisini seçeceğime karar vermekte zorlanıyorum. Bugünlerde her yönden milyonlarca dolarların Türkiye'ye gelmekte olduğu okudukça dünyada para ne kadar bollaştı ve nereye gideceğine karar veremeyecek hale geldi diye düşünmeden edemiyorum. Özel sektörde 3,0 milyon dolar bularak bir hidroelektrik santrali projeni gerçekleştirmek için çalınmadık kapı bırakılmamıştı. Türkiye'de belki de son kırk yılda ilk özel su santrali kurulması iznini müşaviri olduğum bir firma Tortum için almıştı. Proje verimliliği çok yüksek ve çok kısa zamanda alınacak krediyi ödeyebilecek durumda idi. Ancak makine ithali için o zaman 3 milyon dolar kadar bir krediye ihtiyaç vardı. Kore dahil müracaat edilmedik, çalınmadık kapı kalmadı fakat o kadar kârlı bir proje için bile para bulunamıyordu.

Benden kendi aralarında "Turçin" diye bahsediyorlardı ve bizi, Türkleri hiç de sevmedikleri davranışlarından belli oluyordu. O kermes ilanını görünce o iki Yugoslav ile o bölgeye doğru yürüdük. İlk defa böyle bir olaya şahit oluyordum. Büyük tahta masalar kurulmuş ve bankolarda kadınlı erkekli insanlar oturmuş bira içip, şarkı söyleyip eğleniyorlardı. Hatta bir masada oturanlar bizim de onlara katılmamızı istediler. Biz de oradaki fıçıdan para vererek kocaman dublelerde biralarımızı ve sosislerimizi satın alarak o masaya oturduk. Şerefe diyerek koca bira bardakları havaya kalkıyor ve içiliyordu. Bir süre sonra Yugoslavlar oradan kalkınca ben de onlarla kalktım ve başka bir masadaki gruba katıldık. Gece geç saatlere kadar bira içtim. Yugoslavlar sünger gibi içiyorlardı, ben de onlara eşlik ederek Türklerin onlardan geri kalmadığını gösteriyordum. O kadar çok bira içilen bir yerde ne tuhaftır ki çok az sayıda seyyar tuvalet kurulmuştu. Tuvaletlerin önünde çok uzun kuyruklar oluşmuştu. Nürnberg'e gidecek son otobüsün kalkmakta olduğunu duyunca tuvalet sırasından çıkıp otobüse yetiştim ve en son sıranın bir önünde oturacak yer bulup oturdum. Almancam öylesine açılmıştı ki herkesle konuşuyor hatta kendime göre şakalar yapıyordum. Ufak bir otobüs idi, camı açıp hava almak ihtiyacını hissettim. Ayakta durarak yolculuk edenler de vardı. Gülüşmeler, şarkı mırıldanmalar ve yüksek sesle konuşmalar kafamı daha da kazan gibi yapıyordu ki kusmaya başladım. Etraftakiler yardım etti de kimsenin üstü pisenmedi. O yıllarda Almanya'da toplu taşıma araçlarında biletçiler vardı. Benim sırama geldiğinde Erlangen-Nürnberg arası bilet parası aldığı gibi bir de ilave biletler kesip "otobüsü kirletme" cezası tahsil etmişti. Konukevine kadar yürüyüp de yatağıma uzandığımda odanın dönmekte olduğunu fark ettim. Sabah uyandığımda da oda dönmekte devam ediyordu. O gün Siemens yönetim merkezine gidecek takatı kendimde bulmadım. Kermes'in keyfi iyi idi fakat faturası ağır olmuştu.

Almanların yoğun ve ciddi çalışmaları yanında her fırsatta toplu eğlendiklerini kermeste de yaşamam beni gene ülkemin insanların eğlenme konusunda ne kadar farklı olduklarını hatta eğlenmeyi de bilmediklerini düşünmeme yol açmıştı. Müslümanlar ramazan ayında yemek yemeden, su içmeden ve yaşam için gerek olanlardan belli saatlerde mahrum kalarak ve kadın erkek ilişkilerinde ramazana uygun farklı davranışlarda bulunarak kutsal ayı yaşıyorlardı. O ayın sonundaki bayram önce aile büyüklerini sonra yakınlık derecesine göre konu komşu ve dostları ziyaret veya iadeziyaret ile geçiriliyordu. Eski yıllarda bayram kutlamaları için cambazların veya başka göstericilerin yer aldığı seyirle tertiplenirmiş. Giderek bu da azaldı. Bol bol gülerken, şarkılar, türküler söyleyerek, dans ederek eğlenmenin ne demek olduğunu Almanya'da görerek toplumlarımız arasındaki farkın sadece teknolojik farklılık olmadığını yaşıyordum.

Nürnberg savaşta adeta tamamen yıkılmış olmasına rağmen gündelik yaşam adeta geçmişi unutmak ister gibi devam ediyordu. Yollar onarılmakta, yıkık binaların yerine ya yenileri yapılmakta ya da yenilenmekte idi. Kadınlar ve sakat adamlar bu faaliyetlerin içinde kendilerine yeni hayat kurmak için

didiniyorlardı.

Siemens yeni piyasalara açılmış ve ihracatını artırma gayreti içinde idi. Hindistan’da, Pakistan’da artan faaliyetlerinden bahsediliyordu. Hafta sonları gençler dans lokallerine gider ve canlı müzik eşliğinde dans edilirdi. Bu vesile ile genç kızlarla tanışır sonra arkadaşlık ettiğimiz olurdu. Nürnberg’e yüksek öğretim için gelmiş birkaç Türk genci ile de tanışım. Hatta birisinin otomobili vardı, dört kişilik bir grup olarak Konstanz’a gidip bir hafta sonu geçirmiştik. Bir kısmı İsviçre’de diğer kısmı Almanya’da olan bu gölün sahilindeki kasaba çok önemli ve varlıklı insanların tatillerini geçirdiği bir kasaba idi. Orada da şarkılar söyleyerek, dans ederek eğlenen insanları görünce sanki burada hiç savaş olmamış hissini edinmemek elde değildi.

Geçenlerde bir günlük gazetede yaşlı bir işadammın “Eğer 27 Mayıs askeri darbesi olmasa idi, Türkiye bugün Almanya’dan daha ileri olurdu” dediğini okudum. Gerçekten gazetenin yazdığı gibi mi söylemiş bilemiyorum. Tahkik etmedim. Ancak buna benzer düşüncelerin özellikle askeri darbeleri kötölemek için dile getirildiğine veya yazıldığına birçok kez tanık oldum. Bu gibi beyanlar bilimsel temeli olmayan basit bir düşüncenin ürünüdür. Geçmişte bir olay olmasa idi, neler olacağını, olaylar zincirinin nasıl gelişeceğini bilmemizi sağlayacak herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Gelecek olayları, geçmiş trende bakarak tahmin etmeye, senaryolar geliştirmeye, olasılık hesapları ile geleceğe bakmaya çalışanlar olmuştur. Fütüristler veya benzer disiplinlerde uğraş verenler vardır. Fakat geçmiş bir olay olmasa idi neler olacağını bilmek gerçekte kafa yorulacak bir konu da değildir. Zira olan olmuştur. Önemli olan kafayı geriye saptamak yerine ileriye bakmaktır.

Bir olay olmuşsa onu tetikleyen, o olayın olması zeminini hazırlayan bir dizi olay daha önce olmuştur. Dindar olanlar Allah öyle istemiştir de o olay veya o olaylar olmuştur diyerek geçmiş kuralamadan geleceğe bakma yolunu bulurlar. “Geçmiş bilinmeden gelecek planlanamaz” diyenler de vardır. Geçmişte neyi ne kadar biliyoruz? Belgeler gerçekten doğru mudur? Ben Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinde ilk sanayi ve ticaret bakanı idim. Bana Başbakan Nihat Erim Sanayi bakanlığını teklif ettiği zaman ben o zamanki Ticaret Bakanlığı’nın Dış Ticaret Genel Müdürlüğü dışında kalan birimlerinin Sanayi Bakanlığı’na bağlanmasını önermişim ve öylece yeni bakanlık vücut bulmuştu. Ticaret Bakanlığı’nın İç Ticaret ve Teşkilatlanma genel müdürlükleri hatta Teftiş Kurulu da benim bakanlığıma bağlanmıştı. Diğer bölümleri Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı oluşturularak ayrılmıştı. Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Özer Derbil idi. Özer yeni bir Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı Teftiş Kurulu kurmak istediği için Ticaret Bakanlığı’nın tüm Teftiş Kurulu da ben de kalmıştı.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde iki teftiş kurulu vardı ve onları birleştirmek, özellikle Teftiş Kurulu başkanlarını kırmadan o işi yapmak çok güçtü. Maalesef kırgınlıkları önleyememişim.

Yıllar sonra yeşil pasaport almam gerektiğinde Ankara Emniyet Müdürlüğü pasaportla ilgili memuru, işlemleri yapabilmek için TBMM Personel Müdürlüğü’nden bakanlık yapmış olduğumu belirten bir yazı getirilmesini talep etmişti. TBMM’ye dilekçe vererek Prof. Nihat Erim’in başbakan olduğu hükümette Sanayi ve Ticaret bakanı olarak görev yaptığımı belirten ve pasaport alabilmem için gerekli yazıyı bana vermelerini rica ettim.

O zaman gördüm ki TBMM’nin kayıtlarına göre ben Sanayi ve Teknoloji bakanı olarak görünüyorum. Bu tip yazıları yazmakla görevli memure hanım bana “Siz Sanayi ve Ticaret bakanı olarak görev yapmamışsınız; siz Sanayi ve Teknoloji bakanı imişsiniz” diye ısrar etti ve gerekli evrakı kayıtlarda gördüğü gibi, daha doğrusu, inandığı gibi hazırladı. O memure hanım beni benden iyi biliyordu! Çünkü TBMM kayıtları öyle diyordu. Oysa ben ayrıldıktan sonra Ticaret

Bakanlığı'ndan önceden alınan bölümler Ticaret Bakanlığı'na geri verilmiş ve benim daha önce bakanlığını yaptığım kurumun adı da Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı olarak değiştirilmişti. O bakanlığın başına da Mesut Erez getirilmiş idi. TBMM gibi bir yüksek devlet kurumundan alınacak bir belge bile gerçeği farklı aksettirebiliyorsa hangi belgelere ne kadar inanacağız?

Benim her iki bakanlığı birleştirmem iş yükümü iki kattan da fazla artırmıştı. Bir kere bakanlık görevimin başladığı ilk günlerde Ticaret Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı'na bağlandı anlayışı memurlarda ve müdürlerde egemen olmuştu. Bazı genel müdürler koltuklarında kalabilecekler mi endişesine kapılmışlardı. Oysa benim bir tarafı diğer tarafa bağlama ya da kişileri geçerli bir sebep olmadığı sürece koltuklarından oynatma gibi düşüncem yoktu. 12 Mart Muhtırası siyasilere verilmişti; devlet bürokrasisi sanki o muhtıra verilmemiş gibi günlük çalışmalarına devam etmeli idi. İki bakanlık birleşince Türkiye'deki iktisadi devlet teşekküllerinin Emlak Bankası, Vakıflar Bankası ve maden ve enerji alanlarının dışında faaliyet gösterenlerin tümü benim gözetimim altında oluyordu. Bu durumun iş yükünü iki kattan daha fazla artırdığını zaman içerisinde deneyimle gördüm.

Devlet bürokrasisinde yıllanmış memurların iş yüklerini azaltmak istediklerine hep tanık olmuşumdur. Bir memura "Siz şu konuya da bakınız" dediğimde bin dereden su getirerek neden o işe bakmaması gerektiğini ya da bakacak zamanı olmadığını defalarca dinlemişimdir. Temel yaklaşım yanlış da sayılamaz. "Madem maaşım artmıyor, neden daha fazla çalışmalıyım?" şeklinde özetlenebilecek temel memur yaklaşımı yılların deneyimi ile oluşmuştur. Ne kadar çok iş yapmaya kalkarsan o kadar çok yanlış yapmak olanağı vardır. Hem daha çok zaman vereceksin hem de daha çok sorumlu olacaksın fakat sana daha fazla ücret verilmeyecek. Bu anlayışla memurluk yapanlar belki yükselme olasılığı çok değildir fakat memuriyetlerini kaybetme tehlikesi de yoktur. Nasıl demişler: "Salla başı, al maaşı."

Bir kısım genç mühendisler EİE İdaresi'nde Turgut Özal ile çalıştığımız sırada bu temel memur yaklaşımının tam tersine hareket ederdik. Enerjimiz daha çok iş yapmaya yettiğinden mi yoksa hırslımızdan mı daha çok iş ve daha çok sorumluluk almaya adeta can atardık. EİE İdaresi kuruluş yasası buna imkân da verirdi. O 2819 Sayılı Yasa 24 Haziran 1935'te yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Kurulan kurumun amacı, "ülkemizin elektrik enerjisi üretim imkânlarını araştırmak ve bunlarla ilgili hizmetleri yapmaktır" olarak belirtilmişti. Bu tanıma elektrikle ilgili her konuya girmek daha farklı bir deyim ile bulaşmak hakkını kendimizde görürdük ve kurumlar arası toplantılara katıldığımızda Etibank, İller Bankası ya da belediye elektrik idareleri ile gereğinde tartışmalar yapardık.

EİE İdaresi ile Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü (MTA) tarihi olarak aynı zamanlarda ileri bir anlayışla Cumhuriyet'in yarattığı iki kurumdur. Birisi MTA Enstitüsü yeraltı zenginlikleri, petrol, kömür ve linyit yatakları dahil her türlü maden yataklarını arayacak, rezervlerini tahmin ederek işletme olanaklarını ve benzeri konuları araştırarak ve ilgili işletici kurumlarla bu bulgu ve bilgileri paylaşmakla görevli idi. Bir bakıma petrol ve katı yakıt olanaklarını bilerek ülkenin ilerideki enerji ihtiyacını karşılamak için gerekli bilgi altyapısını oluşturmadan da sorumlu idi. EİE İdaresi ise özellikle akarsuları inceleyerek, onların akışlarını yıllarca izleyerek, gerekli ölçmeleri yaparak su gücünden elektrik üretimi konusunda ilgililere gerekli ön bilgileri sağlamakla görevli kılınmıştı. MTA'nın tespit ettiği enerji üretiminde kullanılabilecek yeraltı kaynaklarından sağlanabilecek enerji olanakları ile kendi tespit ettiği yerüstü enerji kaynaklarını bir program çerçevesinde en ekonomik şekilde geliştirme planı yapmak da EİE İdaresi'nin görevi idi.

Eğer Cumhuriyet'i kuranlar bu kadar ileriye dönük ve bu kadar ülke geleceğini düşünmeselerdi

böyle iki araştırma kurumu kurulur muydu? Ayrıca o iki kurumun yapacakları için çok özelliği olduğunu bilerek o iki kuruma diğer devlet kurumlarından farklı mali olanak sağlanması gerektiğini anlamışlar ve o iki kurumu mali olarak bir açıdan özerk olarak kurmuşlardı. EİE İdaresi'ne devlet bütçesinden parasal kaynak verilmekle beraber verilen paranın nerelere harcanacağı ayrıntıları ile belirtilmezdi.

EİE İdaresi'nde çalıştığımız sırada hiçbir çalışanın aklına kurumun bu bağımsız yapısını kötü kullanmak ya da bundan kişisel çıkar sağlamak aklının ucuna bile gelmezdi. Fakat bu bağımsız ve ileriye dönük çalışma ortamı özellikle Turgut Bey'in ve birlikte çalıştıkları arkadaşlarının daha çok araştırma yapmasına olanak verirdi. Turgut Bey'in daha çok iş yüklenmek eğilimi Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarı olduğu zaman kendisini daha elle tutulur biçimde gösterdi.

1961-1962 arasında Attila Karaosmanoğlu, ben ve Necat Erder daire başkanları olarak DPT'yi olduğunca icranın dışında tutmaya özen gösterirdik. Yaşanan gündeki uygulamalara katılmamaya çalışır, o konulardaki kararları ilgili devlet kurumlarının almasına çalışırdık.

DPT'nin diğer devlet kurumlarının üzerinde bir yerde imiş gibi algılanmasını sözlerimizle ve hareketlerimizle önlemeye çalışırdık. 27 Mayıs'tan sonra askeri yönetim tarafından kurulmuş olması ve başbakana doğrudan bağlı bir kurum olması devlet dairelerinde hatta toplumun diğer kesimlerinde DPT herhangi bir devlet kurumundan ayrıcalıklı imiş olarak algılanmakta idi. Günlük işlere bulaşmamak daha çok geleceği dönük çalışmalar yapmamızarağmen zaman zaman özellikle Cemal Paşa'nın isteği ya da hükümetin kararı ile diğer devlet kurumları arasında belli konularda arabuluculuk ya da hakemlik yapma durumunda kalıyorduk. Bu durumdan rahatsız oluyorduk. Bir örnek vereyim:

Şişe Cam Fabrikaları İstanbul'da Çayırova'da bir pencere camı üretim tesisi kurmakta idi. O alanın çok yakınında Tarım Okulu vardı. Çayırova'ya demiryolu yapılarak Cam Üretim Tesisi'ne hammadde sağlanması ve mamul madde sevk edilebilmesinin rahatça ve daha az maliyetle yapılması söz konusu olmuş. Tarım Bakanlığı, söz konusu okulun arazisinden en ufak bir geçişe izin vermiyormuş. Şişe Cam Fabrikaları'nın girişimi ile DPT olarak bizim adeta hakemlik yapmamız söz konusu olmuştu. O dönemde Başbakan Cemal Gürsel Hükümeti'nin Sanayi bakanı görevinde bulunan Şahap Kocatopçu, o göreve gelmeden önce Şişe Cam genel müdürü idi. Cam üretimi bir sanayi faaliyeti ve Sanayi Bakanlığı'nın ilgilenmesi söz konusu idi. O durumda Sanayi Bakanlığı ile Tarım Bakanlığı karşı karşıya kalabilir endişesi ile olsa gerek top DPT'ye atılmıştı. Tarım Bakanlığı müsteşarlığı görevine getirilen SBF öğretim üyesi "Bakanlığa ait kurumların topraklarından bir karış dahi vermeyiz" diyerek dayatıyordu. İstenen toprak değil sadece bir ulaşım olanağı sağlanması idi. Saatlerce havanda su dövmek cinsinden konuşmalarla esas görevimiz olan planlamaya ayıracağımız zamandan çalmakta idik. Bürokrasi deneyimi az hatta hiç olmayan uzlaşmaz müsteşarın tekrarlamakta ısrar ettiği "Bir karış toprak verilmesine ben karşıyım" cümlesini dinlemekten usandığımızı anımsıyorum.

Turgut Özal, DPT müsteşarı olduğunda DPT'nin yetki ve sorumluluklarını artırmayı tercih etti. Bizim uygulamaya çalıştığımız günlük uygulamanın dışında kalma eğilimi yerine uygulamada daha etkin olmak yolunu seçti. Bütçe Kanunları'na konulmasını sağladığı özel maddelerle yetkilerini plan yapmanın ötesine genişletmek için yasal dayanak ve mali kaynak sağladı. Yabancı Sermaye Teşvikleri bir komite tarafından incelenirdi. Turgut Bey o işi de DPT'nin üzerine almıştı.

Devlet Planlama Teşkilatı ister özel sektör isterse devlet sektörü projeleri olsun tek tek inceleyerek "Yatırım Teşvik Belgesi" vermeye de başlayarak uygulamada çok güçlü hale gelmiş idi.

Başbakanlık binasına da irtibatı olan Milli Savunma Bakanlığı'nın karşısındaki TMO Genel Müdürlük binası DPT'ye verilmiş idi. Dünya Bankası'nda çalıştığım sırada yol üzerinde birkaç günlüğüne Ankara'da kaldığım sırada Özal'ı DPT'nin bu yeni binasındaki makamında ziyaret etmiştim. Konuşmaya başladığımızdan sonra imzalaması için evrak getirdiler. İmzalarken "Bak Ayhan, artık neler yapıyoruz; bu ilk verdiğimiz Teşvik Belgesi" dedi ve o evrakı bana gösterip okumamı sağladıktan sonra imzaladı ve "Hayırlı olsun" diyerek evrak kartonunu imza için gelen kişiye verdi. İlk defa Azot Sanayi AŞ'nin bir yatırımına "Teşvik Belgesi" DPT'den verilerek o kurumun, belgeye konu olan yatırım için yurtdışından getireceği yatırım mallarının gümrük resim ve harçlardan muaf olması sağlanıyordu. O sırada namaz vakti geldiğinden, "Bana biraz müsaade et" dedi ve makam odasında taban halısının üzerine bir seccade sererek namaz kıldı. Yeni getirdiği yatırım teşvik sisteminin ayrıntıları hakkında bana bilgi verdi.

Ben DPT'de çalışırken o kurumu uygulamanın dışında tutmak için çok gayret etmiştik, kaderin ne garip cilvesidir ki ilk "Yatırım Teşvik Belgesi"nin imzalanarak DPT'nin uygulamanın daha da içine tamamen girmesi anında ben tanık olarak bulunuyordum. Yatırımların teşviki amacı ile devletin yatırımcıya vergi muafiyeti tanınması ve keza gümrük resim ve harçlarından istisna etmesi ve hatta yatırımcıya nakit para vermesi pek çok ülkede öneriliyordu. Böylece istihdamın artırılmasını sağlamak gayesi ile yeni yatırımlar özendirileceği konusunda çok çeşitli incelemeler yapılıyor, makaleler yazılıyordu. Bu şekilde yatırımların ve dolayısı ile istihdamın artırılması politikalarının geliştirilip uygulanması Batı dünyasındaki bazı namılı iktisatçılar ve keza Batı blokundaki uluslararası finans kurumları tarafından önerilmekte idi. Ancak tek tek projeleri inceleyip tek tek teşvik belgesi verip vermemek Devlet Planlama Teşkilatı'nın görevi mi idi?

1960 sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nde bir yatırım projesinin ne maliyetinin doğru hesaplanmadığını ne de sağlayacağı faydaların bilimsel temelleri olan tekniklere göre hesaplanma alışkanlığının olmadığını görmüştüm. Özellikle bu konuda yayınlanmış bir çalışma yoktu ancak yayınlanmamış İngilizce bazı dokümanlara ulaşmak olanağım olmuştu. ABD Ekonomik Yardım Kurumu (AID) ve Amerikan Ex-İm Bank'ın çalışmaları vardı, fakat hiçbirisinin bizim ihtiyacımıza cevap verecek durumda olmadığını gördüm.

Yukardakileri yazmaya 82 yaşımı doldurduğumda başladım. 80 yıl dedimse de insan ancak 5 yaşından sonraki olayları hatta ancak okula başladıktan sonrakileri daha iyi hatırlayabiliyor. Ben 7 yaşımı bitirdiğimde 1937'de ilkokula başlamıştım. Yazdıklarım 75 yıllık yaşamımdan hatırımda iz edenler. Bu sürede büyük değişikliklerden birisi Türkiye'de kadınların iş hayatındaki öneminin artmasıdır. Bir banka şubesine girdiğimde koruma görevlisinden başka tüm çalışanların hanım olduğunu görmek beni bilemezsiniz ne kadar sevindiriyor. İstanbul'da Eminönü'ne gidip oradaki giyim eşyası satılan mağazalarda başları örtülü hanımların çalışması ayrıca sevindirici. Kadın erkek eşitliği hatta kadınların lehine bozulmak durumunda.

Hâlâ aklımdan çarpma ve bölme yapma alışkanlığımı yenemedim. 11 kere 11 denilince veya 15 kere 15 denilince ben hemen aklımdan cevap veriyorum, fakat kendime kızıyorum; torunum böyle gereksiz bilgileri kafasına doldurmuyor. Küçük parmakları ile küçük hesap makinesine basarak sonucu buluyor. Bilgisayarların varlığı hafızamızı katbekat artırdı. Artık ansiklopedileri edineceğiz ve gerektiğinde sayfalarını karıştıracağız diye yorulmuyoruz. Pek çok şey bir tuşun ucunda. Eğer eskiden olduğu gibi kalemtraş ile kurşunkalemimin ucunu sivriltip bütün bu sayfaları yazmaya kalksa idim acaba sonunu getirebilir miydim?

Sayfaların sonundaki dipnotlarını yazarken "Bunlara ne gerek var? Çok daha genişine okuyucu

arama motorlarını tuşlayarak ulaşabilir. Alışkanlık ve her kez okuyucu arama motoruna başvuracağına sayfanın sonuna göz atarak okuması daha kolay” dedim. Yazılanın artık basılması da gerekmiyor, elektronik ortamda okunabiliyor, böyle olunca ekranın bir kenarında benim dipnotunda vermeye çalıştığım bilgiler daha ayrıntılı olarak görülebilecektir. Her şey bir tuşun ucunda.

Geçirdiğim her günü özlemle anıyorum, üniversiteyi bitirdiğimde ileriye baktığımda yukarıda yazdıklarımın hiçbirisini yaşayacağımı hayal dahi edemezdim. Benim yaşamım, dünyanın küçüldüğü, insanların daha hızlı yaşadığı zamana denk geldiği için bütün bunlar mümkün olmuş. Bilimde ve teknikte gerçekleşen ilerleme yaşamı daha anlamlı ve keyifli yaptı. Bir kapı kapanınca bir başka kapının açıldığını hep gördüm.

1965 Kasım ayında Dünya Bankası Uzmanlar Heyeti'nin ağır sanayi ile ilgili inceleme yapacak üyesi olarak Brezilya'ya gittim. Heyetimiz yirmiden fazla uzmandan oluşuyordu. İlk defa ekvatoru geçtiğim için uçakta diploma verdilerdi. O seyahatin birçok özelliği vardır. Bir kere yeni evlenmiş ve henüz Washington'a tam yerleşme çabası içinde idik. O yıllarda Türkiye pek çok malın bulunmadığı, hayatın yavaş tempolu olduğu, sakin bir yerd. Amerika ise bence rahatlığın en üst noktasında idi. Bu sözümü Amerikalı beyazlar diye düzeltmem doğru olacak. Zenci²¹⁶ sözcüğü yerine Afrikalı Amerikan²¹⁷ deyimini daha günlük konuşmalara girmemişti. Washington'da beyazlarla kara tenliler ayrı mahallelerde otururlardı fakat güneyden doğru gelerek kara tenliler Washington DC'de 16. Cadde'ye varmışlardı. Beyazlar 16. Cadde'nin ötesine hatta şehir dışındaki yerleşme yerlerine, uydu kentlere kaçıyorlardı. Büyük apartmanlara sadece kanuna karşı suçlu olmamak için göstermelik bir iki hali vakti yerinde kara tenli aile alınır.

Amerika'da Ford Şirketi Mustang adında spor görünüşlü bir araba çıkarmıştı. Çok tutuluyor ve hemen herkesin dilinde idi. Arka koltuğu çok dardı, bir çocuk bile oturmakta sıkıntı çekerdi. Kemal Siber ısrarla o arabayı bana öneriyordu. Lacivert Ford Mustang satın aldım. Otomatik vitesli arabayı ilk defa kullanacaktım. Ankara'da 1963 yılında araba satın alıp kullanmaya başlamıştım: 1956 model siyah Mercedes 190 idi. Srauss-Hooper neden Türkiye Mısır ve Suudi Arabistan'a öğretmenlik etmiyor diye bana Türkiye'den ABD'deki Cumhuriyetçi Parti mensuplarının neler beklediğini ima etmişti.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin rövanşı alınmaya başlanıyordu. Gerçekte ilk tepki daha 1961'de yapılan seçimlerde olmuştu. Adalet Partisi (AP) kurularak kapatılan Demokrat Parti'nin yerini almıştı. İsminin seçimi de 27 Mayıs darbesi ile yapılan adaletsizliği yok etmek görevi olduğunu anlatıyor, ilan ediyordu. Demokrat Parti ileri gelenlerinin eşleri, kardeşleri, oğulları daha önce bizzat politika ile uğraşmamalarına rağmen milletvekili adayı olmuş ve seçilerek TBMM'ye girmişlerdi. Daha önce DP iktidarı sırasında bırakın milletvekili olmayı bürokraside şube müdüründen öteye yükselme ümidi olmayan birçok fırsatçı hızlı Adalet Partili olup TBMM'de yer almışlardı. Ankara, İstanbul, İzmir dışındaki illerde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki illerde hemşerilerinin fazla güvenini kazanmamış bazı serbest meslek erbabı AP listesine girerek Ankara'ya gelmek yolunu tutmuşlardı. Askerler Ekrem Alican başkanlığında kurulan Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) öne geçeceğini umuyorlardı. Ancak beklenen olmamış ve Adalet Partisi adayları halktan daha büyük destek bulmuşlardı. Ekrem Alican parti başkanı olacak karizmaya ve enerjiye sahip değildi. Hükümet kurulması söz konusu olunca İsmet İnönü'nün başbakan olması konusunda genel bir uzlaşma vardı. İdareye o sırada egemen olan askerlerin İsmet Paşa'ya karşı olamayacakları inancı halkta yaygındı. Keza İsmet Paşa'nın kendi partisinden çıkarlarından çok ülkenin o sıkıntılı süreci atlatabilmek için çaba göstereceğine onu seven ve sevmeyen herkes inanıyordu. Böylece

kurulan hükümette birinci başbakan yardımcısı eski valilerden olup Adalet Partisi listesinden Meclis'e girmiş olan Akif Eyidoğan oldu. Çok babacan yıllarca valilik yapmış olan Eyidoğan adeta yorgun idi. Kendisi ile yapılan birçok toplantıya devlet memuru olarak ben de katıldım. Herhangi bir toplantıda "Bu anlattıklarınız tamam, durun; ben size bakan ne söyleyeceğim" diyerek idarecilik yıllarından anılarını anlatır ve görüşülmekte olan konudan çok eski yıllarda olan olayları dile getirirdi.

27 Mayıs 1960'ta sabaha karşı Türkiye Cumhuriyeti'nde olan değişiklik, etkisi yıllarca silinmeyecek, çok derin bir değişiklik idi. Bu değişikliği yapanların yaptıkları işin boyutlarının idraki içinde olmadıklarını zaman göstermiştir. Bir ülkenin alışılmış düzenini değiştirmek için gerekli fikri altyapının hazır ve keza bunu uygulayacak kadroların var ve gönüllü olmadığı ülkelerde çok kanlı olaylar olduğu biraz tarih bilgisi olanlarca da bilinir. Rusya'daki 1917 ihtilalinden sonra çok kan döküldüğü ve çok sert tek adam yönetiminin yıllarca devam ettiği bilinir. Olaylar bir ülkenin içinde olmakla beraber tüm dünyadaki gelişmelerden soyutlanamaz. Eğer dünyada ekonomik ya da başka türlü krizler varsa iktidara gelenler sadece kendilerini ülkelerinde değil tüm dünyada da kabul edilebilir hale getirmek zorundadırlar.

[168.](#) Bu belgeye benim neslim "nüfus cüzdanı" der. Zira çok sayfalı bir ufak kitapçık idi. Benim neslimin nüfus cüzdanlarının muşamba gibi bez kaplanmış kalın karton gri kapağı vardı. Erkek ve kadınların nüfus cüzdanları aynı renkte, gri ve üzerinde ay yıldız bulunurdu. Zamanla o sert dayanıklı kapak yerine ince kartondan gene gri bir kapağa bıraktı. Halk arasında veya argo olarak "kafa kâğıdı" da denilen o kitapçık bugün erkeklere mavi kadınlara pembemsi renkli iki yüzünde bilgiler bulunan bir tek yaprak haline dönüştü.

[169.](#) Oda servisi odanıza yiyecek içecek getirilmesini telefon ederek sağlayabileceğiniz otel hizmeti.

[170.](#) H Caddesi'nde 1888 numaralı.

[171.](#) Junior Professional programının adı sonra Young Professional olarak değiştirildi. Bilsel Alisbah o programa giren ilk Türk ekonomisttir. Dünya Bankası'nda terfi ederek başkan yardımcılığı görevinden emekli olduktan sonra bir süre TC Merkez Bankası başkan yardımcılığı ve Başbakan Tansu Çiller'in danışmanlığı görevinde bulundu. Başbakan Tansu Çiller zamanında çıkan ekonomik krizin atlatılması için programın hazırlanmasında ve IMF ile müzakerelerin yapılması ve gerekli mali desteğin alınması Bilsel Alisbah'ın katkıları ile gerçekleşmiştir.

[172.](#) Demarche yapmam.

[173.](#) Rendez vous.

[174.](#) O yılki Brezilya para birimi. 1965'in kasım ayında hükümetin Crozeiro'nun değerini bir günde iki kere büyük oranda düşürüldüğüne tanık oldum.

[175.](#) Çalışanlar Komitesi ya da İşçi Komitesi.

[176.](#) Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da TC büyükelçisi ve keza Tokyo'da büyükelçi olarak görev yaptıktan sonra Türk İşbirliği ve Kalkınma (Koordinasyon) Ajansı'nın kurucu başkanlığını yaptı. Daha sonra Roma'da ve Avustralya'da büyükelçi oldu. Emekli olduktan sonra Kuzey Kıbrıs'ta Lefke Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışıyor.

[177.](#) Bu körfeze Arapların verdiği isim ile İran'ın verdiği isim dahi farklıdır. İran bu körfeze "İran Körfezi" denilmesini ister.

[178.](#) Ali Cabı çok değerli ve deneyimli mimar mühendis çok iyi bir insan olduğu için çevresinin saygı ve sevgisini haklı olarak kazanmıştır. Nuh Çimento, Bolu Çimento fabrikası dahil pek çok zor inşaatı başarı ile yönetmiştir. Şu sıralarda tamamlanmak üzere olan İzmir-Aydın otoyolunun yapımını dirayetle yönetmektedir.

[179.](#) MIT müsteşarı ve Paris'te TC büyükelçisi olarak görev yaptı.

[180.](#) UNDP.

[181.](#) Bağdat'tan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın Ankara'daki ofisinde müdür yardımcısı olarak çalıştı.

[182.](#) UNDP Resident Representative.

[183.](#) Büyükelçinin ikametgâhi.

[184.](#) Atılır.

[185.](#) Yemen'in baş şehri.

- [186.](#) Yemen'in ikinci büyük şehri.
- [187.](#) Elektrik yüksek mühendisi Türkiye Elektrik Kurumu'nda ve Dünya Bankası'nda çalıştı.
- [188.](#) Paris'te OECD'de danışman olarak çalıştığım sırada sekreterim İngiliz genç güzel bayanın adı Elizabeth idi. OECD "devlet yönetiminde bilgisayar kullanımı" konusunda bir inceleme yapmaya karar verdiğinde beni 10 gün kadar o iş için danışman olarak görevlendirmişti. Paris'e vardığımda Elizabeth "seyahat programınız" diyerek önüme koyduğu kâğıtta Kopenhag'dan Londra'ya oradan Belfast'a uçacağım yazılı idi. "Seni bu kadar mı kızdırmışım" demiştim. Çünkü o sırada Kuzey İrlanda'da her gün bombalar patlıyordu.
- [189.](#) İsmi daha sonra Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı olarak değiştirildi.
- [190.](#) Massettesschuustes Institute of Technology.
- [191.](#) Operations Research (Harekat Araştırması).
- [192.](#) İstanköy.
- [193.](#) İstanbul İktisat Fakültesi'nde, Boğaziçi Üniversitesi'nde profesör olarak saygın bir öğretim üyesi olup Finansbank ve başka kurumlarda yönetim kurulu üyesi olarak da görev yaptı. Günlük gazetelerde ve çeşitli yayım organlarında makaleler yazan öğrencilerinin çok saygı duyduğu Prof. Aysan 1980 askeri müdahalesinden sonra kurulan Ulusu Hükümeti'nde ulaştırma bakanı olarak da görev yaptı. Prof. Kenan Bulutoğlu'nun İşletmeler bakanı olarak iktisadi devlet teşekküllerinin daha verimli çalışması ile ilgili olarak kurduğu komitede birlikte çalıştık; yaklaşımlarımızın farklı olmasına rağmen o günden beri dostluğumuz, karşılıklı sevgi ve saygımız devam etti.
- [194.](#) İTÜ Elektrik Fakültesi'nde benden bir sınıf önce idi, öğrenciliğimizden dostluğumuz vardı. O göreve Mehmet Turgut tarafından tayin edilmişti. Sonra Petkim Yönetim Kurulu'nda ve keza Yapı ve Kredi Bankası Yönetim Kurulu üyesi/başkanı olarak da görev yaptı.
- [195.](#) Yüksek İnşaat Mühendisi Selahattin Kılıç'ı Devlet Su İşleri'nde çalıştığı yıllarda tanırdım. Önce CHP milletvekili oldu sonra Adalet Partisi'ne geçerek çeşitli bakanlıklarda görev yaptı. 1980'den sonraki Demirel hükümetlerinde Bayındırlık bakanlığı görevinde bulundu.
- [196.](#) Yüksek Ziraat Mühendisi Âdem Karaelmas ziraat işleri genel müdürü iken TMO genel müdürlüğüne Demirel Hükümeti tarafından atanmış idi.
- [197.](#) Mülkiye'den (SBF) mezun olduktan sonra maliye müfettişi görevi ile meslek hayatına başladı. Demirel Hükümeti'nde Maliye bakanı olarak görev yaptı. Çeşitli sanayi kuruluşlarının özellikle Zeytinoğlu Grubu'na bağlı şirketlerde yönetim kurulu başkanlığı veya yönetim kurulu üyesi olarak görev aldı.
- [198.](#) Türk İş başkanı olarak sendikal faaliyetleri seviyeli düzeyde olmasını sağlamakta çok gayret sarf etmiştir.
- [199.](#) Türk İş genel sekreterliği görevinden sonra aynı kuruma genel başkan olmuştur. Cumhuriyet Senatosu'na cumhurbaşkanı tarafından atanmış saygın işçi lideri olarak hafızalarda yerini almıştır.
- [200.](#) Uzun yıllar DSİ'de bölge müdürlüğü ve başka görevlerde bulunduktan sonra çimento sanayii genel müdürü olarak göreve getirilmişti. Daha sonra Ereğli Demir Çelik'te genel müdürlük yaptı ve özel sektörde görev alarak Suudi Arabistan'da çalıştı.
- [201.](#) Prof. Nihat Erim Ankara Üniversitesi Ceza Hukuku Profesörü ve Barolar Birliği Başkanı Faruk Erem'e hükümette görev almasını teklif etmiş fakat Faruk Hoca "Ben bakan olmayayım, Atıla Sav'ı öneriyorum" demişti. Hükümet kurulmakta iken Çalışma Bakanlığı için Prof. Erim'e Türk-İş, Şinasi Çelikkol'u önermiş fakat Prof. Erim onu kabul etmemişti. 1942 yılında Ankara Atatürk Lisesi'nin orta kısmına girdiğim günden beri arkadaşım olan Avukat Atıla Sav'ın hükümetimize Çalışma bakanı olarak girmesini ben son dakikada önerdim ve kabul edildi. Daha sonra SODEP ve CHP'de siyasi hayatına devam etti. CHP'den milletvekili olduğu sırada TBMM Anayasa Komisyonu başkanı olarak da görev yaptı.
- [202.](#) Ankara Hukuk Fakültesi'nde çalışma hukuku profesörü.
- [203.](#) Prof. Dr. Attila Sönmez ODTÜ'de öğretim üyesi ve rektör yardımcısı olarak görev yaptıktan sonra Dünya Bankası'nın önce Filipinler'de sonra sıra ile Endonezya'da ve Çin'de daimi temsilcisi olarak başarılı çalışmalar yaptı.
- [204.](#) Daha sonraki yıllarda kadrosu Şeker Fabrikaları'ndan Maliye Bakanlığı'na devredildi ve Hazine Genel müdür yardımcısı iken Londra'ya TC Büyükelçiliği ekonomi danışmanlığı görevine tayin edildi. 1980'den sonra Ulusu Hükümeti'nde Maliye bakanı, Turgut Özal Hükümeti'nde başbakan yardımcısı olarak görev yaptı. TBMM başkanı olarak da görev yapan bu yakın arkadaşım tüm tanyanların saygısını kazanmıştır.
- [205.](#) Maliye Bakanlığı merkezindeki görevinden TC Washington Büyükelçiliği Ekonomi ve Maliye Müşavirliği'nde görevlendirilmişti.1965'te Washington'a Dünya Bankası'nda görev alarak gittiğimde hastanede yatıyordu. Hastanede ziyaret ettim ve kanser denilen hastalığın ne olduğunu ilk defa 35 yaşında rahmetli Kınay dolayısı ile öğrenmeye başladım.
- [206.](#) Devletin yurtdışına gönderdiği seçkin lise mezunu olarak eğitimini tamamladıktan sonra SEKA ve diğer kurumlarda mühendis ve

idareci olarak görev yaptıktan sonra ben 1959 yılında ilk tanıştığımda Sümerbank genel müdür yardımcısı idi. Sonra Adnan Menderes'in son hükümeti onu çimento sanayii genel müdürü olarak atadı. 1960 askeri müdahalesinden sonra Sümerbank genel müdürü olarak görev yaptı. Bir süre ODTÜ'de öğretim üyesi olarak çalıştı ve özel sektörde NASAŞ gibi önemli tesislerin kuruluşunda emeği geçti.

[207.](#) Dışişleri Bakanlığı müsteşarı ve TC Washington DC büyükelçisi olarak görev yaptıktan sonra Demokrat Parti Yönetim Kurulu üyesi olarak siyaset denemesi oldu.

[208.](#) Maliye Bakanlığı müsteşarı iken Bonn Büyükelçiliği Ekonomi ve Maliye Danışman Kurulu başkanlığına tayin edilmişti. Daha sonra Başbakanlık müsteşarlığı ve bakanlık görevlerinde bulundu.

[209.](#) Öncelikle çok yakın ve saygı duyduğum arkadaşım la aynı lisenin, Ankara Atatürk Lisesi'nin mezunuyuz. Turgut benden bir yıl evvelki devredendir. Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra yazarlık öncelikle tiyatro yazarlığı ile ünlendi. Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde çalıştı, TRT Yönetim Kurulu üyeliği gibi devlet görevlerinden başka üniversite öğretim üyeliği yaptı. Özellikle geniş kitleler onu Çılgın Türkler kitabı ile tanıdı. Oysa ben onun Duvarların Ötesi piyesini çok sevdiğimi hatırlıyorum. Ülke konularını birlikte düşünüp tartıştığımız "Cumhuriyet Bebeleri" toplantılarını bugün büyük özlemle arıyorum.

[210.](#) Kemal Kurdaş'la yapılan nehir söyleşi.

[211.](#) Karşı çıkılmak, meydan okunmak.

[212.](#) Ecevit Hükümeti'nde Milli Savunma bakanı olarak görev aldıktan sonra özel sektörde Suudi Arabistan'da Medine Konut Projesi genel müdürü ve daha sonra STFA Şirketi'nde genel müdür olarak görev yaptı.

[213.](#) DSİ'den ayrıldıktan sonra sınıf arkadaşı Yılmaz Karataban ile mühendislik bürosu kurarak özellikle sulama, baraj konularında proje yaptı. Perlit madeni işletmesi kurdu.

[214.](#) Ayhan bugünlerde şehirde. Onu bir öğle yemeğine götür ve konuş.

[215.](#) Kefil, kontr garanti verir.

[216.](#) Nigger.

[217.](#) African American.